

Monogrāfija veltīta profesorei Intai Brikšei (1956–2014),
kas ar savu uzņēmību un iniciatīvu iedvesmoja
pētniecības programmas „Nacionālā identitāte” īstenošanu
Sociālo zinātņu fakultātē.

DAUDZVEIDĪGĀS
UN MAINĪGĀS
LATVIJAS
IDENTITĀTES

MULTIPLE
AND CHANGING
LATVIAN
IDENTITIES

Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
...lpp.

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Recenzenti:

Dr. art. Deniss Hanovs

Ph.D. Daina Stukuls Eglītis

Lēmums par grāmatas “**Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes**” izdošanu LU apgādā pieņemts 16.06.2014. ar SZF Domes sēdes lēmumu Nr. 2960-V2-2-44 (protokols Nr. 2960-V2-1-8).

Zinātniskie redaktori

Prof. Dr. phil. Juris Rozenvalds

Prof. Dr. sc. soc. Aija Zobena

Literārais redaktors

Juris Goldmanis

Korektore Sandra Liniņa

Maketētāja Andra Liepiņa

- © Latvijas Universitāte, 2014
- © Daina Bāra, Baiba Bela, Ieva Birka, Uģis Bratuškins, Sandra Brigsa, Anna Broka, Ireta Čekse, Martins Ehala, Andrejs Geske, Andris Grīnfelds, Jānis Ikstens, Ivars Ījabs, Evija Kļave, Ilze Koroļeva, Ilze Lāce, Skaidrīte Lasmane, Agita Misāne, Dace Muceniece, Mareks Niklass, Žaneta Ozoliņa, Līga Paula, Feliciana Rajevska, Līga Rasnača, Iveta Reinholde, Kristaps Ročāns, Laura Romanovska, Toms Rostoks, Juris Rozenvalds, Ritma Rungule, Ojārs Skudra, Aleksejs Šnitņikovs, Lolita Stašāne, Inese Šūpule, Sandra Treija, Evija Zača, Vita Zelče, Brigita Zepa, Marita Zitmane, Linda Zīverte, Aija Zobena, 2014

ISBN 978-9984-45-871-7

SATURS

<i>Juris Rozenvalds, Aija Zobena</i> Priekšvārds	9
1. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN ETNISKĀS ATTIECĪBAS	23
1.1. <i>Ivars Ījabs</i> Starp etnisko un pilsonisko: daži apsvērumi par nacionālās identitātes problēmu	23
1.2. <i>Martins Ehala</i> Etniskās un nacionālās identitātes Baltijas valstīs	33
1.3. <i>Brigīta Zepa, Evija Kļave, Inese Šūpule</i> Nacionālās identitātes veidošanas diskursi Latvijā	53
1.4. <i>Ieva Birka</i> Krievvalodīgās kopienas piederības izjūta Latvijai un to ietekmējošie faktori integrācijas politikas un nacionālās identitātes kontekstā	79
2. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES POLITISKIE ASPEKTI	95
2.1. <i>Jānis Ikstens</i> Etniskā identitāte un politiskā rīcībspēja	95
2.2. <i>Žaneta Ozoliņa, Toms Rostoks</i> Latvijas ārpolitikas identitāte	110
2.3. <i>Ojārs Skudra</i> Nacionālās identitātes deficīta problēma partiju politiskajā komunikācijā 2013. gada pašvaldību vēlēšanu kontekstā	123
2.4. <i>Aleksejs Šnitņikovs</i> Nacionālā identitāte, individualizācija, globalizācija un valsts	137
3. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE SOCIĀLĀS DROŠĪBAS KONTEKSTĀ	149
3.1. <i>Sandra Brigska, Anna Broka, Feliciana Rajevska, Kristaps Ročāns, Laura Romanovska, Linda Ziverte</i> Krīze: izaicinājumi un iespējas sociālajai cilvēkdrošībai Latvijā	149
3.2. <i>Mareks Niklass, Līga Rasnača</i> Ekonomiskā rīcībspēja	173
4. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN SOCIĀLĀ ATMIŅA	195
4.1. <i>Vita Zelče</i> Latvijas iedzīvotāju sociālās atmiņas kopienas un identitāte	195
4.2. <i>Vita Zelče</i> Latvijas sociālās atmiņas politika, Eiropas Savienības un Krievijas ietekme uz to	206

4.3. <i>Skaidrīte Lasmane</i> Nācijas un nacionālās identitātes morālā dimensija	216
5. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE KOMUNIKĀCIJAS PROCESĀ	229
5.1. <i>Lolita Stašāne, Marita Zitmane</i> Svētku svinēšana un patērēšana. Reklāma un patērētāju identitātes	229
5.2. <i>Daina Bāra, Dace Muceniece, Iveta Reinholde, Ivars Ījabs</i> Cilvēkdrošības problēma Latvijā: valsts un sabiedrības attiecības	243
6. SOCIĀLĀS GRUPAS UN NACIONĀLĀ IDENTITĀTE	251
6.1. <i>Ritma Rungule, Ilze Koroļeva</i> Latvijas jauniešu daudzveidīgās identitātes	251
6.2. <i>Ireta Čekse, Andrejs Geske, Andris Grīnfelds</i> Pilsoniskuma un rīcībspējas veidošanās izglītības procesā	270
6.3. <i>Agita Misāne</i> Latvijas iedzīvotāju reliģiskās identitātes un reliģiozitātes dinamika pēc neatkarības atjaunošanas	284
6.4. <i>Baiba Bela</i> Starptautiskā migrācija un nacionālā identitāte – transnacionālas piederības veidošanās	296
7. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES TĒLPISKĀS DIMENSIJAS	315
7.1. <i>Ilze Lāce</i> Telpas sociālā izpratne un vietas piederība	315
7.2. <i>Aija Zobena, Līga Paula</i> Nacionālā un vietas identitāte: lauku kopienu rīcībspējas faktori	327
7.3. <i>Evija Zača</i> Jaunu identitāšu konstruēšana Rīgas pilsētvides radošajās telpās	337
7.4. <i>Sandra Treija, Uģis Bratuškins</i> Rīgas lielmēroga dzīvojamo rajonu identitāte un attīstība	347
<i>Juris Rozenvalds, Aija Zobena</i> Kopsavilkums angļu valodā	363
Izmantotā literatūra un avoti	379
Grāmatas autori	421
Alfabētiskais rādītājs	429

CONTENTS

<i>Juris Rozenvalds, Aija Zobena</i> Foreword	9
1. NATIONAL IDENTITY AND ETHNIC RELATIONS	23
1.1. <i>Ivars Ījabs</i> Between the Ethnic and Civic: Some Considerations on the Problem of “National Identity”	23
1.2. <i>Martins Ehala</i> Ethnic and National Identities in the Baltic States	33
1.3. <i>Brigita Zepa, Evija Kļave, Inese Šūpule</i> The Discursive Construction of National Identity in Latvia	53
1.4. <i>Ieva Birka</i> Russian Speakers’ Sense of Belonging to Latvia and Factors Influencing Belonging within the Context of Integration and National Identity	79
2. POLITICAL ASPECTS OF NATIONAL IDENTITY	95
2.1. <i>Jānis Ikstens</i> Ethnic Identity and Political Capability	95
2.2. <i>Žaneta Ozoliņa, Toms Rostoks</i> The Identity of Latvia’s Foreign Policy	110
2.3. <i>Ojārs Skudra</i> National Identity Deficit: A Problem in the Parties’ Political Communication in the Context of Municipal Elections of 2013	123
2.4. <i>Aleksejs Šnitņikovs</i> National Identity, Individualization, Globalization and the State	137
3. NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF SOCIAL SECURITY	149
3.1. <i>Sandra Brīgsa, Anna Broka, Felīciana Rājevska, Kristaps Ročāns, Laura Romanovska, Linda Zīverte</i> Crisis: Challenges and Opportunities for Social Human Security in Latvia	149
3.2. <i>Mareks Nīklāss, Līga Rasnača</i> Economic Capability	173
4. NATIONAL IDENTITY AND COLLECTIVE MEMORY	195
4.1. <i>Vīta Zelče</i> “Communities of Memory” and Identity of the Population of Latvia	195

4.2. <i>Vita Zelče</i> Latvia's Collective Memory Policy, and the Impact of Russia and the European Union on It	206
4.3. <i>Skaidrīte Lasmane</i> Moral Dimension of the Nation and National Identity	216
5. NATIONAL IDENTITY IN COMMUNICATION PROCESSES	229
5.1. <i>Lolita Stašāne, Marita Zitmane</i> Celebration and Consumption. Advertising and Consumers' Identities	229
5.2. <i>Daina Bāra, Dace Muceniece, Iveta Reinholde, Ivars Ījabs</i> The Problem of Human Security in Latvia: The Relations Between the State and the Society	243
6. SOCIAL GROUPS AND NATIONAL IDENTITY	251
6.1. <i>Ritma Rungule, Ilze Koroļeva</i> Diverse Identities of the Youth in Latvia	251
6.2. <i>Ireta Čekse, Andrejs Geske, Andris Grīnfelds</i> Shaping Citizenship and Capability Through the Education Process	270
6.3. <i>Agita Misāne</i> Dynamics of Religious Identity and Religiousness in Latvia After the Restoration of Independence	284
6.4. <i>Baiba Bela</i> International Migration and National Identity: Formation of Transnational Belonging	294
7. SPATIAL DIMENSIONS OF NATIONAL IDENTITY	315
7.1. <i>Ilze Lāce</i> Social Comprehension of Space and Affiliation to a Place	315
7.2. <i>Aija Zobena, Līga Paula</i> National and Location-Specific Identity: Capability Factors of Rural Communities	327
7.3. <i>Evija Zača</i> Construing New Identities in the Creative Spaces of Riga's Urban Environment	337
7.4. <i>Sandra Treija, Uģis Bratuškins</i> Identity and Development of Riga's Mass Residential Areas	347
<i>Juris Rozenvalds, Aija Zobena</i> Summary	363
Bibliography	379
Authors	425
Subject Index	429

PRIEKŠVārDS

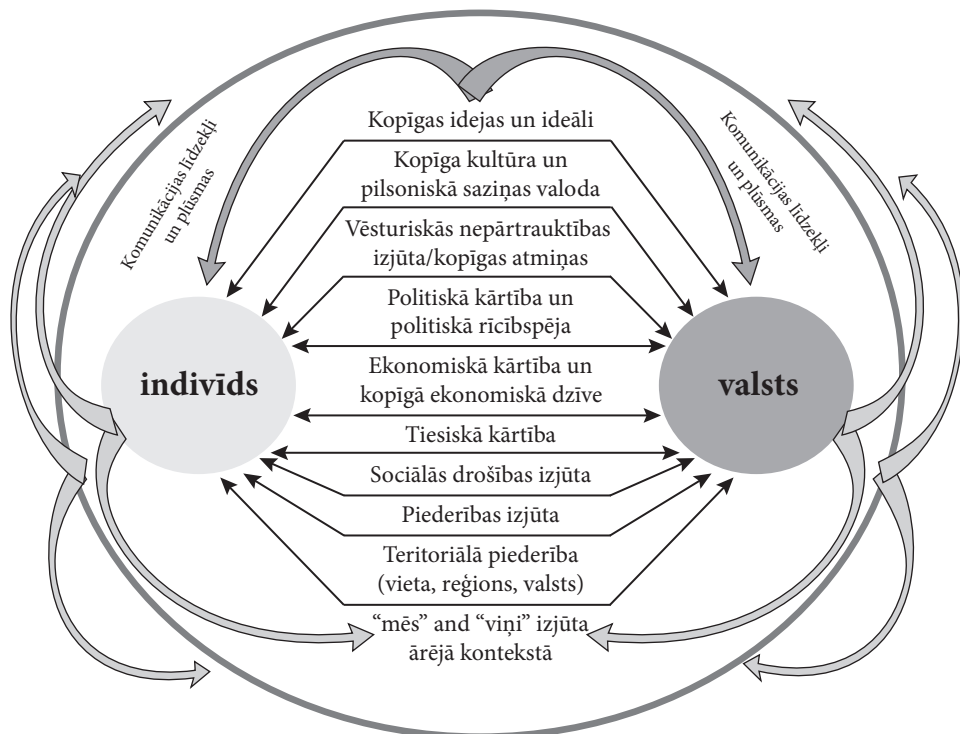

FOREWORD

Identitāte ir viens no visbiežāk lietotajiem un apspriestajiem jēdzieniem sociālajās zinātnēs pēdējo desmitgažu laikā. Lielā mērā tas ir saistīts ar šī jēdziena spēju, atrodoties individuālā un kolektīvā sadūrā, reizē tvert šīs divas mūsdienu pasaulē tik nozīmīgās dimensijas. Kā raksta viens no identitātes jēdziena ieviešējiem, slavenais amerikāņu psihologs un psihoanalītiķis Ēriks Eriksons (*Erik H. Erikson*), “termins “identitāte” izsaka [...] gan pastāvīgu pašidentifikāciju (*selfsameness*), gan arī norāda, ka kādi būtiski raksturojumi ir kopīgi ar citiem” (Erikson 1980: 109). Atbildot uz jautājumu, kas es esmu, indivīdam sabiedrībā pastāvošo tradīciju, diskursīvo prakšu, sociālo struktūru un institūtu ietvaros paveras iespēja visnotaļ dažādi apliecināt sevi dzīves un ģērbšanās stila, politiskās orientācijas, valodas, dzīvesvietas un ideālu jomā. Līdz ar to identitāte, no vienas puses, ir sociāli konstruēta – tās veidošanā un uzturēšanā īpaša loma ir indivīdu un grupu komunikācijai, kas lielākoties norisinās ar valodas palīdzību, bet, no otras puses, identitāte ir sociāli determinēta, jo tās konstruēšanā nozīmīga loma ir tradicionālām sabiedrības institūcijām: valstij, ģimenei, skolai, masu medijiem. Mūsdienu sabiedrībā indivīda izvēles iespējas palielinās – identitātes veidošanas un uzturēšanas procesos īpaša loma ir interneta piedāvātajām iespējām, it īpaši interaktīvajiem sociālajiem tīkliem. Tomēr, izdarot izvēli, indivīds parasti apzinās un sajūt savu piederību kādai sociālai grupai, etnosam, valstij, iekļaujas kādā, lietojot Benedikta Andersona (*Benedict Anderson*) apzīmējumu, “iedomātā kopienā” (Anderson 1983). Ar identitāti cieši saistītā piederības izjūta rada drošību, norobežojot “mēs” no “viņiem” un izceļot savas grupas pozitīvās īpašības vai arī uzsverot “viņu” negatīvās iezīmes. Iespēju daudzveidība neizbēgami rada arī identitāšu daudzveidību – viens un tas pats indivīds dažādās situācijās un dažādos kontekstos var identificēt sevi atšķirīgā veidā, turklāt atšķirīgas identitātes var savstarpēji konkurēt un pat konfliktēt. Parasti atšķirīgās identitātes arī pārklājas, veidojot sarežģītas un daudzslāņainas identitāšu kombinācijas.

Viss iepriekš minētais ir attiecināms arī uz vienu no svarīgākajiem un reizē pašiem komplikētākajiem identitātes paveidiem – nacionālo identitāti, ar ko, no vienas puses, apzīmē indivīda piederības izjūtu nacionālajai (pretstatā reģionālajai, vietējai), valstiskai kopienai, bet, no otras puses, – arī veidu, kādā valstiskā kopiena identificē sevi un tiek identificēta attiecībās ar citām valstīm un sabiedrībām. Kā raksta pazīstamais nācijas un nacionālās identitātes pētnieks Entonijs D. Smits (*Anthony D. Smith*), “neatkarīgi no tā, ko mēs saprotam ar nacionālo identitāti, šis nezināmais ir saistīts ar kaut kādu politiskās kopības izjūtu, lai cik tā nemanāma un vāja” (Smits 1997: 17). Reizē par būtisku problēmu nacionālās identitātes izpratnē kļūst tas, ka jēdzieniem “nācija”, “nacionālais” dažādās sabiedrībās un politiskajās tradīcijās ir atšķirīga nozīme atkarībā no tā, kā tiek saprasta etniskā un pilsoniskā mijiedarbība nācijas ietvaros. Šeit ir iespējams visai plašs izpratņu spektrs – no nacionālās identitātes pietuvināšanas etniskai identitātei, saskatot etniskās vērtībās vienīgo noteicošo nacionālās identitātes veidošanās un pastāvēšanas faktoru, līdz mūsdienu etniski un kultūras ziņā daudzveidīgo sabiedrību apstākļos ne mazāk utopiskajam priekšstatam par nacionālo identitāti, kas ir brīva no etniskiem un kultūras komponentiem. Jebkurā gadījumā līdzās politiskai piesaistei un pilsoniskās saziņas valodai par svarīgām nacionālās identitātes dimensijām kļūst kopīgā tiesiskā kārtība, iesaiste kopīgā ekonomiskā dzīvē un sociālās drošības

1. attēls. Nacionālās identitātes pamatelementi

izjūta, kopīgās atmiņas un vēstures izpratne, kā arī nacionālās kopienas locekļus vienojošās idejas un ideāli (sk. 1. attēlu). Līdztekus tradicionālajai nacionālās identitātes izpētes tematikai (etniskā, valsts, politiskā piederība) mūsdienu pasaulē arvien lielāku nozīmi iegūst tās identitātes dimensijas, kas atspoguļo mūsdienu sabiedrības sociālās struktūras kompleksumu un tos daudzveidīgos faktoros, kas ietekmē indivīda kā pilsoņa lietu, ideju un zīmolu patērētāja identitātes konstrukciju, pievēršas vietas, dzīves vides un radošās telpas pieredzes iespaidiem uz identitātes transformācijām mūsdienu pasaulē.

Lasītāju uzmanībai tiek piedāvāta kolektīvā monogrāfija, kuras mērķis ir aplūkot nacionālās identitātes daudzveidīgās izpausmes, attiecības ar citiem identitātes paveidiem (etnisko, teritoriālo, vecuma grupu, māksliniecisko utt.), par atskaites punktu izmantojot Latvijas un pārējo Baltijas valstu pašreizējās situācijas analīzi.

Monogrāfija ir sagatavota Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” ietvaros. Vairāki programmas projekti tika realizēti Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūtā. 2010. gadā institūta paspārnē apvienojās Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes, Rīgas Tehniskās universitātes, Latvijas Lauksaimniecības universitātes, Daugavpils Universitātes un Vidzemes Augstskolas, kā arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētnieki, un tā rezultātā kopīgiem spēkiem tika izstrādāti seši pētnieciskie projekti: “Nacionālā identitāte un konkurējošās identitātes”, “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte”, “Nacionālā identitāte un komunikācija”, “Nacionālā identitāte un rīcībspēja”, “Nacionālā identitāte un sociālā cilvēkdrošība” un “Nacionālā identitāte digitālajā vidē”. Šie projekti iezīmēja ne tikai nacionālās identitātes izpētes teorētisko ietvaru sociālo zinātņu skatījumā, bet arī pievērsās dažādu līmeņu aktuālu sociālu problēmu konceptuālai analīzei un praktisku risinājumu meklējumiem. Multidisciplinārās pētnieku komandas darbs četrus gadus garumā rezultējies daudzās akadēmiskās un arī populārās publikācijās, rosinājis diskusijas un arī māksliniecisku projektu realizāciju (D. Petrenko filma “Džeki”).

1. nodaļā “Nacionālā identitāte un etniskās attiecības” tiek aplūkotas nacionālās un etniskās identitātes komplicētās attiecības, kas mūsdienu Latvijā ir kļuvušas ne tikai par zinātnieku izpētes, bet arī par asu politisko strīdu objektu.

Ivars Ījabs rakstā “**Starp etnisko un pilsonisko: daži apsvērumi par nacionālās identitātes problēmu**” analizē attiecības starp pilsoniskajiem un etnokulturālajiem nācijas elementiem Latvijā kopš neatkarības atjaunošanas, par pamatu izvēloties Latvijā šobrīd aktuālo viedokļu apmaiņu par un ap iecerēto Satversmes preambulu.

Viņš secina, ka, lai gan nošķirums starp etnisko un pilsonisko nācijas izpratni bieži ir vienkāršots, tomēr etnisko elementu dominante latviešu kā pamat- (vai valsts-) nācijas pašizpratnē kavē tai īstenot minoritāšu integrāciju nacionālās valsts ietvaros un citas nozīmīgas funkcijas.

Igauņu pētnieks **Martins Ehala** rakstā “**Etniskās un nacionālās identitātes Baltijas valstīs**” pievērš īpašu uzmanību valsts valodas simboliskajai nozīmei

Baltijas valstu etnolingvistisko grupu savstarpējā komunikācijā, kā arī to savstarpējā uztverē. Pēc tā var spriest, cik cieša ir etnisko kopienu mijiedarbe, kā veidojas starpetniskie sociālie tīkli un kopējā informācijas telpa, kas paver iespēju parādīties kopējām vērtībām, kopējai izpratnei par ikdienas realitāti un kopējām kolektīvām emocijām un kā viss iepriekš minētais veido nāciju. Lai arī Baltijas valstīm ir daudz kopīga pēdējos gadu desmitos, it īpaši padomju aneksijas un okupācijas pieredzē, nacionālās identitātes veidošanās procesi pēc neatkarības atjaunošanas ieguvuši būtiski atšķirīgas trajektorijas, un tas nozīmē, ka nākotnē šiem procesiem varētu būt arī visnotaļ atšķirīgi iznākumi. Lietuvā etniski konceptualizēta nacionālā identitāte visdrīzāk būs visaptveroša identitāte vairāku Lietuvas pilsoņu neatkarīgi no viņu izcelsmes, bet Latvijā un Igaunijā situācija ir ievērojami atšķirīga. Igaunijā, visdrīzāk, veidosies un nostiprināsies divas atšķirīgas identitātes – etniska Igaunijas nacionālā identitāte un lingvistiska krieviski runājošo etniskā identitāte. Latvijas situācija ir visgrūtāk prognozējama, jo iespējami divi atšķirīgi scenāriji – gan divu atšķirīgu etnisko identitāšu nostiprināšanās un konkurence, gan neetniskās (pilsoniskās) nacionālās identitātes veidošanās.

Brigita Zepa, Evija Kļave un Inese Šūpule rakstā “**Nacionālās identitātes veidošanas diskursi Latvijā**” izmanto padziļinātās intervijas ar Latvijas iedzīvotājiem, lai iegūtu izpratni par to, kā savu nacionālo piederību veido latvieši un Latvijā dzīvojošie krievi. Kā teksta analīzes metodi autores izmanto kritiskās diskursa analīzes modeļus, attiecīgi izdalot šādus izpētes līmeņus: tēmas, diskursīvās makrostratēģijas un lingvistiskie līdzekļi. Tēmu un apakštēmu izdalīšana ļauj noteikt, kādus pētāmās jomas elementus diskursa veidotāji iekļauj diskursā, kuriem problēmas aspektiem pievērš uzmanību un kurus aspektus ignorē. Makrostratēģiju identificēšana ļauj skaidrāk izprast atšķirīgos, arī pretrunīgos veidus, kā šīs tēmas tiek interpretētas, kādas diskursīvās struktūras tam kalpo. Lingvistisko līdzekļu analīze ļauj izprast, kādā veidā, ar kādiem vārda semantikas, stilistiskiem, emocionāli ekspresīviem u. c. paņēmieniem indivīds veido/iekļaujas šajās diskursīvajās struktūrās.

Teksta analīzes gaitā autores atklāj atšķirīgos veidus, kā piederības izjūta veidojas latviešiem un Latvijas krieviem. Piemēram, latviešiem par nacionālās identitātes pamatu kalpo kultūra, bet krieviem tā ir kultūru mijiedarbība. Savukārt “minoritātes un majoritātes” varas attiecību kontekstā autores atklāj latviešu vidū izplatīto “apdraudētās majoritātes”, bet krievu vidū – “neatzītā minoritātes statusa” diskursu. Autores secina, ka šiem diskursiem ir liela loma nacionālās piederības izjūtas veidošanā, tomēr tie vairāk stiprina krievu un latviešu kopienas, bet ne nacionālās kopības izjūtu. Nacionālās kopības izjūtas stiprināšanai nozīmīga loma ir aktīvās pilsonības diskursam un uz kopību orientētam diskursam, taču tie pagaidām ir salīdzinoši vāji.

Piederības veidošanas mehānismu tēmu turpina **Ieva Birka** rakstā “**Krievvalodīgās kopības piederības izjūta Latvijai un to ietekmējošie faktori integrācijas politikas un nacionālās identitātes kontekstā**”. Latvijas sabiedrības

integrācijas politika līdz šim ir tikusi vērsta galvenokārt uz valodas un kultūras lomas izcelšanu integrācijas procesā kopumā un piederības izjūtas veidošanā un nostiprināšanā. Izmantojot kopienas teoriju un pētījumu datus no 2004. un 2010. gada Latvijas krievvalodīgās kopienas aptaujām, rakstā analizēta piederības izjūtas veicinošo faktoru ietekme, kā arī tas, cik lielā mērā integrācijas politikas nostādnes Latvijā sekmē vai gluži pretēji bremsē piederības izjūtas veidošanos un attīstību krievvalodīgajā kopienā. Tiek izdarīts secinājums, ka šā brīža integrācijas politika neveicina piederības izjūtas attīstību krievvalodīgajā kopienā Latvijā. Krievvalodīgo jauniešu atbilžu analīze liecina, ka latviešu valodas zināšanas pašas par sevi neuzrāda konsekventu korelāciju ar piederības izjūtas līmeni, to pašu var teikt par pilsonību vai formālu dalību politiskajā kopienā. Piederības izjūtu būtiski ietekmē racionāli un ekonomiski faktori, piemēram, nodarbinātība un izglītības iespējas, kā arī pārliecība par iespēju brīvi paust savu viedokli jebkurā jautājumā un spēju ietekmēt lēmumu pieņemšanu. Nenoliedzama loma ir arī emocionālajai un garīgajai saiknei kopienas ietvaros, vēlmei attīstīt savstarpējos kontaktus arī ar citu tautību cilvēkiem un, visbeidzot, Latvijas kā dzimtenes uztverei, kas uzrāda pozitīvu korelāciju ar piederības izjūtas līmeni.

2. nodaļā “Nacionālās identitātes politiskie aspekti” nacionālās identitātes jautājumi tiek aplūkoti saistībā ar politiskajiem procesiem, indivīdu, grupu un valstu politisko rīcībspēju. Runa ir gan par politiskā procesa dalībnieku iekšpolitiskajām attiecībām, gan mūsdienu valsts vietu starptautiskajā politikā.

Jānis Ikstens rakstā “**Etniskā identitāte un politiskā rīcībspēja**” uzsver ciešo saistību starp nacionālo identitāti un politisko rīcībspēju, kas tiek saprasta kā indivīda izvēles iespēju paplašināšanās politikā. Šajā sakarā ir svarīgi saprast, cik lielā mērā indivīda politisko rīcībspēju mūsdienu Latvijā ietekmē viņa etniskā piederība. Autors secina, ka pēdējos gados etniskās identitātes saikne ar atšķirībām politiskajā līdzdalībā ir vājinājusies. Austrumslāvu minoritāšu pārstāvji vienlīdz aktīvi ar latviešiem iesaistās Eiropas Parlamenta un pašvaldību vēlēšanās, arī citu konvencionālo līdzdalību formu izmantojums ir līdzīgs. Tas varētu liecināt par abu grupu līdzīgiem priekšstatiem par līdzdalības iedarbīgumu, kā arī par etniskās identitātes neierobežojošo lomu politiskajā līdzdalībā. Tomēr atbalstu politiskajām partijām izšķiroši ietekmē tieši etniskā identitāte, kuras nozīmīgums tālu pārsniedz jebkuru citu faktoru, arī politisko līderu darbības vērtējumu. Tas nozīmē, ka šajā aspektā etniskā identitāte indivīda politisko rīcībspēju būtiski sašaurina. Etniskās identitātes ietekmi uz balsojumu izprot arī politiskās partijas, kas valdības veidošanas procesā savu rīcības stratēģiju nereti pakārto šim novērojumam, latviešu atbalstītajām partijām izslēdzot sadarbību ar t. s. austrumslāvu partijām. Savukārt jauniešu politiskās socializācijas procesa rezultāti neliecina par drīzu situācijas maiņu. Šai procesā dominē ģimene, kas līdztekus sabiedrības informatīvajai segregācijai sekmē esošo vērtīborientāciju atšķirību atražošanu. Turpretī vispārīglītojošajām skolām politiskās socializācijas procesā ir mazāka loma, šo skolu ietekme galvenokārt saskatāma to jauniešu vidū, kuri auguši politikā maz ieinteresētās ģimenēs.

Ojārs Skudra rakstā “Nacionālās identitātes deficīta problēma partiju politiskajā komunikācijā 2013. gada pašvaldību vēlēšanu kontekstā” uzsver, ka vienotās Eiropas projekts Eiropas Savienības (ES) formā 21. gadsimta otrajā dekādē sastopas ar daudzveidīgām krīzēm, demokrātijas krīzi ieskaitot, uz kuru fona krasi pastiprinājušās labējā un kreisā radikālisma un populisma tendences. Demokrātiskā ES modeļa konkurence ar autoritāro topošās Eirāzijas Savienības modeli tikai paspīlgtina Eiropas demokrātiskās integrācijas projekta realizācijas problēmas nacionālajā un ES līmenī. Populismu un radikālismu noraidošā demokrātiskā vairākuma politiskajām partijām neatliekami jāpiedāvā risinājumi arī tādās jomās kā nacionālās identitātes un eiropēiskās identitātes nacionālās konstrukcijas. Latvijas politiskās partijas, kas tiecas apvienot programmas partijas un klienteliskas partijas iezīmes, savās politisko fonu un virzienu iezīmējošajās programmās mēģina piedāvāt galvenokārt nacionālā līmeņa problēmu risinājumu. Rakstā aplūkoti Latvijas Republikas 11. Saeimā pārstāvēto politisko partiju programmu, kā arī Latvijas lielāko pilsētu domēs pārstāvēto politisko partiju un organizāciju pašvaldību vēlēšanu programmu kvantitatīvās un kvalitatīvās satura analīzes rezultāti. Tie liecina, ka politisko partiju stratēģiskie vēstījumi, it īpaši nacionālajā līmenī, pēc būtības balstīti latviski–krieviskā dalījuma leģitimēšanā Latvijas politisko partiju sistēmā. Šāds dalījums uzskatāms par vēl vienu etnopolitiskā paralēlisma izpausmi un apstiprinājumu noslieci uz paralēlajām sabiedrībām. Vai un cik dziļa ir šo paralēlo sabiedrību fragmentācija, kas var kalpot vienotākas demokrātiskas, proeiropēiskas nacionālās identitātes tapšanai, liecinās Eiropas Parlamenta un 12. Saeimas vēlēšanu rezultāti.

Aleksejs Šņitņikovs rakstā “Nacionālā identitāte, individualizācija, globalizācija un valsts” uzsver, ka nacionālās identitātes izpratne paredz aplūkot procesus gan globālajā un pārvalstu, gan valsts (nacionālajā) un individuālajā līmenī. Globalizācijas procesu aizsākumi ir rodami tālā pagātnē, bet to intensitāte, ekstensitāte un ātrums būtiski pieaug pēdējās desmitgadēs, līdz ar to globalizācijas procesu norise un sekas nozīmīgi atšķiras no iepriekšējiem vēsturiskiem posmiem. Individualizācijas procesiem arī ir dziļas saknes Eiropas kultūrā, un tie ir būtiski intensificējušies pēdējās desmitgadēs, kad arvien lielākam cilvēku skaitam ir pieejamas plašas iespējas individuālai izvēlei gan ekonomikas, gan kultūras jomā. Reizē arī nacionālā valsts saglabā funkcionalitāti globālās pārvaldības ietvaros, kas nosaka nacionālās identitātes dzīvotspēju. Saistībā ar nacionālo identitāti sadaļā izmantotas Norberta Eliasa (*Norbert Elias*) idejas par nacionālo *habitus*, Entonija Gidensa (*Anthony Giddens*) arguments par rutinizāciju un kontinuitāti kā psiholoģiskās drošības nosacījumiem, kā arī Tolkota Pārsonsa (*Talcott Parsons*) priekšstats, ka nacionālās kopienas un kultūras funkcionē kā adaptācijas mehānisms uz universālisma un individuālo sasniegumu vērtībām balstītajās sociālajās sistēmās. Kā liecina sadaļas sagatavošanā izmantoto interviju materiāli, nacionālā līmeņa kolektīvais paštēls joprojām ir nozīmīgs resurss sociālo attiecību veidošanai, kas gan pastāv līdzās orientācijām uz individuālismu un kosmopolitismu.

Rakstā “**Latvijas ārpolitikas identitāte**” Žaneta Ozoliņa un Toms Rostoks norāda, ka pēdējo 20 gadu laikā gan iekšpolitisko, gan starptautiskās vides pārkārtojumu rezultātā Latvijas ārpolitiskā identitāte piedzīvojusi ievērojamas pārmaiņas. Uz šī pamata tiek izdarīti vairāki secinājumi.

Pirmkārt, ārpolitiskās identitātes veidošanās ir kumulatīva, proti, jaunās identitātes nevis aizstāj vecās, bet gan tās papildina vai izmaina.

Otrkārt, identitātes ir mainīgas un savstarpēji konkurē. Tās nozīmē, ka pārlika fokusēšanās uz jaunajām identitātēm var būt bīstama, jo tās var izrādīties nepastāvīgas un to pastāvēšana laika gaitā var būt apdraudēta, ja mainās nosacījumi, kas identitātes rašanos padarīja iespējamu. Jaunu identitātes aspektu rašanās ir normāla parādība, tomēr šie jaunie elementi nedrīkst apdraudēt ārpolitiskās identitātes kodolu. Piemēram, Latvijas ārpolitikas identitātei netiks nodarīts neatgriezenisks kaitējums, ja Latvijas pašreizējā pievēršanās Centrālāzijas reģionam ciestu fiasko, turpretī Baltijas valstu trīspusējās sadarbības sabrukums radītu daudz fundamentālākas problēmas un atsauktos uz teju vai visiem ārpolitikas aspektiem.

Treškārt, Latvijas ārpolitikai būs jārēķinās ar atšķirīgo identitāšu pārklāšanās radītiem sarežģījumiem. Neviens valsts mūsdienās nav piesaistīta tikai vienam reģionam vai tikai vienai starptautiskajai organizācijai, tāpēc arī Latvijai būs jārikojas vairākās dimensijās, kuras pieprasīs dažādu identitāšu aspektu elastīgu piemērošanu. Šajā sakarā pēdējos gados novērojami pavērsieni attiecībā ar Baltkrieviju un pieaugoša interese par Centrālāzijas valstīm neizbēgami liks uzdot jautājumus par to, kā samērot ekonomiskās intereses ar demokrātijas vērtībām, kas padara iespējamu Latvijas piederību transatlantiskās telpas valstu grupai.

Ceturtkārt, strukturālie nosacījumi, kas noteica nepieciešamību pēc Baltijas identitātes, vēl joprojām ir visai spēcīgi, tāpēc apdraudēt Latvijas ārpolitikas identitātes Baltijas valstu elementu var atsevišķi indivīdi vai interešu grupas, kurām Baltijas valstu sadarbība nav interesanta vai pat ir traucējoša. Tiesa gan, pagaidām ārpolitikas diskursa analīze norāda uz to, ka Baltijas valstu sadarbības elementam Latvijas ārpolitikas identitātē ir spēcīgs pamats.

3. nodaļā “Nacionālā identitāte sociālās drošības kontekstā” uzmanība pievērsta savstarpēji cieši saistītiem nacionālās identitātes aspektiem – sociālajai drošībai un ekonomiskajai rīcībspējai. Aplūkojot nacionālās identitātes realizāciju dažādu sociālo aģentu rīcībā reģionālā mērogā, šie aspekti ir vieni no nozīmīgākajiem. Rīcībspēja nav nošķirama no identitātes, kas var būt gan tiešs vai netiešs ierobežojums, gan gluži otrādi – iespēja sociālo subjektu darbībai.

Ekonomiskās krīzes kontekstā saasinās sociālās cilvēkdrošības problēmas, kas iezīmē krasu robežu starp sociāli droša un sociāli nedroša indivīda identitāti un būtiski ietekmē viņu motivāciju darboties, meklēt izeju no kritiskām situācijām, iesaistīties darba tirgū vai uzņēmējdarbībā.

Sandra Brīga, Anna Broka, Felīcija Rajevska, Kristaps Ročāns, Laura Romanovska un Linda Zīverte rakstā “**Krīze: izaicinājumi un iespējas sociālajai**

cilvēkdrošībai Latvijā” analizē Latvijas iedzīvotāju cilvēkdrošības subjektīvo novērtējumu 2010. un 2013. gadā. Finanšu un ekonomiskā krīze ir radījusi ilgstošas un smagas sekas sociālajā jomā, un tās nav vērtējamas viennozīmīgi. Krīzes iespaidā ir attīstījušies procesi, kas rada draudus cilvēkdrošībai, bet cīņa ar krīzes sekām ir arī ļāvusi politiķiem veikt svarīgas institucionālas reformas daudzās jomās, aktualizējusi sociālo tīklu nozīmi kritiskās situācijās.

Cilvēkdrošības avotu dinamikas analīze krīzes gados liecina, ka, indivīdiem zaudējot ticību saviem spēkiem, pieaug sociālo tīklu nozīme cilvēkdrošībā. Izvērtējot sociālās drošības sistēmas transformāciju krīzes ietekmē, it īpaši izmaiņas likumdošanā un budžeta līdzekļu sadalē taupības stratēģijas ietvaros, var secināt, ka, lai gan krīzes laikā samazinājās iedzīvotāju nevienlīdzība, tā tomēr vēl joprojām ir viena no visaugstākajām ES. Krīzes situācija izcēlusi dienas gaismā tādu savdabīgu problēmu kā strādājošie trūcīgie.

Nozīmīgs pienesums cilvēkdrošības stiprināšanas modeļu meklējumos ir Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Nacionālā identitāte un cilvēkdrošība” ietvaros veiktais rīcībpētījums par Talsu novada fonda darbību 2010.–2013. gadā. No sociālās spējinašanas un spēcinašanas koncepcijas perspektīvas šo fondu var vērtēt kā konstruktīvu un labi strukturētu sociālo aģentu spējinašanas, sadarbības un līdzdalības piemēru, kas demonstrē mazo projektu lomu gan indivīdu, gan kopienu cilvēkdrošības stiprināšanā.

Cilvēkdrošības problemātikas analīzi savā ziņā turpina **Mareks Niklass** un **Līga Rasnača** rakstā “**Ekonomiskā rīcībspēja**”, pievēršoties ekonomiskās rīcībspējas socioloģiskajai analīzei. Tās centrā izvirzās darba tirgus attiecību jautājumi, jo nodarbinātība ir veids, kā iztīkt gūst lielākā daļa darbaspējīgo iedzīvotāju. Darba tirgus dalībnieki ir darba ņēmēji un darba devēji, kuru mijiedarbībā veidojas darba tirgus rīcībspēja.

Izmantojot pētījuma aģentūras “TNS Latvia” 2013. gada Latvijas iedzīvotāju aptaujas un starptautiskās pētījumu programmas ESS (*European Social Survey*) datus, ir aplūkotas dažādu sociālo grupu pozīcijas darba tirgū. Šajās aptaujās ir noskaidrots iedzīvotāju viedoklis par sociālo grupu iespējām iekļauties darba tirgū, kā arī iegūti dati par augšupvērstu un lejupvērstu profesionālo mobilitāti darba tirgū. Pētījumā ir konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības starp dažādu respondentu grupu atbildēm, tās raksturo darba tirgus rīcībspēju reģionos un atsevišķu sociālo grupu iespējas iegūt darbu. Respondentu atbildes liecina, ka iespējas iegūt darbu Latvijā nav vienlīdzīgas. Ilgstoša nevienlīdzība var izpausties kā dažādu sociālo grupu viktimizācija – abu darba attiecībās iesaistīto pušu (gan darba devēju, gan darba ņēmēju) klusa vienošanās par nevienlīdzīgās situācijas pieņemšanu, necenšoties to mainīt.

Sociālo grupu rīcībspēju raksturo arī augšupvērsta un lejupvērsta profesionālā mobilitāte darba tirgū, kuru ietekmē tādi faktori kā reģionālā piederība, dzimums, vecums un izglītības līmenis. M. Niklass un L. Rasnača norāda, ka šo faktoru negatīvās ietekmes mazināšana nevar notikt tikai nodarbinātības jomā, tā skar

plašāku darba tirgus politikas kontekstu, dažos aspektos izmaiņas iespējamas, ja maina ne tikai nodarbinātības, bet arī ģimenes politikas kopējo virzību.

4. nodaļā “Nacionālā identitāte un sociālā atmiņa” aplūkota ciešā saistība starp pagātnes tēlu sabiedrības kolektīvajā atmiņā un indivīda piederību vietai, kopienai un valstij. Atmiņas klātesamība nodrošina nepārtrauktības un drošības izjūtu, savukārt neskaidri un pretrunīgi priekšstati par pagātņi var kļūt par postošiem nacionālai identitātei un piederībai valstij. Līdz ar to aktīvā atmiņu politika mūsdienās kļūst par svarīgu sabiedrības ilgtspējas priekšnoteikumu.

Skaidrite Lasmane rakstā “**Nācijas un nacionālās identitātes morālā dimensija**” uzsver, ka globalizācija, intensīvi migrācijas procesi un jaunās komunikācijas tehnoloģijas ienes zināmas pārmaiņas nācijas pazīmju struktūrā un to pētniecībā: akcenti no vēsturiskās teritorijas, robežu, ģeogrāfiskā telpiskuma vai valodas un kultūras *status quo*, saglabājot minētās pazīmes, pārvietojas uz kolektīvu un individuālu piederības apliecinājumu, izvēli un identitāti. Notiek pavērsiens uz nācijas subjektīvas sensitivitātes, atzišanas un piederības aspektu, kas iekļauts 20. gadsimta otrajā pusē plaši lietotajā nacionālās identitātes jēdzienā.

Nacionālā identitāte atkarībā no lietojuma var tikt izprasta gan kā kolektīva un individuāla etniskās un nacionālvalstiskās piederības uztvere un atzišana, gan kā naratīvu un diskursu kopums. Tā norāda uz to, ka nācijas ontoloģiska pastāvēšana lielā mērā ir atkarīga no izvēles, atzišanas un atbalsta.

Līdz ar izvēles iespējām nacionālās identitātes dinamisms saglabā refleksijas un vērtējuma pieprasījumu attiecībā uz izvēles vērtību, tās saprātīgumu, labumu un lietderību. Piedāvājot normatīvi vērtējošu ielogu kopā ar jēgpilnākas un produktīvas izvēles pamatojumu, kas refleksīvi apliecināts kultūrā un praktiski lietots ikdienas pieredzē, nācijas un tās identitātes ētika var tikai papildināt un padziļināt pētniecības daudzdimensionalitāti.

Vita Zelče rakstā “**Latvijas iedzīvotāju sociālās atmiņas kopienas un identitāte**” aplūko attiecības starp sociālo atmiņu un identitāti, kur, no vienas puses, kolektīvo identitāti iedibina atmiņa, no otras puses, sociālā identitāte nosaka kolektīvās atmiņas saturu. Autore apraksta trīs galvenās atmiņu kopienas Latvijas sabiedrībā: latviešu, pēckara krievvalodīgo iebraucēju, kā arī holokausta atmiņas kopienas. Tās veidojušās uz būtiski atšķirīgām un bieži vien grūti savienojamām vēsturiskām pieredzēm, saistās ar atšķirīga rakstura kultūras traumām un producē atšķirīgas pārliecības un vērtību orientācijas. Situāciju sarežģī gan tas, ka Latvijas sašķeltās un konfrontācijām cauraustās sociālās atmiņas pamatā ir neizdiskutēti jautājumi par dažādu atmiņas kopienas pārstāvju kolaborāciju ar padomju režīmu un tā represīvajām struktūrām, gan tas, ka dažādās etnolingvistiskajās grupās var atrast dažādu sociālo atmiņu nesējus. Autore uzsver, ka mūsdienu sabiedrībā ir svarīgi kultivēt Latvijas kā demokrātiskas valsts identitātes stiprumu veicinošus pašnaratīvus, kas spēj šķērsot atdalošās robežlīnijas.

Šo jautājumu aplūkojumu **V. Zelče** turpina arī rakstā “**Latvijas sociālās atmiņas politika, Eiropas Savienības un Krievijas ietekme uz to**”. Autore

atzīmē, ka Latvijas atmiņu politiku pēc neatkarības atjaunošanas noteica Latvijas un citu Austrumeiropas valstu iekļaušanās Eiropas atmiņu telpā. No vienas puses, tas nozīmēja attieksmes maiņu pret vēsturisko pāridarījumu nacionālo absolutizāciju un tuvināšanos Eiropas atmiņas pamatkoordinātēm, kur nozīmīga loma ir holokausta tēmai. No otras puses, Austrumeiropas iekļaušanās Eiropas atmiņu telpā nozīmēja arī pašas Eiropas atmiņu telpas transformāciju, papildinot vēsturi ar komunistisko totalitāro režīmu noziegumu tēmu. Par būtisku faktoru, ar kuru jārēķinās Latvijas vēstures un atmiņas politikas veidotājiem, kļuva arī Krievijas valdošās elites centieni vienpusīgi heroizēt PSRS lomu Otrajā pasaules karā un padarīt to par pēcpadomju Krievijas dzimšanas mītu, būtiski ietekmējot ievērojamas Latvijas iedzīvotāju daļas sociālo atmiņu. Līdz ar to par vienu no Latvijas atmiņas politikas dominantēm kļuvusi konfrontācijas novēršana starp Latvijas iedzīvotāju atmiņas kopienām Otrā pasaules kara notikumu interpretācijā un komemorācijā, it īpaši ņemot vērā atšķirīgas orientācijas politisko spēku centienus izmantot 16. marta un 9. maija notikumus sava politiskā kapitāla vairošanai. Raksta noslēgumā tiek uzsvērta cieša saistība starp identitāti, atmiņas eiropeizāciju un transnacionālās atmiņas veidošanu, kas iekļautu dažādiem Eiropas reģioniem nozīmīgās tēmas un veidotu attiecības ar Krievijas atmiņas telpu.

5. nodaļa “Nacionālā identitāte komunikācijas procesā” skar dažus ar komunikāciju saistītus nacionālās identitātes aspektus. Identitātes veidošanās procesā nozīmīga loma ir ne tikai individuālajai izvēlei, bet arī medijiem un organizācijām. Komunikācijas procesi iespaido gan individu patēriņu, gan izpratni par valsts un sabiedrības attiecībām, īpaši cilvēkdrošības aspektā.

Cilvēki izdara savas izvēles, pamatojoties ne tikai uz kāda produkta lietošanas vērtību, bet vadās arī pēc tā simboliskās vērtības, kas saista lietu patērēšanu ar noteiktiem tēliem, statusu, vēlmēm un iespaidu, kādu viņi vēlas atstāt uz apkārtējiem. Patēriņš – dažādu produktu iegāde un izmantošana – mūsdienās arvien vairāk balstās uz viegli un ātri uztveramiem, emocijām un nozīmēm bagātiem kodiem (ko atpazīst arī pārējie), iegūstot arvien lielāku nozīmi identitātes veidošanā un arī apkārtējiem sniedzot priekšstatu par indivīda personību un vērtībām. Identitāte arvien vairāk tiek saistīta ar patērēšanu. Abos šajos dinamiskajos procesos, kuros indivīdi aktīvi piedalās – izvēlas, lieto, pārveido utt. – arvien pieaugoša loma ir komunikācijai. **Lolita Stašāne** un **Marita Zitmane** rakstā **“Svētku svinēšana un patērēšana. Reklāma un patērētāju identitātes”** pievēršas komunikācijas lomai identitātes un patēriņcības dinamiskajā mijiedarbībā. Mediji un organizācijas piedāvā cilvēkiem savu dzīves filozofiju, kodus un modeļus, ko dzīves steigas pārņemtie indivīdi labprāt arī pieņem. Analizējot padomju, pēcpadomju un mūsdienu patēriņa praksi svētku svinēšanas aspektā, veidojas izpratne par patērētāja identitāti Latvijas sabiedrībā. Analīze ļauj secināt, ka zīmolu komunikācija, patērētāja identitāte un patēriņa prakse ir būtiski sabiedrību veidojošie aspekti. Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Nacionālā identitāte un komunikācija” ietvaros veiktie pētījumi liecina, ka arī Latvijā patērētāji konstruē savu identitāti ar

patēriņa palīdzību – Latvijas patērētāju sabiedrība identificējas ar sev tikamiem zīmoliem un lepojas ar tiem.

Daina Bāra, Dace Muceniece, Iveta Reinholde un Ivars Ījabs rakstā **“Cilvēkdrošības problēma Latvijā: valsts un sabiedrības attiecības”** pievēršas valsts un sabiedrības komunikācijai kā nozīmīgai cilvēkdrošības stiprināšanas sastāvdaļai. Sekmīga valdības komunikācija ar sabiedrību var efektīvi vairot cilvēkdrošību konkrētās rīcīpolitikas jomās. Atšķirībā no Aukstā kara laika drošības jēdziena, kas saistīts ar drošību kā teritorijas aizsardzību pret ārēju agresiju, nacionālo interešu aizsardzību ārpolitikā u. tml., mūsdienās arvien vairāk saskaramies ar daudz plašāko cilvēkdrošības jēdzienu, kas ietver visu to drošību vai nedrošību, ko piedzīvo cilvēki. Šādā interpretācijā drošība ietver arī slimību, bada, bezdarba, noziedzības, sociālu konfliktu, politisku represiju un vides problēmu radītu draudu neesību. Efektīva valdības komunikācija ar sabiedrību vairo cilvēkdrošību, savukārt neveiksmīga komunikācija – sabiedrības nedrošību, neuzticēšanos valdībai un valsts pārvaldei, šo tēzi apstiprina arī eiro ieviešanas kampaņas analīze.

6. nodaļā “Sociālās grupas un nacionālā identitāte” sniegts ieskats plašā un daudzveidīgā tematikā, aplūkojot dažādu grupu identitātes un to veidošanās procesus. **Ritma Rungule un Ilze Koroļeva** rakstā **“Latvijas jauniešu daudzveidīgās identitātes”** pievēršas 17–19 gadus vecu vidējo izglītību ieguvušu Latvijas jauniešu raksturojumam, salīdzinot motivējošos faktoros un identitātes jauniešiem, kas izvēlējušies vispārējo un profesionālo vidējo izglītību.

No identitātes veidošanās perspektīvas jaunība ir ļoti nozīmīgs dzīves posms. Šajā laikā cilvēks meklē sevi, izdara turpmākajai dzīvei svarīgas izvēles, pilnvērtīgi iekļaujas sabiedrības dzīvē. Socioloģiskā pieeja balstās uz pētījumiem par jauniešu iekļaušanos sabiedrībā. Ar iekļaušanos sabiedrībā tiek saprasta noteikta sociālā statusa ieņemšana un sociālo lomu apgūšana, sociālajā identitātē akcentējot tos aspektus, kas saistīti ar piederību noteiktai sociālai grupai. Lai gan piederības izjūtas mērījumi pilnībā neraksturo jauniešu identitāti, tie ļauj spriest par jauniešu identificēšanos globālajā sociālajā telpā. Liela nozīme identitātes veidošanās procesā ir jauniešu reālajai darbībai, pieņemtajiem lēmumiem un izdarītajām izvēlēm.

Rakstā **“Pilsoniskuma un rīcīspējas veidošanās izglītības procesā” Ireta Čekse, Andrejs Geske un Andris Grīnfelds** pievēršas pilsoniskajai darbībai kā nozīmīgai rīcīspējas dimensijai. Pieaugot indivīda iespējām ietekmēt sabiedrībai nozīmīgu lēmumu pieņemšanu, arvien pieaug formālā, neformālā un informālā pilsoniskās izglītības nozīme. Pilsoniskā izglītība mudina jauniešus līdzdarboties sabiedrības procesos, aicinot patstāvīgi domāt un analizēt ne tikai mācību saturā apgūstamo, bet arī izvērtējot notikumus sabiedrībā, izprotot globālās norises. Pilsoniskās izglītības kontekstā definēts pilsoniskums, identificēti pilsonisko rīcīspēju raksturojošie elementi un pilsonisko izglītību ietekmējošie faktori. Skolēnu pilsoniskās rīcīspējas analīzei izmantoti dati, kas iegūti ICCS 2009 (*International Civic and Citizenship Study 2009*) pētījumā.

Agita Misāne rakstā “**Latvijas iedzīvotāju reliģiskās identitātes un reliģiozitātes dinamika pēc neatkarības atjaunošanas**” pievēršas līdz šim maz pētītai tēmai, balstoties uz datiem, kas iegūti vairākos 20. gadsimta 90. gados veiktos kvantitatīvos socioloģiskos pētījumos un veltīti Latvijas iedzīvotāju reliģiskajai identitātei un reliģiozitātes dinamikai. Datu analīze parāda, ka straujākās izmaiņas Latvijas iedzīvotāju reliģiozitāte piedzīvoja laika posmā no 20. gadsimta 80. gadu beigām līdz 90. gadu vidum, līdzīgi kā citās Austrumeiropas valstīs, kad strauju politisku pārmaiņu apstākļos lielāks skaits iedzīvotāju iesaistījās reliģiskajās kopienās. Tomēr Latvija nav piedzīvojusi reliģiozitātes renesansi, vairāk nekā trešā daļa iedzīvotāju nepraktizē nevienu reliģiju, aptuveni puse Latvijas iedzīvotāju ir nominālkristieši, Latvijā ir arī salīdzinoši neliela aktīvi praktizējošo kristiešu daļa, kuri gan tic savas reliģijas pamatpostulātiem, gan ievēro tos savā dzīvē.

Baiba Bela rakstā “**Starptautiskā migrācija un nacionālā identitāte – transnacionālas piederības veidošanās**” pēta to cilvēku nacionālo identitāti un piederības izjūtu, kuri ilgstoši uzturas ārpus dzimtenes, īpašu uzmanību pievēršot tieši pārrobežu saišu uzturēšanai. Teorētiskajās debatēs un jaunākajos pētījumos par starptautisko migrāciju sociālajās zinātnēs arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta transnacionālisma praksēm un transnacionālu piederības formu veidošanās procesam. Arī Latvijā līdz šim ir veikti pētījumi, kuros aplūkota migrācija un identitāte, bet transnacionālismam pievērsta visai maza uzmanība. Izmantojot biogrāfiskās pieejas metodoloģiju, B. Bela aplūko transnacionālisma prakses un transnacionālu piederības formu veidošanos.

7. nodaļa “**Nacionālās identitātes telpiskās dimensijas**” veltīta nacionālās identitātes saistībai ar piederību vietai, telpas un rīcībspējas mijiedarbībai. Piederība vietai ir viens no nozīmīgākajiem nacionālās identitātes elementiem. Pārveidojot telpu atbilstoši savām vajadzībām un priekšstatiem, sociālie aģenti realizē savu rīcībspēju, savukārt telpiskā identitāte rada nosacījumus sociāli nozīmīgai darbībai, komunikācijai un attiecībām.

Nodaļu ievada Ilzes Lāces raksts “**Telpas sociālā izpratne un vietas piederība**”. Autore pievēršas cilvēka un vietas mijiedarbības aspektiem no socioloģijas, ģeogrāfijas, antropoloģijas u. c. zinātņu perspektīvas.

Nacionālās identitātes kontekstā telpa ir nozīmīga kā ģeogrāfiski norobežota valsts teritorija un sociāli konstruēta nācijas mītnes vieta, savukārt reģionālās un lauku attīstības kontekstā priekšplānā izvirzās vietas piederība kā nacionālās identitātes telpiskais/teritoriālais aspekts, telpas sociālā nozīme tiek izteikta ar jēdzieniem “vieta”, “telpa” un “teritorija”. Vietas piederības nozīmes empīrisko pamatu veido Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” ietvaros 2011. gadā veiktās aptaujas “Vieta, rīcībspēja, migrācija” dati un projekta “Reģionālā identitāte un rīcībspēja” ietvaros veiktā gadījumu izpēte lauku teritorijās.

Aija Zobena un Līga Paula rakstā “**Nacionālā un vietas identitāte: lauku kopienu rīcībspējas faktori**” pievēršas vietas un rīcībspējas mijiedarbības izpētei. Analīze kopienu limenī parāda, ka aģentu rīcībspēja un vietas identitāte ir cieši saistītas, jo, izjutot ciešākas piederības saites ar konkrētu novadu, pilsētu vai

reģionu, aģents būs vairāk motivēts darboties ne tikai savās interesēs, bet arī kopienas labā, ieguldot gan savu laiku un zināšanas, gan citus resursus kopienai nozīmīgu mērķu sasniegšanā.

Cilvēka dzīves vide veidojas, ekonomisko un sociālo procesu gaitā papildinoties ar individuālo pieredzi. **Sandra Treija** un **Uģis Bratuškins** rakstā “**Rīgas lielmēroga dzīvojamo rajonu identitāte un attīstība**” pievēršas pilsētas telpas identitātes izpētei. Izsekojot lielmēroga dzīvojamo rajonu vēsturiskajai attīstībai un iespējamām transformācijām 21. gadsimtā, atklājas savdabīga šo pilsētas rajonu identitāte. Šī apbūve veido Rīgas pilsētas dzīvojamā fonda lielāko daļu, dzīvojamie rajoni ir kļuvuši par sociālo, īpašumtiesisko, tehnisko, estētisko un telpisko problēmu samezglojuma vietu, to telpiskā kvalitāte joprojām veido lielas iedzīvotāju daļas izpratni par dzīvojamo vidi pilsētā. Analizējot un apkopojot lielmēroga dzīvojamo rajonu projektēšanā valdošos telpiskos un funkcionālos principus, akcentējot dažādās desmitgadēs novērojamās kopīgās un atšķirīgās iezīmes, joprojām spilgti izceļas katra rajona identitāte. Saasinoties pretrunām starp raksturīgo telpiskās vides un mājokļu kvalitāti šajos rajonos un mūsdienu prasībām, rodas to pakāpeniskas degradācijas risks. Lielmēroga dzīvojamo rajonu revitalizācija ir ilgtermiņa pasākums, tās mērķis ir pasargāt ievērojamu daļu Rīgas teritorijas no degradācijas.

Evija Zača rakstā “**Jaunu identitāšu konstruēšana Rīgas pilsētvides radošajās telpās**” pievēršas pilsētas kā telpiskas vienības unikalitātes izpētei, akcentējot radošo kvartālu lomu pilsētnieku identitāšu konstruēšanā. Pilsētās aizvien nozīmīgāku vietu līdzās fiziskajai un sociālajai telpai aizņem kultūras telpa. Ļoti bieži, prezentējot pilsētu starptautiskajā informācijas telpā, tiek akcentēts radošums un kultūras mantojums. Par nozīmīgām pilsētas ikdienas dzīves sastāvdaļām kļūst radošās telpas jeb radošie kvartāli. Aizvien vairāk cilvēku labprāt identificējas ar šīm telpām un kopienām. Radošajos kvartālos iegūtā jaunā telpiskā pieredze ietekmē Rīgas iedzīvotāju identitāšu konstrukcijas. Aplūkojot identitāšu veidošanos mediju diskursos, var secināt, ka jaunās radošās telpas rada cilvēkos vēlmi identificēties ar tām, veicinot ar šīm telpām saistīto kopienas veidošanos.

Pateicības

Kolektīvās monogrāfijas autori izsaka pateicību visiem, kuri veicināja šī darba tapšanu. Pateicamies Eiropas Padomes Augstajam komisāram minoritāšu lietās *Dr. phil.* Nilam Muižniekam par grāmatas idejas formulēšanu laikā, kad viņš vēl bija Valsts pētniecības programmas “Nacionālā identitāte” sociālo zinātņu daļas koordinators. Pateicamies prof. Martinam Ehalam un prof. Vjačeslavam Morozovam no Tartu Universitātes, kā arī prof. Jolantai Aidukaitei no Mīkola Romera universitātes Viļņā par piedalīšanos kolektīvās monogrāfijas sagatavošanas seminārā 2012. gada 23. novembrī. Prof. M. Ehala turpināja šo sadarbību un kļuva par vienu no kopmonogrāfijas autoriem. Par grāmatas teksta literāro rediģēšanu

pateicamies Jurim Goldmanim, par grāmatas vārdu un priekšmetisko rādītāju izveidi – Renāram Felcim. Par vērtīgu ieguldījumu monogrāfijas sagatavošanai atvēlēto līdzekļu pārvaldībā un monogrāfijas tapšanas organizatoriskā nodrošinājumā pateicamies LU Sociālo zinātņu fakultātes prodekānei un izpilddirektorei *Dr. philol.* Gitai Blauai un Inesei Grumoltei. Monogrāfijas zinātniskie redaktori pateicas autoriem un viens otram par pacietību un sadarbību. Par to, cik tā ir bijusi veiksmīga, lai spriež lasītājs.

Kolektīvās monogrāfijas zinātniskie redaktori
Prof. *Dr. phil.* Juris Rozenvalds
Prof. *Dr. sc. soc.* Aija Zobena

1. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN ETNISKĀS ATTIECĪBAS

1. NATIONAL IDENTITY AND ETHNIC RELATIONS

1.1. STARP ETNISKO UN PILSONISKO: DAŽI APSVĒRUMI PAR NACIONĀLĀS IDENTITĀTES PROBLĒMU

1.1. BETWEEN THE ETHNIC AND CIVIC: SOME CONSIDERATIONS ON THE PROBLEM OF "NATIONAL IDENTITY"

Pēdējos gados Latvijā ir aktualizējusies diskusija par Satversmē noteiktā suverēnās varas nesēja – Latvijas tautas – jēdziena precīzu izpratni un aprisēm. Šo diskusiju nav raisījuši tīri akadēmiska zinātkāre. Drīzāk to vada politiski motīvi. Viens no tiem ir saistīts ar 2012. gada 12. februārī notikušo referendumu par valsts valodas statusa piešķiršanu krievu valodai. Šis notikums, kad šķietami pašsaprotamā latviešu valodas un kultūras loma Latvijā tika pakļauta populistiskām manipulācijām, daudzos cilvēkos radīja apdraudējuma sajūtu. Tādēļ referenduma raisītā domu apmaiņa un strīdīgo jautājumu publiskā apspriešana kopumā bija izteikti emocionāla, racionāli argumenti tajā mijās ar eksaltāciju un galēja radikālisma izpausmēm. Tomēr līdztekus šim plašajam saviļņojumam populāro mediju telpā aizsākās arī konceptuālas diskusijas par latviskās identitātes nozīmi Latvijas valsts pastāvēšanā.

Šajā diskusijā kopumā vērojamas divas pretējas pozīcijas. Pirmā no tām uzsver nacionālas valsts jēdzienu, kurš veido Latvijas valsts identitātes neatņemamu sastāvdaļu. Nacionālās valsts idejā šeit tiek izcelta ne tik daudz tautas suverenitāte, cik nācija kā etnokulturāls lielums. No tā tiek atvedināts latviešu kā Latvijas Republikas valstsnācijas statuss, latviešu valodas un kultūras īpaša loma Latvijā. Šā viedokļa konceptuāli visizvērstāko izklāstu sniedza Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija, īpaši tās vadītājs Egils Levits. 2012. gada 17. septembrī komisija nāca klajā ar savu viedokli, kurā izklāstīja pieņēmumus par

Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un nerakstītu Satversmes kodolu, kurā ietilpst nacionālas valsts princips. Šo kodolu nevarētu mainīt ar likumdevēja (tautas vai Saeimas) gribas aktu, kā to mēģināja darīt minētais referendums. Komisijas viedoklis sapludina Latvijas tautas un latviešu tautas jēdzienus un aicina nostiprināt arī Satversmes rakstītajā tekstā Latvijas valsts etnokulturālo identitāti: “[...] nepastāv tiesiski šķēršļi tam, lai [Satversmes 1.] pantu papildinātu ar otro teikumu, kas būtu aizgūts no analogiska noteikuma Igaunijas 1992. gada Konstitūcijā, bet atsegtu Latvijas valsts būtību: “Latvijas valsts virsuzdevums ir nodrošināt latviešu nācijas, valodas un kultūras pastāvēšanu un attīstību cauri gadsimtiem.”” (KTK 2012)

Preteju viedokli aizstāv daži liberāli noskaņoti publicisti, kuri orientējas uz pilsoniskiem priekšstatiem par nāciju. Tā kā Latvijas Satversmē kā suverēnās varas nesējs definēta Latvijas tauta, t. i., pilsoņu kopums bez etniskas kvalifikācijas, arī šodien nav vērts uzsvērt hierarhiskas attiecības starp dažādu Latvijā dzīvojošo etnisko vai lingvistisko grupu piederīgajiem, jo vairāk tādēļ, ka globalizācijas rezultātā cilvēku identitātes visā pasaulē kļūst arvien mainīgākas un daudzveidīgākas. Tādēļ Latvijas tautu kā suverenitātes nesēju būtu nepieciešams definēt maksimāli iekļaujoši, neuzsverot valsts etnokulturālo identitāti. Piemēram, sabiedriskās politikas centra PROVIDUS pētniece Iveta Kažoka raksta: “Nezinu, kā jūs, bet es ar vārdu “nācija” apzīmēju Latvijas pilsoņus un dažkārt (ja šo vārdu lietoju plašākā nozīmē) nepilsoņus. Vienalga – kāda ir viņu pašidentifikācija vai ģimenē lietotā valoda. Nācija, manuprāt, mūsdienīgā izpratnē ir cilvēku kolektīvs, kam ir tiesības pieņemt svarīgākos valsts lēmumus; nācija ir suverenitātes nesējs.” (Kažoka 2013)

Mūsu mērķis nav detalizēti analizēt abus viedokļus. Kā jau katrā politiskā diskusijā, arī šeit ir darīšana ar vērtību spriedumiem, nevis ar faktiskās patiesības noskaidrošanu vai ar pretenzijām uz vienīgo pareizo Satversmes interpretāciju. Taču ir vērts paraudzīties uz veidu, kā nācijas un tās attiecības ar valodiskām vai etniskām grupām tiek interpretētas mūsdienu sociālajās zinātnēs un kā tas būtu attiecināms uz Latviju. Jēdzieni “nācija” un “tauta”, līdzīgi kā jēdzieni “suverenitāte” vai “brīvība”, ir ieguvuši tik lielu lomu politiskajā leksikonā tieši savas daudznozīmības dēļ. “Nācijas” interpretācijas mēdz iekļaut radikāli atšķirīgus pieņēmumus, kuri savā veidā atspoguļo arī pretrunas un nesaskaņas tajā sociālajā realitātē, kuru ar šiem jēdzieniem mēdz aprakstīt.

Šā iemesla dēļ, vaicājot par Latvijas tautu, latviešu tautu un citām minētās diskusijas kategorijām, nevar aprobežoties vienīgi ar formāli juridisku skatījumu. Vienpusīga orientācija uz normu ierobežo aplūkojuma perspektīvu uz tādiem neapšaubāmi pasaulei joprojām izšķirīgi nozīmīgiem fenomeniem kā nācija un etnijs. Jautājumam par latviešu etnokulturālās identitātes nozīmi Latvijas valstī ir arī daudz plašāks sociāli vēsturisks konteksts, kura ignorēšana padara neiespējamu arī adekvātu nākotnes perspektīvu izvērtējumu.

Enciklopēdijās ir iespējams atrast dažādas nācijas definīcijas, kuras vērsas pie tādiem “objektīviem” dotumiem kā kopīga valoda un izcelsme, teritorija un ekonomika. Tomēr nācija ir arīdzan subjektīvs, simboliski kulturāls fenomens – nācija ir tāda cilvēku kopība, kas sevi apzinās kā nāciju un ir gatava rīkoties savas nacionālās identitātes vārdā. Veids, kā cilvēki raugās uz savu piederību nācijai, vismaz Centrāleiropā un Austrumeiropā, ir radniecīgs tam, kā cilvēki domā par piederību noteiktai etnokulturālai kopībai – latviešiem, poļiem vai čigāniem. Arī raugoties uz pasauli kopumā, nevaram noliegt, ka piederība etniskai grupai ir daudz plašāk izplatīts un nozīmīgāks fenomens nekā piederība kādai pilsoniskai nācijvalstij Rietumu izpratnē. Etniskums nozīmē piederību grupai, kurai ir kopīga (reāli vai iedomāta) izcelsme, valoda, ādas krāsa, ieražas, kopienas nosaukums, teritorija, reliģija. Neviens no šiem elementiem nav pilnībā obligāts, gluži pretēji – tie dažādās proporcijās veido organisku veselumu, kurš tad arī definē attiecīgo etniju. To veido tā nozīme, kuru attiecīgās grupas piederīgie piešķir tam vai citam elementam, teiksim, ģērbsšanās stils var būt nozīmīgs kāda etnija pašidentifikācijai, turpretī citam tas var būt pilnībā nenozīmīgs.

Viena no fundamentālām etniskās piederības iezīmēm ir tās iepriekš dotais raksturs, proti, etniskā identitāte nav nekas tāds, ko cilvēks varētu izvēlēties pats savas dzīves laikā. Piederība etniskai grupai ir primordiāla, kā to apraksta Klifords Ģirts (*Clifford Geertz*): “Ar primordiālu piederību tiek saprasta tāda, kas rodas no “iepriekš dotā”, vai, precīzāk, tā kā šajās lietās neizbēgami ir iesaistīta kultūra, no tā, kas tiek uzskatīts par “iepriekš doto”: vispirms nepastarpinātā saskarsme un radniecības attiecības, bet arī tie dotumi, kuri rodas no piedzimšanas kādā noteiktā reliģiskā kopībā, no runāšanas kādā noteiktā valodā vai pat valodas dialektā, un sekošana noteiktām sociālām praksēm. [...] Cilvēks ir *ipso facto* piesaistīts saviem ciltsbrāļiem, saviem kaimiņiem, saviem ticības brāļiem; tas rodas nevis no personiskas pieķeršanās, praktiskas nepieciešamības, kopīgām interesēm vai uzliktiem pienākumiem, bet lielākoties, pateicoties kādam neizskaidrojamam svarīgumam, kurš tiek piedēvēts pašai šai saitei.” (Geertz 1963: 110)

Etnija jeb etniskās grupas definīcija ir grūti iespējama vienskaitlī: lieta tā, ka jēdziens pats paredz etniju plurālismu. Etniskās grupas patiesībā veido to attiecības ar citām etniskām grupām. To, kura no iepriekš dotajām iezīmēm tiktu izvirzīta kā grupu definējoša, nosaka tās izmantojums atšķirības marķēšanai. Etnisko grupu antropoloģijā savulaik apvērsumu izdarīja Frederiks Barts (*Fredrik Barth*), kurš to pētniecībā pārvirzīja akcentu no konkrētās grupas kulturālā satura (ieražu, valodas, mītu) izpētes uz grupu robežu pētniecību: etniskās grupas veidošanos nosaka nevis izolētība no kaimiņiem, bet gluži pretēji – saskarsme ar tiem. Turklāt etnisko grupu robežas neizdzēš arī personāla vai informācijas mobilitāte pāri šīm robežām.

Etniskums, kā redzams, ir salīdzinoši konstanta sabiedrību pazīme. Etniskās identitātes veidojas kompleksos sociālos kontekstos un mijiedarbojas ar citām

identitātēm, tostarp politiskām un ekonomiskām. Ir aplami iedomāties, kā to reizēm dara pilsoniskā nacionālisma ideologi, ka līdz ar sabiedrības modernizāciju un demokratizāciju etniskās identitātes vājinās un saplūst. Gluži pretēji – pats sabiedrības modernizācijas process stimulē etnisko identitāšu veidošanos un stiprināšanu. Etniskās identitātes turpina pastāvēt līdzās citām identitātēm un konfliktēt ar tām: kā jau redzējām, diference un vismaz potenciāls konflikts piemīt pašai etniskuma definīcijai. Tādēļ arī etniskās attiecības ir nepārejoša problēma dažādos politiskos kontekstos. K. Gīrcs jau savulaik aprakstījis neizdzēšamo konfliktu starp primordiālajām un pilsoniskajām saitēm jaunās valstīs: etniskās saites prasa no cilvēkiem tās pieņemt kā dotas, savukārt pilsoniskās saites pretendē uz valsts un tās likumu prioritāti iepretim šādai etniskai lojalitātei. Līdz ar to jaunās valstīs, kur etniskajām saitēm cilvēku starpā līdz šim bijusi galvenā loma sociālajā organizācijā, pilsoniskās identitātes izveidošanās ir apgrūtināta. Valsts ar savu piespiedu institūciju darbību tieši rada augsni starpetniskiem konfliktiem, kuri nepastāvēja iepriekš – parādās jautājumi par oficiālo valodu, par dažādu etnisko grupu pārstāvniecību valsts aparātā, par konkrētu rīcībpolitiku iespaidu uz noteiktiem valsts reģioniem utt. Tieši jaunās valstīs bijuši utopiski politiski mēģinājumi panākt, lai etniskās kopienas robežas sakristu ar pilsoniskās kopienas robežām, t. i., mēģināts izveidot tādu valsti, kurā nebūtu nozīmīgu etnisko minoritāšu. Tieši šādi mēģinājumi dažādu etnisko tīrīšanu veidā ir kalpojuši par pamatu visiem asiņainākajiem etniskajiem konfliktiem modernajā pasaulē.

Citiem vārdiem, arī domājot par Latvijas tautas definīcijām, nebūtu pareizi novērtēt par zemu etniskās identitātes lomu un raudzīties uz to kā uz mazsvarīgu un novecojušu parādību, kurai tuvākajā laikā jāizzūd, vienkārši atdodot savu vietu politiskajam nacionālismam vai konstitucionālajam patriotismam. Balstīt šādās gaidās savus pieņēmumus par sabiedrības integrācijas politiku ir vismaz neapdomīgi.

II

Kamēr etniskās identitātes to daudzveidībā veido savdabīgu antropoloģisku konstanti, nacionālā identitāte jau terminoloģiski ir saistīta ar konkrētu sociāl-vēsturisku fenomenu, proti, moderno nacionālismu. Nacionālais, atšķirībā no etniskā, nozīmē saikni ar noteiktu politisku programmu, kura balstās pieņēmumā par tautu jeb nāciju kā augstāko politiskās varas nesēju, kā arī par nācijas kā politiskas kopības un nācijas kā etnokulturālas kopības sakritību. Kā to lakoniski formulējis Ernests Gēlners (*Ernest Gellner*): “Nacionālisms vispirms ir politisks princips, kurš nosaka, ka politiskajai kopībai un nacionālajai kopībai ir jāsakrīt.” (Gellner 1983: 1). Lai gan arī nācija tradicionāli saistās ar valodas, izcelsmes, ikdienas kultūras, teritorijas kopību, tomēr tas, kas atšķir to no etnija, ir politiskā programma, kura imperatīvā kārtā prasa nācijai pašnoteikšanos teritoriālas autonomijas vai pat atsevišķas valsts veidolā. Etnijs, atšķirībā no nācijas, var ilgstoši pastāvēt bez šādas programmas situācijās, kad valodiski, kulturāli un teritoriāli

vienotas cilvēku kopības neizvirza pretenzijas uz nacionālo pašnoteikšanos, uz savām institūcijām un autonomiju.

Raugoties no vēsturiskā skatpunkta, nacionālisms kā politiska kustība nācījas pašnoteikšanās iegūšanai Eiropā kļūst noteicošs līdz ar moderno laikmetu – 18. un 19. gadsimtu, kad dzimst nacionālās kustības, arī latviešu tautiskā kustība. Lai gan nacionālisms šajā laikā kļūst par politisku modi, tomēr topošās nācījas sevi definē atšķirīgi, balstoties attiecīgajā situācijā. Idejas forma par nāciju kā politiskās dzīves fundamentu tiek aizpildīta ar būtiski atšķirīgu saturu. Tas, kas nosaka nācījas tapšanu, ir modernizācijas radītās sabiedriskās dzīves pārmaiņas. Pirmām kārtām, masu izglītība, kas savukārt izvirza nepieciešamību pēc standartizētas valodas un lasītprasmes, tieši tādēļ par nacionālās ideoloģijas pirmajiem nesējiem bieži kļūst skolotāji un izglītības darbinieki. Veidojas pieprasījums pēc universālas augstās kultūras, kura iekļautu ne vairs tikai izglītooto virsslāni, bet arī plašas masas, kuras līdz šim ir dzīvojušas savā nošķirtā tautas kultūras telpā un bieži arī runā citā valodā nekā izglītotie virsslāni. Šīs norises notiek paralēli sabiedrības industrializācijai, kad saimnieciskā dzīve arvien vairāk prasa vispārēji izglītotus cilvēkus, kuri pēc tam uz šīs vispārējās izglītības pamata spēj iegūt specializāciju atbilstoši darba tīrus vajadzībām.

Otrkārt, sabiedrības modernizācija ir saistīta arī ar strauju komunikācijas iespēju pieaugumu – prese, transports (dzelzceļi un tvaikoņi), telegrāfs. Šīs lietas stimulē sabiedrības zemāko slāņu mobilitāti, kuru dzīve līdz šim bieži norisinājās ļoti ierobežotā ģeogrāfiskā areālā. Tas ļauj ļaudīm apzināties savu piederību kādai plašākai kopienai, nācijai, kura pārsniedz vietējo, aci pret aci sastopamo cilvēku loku. Vispamatīgāk šo tēmu izstrādājis Benedikts Andersons (*Benedict Anderson*), rakstot par t. s. drukas kapitālisma izplatību, kas rada pieaugošu pieprasījumu pēc literatūras dažādās ikdienas valodās, tādējādi ļaujot ļaudīm nonākt pie priekšmeta par jauna tipa iztēloto kopienu – nāciju (Anderson 1983: 37 ff.). Visbeidzot, modernizācija rada cilvēku slāni, kam lemts kļūt par nacionālās idejas aģitatoriem, īpaši Austrumeiropā. Tā ir vientuļā inteliģence, kas nākusi no zemnieku ģimenēm un ieguvusi augstāku izglītību, bet netiek pilnvērtīgi iekļauta valdošās oficiālās kultūras ielokā. Tādēļ tā izjūt vajadzību veidot savu īpašo augsto kultūru uz zemnieku kultūras bāzes, tādējādi vismaz simboliski padarot savus trūkumus un atpalicību par tikumu un priekšrocību.

Jautājums, vai ir jēgpilni runāt par nāciju kā konstrukciju un līdzīgi Erikam Hobsbaumam (*Eric Hobsbawm*) apgalvot, ka nevis nācījas rada nacionālismu, bet gan nacionālisma kustības patiesībā rada nācījas (Hobsbawm 1990), nav šeit izvērsti aplūkojams. Katrā gadījumā ir virkne argumentu, kas liek apšaubīt šo tēzi. Visietekmīgāko no tiem ir sniedzis Entonijs Smits (*Antony D. Smith*), norādot, ka, lai gan nacionālās kustības patiešām ir modernizācijas produkts, tomēr šīs kustības balstās noteiktā etnosimboliskā arsenālā, tātad nav vēsturiski pilnībā nejaušas. Nacionālisma pamatā vienmēr ir atrodams kāds kulturāli simbolisks elements (valoda, mīti, reliģija), ap kuru konsolidējas nacionālās kustības (Smith 2009). Neiedziļinoties šajā teorētiskajā diskusijā, tomēr ir būtiski saprast tās nozīmi

nacionālās identitātes izpratnē: nacionālās identitātes veidojas ciešā sazobē ar citiem sabiedriskiem procesiem, no kuriem nozīmīgākie ir modernizācija – industrializācija, centralizētas, birokrātiskas valsts un masu mediju izplatība, kultūras demokratizācija u. tml. Veids, kā savu nacionālo identitāti redz mūsdienu cilvēks, ir cieši piesaistīts noteiktam sociālu transformāciju kontekstam, kurš padara šo identitāti vēsturiski relatīvu un mainīgu.

Šajā ziņā, vaicājot par latviešu nacionālisma veidošanos Eiropas kontekstā, īpaša nozīme ir tām dažādajām izstrādņēm nacionālisma pētniecībā, kuras salīdzina Rietumeiropai raksturīgo politisko jeb teritoriālo nacionālismu ar Austrumeiropas etnisko jeb etnokulturālo nacionālismu. Acīs krītošās atšķirības starp abiem šiem nācijas izpratnes veidiem izsenis bijušas sociālo zinātņu uzmanības lokā: piemēram, Lielbritānijā un Francijā nācijas izpratnē dominē pilsoniskas vērtības un individuālisms, turpretī Austrumeiropas nacionālisms daudz vairāk akcentē kopīgu izcelsmi, valodas un kultūras kopību, turklāt tam bieži piemīt kolektīvi un rasistiski virstoņi. Lai gan šāds ļoti vienkāršots dalījums starp “labo” Rietumeiropas un “slikto” Austrumeiropas nacionālismu pats par sevi neiztur kritiku, tomēr tas liek aizdomāties par vēsturiskā mantojuma iespaidu uz nacionālo identitāšu veidošanos noteiktos reģionos. Tas vienlaikus arī spēj parādīt, ka veids, kā sevi redz attiecīgā nācija, nav nejaušs un patvaļīgi maināms, kā to reizēm iedomājas pilsoniskās nācijas piekritēji Latvijā.

Klasisks Rietumu un Austrumu nacionālisma salīdzinājums ir atrodams Hansa Kona (*Hans Kohn*) darbā “Nacionālisma ideja” (“The Idea of Nationalism”, 1944), kurā tiek nošķirts liberālais Rietumu nacionālisms un iliberālais Austrumu nacionālisms. Pēc H. Kona domām, šo atšķirīgo nacionālisma veidu tapšanu nosaka sabiedrības sociālā struktūra: Lielbritānijā, Francijā, Nīderlandē un Šveicē nacionālisma ideoloģija balstījās jau pastāvošajās pilsoniskajās institūcijās un kapitālistiskajā vidusšķirā, turpretī vācu zemēs, Polijā un citur Austrumeiropā nekas no tā nebija pieejams. Tādēļ, pirmkārt, Austrumeiropas nacionālismam nepiemita Rietumiem raksturīgais individuāli liberālais raksturs – tas nāciju vairāk traktēja organiskās, kolektīviskās kategorijās. Otrkārt, nācijas veidotāji tur bija nevis buržuāzija, bet gan intelektuāļi, kuri noteica nacionālo modi, manipulējot ar atmiņām, simboliem, mītiem un identitātēm. Savu roku šāda nacionālisma tapšanā pielika romantisma kustība ar tās akcentiem uz mistisko tautas dvēseli, mītisko, heroisko senatni un iracionālismu.

H. Kona iedalījums ir veidojies Otrā pasaules kara laikā un nepārprotami ietver politisku vēstījumu: etniskā Austrumeiropas nacionālisma visspilgtākā izpausme ir vācu nacionālsociālisms – kolektīvisks, antilibērāls un sakņots misticismā. Tomēr tieši tādēļ šis dalījums vairs neiztur kritiku. Rietumeiropas nacionālisms daudz vairāk, nekā bieži uzskatīts, ir balstījies un joprojām balstās etniskā vienotībā, savukārt Austrumeiropas nacionālisms parasti ietver nozīmīgus pilsoniskus elementus. Tas gan netraucē arī dažiem mūsdienu zinātniekiem turēties pie šīs etniskā un pilsoniskā nacionālisma dihotomijas – tā rīkojas, teiksim, Maikls Ignatjevs (*Ignatieff* 1993).

Minētais nošķīrums līdz ar visu savu vienkāršotību rosina izpētīt katra atsevišķa nacionālisma tapšanas vēsturisko kontekstu un pievērst uzmanību to atšķirībām. Tas vienlaikus prasa atteikties no pieņēmuma par nāciju atmodu kā kvazidabisku spēku, kurš visur notiek caurmērā līdzīgās formās. Turklāt, lai gan H. Kona abu nacionālisma veidu nošķīrums ir lielā mērā ideoloģisks, tomēr tas tieši sava šķietamā pievilcīguma dēļ rosināja turpmāko pētniecību saistībā ar dažādu nacionālisma paveidu rašanās sociālajiem priekšnoteikumiem.

Starp daudzajiem pētījumiem šajā jomā Austrumeiropas nāciju tapšanā ļoti lietderīgs ir E. Smita nošķīrums starp laterālajiem un vertikālajiem etniju modeļiem, kuri ir pamatā katra konkrētā nacionālisma un nacionālās identitātes tapšanai. Vienlaikus tas, atšķirībā no H. Kona, neorientējas vienīgi uz klasisko Eiropas kontekstu, bet gan piedāvā plašāku skatījumu. Laterālie etniji ir etniskās grupas, kuras, ieņemdamas sociāli, politiski un kulturāli privileģētu pozīciju, pakāpeniski iekļauj attiecīgajā kultūrā arī pārējo sabiedrību. Šāds modelis, protams, ir saistīts ar jau iepriekš pastāvošu birokrātisku valsti, kura, centralizējoties un iekļaujot jaunus sabiedriskus slāņus savā publiskajā dzīvē (kā iesaucamos, skolniekus, nodokļu maksātājus, beigu beigās kā vēlētājus), pakāpeniski padara tos piederīgus konkrētā etnija kultūrai un valodai. Šādu veidošanās ceļu ir gājušas Rietumeiropas nācijas, kur tās veidojās “no augšas”. Jau esošā aristokrātiskā elite, kura sākotnēji parasti runāja citā valodā nekā zemākie slāņi, pakāpeniski līdz ar birokrātiski centralizētās valsts veidošanos iekļāva savā etniskajā kultūrā visu sabiedrību, kura galu galā tad arī veidoja attiecīgo nāciju. Šādas nācijas, lai gan lielākā mērā saistītas ar valstiskumu un šajā ziņā ir daudz pilsoniskākas, vienlaikus neizbēgami saglabā to savu etnisko kodolu, no kura tās cēlušās. Tajā pašā laikā nacionālā identitāte šādās nācijās ir plānāka un liberālāka, piederība tai ir mazāk balstīta izcelsmē un mitoloģiskā pagātnē. Tā vairāk balstās indivīda brīvprātīgā izvēlē, kas saistīta ar jaunām (izglītības, karjeras) iespējām, kuras paveras līdz ar integrāciju augstākajā kultūrā.

Turpretī vertikālie etniji kalpo par nāciju veidošanās pamatu atšķirīgās situācijās. Šie etniji lielākoties iepriekš ir atradušies pakļautības stāvoklī – tiem nav savas birokrātiski administratīvas struktūras, teritorijas, skaidras sociālās diferenciācijas kopienas iekšienē. Par galveno etniskās konsolidācijas faktoru tiem kalpo kopīgi mīti, rituāli, jo īpaši reliģija un kultū. Šāds etnija tips paredz indivīda dziļāku iekļautību kopienā. Tādējādi topošais nacionālisms tik lielā mērā nereducējas uz cilvēka attiecībām ar valsti, nacionālā identitāte caurauz visas viņa dzīves jomas. Šādi vertikālie etniji ir sastopami Austrumeiropā, tomēr tas drīzāk ir globāls fenomens. Tādi ir arī, teiksim, arābi, zināmā mērā – ebreji. Nacionālisms, kura pamatā ir vertikālo jeb demotisko etniju vēlme pēc pašnoteikšanās, mēdz būt problemātiskās attiecībās ar valstiskumu: “Tā kā šīm kopienām nākas iespējami mierīgāk pielāgoties bieži vien naidīgai videi, senās ticības draudzes un simboli tiek izmantoti kā aizsargčaula, kura turklāt ir līdznēsājama. Bet tajā pašā brīdī, kad izvirzās jautājums par šādas kopienas pārtapšanu nācijā, ir ārkārtīgi grūti izlauzties no ierastajiem etniskās koncepcijas ietvariem un dzīvesveida. [...] Nelaime

tā, ka milzum daudzi demotisko kopienu locekļi ir gluži vienkārši pieņēmuši: mēs jau veidojam nāciju, vienmēr esam pastāvējuši kā nācija, jo mēs atbilstam nācijas etniskajiem raksturlielumiem – visiem kopīgs nosaukums, izcelsmes mīti, ar vēsturi saistītas atmiņas, pieķeršanās savai tēvzemei un tamlīdzīgi.” (Smits 1997: 70)

Tādējādi vertikālie etniji bieži sastopas ar grūtībām pārtapt par nāciju, kuru līdzās minētajiem etniskajiem raksturlielumiem raksturotu arī valstiskie – vienota likumu sistēma, kopīga ekonomika un darba dalīšana, sociālā diferenciacija. Šāda veida nacionālisms parasti tiecas pēc savdabīgas sintēzes – no vienas puses, pārņemt Rietumu modernisma sasniegumus, tomēr sakausējot tos ar vēlmi pēc tīras etniskās kopienas un nostalgiju pēc aizvēsturiskā zelta laikmeta. Lia Grīnfelde (*Liah Greenfeld*), rakstot par krievu slavofiliem, saista šādu nacionālismu ar *resentiment* jēdzienu: ilgojoties pēc Rietumu sasniegumiem un vienlaikus apzinoties savu atpalicību, šāds nacionālisms bieži cenšas padarīt savu faktisko atpalicību par tikumu un definē sevi kā “tīro, garīgo un autentisko” iepretim Rietumu “liekulībai un materiālismam” (Greenfeld 1992: 222–234).

III

Taču ko šādi apsvērumi varētu dot šodienas diskusijai par Latvijas tautu? Vispirms tie liek apšaubīt pieņēmumu par tīri pilsoniskas nācijas iespējamību, jo īpaši Austrumeiropas sociālvēsturiskajā kontekstā. Ciktāl šeit vispār tiek runāts par nāciju, šis jēdziens vienmēr ir sakņojies noteiktas etniskas kultūras kontekstā. Tas, protams, nenozīmē, ka šādas nācijas nevarētu būt vairāk vai mazāk iekļaujošas citu etniju pārstāvjiem – līdz ar to iegūstot zināmu pilsoniskuma elementu. Tomēr šis pilsoniskums drīzāk ir svarīgs papildinājums vai paplašinājums etniskajam. Gluži pretēji – šis paplašinājums kā spēja iekļaut citu tautību cilvēkus bieži ir bijis izšķiroši nozīmīgs nāciju tapšanai un veiksmīgai attīstībai. Tomēr tas nav pretrunā ar nāciju etniskajām saknēm.

Tas, protams, liek kritiski izturēties pret tiem dažādajiem pieņēmumiem par Rietumeiropas šķietami ļoti pilsonisko un atvērto nācijas izpratni, kura kā pozitīvs piemērs bieži tiek pieminēta arī Latvijas diskusijās. Pret to ir virkne nopietnu iebildumu: pirmkārt, Rietumeiropā (vispirms Lielbritānijā un Francijā, tad arī Nīderlandē un Šveicē) nacionālās identitātes ir veidojušās atšķirīgu vēsturisku procesu rezultātā, un šie vēsturiskie procesi joprojām turpina noteikt to, ka attieksme pret nacionālo identitāti ir vairāk saistīta ar valstspiederību nekā etniskās kultūras mantojumu. Otrkārt, arī Rietumeiropas klasiskās nācijas, neraugoties uz pilsonisko fasādi, savos pamatos joprojām saglabā ļoti izteiktu etnisko kodu (Kuzio 2002), piemēram, attiecībā uz valodas lietojumu, publisko kultūru un citām izpausmēm. Tieši tādēļ Latvijā ierastā atsaukšanās uz šiem piemēriem ir jāuztver kritiski.

Medaļas otra puse, protams, ir saistīta ar Latvijas tautas tapšanu uz latviešu etnija (jeb valstsnācijas) pamata. Kā jau redzams no E. Smita rakstītā, etniji ar izteiktām vertikālītātes iezīmēm, kuriem bieži ir ilga apspiestības pieredze un

samērā noslēgta identitāte, nereti saskaras ar problēmām, lai kļūtu par nāciju šī vārda pilnā nozīmē – ar savām tiesiski politiskajām institūcijām, darba dalīšanu un sociālo diferenciaciju. Etnijs, kurš ilgstoši bijis apspiests, bieži redz sevi kā pašpietiekamu, orientējas uz savu etnokultūras mantojumu un uztver valsts institūcijas kā kaut ko nevajadzīgu un sev kā nācijai ārēju. Tā ir tipiska situācija, kad vertikālie etniji ar izteiktu etnokulturālās identitātes izjūtu vienlaikus nespēj izveidot valsti pat vēsturiski šķietami labvēlīgās situācijās – E. Smits šeit min arābu piemēru. Tomēr ir iespējamās arī situācijas, kad etniskās kultūras šķietamā pašpietiekamība un nepatika pret valsts politiskajām institūcijām apgrūtina nācijas veidošanās procesu jau eksistējošās nacionālās valsts apstākļos. Piederība etniski definētai nācijai šādos gadījumos nesaistās ar pilsonisku aktivitāti, ar gatavību maksāt nodokļus, ar augstāku uzticēšanos demokrātiskām institūcijām vai atbildību par valsts attīstību. Gluži pretēji – etniski definētās valstsnācijas pārstāvji lielākoties ir ne mazāk atsvešināti no politiskajām institūcijām par cittautiešiem. Tā spēj mobilizēties vienīgi tad, ja tiek nopietni apdraudēts kāds no etniskās identitātes pamatelementiem, piemēram, valoda. Pārējā laikā dominē pilsonisks cinisms un noslēgšanās etniskajā kultūrā, nevis vēlēšanās uzņemties atbildību par nomināli savu valsti.

Ir skaidrs, ka latviešu pieredze pēdējo divu gadsimtu laikā ir būtiski apgrūtinājusi nācijas veidošanās procesu. Atrašanās dubultās apspiestības situācijā, pilnīga atstumtība no politiskajām institūcijām līdz pat 19. gadsimta 70. gadiem, vairākkārtēja okupāciju pieredze, protams, ir vēsturiski dominējušas pār īsajiem brīvas attīstības, nācijas veidošanās un politiskās neatkarības periodiem. Tādēļ vertikālās dimensijas ir dominējuši situācijās, kad latviešu kā tautasbrāļu solidaritāte un kopīgais kultūras mantojums ir bijuši nozīmīgi izdzīvošanai. Turklāt izteiktu orientāciju uz etniskumu sekmēja arī PSRS režīma etnopolitika, kuras mērķis, pretēji bieži apgalvotajam, nebija vis asimilācija, bet gan etniskās identitātes depolitizācija. Latvietību tas ļāva uzturēt kā savdabīgu etnogrāfisku reliktu, maksimāli to atbrīvojot no politiskās pašnoteikšanās dimensijas un no atmiņām par valstiskās neatkarības periodu.

Jautājums par nācijas izpratni, protams, ir nesaraujami saistīts ar sabiedrības integrācijas politiku. Tieši balstoties noteiktā nācijas izpratnē, tiek veidota pilsonības, valodas u. c. likumdošana, kura ietekmē mazākumtautību likteni attiecīgajā valstī. Nav šaubu, ka Latvija kopš neatkarības atjaunošanas šajā ziņā atrodas visai komplikētā situācijā: masveida imigrācija, kurai tā tika pakļauta padomju režīma gados, ir būtiski mainījusi etniskās un lingvistiskās proporcijas valsts iedzīvotāju vidū. Apdraudējums, kuru šie procesi radīja latviešu kultūrajai identitātei, tad arī bieži noteica veidu, kā tika domāts par iespējam padomju laika imigrantus iekļaut “Latvijas tautā”, vienlaikus saglabājot valsts etnokulturālo identitāti.

Nepievēršoties šā procesa detaļām (par to sīkāk sk. Muižnieks 2010), ir jākonstatē, ka integrācijas procesa galvenās ievirzes atspoguļo dominējošo nācijas izpratni. Protams, ka reālais sabiedrības integrācijas process ir svārstījies starp etniskiem un pilsoniskiem elementiem. Vienlaikus pēdējos gados ir skaidri

saskatāma vēlēšanās nostiprināt etnokulturālo pieeju sabiedrības integrācijai, ko lielā mērā rosinājuši Latvijā dzīvojošo krievvalodīgo ekstrēmistu centieni torpedēt Latvijas kā nacionālas valsts statusu, tostarp divvalodības referenduma sakarā. Šo tendenci skaidri apliecina divas 2001. un 2011. gadā tapušās Sabiedrības integrācijas programmas. Pirmajā mērķis bija definēts, uzsverot pilsoniskās vērtības un valsts nozīmi: “Sabiedrības integrācija ir vērsta uz indivīdu un dažādu grupu savstarpēju saprašanos un sadarbību Latvijas valsts tiesiskajā sistēmā, balstoties uz latviešu valodu kā valsts valodu, uz lojalitāti pret Latvijas valsti. Integrācijas mērķis ir veidot demokrātisku, saliedētu pilsonisku sabiedrību, kas balstās uz kopīgām pamatvērtībām.” (LR MK 2001)

Turpretī 2011. gada programmā mērķi definēti atšķirīgi: “Latviskā identitāte – latviešu valoda, kultūra, sociālā atmiņa – ir vienojoša visai Latvijas tautai. Tā ir kopējais pamats, kas saista visu Latvijas tautu, padarot to par demokrātiskās līdzdalības kopienu. Tādēļ Latvijas valsts un tautas interesēs ir gan padziļināt sabiedrību vienojošo latvisko identitāti, spēcinošot to mūsdienu globalizācijas apstākļos, gan arī paplašināt to, lai tajā varētu iekļauties arī mazākumtautības un imigranti.” (LR MK 2011)

Īsi sakot, integrācijas pirmais un svarīgākais priekšnoteikums ir iekļautība latviešu valodas, kultūras un sociālās atmiņas areālā, un piederība valstij ir iespējama vienīgi uz šī pamata. Šāds mērķis, protams, nacionālā valstī varētu tikt uzskatīts par leģitīmu. Cits jautājums par tā politisko nozīmi un efektivitāti. Lieta tā, ka Latvijā pēdējos gados ir vērojama arī krievvalodīgo minoritātes etniskā konsolidācija, kurā liela loma ir ārējo spēku, proti, Krievijas Federācijas simboliskajai ietekmei. Tādēļ iespēja, ka kopīgu pamatu sabiedrības integrācijai varēs sniegt tīri etnokulturāla valstsnācijas definīcija, diemžēl ir visai maza. Tā būtu nevis aizstājama, bet gan būtiski papildināma ar politiski pilsonisko dimensiju. Turklāt šīs dimensijas, iespējams, pietrūkst ne tikai Latvijā dzīvojošajiem cittautiešiem, bet arī pašai no savas valsts atsvešinātajai valstsnācijai.

1.2. ETNISKĀS UN NACIONĀLĀS IDENTITĀTES BALTIJAS VALSTĪS¹

1.2. ETHNIC AND NATIONAL IDENTITIES IN THE BALTIC STATES

Priekšstati par etnicitātes un nācijas, kā arī to attiecību būtību ir bijuši zinātnisko diskusiju objekts jau vairāk nekā 150 gadu. Šajās diskusijās ir izkristalizējušās vairākas skaidras dihotomijas – esenciālisms pret konstrukcionismu, primordiālisms (pirmatnīgums) pret instrumentālismu, primordiālisms pret modernismu, grupa pret kategoriju. Neviens no šīm konceptualizācijām nav brīva no ideoloģiskās ietekmes. Lai arī etnicitāte, nācija un to attiecības ir konceptualizētas, tās piedāvā vienu specifisku izpratni par sociālo attiecību izkārtojumu sabiedrībā un tādējādi vismaz sniedz pamatojumu (attaisnojumu) noteikta tipa ideoloģijām un politikai. Neanalizējot, kura no teorētiskajām izvēlēm ir tuvāk patiesībai, pievērsīsim uzmanību tam, kā dažādās pieejas ietekmē ideoloģiju un politisko praksi, īpaši, kā tā izpaužas Baltijas valstu gadījumā.

Rakstā tiks pievērsta uzmanība vairākiem indikatoriem, kuri var sniegt kādu priekšstatu par etnisko un nacionālo identitāšu attīstību, piemēram, valodas izvēli, kas raksturo starpetnisko attiecību ciešumu un norāda uz kopējas komunikācijas telpas eksistenci. Visām svarīgākajām etniskajām identitātēm Baltijas valstīs valodai ir simboliska nozīme. Valsts valodas jautājums ir labs indikators, kā respondenti konceptualizē nāciju – vai nācija ir uztverta kā tāda, kurai ir kāds etniskais kodols, vai arī kā tāda, kas vieno dažādas etnicitātes uz vairāk vai mazāk vienlīdzīgiem pamatiem. Visbeidzot tiek analizēta kopējo kolektīvo emociju nozīme, īpaši grupu savstarpējās neuzticēšanās kontekstā un nacionālās identitātes veidošanā.

Pamatojoties uz šo indikatoru analīzi, mēģināts interpretēt identitāšu attīstības procesus Baltijas valstīs. Lai arī visām trim valstīm ir kopīga padomju aneksijas vēsture un tās atguva neatkarību pēc Padomju Savienības sabrukuma, turpmāk nacionālās identitātes veidošanās procesi bijuši visnotaļ atšķirīgi. Tas nozīmē, ka arī nākotnē šajās valstīs identitātes veidosies atšķirīgi un katrā no tām, visdrīzāk, būs citāds iznākums.

Etnicitāte un nācija

Kad mēs analizējam dihotomijas, ko mēdz izmantot, lai raksturotu etnicitāti un nāciju, tās patiesībā ir vienas lielas dihotomijas detalizēti varianti. No vienas puses, tā ir izpratne par etnicitāti un nāciju kā nepieciešamu un primordiālu

---

¹ No angļu valodas tulkojis Mareks Niklass.

grupu, kas veido sabiedrību un kurai ideālā gadījumā ir kopēja valoda, teritorija, vēsture, reliģija un kolektīvā identitāte. Šajā izpratnē nācija ir viens no etnicitātes attīstības posmiem. No otras puses, mūsdienu sociālajās zinātnēs ļoti izplatīta pieeja ir skaidrot, ka nācija ir konstruēta, lai kalpotu instrumentālām vajadzībām, t. i., lai organizētu sabiedrību. Tādējādi nācija tiek interpretēta kā nesena parādība cilvēces vēsturē – iedomāta kopiena, t. i., drīzāk kategorija, nevis grupa. Tai nav tiešas un vispārējas attīstības saiknes ar etnicitāti. Šajā teorētiskajā izpratnē nacionālās un kaut kādā ziņā arī etniskās identitātes ir uztvertas kā kaut kas tāds, kas ir veidojams un mainīgs.

Šīs divas prototipiskās etnicitātes un nācijas izpratnes labi saskan ar nošķirumu starp etnisko un pilsonisko nacionālismu, kas izpaužas moderno valstu praktiskajā organizācijā. Piemēram, Vācijā piederība nācijai tika definēta pēc vēsturiskās izcelsmes, strikti ierobežojot citu etnisko grupu pārstāvju kļūšanu par pilntiesīgiem nācijas locekļiem. Turpretī Franciju ilgi uzskatīja par pilsoniskas nācijas piemēru, kas uztver visus pilsoņus kā vienlīdzīgus sabiedrības locekļus neatkarīgi no viņu etniskās izcelsmes (Bourhis et al. 1997).

Etniskas un pilsoniskas nācijas dihotomija ir konceptuāli skaidra, bet tā slikti noder, lai to varētu izmantot mūsdienu nāciju tipoloģizācijai un raksturošanai, jo pasaulē ir ļoti maz tīru gadījumu. Pat tipiskajiem Vācijas un Francijas piemēriem ir abu tipu pazīmes. Citas nācijas ir vēl grūtāk raksturot ar šīs dihotomijas palīdzību. Rodžers Brūbakers (*Roggers Brubaker*) apgalvo, ka pilsoniskā un etniskā nacionālisma nošķirums drīzāk kalpo, lai stigmatizētu noteiktas valstis par to īsteno to politiku (Brubaker 2004). Tas ir maznoderīgs, lai radītu empīriski pamatotu klasifikāciju. Tāpēc šīs pilsoniskās un etniskās nācijas nošķirums labāk raksturo sociālās teoretizēšanas būtību, nevis realitāti, kas tam būtu jāskaidro.

Kad mēs aplūkojam, kādas sekas un kāds noderīgums ir šīm divām prototipiskajām izpratnēm par sabiedrību organizāciju nācijās, mēs varam saskatīt to atšķirīgo funkcionālo noderīgumu politiskajā praksē. Etniskās nācijas koncepcija, kas balstās uz esenciālo un primordiālo izpratni, ir noderīga apspiegtajām etnicitātēm viņu centienos pēc pašnoteikšanās un cīņā par autonomiju vai neatkarību. Primordiālisms un etnolingvistisko kopienu arguments pamato prasības, lai sabiedrības tiktu organizētas atbilstoši etniskās nācijas koncepcijai. Šī ideoloģija ir noderīga, lai mobilizētu etnisko kopienu pretestībai un pieprasītu autonomiju, ja kopiena sastopas ar nacionālu vai etnisku apspiešanu. Piemēram, vairums Austrumeiropas nāciju tika izveidotas, balstoties uz etniskās nācijas koncepciju.

Tajā pašā laikā priekšstats par pilsonisko nāciju ir noderīga ideoloģija jau izveidotai nācijai, kas vēlas iekļaut un integrēt etniskās minoritātes. Pat tad, ja šai izveidotajai nācijai ir stiprs un ievērojams vairākums, tās interesēs ir samazināt vai noslēpt savu etnisko raksturu, lai izskatītos mazākā mērā etnocentriska. Kamēr patiesais etniskais raksturs bieži vien netiek būtiski mainīts, pilsoniskā ideoloģija palīdz veidot sabiedrību tā, lai tā pieņemtu minoritātes, tādējādi samazinot to vēlmi pēc pašnoteikšanās un autonomijas. Piemēram, Francijas

pilsoniskās pavalstniecības ideoloģija ir labi kalpojusi, lai homogenizētu Francijas sabiedrību atbilstoši franciskuma standartam, ko nosaka etniskais kodols vienā no apdzīvotākajiem un bagātākajiem reģioniem Francijā – Ildefransā (Snyder 2000). Tomēr, ietverot indivīdus no minoritātēm, pilsoniskās nācijas jēdziens vienlaikus tiecas laika gaitā mazināt minoritāšu identitāšu nozīmi. Tāpēc šāda ideoloģija ir efektīvāka par piespiedu asimilācijas politiku, lai mazinātu minoritāšu ietekmi.

Lai arī kā mēs aplūkotu etnicitātes un nācijas izcelsmi un funkcionēšanu, tas būs noderīgi, lai sasniegtu dažus politiskus mērķus noteiktos sociālajos apstākļos, bet ne citos apstākļos un/vai citā laikā tajā pašā sabiedrībā. Tas var šķist kā atbalsts relativismam sociālajā teorijā tā galējā izpausmes formā, saskaņā ar kuru nav iespējams iegūt objektīvās zināšanas par sabiedrības funkcionēšanu. Relativisms ietver ideju par dažādām alternatīvām interpretācijām, kas visas var būt noderīgas dažiem mērķiem un dažām apakšgrupām, kurām ir vara vai kuras cīnās par varu. Kad politiskie līderi vēlas pamatot savu politisko dienaskārtību, tad tie teorētiski, kas piedāvā elegantus teorētiskus skaidrojumus noteiktai ideoloģijai, iegūst simbolisku varu, kamēr citi to neiegūst (sk. Bourdieu 1991). No šī skatpunkta šobrīd dominējošais sociālais konstrukcionisms ir tikai atbildes reakcija nepieciešamībai dekonstruēt spēcīgas nacionālas identitātes, lai veicinātu jaunu imigrantu integrāciju Rietumu sabiedrībās. Kad multikulturālisma politiskā prakse izrādījās neveiksmīga, radās politiska nepieciešamība pēc dažādām alternatīvām, kas lielākā mērā balstītos uz esenciāliem etnicitātes un nācijas teorētiskiem skaidrojumiem.

Tāpēc etniskās un nacionālās identitātes Baltijas valstīs šeit analizētas no relativisma pozīcijām, lai mēģinātu saskatīt atšķirīgas nācijas conceptualizāciju šajās trijās valstīs.

Etniskā un nacionālā identitāte

Pēdējās desmitgadēs globālās migrācijas plūsmas ir ievērojami palielinājušas etnisko dažādību vairākumā veco Rietumu sabiedrību. Šis process padarījis akūtus identitātes jautājumus. Nav pārsteigums, ka identitāte ir viens no visbiežāk lietotajiem un apspriestajiem jēdzieniem sociālajā teorijā pēdējo desmitgažu laikā. Tas ir pētīts dažādās, bieži arī atšķirīgās teorētiskās perspektīvās. Lai gan daži autori identitātes konceptu uzskata par neskaidru un pastāv viedoklis, ka labāk būtu bez tā iztikt, tomēr šis jēdziens vēl joprojām tiek lietots (Brubaker 2004).

Gan etniskajā, gan pilsoniskajā nācijas koncepcijā būtisks ir jautājums par valodu. Valoda ir vizizteiktākā pazīme, kas raksturo daudzas etniskas grupas. Tai ir centrālā vieta daudzās etniskajās identitātēs. Sabiedrība nevarētu pastāvēt bez valodas, kas vienlaikus ir arī etniskās identitātes izpausme. Tāpēc valodas jautājumi arī bieži ir izšķirošie nacionālo identitāšu veidošanā pat tad, kad jautājums ir vienīgi par kāda dialekta izvēli. Lai arī dialektu atšķirības bieži vien var mazināt, sapludinot tās vienā standartā, ko nevar identificēt ar kādu dialektu, šī

situācija ir daudz sarežģītāka multietniskajās sabiedrībās, kurās etniskās valodas nav savstarpēji saistītas. Šajā gadījumā ir ļoti grūti atrast vienu neitrālu valodu, kas nodrošinātu vienādas pozīcijas visām apakšgrupām.

Tas nav vienīgi jautājums par simbolisko nozīmi – kura identitāte tiek izcelta, lai veidotu nacionālo identitāti. Tas ir arī jautājums par komunikāciju. Lai veidotu kolektīvo identitāti, valoda ir absolūti nepieciešama, jo tā tiek izmantota, lai radītu kopēju informācijas telpu visiem pilsoņiem. Tādējādi cīņa par valsts valodu ir izšķiroša gan sabiedrības etniskās identitātes, gan arī nacionālās identitātes radīšanā. Tāpēc, lai izprastu etniskās un nacionālās identitātes veidošanās procesus, jāanalizē, kādu valodu izvēlas etnisko kopienu locekļi. Tas ļauj saskatīt, cik cieša ir mijiedarbe starp etniskajām kopienām, kā veidojas starpetniskie sociālie tīkli un kā šie tīkli veido nāciju, kā veidojas kopēja informācijas telpa, kas paver iespēju parādīties kopējām vērtībām, kopējai izpratnei par ikdienas realitāti un kopējām kolektīvām emocijām.

Kultūru līdzība ir otrs svarīgs faktors. Ir skaidrs, ka kopēja nacionālā identitāte vieglāk attīstās tad, kad nāciju veidojošām etniskām grupām ir līdzīga kultūra. Turklāt bieži vien nav tik svarīga faktiskā līdzība, bet gan tas, kā nāciju veidojošo etnisko grupu locekļi šo līdzību uztver.

Kolektīvās emocijas ir trešais izšķirošais faktors, kas ietekmē etniskās un nacionālās identitātes veidošanās procesus (sk. Thomas et al. 2009). Kopējo kolektīvo emociju pamatā ir vēsturiskā atmiņa. Tās arī raksturo emocijas gan attiecībā pret iekšgrupu (*ingroup*), gan arī pret nozīmīgajām ārgrupām (*outgroups*). Šie emocionālie faktori gan sekmē pastāvošās etniskās identitātes saglabāšanu un stabilizāciju, gan arī ierobežo un determinē iespējas mainīt etnisko identitāti.

Lai arī identitātes patiešām ir sociāli konstruētas, tomēr tikai noteiktā situācijā kolektīvo identitāti var konstruēt pilnīgi no jauna, t. i., sākotnējā stadijā (*tabula rasa*), kad tā pirmoreiz parādās. Tālākā attīstība ir ierobežota un atkarīga no notikumiem, kas ir bijuši pirms tam, un no tā, kā šie notikumi ir ietekmējuši kopējās emocijas kolektīvajā atmiņā. Tādējādi etniskās grupas vai nācijas kolektīvā atmiņa ievērojami ierobežo identitātes konstruēšanas tālākās iespējas.

Ir skaidrs, ka dažādām grupām kolektīvā atmiņa izpaužas ar atšķirīgu intensitāti: dažām grupām ir ļoti stipras etniskās/nacionālās jūtas un aizspriedumi, bet citām kolektīvās emocijas var būt mazāk izteiktas. Ir arī skaidrs, ka kolektīvo emociju intensitāti var palielināt vai samazināt ar komunikācijas palīdzību. Parasti grupās, kurās nav eksistenciālu draudu, kolektīvo emociju intensitāte ir diezgan zema. Tomēr, piemēram, ārējo draudu situācijā to intensitāte strauji pieaug (sk. Ehala 2009).

Pamatojoties uz šeit izklāstītajiem argumentiem, analīzes fokusā tiek izvēlēti pieci faktori, kas ļauj nonākt pie dažiem secinājumiem par iespējamiem identitātes procesiem Baltijas valstīs:

- 1) valodas izvēle kā starpetnisko sociālo tīklu stipruma indikators;
- 2) valodas izvēle medijos un kultūras jomā kā kopējas informācijas lauka pastāvēšanas indikators;

- 3) kultūru līdzību uztvere kā sabiedrību veidojošo etnisko grupu savstarpējās pielāgošanās indikators;
- 4) attieksme pret valsts valodu kā nācijas koncepcijas indikators;
- 5) starpetniskā neuzticēšanās kā to emocionālo faktoru indikators, kuri kavē nacionālās identitātes veidošanās procesus.

Metode

Iepriekš minēto piecu faktoru mērījumam ir izmantota aptauja, kurā bija 60 jautājumu par Baltijas valstu etnisko grupu etnolingvistisko dzīvotspēju. Tā veikta visās trijās Baltijas valstīs laika periodā no 2008. līdz 2010. gadam. Izmantojot stratificētās izlases metodi, tika ņemts vērā arī etnisko grupu sadalījums dažādos reģionos (pieci reģioni katrā valstī). Izlases apjoms katrā valstī bija apmēram 1000 respondentu: Igaunijā – 538 igauņi un 460 krieviski runājošie; Latvijā – 419 latviešu, 406 krieviski runājošie un 200 Latgalē dzīvojošo latviešu; Lietuvā – 400 lietuviešu, 230 krieviski runājošo un 200 poļu. Šī dzīvotspējas pētījuma rezultāti ir atspoguļoti vairākās publikācijās (Ehala & Zabrodskaja 2011; Ehala & Zabrodskaja 2013; Ehala & Zabrodskaja 2014). Šeit analizētas atbildes uz vairākiem jautājumiem no minētā pētījuma.

Valodas izvēle sociālajos tīklos (saziņā ar draugiem, kolēģiem un cilvēkiem, ar kuriem ir kopīgi vaļasprieki), publiskajās vietās (veikalos, uz ielas), medijos (TV un radio) un kultūras jomā (teātros, koncertos, festivālos) tika mērīta, izmantojot septiņus jautājumus ar septiņu punktu Likerta skalu, kur 1 nozīmē “tikai pirmajā valodā” (V1) un 7 – “tikai otrajā valodā” (V2). Katrā anketā (intervijā) ar V1 un V2 ir apzīmēta valoda atbilstoši katra respondenta piederībai noteiktai etniskai grupai. Kultūru līdzības uztvere mērīta ar vienu jautājumu par vērtību sistēmu atšķirībām, izmantojot septiņu punktu skalu, kur 1 nozīmē “absolūti dažādas” un 7 – “pilnīgi vienādas”. Attieksme pret valsts valodu (kā indikators nācijas koncepcijai) mērīta ar apgalvojumu “Krievu valodai Igaunijā/Latvijā/Lietuvā būtu jābūt otrai valsts valodai”. Mērījumā tika izmantota sešu punktu skala, kur 1 nozīmē “pilnībā nepiekrītu” un 6 – “pilnībā piekrītu”.

Kolektīvo emociju intensitāte tika mērīta, izmantojot sešus jautājumus par starpgrupu neuzticēšanos. Arī šajos jautājumos izmantota sešu punktu Likerta skala ar atbilžu variantiem no “pilnībā piekrītu” līdz “pilnībā nepiekrītu”. Jautājumi bija formulēti šādi: vietējie krievi/igauņi, latvieši, lietuvieši ir uzticami; vietējie krievi/igauņi, latvieši, lietuvieši labi izturas pret krieviem/igauņiem, latviešiem, lietuviešiem. Piemēram, igauņu respondenti novērtēja apgalvojumus “Vietējie krievi ir uzticami” un “Vietējie krievi labi izturas pret igauņiem”. Lai pārbaudītu jautājumu par starpetnisko neuzticēšanos validitāti un drošumu, tika izmantots Kronbaha alfa skalas saskaņotības koeficients. Tā kā visas tā vērtības bija pietiekami augstas, tika aprēķinātas kopējā mainīgā vidējā vērtības (*composite variable*), kas izmantotas kā kolektīvo emociju mērījums.

Valoda un identitāte Baltijas valstīs

Visām biežāk lietotajām valodām Baltijas valstīs ir simboliska nozīme šo sabiedrību veidojošajām etnolingvistiskajām grupām. Tāpēc tās vai citas valodas izvēle arī liecina par attiecīgās identitātes tuvumu. Valoda ir saistīta ar sociālo tīklu būtību. Etniski segregēti tīkli norāda uz etniskās piederības dominanci pār nacionālajām kopienām. Jaukti etniski tīkli norāda uz iespējamiem nacionālās identitātes veidošanās procesiem, kas sevī iekļauj arī etniska rakstura apakšgrupas. Valodas izvēle komunikācijā ar draugiem, kolēģiem un cilvēkiem, ar kuriem ir kopīgas nodarbes ārpus darba, ir labs indikators, kas liecina par etniski jauktiem tīkliem. Lai gan valodas izvēle tieši neatspoguļo etnisko struktūru, bilingvālu lietojumu var interpretēt kā pazīmi jauktiem tīkliem, kamēr monolingvāls lietojums ir raksturīgs monoetniskajiem tīkliem. Atbildes (procentos) uz jautājumu “Kurā valodā Jūs sazināties ar saviem draugiem/paziņām?” ir iekļautas 1. tabulā.

1. tabula. Valodas izvēle komunikācijā ar draugiem (%)

Kurā valodā Jūs sazināties ar saviem draugiem/paziņām?						
	Igaunija		Latvija		Lietuva	
	igauņi	krievi (EE)	latvieši	krievi (LV)	lietuvieši	krievi (LT)
1. Tikai V1	51	54	31	40	51	32
2. Pamatā V1	28	21	28	13	19	11
3. Vairāk V1 nekā V2	8	8	15	13	16	21
4. V1 un V2	9	13	23	30	9	17
5. Vairāk V2 nekā V1	2	1	2	2	3	12
6. Pamatā V2	1	1	1	1	0	1
7. Tikai V2	1	0	0	1	2	6

Bilingvālais lietojums ir visizplatītākais Latvijā, kur 45 % krieviski runājošo un 40 % latviešu komunicē ar saviem draugiem divās valodās (summētas respondentu atbildes uz 3., 4. un 5. atbilžu variantu). Draugu tīkli ir visizteiktāk segregēti Igaunijā, kur tikai 22 % krieviski runājošo un 19 % igauņu izmanto abas valodas komunikācijā ar draugiem – tas ir divreiz retāk nekā Latvijā. Lietuvā 50 % krieviski runājošo ir iekļāvušies starpetniskos tīklos, kur dominē bilingvālais lietojums, turpretī lietuvieši abas valodas lieto daudz retāk – 28 procentpunkti. Šo nelīdzsvarotību var izskaidrot ar to, ka krieviski runājošo īpatsvars Lietuvā ir ievērojami mazāks nekā Latvijā un Igaunijā. Daudzās vietās Lietuvā krieviski runājošo, ar kuriem lietuvieši varētu sadraudzēties, vienkārši nav. Taču kopumā krieviski runājošā kopiena Lietuvā, salīdzinot ar Igauniju un Latviju, sociālajos tīklos ir labāk integrēta. Šo spriedumu apstiprina arī aptaujas rezultāti, kas liecina, ka Lietuvā 6 % krieviski runājošo komunicē ar draugiem tikai lietuviski. Šie rezultāti identificē to, ka krieviski runājošie Lietuvā ir tik labi integrējušies, ka viņu sociālajos tīklos tiek izmantota lietuviešu valoda.

Valodas izvēle komunikācijā ar cilvēkiem, ar kuriem ir kopīgas brīvā laika nodarbes, atspoguļo ne vien sociālo tīklu raksturu, bet ļauj papildus iegūt priekšstatu

par to, vai un kādā mērā šīs brīvā laika nodarbes ir segregētas etniskajās grupās konkrētajā sabiedrībā. Šie rezultāti ir apkopoti 2. tabulā.

2. tabula. Valodas izvēle komunikācijā ar cilvēkiem, ar kuriem ir kopīgas brīvā laika nodarbes (%)

Kurā valodā Jūs sazināties ar interešu nodarbību kompanjoniem (mākslinieciskā pašdarbība, sporta sekcijas u. tml.)?						
	Igaunija		Latvija		Lietuva	
	igauņi	krievi (EE)	latvieši	krievi (LV)	lietuvieši	krievi (LT)
1. Tikai V1	61	53	28	38	85	47
2. Pamatā V1	24	18	26	13	5	1
3. Vairāk V1 nekā V2	5	9	19	12	2	7
4. V1 un V2	6	13	24	29	4	15
5. Vairāk V2 nekā V1	2	3	1	5	0	6
6. Pamatā V2	1	2	1	2	0	0
7. Tikai V2	1	2	1	1	4	24

Līdzīgi kā ar draugiem sociālie tīkli, kas saista cilvēkus ar kopīgām brīvā laika nodarbēm, ir savstarpēji vislabāk integrēti Latvijā, kur komunikācijā 56 % krieviski runājošo un 44 % latviešu lieto abas valodas (summētas respondentu atbildes uz 3., 4. un 5. atbilžu variantu). Kamēr Latviju raksturo savstarpējs bilingvāls valodas lietojums gan majoritātes, gan arī minoritātes grupā, Lietuvā brīvā laika nodarbēs cilvēki pārsvarā lieto lietuviešu valodu. 24 % krieviski runājošo izmanto tikai lietuviešu valodu, bet 28 % komunikācijā ar cilvēkiem, ar kuriem ir kopīgas brīvā laika nodarbes, izmanto abas valodas. Tajā pašā laikā ir ievērojams skaits krieviski runājošo (47 %), kuri šajās nodarbēs izmanto tikai krievu valodu. Šādu respondentu īpatsvars ir lielāks nekā Latvijā. Igaunijā ir vizīteiktāk segregēti tīkli pēc etniskās pazīmes. Vairāk nekā puse igauņu un krieviski runājošo saziņā ar cilvēkiem, ar kuriem ir kopīgas brīvā laika nodarbes, lieto tikai savu dzimto valodu. Īpaši maz (13 %) tādu, kuri izmantotu abas valodas, ir starp igauņiem. Lai gan krieviski runājošo grupā Igaunijā bilingvāls lietojums ir identificējams biežāk (25 %), salīdzinājumā ar krieviski runājošajiem Latvijā un Lietuvā tas tomēr ir retāk sastopams.

Identificētās valodas lietojuma tendences komunikācijā ar draugiem un cilvēkiem, ar kuriem ir kopīgas brīvā laika nodarbes, biežāk sastopamas darba attiecībās. Tās ir lielākā mērā institucionalizētas nekā brīvā laika nodarbes, jo sabiedriskajā un pakalpojumu sektorā lielākoties nepieciešamas valsts valodas zināšanas, bet vietās, kur dzīvo ievērojams skaits krieviski runājošo, – arī krievu valodas zināšanas. Šīs prasības veicina sava veida etnisko sajaukšanos sabiedriskajā un pakalpojumu sektorā. Privātajā sektorā uzņēmumiem pēc to vadības izvēles ir lielāka rīcības brīvība organizēt darbu uz etniskiem pamatiem. Tas atspoguļojas arī valodas izvēles jautājumā. Respondentu atbildes par valodas izvēli komunikācijā ar kolēģiem ir apkopotas 3. tabulā.

3. tabula. Valodas izvēle komunikācijā ar kolēģiem (%)

Kurā valodā Jūs sazināties ar darba kolēģiem (skolas vai kursa biedriem)?						
	Igaunija		Latvija		Lietuva	
	igauņi	krievi (EE)	latvieši	krievi (LV)	lietuvieši	krievi (LT)
1. Tikai V1	49	49	35	30	76	33
2. Pamatā V1	29	16	23	11	8	5
3. Vairāk V1 nekā V2	10	11	14	15	4	8
4. V1 un V2	8	13	25	33	8	13
5. Vairāk V2 nekā V1	3	4	2	5	2	8
6. Pamatā V2	1	4	1	5	0	2
7. Tikai V2	0	3	1	2	2	31

Šie rezultāti liecina, ka Baltijas valstīs darba attiecības vismazāk segregētas ir Latvijā, kur tikai 1/3 latviešu un krieviski runājošo sazinās ar kolēģiem tikai savā dzimtajā valodā. Vissegregētākās tās ir Igaunijā, kur aptuveni puse igauņu un krieviski runājošo saziņā ar kolēģiem izmanto tikai savu dzimto valodu. Savukārt Lietuvā, kā liecina aptaujas rezultāti, krieviski runājošie ir cieši integrēti lietuviešu lingvistiskajos tīklos, kur komunikācijā ar kolēģiem 31 % krieviski runājošo lieto vienīgi lietuviešu valodu. Tajā pašā laikā Lietuvā ir arī ievērojams skaits krieviski runājošo, kuri saziņā ar kolēģiem izmanto tikai krievu valodu (33 %). Šādu cilvēku īpatsvars ir augstāks nekā Latvijā (30 %).

Aplūkojot valodas lietojumu tirdzniecības un pakalpojumu jomā (sk. 4. tabulu), jāsecina, ka tām nav raksturīga citās jomās Igaunijā tipiskā segregācija, jo tirdzniecības un pakalpojumu jomā strādājošie igauņi krievu valodu lieto biežāk (24 %) nekā saziņā ar draugiem, kolēģiem vai cilvēkiem, ar kuriem ir kopīgas brīvā laika nodarbes.

4. tabula. Valodas izvēle veikalos un pakalpojumu uzņēmumos (%)

Kurā valodā Jūs sazināties ar pārdevējiem un apkalpojošo personālu?						
	Igaunija		Latvija		Lietuva	
	igauņi	krievi (EE)	latvieši	krievi (LV)	lietuvieši	krievi (LT)
1. Tikai V1	45	38	32	28	82	23
2. Pamatā V1	29	12	27	11	4	4
3. Vairāk V1 nekā V2	13	17	14	12	4	6
4. V1 un V2	10	16	24	37	4	7
5. Vairāk V2 nekā V1	1	6	1	4	2	7
6. Pamatā V2	1	5	1	5	0	2
7. Tikai V2	1	6	1	3	4	51

Arī Igaunijā dzīvojošie krievi lieto abas valodas vai tikai igauņu valodu (summētas atbildes uz 3., 4., 5., 6. un 7. atbilžu variantu). Šie rezultāti ir līdzīgi ar Latvijas aptaujas rezultātiem, izņemot to, ka latvieši biežāk lieto abas valodas

(39 %), bet aptuveni 50 % krieviski runājošo lieto latviešu valodu (summētas atbildes uz 3., 4., 5., 6. un 7. atbilžu variantu). Lietuva ievērojami atšķiras no Igaunijas un Latvijas. Vairāk nekā puse krieviski runājošo un 82 % lietuviešu tirdzniecības un pakalpojumu jomā izmanto vienīgi lietuviešu valodu.

Brīvāks valsts valodas lietojums ir gadījuma rakstura sarunās ar svešiniekiem uz ielas, kad cilvēki parasti ir gatavi pielāgoties sarunu biedra izvēlētajai valodai (sk. 5. tabulu).

5. tabula. Valodas izvēle saziņā ar nepazīstamiem cilvēkiem (%)

Kurā valodā Jūs sazināties ar nepazīstamiem cilvēkiem autobusā, uz ielas, veikalā?						
	Igaunija		Latvija		Lietuva	
	igauņi	krievi (EE)	latvieši	krievi (LV)	lietuvieši	krievi (LT)
1. Tikai V1	35	39	29	30	67	23
2. Pamatā V1	35	14	24	13	14	3
3. Vairāk V1 nekā V2	16	15	17	14	6	9
4. V1 un V2	10	16	26	30	6	10
5. Vairāk V2 nekā V1	2	7	2	5	3	11
6. Pamatā V2	2	6	1	4	0	1
7. Tikai V2	0	4	1	4	4	43

Kā liecina tabulās apkopotās respondentu atbildes, Igaunijā sociālajos tīklos visbiežāk ir vērojama segregācija pēc etniskās pazīmes. Salīdzinot ar tautiešiem abās pārējās Baltijas valstīs, krievi Lietuvā biežāk ir iesaistīti etniski jauktos tīklos un arī biežāk izmanto valsts valodu. Savukārt Latvijā ievērojama daļa latviešu saziņā lieto arī krievu valodu. Tas nozīmē, ka Latvijā abās lielākajās lingvistiskajās grupās tīkli ir diezgan bilingvāli.

Identitāti veido arī mediji. Kanālu izvēle liecina par piederību noteiktai identitātei, ko konstruē šie kanāli. Tā kā aptaujas dati par TV kanālu un radio staciju izvēli ir līdzīgi, šeit aplūkoti dati par TV kanāliem, jo televīzija ir spēcīgāks medijs, lai konstruētu identitāti. Šie aptaujas rezultāti ir apkopoti 6. tabulā.

6. tabula. Mediju valodas izvēle (%)

Kurā valodā Jūs skatāties televīzijas programmas?						
	Igaunija		Latvija		Lietuva	
	igauņi	krievi (EE)	latvieši	krievi (LV)	lietuvieši	krievi (LT)
1. Tikai V1	29	52	14	40	37	31
2. Pamatā V1	41	21	17	17	25	14
3. Vairāk V1 nekā V2	16	13	22	12	17	23
4. V1 un V2	11	12	44	29	14	18
5. Vairāk V2 nekā V1	2	1	2	1	6	7
6. Pamatā V2	1	1	1	1	0	0
7. Tikai V2	0	1	0	0	1	6

Kas attiecas uz mediju izvēli, Igaunija ir vissegregētākā sabiedrība: 70 % igauņu skatās vienīgi vai pārsvarā Igaunijas TV kanālus (summētas atbildes uz 1. un 2. atbilžu variantu), bet 73 % krieviski runājošo skatās vienīgi vai pārsvarā TV kanālus krievu valodā. Latvija, ņemot vērā mediju izvēli, ir vismazāk segregēta: tikai 31 % latviešu un 57 % krieviski runājošo izvēlas vienīgi vai pārsvarā TV kanālus savā dzimtajā valodā. Lietuvā 45 % krieviski runājošo skatās vienīgi vai pārsvarā TV kanālus krievu valodā, bet 62 % lietuviešu – lietuviešu valodā.

Līdzīgas tendences ir arī kultūras patēriņā (sk. 7. tabulu). Igauņi un lietuvieši kultūras patēriņā ir ļoti etnocentriski, jo izvēlas kultūras pasākumus dzimtajā valodā (88 % abās valstīs, summētas atbildes uz 1. un 2. variantu). Turpretī aptuveni 40 % latviešu (summētas atbildes uz 3., 4., 5., 6. un 7. atbilžu variantu) apmeklē kultūras pasākumus arī krievu valodā. Daļēji tas izskaidrojams ar salīdzinoši bagātāku un daudzveidīgāku krievu kopienas kultūras dzīvi Latvijā, īpaši Rīgā. Aptuveni 2/3 krieviski runājošo Lietuvā apmeklē kultūras pasākumus lietuviešu valodā, bet aptuveni puse viņu tautiešu Latvijā – pasākumus latviešu auditorijai. Savukārt Igaunijā dzīvojošo krievu atbildes liecina par segregāciju arī šajā jomā: tikai 1/3 apmeklē kultūras pasākumus igauņu valodā (summētas atbildes uz 3., 4., 5., 6. un 7. atbilžu variantu).

7. tabula. Valodas izvēle kultūras jomā (%)

Kurā valodā tiek rīkoti kultūras pasākumi, ko Jūs apmeklējat (koncerti, izstādes, festivāli, teātra izrādes)?						
	Igaunija		Latvija		Lietuva	
	igauņi	krievi (EE)	latvieši	krievi (LV)	lietuvieši	krievi (LT)
1. Tikai V1	60	49	29	32	84	33
2. Pamatā V1	28	18	29	14	4	0
3. Vairāk V1 nekā V2	3	10	13	11	4	8
4. V1 un V2	6	14	27	33	5	18
5. Vairāk V2 nekā V1	2	3	1	4	2	8
6. Pamatā V2	1	4	0	4	0	3
7. Tikai V2	0	2	1	2	1	30

Analizējot datus, kas raksturo valodas izvēli dažādās jomās, var saskatīt divas skaidras un vienu nenoteiktu tendenci. Igaunijā igauņiem un krieviski runājošajiem ir pārsvarā etniski tikli. Viņi arī galvenokārt patērē medijus un kultūru savā dzimtajā valodā. Tas liecina par divām kolektīvām identitātēm, kuras balstās uz etnolingvistiskiem pamatiem. Igauņiem nacionālo identitāti nosaka igauņu valodas zināšanas un lietošana. Tā kā daudzi krieviski runājošie neatbilst šiem kritērijiem, viņus neiekļauj nācijā vai viņiem ir atvēlēta ļoti margināla loma. Šo uztveri apstiprina arī autora novērojumi, ka mediji igauņu valodā, uzrunājot sabiedrību, ar vietniekvārdu “mēs” visbiežāk apzīmē tikai igauņus.

Lietuvā nacionālās identitātes pamatā viennozīmīgi ir lietuviešu valoda, tāpēc šī identitāte savā būtībā ir etniska. Arī krievu identitāte ir etniska, bet, tā kā

krieviski runājošie mediju un kultūras jomā lielā mērā ir integrējušies lietuviešu tīklos, viņi tiek pieņemti kā daļa no Lietuvas nācijas. Šo pieredzi varētu raksturot kā identitāti ar defisi, t. i., krieviski runājošie lietuvieši jeb lietuvieši ar krievu izcelsmi un krievu valodu kā saziņas valodu ģimenē.

Latvijas situācija, iespējams, ir pati interesantākā, jo tai raksturīga mazāka segregācija nekā Igaunijā un lingvistiskā integrācija ir saskatāma abās grupās. Tas ir pretēji Lietuvai, kur krieviski runājošie pielāgojas dominējošai Lietuvas sabiedrības daļai, kas ir diezgan monolingvāla un pēc būtības etniska. Tāpat Latvijā var saskatīt prototipisku gadījumu lingvistiskai integrācijai (tās raksturojumu sk. Berry 1997). Latvijā gan majoritāte, gan arī minoritāte savstarpēji pielāgojas. Liela daļa krieviski runājošo prot un lieto latviešu valodu. Tajā pašā laikā latvieši diezgan bieži dažādās jomās runā krieviski. Tas nozīmē to, ka Latvijā lingvistiskās prakses ir bilingvālas abās grupās. Šāda situācija ir labs priekšnoteikums, lai veidotos kopēja pilsoniska identitāte un tiktu panākta vienprātība jautājumos par starpetniskās situācijas leģitimitāti un kultūras vērtībām.

Jautājums par etnisko un nacionālo identitāti ir noteikti saistīts ar leģitimitātes jautājumu, t. i., etniskās valodas atzīšanu vai neatzīšanu par valsts valodu konkrētajā valstī. Piemēram, valsts valodas statuss vienai valodai nostiprina izpratni par nāciju, kurai ir etnisks kodols, kam pārējām etniskajām grupām būtu jāpielāgojas. Valsts valodas statuss divām valodām vai zināma citas biežāk lietotas valodas (resp., krievu valodas) statusa atzīšana varētu mainīt valsts būtību, jo tad runa būtu vai nu par divām vienlīdzīgām valsti veidojošām nācijām, vai arī nāciju ar divām vienlīdzīgām etniskām grupām. Tāpēc viedoklis, ko respondents domā par iespējamo otro valsts valodu, parāda, kā viņš konceptualizē savas valsts nacionālo identitāti. Respondentu viedokļi apkopoti 8. tabulā.

8. tabula. *Attieksme pret krievu valodu kā oficiālo valodu*

Krievu valodai (Igaunijā, Latvijā, Lietuvā) būtu jābūt oficiālai valodai			
	Igaunija	Latvija	Lietuva
Titulnācijas pārstāvji	2,1	2,3	2,1
Krieviski runājošie	5,1	5,2	3,8

Atbildot uz šo jautājumu, respondentam tika piedāvāti seši atbilžu varianti, kur 1 nozīmē “pilnībā nepiekrītu”, 2 – “nepiekrītu”, 3 – “drīzāk nepiekrītu”, 4 – “drīzāk piekrītu”, 5 – “piekrītu”, 6 – “pilnībā piekrītu”. Tabulā iekļauti vidējā aritmētiskā aprēķinu rezultāti konkrētajā etniskajā grupā. Tie liecina, ka respondenti visās titulnāciju pārstāvju grupās noraida ideju par krievu valodu kā valsts valodu un stingri uzstāj uz savas valsts etniskā kodola pastāvēšanu. Savukārt krieviski runājošie Latvijā un Igaunijā ļoti atbalsta ideju par krievu valodu kā otru valsts valodu, bet Lietuvā šajā grupā vidējā vērtība ir mazliet augstāka par neitrālo viduspunktu 3,5 (tādējādi šī kopiena pārsvarā atbalsta ideju par Lietuvu kā nacionālu valsti ar vienu kodola grupu, t. i., lietuviešiem, un to, ka nacionālās identitātes pamatā ir galvenokārt lietuviskais šī vārda etniskajā nozīmē).

Igaunijā etniskās identitātes ir galvenās identitāšu kategorijas. Taču igauņi nacionālo identitāti konceptualizē kā būtībā etnisku, bet krieviski runājošā kopiena šo viedokli apstrīd. Lietuvas gadījums atšķiras no Igaunijas tādējādi, ka krieviski runājošie Lietuvā neapstrīd Lietuvas nacionālās identitātes etnisko kodolu. Kas attiecas uz jautājumu par attieksmi pret krievu valodu kā iespējamo valsts valodu, Latvijas situācija ir līdzīga Igaunijai. Tajā pašā laikā, aplūkojot sociālos tīklus, mediju un kultūras patēriņu, var secināt, ka latvieši un krieviski runājošie Latvijā ir vairāk lingvistiski integrēti nekā igauņi un krieviski runājošie Igaunijā. Līdz ar to lielākā mērā ir iespējami dažādi attīstības scenāriji. No vienas puses, etniskās identitātes var palikt svarīgākās kolektīvo identitāšu veidošanā, rezultātā var tālāk konsolidēties divu etnisku grupu veidota nācija ar vāju nacionālo identitāti, bet stiprām etniskām identitātēm. No otras puses, integrācija var turpināties un veidoties stiprāka pilsoniska nacionālā identitāte ar divām etniskām apakšgrupām. Tādējādi Latvijā identitātes veidošanās procesus prognozēt ir grūtāk nekā pārējās Baltijas valstīs.

Lai gan aplūkotās tendences valodas izvēlē norāda uz iespējamiem identitātes veidošanās procesiem, tā ir tikai viena medaļas puse. Kolektīvo identitāšu veidošanās ir arī atkarīga no emocionāliem faktoriem, ko veido vēsturiskā pieredze etnisko grupu kolektīvajā atmiņā. Tāpēc nepieciešams aplūkot arī šos faktorus.

Kolektīvās emocijas un identitāte Baltijas valstīs

Lai noteiktu kolektīvo emociju lomu, šeit aplūkoti divi mainīgie rādītāji – starpgrupu neuzticēšanās līmenis un kultūru līdzību uztvere, kas parādās dzīves vērtībās. Aptaujas dati, kas raksturo starpgrupu neuzticēšanos, ir iekļauti 9. tabulā (lielākās vērtības identificē lielāku neuzticēšanos skalā no 1 līdz 7). Dati liecina par to, ka vislielākais neuzticēšanās līmenis ir krieviski runājošajiem Latvijā, bet latviešiem tas ir otrs augstākais. Igaunijā neuzticēšanās ir nedaudz mazāk raksturīga, tomēr gan Latvijā, gan arī Igaunijā vidējās vērtības ir lielākas par neitrālo viduspunktu 3,5. Turpretī Lietuvā situācija viennozīmīgi atšķiras. Lietuvā starp lietuviešiem un krieviem faktiski nav neuzticēšanās: vidējās vērtības ir mazākas par viduspunktu.

9. tabula. Starpgrupu neuzticēšanās līmenis

Starpgrupu neuzticēšanās līmenis			
	Igaunija	Latvija	Lietuva
Titulnāciju pārstāvji	3,1	3,3	2,8
Krieviski runājošie	3,2	3,4	2,6

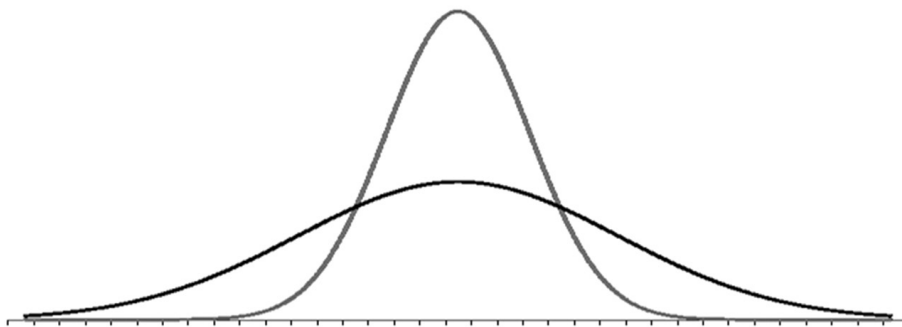
Starpgrupu neuzticēšanās ir saistīta arī ar kultūru līdzību uztveri: cik līdzīgas vai saskanīgas ir etnolingvistiskās kultūras, kā to vērtības tiek uztvertas un kā tām iespējams pielāgoties vienā visaptverošā nacionālajā identitātē. Šajā aspektā Igaunija un Latvija diezgan ievērojami atšķiras no Lietuvas. Lietuvā gan lietuviešu,

gan krievu atbilžu vidējās vērtības ir virs vidējās neitrālās vērtības (septiņu punktu skalā) – tas liecina par kultūru līdzību. Turpretī Igaunijā un Latvijā abas lielākās grupas uztver sevi par atšķirīgām (sk. 10. tabulu: augstākas vērtības liecina par lielāku līdzību, ar X atzīmēti ārgrupas locekļi – igauņi krieviski runājošiem un otrādi, identiski ir arī pārējās Baltijas valstīs).

10. tabula. Kultūru līdzību uztvere

Cik lielā mērā Jums šķiet atšķirīga vietējo krievu/igauņu, latviešu, lietuviešu vērtību sistēma salīdzinājumā ar Jūsējo?			
	Igaunija	Latvija	Lietuva
Titulnācijas pārstāvji	3,3	3,3	3,8
Krieviski runājošie	3,6	3,4	4,0

Lai gan Igaunijā un Latvijā vidējās vērtības daudz neatšķiras un tās nav tālu no neitrālā viduspunkta, tomēr jāņem vērā, ka vidējā vērtība neparāda rezultātu izkliedi: cik lielā mērā empīriskais sadalījums atšķiras no normālā sadalījuma (sk. 1. attēlu). Normālais sadalījums raksturo situāciju, ka vairums vērtību koncentrējas ap vidējo aritmētisko, bet negatīva ekscesa gadījumā jārēķinās ar plašāku vērtību izkliedi abos skalas galos. Abos gadījumos vidējā aritmētiskā vērtība var būt identiska.

1. attēls. Normālais sadalījums (pelēkā krāsā) un empīriskais sadalījums ar negatīvu ekscesu (melnā krāsā)

Tāpēc ir svarīgi ņemt vērā apakšgrupu lielumu abās skalas pusēs. Pieņemsim, ka tie, kas ļoti neuzticas citai etniskai grupai, ir karstā (*hot*) apakšgrupa. Tie, kuri uzticas otrai etniskajai grupai, ir aukstā (*cold*) apakšgrupa. Grupa, kas atrodas starp šīm apakšgrupām, ir vidējā (*medium*) apakšgrupa. Šīs konceptualizācijas pamatā ir hipotēze par karstajām un aukstajām etniskajām grupām (Ehala 2011).

Aukstās etniskās grupas ir tādas, kuras locekļiem nav savstarpējas emocionālas saiknes vai tā ir vāja vai latentā. Šādi cilvēki gan identificē sevi ar noteiktu grupu, bet šim faktam nav emocionālas nozīmes un tas nav svarīgs viņu pašidentifikācijai

(*self-concept*). Šajā situācijā attiecības starp grupas locekļiem balstās uz racionāliem apsvērumiem par katru iespējamam ieguvumiem. Ja konkrētā grupa dod iespēju iegūt dzīvei nepieciešamos resursus un nodrošina pozitīvu sociālo identitāti, tad persona ir apmierināta un nemēģina mainīt grupas piederību. Ja grupa ir vāja un nevar nodrošināt šos ieguvumus, turklāt pozitīvas izmaiņas nav gaidāmas arī turpmāk, tad indivīdi visdrīzāk asimilēsies. Tādējādi mazām etniskām grupām, lai tās varētu pastāvēt, daudz vairāk nekā lielām nepieciešama grupas locekļu cieša emocionāla saikne.

Karstā etniskā grupa ir tāda, kuras locekļiem ir cieša emocionāla saikne ar savu grupu. Tā veidojas diskursā, kurā tiek saskaņotas kolektīvās emocijas (sk. Thomas et al. 2009). Šo emociju raksturs un daudzums var atšķirties, tas ir atkarīgs no sociālvēsturiskā konteksta (sk. David & Bar-Tal 2009). Tomēr šo procesu ietekme uz starpgrupu uzvedību ir diezgan līdzīga. Pārsvārā var uzskatīt: jo ciešāka ir grupas locekļu savstarpējā emocionālā saikne, jo stingrākas un nepārvaramākas ir tās robežas, skaidrākas atšķirības no ārgrupām un negatīvāka attieksme pret tām.

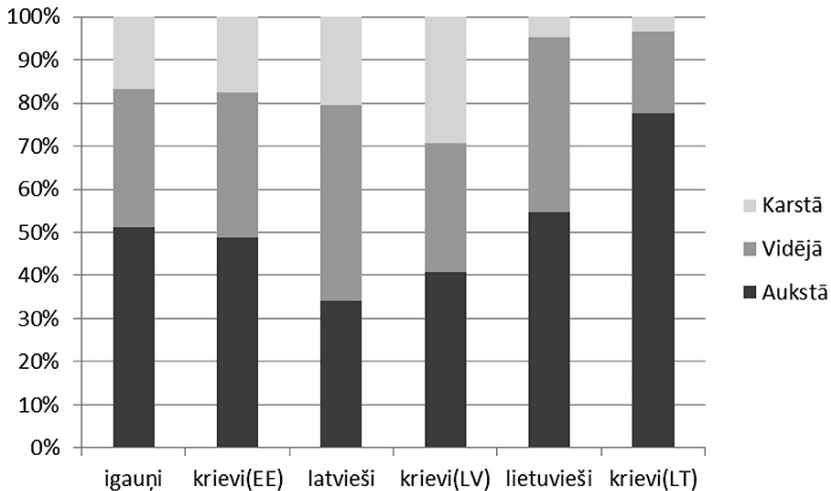
Neviena etniskā grupa nav kulturāli pilnīgi homogēna. Tāpat ne visiem tās locekļiem ir tā pati etniskā temperatūra. Tāpēc katrā etniskajā grupā ir apakšgrupas, kuras var klasificēt kā karstas un aukstas. Šo apakšgrupu lielums sabiedrībā nosaka vispārējo noskaņojumu, kādā etniskā grupa darbojas. Ja ir liela karstā apakšgrupa, tad tā rada karstu noskaņojumu visā sabiedrībā, pat tādā, kura savā attieksmē ir auksta. Atliek vai nu pielāgoties vispārējam noskaņojumam, vai jāriskē iegūt nodevēja apzīmējumu.

Šajā analizē karstā apakšgrupa tika definēta kā tāda, kuras locekļu neuzticēšanās vērtējums bija 4 vai augstāks. Biežāk sniegtās respondentu atbildes bija: “drīzāk nepiekrītu”, “nepiekrītu” vai “pilnībā nepiekrītu”. Aukstajā apakšgrupā iekļuva tie respondenti, kuri uzticējās attiecīgai ārgrupai. Vidējās grupas respondentu vērtējumi variējās starp atbilžu variantiem “drīzāk piekrītu” un “drīzāk nepiekrītu”.

Šo respondentu kategorizācija karstajā, vidējā un aukstajā apakšgrupā ļauj mums noteikt katras apakšgrupas īpatsvaru visās sešās izlasēs. Kad mēs aplūkojam karsto un auksto apakšgrupu īpatsvaru sešās etniskajās grupās, priekšstati par neuzticēšanos ievērojami mainās. Vidējā aritmētiskā vērtība vien nevar parādīt dažādu sabiedrības grupu atšķirīgo attieksmi pret ārgrupām (sk. 2. attēlu).

Kā jau varēja sagaidīt, karsto apakšgrupu īpatsvars lietuviešu un krieviski runājošo grupā Lietuvā ir ļoti mazs (attiecīgi 5 % un 3 %). Lielo vairumu krieviski runājošo (78 %) šajā valstī var raksturot kā aukstus. Šie rezultāti vedina domāt, ka Lietuvā nav emocionālo barjeru, kas varētu kavēt krieviski runājošo sekmīgu integrāciju sabiedrībā.

Aplūkojot Latvijas situāciju, var secināt, ka empīriskais sadalījums ir tuvu normālajam sadalījumam un sadalījumam ar negatīvu ekscesu (sk. 1. attēlu). 45 % latviešu var uzskatīt par piederīgiem vidējai apakšgrupai. Viņu atbildes variējas no “drīzāk piekrītu” līdz “drīzāk nepiekrītu”. Latviešu atbilžu sadalījums līdzinās normālam sadalījumam. Tādējādi vairumam latviešu ir līdzīgas kolektīvās emocijas, bet šī attieksme svārstās starp pozitīvām un negatīvām emocijām.

2. attēls. Karstās un aukstās apakšgrupas etniskajās grupās Baltijā

Tajā pašā laikā krieviski runājošo grupā Latvijā ir vislielākais karsto respondentu īpatsvars (29 %). Tāpat šajā etniskajā grupā ir liela aukstā apakšgrupa (41 %). Tas nozīmē, ka krieviski runājošo atbilžu sadalījums ir tipisks gadījums sadalījumam ar negatīvu ekscesu. To var interpretēt tā, ka Latvijā nav homogēnas krieviski runājošo kopienas, kurai būtu kopīgas kolektīvās emocijas. Valstī drīzāk ir divas krieviski runājošo kopienas – karstā un aukstā, to attieksme pret latviešiem kā etnisku ārgrupu ievērojami atšķiras.

Aplūkojot tuvāk šo krieviski runājošo apakšgrupu sociāldemogrāfiskos rādītājus, redzams, ka vislabāk etnisko temperatūru Latvijā raksturo tāds faktors kā dzīvesvieta. Daugavpilī dzīvojošie krievi, kuri pieder pie karstās apakšgrupas, veido 32 % no visas šīs apakšgrupas Latvijā, bet viņu īpatsvars krieviski runājošo grupā ir tikai 24 % (izlases dati). Tādējādi karstās apakšgrupas īpatsvars krieviski runājošo grupā Daugavpilī ir daudz lielāks, nekā to varētu sagaidīt nejaušas atlasē gadījumā. Tajā pašā laikā Rīgā un Pierīgā aukstās apakšgrupas īpatsvars krieviski runājošo grupā ir 45 %, bet krieviski runājošo īpatsvars šajā reģionā ir 37 % (izlases dati). Tādējādi Rīgā un Pierīgā aukstās apakšgrupas īpatsvars ir lielāks, nekā to varētu sagaidīt. Tāpat aukstās apakšgrupas īpatsvars krieviski runājošo grupā ir augstāks Rēzeknē (19 % pret 12 %) un Cēsīs (16 % pret 13 %). Citi svarīgi determinējošie faktori varētu būt vecums un dzimums. Vecuma grupā no 15 līdz 34 gadiem lielāks respondentu īpatsvars ir aukstajā apakšgrupā (53 %, teorētiskā vērtība (nejaušas atlasē gadījumā) – 42 %). Pie līdzīgiem secinājumiem var nonākt, analizējot respondentu atbildes dzimumu grupās: vīriešiem ir augstāks to respondentu īpatsvars, kas ir aukstajā apakšgrupā (51 %, teorētiskā vērtība – 40 %). Būtu nepieciešams detalizēts kvalitatīvais pētījums, lai noskaidrotu, vai karstās un aukstās apakšgrupas atšķiras pēc citām kultūras pazīmēm.

Aplūkojot apakšgrupu sadalījumu Igaunijā, jāsecina, ka tas atšķiras no Latvijas vairāk, nekā tas būtu sagaidāms nejaušas atlases gadījumā – pie aukstās apakšgrupas pieder aptuveni 50 % igauņu un krieviski runājošo, bet karstās apakšgrupas ir mazākas nekā Latvijā – 17 % gan igauņu, gan krieviski runājošo grupā.

Lai arī mainīgo vidējās aritmētiskās vērtības sniedz zināmu priekšstatu par etnisko un nacionālo identitāšu dinamiku Baltijas valstīs, tomēr jāņem vērā arī tas, ka šiem diezgan aptuvenajiem aprēķiniem un visām aplūkojamām kopienām ir raksturīga ievērojama rezultātu (atbilžu) izkliede. Salīdzinot respondentu atbildes karstajās un aukstajās apakšgrupās, aina kļūst ievērojami skaidrāka.

Starpgrupu neuzticēšanās ietekme uz identitātes veidošanās procesiem

Starpgrupu neuzticēšanās līmenim vai karsto un auksto apakšgrupu lielumam sabiedrībā ir skaidra un noteikta ietekme uz kolektīvās identitātes procesiem, t. i., etnisko un nacionālo identitāšu veidošanos. Jo lielākas un ekstrēmākas ir karstās apakšgrupas, jo mazāk iespējama vienojošas (pilsoniskas) nacionālās identitātes rašanās uz šīs etniskās grupas bāzes.

Lai salīdzinātu karstās un aukstās apakšgrupas, izmantojot visus iepriekš aplūkotos mainīgos, datu ir pārāk daudz. Tādēļ aprobežosimies ar pārskatu par vispārējām tendencēm. Kas attiecas uz valodas lietojumu sociālajos tīklos, ir identificējama viena noteikta pazīme, kas atšķir karstās un aukstās apakšgrupas visās sešās etniskajās grupās. Visās izlasēs respondenti aukstajā apakšgrupā biežāk izmantojuši ārgrupas valodu – tas liecina vai nu par lielāku draugu skaitu ārgrupā, vai arī par lielāku pielāgošanos valodas izvēlē komunikācijā ar draugiem (iespējamas arī abas situācijas vienlaikus). Igaunijā un Latvijā karstajās un aukstajās apakšgrupās vidējā aritmētiskā vērtība atšķiras robežās no 0,5 līdz 0,8, kas ir aptuveni 10 % no septiņu punktu skalas. Ņemot vērā to, ka starpetnisko tīklu veidošanos stipri ietekmē dzīvesvietas faktors (segregācija vai difūzija), fakts, ka tādām emocionālam faktoram kā neuzticēšanās var būt tik liela ietekme sociālo tīklu veidošanā, ir tiešām ievērojams. Turpretī Lietuvā saistība starp neuzticēšanās līmeni un valodas lietojumu sociālajos tīklos neparādās, bet daudz vairāk izplatīta valsts valodas lietošana dažādās komunikatīvajās situācijās.

Šādas tendences var arī konstatēt, aplūkojot mediju un kultūras patēriņu. Igaunijā un Latvijā aukstajās un karstajās apakšgrupās vidējā aritmētiskā vērtība atšķiras par 0,5 skalas punktiem. Respondenti aukstajās apakšgrupās patērēja vairāk mediju un kultūras produktu ārgrupas valodā. Lietuvā šādas atšķirības starp apakšgrupām nav konstatētas. Tomēr lietuviešu valodas lietošana ir biežāk izplatīta visās apakšgrupās, salīdzinot ar latviešu valodu Latvijā un igauņu valodu Igaunijā.

Atšķirības valodas izvēlē karstajās un aukstajās apakšgrupās nebija pārāk lielas, turpretī jautājumos par attieksmi tās bija daudz lielākas. Piemēram, vērtējumos par to, cik lielā mērā krievu valoda ir novērtēta viņu valstī, respondentu

vērtējumu vidējā aritmētiskā vērtība karstajās un aukstajās apakšgrupās krieviski runājošo grupā atšķiras vairāk par 1 skalas punktu (sk. 11. tabulu, kur mazākas vērtības nozīmē lielāku krievu valodas novērtējumu. 1 apzīmē “ļoti daudz” un 7 – “it nemaz”).

11. tabula. *Krievu valodas atzīšanas uztvere apakšgrupās*

Cik augstu igauņu/latviešu/lietuviešu sabiedrībā tiek vērtēta krievu valoda?						
	Igauni	Krievi (EE)	Latvieši	Krievi (LV)	Lietuvieši	Krievi (LT)
Aukstā apakšgrupa	4,6	4,5	4,1	4,2	3,2	3,9
Karstā apakšgrupa	4,6	5,8	4,7	6,1	3,6	5,8

Lielās atšķirības starp aukstajām un karstajām apakšgrupām minoritāšu grupās liecina par to, ka starpgrupu neuzticēšanās ir cieši saistīta ar identitātes apdraudējumu – tas izpaužas respondenta vērtējumā, ka viņa valodu un kultūru sabiedrībā neatzīst. Šāds apdraudējums mobilizē etnisko grupu aizsardzībai un tādējādi kavē pilsoniskās nacionālās identitātes veidošanos (sk. Ehala 2009).

Savukārt titulnāciju karsto un auksto apakšgrupu pārstāvju attieksme pret krievu valodu kā otro valsts valodu atšķiras vēl vairāk nekā krieviski runājošo apakšgrupās.

12. tabula. *Attieksme pret krievu valodu kā valsts valodu apakšgrupās*

Krievu valodai Igaunijā/Latvijā/Lietuvā būtu jābūt par otro valsts valodu.						
	Igauni	Krievi (EE)	Latvieši	Krievi (LV)	Lietuvieši	Krievi (LT)
Aukstā apakšgrupa	2,3	4,9	2,6	4,9	2,1	3,9
Karstā apakšgrupa	1,5	5,5	1,4	5,4	1,5	3,4

12. tabulā augstākas vērtības norāda uz lielāku atbalstu krievu valodai kā valsts valodai. 1 apzīmē atbilžu variantu “pilnībā nepiekrītu”, 2 – “nepiekrītu”, 3 – “drīzāk nepiekrītu”, 4 – “drīzāk piekrītu”, 5 – “piekrītu” un 6 – “pilnībā piekrītu”. Vairākums krieviski runājošo atbalsta krievu valodu kā iespējamo valsts valodu, bet titulnāciju pārstāvji stingri iestājas pret. Tomēr titulnāciju auksto apakšgrupu respondenti šādu iespēju pieļautu lielākā mērā nekā karsto apakšgrupu respondenti. Tas ir īpaši novērojams Latvijā, kur atšķirības vidējā aritmētiskā vērtībā ir vislielākās – 1,2 skalas punkti.

Ārgrupas kultūras atšķirību uztveri arī ievērojami ietekmē starpgrupu neuzticēšanās uztvere visās sešās etniskajās grupās (sk. 13. tabulā vidējā aritmētiskā vērtības septiņu punktu skalā, kur zemākas vērtības liecina par lielākām atšķirībām).

13. tabula. Kultūras atšķirību uztvere apakšgrupās

Cik lielā mērā Jums šķiet atšķirīga vietējo krievu/igauņu, latviešu, lietuviešu vērtību sistēma salīdzinājumā ar Jūsējo?						
	Igauņi	Krievi (EE)	Latvieši	Krievi (LV)	Lietuvieši	Krievi (LT)
Aukstā apakšgrupa	3,8	3,8	3,8	3,8	4,0	4,2
Karstā apakšgrupa	2,4	3,2	2,3	2,8	3,3	3,1

Visas šīs atšķirības starp karstajām un aukstajām apakšgrupām norāda uz to, ka tiem indivīdiem, kuri vairāk uzticas, ir vairāk starpetnisku kontaktu. Viņi arī vairāk pieņem ārgrupā patērētos medijus un kultūru un saskata vairāk līdzību abās lielākajās etniskajās grupās. Ja viņi ir minoritātes grupas locekļi, viņus mazāk ietekmē identitātes apdraudējuma sajūta, bet, ja viņi ir majoritātes grupas locekļi, viņi lielākā mērā būtu gatavi piešķirt augstāku statusu minoritātes valodai. Tādējādi to indivīdu īpatsvars, kuri pieder pie aukstās apakšgrupas, jebkurā starpgrupu komunikācijas situācijā veicina tādus kolektīvās identitātes procesus, kas minoritātes ciešāk integrē sabiedrībā. Vai tas var rezultēties pilsoniskas nacionālās identitātes radīšanā vai minoritātes asimilācijā etniskajā nacionālajā identitātē, būs atkarīgs no minoritātes lieluma un tās attieksmēm.

Etniskās vai nacionālās identitātes attīstība

Autora viedokli diskusijās par etnisko un nacionālo identitāšu raksturu ir ietekmējusi šeit izklāstītā datu analīze. Tā liecina, ka starpgrupu neuzticēšanās līmenim ir stipra ietekme uz identitātes veidošanās procesiem. Savukārt starpetniskā neuzticēšanās ir mainīgs, kura pamatā ir vēsturiskā kolektīvā atmiņa un mazākā mērā arī šodienas personiskā pieredze. Lai gan kolektīvā atmiņa ir viennozīmīgi selektīva, daudziem cilvēkiem ir stingra pārlicība, ka tā atspoguļo patiesus pagātnes notikumus. Stāstījumu par tiem parasti pavada attiecīga emocionāla reakcija. Lai arī vēsturiskās pieredzes atšķiras, tās tomēr neuzskata par izdomātām. Tāpēc vēsturiskā kolektīvā atmiņa lielā mērā nosaka normatīvās attieksmes pret ārgrupu. To konstruē, balstoties uz pagātnes pieredzi, kas atkal un atkal tiek nostiprināta kolektīvajā atmiņā.

Šīs vēsturiski iegūtās atmiņas papildina personiskā pieredze ar ārgrupas locekļiem. To var nostiprināt ar vēsturiski izveidotām normatīvām attieksmēm, bet ir saprotams, ka šīm normatīvajām ekspektācijām var būt atgriezeniskā saite (reakcija): tās var mudināt cilvēkus atbilstoši uzvesties, līdz ar to rodas situācija, kurā šīs normatīvās ekspektācijas apstiprinās.

Tā kā starpgrupu neuzticēšanās līmenis ir spēcīgs faktors, kas ietekmē ar identitāti saistītus procesus, starpgrupu attiecību vēsturei kādā valstī ir liela ietekme uz to, kādi attīstības scenāriji ir principā iespējami, kuri identitātes attīstības ceļi ir visticamākie un kuri – maz ticami.

Baltijas valstīs mēs varam saskatīt ļoti atšķirīgus starpp grupu neuzticēšanās līmeņus. Lietuvā tas ir viszemākais, Igaunijā – vidējs, bet visaugstākais neuzticēšanās līmenis ir Latvijā. Šī raksta mērķis nav detalizēti analizēt, kādi vēsturiski notikumi noteikuši šādu savstarpējo uzticēšanos vai neuzticēšanos. Ļoti iespējams, ka viens no galvenajiem faktoriem ir migrācijas lielums padomju laikā. Lietuvā krieviski runājošo kopiena ir vismazākā, Latvijā – vislielākā. Latvieši Padomju Savienības pastāvēšanas pēdējos gados noteikti izjutuši vislielāko apdraudējumu savai identitātei, bet Lietuvā tas bijis daudz mazāks. Tāpēc Lietuva pēc neatkarības atjaunošanas piešķīra pilsonību visiem šajā valstī dzīvojošajiem, bet Latvija un Igaunija pieprasīja naturalizēšanos, arī valsts valodas prasmes pārbaudījumus.

Lielāko daļu atšķirību jautājumā par starpp grupu neuzticēšanos krieviski runājošo kopienās var izskaidrot ar Lietuvas, Igaunijas un Latvijas atšķirīgo pieeju padomju laika imigrantu problēmas risināšanā. Taču jāšaubās, ka, ja Igaunija un Latvija būtu izvēlējusies Lietuvas pieeju, šajās valstīs būtu mazāk problēmu. Visdrīzāk latviešiem un igauņiem būtu jārisina ar krievu monolingvismu saistītie jautājumi. Šāda situācija veicinātu vēl lielāku neuzticēšanos šajās etniskajās grupās. Tā pieaugtu proporcionāli tam, kā tiktu izvirzītas stingrākas valsts valodas zināšanu prasības.

Šīs atšķirības arī šobrīd var novērot Latvijā un Igaunijā. Tā kā lingvistiskā situācija Latvijā bija kritiskāka, Latvijas valsts stingrāk uzstāja uz latviešu valodas lietošanu. Igaunija bija mazliet pielaidīgāka normatīvo aktu līmenī un vēl mazāk kontrolēja šo normatīvo aktu ieviešanu. Iespējams, tāpēc neuzticēšanās līmenis krieviski runājošo grupā Latvijā ir augstāks nekā krieviski runājošo grupā Igaunijā.

Lai gan pieminētajām demogrāfiskajām un politikas atšķirībām ir bijusi svarīga loma, visdrīzāk šie nav vienīgie ietekmējošie faktori, situācija ir daudz komplikētāka.

Lai arī kādi būtu vēsturiskās attīstības cēloņi, starpp grupu neuzticēšanās līmenis ietekmē kolektīvās identitātes procesus visās trijās Baltijas valstīs. Tā kā tajās dominē etnokulturālā nacionālās identitātes izpratne, tad igauņiem, latviešiem un lietuviešiem tā ir izteikti etniska. Tāpēc par nacionālās kopienas pilntiesīgiem locekļiem tiek atzīti tie, kuri kulturāli un lingvistiski pilnībā piemērojušies titulu nācijas kultūrai. Šī izpratne ir otrs faktors, kas ierobežo iespējamās identitātes attīstības procesus. Tas nozīmē, ka krieviski runājošo minoritāti var iekļaut tikai tad, kad tā ir pilnībā lingvistiski un kulturāli integrējusies.

Šobrīd un nākamajās desmitgadēs šādi apstākļi radīsies tikai Lietuvā. Tādējādi visdrīzāk etniski konceptualizēta Lietuvas nacionālā identitāte būs visaptverošā identitāte vairāku Lietuvu pilsoņu – neatkarīgi no viņu izcelsmes. Situācija ievērojami atšķiras Igaunijā un Latvijā. Igaunijā akulturācijas procesi ir lēni. Igaunu un krievu kopienas ir segregētas, un tādas tās būs vēl ilgi. Ja arī daļa krieviski runājošo piemērosies un integrēsies Igaunijas sabiedrībā, šajā valstī paliks ievērojama daļa to, kuri turpinās dzīvot savos etniskajos tīklos. Viņi pieņems vietējo krieviski runājošo identitāti, bet sabiedrībā ar Igaunijas nacionālo identitāti necentīsies integrēties (vai arī viņus tajā nepieņems). Tāpēc Igaunijā visdrīzāk

veidosies divas atšķirīgas identitātes – etniska Igaunijas nacionālā identitāte un lingvistiska krieviski runājošo etniskā identitāte.

Latvijas situācija ir visgrūtāk prognozējama. Neuzticēšanās līmenis ir augsts, bet latviešu un krieviski runājošo apakšgrupās neuzticēšanās līmenis ir ļoti atšķirīgs (sk. 2. attēlu). Vairākumam latviešu ir mēreni uzskati. Viņu atbildes svārstās starp “drīzāk nepiekrītu” un “drīzāk piekrītu”. Krieviski runājošo kopienā ir divas lielas apakšgrupas, to attieksme ir stipri atšķirīga. Vienā grupā ir augsts uzticēšanās līmenis, bet otrā – zems. Turklāt liels skaits latviešu, kuri pieder pie aukstās apakšgrupas, pieļautu augstāku statusa noteikšanu krievu valodai.

Latvijā iespējami divi atšķirīgi scenāriji. Viens no tiem ir līdzīgs Igaunijas situācijai, t. i., abas grupas paliek pie savām etniskajām identitātēm. Daudzus krieviski runājošos neuzskata par pilntiesīgiem Latvijas nācijas locekļiem, arī tad, ja viņi runā latviski. Neuzticēšanās līmenis saglabājas augsts, un šo situāciju raksturo pastāvīgi centieni iegūt pārsvaru. Taču ir arī faktori, kas var novest pie cita identitātes attīstības scenārija:

- 1) Latvijas sabiedrību raksturo izteikts bilingvālisms gan krieviski runājošo, gan arī latviešu grupā;
- 2) latvieši labvēlīgāk nekā igauņi vērtē iespēju pieļaut krievu valodas statusa paaugstināšanu.

Tas nozīmē, ka pastāv jaunas, neetniskas (pilsoniskas) nacionālās identitātes izpratnes iespējas, ietverot šajā lielākajā nacionālajā identitātē kā vairāk vai mazāk vienlīdzīgus partnerus abas etniskās grupas. Tas nozīmētu arī ievērojamu sociālo un personisko bilingvismu. Grūti spriest, cik šāds scenārijs ir ticams, bet tam noteikti ir lielākas izredzes nekā Igaunijā.

* * *

Šajā rakstā valodas izvēle un kolektīvās emocijas ir izmantotas kā divi indikatori iespējamiem procesiem etniskās/nacionālās identitātes veidošanā. Aplūkotais empīriskais materiāls, kas sniedz vienu identitāšu attīstības skaidrojumu, ir nepietiekams un nesniedz galīgās atbildes. Šī analīze noteikti jāpapildina ar citiem pētījumiem. Tādējādi autora secinājumi ir tikai viena hipotēze, kas vēl jāpierāda, detalizēti jāanalizē vai jānoraida. Ja šeit paustās atziņas iedvesmo pētniekus pētīt un iegūt pilnīgāku izpratni par šo jautājumu, tad autora izvirzītais mērķis ir sasniegts.

1.3. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES VEIDOŠANAS DISKURSI LATVIJĀ

1.3. THE DISCURSIVE CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY IN LATVIA

Izmantojot padziļinātās intervijas ar Latvijas iedzīvotājiem, šajā rakstā izvirzīts uzdevums sniegt izpratni par to, kā savu nacionālo piederību konstruē latvieši un Latvijā dzīvojošie krievi, kā arī dot papildu skaidrojumu kvantitatīvās aptaujas rezultātiem (Zepa & Kļave 2011), kuros aplūkotas nacionālās identitātes, kultūras un valodas, vēsturiskās atmiņas, vietas, kopīgās ekonomikas, pilsoniskās un psiholoģiskās piederības dimensijas.

Pētījums balstīts uz sociālā konstrukcionisma teorētisko perspektīvu, atbilstoši kurai nacionālā identitāte ir vēsturiski, sociāli un politiski konstruēta un nav reducējama uz kādām noteiktām un nemainīgām nācijai piemītošām pazīmēm, kā to, piemēram, skaidro primordiālisma piekritēji. Nacionālās identitātes konstruēšana ir neskaitāmu izvēlu un mijiedarbību process, kā rezultātā notiek sociālā kategorizēšana, ko savukārt nosaka vēsturiskie, politiskie un sociālie konteksti. Identitātes mainīgumu sevišķi dinamisku padara tādas dziļas sociāli politiskās pārmaiņas kā valsts statusa, politiskā režīma, ekonomiskās sistēmas maiņa. Identitātes konstruēšana ir arī sava vienreizīguma uzsveršana, atšķirību izcelšana, tā ir vienlaikus gan pašvērtējums, gan citu vērtējums par individu, par grupu, kam indivīds pieder. Pētot vienas grupas etnisko piederību, ir jāskata arī citas etniskās grupas noteiktā sabiedrībā. Nav iespējams, piemēram, izprast krievu identitātes veidošanos Latvijā, neskatot to kontekstā ar latvisko identitāti un latviešiem.

Nepieciešams vērst uzmanību uz to, ka identitātes konstruēšana notiek ikdienas apstākļos, tāpēc izpēti ir svarīgi balstīt valodā, kādu cilvēki lieto sadzīvē. To indivīdu nacionālā identitāte, kuri sevi uztver kā nacionālai kopienai piederīgus, ir manifestēta viņu sociālajās praksēs, viena no kurām ir diskursīvā prakse (Wodak et. al. 1999).

Kritiskā diskursa analīze identitātes veidošanas diskursu izpētē

Kritiskā diskursa analīze (KDA) ir diskursa analīzes virziens, kas uzlūko valodu kā sociālu praksi, fokusējot uzmanību uz varas un valodas struktūru savstarpējām attiecībām. KDA pievēršas varas izpausmēm valodas lietojumā, tādējādi ļaujot atklāt, kā ar valodas palīdzību tiek pausta varas kontrole, nevienlīdzība, neiecietība, diskriminācija. Arī sociālās identitātes konstruēšanas procesā, indivīdam paužot savu piederību konkrētai grupai, tiek manifestētas noteiktas varas, nevienlīdzības attiecības. KDA kā teksta analīzes metode mūsu pētījumā ļauj izsekot tam, kā

latvieši un krievi, ar ikdienā lietotu diskursu palīdzību konstruējot savas identitātes, vienlaikus atražo un rada no jauna varas un nevienlīdzības attiecības.

Centrālais KDA priekšmets ir diskurss, kas tā plašākajā nozīmē parasti tiek definēts kā sociāls valodas lietojums (Fairclough 2001) un sociālā prakse (Dijk van 1993). Saskaņā ar KDA tekstam nozīmi piešķir nevis lingvistiskās struktūras, bet gan šo tekstu radītāji (diskursa veidotāji), sociālie apstākļi un konteksti, kas ietekmē diskursa struktūru un saturu. Tāpēc teksta analīze ir tikai viena no diskursa izpētes dimensijām. Skatījums uz diskursu kā sociālo praksi, kas rada un patērē tekstu, ir viens no šīs pieejas pamatprincipiem. Diskursa kā sociālās prakses raksturošana netieši norāda uz dialektiskām attiecībām starp noteiktu diskursīvu notikumu un situācijām, institūcijām un sociālajām struktūrām. Diskurss veido gan situācijas, zināšanas un sociālās identitātes, gan arī attiecības starp cilvēkiem un cilvēku grupām (Fairclough 2001). Svarīga ir atziņa, ka diskursam piemīt ideoloģiskas funkcijas, kas sekmē nevienlīdzības formu veidošanos un pastāvēšanu. Tāpēc KDA neaprobežojas tikai ar diskursīvo prakšu analīzi, bet tikpat lielu lomu atvēl tam, kā šīs diskursīvās prakses atbilst noteiktu sociālo grupu interesēm.

Analīzē mēs izmantojam Normena Fērklafa (*Norman Fairclough*), Tēna van Deika (*Teun A. van Dijk*), Rutas Vodakas (*Ruth Wodak*) izstrādātos KDA modeļus, attiecīgi izdalot šādus izpētes līmeņus: tēmas, diskursīvās makrostratēģijas un lingvistiskie līdzekļi. Metodikas izstrādē mēs balstāmies arī uz T. van Deika atziņām, ka nozīmīgākās diskursīvās struktūras un stratēģijas, kurām būtu jāpievērš uzmanība, ir tēmu izvēle, semantika, konkrēti pozitīvā paštēla un negatīvā citu tēla pasniegšana un argumentācijas stratēģijas.

Intervijās izmantoto lingvistisko līdzekļu analīzē mēs pievēršam uzmanību vietniekvārdiem, apzīmētājiem un metaforu lietojumam; analīzē izmantojam arī divus respondentu stāstījumus, kas kalpo par labu piemēru diskursīvo struktūru veidošanās izpētei. Tomēr raksta ierobežotā apjoma dēļ lingvistiskā analīze veikta fragmentāri.

KDA atbilstību konkrētā jautājuma izpētei pamato arī tas, ka latviešu un krievu nacionālās piederības izjūta veidojas varas attiecību kontekstā starp abām grupām, jo vienlaikus ar piederības izjūtas veidošanos Latvijai kā neatkarīgai valstij nacionālās identitātes veidošanās notiek iepriekšējo varas attiecību pārmaiņu apstākļos: latvieši kļuvuši par majoritāti savā valstī, savukārt krievi Latvijā veido minoritāti. Tomēr, ja politiski krievu un latviešu kā minoritātes un majoritātes statuss ir mainījies līdz ar Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanu, ikdienas diskursīvo prakšu līmenī ne latvieši, ne krievi nav pilnībā pieņēmuši savu statusu. Kā liecina 2010. gada aptaujas rezultāti, bažas par savas valodas un kultūras pastāvēšanu veido uzskatu simetriju starp latviešiem un krieviem: 56 % latviešu un 34 % krievu izjūt savas valodas un kultūras apdraudējumu. Līdzīga uzskatu simetrija veidojas attiecībā pret draudiem otras grupas valodas un kultūras eksistenci: tikai 17 % krievu saskata apdraudējumu latviešu valodai un kultūrai, bet 11 % latviešu ir līdzīgās domās par krievu valodas un kultūras likteni Latvijā (Zepa & Kļave 2011: 31).

Pirmais analīzes solis ir identificēt tēmas, par kurām runā respondenti, kā arī atklāt makrostratēģiju tipus, kas caurvij šo tēmu izvērsumus. Līdzīgi to darījusi austriešu pētnieku grupa (Wodak et al. 1999: 33–35) pētījumā par nacionālo identitāti, kā galveno izdalot konstruēšanas stratēģiju, saglabāšanas un atražošanas stratēģiju, pārveidojošo stratēģiju un destruktīvo stratēģiju.¹

Iepazīstoties ar intervijām un veicot galveno tēmu klasifikāciju, mēs konstatējām līdzību ar austriešu pētnieku identificētajiem makrostratēģiju tiptiem (Wodak et al. 1999: 33–35). Tajā pašā laikā redzams, ka mūsu gadījumā tēmu izpēte nosaka nepieciešamību ieviest papildu stratēģijas.

1. Konstruēšanas stratēģija nostiprina “mēs” grupas identitāti, tā tiek izmantota iekšējās grupas veidošanā un apzīmēšanā (Wodak et al. 1999). Šo stratēģiju izmantojot, runātājs parasti norāda uz savu grupu, tādējādi paužot piederību un solidaritāti, vienlaikus tiek pausta distancēšanās no “citiem”, no “viņiem”. Svarīgi uzsvērt, ka šis princips attiecas uz diskursa nesējiem nevis kā uz atsevišķiem indivīdiem, bet kā uz sociālās grupas locekļiem. Latvijas gadījumā kā apakšstratēģiju var identificēt pretnostatīšanu (Dijk van 2000), kas izpaužas dažādās polarizācijas formās, uzsverot pozitīvo par “mums” un negatīvo par “viņiem”.
2. Attaisnojuma/leģitimizēšanas stratēģija atbalsta, uztur, atjauno identitātes, proti, uztur indivīda vai grupas sociālo *status quo* (Wodak et al. 1999: 33–35). Šī stratēģija tiek izmantota, lai uzsvērtu nepieciešamību atbalstīt valsts veidoto un īstenoto politiku. Latvijas gadījumā mēs identificējam arī šai stratēģijai pretēju stratēģiju – pretošanās stratēģiju.
3. Pārveidojošā stratēģija ir vērsta uz jau nostabilizējušos nacionālās identitātes vērtību nozīmju transformēšanu citās vērtībās.
4. Destruktīvā stratēģija visbiežāk izpaužas kā aizvainojums vai destruktīva kritika, tajā pašā laikā nepiedāvājot jaunu modeli, kas aizvietotu veco.

Tēmu un apakštēmu izdalīšana ļauj noteikt, kādus pētāmās jomas elementus diskursa veidotāji iekļauj diskursā, kuriem problēmas aspektiem pievērš uzmanību un kurus aspektus ignorē. Makrostratēģiju identificēšana ļauj skaidrāk izprast atšķirīgos, arī pretrunīgos veidus, kā šīs tēmas tiek interpretētas, kādas diskursīvās struktūras tam kalpo. Lingvistisko līdzekļu analīzes uzdevums ir izprast, kādā veidā, ar kādiem vārda semantikas, stilistiskiem, emocionāli ekspresīviem u. c. paņēmieniem indivīds veido šīs diskursīvās struktūras un iekļaujas tajās.

Interviju analīze

Pētījuma gaitā izmantota padziļinātā interviju analīze. Intervijas tapušas laikā no 2010. līdz 2012. gadam. Kopumā dažādos Latvijas reģionos notikusi 21

¹ Šajā rakstā jēdzienam “stratēģijas” autore izmanto austriešu zinātnieku grupas sniegto skaidrojumu, saskaņā ar kuru stratēģija ir vairāk vai mazāk automatizēts rīcības plāns, kas balstās vairāk vai mazāk vispārējos un stereotipizētos diskursīvās darbības modeļos, kas atrodami dažādos mentālo un kognitīvo struktūru līmeņos (Wodak et al. 1999: 34).

intervija ar cilvēkiem, kuri pārstāv jauniešu, vidēja un seniora vecuma grupas, viņu vidū ir gan sievietes, gan vīrieši, gan latvieši, gan krievi. Interviju ilgums ir no vienas līdz divām stundām.

Intervijās respondenti tika aicināti stāstīt par savu bērnību, vecākiem, izglītības iegūšanu, darba dzīvi un savas ģimenes veidošanu, iesaistīšanos sabiedriskajā dzīvē. Paralēli šiem jautājumiem respondenti tika lūgti runāt par savas etniskās un nacionālās piederības radītām izjūtām un praksēm. Neskatoties uz vienādo jautājumu vadlīniju struktūru, kas kalpoja kā orientieris intervijai, respondentu stāstījumi izvērsās ļoti atšķirīgi, dažos gadījumos nozīmīgu vietu ieņēma atsaukšanās uz vēsturi, bet citos priekšplānā izvirzījās šodienas prakses.

Jāuzsver, ka nacionālās identitātes diskursa centrālās tēmas latviešu un krievu stāstījumos ir līdzīgas. Tajā pašā laikā ir arī daudz atšķirību: lai gan abām grupām kopīgais ir centieni raksturot savu unikalitāti, tomēr tēmu loks, kas, to īstenojot, sazarojas, ir visai atšķirīgs – tā var būt gan atsaukšanās uz atšķirīgiem kontekstiem, gan sevis pretnostatīšana citām grupām utt. Latvieši savas identitātes pamatus meklē kultūrā, valodā, vēsturē, teritoriālajā piederībā, savukārt krievi ir svarīgi noskaidrot, ar ko viņi atšķiras no citām krievu grupām, galvenokārt krievi, kuri dzīvo Krievijā. Intervētie krievi norāda arī uz dzīvošanas ilgumu Latvijā kā būtisku savas identitātes pazīmi.

Latviešu interviju analīze

Kultūras savdabība, savas unikalitātes uzsvēršana

Latviešu intervijās ir plaši izplatīta nacionālo identitāti konstruējošā stratēģija, kas atrodama, piemēram, stāstos par unikālo kopību, ko rada spēja izjust savu kultūru, valodu. Kā spilgts šīs kopības izjūtas veidošanas piemērs tiek minēti Dziesmu svētki.

“Kas liek tajos Dziesmu svētkos visiem stāvēt un elpot vienā ritmā [...]. Tas ir tas brīnums.” (Siev., vid. p., latv.², Rīga)

Konstruējošā stratēģija caurvijas latviešu stāstījumā, kurā nacionālā piederība balstās valstiskuma, valodas un kultūras unikalitātes izcelšanā, lepnumā par savu valsti.

“Jā, jā lepns. Lepns, nu tā... Es jūtos, kā lai saka: tas ir brīnums un izredzētība, ka tāda maza tauta vēl spēj pastāvēt, ka viņai ir valstiskums, ir sava valoda un kultūra. Tādā ziņā, es domāju, ka tā ir unikāla iespēja būt latvietim.” (Vīr., vid. p., latv., Rīga)

“Es lepojos ar to, ka es esmu latviete. Manuprāt, ir ar ko lepoties. Mums ir pietiekoši skaista valsts.” (Siev., jaun. p., latv., Rīga)

² Šeit un turpmāk lietoti saīsinājumi: siev. – sieviete, vīr. – vīrietis, jaun. p. – jaunākā paaudze, vid. p. – vidējā paaudze, vec. p. – vecākā paaudze, latv. – latvietis/latviete, kr. – krievs/krieviete.

Latviskās identitātes konstruēšanai kalpo centieni veidot savu dzīves vidi pēc senču kultūras tradīcijām, kā arī ievērot senču tradīcijas.

“Es domāju, ka es ievēroju vecās latviešu tradīcijas. [...] Es veidoju tādu vidi, kur tiešām var arī, pēc manas sajūtas, vislabāk latvisks cilvēks justies.” (Vīr., vid. p., latv., Rīga)

“Man ir pagaidām divas tās [tradīcijas], kuras man ir svarīgas. Tās ir Jāņi, protams, Līgo, Vasaras saulgrieži un veļu laiks.” (Vīr., vid. p., latv., Rīga)

Piederība lauku videi ir zīmīga latviskās identitātes konstruēšanas tēma. No jauna vīrieša teiktā redzam, ka doma par atgriešanos laukos norāda uz īpašo nozīmīgumu, kas tiek piešķirts savas dzimtās puses attīstīšanai, labuma radīšanai citiem, salīdzinot ar darbu bankā.

“Es esmu domājis ļoti bieži par to, ka reiz es gribētu kaut kur braukt uz laukiem. Foršākais tas būtu kādā tēva īpašumā vai kā. Vispār teikt bankai “čau!” un kaut ko darīt tur uz vietas, [...] un es gribētu caur savu, nezinu, uzņēmējdarbību vai, vienalga caur ko, arī tiem draugiem palīdzēt to vidi attīstīt, lai tā vide, kur es esmu audzis, lai viņai būtu labāk, un varbūt, lai tiem pārējiem, nezinu, kad būs bērni man arī, tuviem, labiem cilvēkiem, lai arī viņiem būtu labāk. Tas man ir vissvarīgākais.” (Vīr., jaun. p., latv., Rīga)

Jauna latviešu vīrieša stāstījumā par savu dzimto pilsētu Rēzekni redzam, kā emocionāli piesātinot vārdu tiešās (denotatīvās) nozīmes – “pārmaiņas”, “restaurācija”, “cilvēki”, “kultūra”, “kultūras centri”, “draugi”, “sporta nodarbību biedri”, “piesātināta, interesanta dzīve”, “atmiņas”, “skats no pilskalna”, “moderna pilsēta”, “pieminekļis kā kultūras simbols”, “kultūrvēstures muzejs” – jaunietis konstruē piederības izjūtu savai pilsētai, izceļ tās unikalitāti, nozīmību tieši sev.

“Es mīlu šo vietu, jo ir sanācis tā, ka pirmais gads Rīgā bija vispār ļoti grūts. [...] Es nevarēju. Es katru nedēļas nogali braucu uz mājām, es nevarēju kaut kā iedzīvoties tur. Un Rēzeknē, lai arī..., nu, labi tagad jau restaurācija, ielas remontē, tos centrus ceļ. Principā nu nav jau Rēzekne tāda pilsēta..., no malas vēl diezgan jūtama padomju vara. It sevišķi pirms 10 gadiem bija krietni manāms. Tas iespajds par Rēzekni [tiem], kas nedzīvo Rēzeknē, no Kurzemes, no Vidzemes, Zemgales, ir pavisam savādāks, nekā es par Rēzekni domāju. Jo par Rēzekni domā, ka te ir tikai krievi, tikai kautiņi, dzeršana un depresīva Latgale. Dzīvojot te piesātinātu un interesantu dzīvi, kaut kā es spēju iemilēt šo pilsētu. Tā nav īpaši liela pilsēta, uz katra stūra te ir atmiņas. Tieši tas mani visvairāk pievelk, lieta, kas mani visvairāk pievelk, ir cilvēki. It sevišķi draugi, kas man ir vistuvākie, ir caur basketbolu aizgājies. [...] Jā, protams, baigi mainās viss. Tagad ceļ tos kultūras centrus. Starp citu, ļoti patīk, kā izskatās pie Pilskalna. Uz kāp uz Pilskalna, tad viņš lieliski izskatās no augšas. Tās ielas remontē, tagad ir tā, ka tā pilsēta sāk tiešām izskatīties pēc modernākas pilsētas. Ļoti svarīgi, ka izceļ tos cilvēkus, kas nes Latgales vārdu, piemēram, Kūkojs, mīlas dzejnieks. Viņš man pašam ļoti patīk. Uz [pieminekļa] atklāšanu netiku, bet pašam bija tas gods nedaudz, kad biju jauns, viņu redzēt. Tas

pieminekļis īstenībā ir labi uztaisīts, viss tas parāda viņa kultūru, jo viņš tāds [bija]. Tas kultūrvēstures muzejs ļoti skaists, tagad tur viss ir iekšā. Tā ka mainās, mainās viss uz labo pusi, noteikti.” (Vir., jaun. p., latv., Rēzekne)

To, ka nacionālās piederības konstruēšanas process ir visai pretrunīgs, atklāj respondentu intervijās lietotais šķietamais noliegums, – viena no T. van Deika izstrādātajām pozitīvā paštēla un negatīvā cita tēla veidošanas diskursīvajām stratēģijām, kuras mērķis ir pamatot un aizstāvēt iekšējās grupas negatīvos lēmumus vai vērtējumus (Dijk van 1985: 72; Dijk van 1992: 91–94, 98; Dijk van et al. 2006: 170–174). Latvieši šo taktiku lieto gan attiecībā pret varas struktūrām, politisko eliti, gan pret Latvijā iebraukušajiem, pret nelatviešiem. Piemēram, izteikumā par emocionālo piederību savai valstij pirmajā daļā tiek pausta pozitīva attieksme, bet otrajā daļā, kas ievadīta ar pretstatījuma saikli “bet”, jau iezīmējas negatīva nostāja pret politisko situāciju valstī. Līdzīgu taktiku izmanto, piemēram, gados vecāka sieviete, atzīstot, ka šeit pavadītā dzīve veido ciešas saites ar zemi, taču tajā pašā laikā attiecībā pret imigrantiem sievietei ir noliedzoša nostāja. Šāds izteiksmes veids parāda, ka piederība nacionālai kopienai ir caurausta ar neuzticēšanos, aizdomām, aizvainojumu, vienā gadījumā tā ir pašu politiskā elite, otrā – iebraucēji. Ja mēs palūkojamies uz šo argumentācijas taktiku plašākā kontekstā, makrostratēģiju kontekstā, tad varam teikt, ka tā vienlaikus ietver sevī kā konstruējošo, tā destrukcīvo stratēģiju, tādējādi kavējot indivīdam justies brīvam savā identitātē.

“Kā es jūtos kā latviete? Es lepojos ar to, ka es esmu latviete. Manuprāt, ir ar ko lepoties. Mums ir pietiekoši skaista valsts, par politisko situāciju nerunājot, tas varbūt ir tas, par ko gluži nav jālepojas. Es lepojos ar to, ka es esmu latviete, bet es nelepojos ar to, kas notiek Latvijā.” (Siev., jaun. p., latv., Rīga)

“Tā ir mana tēvzeme. Tā ir mana dzimtene. Tas ir viss, kas man ir. Te es esmu dzimusi, augusi, un man liekas, ka te vajadzētu augt mani bērniem, mazbērniem. Bet viņa diezgan tagad ir sakropļota. Viņa vispār jau ir degradēta līdz ar to, ka maz to latviešu ir. Ir tik daudz ievazātu. Tagad vēl visādi ārzemnieki.” (Siev. vec. p., latv., Rīga)

Krievu mentalitātes pretnostatījums latviskajai

Identitātes konstruēšana nereti izpaužas kā savas grupas pretnostatījums citai. Arī latviešu stāstos par savu valstisko piederību nereti izmantota pretnostatīšanas stratēģija, šie pretnostatījumi parasti skar latviešu un krievu atšķirīgās mentalitātes un komunikācijas stilu. Izteikumu emocionālo piesātinājumu pastiprina tādu spilgtu izteiksmes līdzekļu lietojums kā, piemēram, “sveša valsts”, “ciemiņi”, “cita puse”, “nekad nebūs”, “viņi”.

“[...] Krievi Latvijā ir... ciemiņi (*pauze*). Noteikti ne pamatiedzīvotāji (*smejas*). Es domāju, jebkura tauta svešā valstī ir ciemiņš neatkarīgi no tā, vai viņš te ir piedzimis vai ne, jo viņa mentalitāte vienkārši ir no citas puses. Nu, viņš nekad nebūs Latvijas iedzīvotājs.” (Siev. jaun. p., latv., Rīga)

Latviešu un krievu pretnostatījumam kalpo arī izteikumi par krasi atšķirīgo krievu komunikācijas kultūru, kura izplatījies arī starp latviešiem.

“Jā. Tās rupjības [..]. To tiešām mums viņi ir ienesuši. [..] To kultūru mums ienesa krievi. Šitās te bezgalīgās rupjības. Man ir kauns, ka mūsu latviešu puisi un meitenes...” (Siev., vec. p., latv., Rīga)

Runājot par tēmu, kādas ir tiesības krieviem līdzdarboties varas struktūrās, latviešu respondents izmanto šķietamo noliegumu, iesākumā paužot kritisku nostāju pret cilvēku šķirošanu pēc tautības, taču beigās pauž neuzticēšanos krieviem.

“Nē, es tā domāju, ka principā būtu jāatturas no tādas dalīšanas tagad – krievi un latvieši. Jo vienā valstī dzīvojam, un, ja kādam ir jātieks pie tās valdīšanas, tad viņš var tikt, ja viņam ir tie, kas viņu ievēlē. Bet tagad kaut ko pateikt, vot, tagad mēs laidīsim pie varas tos... Pēdējā muļķība. [..]. Visam ir jānotiek dabiskā ceļā. Gan jau viņi kādreiz būs pie varas, bet es uzskatu, ka viņi tomēr ir ārkārtīgi pakļāvīgi saviem saimniekiem aiz robežas. Un tur nekā nevar darīt. Viņi tajā mafijā ir, un viņiem ir jāklausa.” (Vir., vec. p., latv., Rīga)

Pozitīvā paštēla un negatīvā cita tēla veidošanas taktika atklāj skatījumu uz apkārtējo sabiedrību kā nevienlīdzības un varas attiecību cauraustu. Tas norāda uz vēlmi saskatīt konfliktu, veidot polarizētu sabiedrības modeli, kur pretnostatīti “mēs” un “viņi”, turklāt šie “mēs” un “viņi” var mainīties, tie var būt dažādu grupu dažādi pretnostatījumi, taču nacionālās identitātes veidošanās kontekstā svarīgākais ir uzsvērt, ka šī pozitīvā paštēla un negatīvā cita tēla veidošanas taktika vairāk mudina polarizēt sabiedrību, nevis veidot piederības izjūtu.

Tomēr jāuzsver, ka latviešu intervijās paralēli izslēdzošajam diskursam attiecībā pret krieviem atklājas arī iekļaujošais diskurss, piemēram, jauna sieviete izceļ krievu mentalitātes pozitīvās īpašības:

“[...] Krievu tautības cilvēki pēc mentalitātes ļoti spēcīgi atšķiras. Viņi ir daudz impulsīvāki, daudz karstasinīgāki, viņi ir daudz godīgāki, jo krievu tautības cilvēki neslēpsies, viņi teiks, ko viņi domā, tad, kad viņi domā.” (Siev. jaun. p., latv., Rīga)

Vēsturiskā atmiņa

Latviešu intervijas saistībā ar vēsturisko atmiņu ļauj atklāt divas stratēģijas: destruktīvo un pārveidojošo. Pirmā akcentē vēsturiskā aizvainojuma diskursa reproducēšanu, bet otra – pārveidojošā – liecina par vēlmi atbrīvoties no vēsturiskā aizvainojuma diskursa, uzlūkojot to kā destruktīvu. Runājot par vēstures radīto aizvainojumu, plaši tiek izmantota arī “mēs” (latviešu) un “viņi” (krievu) pretnostatīšana.

“Un par Krieviju kā tādu latvietim visu mūžu būs sāpe par krieviem. To nespēs iedzēst, jo tas ir vēsturiski iedzīts, un tā būs.” (Siev., jaun. p., latv. Rīga)

Aizvainojuma piesātinātie stāsti vēsta, ka krievi neizprot Latvijas vēsturi, aizstāv maldīgu tās interpretāciju, piedēvējot sev atbrīvotāju lomu.

“Jā, viņi vienkārši izprata to tikai tā, ka viņi šeit nākuši kā atbrīvotāji un iekarotāji, un arī tādi cilvēki, kas ir šobrīd sešdesmitgadīgi, tā domā. Viņi pilnīgi neizprot Latvijas brīvvalsts vēsturi.” (Siev., vid. p., latv., Rīga)

Runājot par vēsturi, stāstītājam ir svarīgi pamatot, ka latviešu un krievu vēstures izpratne atšķiras.

“Un noteikti, ka šādas 9. maija svinības tomēr lielāko tiesu nesaskan latvietim ar krievu, nesaskan uztvere par to svētku nozīmi. Krieviem tā ir uzvara pār nacistisko Vāciju, mums atkal tā ir – viena virsvara pārgāja otrā [..]. Un tur arī rodas vēsturiskās nesaskaņas.” (Vīr., jaun. p., latv., Rēzekne)

Par pārveidojošo stratēģiju varam runāt gadījumos, kad intervijās izskan kritiska nostāja pret vēstures notikumu radītā aizvainojuma reproducēšanu, kā arī vēlme atbrīvoties no aizvainojuma, atzīstot tā destruktīvo dabu.

“Mani vectēvi cīnījās. Viņi viens uz otru šāva. [..] Manuprāt, neviens neuzvarēja. [..] Vieni šāva uz otriem, un tas viss ir muļķīgi – tagad ņemt un urdīt, pierādīt.” (Vīr., jaun. p., latv., Rīga)

“Es uzskatu, ka ir arī dažas lietas, ko mēs pat nedrīkstam aizmirst, tikai kaut kā jau man liekas, ka sevī tas jānoklusina, jānolīdzina tik tālu, lai mēs paši sev nedarītu pāri (*smejas*). Mēs paši sev darām pāri.” (Siev., vid. p., latv., Rīga)

To, cik dažādiem argumentiem kalpo vēsturiskā atmiņa, redzam piemēros, kad respondentu stāstījumos tiek konfrontēta pagātne ar šodienu. Vienā gadījumā pozitīvā atsaukšanās uz starpkaru Latvijas ekonomiku kalpo par argumentu nacionālās pašapziņas stiprināšanai.

“Vectēvi stāstīja par brīvvalsts laiku, cik attīstīta bija mūsu valsts ekonomika un cik attīstīta bija Latvijas valsts, cik daudzos rādītājos.” (Siev., vid. p., latv., Rīga)

Bet citā gadījumā stāstījums par padomju laika dzīves nodrošinātību drīzāk klasificējams kā destruktīvs attiecībā pret šodienas nacionālās kopienas uzdevumiem. Gados vecāka sieviete pauž apmierinātību ar padomju laikiem, izvēršot tēmu par preču un pakalpojumu pieejamību un zemajām cenām.

“Krievu laiki bija vislabākie laiki priekš manis. [..] Man bija alga laba, produkti bija lēti, dzīvoklis bija lēts. [..] Pilni veikali bija, lēti produkti bija. Tie bija Brežņeva laiki.” (Siev., vec. p., latv., Rēzekne)

Valsts valodas lietojums

Attiecībā uz latviešu valodas lietošanu respondenti attīstīta daudzveidīgas tēmas, kuras caurvij gan attaisnojuma/leģitimizēšanas, gan pretnostatījuma, kā arī pārveidojošā stratēģija. Leģitimizēšanas stratēģiju varam identificēt intervijās, kurās respondenti skaidro latviešu valodas zināšanu nepieciešamību kā pilsonisku pienākumu. Latvieši savā nacionālajā piederības izjūtā par ļoti svarīgu elementu uzskata latviešu valodu, arī attiecībā pret krieviem latvieši viņu valstisko identitāti konstruē ciešā saiknē ar latviešu valodas prasmēm. Latviešu valodas prasmes nav

vienkārši komunikācijas līdzeklis, tas intervēto latviešu skatījumā ir valstiskās piederības nozīmīgs aspekts.

“Tie, kas ļoti labi runā, viņi vienkārši ir liberāli cilvēki. Viņi zina, kur viņi dzīvo. Viņiem šeit nav vispār nekādu ierobežojumu. Tas tikai viņus dara bagātus, ja viņi apzinās, ka viņi dzīvo nacionālā valstī.” (Siev., vid. p., latv., Rīga)

Latvieši ar gandarījumu runā par krievu vēlmi apgūt latviešu valodu. Centieni apgūt latviešu valodu tiek saistīti ar cilvēka inteligenci un dāsni apbērti ar uzslavas vārdiem.

“Tiešām ļoti gudras un patīkamas meitenes. Ļoti inteligēntas meitenes, un visas trīs ļoti cenšas mācīties runāt latviski.” (Siev., jaun. p., latv. Rīga)

“Kaut kā tā ir sanācis, ka visi [krievi] ir pietiekoši inteligēnti un kulturāli un uzskata, ka, dzīvojot šeit, ir jāzina šī valoda, un ir ļoti patīkami, kad es mēģinu reizēm runāt krieviski, atbilde ir: “Nē, runāsim tā, kā ir. Mācīsimies!” Lielākā daļa no viņiem šobrīd apgūst valodu.” (Siev., jaun. p., latv., Rīga)

Divvalodības nepieciešamību latvieši pamato arī ar darba pienākumu izpildi, kas paredz starppersonu komunikāciju ar cilvēkiem, kam ir dažādas valodu prasmes.

“Lai cilvēki padomā no uzņēmēja viedokļa. Piemēram, ja viņi strādā kaut kādā apkalpojošā sfērā, viņi apzinās, ka Latvijā ir daudzi tādi cilvēki, kas nezina to krievu (latviešu) valodu. Jebkurš uzņēmums taču grib pelnīt.” (Vīr., jaun. p., latv., Rīga)

Latviešu valodas lietojums latviešiem nav vienkārši komunikācijas līdzeklis, bet valstiskās piederības svarīga izpausme. Par to liecina arī sievietes stāstījums, ka, pildot darba pienākumus saskarsmē ar krieviem, viņu latviešu valodas prasmju trūkuma dēļ nākas runāt krieviski. Sieviete šo problēmu uzlūko nacionālās piederības kontekstā, norādot, ka aizskarta ir viņas pilsoniskā pašapziņa, uzjundīts nacionālais aizvainojums.

“Sākot ar pilsonisko pašapziņu, ar to nacionālo aizvainojumu, ar to, ka man visu dienu jārunā krievu valodā, vienkārši es beigās nevaru izturēt.” (Siev., vid. p., latv., Rīga)

Tēmās par valodu lietojumu nereti identificējama arī pretnostatījuma stratēģija, kas nostiprina “mēs” grupas solidaritāti attiecībā pret “viņiem”, kuri nevēlas runāt latviski. Piemēram, jauns vīrietis valodu lietojumu pamato ar zobu pret zobu, aci pret aci.

“Ir tā, ja ir kaut kāds kontakts ar krievu tautības pārstāvi, kurš principa pēc nerunā latviski, ir tādi diezgan daudzi, tad es ar viņiem principa pēc nerunāju krieviski.” (Vīr., jaun. p., latv., Rēzekne)

Valodu lietojuma tēmu izvērsums atklāj arī agresīvus pretnostatījuma gadījumus, kuru dēļ padziļinās savstarpējs aizvainojums.

“Labdien, viņš atbild “Здравствуйте”, tu turpini savu tekstu latviski, un vienā mirklī viņš tevi pārtrauc un pilnīgi zvērīgi uz tevi blāuj: “Vai tad tu nedzirdi, ka es

nesaprotu. Es taču esmu krievs! Ko tu vispār, latvieti, te iedomājies?!” Tad, protams, gribas uztraukties uz konfliktu un teikt: “Ko tad tu iedomājies? Tu vispār zini, kā sauc valsti, kurā tu dzīvo?!” (Siev., jaun. p., latv., Rīga)

Intervijas atklāj to, cik svarīga latviešiem ir krievu attieksme pret latviešu valodas lietošanu – ja tā ir labvēlīga un ieinteresēta, tad arī latviešu attieksme ir iecietīga un pretimnākoša, un tas ļauj pretnostatījumam transformēties uz sadarbību orientētā diskursā.

“Ja es redzu, ka ir krievu tautības cilvēks, kurš runā latviski, bet vienkārši ir ērtāk krieviski, ... ja man nebāž acīs, es vispār neskatos [...] uz tautību.” (Vīr., jaun. p., latv., Rēzekne)

Tēmās par valodu lietojumu izskan arī tolerance un atvērtība dažādu valodu lietojumam, ko varam identificēt kā pārveidojošo stratēģiju.

“Man ļoti patika [bērnudārzā], jo bija bērni, ar kuriem nācās runāt krieviski, un bija bērni, ar kuriem runājām latviski. Tobrīd tas neradīja grūtības. Tas likās ļoti pašsaprotami.” (Siev., jaun. p., latv., Rīga)

Majoritātes un minoritātes attiecības valodu lietojuma kontekstā

Valsts valodas lietošana ir svarīgs nacionālās identitātes aspekts arī minoritātes un majoritātes varas attiecību kontekstā. Latvijai atgūstot valstisko neatkarību, mainījās arī minoritātes un majoritātes statuss, latvieši kļuva par majoritāti, bet krievi – par vienu no minoritātēm. Līdzīgi kā Veronika Kalmus Igaunijā (Kalmus, 2003), arī mēs Latvijā redzam, ka ikdienas diskursīvo praksi līmenī ne latvieši ir pilnībā droši par savu majoritātes statusu, ne krievi pilnībā pieņēmuši minoritātes statusu. Tas novērojams arī saistībā ar valsts valodas lietošanu. Izpratne par valsts valodu kā nacionālu vērtību nav nostabilizējusies visā sabiedrībā, piemēram, krievi nav pieņēmuši, ka latviešu valodas lietošana ir valsts valodas politikas noteikta un tāpēc pati par sevi saprotama prakse Latvijā. Neidentificējot sevi kā minoritāti, krievi nesteidz apgūt valsts valodas prasmes. Savukārt latvieši nejūtas īsti droši un pārliecināti majoritātes statusā.

“Nē, nu es jūtos slikti, tāpēc man kā latvietim ir visu laiku jāpaskaidro, kāpēc man ir tiesības runāt latviešu valodā Latvijā! Kāpēc man ir tiesības vairāk uz latviešu valodu nekā uz citu valodu šeit kā valsts valodu? Tas man liek justies neērti. Nekomfortabli.” (Vīr., vid. p., latv., Rīga)

Arī tēmas izvērsums, ko sniedz latviešu vīrietis, liecina par fizisku, psiholoģisku nedrošību, kas nav īsti savienojama ar majoritātes pašapziņu, runāt latviski tur, kur sapulcējušies daudzi krievi.

“Mēs nesen ar draugiem pārrunājām, un ir tāda sajūta, ka var atraukties arī. Var atraukties arī par to, ka tu runā latviski. Man ir tāda sajūta. Nav tā, ka pilnīgi nekā. Ir kaut kādi īpašie datumi, īpašie svētki. Piemēram, 16. marts. Nu, liekas, vienalga, 11. vai 18. [novembris]. Nu, 18. [novembrī] pie tā salūta, zini, ... nepatīk tur būt.

Man tur nepatīk. Tāpēc! Es nejūtos tur kā Latvijā, pie tā salūta. Tāpēc es arī tur neeju.” (Vir. vid. p., latv., Rīga)

Pilsoniskā piederība

Tēmas par pilsonisko piederību caurvij gan kritiski destruktīvā un kritiski pārveidojošā stratēģija, gan arī konstruējošā stratēģija. Nacionālās identitātes teorētiķis Deivids Millers (*David Miller*) uzsver, ka nacionālās kopienas pamatā ir tai piederīgo pārliecība un uzskati: nācijas pastāv, kad to locekļi atzīst cits citu kā līdzpilsoņus. Nacionālā identitāte ir kā cements, kas satur sabiedrību kopā, rada kopīgas darbības (Miller 1999). Taču ikdienas diskursā mēs redzam, ka cilvēki izjūt savstarpēju atsvešinātību un norobežošanos, pilsonisko saišu trūkumu starp nācijas pārstāvjiem. Gados vecāka sieviete skaidro to ar ekonomiskajām grūtībām.

“Visi kaut kā norobežojušies. Vai tāpēc, ka ir tie dzīves apstākļi tādi, vai kā, bet liekas tā, ka katrs ierāvis sevī. Nezinu, kaut kā liekas, ka nav tā, kā vajadzētu.” (Siev., vec. p., latv., Rīga)

Līdzīgi kā kvantitatīvā aptauja par nacionālās identitātes jautājumiem (Zepa & Kļave 2011: 18–19), arī intervijas liecina, ka respondentu skatījumā ekonomiskā izaugsme ir svarīgs nacionālās kopienas aspekts. Tēmas par padomju laika ekonomikas sagraušānu un šodienas saimnieciskās dzīves grūtībām caurvij kritiski destruktīvā stratēģija, jo cilvēki neredz perspektīvus risinājumus, kas uzlabotu ekonomisko situāciju valstī. Redzams, ka respondenti, it īpaši gados vecākie, nebūdami droši par šodienas ekonomisko izaugsmi, kā valstisku zaudējumu uzlūko padomju laika ekonomikas sagraušānu, kā dēļ radies augsts bezdarbs.

“Kad sākās Latvijas [neatkarība], visas rūpnīcas izdemolēja, visu pārdeva. Piena kombināts pārdots, rūpnīca ir pārdota. Kas te tik nav pārdots – viss ir pārdots. [...] Bezdarbs. Rēzeknē vislielākais bezdarbs ir. Vislielākais, es to, kā no rīta ceļos, pie radio klausos, ieslēdzu to mazo radio, un tu dzirdi visu – vislielākais bezdarbs ir Rēzeknē.” (Siev., vec. p., latv., Rēzekne)

Sievietes stāstījums atklāj, cik svarīga nacionālās piederības stiprināšanai ir valsts iedzīvotāju labklājība un sociālā drošība. Ekonomiskās izdzīvošanas smagums rada aizvainojumu un atsvešinātību attiecībā pret valsti. Neredzot izeju no radušās situācijas, respondente pieļauj, ka bērni varētu Latviju atstāt, tādējādi vēl vairāk vājinot valstiskās piederības izjūtu.

“Protams, gribētu, lai bērniem nebūtu tādas dzīves. No vienas puses, man būtu žēl, ja viņi brauktu uz ārzemēm, ka es paliktu viena pati tajās vecumdienās, ka man nebūtu, bet, no otras puses, braucot..., nu, bija man pāris komandējumi, aizbraucot un redzot, cik cilvēki tomēr viegli dzīvo, tādas problēmas kā mums – moka, lai tos komunālos [maksājumus samaksātu]. Tas ir tā zemiski. Mani pazemo, ka es strādāju trijos darbos, lai es samaksātu komunālos [maksājumus], lai bišku to remontu, tās drēbes nopirktu.” (Siev., vid. p., latv., Rēzekne)

“Šeit nevienam es dikti neesmu vajadzīga. Man vajag cīnīties, lai es tās nieka kapeikas saņemtu.” (Siev., vid. p., latv., Rēzekne)

“Es nezinu, kā būs ar bērniem. [...] Viņš [dēls] neatradīs te darbu. Tas nozīmē, ka būs jābrauc uz ārzemēm.” (Siev., vid. p., latv., Rēzekne)

Teorētiskās diskusijas par pilsoniskā un etniskā nacionālisma (Zepa & Kļave 2011) attiecībām nacionālās identitātes konstruēšanā atbalsojas arī intervijās. Piemēram, latviešu respondenta stāstījumā atrodam kritisku nostāju pret nacionālā aspekta pārmērīgu izcelšanu kā izglītībā, tā politikā. Jauns vīrietis kritizē politiķu konstruēto nacionālisma diskursu, uzsverot, ka tas arī sabiedrībai liek domāt un rīkoties etniskā pretnostatījuma ietvaros.

“Mēs varam iepazīties ar kaut kādu daļu savas kultūras, bet mēs baigi daudz iepaliekam no tādiem pasaules daiļdarbiem [Dostojevskas darbiem]. Maz ko apgūstam. Baigo uzsvāru liekam un to šausmīgo latviskošanu.” (Vīr., jaun. p., latv., Rīga)

“Mums apkārt jau kopš neatkarības atgūšanas, vienkārši, lai sadalītu divos elektorātos, jau mēģina pieradināt pie domas: krievi–latvieši, latvieši–krievi. Katram ir sava informācijas telpa, un katram tiek bāzts vīrsū jau no sākuma, ka tie ir tie pilnīgi savādākie.” (Vīr., jaun. p., latv., Rīga)

Kritiski pārveidojošā stratēģija atklājas, paužot aktīvu pilsonisko nostāju, kas aicina pilnveidot savu valsti un piederības izjūtu veidot nevis uz naida un pretnostatījuma, bet patriotisma pamata. Tā ir nostāja, kas vairāk atbilst integrācijas politikas dokumentos paustajam sabiedrības saliedētības diskursam un paceļas virs ikdienas diskursu līmeņa.

“Es jūtos lieliski. Es principā uzskatu sevi par patriotu, bet neesmu no tiem patriotiem, kam riebjas Krievija, riebjas krievi. Es esmu patriots, kurš mīl Latviju, nevis ienīst citas tautības.” (Vīr., jaun. p., latv., Rēzekne)

Pārveidojošo stratēģiju atpazīstam arī respondenta skatījumā uz nākotni, kur tiek runāts par latviešu valodas funkciju striktu samazināšanos, reducējot to uz reģiona komunikācijas valodu, savukārt tautībai tiek prognozēta transformēšanās Eiropai piederīgajos.

“Latviešu valoda būs komunikācijas valoda, kas vienkārši raksturo kaut kādu reģionu.” (Vīr., jaun. p., latv., Rīga)

“Jā, es domāju, ka nākotnē vispār tautībai kā tādai jāizzūd. Nu, es domāju vismaz Eiropas kontekstā. Jākļūst bezmaz vai ne tautībai “eiropietis”, bet kaut kas tāds. Vienkārši viņai jāizlīdzinās.” (Vīr., jaun. p., latv., Rīga)

Pilsoniskās piederības konstruējošo stratēģiju atrodam intervijā, kurā uzsvērtas politiskās sistēmas pārmaiņu radītās iespējas netērēt spēkus protestiem, bet mācīties un rīkoties atbilstoši brīvas valsts sniegtajām iespējām. Lingvistiski savu un valstisko kopības izjūtu vīrietis pauž, nomainot savu identifikāciju no vienskaitļa pirmās personas – “man vairs tagad nav jāprotestē” – uz daudzskaitļa pirmo personu – “[mēs] tagad sākam šancēt”.

“Es domāju, ka man dzīve, kad tikko kā Latvija ieguva neatkarību, pilnīgi izmainījās. Man vairs nebija [jāprotestē], es sev pateicu, ka man vairs tagad nav jāprotestē. Beidzās protestu laiks, tagad sākam šancēt. Tieši ļoti labi sakrita. Vēl nebija par vēlu mācīties. Varēja karjeru veidot.” (Vīr., vid. p., latv., Rīga)

Krievu interviju analīze

Latvijas krievu kultūras savdabības, savas unikālītātes uzsvēršana

Atšķirībā no latviešiem, kuri nacionālo piederību konstruē, atsaucoties uz vēsturi un savu nacionālo kultūru, izceļot valodas unikalitāti, Latvijā dzīvojošajiem krieviem svarīgi ir nošķirt sevi no citiem krieviem, atrast savas grupas definējumu, iezīmēt savas attiecības ar nacionālo kopienu. Apzinoties, ka krievi ir dažādi un dzīvo ne tikai Latvijā, savas nacionālās identitātes konstruēšanai Latvijas krievi parasti izmanto pretnostatīšanu kā identitāti konstruējošu stratēģiju, vēstot par to, kā viņi atšķiras no Krievijas krieviem un ar kādu īpašu pazīmju kopumu raksturojami Latvijas krievi, viņu atšķirīgā identitāte saistībā ar Latviju.

“Mācoties tur (Pēterburgā) un dzīvojot tur piecus gadus, es jutos ne pilnībā kā krieviete starp krieviem.” (Siev., vid. p., kr., Rīga)

“Skatoties uz viņiem, es jutu, ka viņi ir krievi, bet viņi nav mani krievi. Lūk, tas. Un es sapratu, ka es Krievijā droši vien, [...] es nevarētu palikt tur uz dzīvi. Tomēr es, lūk, esmu vietējā.” (Siev., vid. p., kr., Rīga)

No vienas puses, Latvijas krievi nošķir sevi no Krievijas krieviem, taču, no otras puses, viņiem ir svarīga krieviskā identitāte, tādēļ savu statusu viņi apzīmē kā “Latvijas krievs/krieviete”.

“No Maskavas atbraucis krievs un šeit uzaudzis krievs, tie ir divi dažādi cilvēki.” (Siev., vec. p., kr., Rēzekne)

“Lūk, kā sacīt: krieviete Latvijā. Lūk, tā var. Tas nozīmē, kā “tūra” krieviete es nejūtos.” (Siev., vid. p., kr., Rīga)

Konstruējot savu identitāti, Latvijas krievi norāda ne tikai uz atšķirībām starp Latvijas un Krievijas krieviem, bet arī uz atšķirībām starp tiem, kas jau vairākas paaudzes dzīvo Latvijā (vietējie), un tiem, kas te ieradušies nesen. Savas grupas apzīmējumam Latvijas krievi lieto vārdu *местные* (vietējie).

“Lūk, ja ņemam šīs visas smalkās detaļas, nu to, kas ir vietējie krievi, kas gadsimtiem šeit adaptējušies, un tie, kas atbraukuši, tas ir simtprocentīgi, – tie ir dažādi krievi. Lūk, pēc mana skatījuma – dažādi krievi, jā.” (Siev., vid. p., kr., Rīga)

Raksturojot savas grupas savdabību, to, kā tā veidojusies, krievi intervijās izvērs tēmu gan par savu atšķirīgo mentalitāti no citām krievu grupām, gan arī par to, kā šī mentalitāte veidojusies. Piemēram, stāstītājs uzver, ka interakciju ietekmē ar latviešiem mainās arī krievu mentalitāte, tāpēc Latvijā dzīvojošie krievi pārņēmuši no latviešiem viņu mentalitāti, komunikācijas stilu, dzīves paradumus.

“Nu, mentalitāte cita. ... Nu, droši vien Krievijas krievi, viņi, droši vien ir atklātāki, Latvijas krievi atturīgāki. Tomēr šeit divas tautības, latvieši un krievi, dzīvo blakus. Dabiski, ka mentalitāte mainās. Latvieši pēc savas dabas ir atturīgāki, varbūt vietējie krievi tādi paši paliek, ne kā Krievijas krievi.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“[Par latviešiem] es domāju – jā, vispār ņemot. Mans vīrs tāds ļoti, Jūs zināt, viņš armijā dienēja ar latviešiem kopā, lūk, viņš ļoti daudz no tiem pārņēma, tādu atturību, tādu, lūk, ... noteiktību...” (Siev., vec. p., kr., Rēzekne)

Arī tādu lingvistisko līdzekļu kā vietniekvārdu “mēs” un “viņi” lietojums krievu intervijās liecina par vēlmi uzsvērt savu unikalitāti, atšķirību no Krievijas krieviem.

“Mana dzimtene ir Latvija, es esmu Latvijas krieviete. Nu, Krievijas krievi, viņi atšķiras no Latvijas krieviem.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“Nu, Krievijas krievi, tas vispār... Tās vispār ir šausmas. [...] Pirmkārt, viņi lamājas, tās necenzētās lamas, šausmīgi, brauc viņi bezjēdzīgi, brauc pie sarkanās gaismas, vispār [...]. Bet mēs – nē. Mēs tomēr neesam tādi.” (Siev., vec. p., kr., Rīga)

“Tiem krieviem, kuri atbraukuši šeit, viņiem tuvāka, lūk, tā Krievijas kultūra, viņi to visu laiku piemin, bet mums tuvāka tā krievu kultūra, kas ir šeit.” (Siev., vid. p., kr., Rīga)

Latvijas krievu kultūras duālais raksturs, tā veidošanās un avoti

Latvijas krievu nacionālās identitātes konstruējošā stratēģija atklājas intervijās, kurās Latvijas krievi skaidro savas kultūras veidošanos un tās avotus. Runājot par savas kultūras unikalitāti, krievi uzsver tās duālo raksturu. Latvijas krievi norāda, ka viņiem nozīmīga ir gan krievu kultūra Krievijā, gan arī tā krievu kultūra, kas pastāv Latvijā. Redzam arī, ka krieviem, kas jau vairākas paaudzes dzīvo Latvijā, veidojas selektīva attieksme pret krievu kultūru Krievijā, un īpaši nozīmīga Latvijas krievu identitātes konstruēšanā kļūst krievu kultūra Latvijā, kā arī latviešu kultūra. Piemēram, no kādas respondentes teiktā redzams, ka tādi spilgti krievu kultūras elementi kā častuškas un dziesmas nav tuvas Latvijas krievietei, taču simpātijas radījuši vietējie krievu mūzikas ansambļi, tuvas latviešu tautasdziesmas un dejas.

“Krievu ansambļi šeit dažādi, jaunieši, kuri dzied krieviski, man tuvāki ir tie, ne tie krievi, kuri atbrauc. Tas, lūk, ir jūtams. Tiem krieviem, kas atbraukuši šeit, tiem tuvāka ir Krievijas kultūra, viņi visu laiku to piemin, bet mums – šejienes krievu [kultūra], lūk, ir tuvāka... Tas patiešām tā ir.” (Siev., vid. p., kr., Rīga)

“Es ļoti cienu Krieviju, sekoju tās panākumiem, kultūrai. Es ļoti daudz lasu, sekoju mūsdienu krievu autoriem, skatos krievu filmas. Man patīk krievu kultūra, bet es nevaru teikt, ka (*pauze*), ka tas... nu, vienalga, latviešu kultūra, nu, tuvāka man droši vien. Tieši Latvijas krievu kultūra.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

Respondentu stāstītais atklāj mijiedarbību ar dažādiem cilvēkiem, dažādu kultūru un etnisko grupu pārstāvjiem kā nozīmīgu piederības izjūtas konstruēšanas mehānismu. Jaunietis, kuram saskarsme vairāk bijusi ar krieviem, vairāk jūtas piederīgs krieviem.

“Es uzskatu sevi par krievu, kas dzīvo Latvijā. [...] Es jūtu [kopību] gan ar Krievijas krieviem, gan latviešiem. Tomēr atrodos starp divām tādām zemēm, var teikt,

nacionalitātēm, tā kā gan ar vieniem, gan otriem jūtu kaut kādas saites. [...] Laikam ar krieviem nedaudz vairāk. Tomēr viņi ir manā tuvumā no pašas bērnības. Un draugi arī man vairāk ir krievi, un paziņas – tā kā vairāk pie krieviem.” (Vīr., jaun. p., kr., Daugavpils)

No stāstītā redzams, ka identitāte veidojas arī mijiedarbībā ar apkārtējo kultūrvidi. Tā var būt pilsēta ar savu kultūru, estētiku, piemēram, Rīga.

“Viņi (Maskavas krievi) saka, ka mēs no šejienes [...], ka mēs esam atšķirīgi, visi it kā. Varbūt patiešām, tas nav pārsteidzoši. Mūs ietekmē viss, kas ir apkārt. [...] Droši vien tāpēc, lūk, ka [...] pilsētai ir nozīme, tāpēc ka ... Es uzskatu, ka mums ir skaista pilsēta, neprātīgi skaista pilsēta Rīga – atšķirībā no Maskavas.” (Vīr., jaun. p., kr., Rīga)

Raksturīgi, ka krieviem teritoriālā piederība, atšķirībā no latviešiem, kuri biežāk runā par atgriešanos laukos kā tuvināšanos savām saknēm, vairāk ir saistīta ar pilsētu.

“Daudzas vietas, pagalmiņi, mīļotas ieliņas, mājas, jumti, kurus es dievinu. Rājoni mums ir skaisti, [...], nu, lūk, interesanti, man patīk. Šeit viss ir mīļš, tik tuvs.” (Vīr., jaun. p., kr., Rīga)

Krievu intervijās tiek izvēsta arī tēma par kultūru Latvijā. Stāstītāja, piemēram, uzsver, ka latviskie kultūras elementi kļuvuši viņai ļoti tuvi, piemēram, pieklusināti krāsu salikumi.

“Tāpēc man ļoti patīk Latvija, Jūs zināt, viss tas noformējums, māksla patīk man ļoti. [...] Nu, lūk, tādas rudenīgas krāsas – man patīk tādas pieklusinātas, man nepatīk tāds sarkans. ... Es domāju, ka esmu pārņēmusi visu to...” (Siev., vec. p., kr., Rīga)

Nereti savos stāstījumos respondenti uzsver sadzīves kultūras atšķirību Latvijā un Krievijā.

“Vienkārši Latvijā vēl [Padomju] Savienības laikā kultūra bija eiropeskāka, pat Savienības laikā tā bija tuvāka Eiropai.” (Vīr., vid. p., kr., Rēzekne)

Latvijas krievi uzsver savu duālo kultūras identitāti, no vienas puses, viņi jūtas saistīti ar Latviju, bet, no otras puses, viņu identitātes konstruēšanā nozīmīga loma ir saiknēm ar Krieviju. Tās veido krievu valoda, krievu kultūra, kā arī piederības izjūta slāviskai zemei.

“Lūk, man Krievija – tā ir manas dzimtās valodas nesēja. Tā nav mana dzimtene, un nekad to neesmu izjutusi kā dzimteni. Nekad. Patiesībā tā man nav dzimtene, un man arī tur neviena nav.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“Tas nozīmē, ka... tā [Krievijas kultūra] praktiski kā dzimtā kultūra! Tas nozīmē (pauze) – kā dzimtā valoda, principā, tas arī viss.” (Vīr., jaun. p., kr., Daugavpils)

“Latvija – mana dzimtene, bet tuvāka man vienalga būs Krievija kā slāvu zeme, slāvu teritorija.” (Vīr., jaun. p., kr., Daugavpils)

Divējādā piederības izjūta krievu respondentiem ir saprotama un pieņemama, šādu identitātes modeli viņi uztver kā ideālu risinājumu, kas ļauj saglabāt saikni ar savām etniskajām saknēm, dzīvojot kādā citā valstī un iekļaujoties tās kārtībā.

“Es jebkurā gadījumā justos kā krievs, pat ja dzīvotu Somijā un tāpat runātu somu valodā un angliski.” (Vir., jaun. p., kr., Daugavpils)

Kas stiprina krievu piederības izjūtu Latvijai

Nacionālās piederības konstruējošo stratēģiju atrodam intervijās, kurās Latvijas krievi stāsta par to, kā veidojas viņu piederības izjūta Latvijai. Gados jauna respondenta stāstījums atklāj, kādu spēcīgu iespaidu uz piederības izjūtas veidošanos atstāj līdzdalība Dziesmu svētkos. Izrādās, ka latviešiem tik labi pazīstamā Dziesmu svētku vienreizējās atmosfēras radītā kopības izjūta arī krievu jaunieši ir radījusi dziļu pārdzīvojumu un stiprina saiknes ar latviešu kultūru un pilsētu.

“Tāds saliedētības gars, tādas saliedētības, tāds ... lūk, daudz bērnu stāv un dzied visi, dzied. Visi ... lūk, vienkārši tāda traka enerģija un spēks, kad visi dzied un visi dzied vienādi [...]. Bet šī enerģija, kas ... apvieno mūs ne kā atsevišķas personas ar kādiem citiem cilvēkiem, tā apvieno mūsu pilsētu, tā apvieno mūsu radošo garu. Un tas dod to vajadzīgo spēku. O, man tas ļoti patīk!” (Vir., jaun. p., kr., Rīga)

Piederības izjūtas pamatojumu vēl vairāk ļauj atklāt vietniekvārdu “mēs” un “mums” lietojums. Latvijā dzīvojošais krievu jaunieši ar “mēs” apzīmē latviešu tautu, kopības izjūtas pamatā liekot dziedāšanas kultūru.

“Vispār latvieši ir dziedātāju tauta. Jā, mēs esam ļoti muzikāli, īpaši to apstiprina Dziesmu svētki, kas man arī ļoti patīk. [...] Pats ne reiz vien biju dalībnieks, [...] ar kori mēs piedalījāties.” (Vir., jaun. p., kr., Rīga)

Vecākās un vidējās paaudzes cilvēki uzsver, ka piederību Latvijai veido Latvijā pavadītā dzīve, šeit piedzīvoti svarīgi dzīves posmi – bērnība, ģimenes izveidošana, bērnu piedzimšana, darba dzīve, arī senču kapi veido piederību Latvijai.

“Nu, drīzāk es Latviju uzskatu par savu dzimteni. Tāpēc, ka es te visu dzīvi, var teikt, nodzīvoju.” (Siev., vec. p., kr., Rēzekne)

“Nu, es pati nebrauktu prom, es nekad dzīvē no šejienes neizbrauktu. Man šeit ir viss. Man šeit ir kapi, vecāku, vecmāmiņas, man šeit ir visa dzimta, kur es braukšu? Man nav kur braukt, šeit ir mana dzimtene.” (Siev., vec. p., kr., Rīga)

“Kaut arī es saprotu, ka, lūk, kad sākās deviņdesmit pirmajā gadā, tad, lūk, runāja: “Krievi lai brauc prom!”, tad es padomāju: kur es braukšu? Man nav kur braukt. Viss man ir šeit. Es šeit strādāju, nostrādāju tik daudz gadu.” (Siev., vec. p., kr., Rīga)

Krievu valodā piederību Latvijai palīdz stiprināt vārds *латвиец*, kura lietošana latviešu valodā (“latvijietis”) netiek praktizēta.

“Es izjūtu sevi kā latvijieti [*латвийцем*]. [...] Es šeit piedzimu, man katrs krūmiņš, katrs stūrītis manā rajonā, kur es dzīvoju, kur es uzaugu, tur man visa bērnība

pagājusi! Tur, uz Krieviju, biju aizbraucis pāris reižu, es saprotu, ka saknes man no turienes, bet ar turieni mani nekas nesaista.” (Vir., vid. p., kr., Rīga)

No respondentēs atmiņām par saviem vecākiem redzam, ka piederības izjūtas veidošanā nozīmīga loma ir arī vecāku stāstījumiem. Respondente ar mīlestību atceras sava tēva stāstus par Latgali, tās tradīcijām, tajā pašā laikā respondente arī atzīst, ka māte nav stāstījusi par savu dzimteni Baltkrieviju un nekādas saites arī ar šo zemi viņai nav izveidojušās.

“Māte neko par sevi nestāstīja, nekad. Tāpēc varbūt neradīja manī interesi. Bet tēvs visu laiku runāja par savu Latgali un, lūk, tāpēc laikam. Runājot krieviski, viņš manī radīja mīlestību pret Latgales zemi. Bet māte par sevi nestāstīja. Varbūt kaut ko slēpa, nezinu.” (Siev., vid. p., kr., Rīga)

Pilsoniskās piederības kā negatīvas un pozitīvas identitātes konstruēšana

Runājot par savu attieksmi pret Latvijas valsti, krievu respondenti parasti izvērs tēmas par pēdējo 20 gadu nacionālo politiku. Intervija liecina, ka Latvijas krievu nacionālās identitātes veidošanās aizvadītajos Latvijas neatkarības gados ir notikusi krasu noskaņojumu pārmaiņu kontekstā. Pirmos neatkarības gadus respondenti saista ar romantiku un cerībām uz Latvijas valsti, veidojot pozitīvu tēlu par to kā nelielu, sakārtotu zemi pretstatā lielajai valstij.

“Nu, pirmajos neatkarības gados, pirmkārt, bija kaut kāda romantika. Bija cerības par mūsu valsti, ka mums nebūs tā, kā bija lielajā zemē. Ka mums būs kārtība, viss būs labi, un gribējās mācīties latviešu valodu, bija vēlēšanās.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

Tajā pašā laikā respondenti norāda uz straujajām pārmaiņām gan cilvēku noskaņojumā, gan politiskajā un saimnieciskajā dzīvē. Respondentu izteikumi iezīmē divas nozīmīgas tēmas, kas kalpo kā negatīvs ietvars Latvijas krievu piederības izjūtas veidošanai Latvijai: kā pārāk represīva tiek interpretēta valodas politika un kā neizprotama uzlūkota pilsonības politika.

“Es uzskatu, ka Latvijas valsts daudzējādā ziņā apmānīja krievus, [...] teiksim, uzaicinot nobalsot par atdalīšanos no Padomju Savienības, par brīvu Latviju, [...] mēs gājām uz vēlēšanām, nobalsojām par atdalīšanos no Padomju Savienības. Rezultātā [...] visus, kas tai laikā bija nepilsoņi, atbīdīja otrajā plānā.” (Vir., vid. p., kr., Rīga)

“Kad valodas komisijas jau sāka skraidīt pa uzņēmumiem un visus drebināt, ... jau cita attieksme pret valodu sāka veidoties.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“Nu, pirmkārt, Pilsonības likuma pieņemšana ietekmēja, tas bija, kad cilvēkus sadalīja pilnvērtīgajos un apatrīdos, kam nav nekādu tiesību.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

Negatīvās pilsoniskās identitātes konstruēšanu pastiprina aizvainojuma diskurss, kas pamanāms gan nacionālās politikas vērtējumos, gan arī savas izvēles

skaidrojumā. Aizvainojums kalpo arī kā attaisnojums, kāpēc cilvēks nav izmantojis naturalizācijas iespējas kļūt par Latvijas pilsoni.

“Es esmu nepilsonis un centos vienreiz iziet naturalizāciju [...], bet patiesībā [...] kas man ir jāpierāda? Kam man jāpierāda? Es šeit esmu dzimis...” (Vīr., vid. p., kr., Rīga)

Aizvainojuma diskurss, kas nereti izskan krievu intervijās, tiek pastiprināts ar lingvistiskajiem līdzekļiem. Izmantojot spilgtus apzīmētājus un metaforas, tiek padziļināts pretnostatījums starp pilsoņiem un nepilsoņiem, piemēram, vienu grupu nosaucot par “pilntiesīgiem pilsoņiem”, bet otru par “apatrīdiem”, “svešajiem”, *aliens*. Valsts rīcības raksturojumam tiek lietoti apzīmējumi “valsts apmānīja”, “aizbīdīja otrajā plānā”, “Latvija valsts nekādā veidā nerūpējas par šiem cilvēkiem”. Runājot par nepieciešamību iegūt dokumentu, kas apliecinātu valsts valodas prasmes, tiek izmantota metafora, salīdzinājums no filmas (“apliecību kā zvaniņa karināšanu uz deguna”), tādējādi paužot savu krasi negatīvo attieksmi pret valodas pārbaudēm, valsts valodas prasmju apliecinājošiem dokumentiem.

“Es uzskatu, ka Latvijas valsts daudzējādā ziņā apmānīja krievus, [...] visus, kas tai laikā bija nepilsoņi, atbīdīja otrajā plānā.” (Vīr., vid. p., kr., Rīga)

“Nu, pirmkārt, pilsonības likuma pieņemšana ietekmēja, tas bija, kad cilvēkus sadalīja pilnvērtīgajos un apatrīdos, kam nav nekādu tiesību. Otrkārt, kad ieviesa valodas noteikumus, tad katram, kam latviešu valoda nebija dzimtā, vajadzēja pierādīt savas latviešu valodas zināšanas, nu (*smejas*) padomju laikā bija tāda fantastiska filma par Marsu [...], līdzīgi kā zvaniņu uz deguna pakarināt šīs apliecības.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“Lielai daļai krievu nav vispār nekādu tiesību, ir tikai svešinieka pase mūsu zemē, turklāt cilvēkiem, kuri šeit ir dzimuši un visu mūžu nodzīvojuši, ir tikai tāda – svešinieka, aliens pase.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

Krievi intervijā īsteno arī negatīvu sava tēla konstruēšanu, atsaucoties uz politisko kontekstu valstī. Nereti tiek izmantoti spilgti apzīmējumi. Krievu respondents, raksturojot savu nepilsoņa statusu gan attiecībā uz sevi, gan dēlu, saka: “līdz pat šim laikam šeit neesmu nekas”, “viņš arī nekas”. Savas negatīvās identitātes konstruēšanai respondents izmanto arī piemēru no negatīvo apzīmējumu arsenāla, ko “citi” ir pauduši pret viņa grupas piederīgajiem – “okupanti”. Šie negatīvie paštēla veidošanas rīki kalpo plašākai destruktīvai stratēģijai attiecībā uz nacionālās piederības izjūtas veidošanu. Jāuzsver, ka runa ir par diskursīvajām struktūrām. Attiecībā uz indivīdu mēs runājam tikai par indivīda pozīciju diskursā.

“Esmu nepilsonis. [...] Es šeit esmu dzimis, [...] man jau ir 44 gadi, es šeit joprojām esmu nekas (*я до сих пор никто здесь*). Nu, kāda absurda situācija! Mans dēls šeit ir dzimis, viņš arī ir nekas (*он тоже никто*). [...] Tā kā viņš ir piedzimis [19]85. gadā, iznāk, ka viņš ir okupants. Kādi mēs okupanti? Ja mēs visu savu dzīvi

darījām visu iespējamo, lai šī zeme attīstītos, strādājām šeit, maksājām nodokļus un tā tālāk. Par kādu okupāciju var būt runa?” (Vir., vid. p., kr., Rīga)

“Nu, (*pauze*) es justos normāli, ja, pieņemsim, vairāk būtu, nu, normāla attieksme, nu Jūs zināt, kā notiek, ka krievus, nu, apspiež. It kā ir tas. Nu, pret viņiem vajag attiekties patiesībā kā pret Latvijas iedzīvotājiem, bet ne kā... Tā notiek, ka tos nosauc par okupantiem, ka mēs [..] okupanti, lūk, bija tā.” (Vir., jaun. p., kr., Daugavpils)

Destruktīva pilsoniskās identitātes konstruēšanas stratēģija atklājas arī pašreizējās saimnieciskās dzīves interpretācijā. Līdzīgi kā latvieši, arī krievi ar nožēlu un bezcerību runā par ekonomikas pārmaiņām pēdējo 20 gadu laikā, kas radījušas bezdarbu un darbaspēka emigrāciju.

“Protams, [Daugavpils] stipri izmainījās. Padomju laikā tā bija attīstīta rūpnieciska pilsēta. Šeit bija ļoti daudz uzņēmumu. Tāda jēdziena kā “bezdarbs” vispār nebija. Šeit bija vienkārši giganti – uzņēmumi.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“Nepatīk, ka pilsētai nav normālu, īstu saimnieku, ka pilsēta neattīstās, ka pilsētā nav darba, ka jaunatne visa aizbrauc no pilsētas.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“Nav uzņēmumu. Agrāk bija 46 uzņēmumi... Līdz [19]92. gadam bija ļoti daudz. [..] [19]93. gadā dēls firmu reģistrēja. No sākuma šķita sīkumi: atnāk, pudeli atnes – maksāt nav ar ko. [..] Lūk, pamocījās viņš, pamocījās un pēc pāris gadiem pārdeva. [..] Un aizbrauca... Bez valodas, bez nekā.” (Siev., vec. p., kr., Rēzekne)

Tomēr, runājot par nacionālo politiku un etniskajām attiecībām, tiek pausta arī pozitīva, uz sadarbību vērsta nostāja.

“Ne pārāk labi. Es uzskatu, ja mēs šeit dzīvojam, vajag kaut kā meklēt kopēju valodu, vajag kaut kā censties. Kāpēc ne? Ar ko latvieši slīktāki par krieviem? Nē, tādi paši cilvēki.” (Siev., jaun. p., kr., Rēzekne)

Par šodienas situāciju krievi izvērš tēmas, kas pauž vēlmi veidot pozitīvi orientētu sadarbību starp latviešiem un krieviem. Krievi izvirza kopības, vienotības, sapratnes, sadarbības tēmas, kas tiek pretstatītas pašreizējajai šķeltnieciskajai politikai. Pretšķeltnieciskais, uz kopību orientētais diskurss krievu vidū ir izplatīts, intervijās par to runā visu paaudžu cilvēki. Kā pārveidojošas stratēģijas piemērus varam minēt dažādu paaudžu krievu intervijas.

“[..] veidot kaut kādas apvienības, kurās būtu kā krievi, tā latvieši. Trenētos savstarpējā sapratnē, savstarpējā draudzībā. [..]. Taču labāk savākt visus kopā un patiesi izveidot kopēju kopienu...” (Vir., jaun. p., kr., Daugavpils)

“Jāmaina politika. Kamēr būs cilvēkus šķeļoša politika, kas dala pēc tautībām, dališana pa kastām, nekā laba nebūs. Kaut ko sasniegt varam tikai tad, kad esam visi kopā, kad tauta ir vienots veselums.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“Var ļoti daudz ko darīt, ja pirmajā vietā izvirzītu kopienu, bet ne “skaldi un valdi” politiku.” (Vir., vec. p., kr., Rīga)

Vecākās paaudzes vidū pilsoniskās piederības tēma tiek risināta samiernieciski, neizvirzot pretenzijas. Raksturojot situāciju savā ģimenē, kur pārējie tās locekļi ir ieguvuši pilsonību, vecāka sieviete pauž nožēlu, ka savulaik latviešu valodu nav apgūvusi, bet tagad to liedz vecums.

“Esmu vienīgā nepilsone, man visi ir pilsoņi. Es viena tikai... Nu, un es dzīvoju palēnām (*smejas*). Mani neviens neapvaino nekad. [...] Nu, vajadzēja to valodu mācīties, jau vecumā...” (Siev., vec. p., kr., Rēzekne)

Valodu lietošanas prakses, latviešu valodas apguve

Tā ir viena no tēmām, par kuru krievu respondenti runā visai bieži. Parasti šos stāstus caurvij divas stratēģijas: leģitimizējošā, kas apliecina vēlmi un centienus apgūt latviešu valodu, un otra, pretestības, kas pauž neapmierinātību ar valodas politiku valstī. Nereti respondenti salīdzina valodu lietošanu padomju laikos un tagad, uzsverot, ka padomju laikā komunikācija ar latviešiem neradīja problēmas, saziņa notika atkarībā no valodas prasmēm, latvieši komunikācijā bijuši elastīgi un pārgājuši uz krievu valodu. Šāda valodu lietošanas prakse tiek nosaukta par “nediskriminējošu”.

“Nu, pēc sevis teikšu, ka es kā runāju krieviski... Tādu kā diskrimināciju nejutu. [...] Lūk, iesāc krieviski runāt un [latvieši] pārgāja uz krievu valodu.” (Vīr., vid. p., kr., Rēzekne)

Latviešu valodai iegūstot valsts valodas statusu, mainās valodu lietošanas prakses. Vieni cenšas valsts valodu apgūt, citi nožēlo, ka savulaik to nav izdarījuši un izsaka nožēlu, ka ir par vecu, lai valodu apgūtu, izjūt diskomfortu situācijās, kurās komunikācijas valoda ir latviešu. Attiecībā uz valsts valodas lietošanu izskan arī lingvocentriska nostādne, nepieļaujot iespēju, ka sarunu partneris varētu nezināt krievu valodu.

““Es neko nesaprotu, lūdzu, latviski!” Tad nu tādas dusmas pārņem! Tu brīnišķīgi visu saproti, nu, jābūt pavisam trulam, lai nesaprastu, ko es jautāju. Pat ielu nosaukumus [...]. Nē, vajag noteikti pateikt, ka es neko nesaprotu, pārjautā man tajā valodā!” (Siev., jaun. p., kr., Rīga)

Intervijā ar gados vecu vīrieti atklājas, ka valodas nezināšana rada diskomfortu un vēlēšanos izvairīties no situācijām, kurās saskarsmes valoda ir latviešu, un vedina norobežoties krievvalodīgā vidē.

“Ļoti slikti, ļoti slikti. Es, piemēram, lūk, tagad kantori ieiet, jā? Tikai latviešu valodā [...]. Es jums teikšu, es neēju, sieva iet. Es neēju, es neēju, tāpēc ka mana valoda slihta un slikti vispār jutos, [...] ļoti nepatīkami.” (Vīr., vec. p., kr., Rēzekne)

Vidējās un jaunākās paaudzes krievi nereti izvērš tēmu par savu latviešu valodas apguves pieredzi. Parasti respondenti stāsta par krievisko vidi, kur nav bijusi vajadzība pēc latviešu valodas, bet, apstākļiem mainoties, latviešu valodas prasmes ir kļuvušas par izdzīvošanas jautājumu, piemēram, studijās Latvijas augstskolās, darba pienākumus pildot.

“Mācījos, vairākus valodas kursus izgāju. Divus gadus nodarbojos ar privātskolotāju. Nu, pēdējos cursos universitātē bija ļoti stingras prasības.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“Kursos nācās runāt. Kad atbraucu mācīties. Visi latvieši bija, es viena – krieviete. Priekš sevis centos, lauzītā valodā, bet centos. Grūti bija runāt, barjera bija, bet es centos.” (Siev., jaun. p., kr., Rēzekne)

“Es centos latviski, viņi man saka: “Nē, runā krieviski, tu lauzies.” Es saku: “Nē, jūs mani trenējiet, es arī gribu.” (Siev., jaun. p., kr., Rēzekne)

Interesants ir kāda krievu jaunieša stāstījums par savu pieredzi, kur redzams, ka pretimnākoša saskarsme ir palīdzējusi jauniešiem ne tikai apgūt latviešu valodu, bet iemantot pozitīvu attieksmi pret to un stiprināt arī starpetnisko toleranci. Tas ir spilgts piemērs, kā pozitīvu interakciju kontekstā veidojas tolerances diskurss attiecībā pret citas valodas lietotāju grupu.

“Es visu laiku runāju krieviski, bet ar mani latviski, es krieviski atbildēju. Vēlāk centos pāriet [uz latviešu valodu], bet ļoti kautrējos. Viņi teica: “Tu nebaidies. Mēs nesmiesimies, mēs saprotam.” [...] Un tā, pateicoties darbam, jo tur es sāku runāt latviski. Un es sapratu šo taktiku, paldies viņiem par to, ka viņi tā... Viņi ieguva manu uzticēšanos, un, protams, es vairs nebaidījos ar viņiem runāt [latviski].” (Vīr., jaun. p., kr., Rīga)

Intervijās izskan arī centieni palīdzēt bērniem apgūt latviešu valodu, kā arī gandarījums par viņu sekmēm šajā jomā. Tas ir diskurss, kas atklāj vecāku vēlmi redzēt savus bērnus profesionāli un sociāli integrētus Latvijas sabiedrībā.

“Es uzskatīju par savu pienākumu parādīt viņam [dēlam] ne tikai krievu kultūru, bet arī latviešu kultūru.” (Siev., vid. p., kr., Daugavpils)

“Bērns aizgāja latviešu klasē. No bērnības. Bet mājās krieviski runājam. [...] Tāpēc, ka bez latviešu valodas prasmēm nekur.” (Vīr., vid. p., kr., Rēzekne)

“Dēls man... mēs ar viņu vienmēr runājām krieviski, bet dēls pārvalda latviešu valodu pilnībā. Viņš jau no [latviešu] bērnudārza, arī skola un tagad tehnikums, vispār viņš pārvalda valodas.” (Siev., vid. p., kr., Rīga)

Intervijās atklājās, ka Latvijā dzīvojošie krievvalodīgie nereti valsts valodas politiku vērtē šauri pragmatiski, izejot no savām sadzīviskajām interesēm. Krievu vīrietis kā netaisnību interpretē faktu, ka bez latviešu valodas prasmēm tiek liegta iespēja strādāt valsts iestādē. Šāda diskursa veidošanās nosaka norobežošanās no plašāka valstiska konteksta, fokusēšanās uz tuvāko vidi, kur galvenie aģenti ir krievvalodīgie. Kā uzsver T. van Deiks, jebkura objekta, subjekta vai notikuma nozīme un to interpretācija kļūst atkarīga no konteksta.

“Nu, lūk, tas, ka apspiež valodas ziņā, tas slikti. Varēja divas valodas iztāisīt, tāpēc ka Latvija... (pauze) Jā... Vairāk krievu, faktiski ir puse krieviski runājošo.” (Vīr., vid. p., kr., Rēzekne)

“Jā, būtu vērts [ievieš krievu kā otru valsts valodu]. [...] Krievu daudz. Būtu saprotami, kāpēc karājas izkārtnes krieviski, kur daudzi runā krieviski. Šeit ļoti daudz cilvēku runā krieviski.” (Vīr., jaun. p., kr., Daugavpils)

Pragmatisko ikdienas diskursu papildina arī tēma, kurā par diskriminējošu tiek uzskatīta prakse, ka valsts iestādēs strādājošajiem nepieciešamas latviešu valodas prasmes.

“Nezinu, kā visā Latvijā, nu, bet pie mums, Latgalē, slikti, ja nezini latviešu valodu, valsts iestādē nepieņems. Man šķiet, ka citādi nekādas diskriminācijas šeit nav.” (Vīr., vid. p., kr., Rēzekne)

“Identitātes konflikts” – nespēja pieņemt sevi kā minoritāti. Neapmierinātība ar majoritātes–minoritātes attiecībām

No jaunākās paaudzes respondenta teiktā, kuram ir labas valodas prasmes, redzams, ka latviešu valodas lietošana tiek interpretēta kā valsts nācijai piederīgo priekšrocība. Valodas lietošanas praksei pietrūkst nacionālā konteksta izpratnes. Valstiskās vērtības tiek interpretētas starppersonu attiecību komforta līmenī.

“Bet kā vienaudži mēs ar viņiem [latviešiem] komunicējam latviski, un, lūk, vienkārši es jūtu it kā [viņu] pārākumu, pārākumu tajā, ka viņiem krievu valoda nav vajadzīga, viņi ir Latvijā, viņiem šeit ir labi. Bet mēs it kā viņiem pakārtojamies. Tikai, lūk, šajā ziņā neliels diskomforts, bet tā neko nejūtu.” (Vīr., jaun. p., kr., Rīga)

Nespēja pieņemt sevi kā minoritāti, neapmierinātība ar majoritātes–minoritātes attiecībām raksturīga kāda krievu jaunieša identitātes meklējumiem. Tās izpausmi pastiprina attiecībā uz latviešiem lietotā frāze “it kā dominē latvieši”, kā arī uz sevi attiecinātās frāzes “tu vienkārši nacionālā minoritātē”, “tavai dzimtenei jāatrodas aiz robežām”. Latviešus jauniešus apzīmē ar vietniekvārdu “viņi”, latviešu centienus pēc savas nacionālās valsts galveno vērtību – valodas un kultūras – nostiprināšanas interpretē kā krievu kultūras izspiešanu. Un attiecības raksturo kā konfliktējošas. Pretnostatījumā “latvieši kā neliela nācija” un krievi kā “otra pati lielākā tautība” jaušama neapmierinātība ar latviešu un krievu kā majoritātes un minoritātes statusu. Šādu majoritātes–minoritātes attiecību interpretāciju varētu nosaukt par minoritātes statusa neatzišanas diskursu. Redzam, ka šādas izpratnes kontekstā problemātiska ir piederības izjūtas veidošanās Latvijas valstij.

“Dzīvojam normāli. Jūties kā krievs, bet jūti it kā dzīvo ne dzimtajā zemē. Vienkārši šeit, lūk, šeit it kā dominē latvieši, un viņi... bet tu vienkārši kā nacionālā minoritātē. Tas ir, pēc būtības, tavai dzimtenei jāatrodas aiz robežām, bet tu dzīvo zemē, kur ir citi likumi, citi paradumi.” (Vīr., jaun. p., kr., Daugavpils)

“Teiksim tā, latvieši paši tāda neliela nācija. [...] Viņi acīmredzot grib saglabāt savas saknes, pilnībā visu atstāt latviešu valodā, bet mēs kā otra pati lielākā nacionālā grupa Latvijā viņiem traucējam.” (Vīr., jaun. p., kr., Daugavpils)

Dažkārt respondenti savās atbildēs ievij plašākus stāstījumus, kas ļauj identificēt viņu pozīciju diskursīvājās struktūrās. Kādas krievu jaunietes stāstījumā par viņas līdzdalību vēsturiskās piemiņas dienas svinēšanā labi saskatāms šis process. Redzam, ka vēsturisko atmiņu uzsūkšana no aculieciniekiem veido emocionāli piesātinātu piederību krieviem un Krievijai, nostiprina vērtības, diskursus, priekšstatus, stereotipus. Redzam, ka indivīda mijiedarbība, kas vienlaicīgi notiek gan individuālā saskarsmes līmenī, gan noteiktu sociāli politisko struktūru kontekstā, ļauj internalizēties zināšanām, pārliecībai, attieksmēm un identificēt savu pozīciju diskursīvājās struktūrās, ko var skaidrot kā pretestību leģitīmajam diskursam.

“Lūk, man 9. maijs ir svētki, lūk, patiešām diženi svētki! Lūk, šajā dienā es jūtu savu piederību krieviem, Krievijai. Man vienmēr šajā dienā ir tāds pacilāts garastāvoklis, es katru gadu eju pie pieminekļa un vienmēr no paša rīta līdz pašam vakaram, līdz desmitiem vakarā, līdz pašam salūtam esmu tur. Kontaktējos ar veterāniem, kuru ir palicis pavisam maz, galu galā viņu drīz nebūs un nebūs cilvēku, ar kuriem var aprunāties, pajautāt, kā tur bija patiesībā. Un, šķiet, vajag uzsūkt no viņiem to, ko viņi var izstāstīt, lai pēc tam stāstītu saviem mazbērniem, kā bija patiesībā. [...] Un es uzskatu, ka šī diena ir dižena un tieši šajā dienā saliedējas visi krievi, un es uzskatu, nu, es nezinu, kāpēc Latvija tik slikti izturas pret šo dienu, [...] ka viņi domā, ka viņus visus okupēja, [...] nu, nezinu, nezinu, kā varēja to izdomāt! Tā taču patiesībā nebija! Pateicoties krieviem, pateicoties uzvarai, mēs tagad dzīvojam, mums ir tas, kas mums ir. Un Rīga un Latvija, un mēs visi esam dzīvi, pateicoties viņiem, un viņiem milzīgs paldies par to, ko viņi ir izdarījuši. Es nesaprotu, kā var tādiem cilvēkiem, diženiem, vienkārši splaut sejā...” (Siev., jaun. p., kr., Rīga)

Jaunai sievietei apzīmējums “kaut kāda” kalpo kā spilgts lingvistisks līdzeklis savas krieviskās piederības uzsvēršanai un citas noliegšanai.

“Es lepojos, ka esmu krieviete un nevis kaut kāda tur cita, tāpēc ka krievu cilvēku šai pasaulē ir ļoti daudz.” (Siev., jaun. p., kr., Rīga)

Jaunietes stāstījums ļauj saskatīt saikni starp noteiktu diskursu un situācijām, institūcijām un sociālajām struktūrām, kuru kontekstā tas veidojas. Redzams, ka diskurss veido un reproducē gan situācijas, zināšanas un sociālās identitātes, gan arī attiecības starp cilvēkiem un cilvēku grupām. Te ieraugāma arī diskursam piemītošā ideoloģiskā funkcija, kas sekmē varas attiecību veidošanos un pastāvēšanu.

Secinājumi

Interviju tekstu analīze liecina, ka respondenti, runājot par savu piederību nacionālajai kopienai, izvērs tēmas līdzīgi, kā tās tiek aplūkotas teorētiskajā literatūrā: arī intervijās respondenti runā par kultūras, valodas, vēsturiskās atmiņas, ekonomiskās, pilsoniskās, teritoriālās un emocionālās piederības aspektiem. Tēmu izvērsums intervijās, to savstarpējās sakarības/saiknes, pārklāšanās, atšķirības un interpretācijas – tas viss ļauj identificēt nacionālo identitāti skaidrojošos diskursus, vairāk vai mazāk nostabilizējušās diskursīvās kārtības (Fairclough 2006: 87–89).

Interviju izpēte ļauj secināt, ka gan katra indivīda, gan sabiedrības grupu līmenī varam atrast dažādus savas nacionālās piederības skaidrojumus.

Kā latvieši, tā krievi nacionālās piederības interpretācijā plaši izmanto konstruējošo, leģitimizējošo, pretestības, destruktīvo un pārveidojošo stratēģiju. Latvieši konstruējošo stratēģiju lieto, stāstot par savas kultūras, valodas, tradīciju unikalitāti, kā arī izvēršot tēmas par harmonijas izjūtu, ko sniedz atgriešanās dzimtajās mājās, lauku dzīves vidē. Latvijas krievi konstruējošo stratēģiju izmanto savas grupas – Latvijas krievu – unikalitātes raksturojumam, izvēršot tēmas par dažādajiem avotiem un mijiedarbībām, kādās veidojas Latvijas krievu identitāte. Krieviem svarīgi akcentēt, ka viņu unikalitāte veidojas gan krievu, gan latviešu kultūrvides un mentalitātes ietekmē. Zīmīgi, ka latviešu izpratnē viņu identitātes pamatu veido sava kultūra un valoda, bet Latvijas krieviem tā ir kultūru mijiedarbība. Redzam, ka nacionālās piederības unikalitātes konstruēšanai krieviem un latviešiem kalpo gadu gaitā veidojušās atšķirīgas diskursīvās kārtības, kas nosaka atšķirīgu rīcību un ekspektācijas attiecībā pret otru grupu. Šī atziņa palīdz mums labāk saprast 2010. gada aptaujas rezultātus, kurā tēzi “Latvijas sabiedrībai jābalstās uz latviešu valodu un kultūru” atbalstīja mazāk nekā puse krievu (46 %). Krievu interpretācijā latviešu kultūra ir viens no viņu identitātes avotiem, blakus tai nozīmīga loma ir krievu kultūrai – gan tai, kas pastāv Latvijā, gan tai, kas pastāv Krievijā. Tāpēc diskursīvajās praksēs par sabiedrības integrācijas politiku ir jāiekļauj plašāks demokrātisko vērtību loks, lai tā būtu saprotamāka un pārliecinošāka visiem sabiedrības locekļiem.

Kā latvieši, tā krievi nacionālās piederības konstruēšanā bagātīgi izmanto pretnostatījumus. Latviešu intervijās pretnostatījumi nereti ir vērsti pret Latvijas krieviem, tādējādi novelkot nacionālās kopienas robežas, iekļaujot tajā latviešu kultūrai piederīgos, norobežojoties no “svešajiem” krieviskās mentalitātes subjektiem. Tas sasaucas ar teorijā pazīstamo etniskā nacionālisma diskursu, kas plaši tiek izvērstis vecākās paaudzes intervijās. Jāuzsver, ka jaunākās paaudzes intervijās varam identificēt aktīvās pilsonības diskursu, kurā izskan aicinājums pārvarēt etniskā nacionālisma ierobežotību, darboties savas valsts labā un nacionālo piederības izjūtu veidot ne uz naida un pretnostatījuma, bet patriotisma pamata. Tiesa, aktīvās pilsonības diskursu intervijās ir vāji izteikts, tā izpausmes sastopamas vien atsevišķos izteikumos.

Krievu intervijās pretnostatījuma stratēģija parasti izmantota, lai norobežotos no “citādajiem”, ārpus Latvijas dzīvojošajiem krieviem, tādējādi akcentējot savu piederību Latvijai. Attiecībā pret latviešiem pretnostatījums īstenojas divējādās stratēģijās. Viena – savu unikalitāti konstruējošā, kas akcentē pozitīvo guvumu mijiedarbībā ar latviešu mentalitāti un kultūru, otra – destruktīvā, kura skar minoritātes–majoritātes varas attiecību interpretāciju. Tā atklāj krievu nespēju izprast, samierināties ar sava statusa maiņu no majoritātes uz minoritāti, kā arī uztvert latviešu statusa maiņu no minoritātes uz majoritāti. Neatzītā minoritātes statusa diskursu identificējams intervijās par tādiem nozīmīgiem valsts nacionālās politikas jautājumiem kā pilsonība un valsts valoda. Izplatīta diskursīvā prakse

krievu vidū ir iestāšanās par krievu valodu kā otru valsts valodu. Par argumentāciju šādam politikas solim kalpo krievu/krieviski runājošo lielais īpatsvars Latvijā, kā arī šo cilvēku sadzīviskās ērtības, ikdienas komunikācijā lietojot savu dzimto valodu. Norobežošanās no plašāka valstiska konteksta, fokusēšanās uz tuvāko vidi un sadzīviskajām ērtībām atklāj sadzīviski pragmatisko valsts valodas politikas diskursu.

Savukārt latviešu minoritātes–majoritātes varas attiecību interpretācijā atrodam apdraudētās majoritātes diskursu, to uztur un nostiprina neapmierinātības un aizvainojuma cauraustās diskursīvās prakses gan attiecībā uz valsts valodas izplatību un lietošanu, gan krievu citādo vēsturisko atmiņu.

Ņemot vērā, ka valsts valoda ir viena no visvairāk diskutētajām tēmām, svarīgi ir akcentēt, ka šīs tēmas izvēršumos gan krievu, gan latviešu intervijās daudzkārt atrodamas leģitimizējošās stratēģijas. Latviešu intervijā tās izskan kā atgādinājums par latviešu valodu kā valstiskās identitātes būtisku aspektu, kā pozitīva atsauksme par krievu centieniem valodu apgūt, savukārt krievu intervijās tās izskan kā latviešu valodas apguves pozitīvas prakses, tai skaitā pozitīvas pieredzes piemēri interakcijās ar latviešiem, kā arī centieni bērniem mācīt latviešu valodu. To varam nosaukt par valsts valodas stiprināšanas (atzīšanas) diskursu. Taču tajā pašā laikā attiecībā pret krieviem, kuri nevēlas apgūt valsts valodu, latvieši lieto pretnostatījuma stratēģiju, kas nostiprina “mēs” grupas solidaritāti attiecībā pret “viņiem”. Savukārt krievu intervijās sastopam lingvocentriska diskursu, kurā atspoguļojas ļoti neiecietīga attieksme pret tiem, kas krieviski nerunā.

Vēsturiskās atmiņas tēmu biežāk skar latvieši, tās izklāstā atrodam gan destruktiwu aizvainojuma cauraustu stratēģiju, gan arī pārveidojošo stratēģiju, kura aicina pārvarēt aizvainojumu un raudzīties uz pagātņi reflektīvi, uztverot to kā “pārdzīvotu mantojumu”. Krievu vēsturiskā atmiņa, kas parasti izpaužas kā pozitīvas atmiņas par padomju laika “priekšrocībām” gan attiecībā uz valodu lietojumu, gan arī attiecībā uz padomju laika izvērsto ekonomiku un sociālo drošību, caurauž destruktiwa stratēģija, jo šie argumenti parasti tiek izmantoti, lai paustu neapmierinātību un aizvainojumu par šodienas situācijas risinājumiem. Krieviem un latviešiem kopīgs ir aizvainojuma diskurss, kas izaug no vēsturiskās atmiņas un šodienas situācijas (pretējās puses iniciētās uzvedības, politikas) konfrontācijas. Krieviem aizvainojuma diskurss spilgti izpaužas attiecībā pret šodienas nacionālās politikas īstenošanu, to atrodam gan valsts valodas un pilsonības politikas vērtējumos, gan arī savas izvēles skaidrojumā, piemēram, centienos iegūt Latvijas pilsonību vai nedarīt to. Tajā pašā laikā krievi izvērš tēmas par šodienas situāciju, paužot vēlmi veidot pozitīvi orientētu sadarbību starp latviešiem un krieviem. Krievi izvirza kopības, vienotības, sapratnes, sadarbības tēmas, kas tiek pretstatītas pašreizējajai šķeltnieciskajai politikai. Uz kopību orientētais diskurss krievu vidū ir izplatīts, intervijās par to runā visu paaudžu cilvēki.

Kopumā, aplūkojot nacionālās identitātes diskursīvās prakses, varam identificēt laika gaitā izveidojušās un stabilas diskursa struktūras, piemēram, nacionālās identitātes kultūras pamats latviešiem un kultūru mijiedarbība krieviem, kā arī

diskursa struktūras, kas ir pamatā “apdraudētās majoritātes” un “neatzītās minoritātes” statusa diskursiem. Šiem diskursiem ir liela loma nacionālās piederības izjūtas veidošanā, tomēr tie vairāk stiprina krievu un latviešu kopienas, bet ne nacionālās kopības izjūtu. Nacionālās kopienas izjūtas stiprināšanai nozīmīga loma ir aktīvās pilsonības un uz kopību orientētajam diskursam, taču tie ir salīdzinoši vāji.

Nacionālo identitāti stiprinošs ir arī valsts valodas atzīšanas diskurss, latviešiem šis diskurss ietver būtisku simbolisko kapitālu nacionālās identitātes veidošanā, krieviem tas saistīts ar centieniem apgūt valsts valodu. Bet tajā pašā laikā krievi atbalsta nacionālo kopienu vājinošo, šķeltniecisko sadzīviski pragmatisko valsts valodas politikas diskursu.

1.4. KRIEVALODĪGĀS KOPIENAS PIEDERĪBAS IZJŪTA LATVIJAI UN TO IETEKMĒJOŠIE FAKTORI INTEGRĀCIJAS POLITIKAS UN NACIONĀLĀS IDENTITĀTES KONTEKSTĀ

1.4. RUSSIAN SPEAKERS' SENSE OF BELONGING TO LATVIA AND FACTORS INFLUENCING BELONGING WITHIN THE CONTEXT OF INTEGRATION AND NATIONAL IDENTITY

Integrācijas diskursā termins “piederības izjūta” bieži tiek izmantots, lai aprakstītu indivīda emocionālo attieksmi integrācijas un identitātes veidošanās procesā. Turpretī ar jēdzienu “valsts piederības politika” saprot kopienas veidošanas procesu, kas ietver pilsonības likuma normu īstenošanu un integrācijas praksi. Adrians Favels (*Adrian Favell*) ir definējis valsts piederības politiku kā nepatīkamo robežu uzturēšanas procesu (*dirty work of boundary maintenance*) vai savas piederības definēšanu kādai nācijai un nacionālai identitātei pretstatā “citiem”, kuri tiek uztverti kā nepiederoši un kuriem, lai viņi tiktu atzīti par pilnvērtīgiem sabiedrības locekļiem, ir jāmacās pielāgoties izplatītajām kultūras normām un vērtībām (Favell 1999: 211).

Latvijā integrācijas rīcības politikā uzsvars ir likts uz latviešu valodu un kultūru kā piederības galveno noteicošo kritēriju, kas kalpo par marķieri arī latviešu nacionālās identitātes robežai. 2001. gadā pieņemtajā valsts programmā “Sabiedrības integrācija Latvijā” integrācija traktēta kā divvirzienu process, akceptējot abpusējas pielāgošanās nepieciešamību, taču arī šajā dokumentā, kā atzīst pētnieki, uzsvars bija “likts uz to, kas jādara minoritātēm – jāpieņem latviešu kultūra, jāmacās latviešu valoda, jāsaprot vēsture, jābūt lojāliem, jānotic, ka viņi ir vajadzīgi, utt.” (Rozenvalds 2010: 55).

Tomēr jaunākajā integrācijas politikas dokumentā – Latvijas Republikas Kultūras ministrijas sagatavotajās “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnēs 2012.–2018. gadam” – saskatāma etnocentriska pieeja, uzsverot īpašo latviešu kā valstsnācijas lomu un to, ka “valstsnācijas nacionālā un kultūrvēsturiskā identitāte nosaka valsts nacionālo un kultūrvēsturisko identitāti, tā balstās uz kopīgu valodu, kultūru un sociālo atmiņu” (LR KM 2011: 7).

Par vienu no centrālajām idejām integrācijas pamatnostādnēs ir kļuvis jautājums par piederību Latvijai. Piederības jēdziens pat tiek izmantots, lai definētu sabiedrības integrācijas pamatus, proti, “integrācijas kopīgais pamats ir latviešu valoda, piederības izjūta Latvijas valstij un tās demokrātiskajām vērtībām, cieņa pret Latvijas unikālo kultūrtelpu, kopīgas sociālās atmiņas veidošana”

(LR KM 2011: 6). Dokumentā arī norādīts, ka piederības izjūtas veidošana ir valsts atbildība, jo “nacionālās identitātes un sabiedrības integrācijas valsts politikai, tai skaitā pilsonības politikai, ir jā rūpējas par to, lai nostiprinātu nacionālo identitāti, piederības izjūtu Latvijai [...]” (LR KM, 2011: 8).

Iepriekš minētais liecina, ka Latvijas integrācijas politikas mērķis ir veicināt mazākumtautību pārstāvju piederības izjūtu Latvijai, izmantojot valodas un kultūras zināšanas, tādā veidā formulējot vienotu nacionālo identitāti, ar kuru mazākumtautību pārstāvjiem ir nepieciešams identificēties, šādi apliecinot savu piederību. Piederības izjūta Latvijas gadījumā tiek definēta un saprasta kā tāda, kas ir radusies, pateicoties funkcionālajai un nostādņu integrācijai. Tomēr tās ir tikai divas no četrām pieņemtajām integrācijas dimensijām. Mūsu mērķis ir parādīt, ka piederības izjūta ir atkarīga ne tikai no funkcionālās un nostādņu integrācijas, bet tās attīstību un veidošanos veicina arī, piemēram, strukturālā un interaktīvā integrācija. Lai operacionalizētu funkcionālās, strukturālās, interaktīvās un nostādņu integrācijas aspektus un parādītu, kā dalība, ietekme, spēja realizēties un emocionālā saikne krievvalodīgo kopienā korelē ar izpaustās piederības līmeni Latvijai, tiek izmantota Deivida Makmilana un Deivida Čavisa (*David W. McMillan & David M. Chavis*) kopienas piederības teorija.

Empīriskajā pētījuma daļā, operacionalizējot integrācijas dimensijas un kopienas piederības teorijas faktoros, par mērķa grupu izraudzīti krievvalodīgie skolēni mazākumtautību skolās Latvijā 2004. un 2010. gadā. Kā izpētes mērķa grupa mazākumtautību skolēni ir interesanti vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, Latvijas integrācijas politikā bērni un jaunieši ir vērtēti kā “vissvarīgākā mērķa grupa” (LR TM 2001: 21). Otrkārt, pētījumā aptaujātie jaunieši ir tikuši socializēti valsts finansētās mazākumtautību skolās, un pēc viņu atbildēm ir iespējams novērtēt līdzšinējo skolu lomu integrācijas procesā. Treškārt, šī attiecīgā sabiedrības grupa – jaunieši – pētījuma ietvaros uzrāda viszemāko piederības izjūtas līmeni Latvijas valstij, proti, 2010. gadā tikai 30 % izteicās, ka jūtas “ļoti cieši” vai vismaz “cieši” saistīti ar Latviju (BISS 2010: 11).

Izmantojot šo mērķa grupu un operacionalizējot iepriekš minēto kopienas piederības teoriju, analīzes mērķis ir pārbaudīt, kādiem faktoriem ir korelācija attiecībā pret izpausto piederības izjūtas līmeni, kurus piederības izjūtu ietekmējošus faktoros iespaido politiskā un ekonomiskā situācija valstī, kā arī to, vai iecere veicināt mazākumtautību pārstāvju piederības izjūtu ar latviešu valodas un kultūras palīdzību ir istenojama. Šāda analīze var sniegt labāku izpratni par to, ko var uzskatīt par būtisku faktoru respondentu piederības izjūtas veicināšanā, tādējādi nosakot faktoros, uz kuriem integrācijas politikai būtu jākoncentrējas, ja reiz izvirzītais mērķis ir veicināt mazākumtautību pārstāvju piederības izjūtu Latvijai.

Integrācija

Mēģinot izskaidrot integrācijas jēdzienu, būtiski uzsvērt, ka integrācija ir atvasinājuma jēdziens. Lai to izprastu, nepieciešams vispirms saprast, kas un kur tiek integrēts un kas vispār nosaka šo nepieciešamību integrēties (Kostakopoulou

2010: 4). Mūsdienu akadēmiskajā diskursā, kā to jau atzīmējis Frīdrihs Hekmans, “[..] integrācija parasti tiek izprasta kā integrācija nacionālā sabiedrībā” (Heckmann, 2006: 14). Tātad sabiedrības integrācijas process prezumē, ka valstī jau pastāv integrēta un vienota sabiedrība. Lai izprastu, ko nozīmē integrācija nacionālā sabiedrībā, svarīgi ir apzināties, cik šī uzņemošā sabiedrība pati ir vienota.

Vēsturiski lielākajai daļai Rietumvalstu veidojusies katrai sava nacionālā identitāte. Biku Pareks (*Bikhu Parekh*) uzsver, ka “[..] nepastāv vienots un viendabīgs diskurss par nacionālo identitāti” (Parekh 1994: 501), tādējādi apliecinot, cik ļoti svarīgi katrai valstij, veidojot savu nacionālo identitāti, ir tās vēsture un nacionālā politiskā kultūra. Tomēr, analizējot nacionālo identitāti, ir iespējams saskatīt plaša līmeņa kategorijas, kuru aplūko, piemēram, Sesila Laborde (*Cecile Laborde*). Viņa norāda, ka valstis, kuras var raksturot kā etniskā nacionālisma valstis, koncentrēsies uz primordiālisma saitēm, kuras balstās etniskā radniecībā, un/vai, lai noteiktu nacionālās identitātes saturu, uzsvērs kultūru, valodu, normas un pieņemto dzīvesveidu, kas atspoguļo konkrēto valsts kopienu (Laborde 2002).

Savukārt valstis, kuras tiek uzskatītas par pilsoniskā nacionālisma valstīm, savu nacionālo identitāti balstīs uz valsts politisko kultūru, valsts institūcijām, demokrātiskajiem procesiem, simboliem, ideoloģiskām un retoriskām tradīcijām un/vai abstraktām politiskām idejām, procedūrām un vispārējiem principiem, kas izklāstīti konstitūcijā (Laborde 2002). Šī nostāja līdzinās Hansa Kona (*Hans Kohn*) koncepcijai par Rietumu nacionālismu, kurš tiek uzskatīts par racionālu un universālu un saskaņā ar kuru nācija tiek iecerēta kā vienota pilsoņu kopiena ap politisku ideālu (Kohn 1994: 329–330, 574–575). Tajā pašā laikā Vils Kimlika (*Will Kymlicka*) norāda, ka neviena pilsoniskā nācija nekad nevar būt kulturāli neitrāla un tā neizbēgami paudīs kādas sabiedrības kultūru, kas centrēta ap kopīgu valodu (Kymlicka 2001: 17–18). Tomēr arī šajos gadījumos etniskā un pilsoniskā nacionālisma valstīs atšķirīgs būs uzsvars, ko katra nācija liks uz kultūru un valodu nacionālās identitātes kontekstā.

Valsts nacionālās identitātes koncepcija – etniska vai pilsoniska – lielā mērā ietekmēs arī to, kāda būs sabiedrības vai tautas atsaucība integrācijas procesiem un cik tā būs gatava abpusēji pielāgoties. Savukārt tautas atsaucība noteiks valdības pieeju integrācijai, tās izmantoto politiku un lielā mērā ietekmēs to, kas tiks uzsvērts kā svarīgs jaunpienācējiem, lai tie tiktu pieņemti nacionālajā kopienā un atzīti par piederīgiem nacionālajai identitātei.

Miltons Gordons (*Milton M. Gordon*) ir licis pamatus integrācijas pētniecībai dažādās dimensijās (Gordon 1964). Viņš pieņēma, ka integrācija notiek septiņos lineāros posmos. Par galvenajiem integrācijas posmiem M. Gordons uzskatīja strukturālo asimilāciju un akulturāciju (sk. par to: Alba & Nee, 1997: 829). Akulturācijā jaunpienācējiem ir jāpieņem uzņēmējvalsts sabiedrības kultūras paraugi. Tas ir kas vairāk nekā vienkārša valodas apguve, jo ietver arī ģērbšanās stilu, emocionālo izpausmi un personīgās vērtības (Gordon 1964: 79). Pēc tam process var turpināties ar strukturālo asimilāciju, kur jaunpienācēji stājās primārās attiecībās ar sabiedrību. Visbeidzot, process noslēdzas ar nostādņu integrāciju,

kur svarīgi ir tieši “[..] attīstīt piederības izjūtu uzņemošajai sabiedrībai” (Gordon, 1964: 71).

Tās pašas M. Gordona minētās trīs integrācijas dimensijas, papildinot to ar ceturto, mūsdienās plaši tiek izmantotas integrācijas pētniecībā. Terminoloģija dažkārt atšķiras, tomēr pamatos konceptuāli tiek pieņemts, ka integrācija tiek pētīta funkcionālā, strukturālā, interaktīvā un nostādņu līmenī. Priekšnosacījums līdzdalībai un jebkādiem turpmākiem integrācijas centieniem vispirms ir funkcionālā integrācija, kas tiek definēta kā “[..] personas izziņas, kultūras, uzvedības un attieksmes maiņa” (Heckmann & Schnapper 2003: 10) un “[..] ietver arī uzskatu, normu un attieksmes maiņu, kā arī vērtību sistēmas veidošanos” (Heckmann, 2003: 65). Process galvenokārt tiek uzskatīts par vienpusīgu un pārsvarā attiecas tieši uz sabiedrības jaunpienācējiem un viņu pēcnācējiem. Hartmuts Esers (*Hartmut Esser*) uzsver, cik nozīmīga ir funkcionālā integrācija, ko viņš sauc par akulturāciju, un salīdzina to ar socializācijas procesu. Pēc viņa domām, šajā posmā ir nepieciešams pietiekami daudz uzzināt par vietējiem noteikumiem un normām, apgūt kultūru un valodu, lai turpmāk varētu veiksmīgi kontaktēties ar uzņemošo sabiedrību. Vietējās valodas apguve, viņaprāt, ir ne tikai nepieciešama, lai veidotu ikdienas komunikāciju ar vietējo/uzņemošo sabiedrību, bet tai ir arī ļoti nozīmīga loma turpmākajā integrācijas procesā, jo valoda jaunpienācējam palīdz iekļauties darba tirgū, vietējos sociālajos tīklos, kā arī izglītības sistēmā (Esser 2006: i), tādējādi sekmējot strukturālo integrāciju.

F. Hekmans apgalvo, ka strukturālā integrācija ir svarīgākā dimensija integrācijas procesā, “[..] jo strukturālā integrācija ir integrācija galvenajās sabiedrības institūcijās” (Heckmann 2006: 2), tā nosaka indivīda sociāli ekonomisko stāvokli un turpmākās iespējas mūsdienu sabiedrībā. “Strukturālā integrācija nozīmē tiesību iegūšanu un piekļuvi pozīcijām un biedru statusiem galvenajās sabiedrības institūcijās: ekonomikai un darba tirgum, izglītībai un kvalifikāciju sistēmai, mājokļu sistēmai, labklājības valsts institūcijām, tostarp veselības aprūpes sistēmai un pilsoņa statusam politiskajā kopienā.” (Heckmann 2006: 15)

Lai novērtētu strukturālās integrācijas līmeni, var aplūkot izglītības un nodarbinātības datus, kā arī politisko līdzdalību un diskriminācijas uztveres datus.

Veiksmīga funkcionālā un strukturālā integrācija veicina jaunpienācēju akceptēšanu sabiedrībā un mazina diskrimināciju, tajā pašā laikā paverot ceļus uz plašāku interaktīvo integrāciju. Interaktīvās integrācijas posms paredz sociālo tīklu attīstīšanu un attiecību veidošanu ar uzņemošo sabiedrību. To var definēt kā “[..] jaunpienācēju akceptēšanu un iekļaušanu primārās attiecībās ar uzņemošo sabiedrību un sociālo tīklu veidošanu” (Bosswick & Heckmann 2006: 10). Kā interaktīvās integrācijas veiksmes rādītāji var tikt izmantoti dati par sociālajiem tīkliem, savstarpēju draudzību, partnerībām, laulībām un brīvprātīgo organizāciju biedrībām.

Piederība un piederības izjūta integrācijas kontekstā līdz šim tradicionāli ir tikušas pētītas nostādņu integrācijas posmā. Vairākums autoru arī izmanto piederības izjūtu, lai definētu nostādņu integrācijas dimensiju. Piemēram, F. Hekmans uzsver, ka “[..] nostādņu integrāciju var vērot kā piederības izjūtas izpaušanu un

sevis identificēšanu ar kādu grupu, jo īpaši etnisko, reģionālo, vietējo un/vai valsts līmeni” (Heckmann 2006: 17).

Arī H. Esers vērs uzmanību uz emocionālo komponentu nostādņu integrācijā, jo tas ietver identifikāciju ar sabiedrību, kā rezultātā veidojas kopības izjūta ar grupu vai kolektīvu (Citēts pēc: Heckmann 2006: 9). Minētie autori gan ir vienispriestis, ka nostādņu integrācija ir laikietilpīgs process un ka tā ir atkarīga no iepriekš minētajām integrācijas dimensijām, jo līdzdalība un iekļaušanās jaunajā sabiedrībā ir kā priekšnoteikums piederības izjūtas attīstīšanai (Heckmann 2006: 17).

Piederības izjūtas pārskats

Raksturojot saistību fenomenu jeb piederības izjūtu, akadēmiskajā literatūrā parasti tiek izcelta grupas vai teritoriālā dimensija. Vislabāk to izskaidro Džons Breilijis (*John Breuilly*): “Cilvēki ilgojas pēc kopīgas piederības, spēcīgi izjūt savstarpējo sadalījumu, identificē teritoriju kā dzimteni un caur kultūru definē un ierobežo pasauli tādā veidā, lai piešķirtu savai dzīvei jēgu.” (Breuilly 1993: 104)

Šajā citātā apstiprinās sociālās psiholoģijas teorija, jo īpaši kopienas piederības teorija. Sociālajā psiholoģijā ir divi faktori, uz kuriem balstās kopienas piederības teorija – teritoriālā un attiecību dimensija. Teritoriālā dimensija jeb fiziskā atrašanās vieta attiecas uz faktiski apdzīvoto teritoriju. Attiecību dimensija jeb sociālo saišu aspekts attiecas uz attiecībām, kas valda starp iedzīvotājiem specifiskā teritorijā (Riger & Lavrakas 1981). Teritorija pati par sevi nevar radīt kopienas piederības izjūtu un ir savstarpēji atkarīga no attiecību dimensijas (Gusfield 1975: 35).

Turpinot domu par savstarpējām attiecībām konkrētā teritoriālajā vienībā, D. Makmilans un D. Čaviss prezentē savu kopienas piederības teoriju. Viņi norāda: “Kopienas piederība ir sajūta, ka iedzīvotāji jūtas saistīti, viņi ir svarīgi cits citam un grupai, iedzīvotājus vieno kopīga ticība, ka ar apņemšanos būt kopā tiks sasniegtas viņu vajadzības.” (McMillan & Chavis 1986: 9)

Šajā citātā ir ietverts uzskats, ka piederības izjūta ir saistīta gan ar emocionālo vajadzību apmierināšanu, piemēram, indivīda atzīšanu par grupas biedru, gan ar racionālām vajadzībām, kuras vislabāk var tikt sasniegtas savstarpējā sadarbībā.

Kopienas piederības teorija izklāsta četrus viens otru pastiprinošus faktoros, kuri veicina iedzīvotāju savstarpējās attiecības konkrētas teritorijas ietvaros. Kā pirmais faktors ir dalība grupā, kas ietver sevi robežas, kuras nošķir “mūs” no “viņiem”, rada emocionālu drošību, pašpārliecību un identificēšanos un prasa katra indivīda personīgo ieguldījumu, akceptējot kopējus simbolus, pieņemot vērtību sistēmu un normas. Otrs faktors, kas veicina piederības izjūtu, ir ietekme. Grupā indivīdam ir jājūt, ka, lemjot par grupas likteni, viņa balss tiks ņemta vērā, ka viņam ir ietekme lēmumu pieņemšanas procesā. Trešais faktors ir vajadzību piepildījums jeb spēja realizēties. Ceturtais faktors ir kopīgā emocionālā saikne, kas ietver kopīgu vēsturi un/vai identificēšanos ar kopīgu vēsturi, kolektīvas atmiņas par kopīgu līdzdalību, pozitīvus un biežus grupas dalībnieku savstarpējos kontaktus (McMillan & Chavis 1986: 9).

Faktori, kas tiek uzsvērti kā svarīgi kopienas piederības izjūtas attīstībai, sasaucas ar integrācijas dimensijām, kuras aplūkotas jau iepriekš. Grupas dalības prasības tieši atsaucas uz funkcionālo integrācijas dimensiju, kurā tika likts uzsvars uz vērtību, normu un uzskatu sistēmas pieņemšanu kā priekšnoteikumu piederībai pie nacionālās grupas. Strukturālā integrācijas dimensija ietver sevi vajadzību un spēju realizēties. Šie elementi nozīmē, ka visu indivīdu balsim un vajadzībām ir jābūt vienādi novērtētām, indivīdiem ir jātic, ka viņu balss dažādu jautājumu izlemšanas un lēmumu pieņemšanas procesā tiks ņemta vērā un ka piekļuvi ekonomiskiem labumiem regulē vienlīdzīgi noteikumi. Visbeidzot, interaktīvā integrācija un nostādņu integrācija sasaucas ar emocionālās saiknes prasībām kopienas piederības teorijas ietvaros un akcentē kopēju pieredzi, biežu un pozitīvu kontaktu un kopības izjūtas attīstību pret grupu.

Pilsonība un pilsonības statuss piederības izjūtas kontekstā ir jāanalizē atsevišķi no integrācijas dimensijām, jo, ja pilsonība tiek interpretēta tās plašākā nozīmē, tad tā atbilst visām četrām D. Makmilana un D. Čavisa izvirzītajām prasībām kopienas piederības teorijas ietvaros. Pilsonība ir unikāla, jo tai ir gan emocionālais, gan praktiskais lietojums. Kā izteicies Maikls Šapiro (*Michael Shapiro*), "pilsonība apzīmē gan juridisko, gan teritoriālo vienību, tā ir saistīta ar suverenitātes privilēģijām un cilvēku tiesībām, kultūras kopienā – ar vēsturi un etniskām, kā arī sociālām iezīmēm" (Shapiro 2000: 81).

Turklāt pilsonību var izskaidrot arī kā praksi (tiesu, politisko, ekonomisko un kultūras), kas apzīmē indivīdu kā noteiktas sabiedrības locekli un ar šo apzīmējumu piešķir privilēģijas un pieeju resursiem (Turner 1993: 2). Tādējādi pilsonība pilda grupas dalības un emocionālās saiknes prasības kopienas teorijas ietvaros, izveidojot šo pilsoņu kopienu, un ar priekšrocībām un privilēģijām, kuras pilsonība piešķir indivīdam, var apmierināt prasības pēc ietekmes un vajadzības/spējas realizēties. Lai izprastu pilsonības lomu Latvijas piederības izjūtas veidošanās procesā, krievvalodīgo respondentu pilsonības statuss un to vēlme naturalizēties tiks aplūkota atsevišķi empīriskajā analizē.

Empīriskā analīze

Kvantitatīvie dati piederības izjūtas ietekmējošo faktoru noteikšanai mūsu pētījumā izriet no sekundārās datu analīzes, kas norādīta divos Baltijas Sociālo zinātņu institūta (BISS) pētījumos 2004. un 2010. gadā. To mērķis bija noteikt vidusskolēnu pilsoniskās un lingvistiskās attieksmes, apgūstot mazākumtautību izglītības programmas. Pirmajā aptaujā, kura tika veikta 2004. gadā 50 mazākumtautību skolās Latvijā, tika aptaujāti 1 189 9.–12. klašu skolēni. Savukārt otrajā pētījumā, kurš tika veikts 2010. gadā, tika aptaujāti 514 Latvijas mazākumtautību skolu 10.–12. klašu skolēni. Aptaujas metodoloģija tika izstrādāta tā, lai rezultāti būtu savstarpēji salīdzināmi (BISS 2010: 3).

Kvantitatīvie dati, kuri tika savākti šo divu pētījumu laikā, tika analizēti, izmantojot statistisko regresiju IBM SPSS statistikas programmas ietvaros. Analīze tika veikta, lai secinātu, vai mainīgie ir noteikti kā būtiski kopienas piederības teorijas

ietvaros, vai tie ietekmē aptaujāto mazākumtautību pārstāvju piederības izjūtu un vai šī ietekme ir nemainīga abos analizētajos gadījumos (2004. un 2010. gadā). Jautājums, kas nosaka piederības izjūtas līmeni, bija ordinālā jeb rangu līmeņa jautājums, un tas tika formulēts šādi: “Cik cieši Tu jūties saistīts ar Latviju?” Tika piedāvāti pieci iespējamie atbilžu varianti:

- 1) ļoti cieši;
- 2) cieši;
- 3) ne pārāk cieši;
- 4) nemaz;
- 5) nav atbildes.

Analīzes rezultāti apkopoti tabulās un prezentēti pēc kopienas piederības teorijas iedalītajām dimensijām.

Aprēķiniem izmantots korelācijas koeficients *Spearman's rho* jeb “ ρ ”. Tas ir korelācijas koeficients ordināla jeb rangu līmeņa mainīgajiem un der arī tad, ja mainīgais ir rangs, bet otrs – dihotomiska jā/nē atbilde. *Spearman's rho* rezultējas vērtībās no -1 līdz 1 , kur -1 ir perfekti negatīva korelācija, bet 1 – perfekti pozitīva. Rezultāts 0 norāda uz korelācijas trūkumu. Tabulās parādās arī korelācijas koeficienta statistiskais nozīmīgums, kas norāda, vai konstatētais korelācijas koeficients ir attiecināms no izlases uz visu ģenerālkopu. Tādējādi, jo statistiskā nozīmīguma vērtība mazāka, jo mazāka iespēja kļūdoties pie šāda attiecinājuma. Maksimāli pieļaujamā statistiskā nozīmīguma vērtība ir $0,05$. Ja tā ir lielāka, tad korelācija nav uzskatāma par statistiski nozīmīgu un attiecināmu uz visu ģenerālkopu.

Kopienas piederības teorijas operacionalizācija

Dalība grupā

Grupas dalības dimensijā kopienas piederības teorijas ietvaros uzsvars tika likts uz pašidentifikāciju ar grupu, savstarpējo sapratni, kā arī uz drošības un pašpārliecinātības izjūtu. Tādējādi, operacionalizējot grupas dalības aspektu, dotos tika apskatīta piederības izjūtas korelācija ar pašidentificēšanos ar nacionālo grupu, vispārējās jūtas pret nacionālo grupu, kā arī paustais atbalsts etniskai segregācijas stratēģijai. Dažādi attiecīgā jautājuma formulējumi tika izmantoti, lai pārbaudītu atbilžu ticamību un uzrādītās korelācijas konsekvenci.

Kā jau minēts sākumā, Latvijas rīcības politika integrācijas procesā galveno lomu ir piešķīrusi valodai. Latviešu valoda ir noteicošais kritērijs piederībai un marķieris latviešu nacionālās identitātes robežai. Tādējādi, operacionalizējot grupas dalības aspektu kopienas piederības teorijas ietvaros, latviešu valoda, tās lietojums un tās korelācija ar piederības izjūtu Latvijai tika analizēta padziļināti.

Pētījuma dati, kas attēloti 1. un 2. tabulā, liecina, ka gan 2004. gadā, gan 2010. gadā identificēšanās ar nacionālo grupu, pozitīva grupas uztvere, uzsvars uz kopīgām interesēm, nevis uz etnisko piederību un vēlme veidot kontaktu, kā tas prognozēts teorētiskajās nostādnēs, tiešām uzrāda pozitīvu korelāciju ar pausto piederības izjūtas līmeni Latvijai. Respondenti 2004. un 2010. gadā, kuri izjuta

1. tabula. Grupas dalības dimensija

	2004			2010		
	Atbildē- jušo skaits	Korelā- cijas koefi- cienta vērtība	Statis- tiskais nozīmī- gums	Atbildē- jušo skaits	Korelā- cijas koefi- cienta vērtība	Statis- tiskais nozīmī- gums
Latvieši un krievi (krieviski runājošie) – tās ir divas konfliktējošas nometnes	1167	-,124	,000	512	-,087	,050
Man nav nekādu problēmu kontaktēties ar latviešiem – latvieši ir tādi paši cilvēki kā visi citi	1176	,222	,000	513	,306	,000
Es izvairos no kontakta ar latviešiem, jo man viņi nepatīk – latvieši ir pilnīgi citādāki nekā mana tauta	1175	-,221	,000	512	-,261	,000

Korelācijas koeficients: *Spearman's rho* – ρ

Avots: Autores aprēķini, BISS 2004 & 2010.

2. tabula. Grupas dalības dimensija – valoda

	2004			2010		
	Atbildē- jušo skaits	Korelā- cijas koefi- cienta vērtība	Statis- tiskais nozīmī- gums	Atbildē- jušo skaits	Korelā- cijas koefi- cienta vērtība	Statis- tiskais nozīmī- gums
Man labāk patīktu, ja latvieši un krievi (krieviski runājošie) dzīvotu nošķirti	1165	-,170	,000	511	-,198	,000
Vislabāk es jūtos, kad man apkārt ir tikai krievi vai krieviski runājošie	1167	-,112	,000	512	-,144	,001
Kā Tu kopumā vērtē savas latviešu valodas zināšanas?	1147	,113	,000	502	-,109	,014
Cik bieži ārpus skolas Tu runā latviešu valodā?	1151	,119	,000	501	-,204	,000

Korelācijas koeficients: *Spearman's rho* – ρ

Avots: Autores aprēķini, BISS 2004 & 2010.

ciešāku saikni ar Latviju, neatbalsta etnisko nošķirtību – situāciju, kurā “latvieši un krievi (krieviski runājošie) dzīvotu nošķirti”, kā arī noraida apgalvojumu “Vislabāk es jūtos, kad man apkārt ir tikai krievi vai krieviski runājošie”. Abu izteicienu korelācija ar piederības izjūtu Latvijai ir negatīva un statistiski nozīmīga. Individīdi, kuri jūtas ciešāk saistīti ar Latviju, retāk iestāsies par tautību segregāciju un retāk paudīs vēlmi redzēt sev apkārt tikai krievus/krievvalodīgos. Statistiski nozīmīga un pozitīva korelācija ir novērojama gan 2004. gadā, gan 2010. gadā paustajā piederības izjūtas līmenī Latvijai un apliecinājumā, ka respondentam “[..] nav nekādu problēmu kontaktēties ar latviešiem – latvieši ir tādi paši cilvēki kā visi citi”.

Latviešu valoda un tās zināšana kā noteicošais kritērijs dalībai grupā ir nedaudz problemātisks, aprēķinot korelāciju ar piederības izjūtu Latvijai. Jau sākotnējā pētījumā tika konstatēts, ka valodas zināšana un tās lietojums ir vājš instruments, ar kuru veicināt piederības izjūtu Latvijai. Sākotnējā pētījuma dati uzrāda, ka, lai gan no 2004. līdz 2010. gadam ir gandrīz dubultojušies to skolēnu skaits, kuri savas latviešu valodas zināšanas vērtē kā ļoti labas (2004. gadā – 7 %, 2010. gadā – 13 %), atbildot uz jautājumu “Kāpēc, Tavuprāt, ir nepieciešams zināt latviešu valodu?”, tikai 8 % skolēnu gan 2004., gan 2010. gadā min iemeslu “Lai justos piederīgs Latvijai” (BISS 2010: 18).

Izvērtējot respondentu latviešu valodas zināšanu līmeni, viņu pašu norādīto tās lietojuma nepieciešamību un piederības izjūtu Latvijai, teorētiski izvirzītais pieņēmums un integrācijas politikas uzsvars, ka latviešu valodas zināšana un lietošana pozitīvi ietekmēs piederības izjūtas līmeni, apstiprinās tikai 2004. gadā, ko arī ilustrē 2. tabula. No korelācijas aprēķiniem secināms, ka 2004. gadā augstāks respondentu latviešu valodas zināšanu pašnovērtējums tik tiešām norāda uz izteikti pozitīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju ar piederības izjūtu Latvijai, proti, jo labākas 2004. gadā respondenta latviešu valodas zināšanas, jo ciešāk respondents jūtas saistīts ar Latviju. Tā pati korelācija novērojama arī 2004. gadā attiecībā uz valodas lietojumu, proti, jo biežāk respondents lieto latviešu valodu ārpus skolas, jo ciešāk jūtas saistīts ar Latviju.

Toties situācija attiecībā uz respondentu valodas pašnovērtējumu, lietojumu un pausto piederības izjūtu Latvijai 2010. gadā ir radikāli atšķirīga. Kā jau minēts, lai gan valodas zināšanu pašnovērtējums kā “ļoti labs” 2010. gadā bija gandrīz dubultojušies, kā tas redzams no 2. tabulas aprēķinu rezultātiem, latviešu valodas prasmes līmenis norāda statistiski nozīmīgu negatīvu korelāciju ar piederības izjūtu Latvijai. Šajā gadījumā (2010. gadā), jo ciešāk respondents ir saistīts ar Latviju, jo zemāk tas vērtē savas latviešu valodas zināšanas. Tas pats 2010. gadā ir novērojams attiecībā uz valodas lietojumu. Korelācija starp valodas lietojumu ārpus skolas un piederības izjūtu Latvijai ir negatīva un statistiski nozīmīga, proti, jo ciešāk respondents ir saistīts ar Latviju, jo retāk ārpus skolas runā latviešu valodā.

Šādas svārstības starp valodas korelāciju un pausto piederības izjūtu Latvijai sešu gadu laikā varētu būt arī izņēmuma gadījums vai anomālija aptaujas rezultātos, bet nevar noliegt arī to, ka šīs svārstības varētu norādīt uz valodas mainīgo lomu piederības izjūtas kontekstā un tās vājo spēju veicināt šīs izjūtas veidošanos

mazākumtautību pārstāvjos. Jebkurā gadījumā šādas svārstības norāda uz to, ka ir nepieciešama dziļāka izpēte, lai izprastu, vai tiešām, kā un cik valodas zināšanas un tās lietojums ietekmē mazākumtautību piederības izjūtas līmeni Latvijai, jo īpaši, ja Latvijas rīcības politika tieši valodai ir piešķirusi galveno lomu integrācijas procesā un integrācijas procesa mērķis ir veicināt piederības izjūtas celšanu mazākumtautību pārstāvjos.

Ietekme

Operacionalizējot ietekmes aspektu kopienas piederības teorijas ietvaros, lai noteiktu tā korelāciju ar piederības izjūtas līmeni Latvijai, tika empīriski apskatīti jautājumi un atbildes no aptaujas, kuri norāda uz mazākumtautību skolēnu politisko līdzdalību un līdzdalības iespējām Latvijā. Piemēram, tika apskatīti tie jautājumi un korelācija ar piederības izjūtas līmeni Latvijai, kuri noskaidro politiskās līdzdalības svarīguma vērtējumu skolēnu vidū un pārliecību par vārda brīvību Latvijā, kā arī savu iespēju novērtējumu ietekmēt lēmumu pieņemšanas procesus.

Jāatzīmē, ka ietekmes aspekts no kopienas piederības teorijas un tās korelācija ar piederības izjūtu Latvijai bija vismazāk prognozējamais faktors. 3. tabulā apkopotie dati liecina, ka vienīgā respondentu atbilde, kurai bija pozitīva un statistiski nozīmīga korelācija ar piederības izjūtu Latvijai gan 2004., gan 2010. gadā, bija: "Latvijā man ir iespēja brīvi paust savu viedokli jebkurā jautājumā." Abos gadījumos – gan 2004., gan 2010. gadā – respondenti, kuri jūta ciešāku saikni ar Latviju, mēdza arī biežāk atzīmēt vārda brīvību Latvijā. Pārējie 2004. gadā analizētie jautājumi neuzrādīja statistiski nozīmīgu korelāciju ar piederības izjūtas līmeni Latvijai.

3. tabula. *Ietekmes dimensija*

	2004			2010		
	Atbildējušo skaits	Korelācijas koeficienta vērtība	Statistiskais nozīmīgums	Atbildējušo skaits	Korelācijas koeficienta vērtība	Statistiskais nozīmīgums
Latvijā man ir iespēja brīvi paust savu viedokli jebkurā jautājumā	1169	,161	,000	513	,217	,000
Latvijā visiem cilvēkiem ir vienlīdzīgas iespējas ietekmēt lēmumu pieņemšanu	1168	,031	,290	513	,134	,002
Cik svarīgi ir iesaistīties politiskās un sabiedriskās aktivitātēs, aizstāvēt savas intereses un viedokļus?	1769	-,038	,194	513	-,095	,032

Korelācijas koeficients: *Spearman's rho* – ρ

Avots: Autores aprēķini, BISS 2004 & 2010.

Atbilstoši kopienas piederības teorijas pieņēmumiem 2010. gada datu analīze uzrāda statistiski nozīmīgu un pozitīvu korelāciju starp apgalvojumu “Latvijā visiem cilvēkiem ir vienlīdzīgas iespējas ietekmēt lēmumu pieņemšanu” un piederības izjūtas līmeni Latvijai. Respondenti, kuri 2010. gadā piekrita apgalvojumam par iespējām ietekmēt lēmuma pieņemšanu Latvijā, arī uzrādīja ciešāku saikni ar Latviju. Nesakrītība ar teorijas pieņēmumiem parādās korelācijā ar nākamo jautājumu, kur piederības izjūtas līmenis Latvijai uzrāda negatīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju ar politiskās līdzdalības svarīguma vērtējumu, proti, jo ciešāk 2010. gada respondents jutās saistīts ar Latviju, jo mazāka varbūtība, ka tas uzskatīja par svarīgu iesaistīšanos politiskajās un sabiedriskajās aktivitātēs, lai aizstāvētu savas intereses vai viedokli.

Tādējādi Latvijas krievvalodīgo skolēnu piederības izjūta Latvijai pozitīvi korelē ar pārliecību par vārda brīvību, taču nekonsekvēnta ir korelācija starp ietekmi uz lēmumu pieņemšanas procesu un piederības izjūtu Latvijai, un, apgāžot teorētiskos pieņēmumus, indivīda politiskā līdzdalība neuzrāda korelāciju ar piederības izjūtu Latvijai.

Vajadzības/spējas realizēties

Aplūkojot kopienas piederības teorijas vajadzības/spējas realizēties dimensiju, bija nepieciešams noteikt, kādu ietekmi uz respondentu piederības izjūtas līmeni Latvijai atstāj nākotnes uztvere un labklājības līmenis Latvijā. Tā kā vajadzības/spējas realizēties dimensija, kā arī strukturālās integrācijas posms akcentē taisnīgu ekonomisko kapitāla sadalījumu un vienlīdzīgas iespējas piekļūt sabiedrības institūcijām, jautājumi no aptaujas, kuri uztver diskriminācijas pazīmes, tika aplūkoti šajā analīzes posmā un tika noteikta to ietekme uz piederības izjūtu Latvijai.

Empīriskās analīzes rezultāti apkopoti 4. tabulā. Kā nozīmīgs nākotnes labklājības rādītājs tika uzvertts apgalvojums “Ar Latviju saistu savu nākotni – mācības, darbu”, kas ir viena no iespējamām atbildēm uz jautājumu “Kas Tevi piesaista Latvijai?”. Atbilstoši kopienas piederības teorijai 2004. gadā šis apgalvojums uzrāda pozitīvu statistiski nozīmīgu korelāciju ar piederības izjūtu Latvijai. Tie respondenti, kuri 2004. gadā izjuta ciešu piederību Latvijai, arī saistīja savu nākotni ar to. Tomēr 2010. gadā korelācija ir pilnīgi pretēja – negatīva un statistiski nozīmīga. Tas nozīmē, ka tie respondenti, kuri 2010. gadā pauž ciešāku saikni ar Latviju, mazāk to uzskata par nākotnes plānu ietekmētu. Oriģinālajā BISS pētījumā jau atzīmēts, ka, salīdzinot ar 2004. gadu, 2010. gadā ir būtiski samazinājies to skolēnu skaits, kuri savu nākotni, tostarp mācības un darbu, saistītu ar Latviju. 2004. gadā šo variantu atzīmēja 27 % skolēnu, bet 2010. gadā vairs tikai 15 % (BISS 2010: 10). Kā norādīts pētījumā, tad “[..] viens no galvenajiem izmaiņu iemesliem varētu būt ekonomiskās recesijas ietekme gan uz skolēnu un viņu vecāku materiālo nodrošinātību, gan arī uz valsts tēlu kopumā” (BISS 2010: 5).

4. tabula. Vajadzības/spējas realizēties dimensija

	2004			2010		
	Atbildeju skaits	Korelācijas koeficienta vērtība	Statistiskais nozīmīgums	Atbildeju skaits	Korelācijas koeficienta vērtība	Statistiskais nozīmīgums
Ar Latviju saistu savu nākotni – mācības, darbu	1177	,111	,000	513	-,137	,002
Latvijā, iekārtojoties jebkurā darbā, nav svarīga profesionālā kvalifikācija, bet pilsonība – priekšroka tiek dota Latvijas pilsoņiem	1168	-,067	,023	510	-,011	,797
Latvijā, iekārtojoties darbā, nav svarīgas profesionālās zināšanas un prasmes, bet gan tautība	1173	-,070	,017	511	-,131	,003

Korelācijas koeficients: *Spearman's rho* – ρ

Avots: Autores aprēķini, BISS 2004 & 2010.

Divi jautājumi no aptaujas tika izmantoti, lai noskaidrotu krievvalodīgo skolēnu diskriminācijas uztveres nozīmīgumu korelācijā ar piederības izjūtu Latvijai. Pirmais apgalvojums – “Latvijā, iekārtojoties jebkurā darbā, nav svarīga profesionālā kvalifikācija, bet pilsonība – priekšroka tiek dota Latvijas pilsoņiem” – tika izmantots, lai noteiktu, vai pastāv uzskats par diskrimināciju attiecībā uz pilsonības statusu un ekonomisko labklājību. 2004. gadā korelācija bija vāja un negatīva, bet 2010. gadā izteikums neuzrādīja statistiski nozīmīgu korelāciju ar piederības izjūtu Latvijai. Tomēr otrais apgalvojums – “Latvijā, iekārtojoties darbā, nav svarīgas profesionālās zināšanas un prasmes, bet gan tautība” – gan 2004., gan 2010. gadā uzrādīja statistiski nozīmīgu negatīvu korelāciju ar piederības izjūtu Latvijai. Tie respondenti, kuri jūtas ciešāk saistīti ar Latviju, pārsvarā neuzskata, ka diskriminācija darba tirgū atkarībā no tautības būtu regulāra parādība. Savukārt tie, kuriem piederības izjūta Latvijai ir vājāka, pārsvarā piekrīt šim apgalvojumam.

Emocionālā saikne

Kopīgās emocionālās saiknes dimensija kopienas piederības teorijas izpratnē ietver sevī interaktīvo un nostādņu integrācijas posmu un akcentē kopīgas intereses, sociālo tīklu un primāro attiecību attīstību, biežus un pozitīvus kontaktus, savstarpējo izpratni un nacionālo identitāti, kuras rezultātā rodas kopības izjūta ar grupu. Skaidrojot dažādās parādības, kuras veido kopīgu emocionālo saikni, D. Makmilans un D. Čaviss, balstoties uz kontaktu hipotēzi, apgalvo: “Jo vairāk cilvēki savstarpēji kontaktējas, jo, visticamāk, tie satuvināsies.” (McMillan & Chavis 1986: 13)

Bet, atsaucoties uz Gordona Olporta (*Gordon Allport*) teorijām (Allport, 1954), viņi arī norāda, ka savstarpējam kontaktam ir jābūt pozitīvam: “Jo pozitīvāka pieredze un attiecības, jo dziļāka saikne.” (McMillan & Chavis 1986: 13)

Lai dažādi indivīdi ar atšķirīgu izcelsmi tuvinātos kopienas ietvaros, kontaktiem jānotiek atbilstošos apstākļos, tiem jābūt savstarpēji pozitīviem.

Tādējādi, operacionalizējot emocionālo saikni un tās korelāciju ar piederības izjūtu Latvijai, jautājumi, kuri attiecas uz latviešu un krievvalodīgo iedzīvotāju savstarpējām attiecībām un to kvalitāti, tika pārskatīti. Kā tas redzams 5. tabulā, pirmais apgalvojums un tā korelācija ar piederības izjūtu Latvijai, kura tika noskaidrota, bija: “Man ir vienalga, vai draudzēties ar latvieti vai krievu, ka tikai ir kopīgas intereses.” Gan 2004., gan 2010. gadā korelācija bija pozitīva un statistiski nozīmīga. Ja respondents piekrita apgalvojumam un neierobežoja draugu izvēli ar etnisko piederību, bet koncentrējās uz kopīgām interesēm, tad viņš/viņa arī pauda ciešāku piederības izjūtu Latvijai. Izanalizējot respondentu pēdējā laika izjūtas pret latviešiem ar apgalvojumu “Pēdējā laikā man radusies nepatika pret latviešiem” un šo negatīvo izjūtu ietekmi uz piederības izjūtu Latvijai, rezultāti gan 2004., gan 2010. gadā norāda uz negatīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju. Ja respondents nepiekrita minētajam apgalvojumam, lielāka varbūtība, ka viņš pauda ciešāku piederību Latvijai. Draudzība un saskaņa, kā arī emocionālās saiknes dimensijas ietvaros tieši ietekmē piederības izjūtas veidošanos un tās izpausmes.

5. tabula. Emocionālās saiknes dimensija

	2004			2010		
	Atbildejušo skaits	Korelācijas koeficienta vērtība	Statistiskais nozīmīgums	Atbildejušo skaits	Korelācijas koeficienta vērtība	Statistiskais nozīmīgums
Man ir vienalga, vai draudzēties ar latvieti vai krievu, ka tikai ir kopīgas intereses	1175	,158	,000	512	,278	,000
Pēdējā laikā man radusies nepatika pret latviešiem	1171	-,157	,000	510	-,252	,000
Man negribētos pārcelties uz dzīvi citā valstī, jo Latvija ir mana dzimtene	1175	,247	,000	513	,323	,000

Korelācijas koeficients: *Spearman's rho* – ρ

Avots: Autores aprēķini, BISS 2004 & 2010.

Visbeidzot, pēdējais elements, kurš veicina emocionālo saikni, kopienas piederības teorijas ietvaros, ir garīgā saikne. D. Makmilans un D. Čaviss konstatē, ka “šo svarīgo elementu ir ļoti grūti definēt” (McMillan & Chavis 1986: 14).

Garīgā saite daļēji veidojas no kopīgas vēstures, pašidentificēšanās ar šo vēsturi un tautu, kā arī tautas garu. Tas izpaužas ar kopienas un tās teritorijas

identificēšanos kā ar dzimteni vai tēvzemi pat tad, ja indivīda etniskās saites nāk no citurienes. Lai pārbaudītu garīgās saiknes ietekmi, apgalvojums “Man negribētos pārcelties uz dzīvi citā valstī, jo Latvija ir mana dzimtene” tika pārbaudīts korelācijā ar piederības izjūtu Latvijai. Gan 2004., gan 2010. gadā apgalvojums uzrādīja pozitīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju ar pausto piederības līmeni Latvijai.

Pilsonība

Kā jau minēts, pilsonība ir unikāla, jo to var uzskatīt gan par emocionālu, gan arī visnotaļ praktisku saikni. Pilsoņu kopa rada emocionāli svarīgu grupējumu, pie kura indivīdam justies piederīgam, un pilsonības statuss arī piešķir tiesības un privilēģijas, kas var palīdzēt īstenot racionālas vajadzības. Kā uzskata Tomass Hamfrijs Māršals (*Thomas Humphrey Marshall*), pilsonība ne tikai apmierina vajadzības un garantē indivīdu tiesības, bet tai ir arī integrējoša ietekme, jo tā rada kopienas izjūtu, kura ir balstīta uz dalību, lojalitāti un kopīgām vadlīnijām (Marshall 1950: 40). Oficiāla dalība kopienā jau izsenis uzskatīta par efektīvu līdzekli sabiedrības kultūras sašķeltības pārvarēšanai un sociālās kohēzijas veicināšanai (Kivisto 2004: 291). Tātad empīriskajā analizē pilsonības statuss un vēlme to iegūt tika atsevišķi pārskatīta korelācijā ar piederības izjūtu Latvijai.

6. tabula. *Pilsonības dimensija*

	2004			2010		
	Atbildejušo skaits	Korelācijas koeficienta vērtība	Statistiskais nozīmīgums	Atbildejušo skaits	Korelācijas koeficienta vērtība	Statistiskais nozīmīgums
Pilsonības statuss	1175	,069	,019	513	,012	,784
Vēlme iegūt Latvijas pilsonību	391	,057	,263	65	-,099	,431

Korelācijas koeficients: *Spearman's rho* – ρ

Avots: Autores aprēķini, BISS 2004 & 2010.

6. tabulā vispirms tika analizēta korelācija starp respondenta pilsonības statusu un tā piederības izjūtu Latvijai. Tā kā pilsonība apzīmē formālu dalību grupā un kopienā, teorētiskā hipotēze norādītu, ka respondentiem, kuri ir Latvijas Republikas pilsoņi, būs pozitīva korelācija ar pausto piederības izjūtas līmeni Latvijai. Tomēr dati tikai daļēji apstiprina šo pieņēmumu. 2004. gadā ir novērojama vāja, statistiski nozīmīga korelācija starp respondentiem ar Latvijas pilsonību un to pausto piederības līmeni Latvijai. Tie respondenti, kuriem ir Latvijas pilsonība, nedaudz biežāk pauda “ciešu” vai “ļoti ciešu” saikni ar Latviju.

Empīriskajā analizē 2010. gadā netiek konstatēta statistiski nozīmīga korelācija. Analīze liecina, ka pilsonības statuss būtiski neietekmē piederības izjūtas

līmeni Latvijai. Turklāt saskaņā ar analīzes datiem aptaujāto studentu vidū 29 % krievvalodīgo Latvijas pilsoņu pauda “ļoti ciešu” vai “ciešu” saikni ar Latviju, kā to norādīja arī 29 % no krievvalodīgajiem nepilsoņiem (BISS 2010). Piederības izjūtas trūkums 2010. gadā arī bija satraucoši līdzīgs abām grupām. No krieviski runājošajiem Latvijas pilsoņiem 71 % apgalvoja, ka ar Latviju jūtas saistīti “ne pārāk cieši” vai “nemaz”, bet arī 71 % krievvalodīgo nepilsoņu pauda tieši šādu pašu viedokli (BISS 2010).

Analīzes ietvaros tika apskatīta arī piederības izjūtas Latvijai korelācija ar vēlmi iegūt pilsonību. 2004. gadā 34 % no aptaujātiem skolēniem nebija Latvijas pilsonības, bet 70 % no viņiem pauda vēlmi to iegūt. 2010. gadā pilsonības nebija vien 12 % no aptaujātiem skolēniem, toties tikai 39 % no viņiem pauda vēlmi to iegūt (BISS 2010: 13). Korelācija attiecībā uz vēlmi iegūt pilsonību un piederības izjūtu Latvijai 2004. gadā ir vāja un statistiski nenozīmīga, bet 2010. gadā vispār netiek konstatēta statistiski nozīmīga korelācija.

Secinājumi

Mūsu mērķis bija uzskatāmi parādīt, ka piederības izjūtu Latvijai krievvalodīgajā kopienā ietekmē ne tikai emocionālais un kulturālais uzsvars uz funkcionālo un nostādņu integrāciju. Tāpat mērķis bija arī norādīt uz teorētisko bāzi un piedāvāt inovatīvu pieeju, ar kuras palīdzību pētīt un studēt piederības izjūtu nacionālajai kopienai, kā arī noteikt, kādi faktori veicina piederības izjūtas attīstību integrācijas kontekstā. Operacionalizējot dažādus kopienas piederības teorijas aspektus, iespējams konstatēt, kādi faktori uzrāda konsekventu korelāciju ar piederības izjūtu Latvijai un būtu ņemami vērā turpmākās integrācijas politikas realizēšanā.

No veiktās analīzes jāsecina, ka Latvijā, šķiet, ir nopietna plaisa starp integrācijas politikas pieeju un izvirzītajiem mērķiem. Iepazīstoties ar pētniecības teorētiskajām pieejām un aptauju datu analīzi, var secināt, ka šī brīža integrācijas politikas pieeja krievvalodīgajā kopienā neveicina piederības izjūtu Latvijai. Lai gan Latvijas integrācijas politikas mērķis ir šo piederības izjūtu veicināt, iepriekš aprakstītā krievvalodīgo jauniešu viedokļu analīze liecina, ka uzsvars uz latviešu valodu un kultūru neuzrāda konsekventu korelāciju ar piederības izjūtas līmeni. Līdz ar to jāatzīst, ka piederības izjūta ir atkarīga ne tikai no funkcionālās un nostādņu integrācijas. Turklāt pastāv ievērojama teorētiskā bāze, kuru var izmantot par pamatu papildu elementu izmantošanai integrācijas politikas veidošanas procesos.

Tādējādi, iespējams, esošajā politiskajā un ekonomiskajā situācijā Latvijā, tikai ar latviešu valodas zināšanām un tās lietošanu vien nepietiek, lai veidotos noturīga un izteikta piederības izjūta Latvijai. Latvijas integrācijas politikai ir jākļūst elastīgākai un dinamiskākai, tās īstenošanā jāņem vērā racionālie apsvērumi un globālo procesu ietekme uz piederības izjūtas veidošanos.

2. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES POLITISKIE ASPEKTI

2. POLITICAL ASPECTS OF NATIONAL IDENTITY

2.1. ETNISKĀ IDENTITĀTE UN POLITISKĀ RĪCĪBSPĒJA

2.1. ETHNIC IDENTITY AND POLITICAL CAPABILITY

Sabiedrības attīstību nereti mēdz interpretēt kā tās saimniecisko attīstību, akcentējot iekšzemes kopprodukta kāpumu, darba algas dinamiku un tamlīdzīgus ekonomiskos indikatorus. Neapšaubot materiālā konteksta nozīmi, attīstības jēdziens tomēr būtu izprotams plašāk. Pēdējos 20 gados arvien vairāk tiek spriests par tautas attīstību, kā arī par centieniem panākt ilgtspējīgu attīstību (Sen 1985; Nussbaum & Sen 1993). Abi šie jēdzieni ietver būtisku sociālo un vides komponentu. Turklāt tie ir cieši saistīti ar indivīdu un tā darbības izvēļu paplašināšanu, ko mēdz apzīmēt ar rīcībspējas jēdzienu.

Šādi interpretētu indivīda rīcībspēju saimnieciskajā, politiskajā vai kultūras jomā var ietekmēt ļoti plašs faktoru loks, tos iespējams grupēt iekšējos faktorus (piemēram, indivīda veselības stāvoklis vai reliģiskā pārliecība) un ārējos faktorus (piemēram, valsts ģeopolitiskais stāvoklis vai apkārtējās vides resursi). Par vienu no iekšējiem faktoriem ir uzskatāma indivīda identitāte, kas var būt saistīta ar vairākām dimensijām – atkarībā no grupas, ar kuru tiek veidotas piederības attiecības (Christian et al 1976; Garza & Herringer 1987).

Latvijas kontekstā liela uzmanība ir tikusi un tiek pievērsta nacionālajai identitātei un tās lomai sabiedrības un indivīda mijdarbībā (Pabriks 1999; Dribins 2000; Vēbers 2000; Jubulis 2001; Vēbers 2001; Pabriks 2002; Commercio 2010; Muižnieks & Rozenvalds 2010; Šķilters & Lasmane 2010; Zepa & Kļave 2011; Bela & Zepa 2012; Kļave 2013). Šī termina saturs gan nav viennozīmīgi skaidrs, jo dažkārt ar to saprot piederību etniskajai grupai (šāda pieeja lielā mērā sakņojas agrīnajos darbos par nacionālo identitāti angļu valodā), bet dažkārt – piederību valsts iedzīvotāju kopienai, kas nereti kļūdaini tiek pielīdzināta politiskajai nācijai.

Kaut gan Latvijas iedzīvotāju emigrācijas process pēdējos gados ir aktualizējis nepieciešamību stiprināt indivīda piederības izjūtu Latvijai (to acimredzot mēģināja veicināt arī ar dubultpilsonības iespēju paplašināšanu 2013. gadā), biežāk tiek diskutēts par etnisko un lingvistisko atšķirību politisko lomu. Šī raksta mērķis ir aplūkot etnisko identitāti un tās saikni ar indivīda rīcībspēju, īpašu uzmanību pievēršot indivīda izvēļu paplašināšanai kolektīvu un saistošu lēmumu pieņemšanas procesā. Padziļināti tiks analizēta etniskās identitātes saikne ar dažādām politiskās līdzdalības formām, etniskās identitātes ietekme uz vēlētāju izvēli, etnisko apsvērumu loma valdības koalīciju veidošanas procesā, kā arī vispārējās izglītības iestāžu loma etniskās identitātes veidošanā.

Līdzdalība un etniskā identitāte

Politiskā līdzdalība vai vismaz tās demonstrēšana ir augstu vērtēta dažādos politiskajos režīmos kā leģitimitātes uzturēšanas instruments. Tomēr tā ir īpaši nozīmīga demokrātijās, kur nemākslota līdzdalība ir būtisks politiskā režīma veiktspējas un arī stabilitātes indikators. Ar politiskās līdzdalības starpniecību tiek veicināta informācijas apmaiņa starp sabiedrību un pārvaldes sistēmu (Verba et al. 1995). Cilvēki, kuri piedalās lēmumu pieņemšanas procesā, parasti arī pauž lielāku apmierinātību ar pastāvošo politisko režīmu un retāk jūtas atsvešināti no tā, līdz ar to rodas iespēja mazināt lēmumu pieņemšanas un īstenošanas nosacītās izmaksas.

Politiskā līdzdalība Latvijā ir relatīvi zema un visvairāk izpaužas visai pasīvos veidos. To labi atspoguļo 2010. gada nogalē veiktā reprezentatīvā Latvijas Republikas pilsoņu aptauja. Saskaņā ar tās datiem izplatītākās līdzdalības formas ir balsošana Saeimas vēlēšanās (78 % respondentu), pašvaldību vēlēšanās (54 % respondentu) un Eiropas Parlamenta vēlēšanās (44 %). Puslīdz iecienītas ir arī citas konvencionālās līdzdalības formas – dalība referendumā (31 %) vai parakstu vākšanā par referendumu ierosināšanu (20 %). 29 % respondentu apgalvo, ka nav piedalījušies nekādās aktivitātēs, kas būtu saistāmas ar politisko līdzdalību.

Pilsoņu kontakti ar politiķiem vai institūcijām ir reti. Relatīvi biežāk respondenti ir sazinājušies ar pašvaldībām: nedaudz vairāk nekā 2 % respondentu ir rakstījuši vēstules pašvaldībai, bet 5 % ir tikušies ar pašvaldību deputātiem. Savukārt vēstules ministrijām vai valsts augstākajām amatpersonām ir rakstijis mazāk nekā 1 % aptaujāto, bet ar Saeimas deputātiem tikušies 3 % respondentu. Vairāku aptauju rezultāti uzrāda saikni starp kontaktu biežumu ar amatpersonām un indivīdu uzskatiem par savām spējām ietekmēt lēmumu pieņēmējus: tie, kuriem ir pārlicība par savu ietekmi, biežāk kontaktējas ar amatpersonām.

Saiknes stiprināšana ar lēmumu pieņēmējiem, iesaistoties dažādās organizācijās, Latvijā ir ļoti vāji izteikta. Dalību politiskās partijās apliecināja mazāk nekā 1 % aptaujāto, profesionālajās apvienībās un biedrībās darbojās nedaudz vairāk kā 1 %, nevalstisko organizāciju darbībā – 2,5 %, bet arodbiedrībās – 9 % aptaujāto.

Tomēr arī nekonvencionālas līdzdalības formas izmantotas visai reti: piketos un demonstrācijās piedalījušies 6,5 %, streikos – 2 %, bet noteiktas preces boikotējuši 3 % aptaujāto.

Aplūkojot nikuļojošās politiskās līdzdalības saikni ar etnisko identitāti, var konstatēt vairākas iezīmes. Pirmkārt, nav vērojamas milzīgas atšķirības majoritātes un minoritāšu pārstāvju līdzdalības ieradumos. Otrkārt, tādas konvencionālas līdzdalības formas kā kontakti (vēstules, tikšanās) ar amatpersonām un institūcijām vai dalība dažādu veidu organizācijās latvieši izmantojuši nedaudz biežāk nekā minoritāšu pārstāvji. Tomēr ir būtiski piebilst, ka dalība arodbiedrībās ir vienlīdz izplatīta kā majoritātes, tā minoritāšu vidū. Tāpat svarīgi ievērot, ka vēstuļu rakstīšanu pašvaldībai relatīvi biežāk pieminējuši austrumslāvu respondenti, kuri dzīvo Rīgā, un tas būtu pētāms padziļināti. Ja tas izrādītos saistīts ar Saskaņas Centra pārstāvju atrašanos Rīgas domes vadībā, tad liecinātu vai nu par līdzdalības etniskajiem iegrožojumiem, vai arī par indivīdu uzskatiem par savām ietekmes spējām, kuri tāpat varētu būt situatīvi. Treškārt, tādas nekonvencionālas līdzdalības formas kā piketi, streiki un demonstrācijas bijušas populārākas tieši minoritāšu vidū. Taču aptaujas datu regresijas analīze mudina domāt, ka šādas formas vairāk ir iecienījuši respondenti ar augstāku izglītības līmeni. Tāpat jānorāda, ka patēriņa preču boikotēšanā etniskā identitāte nav nozīmīga.

Lielāka vērība būtu pievēršama vistradicionālākajai un izplatītākajai dalības formai – līdzdalībai vēlēšanās. Vispirms jāuzsver, ka minoritāšu vidū ir fiksēta augstāka līdzdalība pašvaldību un Eiropas Parlamenta vēlēšanās (par 3 līdz 6 procentpunktiem). Šis ir pavērsiens līdz pat 2009. gadam fiksētajās tendencēs, kas uzrādīja minoritāšu zemāku līdzdalību nozīmīgāko institūciju vēlēšanās. Tomēr 10. Saeimas vēlēšanās (2010) latvieši joprojām bija par 5 procentpunktiem aktīvāki nekā minoritāšu pārstāvji.

Dalību Saeimas vēlēšanās statistiski nozīmīgi vairo latvietība, lielāka interese par politiku, lielāks vecums, augstāks izglītības līmenis, kā arī uzskats, ka ir nozīme tam, par kuru partiju nobalso vēlēšanās. Dalību pašvaldību vēlēšanās statistiski nozīmīgi vairo lielāka interese par politiku, lielāks vecums, augstāks izglītības līmenis, kā arī uzskats, ka ir nozīme tam, par kuru partiju nobalso vēlēšanās. Dalību Eiropas Parlamenta vēlēšanās vairo lielāks vecums, augstāks izglītības līmenis, kā arī uzskats, ka ir nozīme tam, par kuru partiju nobalso vēlēšanās. Tādējādi var secināt, ka etniskā identitāte pašlaik nekalpo kā līdzdalību ierobežojošs faktors pašvaldību un Eiropas Parlamenta vēlēšanās, taču tās ietekme pagaidām saglabājas Saeimas vēlēšanās.

Vienlaikus jāuzsver, ka etniskā identitāte pēdējās desmitgades laikā ir bijusi nozīmīgs līdzdalības katalizators un mobilizējošais faktors. Vairākas politiskās organizācijas priekšvēlēšanu laikā slēpti vai gluži atklāti norādījušas uz citas etniskās identitātes vai rases pārstāvju it kā radīto apdraudējumu etniskajā, ekonomiskajā vai valsts drošības jomā, tā mudinot savu identitātes grupu piedalīties vēlēšanās un atbalstīt attiecīgās grupas interešu politiskos pārstāvjus. Šādu mobilizācijas

paņēmienu biežāk izmantojušas politiskās organizācijas, kuru programmu viens no stūrakmeņiem ir etniskās identitātes stiprināšana.

Viena no vērienīgākajām politiskajām kustībām pēc neatkarības atjaunošanas – Krievu skolu aizsardzības štābs, kas aktīvi darbojās 2003.–2005. gadā, – sabiedrisko rezonansi un atbalstītājus ieguva, uzsākot pretestību valdības iecerētajai mazākumtautību skolu reformai, kas tika formulēta pēc ilgākām politiskām diskusijām. Kaut gan štāba darbībā bija skaidri saskatāma saikne ar Krieviju un tas radīja pamatotos jautājumus par kaimiņvalsts atbalsta apjomu un formām šai kustībai, ir grūti iedomāties, ka līdzvērtīga vēriena un intensitātes līdzdalība būtu iespējama jomās, kuras nav saistītas ar etniskās identitātes izkopšanai vitāli svarīgiem jautājumiem.

Laika ziņā daudz īsāka politiskās līdzdalības epizode bija 2012. gada 18. februārī notikusī tautas nobalsošana par valsts valodas statusa piešķiršanu krievu valodai. Taču arī tās pamatā bija etniskās identitātes jautājumi, turklāt dalībnieku mobilizācija par 10 procentpunktiem pārsniedza 10. un 11. Saeimas vēlēšanās reģistrēto līdzdalības līmeni, vērienīgi iesaistot arī nesen no Latvijas emigrējušos pilsoņus, par ko liecināja neparasti augstā līdzdalība Lielbritānijā un Īrijā izveidotajos balsošanas iecirkņos.

Šie novērojumi ļauj apgalvot, ka pilsoņu etniskā identitāte būtiski neietekmē vairāku izplatītu politiskās līdzdalības formu izmantošanu, taču etniskā identitāte nereti tiek izmantota atsevišķu līdzdalības formu veicināšanai un politisko partiju atbalsta mobilizācijai.

Etniskās identitātes loma Saeimas vēlēšanās

Likumdevēja vēlēšanas ir politiskā procesa centrālais notikums parlamentārās demokrātijās, tas nosaka politisko spēku samēru uz zināmu laika posmu, kā arī būtiski ietekmē valdošās koalīcijas izveidi un funkcionēšanu. Pētījumi liecina, ka vēlēšanu uzvedību ietekmē plašs faktoru kopums – no reklāmas materiāliem līdz sociālajai piederībai.

Vēlēšanu uzvedības pētījumos senākā un joprojām viena no spēcīgākajām tradīcijām saistās ar dažādu sociāli demogrāfisko faktoru ietekmes novērtēšanu uz pilsoņu politisko izvēli. Šīs tradīcijas pamatā ir 20. gadsimta vidū izdarītā konstatācija, ka noteiktas sociālās grupas ASV bija tendētas uz zināmas politiskās partijas atbalstīšanu (Berelson et al. 1954; Lipset 1960). Tādējādi tika apgalvots, ka dažādi sociāli demogrāfiskie mainīgie definē grupu intereses, bet tās savukārt būtiski ietekmē partiju darbību un sabiedrības priekšstatus par to, kuras partijas minētās intereses aizstāv vairāk. Vēlāk šī pieeja tika attiecināta uz Eiropas demokrātijām, kā rezultātā tika formulēta t. s. šķirtņu teorija (Lipset & Rokkan 1967).

Etniskā identitāte ir viens no sociāli demogrāfiskajiem faktoriem, kas gan ilgu laiku netika padziļināti pētīts. Pieaugot daudzu attīstīto demokrātiju sabiedrības identitāšu daudzveidībai un izveidojoties sāncensīgiem politiskajiem režīmiem

Austrumeiropā, pētnieki arvien vairāk uzmanības pievērš etniskās identitātes lomai vēlēšanu rīcības strukturēšanā.

Latvijas sabiedriskās domas pētījumi apliecina etniskās identitātes nozīmi partiju sistēmas strukturēšanā (Evans & Whitefield 1993; Norgaard & Johannsen 1999). Turklāt ir pamats uzskatīt, ka tieši etniskā identitāte ir bijis nozīmīgākais faktors, kas ietekmējis pilsoņu izvēli Saeimas vēlēšanu dienā 21. gadsimta sākumā (Ikstens 2005). Tomēr jau kopš 2001. gada ir veikti plaši pasākumi sabiedrības integrācijas sekmēšanai, kuru rezultātā divu lingvistisko kopienu identitātēm būtu jāiegūst vairāk kopīgu iezīmju, kuras savukārt varētu mazināt etniskās identitātes politisko nozīmi. Dažas pēdējos gados veiktās Latvijas iedzīvotāju aptaujas uzrāda salīdzinoši nelielas etnolingvistisko kopienu atšķirības vairākos jutīgos politiskajos jautājumos (Rozenvalds 2011). Tāpēc ir svarīgi noskaidrot, vai sabiedrības integrācijas pasākumi atspoguļojas arī vēlēšanu rīcībā.

Lai izprastu etniskās identitātes vietu un lomu mūsdienu vēlēšanu uzvedības strukturēšanā, tika izmantoti dati no Latvijas Republikas pilngadīgo pilsoņu nacionāli reprezentatīvas aptaujas, kas, izmantojot valsts pētījumu programmas "Nacionālā identitāte" finansējumu, tika veikta drīz pēc 2010. gada oktobrī notikušajām 10. Saeimas vēlēšanām. Etniskā identitāte tika operacionalizēta divos atšķirīgos veidos – gan kā paša respondenta norādītā tautība, gan kā valoda, kas visbiežāk tiek lietota respondenta ģimenē.

Aptaujas rezultāti uzrāda skaidru pilsoņu izvēles saikni ar etnisko identitāti. Latvieši veido atbalstītāju nospiedošo vairākumu Vienotībai (97 % atbalstītāju uzskata sevi par latviešiem), Nacionālajai apvienībai (100 %), Zaļo un Zemnieku savienībai (94 %), kā arī apvienībai "Par labu Latviju" (71 %). Savukārt Saskaņas Centra atbalstītāju vidū dominē austrumslāvu minoritātes (80 %). Šāds nošķirums lielā mērā sakrīt ar 2002. gadā fiksēto situāciju, tomēr jāuzsver austrumslāvu partijas atbalstītāju loka zināma etniskā dažādošanās – tolaik apvienības "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" atbalstītāju vidū bija 92 % minoritāšu pārstāvju (Ikstens 2011).

Tomēr nav izslēgts, ka pilsoņu politiskās simpātijas ietekmēja citi sociāli demogrāfiskie faktori (piemēram, vecums) vai gluži citi apsvērumi (piemēram, atbalsts noteiktam politiskajam līderim). Lai noskaidrotu dažādu faktoru ietekmi uz balsojumu par noteiktu partiju, aptaujas dati tika analizēti, izmantojot loģistisko regresiju (sk. 1. tabulu). Etniskā identitāte tika operacionalizēta kā respondenta ģimenē visbiežāk lietotā valoda.

Pēcvēlēšanu aptaujas datu analīze nepārprotami liecina, ka nozīmīgākais faktors, kas skaidro vēlēšanu izvēli par labu noteiktai politiskajai partijai vai to apvienībai, ir valoda ģimenē, kas tika izmantota kā etniskās identitātes indikators. Etniskās identitātes augstā nozīme ir vērojama visiem pieciem sarakstiem, kuri 2010. gadā pārvarēja vēlēšanu barjeru un ieguva pārstāvniecību Saeimā. Turklāt četros gadījumos tā ir arī statistiski nozīmīga.

Otrs svarīgākais faktors ir katra politiskā spēka līdera darbības novērtējums (Valdis Dombrovskis Vienotības atbalstītājiem; Jānis Urbanovičs Saskaņas Centra

atbalstītājiem; Aivars Lembergs Zaļo un Zemnieku savienības atbalstītājiem; Roberts Zīle Nacionālās apvienības atbalstītājiem un Ainārs Šlesers apvienības “Par labu Latviju” atbalstītājiem). Tomēr līderu vērtējums būtiski atpaliek no etniskās identitātes ietekmes. Savukārt citiem faktoriem, kas tika iekļauti aptaujā un kas ir saistīti ar sociāli demogrāfisko sfēru, ir vēl mazāka un statistiski nenozīmīga ietekme.

1. tabula. Partiju atbalsta faktoru regresijas analīze

	V	SC	ZZS	NA	PLL
Latviešu valoda ģimenē	1,551 (0,000)	-3,665 (0,000)	1,915 (0,000)	2,114 (0,000)	0,754 (0,113)
Izglītība	-0,022 (0,393)	-0,044 (0,661)	-0,079 (0,310)	-0,012 (0,467)	0,187 (0,145)
Vecums	-0,002 (0,807)	0,011 (0,271)	-0,004 (0,561)	0,225 (0,218)	0,000 (0,972)
Ienākumi	0,002 (0,071)	-0,002 (0,415)	0,001 (0,281)	0,004 (0,341)	-0,003 (0,229)
Dzimums (vīr.)	-0,318 (0,182)	-0,099 (0,766)	0,020 (0,936)	0,021 (0,582)	0,001 (0,999)
Līdera vērtējums	0,373 (0,000)	0,367 (0,000)	0,319 (0,000)	0,322 (0,000)	0,352 (0,000)
Konstante	-4,369 (0,000)	-0,534 (0,508)	-4,590 (0,000)	-4,182 (0,000)	-5,132 (0,000)
Nagelkerke R ²	0,380	0,659	0,281	0,301	0,204

Piezīme. Analīze ir veikta ar SPSS 19.0 versiju. Iekavās norādīti nozīmīguma koeficienti. Statistiski nozīmīgās vērtības izceltas ar tumšākiem cipariem.

No vienas puses, šie rezultāti skaidri apliecina etniskās identitātes milzīgo lomu vēlēšanu atbalsta mobilizēšanā, kas vienlaikus norāda uz etniskās identitātes radītajiem ierobežojumiem indivīdu politiskajai rīcībspējai. No otras puses, salīdzinājums ar 2002. gada datu analīzi liecina, ka nav notikušas izmaiņas vēlēšanu uzvedību ietekmējošajos nozīmīgākajos faktoros, jo arī tolaik etniskajai identitātei un līderu vērtējumam bija vislielākā ietekme. Izmaiņas ir saskatāmas vien tajā, ka 2010. gadā savu statistisko nozīmi ir zaudējuši atsevišķi demogrāfiskie faktori, kas 2002. gadā bija būtiski dažām partijām.

Koalīciju veidošana un etniskā identitāte

Parlamentārās sistēmās valdības veidošana ir viens no svarīgākajiem politiskā procesa notikumiem. Tā rezultāti ne tikai iezīmē politisko spēku tā brīža samēru likumdevējā, bet arī jūtami ietekmē politisko organizāciju iespējas īstenot savas programmas, valdības partijām parasti gūstot priekšrocības. Tāpat atrašanās valdošajā koalīcijā var sniegt pieeju administratīvajiem un cita veida resursiem,

kas partijām var būt noderīgi cīņā par varu ar politiskajiem konkurentiem (Ikstens 2009).

Arī Latvijā iekļaušanās valdībā ir viens no svarīgākajiem politisko partiju mērķiem. Turklāt tas attiecas ne vien uz Saeimā ievēlētajām partijām un to apvienībām, bet arī uz vietējām partijām, kuras praktiskajā darbībā ir izveidojušas formālas vai neformālas saiknes ar kādu no nacionālā līmeņa politiskajām organizācijām. Šādu interesi lielā mērā skaidro valdības vieta un loma Latvijas politiskajā procesā. Saskaņā ar Satversmes 58. pantu Ministru kabinetam ir padots absolūtais vairums valsts pārvaldes iestāžu, līdz ar to paveras plašas iespējas politikas formulēšanai un īstenošanai. Turklāt absolūto vairākumu Saeimā izskatāmo priekšlikumu iesniedz Ministru kabinets, tādējādi būtiski ietekmējot gan likumdevēja darba kārtību, gan arī tā lēmumu saturu (Ikstens 2010).

Latvijas politiskās sistēmas neatņemama iezīme ir vairāku politisko spēku veidotas koalīcijas, uz kā balstās valdības. Tas ir bijis raksturīgs gan starpkaru demokrātijas posmā, gan arī pēc neatkarības atjaunošanas. Koalīciju nepieciešamību noteikusi Saeimas sastāva sadrumstalotība – tā bija īpaši izteikta starpkaru posmā, bet neatkarības atjaunošanas laikā to centās mazināt, ieviešot vēlēšanu sliedzņus jeb pārstāvniecībai minimāli nepieciešamo vēlētāju atbalstu (4 % derīgo balsu 1993. gada vēlēšanās; 5 % sekojošajās Saeimas vēlēšanās).

Laikā no 1993. gada jūnija, kad notika 5. Saeimas vēlēšanas, līdz 2013. gada jūlijam ir bijušas 20 valdības.¹ Visi šie kabineti ir smēlušies atbalstu no vairāku partiju un/vai Saeimas deputātu grupu koalīcijām. Pētnieki mēdz izšķirt triju veidu koalīcijas: minimālās (angļu *minimum-winning*), pārpalikuma (angļu *oversized*) un mazākuma (angļu *minority*) koalīcijas (Neumann von & Morgenstern 1953; Riker 1962; Axelrod 1970). Kopš 1993. gada Latvijā ir funkcionējušas visu triju veidu koalīcijas.

Visbiežāk ir pastāvējušas minimālās koalīcijas, kurās ietilpstošo frakciju deputātu skaits nepārsniedza 60. Par šādām būtu uzskatāmas 11 koalīcijas. Savukārt pārpalikuma koalīcijas darbojās pēc banku krīzes ēnā notikušajām 6. Saeimas vēlēšanām, atbalstot divas tobrīd bezpartijiskā Andra Šķeles vadītās valdības, kā arī pēc Induļa Emša mazākuma valdības krišanas.

Tiek uzskatīts, ka mazākuma koalīcijas drīzāk pastāv mazas ideoloģiskās polarizācijas apstākļos, darbojoties spēcīgai centriski ievirzītai politiskajai partijai. Kaut gan Latvijā šādi apstākļi nav ļoti raksturīgi, ir pastāvējušas sešas mazākuma valdības. Hrestomātiskas ir savienības “Latvijas Ceļš” pārstāvju Valda Birkava un Māra Gaiļa vadītās valdības 5. Saeimas laikā, kad valdību darbs tika nodrošināts, kabinetam aktīvi sadarbojoties ar dažādiem parlamentā pārstāvētajiem spēkiem. Valdības, kuras vadīja Indulis Emsis un Vilis Krištopans (līdz 1999. gada 5. februārim), par mazākuma valdībām būtu uzskatāmas formāli, jo kritiskos brīžos tās atbalstīja ārpus koalīcijas esošas frakcijas, attiecīgi Tautas

¹ Saskaņā ar autora izvēlēto pieeju par jaunu valdību tiek uzskatīts ikviens Ministru kabinets, kuram mainās Ministru prezidents vai jebkurš no valdību atbalstošajiem koalīcijas partneriem.

saskaņas partija un Latvijas Sociāldemokrātu apvienība. Savukārt Aigara Kalviša un Valda Dombrovska valdības zaudēja vairākuma atbalstu parlamentā pēc tam, kad koalīciju pameta kāds no tās dalībniekiem (attiecīgi Jaunais laiks un Tautas partija), tomēr nelielais laiks līdz kārtējām Saeimas vēlēšanām tika uzskatīts par pietiekamu argumentu, lai šīs valdības netiktu gāztas. Turklāt ir pamats uzskatīt, ka pēc Jaunā laika izstāšanās no koalīcijas Aigara Kalviša valdību mēdza atbalstīt Saskaņas Centra frakcija, turpinot Tautas saskaņas partijas aizsākto Induļa Emša kabineta laikā.

Viena no izteiktākajām koalīciju veidošanas procesa iezīmēm ir tieši saistīta ar etnisko identitāti un tās politiskajām izpausmēm. Ņemot vērā plaši iesakņojušos priekšstatus par t. s. latviešu un austrumslāvu partijām, pirmās ir konsekventi centušās neiesaistīt otrās valdību veidojošajās koalīcijās. 20 gadu laikā neviena no partijām, kas uzskata sevi par austrumslāvu minoritāšu interešu pārstāvēm, nav tiešā veidā piedalījusies koalīcijā un deleģējusi savus pārstāvjus darbam Ministru kabinetā.

Vistuvāk dalībai kabinetā minoritāšu partijas nonāca 2004. gadā, kad tika izveidota Induļa Emša mazākuma valdība. Ņemot vērā skaitlisko spēku samēru 8. Saeimā un konfliktu starp vairākām latviešu partijām, nebija iespējams izveidot latviešu partiju vairākuma koalīciju bez Jaunā laika līdzdalības. Šādos apstākļos Tautas partija, Zaļo un Zemnieku savienība, kā arī Latvijas Pirmā partija panāca vienošanos ar austrumslāvu minoritātes pārstāvošo Tautas saskaņas partiju par atbalstu jaunas valdības radīšanai 2004. gada sākumā, solot meklēt kompromisu mazākumtautību izglītības iestāžu reformas jomā un paplašināt sociālās labklājības programmas. Tautas saskaņas partija balsoja par valdības apstiprināšanu, taču nesaņēma nevienu ministra portfeli, deleģējot savus pārstāvjus atsevišķiem publiski mazāk pamanāmiem amatiem. Induļa Emša valdība izrādījās viena no īslaicīgākajām kopš 1993. gada, un Tautas saskaņas partijas atbalstu (nu jau krietni irdenākā veidā) 8. Saeimā vēl spēja izmantot Aigars Kalvītis, lai novadītu valdību līdz kārtējām Saeimas vēlēšanām pēc Jaunā laika aiziešanas no koalīcijas 2006. gada aprīlī.

Vēl viena iespēja etnisko minoritāšu pārstāvjiem iekļauties valdošajā koalīcijā radās pēc Saeimas ārkārtas vēlēšanām 2011. gadā, kurās vislielāko mandātu skaitu ieguva austrumslāvus aizstāvošais Saskaņas Centrs, bet otrs populārākais spēks bija jaunizveidotā Zatlera Reformu partija, kuras līderi jau pirms vēlēšanām visnotaļ atklāti bija runājuši par nodomu iesaistīt Saskaņas Centru valdošajā koalīcijā. Tiesa, Zatlera Reformu partijas frakcijas sašķelšanās vēl pirms jaunievēlētās Saeimas pirmās plenārsēdes pārvilka svītru šai iecerei.

Ne viens vien latviešu politiķis ir stratēģiski apgalvojis, ka minoritāšu pārstāvju iesaiste valdošajā koalīcijā ļautu sadalīt politiskās atbildības slogu par valsts līdzšinējās attīstības rezultātiem un mazinātu minoritāšu politisko organizāciju vienotību un popularitāti. Neņemoties iztīrīt šāda apgalvojuma dziļākos nolūkus, tomēr jākonstatē, ka pagaidām šāda iesaiste nav notikusi. Tas ir skaidrojams ar latviešu partijām piemītošajām bailēm mazināt savu atbalstītāju loku, ciešāk

sadarbojoties ar austrumslāvu politiskajām organizācijām. Šādas bailes ir saskatāmas gan Induļa Emša valdības tapšanas laikā, atsakoties no austrumslāvu pārstāvju iecelšanas publiski redzamos amatos, gan arī šīs valdības krišanās, ko sekmēja Tautas partijas raizes par tās izredzēm 2005. gada pašvaldību vēlēšanās pēc ilgākas sadarbības ar Tautas saskaņas partiju.

Vēl skaidrāka ilustrācija šīm bailēm ir Zatlera Reformu partijas sabrukums dažu mēnešu laikā pēc tam, kad tās līderi bija apstiprinājuši nodomu iekļaut Saskaņas Centru koalīcijā. Tas izraisīja ne vien sešu deputātu tūlītēju atšķelšanos, bet arī iekšpartijisku opozīciju pret šādu soli. Savukārt sabiedrības atbalsts Zatlera Reformu partijai sabirza putekļos, partijas reitingam četru mēnešu laikā sarūkot no 17 % 2011. gada augustā līdz 4 % 2011. gada decembrī (Latvijas fakti) un turpinot kristies līdz pat 2012. gada pirmajai pusei. Tik krasas izmaiņas ir skaidrojamas ar reljefo etnisko šķirtni Latvijas sabiedrībā, kas empīriski konstatēta citviet šajā rakstā. Šīs šķirtnes ietekme ir saskatāma arī Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas evolūcijā, šai partijai nespējot politiski atgūties pēc koalīcijas ar austrumslāvu partijām Rīgas domē 2001.–2005. gadā (Ikstens 2013), kā arī apvienības “Tēvzemei un Brīvībai/LNNK” popularitātes kritumā pēc īslaicīgās iesaistes šajā pašā Rīgas domes koalīcijā. Tāpēc nav iemesla apgalvot, ka latviešu partiju bailes no ciešas sadarbības ar austrumslāvu politiskajām organizācijām nacionālajā līmenī būtu nepamatotas.

Ņemot vērā vēlēšanu uzvedības iezīmes, latviešu politiskās partijas ir ilgstoši vairījušās no ciešas publiski redzamas sadarbības ar austrumslāvu partijām nacionālajā līmenī. Tas ir mazinājis noteikta veida apdraudējumu šo partiju atbalstam sabiedrībā, taču ir radījis citas problēmas.

Vispirms tas ierobežo partiju politisko atbildīgumu par savu pārstāvju veikumu Saeimā un valdībā. Apzinoties riskus, kurus rada sadarbība ar austrumslāvu politiskajām organizācijām, latviešu partijas ir ierobežotākas koalīcijas partneru izvēlē. Turklāt kāda koalīcijas dalībnieka izvēle var tikt izdarīta, balstoties uz etniskiem apsvērumiem, nevis uz programmas un/vai iepriekšējās darbības izvērtējumu. No vienas puses, tas veicina partiju vaļīgāku izturēšanos pret priekšvēlēšanu solījumu pildīšanu un darbību valdībā, jo “bez mums nav iespējams izveidot koalīciju”. Kaut gan nevienā no Saeimas sastāviem nav bijusi situācija, kad ir iespējama tikai viena vairākuma koalīcija, vairākas partijas, kas iekļuvušas Saeimā vismaz divus sasaukumus pēc kārtas, ir teju visu savu darbības laiku atradušās valdībā. Piemēram, Latvijas Ceļš iekļāvās visās koalīcijās, kas tika izveidotas Latvijas Ceļa parlamentārās pastāvēšanas laikā. Tautas partija savas pastāvēšanas laikā nespēja iekļauties tikai vienā koalīcijā. Augstu koalīcijas spēju uzrāda arī Zaļo un Zemnieku savienība. Taisnības labad jānorāda, ka šāda koalīciju stabilitāte ir veicinājusi arī rīcībpolitiku stabilitāti, īpaši ārpolitikā.

No otras puses, koalīciju sastāva noturīgums šķiet stiprinām daļas sabiedrības uzskatus par to, ka pārmaiņas valdības politikās nav gaidāmas un tāpēc līdzdalība vēlēšanās kā pārmaiņu instruments ir bezjēdzīga. Par to vedina domāt Centrālās vēlēšanu komisijas pasūtītie sabiedriskās domas pētījumi pēc Saeimas

un pašvaldību vēlēšanām. Pēc 2009. gada pašvaldību vēlēšanām 12 % no tiem respondentiem, kuri nepiedalījās vēlēšanās, par galveno iemeslu minēja, ka viņi neredz jēgu vēlēšanām. Savukārt pēc 2013. gada pašvaldību vēlēšanām šādu respondentu īpatsvars bija pieaudzis līdz 18 %. Līdzīga nihilisma kāpuma tendence ir vērojama starp 2010. gada un 2011. gada Saeimas vēlēšanām – no 18 % uz 23 % nebalsojušo respondentu.

Šie novērojumi ir pamats apgalvojumam, ka etniskās identitātes politizācija mazina Latvijas politisko organizāciju savstarpējo konkurenci un apgrūtina pilnvērtīgu politiskā atbildīguma principa īstenošanu. Tas savukārt mudina pieņemt, ka etniskās identitātes depolitizācija ļautu mazināt vai pat atrisināt atbildīguma problēmu, vienlaikus būtiski paplašinot individu rīcībspēju politikā. Taču šāda pieeja ignorē riskus, ko varētu radīt austrumslāvu partiju pilnvērtīga iesaiste valdošajā koalīcijā (t. sk. majoritātes reakcija uz šādu pavērsienu un drošības apsvērumi), un ļoti mehāniski uzlūko etniskās identitātes (de)politizāciju. Jauno risku analīzei būtu veltāms atsevišķs pētījums, taču zināmu ieskatu etniskās identitātes depolitizācijas iespējās sniedz jauniešu vērtību pētījumi.

Etniskā identitāte un socializācija skolās

Ietekmīga skola identitātes pētniecībā postulē, ka identitātes ir sociāli konstruētas (Anderson 1983). No tā izriet, ka, mērķtiecīgi rīkojoties, socializācijas procesā ir iespējams mainīt individu identitātes. Dažādas socializācijas teorijas atšķirīgi interpretē gan vecumposmu, kurā socializācija notiek visaktīvāk, gan arī ietekmīgākos socializācijas aģentus (Jennings & Niemi 1968; Rokeach 1968; Krugman & Hartely 1970; Tedin 1980; Tims 1986; Valentino & Sears 1998; Jennings et al. 2009). Tomēr agrīnajā socializācijas posmā nozīmīgākā loma pieder ģimenei, kurā iegūtās vērtīborientācijas liek pamatus indivīda identitātēm un politiskajiem uzskatiem, nereti turpinot ģimenē valdošos priekšstatus. Savukārt izglītības iestādes, īpaši vispārējās izglītības iestādes, var būt ietekmīgs socializācijas aģents, kas apzināti sekmē noteiktu vērtību iesakņošanu un identitāšu veidošanu, ņemot vērā valsts lielo ietekmi uz izglītības saturu skolās.

Skolu lomu vērtīborientāciju demokratizēšanā labi ilustrē Rietumvācijas piemērs pēc Otrā pasaules kara, kad izglītības iestādes līdztekus plašsaziņas līdzekļiem kļuva par svarīgāko instrumentu iedzīvotāju attieksmju maiņai (Dalton 1993). Ņemot vērā ilgstošo nedemokrātisko periodu Latvijas 20. gadsimta vēsturē, spēcīgo komunistisko indoktrināciju un sabiedrības etnisko sašķeltību, būtu loģiski, ja Latvijas Republikā tiktu veikti socializācijas pasākumi, kas ir vērsti ne tikai uz demokrātisko vērtību nostiprināšanu sabiedrībā, bet arī uz identitāšu atšķirību mazināšanu. Tāpēc būtu sagaidāms, ka tieši skolās noritētu aktīvs socializācijas process.

Lai gūtu priekšstatu par Latvijas vispārīzglītojošo skolu lomu socializācijas procesā, 2009. gada pavasarī tika veikta reprezentatīva vidusskolēnu aptauja, kurā piedalījās 1311 respondenti, kuri mācījās kā latviešu, tā krievu un citu

mazākumtautību skolās. Aptaujas ietvaros tika pētīta respondentu vērtīborientācija un tās saikne ar priekšmeta "Politika un tiesības" apguvi vidusskolās. Šajā priekšmetā visplašāk iztirzā jautājumus, kas saistīti ar politisko identitāti.

Gandrīz puse (45 %) aptaujāto apgalvoja, ka viņi kopumā uzticas cilvēkiem, tomēr vislielāko uzticību bauda respondentu ģimenes un draugi ārpus skolas. Savukārt uzticēšanās konkrētas etnolingvistiskās grupas pārstāvjiem ir krietni zemāka – aptuveni ceturtdaļa aptaujāto teica, ka viņi lielā mērā vai drīzāk uzticas Latvijā dzīvojošajiem latviešiem vai Latvijā dzīvojošajiem krievvalodīgajiem. Uzticēšanos kādai no etnolingvistiskajām grupām spēcīgi ietekmēja paša respondenta identitāte – latvieši jūtami biežāk uzticas latviešiem, bet austrumslāvi – krievvalodīgajiem. Nav saskatāma būtiska priekšmeta "Politika un tiesības" apguves ietekme uz attieksmi pret citu etnolingvistisko grupu.

Respondentu interese par politiku uzskatāma par nedaudz paaugstinātu iepretim vidējiem Latvijas iedzīvotāju rādītājiem, turklāt vīrieši bijuši nedaudz vairāk ieinteresēti politikā nekā sievietes, bet latvieši – vairāk nekā austrumslāvi. Interese par politiku ir pozitīvi saistīta ar priekšmetu "Politika un tiesības" un "Vēsture" apguvi, tomēr cēlonības attiecības šeit būtu pārāgri konstatēt, jo "Politika un tiesības" ir izvēles priekšmets, kuru var izraudzīties tādi skolēni, kuriem dažādu iemeslu dēļ jau ir augstāka interese par politiku. Tomēr būtiski konstatēt, ka tie skolēni, kuru interese par politiku bijusi augsta, biežāk arī skolā ar saviem klasesbiedriem diskutējuši par politiskiem jautājumiem.

Plašsaziņas līdzekļi bijuši visbiežāk izmantotais avots informācijai par politiku (89 % respondentu saņēmuši informāciju par politiku no televīzijas, 60 % – no interneta avotiem, bet 35 % – no laikrakstiem un žurnāliem), turklāt arī skolēnu videi raksturīga divu informatīvo telpu pastāvēšana – 85 % skolēnu, kuru valoda ģimenē ir latviešu, informāciju ieguvuši latviešu valodā, savukārt 95 % skolēnu, kuri ģimenē lieto krievu valodu, informāciju par politiku no masu medijiem ieguvuši šajā valodā.

Visbiežāk politiskie jautājumi tiek pārrunāti ar ģimenes locekļiem – šādi rīkojusies aptuveni puse aptaujāto skolēnu (52 %). Ļoti bieži vai diezgan bieži jautājumi par politiku tiek apspriesti arī ar skolotājiem (41 %), savukārt ar skolasbiedriem un draugiem par politiku apspriedusies vien aptuveni trešdaļa skolēnu.

Ar ģimenes locekļiem politiskos jautājumus visbiežāk apsprieduši tie skolēni, kuru interese par politiku ir augsta, skolēni, kuriem kādam no ģimenes locekļiem interese par politiku tiek vērtēta kā augsta, kā arī skolēni, kuri savu interesi par priekšmetiem "Vēsture" un "Politika un tiesības" vērtē kā augstu. Tas mudina domāt, ka priekšmeta "Politika un tiesības" apguve ir tikai viens no faktoriem, kas veicina viedokļu apmaiņu par politiku mājās, šī izvēle var būt atkarīga arī no vecāku ieinteresētības skolēna mācību procesā un sekmēs.

Skolēni, kuri ļoti bieži vai diezgan bieži apspriež politiskos jautājumus ar skolotājiem un skolasbiedriem, biežāk ir mācījušies vai mācās priekšmetu "Politika un tiesības". Līdz ar to var secināt, ka šādas diskusijas notiek mācību priekšmeta ietvaros. Nozīmīgs ir arī fakts, ka šo skolēnu vecākiem nav izteikti

lielākas intereses par politiku nekā skolēnu vecākiem kopumā, tāpēc var teikt, ka priekšmets “Politika un tiesības” iesaista politisko jautājumu apspriešanā arī tos skolēnus, kuri šos jautājumus neapspriež ar vecākiem.

Aptuveni četras piektdaļas respondentu, kuri apspriež politiskus jautājumus ar ģimenes locekļiem, apgalvo, ka viņu viedokļi sakrīt ar sarunu biedriem. Savukārt tikai puse no tiem, kuri pārrunā politiskus jautājumus ar skolotājiem, norāda uz šādu viedokļu sakritību. Ļoti svarīgi ievērot: jo biežāk vecāki apspriež politiskus jautājumus ar saviem bērniem, jo augstāka ir viedokļu sakritība. Tie skolēni, kuri neapņūst priekšmetu “Politika un tiesības”, biežāk atzinuši viedokļu nesakritību politiskās diskusijās ar skolotājiem. Savukārt minētā priekšmeta apguve veicina viedokļu sakritību, īpaši tad, ja skolēnam ir paaugstināta interese par politiku. Kopumā tas varētu liecināt, ka skolas socializējošā loma ir izteiktāka ģimenēs ar zemāku interesi par politiku un ka priekšmeta “Politika un tiesības” apguvei ir zināma ietekme uz socializāciju un identitāšu veidošanos. Tomēr ietekmes apjoms un virziens nav viennozīmīgs.

Pētījuma dati norāda uz jūtamam skolēnu atsvešinātību no svarīgākajām valsts institūcijām. Skola un masu mediji (prese, televīzija, radio) ir divas institūcijas, kurām skolēni uzticas visvairāk. Savu uzticēšanos skolai pauž vairākums aptaujāto skolēnu (79 %). Savukārt uzticēšanās politiskajām partijām, valdībai un Saeimai ir viszemākā. Absolūtais vairākums skolēnu (85 %–88 %) šīm institūcijām drīzāk neuzticas vai neuzticas nemaz. Šāds uzticības sadalījums lielā mērā sakrīt ar Latvijas sabiedrības kopējo attieksmi pret minētajām institūcijām.

Skolēni, kuri salīdzinoši biežāk uzticas Saeimai, informāciju par politiku iegūst no ģimenes locekļiem un šo informāciju iegūst krievu valodā. Šie skolēni salīdzinoši biežāk ir austrumslāvi. Tāpat skolēni, kuru sarunvaloda ģimenē ir krievu valoda, biežāk dzīvo rajonu centros, kā arī Kurzemē. Skolēni, kuri uzticas Saeimai, biežāk ir mācījušies priekšmetu “Sociālās zinības”, kā arī viņiem ir augsta interese par priekšmetu “Vēsture”.

Uzticību valdībai salīdzinoši biežāk paužuši skolēni, kuru interese par politiku ir maza vai vidēja, kā arī tie skolēni, kuri ir apguvuši kādu no sociālo zinību priekšmetiem.

Uzticību politiskajām partijām salīdzinoši biežāk paužuši skolēni ar vidēju un augstu interesi par politiku, kā arī vīrieši, austrumslāvi, skolēni, kuru sarunvaloda ģimenē ir latviešu valoda, skolēni, kuri ir apguvuši priekšmetu “Sociālās zinības” un kuriem ir augsta interese par priekšmetu “Vēsture”.

Ģeogrāfiskās piederības izjūtai vērojamas atšķirības starp majoritātes un minoritāšu skolēniem. No vienas puses, pilsēta vai pagasts, kurā skolēns dzīvo (83 % respondentu), kā arī Latvija (73 % respondentu) ir biežāk minētās vietas, kurām skolēns jūtas ļoti cieši vai diezgan cieši piederīgs. No otras puses, Latvijai piederīgi salīdzinoši biežāk jūtas latviešu skolēni, kamēr austrumslāvu skolēni salīdzinoši biežāk jūtas piederīgi savai pilsētai vai pagastam, kā arī Krievijai. Turklāt tādu priekšmetu apguvei kā “Civilzinības”, “Sociālās zinības” vai “Politika un tiesības” nav būtiskas ietekmes uz skolēnu viedokli šajā jautājumā.

Skolēnu politisko simpātiju sadalījumam ir bijusi virkne līdzību ar Latvijas pilsoņu atbalstu politiskajām partijām aptaujas veikšanas laikā. Vispopulārākais bija Saskaņas Centrs, kam sekoja Zaļo un Zemnieku savienība, Jaunais laiks un Tautas partija. Salīdzinot ar pilngadīgo pilsoņu aptaujām, neparasti lielu atbalstu bija ieguvusi apvienība “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā”. Tas skaidrojams ar izlases specifiku – aptaujāti tika vien jaunieši, bet tieši šajā segmentā (kā to rāda reprezentatīvo nacionālo pētījumu rezultāti) apvienības “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” pozīcijas bija spēcīgākas. Svarīgi ievērot, ka nosacīti neizlēmušo respondentu īpatsvars un arī to respondentu īpatsvars, kuri nepiedalītos vēlēšanās, bija visnotaļ līdzīgs nacionāli reprezentatīvajās aptaujās fiksētajiem rādītājiem.

Aptaujas dati reljefi atklāj sabiedrībā pastāvošo dziļo etnisko šķirtni – austrumslāvi izteikti atbalsta Saskaņas Centru un apvienību “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā”, savukārt latvieši – pārējās partijas. Svarīgi ievērot, ka jau šajā aptaujā latviešu respondenti izturējās skeptiskāk pret līdzdalību vēlēšanās vai arī bija lielākā neskaidrībā par savām politiskajām simpātijām.

Politiskās līdzdalības ziņā skolēni bijuši salīdzinoši kūtri. No 10 aptaujā piedāvātajām darbībām (saziņa ar politiķiem; parakstu vākšana; attieksmes paušana, valkājot apģērbu vai iepērkoties u. c.) iepriekšējo divu gadu laikā nevienu nebija veikuši 56 % respondentu, bet vēl 22 % respondentu bija veikuši vienu darbību. Kaut gan skolēniem bijusi visnotaļ aktīva attieksme pret dzīvi (trīs ceturtdaļas piekrita apgalvojumam “Ja mani nodarbina kāda sabiedriska problēma, tad ir jāmēģina to atrisināt”), tomēr puse respondentu apgalvoja, ka ir pārāk aizņemti, lai piedalītos politikā. Trīs ceturtdaļas aptaujāto uzskatīja, ka iesaistīšanās politikā palīdz veidot karjeru. Zīmīgi, ka šādu uzskatu biežāk pauda skolēni ar augstu interesi par politiku un tie, kas apguvuši priekšmetu “Politika un tiesības”.

Lūgti novērtēt dažādu politisko lēmumu iespaidošanas paņēmieni ietekmīgumu, skolēni par iedarbīgāko nosauca plašsaziņas līdzekļu uzmanības piesaistīšanu (42 % respondentu), līdzdalību vēlēšanās (31 %), kā arī dalību oficiāli pieteiktā piketā/demonstrācijā un dalību politiskajā partijā (pa 24 %), kam cieši sekoja nepieteikts pikets/demonstrācija (23 %) un vardarbīgs protests (20 %). Konvencionālās līdzdalības formas par ietekmīgām biežāk uzskatījuši latvieši, kā arī tie respondenti, kuri ir apguvuši priekšmetus “Civilzinības” un “Politika un tiesības”. Savukārt nekonvencionālās formas ietekmīgākas šķitušas vīriešiem, priekšmetu “Politiku un tiesības” apguvušajiem, kā arī tiem, kuri informāciju par politiku iegūst krievu valodā.

Aptaujas dati liecina, ka skolēnu uzskatiem ir raksturīgas liberālas ievirzes. Viņi pauz spēcīgu atbalstu opozīcijas pilnvērtīgai darbībai (īpaši labi tas novērojams austrumslāvu skolēnu vidū) un nevalstiskā sektora iesaistei politikas veidošanā (vispirms jau latviešu skolēnu vidū), kā arī tādu materiālu publicēšanai, kuri var neatbilst sabiedrības vairākuma morālajiem uzskatiem. Vienlaikus skolēni šķiet esam pārņēmuši no vecākiem jūtam orientāciju uz valsti kā labklājības nodrošinātāju – 57 % respondentu uzskata, ka par iedzīvotāju sociālo nodrošinātību un labklājību ir jā rūpējas valstij, nevis pašiem indivīdiem.

Aptaujas datu padziļināta analīze rāda, ka priekšmetu "Politika un tiesības" apguvušajiem skolēniem ir kopumā liberālāka attieksme pret virkni jautājumu. Tomēr būtu nepieciešami papildu pētījumi, lai precīzāk fiksētu šī priekšmeta lomu vērtīborientāciju ietekmēšanā, jo ir vērojams, ka liberālāka attieksme ir nedaudz biežāk vērojama latviešu skolēnu vidū.

Respondentu ideoloģiskais pašnovērtējums nav pārsteidzošs – līdzīgi pieaugušo respondentu aptaujām kopumā nedaudz vairāk nekā puse (52 %) skolēnu savus politiskos uzskatus raksturo kā centriskus. Salīdzinoši liels ir to skolēnu skaits, kuriem nav sava viedokļa vai kuri nevēlas atklāt savu viedokli šajā jautājumā (24 %). Skolēni, kuri nezina vai nevēlas atklāt savus politiskos uzskatus, salīdzinoši biežāk ir vīrieši, austrumslāvi, skolēni, kuru sarunvaloda ģimenē ir krievu valoda, kā arī skolēni no Latvijas lielpilsētām. Informāciju par politiku no masu medijiem viņi parasti iegūst krievu valodā. Šo skolēnu interese par priekšmetu "Vēsture" ir salīdzinoši zema, viņi skolā biežāk nav apguvuši priekšmetu "Politika un tiesības". Vienlaikus ir redzams, ka kreiso vidū priekšmetu "Politiku un tiesības" apguvušo īpatsvars ir mazāks nekā centristu un labējo vidū. Tas mudina domāt, ka "Politika un tiesības" sekmē ne vien politisko uzskatu kristalizāciju, bet arī nedaudz veicina noteiktas ideoloģiskās ievirzes pašnovērtējuma iesakņošanu.

Aptauja liecina, ka skolēnu vidū saglabājusies jūtami atšķirīga izpratne par dažiem fundamentāliem Latvijas 20. gadsimta vēstures notikumiem un no tiem izrietošajām mūsdienu dzīves iezīmēm.

Apgalvojumam, ka Latvijas iekļaušana PSRS sastāvā 1940. gadā notika atbilstoši starptautisko tiesību normām, piekrita 18 % aptaujāto skolēnu, kamēr 66 % uzskatīja, ka šim apgalvojumam drīzāk vai pilnībā nepiekrīt. Tajā pašā laikā tieši par šo apgalvojumu bija vērojams vislielākais nenoteikto atbilžu ("nav atbildes", "grūti pateikt") īpatsvars – 17 %. Tie skolēni, kuri nespēja sniegt konkrētu viedokli attiecībā uz šo apgalvojumu, salīdzinoši biežāk nav mācījušies priekšmetu "Politika un tiesības", kā arī viņiem ir maza interese par priekšmetiem "Politika un tiesības" un "Vēsture". Skolēni, kuri piekrita apgalvojumam, ka Latvijas iekļaušana PSRS sastāvā 1940. gadā notika atbilstoši starptautisko tiesību normām, salīdzinoši biežāk bijuši austrumslāvi, kā arī skolēni, kuru sarunvaloda ģimenē ir krievu valoda.

Tam, ka visiem Latvijas iedzīvotājiem būtu jāzina latviešu valoda, piekrita 77 % aptaujāto. Tomēr latviešu un krievu skolēnu vidū attiecībā uz šo apgalvojumu domas dalījās: šim izteikumam piekrita absolūtais vairākums latviešu skolēnu (89 %), kamēr krievu skolēnu vidū tam piekrita aptuveni puse (48 %) aptaujas dalībnieku. Minētajam apgalvojumam salīdzinoši biežāk nepiekrita vīrieši, austrumslāvi, skolēni, kuru sarunvaloda ģimenē ir krievu valoda, Latgalē dzīvojošie, kā arī skolēni no lielpilsētām. Šādus uzskatus salīdzinoši biežāk pauduši skolēni, kuri nav apguvuši priekšmetu "Politika un tiesības".

Šie dati liecina, ka jauniešu politiskie uzskati un attieksmes lielā mērā atspoguļo pieaugušo uzskatus un attieksmes. Daļēji tas skaidrojams ar to, ka lielākā daļa jauniešu visbiežāk tieši ar vecākiem pārrunā politiskus jautājumus. Arī jauniešu

vidū ir vērojama informatīvā segregācija, kas sekmē atšķirīgu sabiedriski politisko priekšstatu veidošanos divām lielākajām lingvistiskajām kopienām. Savukārt vispārīzglītojošo skolu ietekme uz socializāciju ir relatīvi neliela, un tas liek domāt, ka pārskatāmā nākotnē vērtīborientāciju atšķirības starp latviešiem un austrumslāvu etniskajām minoritātēm saglabāsies.

Secinājumi

Politisko rīcībspēju interpretējot kā indivīda izvēles iespēju paplašināšanos politikā, ir jēgpilni saprast, cik lielā mērā to ietekmē noteiktā indivīda identitāte, kuras viena šķautne ir etniskā identitāte. Mūsu uzmanības centrā bija tās ietekme uz indivīda politisko rīcībspēju.

Tika secināts, ka pēdējos gados etniskās identitātes saikne ar politisko līdzdalību ir vājinājusies. Austrumslāvu minoritāšu pārstāvji vienlīdz aktīvi ar latviešiem iesaistās Eiropas Parlamenta un pašvaldību vēlēšanās, arī citu konvencionālo līdzdalību formu izmantojums ir līdzīgs. Tas varētu liecināt, ka abām grupām ir līdzīgi priekšstati par līdzdalības iedarbīgumu un par etniskās identitātes neierobežojošo lomu politiskajā līdzdalībā.

Tomēr atbalstu politiskajām partijām izšķiroši ietekmē etniskā identitāte, kuras nozīmīgums tālu pārsniedz jebkuru citu faktoru, arī politisko līderu darbības vērtējumu. Tas nozīmē, ka indivīda rīcībspēju vēlēšanās būtiski sašaurina etniskā identitāte. Etniskās identitātes ietekmi uz balsojumu izprot arī politiskās partijas, kas savu rīcības stratēģiju valdības veidošanas procesā pakārto šim novērojumam, latviešu atbalstītajām partijām izslēdzot austrumslāvu partijas no sadarbības valdošās koalīcijas un Ministru kabineta veidošanā.

Par drīzu situācijas maiņu neliecina jauniešu politiskās socializācijas procesa rezultāti. Šajā procesā dominē ģimene, kas līdztekus sabiedrības informatīvajai segregācijai sekmē esošo vērtīborientāciju atšķirību atražošanu. Savukārt vispārīzglītojošajām skolām politiskās socializācijas procesā ir mazāka loma, šo skolu ietekme visvairāk ir saskatāma to jauniešu vidū, kuri auguši politikā maz ieinteresētās ģimenēs.

2.2. LATVIJAS ĀRPOLITIKAS IDENTITĀTE

2.2. THE IDENTITY OF LATVIA'S FOREIGN POLICY

Raugoties uz Latvijas ārpolitikas identitāti, tā šķiet pašsaprotama. Pagājušā gadsimta 90. gadu vidū Latvija izvēlējās saistīt savu drošību un ekonomisko attīstību ar iekļaušanos Rietumu vērtībās pamatotu demokrātisku valstu kopienā. Šī izvēle vēlāk tika formulēta kā ārpolitiskā prioritāte – integrācija NATO un Eiropas Savienībā (ES), un kopš tā laika šāda ārpolitiskā identitāte nav tikusi nopietni apšaubīta. Pēc 2004. gada Latvijas ārpolitika ir bijusi vērsta uz tālāku integrāciju un iesaikšanos abās minētajās organizācijās. Par to liecina gan centieni padarīt taustāmākas NATO sniegtās drošības garantijas, gan atbalsts starptautiskajām misijām un līdzdalība tajās kopā ar saviem stratēģiskajiem partneriem.

ES kontekstā Latvijas primārie centieni ir bijuši saistīti ar tālāku integrāciju, piemēram, 2005. gada jūnijā Saeima ratificēja ES Konstitucionālo līgumu, kaut arī neilgi pirms tam tas bija cietis neveiksmi Nīderlandē un Francijā. Arī ekonomiskās krīzes laikā, kad tika izteiktas šaubas par eirozonas un kopējās valūtas nākotni, Latvija izvirzīja mērķi pēc iespējas drīzāk iestāties eirozonā, tādējādi paužot gatavību turpināt Eiropas apvienošanās projektu. Pēdējos gados ir pamanāma Latvijas ārpolitikas veidošanā iesaistīto amatpersonu interese par to, lai Latvija būtu viena no ES integrācijas kodola valstīm. Nozīmīga ir Latvijas identitāte saistībā ar Baltijas valstu vienotību un Baltijas jūras reģionu kopumā, jo šī ir ģeogrāfiskā telpa, kurā atrodas Latvijas svarīgākie tirdzniecības partneri un ietekmīgi starptautiskās politikas dalībnieki.

Šajā rakstā izvirzīts mērķis izstrādāt analītisko ietvaru Latvijas ārpolitiskās identitātes izpētei un izpētīt vienu nozīmīgu Latvijas ārpolitikas identitātes aspektu – orientāciju uz Baltijas valstu sadarbību. Lai šo mērķi sasniegtu, raksts strukturēts trīs nodaļās. Pirmajā nodaļā tiek precizēta autoru izpratne par saikni starp ārpolitiku un identitāti. Otrajā nodaļā tiek izveidots ietvars Latvijas ārpolitiskās identitātes analīzei. Trešajā nodaļā aplūkots Latvijas ārpolitikas diskurss attiecībā uz Baltijas valstu sadarbību, tomēr autori uzskata, ka identitātes izpētei nevajadzētu aprobežoties tikai ar diskursa izpēti, jo darbi runā skaļāk par vārdiem. Tādēļ, lai noskaidrotu, cik lielā mērā vārdos formulēta identitāte atspoguļojas rīcībā, šajā nodaļā aplūkotās arī Baltijas valstu atšķirīgās pieejas 9. maija svinībām 2005. gadā Maskavā.

Identitāte un ārpolitika

Identitāte ir plaši diskutēts jēdziens, un tas nozīmē, ka jēdzienu “identitāte” dažādi cilvēki saprot pavisam atšķirīgi. Tomēr šāda nevienprātība identitātes izpēti nav

kavējusi, par ko liecina ievērojamais pētījumu skaits par šo jautājumu. Vienlaikus konceptuālās neskaidrības ir mudinājušas atsevišķus autorus pavisam atteikties no jēdziena “identitāte” izmantošanas, jo tas nevis palīdz mazināt neskaidrības, bet gan tās palielina (Brubaker & Cooper 2000: 1). Identitāte ir arī politiski strīdīgs jēdziens, jo pieprasa novilkt dalījuma līnijas starp “mēs” un “viņi”. Labi apzinoties ar identitātes jēdziena izmantošanu saistītos sarežģījumus, raksta autori uzskata, ka mēģinājumi ieviest skaidrību jēdziena lietošanā ir bijuši gana produktīvi, lai pētniekiem nevajadzētu nolaist rokas un atteikties no identitātes izpētes.

Pieeju identitātei raksturo vairāki apgalvojumi, kurus autori pieņem kā analīzes sākumpunktu. Pirmkārt, identitātes ir konstruētas. Jau sen nebūtībā ir aizgājis viedoklis, ka nācija un identitāte ir objektīvas parādības. Visas nācijas ir konstruētas, un cilvēku grupu identitātes ir mainīgas. Tiesa gan, starptautisko attiecību literatūrā nozīmīgu vietu ieņem pētījumi, kuros tiek uzsvērts, ka valstu identitāte nav būtisks neatkarīgais mainīgais, ar kura palīdzību izskaidrot valstu uzvedību. Reālisma skolas autori vēl joprojām uzskata, ka starptautiskajā politikā lielāka ietekme uz valstu rīcību ir nevis identitātei, kas ir to individuāla iekšēja īpašība, bet gan ārējai videi, kas valstīm liek ar aizdomām uzlūkot citas valstis un sekmē konkurenci.¹ Savukārt citi autori uzskata, ka reālistu pieeja ir novecojusi un ka lielākoties starptautiskās politikas dalībnieku identitāte ietekmē pašu dalībnieku intereses, rīcību un līdz ar to arī starptautisko politiku.²

Otrkārt, identitātes ir apstrīdētas. Tas nenozīmē, ka visas identitātes visos laikos tiek apstrīdētas. Var būt laika posmi, kad par atsevišķām identitātēm var valdīt vienprātība, tomēr agri vai vēlu identitātes mainīsies. Aukstā kara apstākļos reālistu skolas autori uzskatīja, ka lielvaru – ASV un PSRS – ārpolitiskā rīcība nav fundamentāli atšķirīga. Tomēr ASV ārpolitikā ir spēcīgi izteikta tendence šīs valsts īpašo lomu pasaulē skaidrot ar vienīgi ASV raksturīgām iezīmēm, kuras var interpretēt arī kā identitāti. Protams, līdzīgi uzskati par savu unikalitāti pastāv gandrīz katrā valstī,³ tomēr īpaši daudz literatūras ir par ASV unikalitāti.⁴ Par šo jautājumu ir pieejams plašs literatūras klāsts, turklāt tas neaprobežojas tikai ar akadēmisko vidi,⁵ jo ASV unikalitātes ideja ir ļoti populāra arī šīs valsts politiskajā

¹ Lai iepazītos ar reālistu skolas argumentiem par labu apgalvojumam, ka starptautiskā vide aktoriem uzspiež savtīgas identitātes, kas veicina valstu savstarpējo konkurenci, ir vērts aplūkot Džonatana Mersera (*Jonathan Mercer*) un Braiena Grinhila (*Brian Greenhill*) darbus (Mercer 1995; Greenhill 2008).

² Stīvens Saidemans (*Stephen Saideman*) raksta, ka identitātes ietekmē starptautisko attiecību iznākumus gan konstruktīvistu, gan liberālās pieejas, gan institucionālisma pieejas autoru izpratnē (Saideman 2002: 169).

³ Piemēram, pēdējos gados ir palielinājies publikāciju skaits, kas veltītas Ķīnas ārpolitiskās identitātes izpētei. Nozīmīgākais jautājums šajā kontekstā ir par to, vai Ķīnas izaugsme būs miermīlīga vai arī izraisīs konfliktus ar citām lielvarām. Viens no autoriem, kuri pētījuši Ķīnas politisko sistēmu un ārpolitiku, ir Henrijs Kisindžers (*Henry Kissinger*), kurš uzskata, ka Ķīna daudzējādā ziņā ir unikāla valsts (Kissinger 2012).

⁴ *American exceptionalism* – autoru tulkojums no angļu valodas.

⁵ Sk., piemēram, Huntington 2004; Restad 2012; Onuf 2012.

elitē.⁶ Pamatā diskusija ir par to, vai ASV kā lielvara ir atšķirīga no citām lielvarām un kā ASV nacionālā identitāte ietekmē šīs valsts ārpolitiku, tomēr diskusijas ievirze lielākoties ir nevis teorētiska, bet praktiska, jo jautājums ir par to, kā ASV vajadzētu rīkoties attiecībā ar citām valstīm. Līdzīgas diskusijas notiek arī citās valstīs.

Treškārt, katrai valstij ir vairākas identitātes. Varētu domāt, ka šis apgalvojums ir pašsaprotams, jo daudzas identitātes piemīt arī indivīdiem, tomēr ir gadījumi, kad valstij ir vienota ārpolitiskā identitāte. Pilnīga vienprātība par ārpolitisko identitāti var pastāvēt totalitārajos režīmos. Teds Hopfs (*Ted Hopf*) ir veicis salīdzinošu pētījumu par PSRS ārpolitisko identitāti 1955. gadā un Krievijas ārpolitisko identitāti 1999. gadā. Viņa izdarītais secinājums ir tāds, ka 1955. gadā bija iespējams runāt tikai par vienu PSRS ārpolitisko identitāti, savukārt 1999. gadā par ietekmi uz Krievijas ārpolitiku sacentās dažādas grupas, kuras pārstāvēja četras atšķirīgas identitātes (Hopf 2002).

Ceturtkārt, pastāv atšķirības starp valsts un sabiedrības identitāti, jo par identitātes saturu norisinās pastāvīgas diskusijas. Identitātēs nereti ļoti spēcīgs ir normatīvais aspekts, proti, identitāte nevis raksturo grupas pašreizējo stāvokli, bet gan tās mērķi. Šiblijs Telhami (*Shibley Telhami*) un Maikls Barnets (*Michael Barnett*) uzskata, ka valsts identitāte un nacionālā identitāte ir atšķirīgas, proti, valsts identitāte ir oficiāli korporatīva identitāte, savukārt nacionālā identitāte balstās uz cilvēku grupas ticību tam, ka viņiem ir kopīga vēsture, apdzīvota teritorija, kopīgas vēsturiskās atmiņas un mīti un ka starp šo cilvēku grupu un citām grupām pastāv būtiskas atšķirības (Telhami & Barnett 2002: 8). Ja pastāv būtiskas atšķirības starp valsts un nacionālo identitāti, tas var radīt nedrošību valsts iekšienē.⁷ Latvijā ne tikai pastāv atšķirības starp valsts korporatīvo un sabiedrības identitāti, bet arī eksistē ievērojamas atšķirības sabiedrības identitātes ietvaros, kur atšķiras latviešu un krievvalodīgo priekšstati par dzīvi Latvijā un attiecībām ar citām valstīm un starptautiskajām organizācijām.⁸

Papildus četriem apgalvojumiem, kas raksturo mūsu pieeju identitātes izpētei, ir vērts aplūkot arī Ravi Abdelalu (*Rawi Abdelal*), Jošiko Herreras (*Yoshiko Herrera*),

⁶ Kā piemēru var minēt ASV valsts sekretāres Madlēnas Olbraitas (*Madeleine Albright*) 1998. gadā sacīto: "Ja mums ir jālieto bruņots spēks, tad tas ir tāpēc, ka mēs esam Amerika. Mēs esam neaizstājama nācija. Mēs stāvam staltāk par citiem, un mēs spējam ieskatīties nākotnē tālāk par citiem." (Albright 1998).

⁷ Iespējams, ka arī Latvijā oficiālā valsts identitāte atšķiras no sabiedrības identitātes, taču autori necentrējas rast atbildes uz šo jautājumu, jo kopš ekonomiskās krīzes sākuma tikpat kā nav tikušas veiktas sabiedriskās domas aptaujas, lai noskaidrotu sabiedrības skatījumu uz Latvijas ārpolitiku.

⁸ Iedzīvotāju aptaujas norāda uz to, ka Latvijā dzīvojošie krievi un citu tautību pārstāvji ievērojami mazāk nekā latvieši lepojas ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji. Krievi arī mazākā mērā piekrīt apgalvojumam, ka Latvijā dzīves līmenis būtu daudz augstāks, ja 1940. gadā Latvijai būtu izdevies saglabāt neatkarību (Zepa 2001: 28). Krievi ievērojami mazāk uzticas starptautiskajām organizācijām (atskaitot Neatkarīgo Valstu Sadraudzību) – ES, NATO, ANO, SVF (Rozenvalds 2005: 294–298). Jāatzīmē arī tas, ka latvieši ievērojami biežāk nekā cittautieši pauž viedokli, ka Krievija ir drauds Latvijas neatkarībai (Muižnieks 2011: 19–20).

Alesterā Džonstona (*Alastair Johnston*) un Rozas Makdermotas (*Rose McDermott*) izveidoto identitātes izpētes ietvaru, kas identitāti definē kā sociālu kategoriju, kuras nozīmīgākie raksturlielumi ir saturs un nevienprātības pakāpe (Abdelal et. al. 2006: 696). Sekojot šo autoru izveidotajam izpētes ietvaram, identitātēm ir četras pazīmes. Pirmkārt, parasti identitātes paredz formālus un neformālus nosacījumus, kas definē piederību grupai, kā arī noteiktu uzvedību, kas tiek sagaidīta no grupas dalībniekiem. Otrkārt, parasti identitātes paredz noteiktus mērķus, pēc kuriem cilvēku grupai, kurai piemīt konkrētā identitāte, vajadzētu tiekties. Treškārt, kolektīvās identitātes parasti ietver arī noteiktus priekšstatus par to, kāda rakstura attiecībām jābūt ar citām grupām. Grupu identitātes nepastāv vakuumā, tāpēc neatņemama to sastāvdaļa ir noteikti priekšstati par citām identitātēm un mijiedarbības raksturu ar tām. Ceturtkārt, kolektīvajām identitātēm piemīt kognitīvie aspekti, kas sniedzas tālāk par priekšstatiem par citām grupām. Kopumā šie identitātes aspekti veido noteiktu pasaules skatījumu, piemēram, dažādās sabiedrībās var atšķirties priekšstati par to, kas ir laimīga dzīve, labklājība, brīvība, zināšanas utt. Turklāt R. Abdelals, J. Herrera, A. Džonstons un R. Makdermota uzskata, ka minētās četras kolektīvo identitāšu formas nav savstarpēji izslēdzošas (Abdelal et. al. 2006: 696–700).

Atšķirības starp četrām minētajām kolektīvo identitāšu formām ir būtiskas, un šī analītiskā ietvara izmantošana ārpolitikas identitātes analīzei ļautu identificēt tos identitātes elementus, kas attiecas uz piederību grupai un tās robežu definēšanu. Minētais analītiskais ietvars ļauj aplūkot arī to, kā konkrētā valsts saredz citas valstis un kuras valstis (un kāpēc) tiek identificētas kā draugi, sāncenši vai pretinieki. Visbeidzot, identitātes analīze atbilstoši R. Abdelala, J. Herreras, A. Džonstona un R. Makdermotas analītiskajam ietvaram ļauj aplūkot arī konkrētās valsts pasaules skatījumu. Tomēr jāņem vērā, ka identitāšu izpētes praktiskais konteksts katrā valstī var būt atšķirīgs, tāpēc mēģināsim identificēt nozīmīgākos faktorus, kas ietekmējuši Latvijas ārpolitiskās identitātes veidošanos kopš neatkarības atgūšanas, un izveidot analītisko ietvaru, ar kura palīdzību veikt Latvijas ārpolitikas identitātes izpēti.

Latvijas ārpolitikas identitātes pētnieciskā ietvara meklējumos

Latvijas ārpolitikas identitāte ir bijusi mainīga. Tā veidojusies, pozicionējot sevi attiecībā pret ārējo starptautisko vidi. Taču Latvijas gadījumā jāņem vērā vismaz trīs būtiski faktori, kas iespaidojuši ārpolitikas identitātes veidošanos. Pirmkārt, Latvijas ārpolitikas veidošanās kopš neatkarības atgūšanas 90. gadu sākumā ir bijis savas identitātes meklējumu un pašidentificēšanas process, kas vēl nav noslēdzies. Tādēļ var apgalvot, ka notiek ne tikai esošās identitātes nostiprināšana, bet arī turpinās tās formulēšana, un tas savukārt apgrūtina ārpolitikas īstenošanu. Otrkārt, referentais objekts, pret kuru tiek formulēta ārpolitika, ir mainīgs. Starpvalstu attiecību struktūra neatrodas fiksētā stāvoklī. Globalizācijas radīto seku spiediena rezultātā tā ir pakļauta pastāvīgai transformācijai, kas

apgrūtina ilglaicīgu starpvalstu attiecību modeļu veidošanu. Treškārt, integrāciju ES un NATO un tās ietekmi uz Latvijas ārpolitisko identitāti nosaka starptautiskās vides mainīgums un Latvijas piemērošanās pārmaiņām.

Mainīgums starptautiskajā vidē un nenostiprinātā iekšējā identitāte nosaka to, ka Latvijā pastāv trīs ārpolitikas identitāšu grupas, kas savstarpēji pārklājas. Pirmo grupu veido tā sauktās vecās identitātes, kas ir vēsturiski pārmantotas un kam bija īpaša loma neatkarības atgūšanā un nostiprināšanā. Pie šīs grupas pieder tie identitātes aspekti, kas saistīti ar Baltijas valstu sadarbību, attiecas uz vēsturiskām līdzībām, kopīgām idejām un darbībām brīvības iegūšanā un demokrātijas iedibināšanā, identiski ārējās un drošības politikas mērķi un koordinēta rīcība to sasniegšanai. Baltijas identitāte bija ne tikai sociāli konstruēta, tā tika nostiprināta praktiskā darbībā. Tieši šis Latvijas ārpolitikas identitātes komponents ticis apšaubīts, jo pēc kandidātvalstu statusa iegūšanas ES un NATO 1999. gadā tā nozīme samazinājās un parādījās jauni identitātes aspekti, kas saistīti ar plašāku un daudzveidīgāku starptautisko ietvaru. Taču, neraugoties uz izteiktajām šaubām, Baltijas valstu uzkrātā sadarbības pieredze un kopīgā identitāte ir ļāvusi tai pāraugt pragmatiskā kvalitātē, kas palīdz aktīvi reaģēt uz tuvākās un tālākās starptautiskās vides izaicinājumiem.

Līdzīgs attīstības modelis ir vērojams Baltijas jūras reģiona sadarbības kontekstā. Latvijas ārpolitikā šim reģionam vienmēr bijusi ierādīta prioritāra vieta. Gadu no gada valsts politiskajos dokumentos, valsts vadītāju runās un arī sektoriālo politiku pamatnostādņēs Baltijas jūras reģions ir uzskatīts par vērtīgu resursu iekšpolitikas un ārpolitikas mērķu sasniegšanai. 90. gadu sākumā Baltijas jūras reģions tika uzskatīts par neatkarības nostiprināšanas un starptautiskās līdzdalības garantēšanas svarīgāko rīku, bet jau pēc pāris gadiem reģiona valstu sadarbība ievirzījās ES un NATO integrācijas gultnē. Līdzīgi kā ar Baltijas valstu sadarbību, ap 2004. gadu Baltijas jūras reģions kļuva par veco identitāti, jo vairums reģiona valstu jau atradās šajās organizācijās, tādējādi apšaubot nepieciešamību uzturēt ideju par Baltijas jūras reģionu kā pastāvīgi funkcionējošu attiecību modeli. Vecās identitātes atgriešanās ir notikusi ārēju apstākļu iespaidā, jo 2009. gadā ES pieņēma Baltijas jūras reģiona stratēģiju kā pilotprojektu makroreģionālajai pārvaldībai Eiropā.

Vēl viena vecā identitāte Latvijas ārpolitikā ir saistīta ar attiecībām ar Krieviju. Lai arī šīs attiecības nav oficiāli formulētas kā Latvijas ārpolitikas prioritāte, tomēr pēc neatkarības atgūšanas ārpolitikas dienaskārtībā tā sauktos augstās politikas jautājumus nav bijis iespējams risināt bez pozicionēšanās pret Krieviju. Tas attiecas gan uz Krievijas karaspēka izvešanu, gan izvērsto kampaņu pret Latvijas iestāšanos ES un NATO, gan uz pēdējos gados novērojamo maigās varas instrumentu izmantošanu no Krievijas puses. Var piekrist Eiki Bergam (*Eiki Berg*) un Piretai Ehinai (*Piret Ehin*), ka identitāte ir nozīmīgs neatkarīgais mainīgais, kas ietekmē Baltijas valstu un Krievijas attiecības, un ka, piemēram, robežstrīdi un nepilsoņu jautājumi ir nevis konflikta cēloņi, bet gan izpausmes. Savukārt īstais Baltijas valstu un Krievijas konfliktu cēlonis ir atšķirīgās identitātes (Ehin & Berg 2009: 9).

Otrā Latvijas ārpolitikas identitāšu grupa ir saistāma ar Latvijas sākotnējo orientāciju un vēlāko iesaistīšanos ES un NATO. Šī ir vismainīgākā identitāšu grupa. Ja

atskatāmies uz 90. gadu sākumu, tad Latvijas dalību abās organizācijās atbalstīja vairums Latvijas iedzīvotāju. Latvijas vēsturiskā, vērtību un emocionālā piederība Eiropai nav bijusi apšaubīta. Tādēļ likumsakarīga bija tiekšanās uz tām organizācijām, kuras pārstāvēja šīs vērtības. Jo tālāka bija Eiropas identitāti pārstāvošā ES un transatlantiskā telpa, jo lielāka bija valsts un sabiedrības mobilizācija šo mērķu sasniegšanai. Jo tuvāka ir pievienošanās eirozonai, jo mazāks ir sabiedrības atbalsts. Jo politiski tuvāka Latvija ir Eiropas identitāti pārstāvošam kodolam, jo pastiprinās centrālās spēki, kas rada konfliktējošu identitāšu stāvokli. Kamēr ES un NATO bija “viņi”, tie kalpoja par centrālās spēku un politisku orientieri. Kad “viņi” ir kļuvuši par “mēs”, rodas savdabīgs apjukuma stāvoklis arī identitāšu noteikšanas jomā. Šī iemesla dēļ autori ir izvēlējušies ar ES un NATO integrāciju saistītās ārpolitiskās identitātes dēvēt par iegūtajām identitātēm, kuru pārņemšana ir notikusi valsts korporatīvās identitātes līmenī, taču nav pilnībā notikusi sabiedrības līmenī.

Trešo grupu var nodēvēt par jaunajām identitātēm, kuras izriet no Latvijas pieaugošās iesaistes starptautiskajās aktivitātēs, kura izpaužas dalībā misijās Kosovā, Irākā, Afganistānā, Mali un citur pasaulē. Būtisks jauno identitāšu virzītājspēks ir arī Latvijas ekonomiskās intereses. Jaunās identitātes atrodas tapšanas stadijā un nākotnē tām var būt visdažādākās izpausmes formas. Viena no jaunākajām ir atteikšanās no tā sauktās postpadomju telpas ekspertes lomas, kas liek konkurēt ar citam valstīm (Igauniju, Lietuvu, Poliju), kā arī traucē mērķtiecīgi koncentrēties uz tikai sev raksturīgas specializācijas iegūšanu. Tādēļ pēdējo gadu laikā ir izvēlēta orientēšanās uz Centrālās reģionu, tā ļauj apvienot pieredzi misijās ar zināšanām par reģionālajām valstīm, savienot to ar ekonomiskām un tranzīta interesēm, kā arī, iespējams, nākotnē attīstīt jaunu Latvijas ārpolitikas identitātes šķautni.

Jaunās identitātes attīstības iespējas piedāvāja nozīmīgais Latvijas ieguldījums Starptautisko drošības atbalsta spēku (ISAF) misijā Afganistānā 10 gadu garumā. Latvijas intensīvā interese un ekspertīzes attīstīšana par valstīm, kuras atrodas Afganistānas tuvumā, pavēra iespējas pozicionēt sevi kā aktīvu partneri reģionā, piedāvājot tranzīta pakalpojumus. Līdz ar Ziemeļu distribūcijas tīkla atvēršanu nemilitāro kravu transportēšanai uz Afganistānu un no tās Latvija ir kļuvusi par vienu no šī tīkla dalībniecēm. Paraleli kravu pārvadājumiem, kuri sniedz finansālu ieguvumu valstij, Latvijai ir iespēja sevi pozicionēt kā vienu no stabilizējošiem faktoriem Centrālās reģionā, tādējādi virzoties prom no vecās ārpolitikas identitātes, kurā dominēja lokālas vērtības, uz jauno – starptautisko sabiedrisko pakalpojumu un drošības piegādātājas identitāti. Šīs pārmaiņas labi ilustrē Latvijas pozīcija ANO Drošības padomes debatēs par Afganistānu 2013. gada 20. jūnijā. Tajās Latvijas pastāvīgās pārstāvniecības ANO (Ņujorkā) vadītāja vietniece Inese Freimane-Deksne uzsvēra, ka drošība, stabilitāte un labklājība Afganistānā ir atkarīga no reģionālās sadarbības, kurā īpaša loma ir Centrālās reģionu valstīm, un tādēļ aicināja starptautiskos partnerus sadarboties ar šīm valstīm dažādos formātos (Freimane-Deksne 2013).

Identitātes jautājums kļūst īpaši nozīmīgs, ņemot vērā iekšpolitikas un ārpolitikas ciešo saistību un sabiedrības atbalstu ārpolitikas mērķu īstenošanai. Ja

valsts izvēlas investēt jaunajās identitātēs, bet sabiedrība turpina uzturēt Latvijas ārpolitikas vecās identitātes un maldīties mainīgo identitāšu pretrunu krustcelēs, tad varētu aizkavēties pāreja no reaktīvā tipa ārpolitikas uz proaktīvo, no vārta sargātāja uz robežu paplašinātāju, no patērētāja uz piegādātāju. Problēmu saasina arī sabiedrības iekšienē pastāvošā nevienprātība par to, kas esam “mēs”, kas esat “jūs” (draugi, sabiedrotie) un kas ir “viņi” (konkurenti, pretinieki, ienaidnieki).

Šeit izveidotais analītiskais ietvars Latvijas ārpolitikas identitātes analīzei ir divdimensionāls. Ņemot vērā pārmaiņas, kas pēdējās desmitgadēs skārušas Latviju, viena no dimensijām ir laika dimensija, kas ļauj aplūkot identitāšu izmaiņas laika gaitā, proti, kā ir veidojusies mijiedarbība starp jaunajām, iegūtajām un vecajām identitātēm. Savukārt otra dimensija ir rīcības dimensija, kas ļauj aplūkot Latvijas ārpolitikas identitāti kā aktīvu vai pasīvu. Ārpolitikas aktivitātēm ir tendence vai nu pastiprināties, vai laika gaitā samazināties, tāpēc ir būtiski identificēt izmaiņas valstu ārpolitikas diskursā vienā vai otrā virzienā. Aktivitāšu mērījumiem vajadzētu fokusēties uz līdzdalību starptautiskajās misijās, ekonomisko mijiedarbību, valsts amatpersonu vizītiem un izteikumiem, dokumentu analīzi. Apkopotā veidā dalījums vecajās un jaunajās (un iegūtajās) identitātēs un pasīvajās un aktīvajās identitātēs ir aplūkojams pirmajā tabulā.

1. tabula. *Latvijas ārpolitisko identitāšu izpētes analītiskais ietvars*

	Vecās identitātes	Iegūtās identitātes	Jaunās identitātes
Pasīvās identitātes			
Aktīvās identitātes			

Ierobežotā apjoma dēļ nav iespējams izsmelīgi aplūkot visus ar Latvijas ārpolitikas identitāti saistītos jautājumus, tāpēc autoru mērķis turpmākajās lappusēs ir nevis veikt analīzi par Latvijas ārpolitikas identitāti kopumā, bet gan fokusēties uz vienu – Baltijas valstu – identitāti, kam Latvijas ārpolitikā bijusi un ir nozīmīga loma no neatkarības atgūšanas līdz pat mūsdienām.

Baltijas identitāte Latvijas ārpolitikā

Nav šaubu, ka Baltijas valstu sadarbības elements ir klātesošs Latvijas ārpolitikas identitātē, taču šajā kontekstā rodas divi jautājumi. Pirmkārt, vai Baltijas valstu sadarbības diskurss pēc Latvijas iestāšanās ES un NATO nav vājinājies? Otrkārt, vai Baltijas valstu sadarbības diskurss apstiprinās praktiskās darbībās? Meklējot atbildi uz šiem jautājumiem, uzmanība tiek pievērsta gan Latvijas orientācijai attiecībā pret Baltijas valstu sadarbību, gan arī Latvijas pasīvās vai aktīvās pieejas pastāvēšanai trīspusējā sadarbībā.

Vispirms aplūkosim Baltijas valstu sadarbības diskursu Latvijas ārpolitikas pamatdokumentos un 2011.–2013. gada Saeimas ārlietu debatēs, pēc tam vērtēsim, kā trīspusējā sadarbība izpaudās darbībā, pieņemot lēmumu par triju Baltijas valstu prezidentu dalību Otrā pasaules kara beigu 60. gadskārtas svinībās

Maskavā 2005. gadā. Kvantitatīvajā analizē iekļautie teksti ietver Latvijas ārpolitikas pamatdokumentus: 1995. gada ārpolitikas koncepciju, 2006. gada ārpolitikas pamatnostādnes, kā arī 2011., 2012. un 2013. gada ārlietu ministra ziņojumus. Minēto dokumentu analīzi papildina arī 2011., 2012. un 2013. gada Saeimā notikušās ārlietu debātes.⁹ Tā kā analizē iekļautie teksti ir ļoti atšķirīgi gan pēc apjoma, gan uzbūves, tad izdarīt secinājumus par Baltijas valstu pieminēšanas biežumu ilgākā laika posmā ir sarežģīti, tāpēc lielākais uzsvars tiek likts uz šī ārpolitiskās identitātes elementa identificēšanu un Latvijas nostājas – pasīvas vai aktīvas – noskaidrošanu. Pētījuma gaitā ir izmantota metode “vārdi kontekstā”, kas ļauj ar teksta analīzes programmas palīdzību noskaidrot gan atsevišķu vārdu atkārtotās biežumu, gan apkopot informāciju par kontekstu, kādā konkrētais vārds ir ticis izmantots. Analīzes rezultāti ir apkopoti 2. tabulā.

2. tabula. *Baltijas valstu reģiona pieminēšanas biežums Latvijas ārpolitikas dokumentos un Saeimas ārlietu debatēs*

	1995	2006	2011–2013	2011–2013 debātes
Pasīvās	9	4	2	1
Aktīvās	18	1	19	44
Nenosakāmi	29 ¹⁰	25 ¹¹	130 ¹²	167 ¹³
Kopā	56¹⁴	30¹⁵	151¹⁶	212¹⁷

⁹ Kvantitatīvajā analizē ir iekļauti šādi dokumenti: LR ĀM 1995; LR ĀM 2006; LR ĀM 2011; LR ĀM 2012; LR ĀM 2013. Kvantitatīvajā analizē ir iekļautas arī 2011., 2012. un 2013. gadā notikušās Saeimas debātes par ārpolitikas jautājumiem.

¹⁰ Rindā “Nenosakāmi” ir iekļauts arī vārda “Baltija” lietojums 21 reizi, kad tas ticis attiecināts nevis uz trīspusējo Baltijas valstu sadarbību, bet gan uz Baltijas jūras reģiona sadarbību.

¹¹ Rindā “Nenosakāmi” ir iekļauts arī vārda “Baltija” lietojums 16 reizes, kad tas ticis attiecināts nevis uz trīspusējo Baltijas valstu sadarbību, bet gan uz Baltijas jūras reģiona sadarbību.

¹² Rindā “Nenosakāmi” ir iekļauts arī vārda “Baltija” lietojums 18 reizes, kad tas ticis attiecināts nevis uz trīspusējo Baltijas valstu sadarbību, bet gan uz Baltijas jūras reģiona sadarbību. Jāatzīmē arī tas, ka analizētajos ārpolitikas dokumentos laikā no 2011. līdz 2013. gadam liela uzmanība pievērsta ne tikai Baltijas valstu sadarbības stiprināšanai, bet vārdu salikums “Baltijas valstis” bieži tiek lietots arī kopā ar vārdu “Ziemeļvalstis”, tādējādi apliecinot, ka trīspusējais Baltijas valstu sadarbības formāts tiek izmantots, lai trīs Baltijas valstis varētu veikt pārrunas ar Ziemeļvalstīm vai atsevišķām valstīm, piemēram, ASV, Poliju, Vāciju.

¹³ Rindā “Nenosakāmi” ir iekļauts arī vārda “Baltija” lietojums 16 reizes, kad tas ticis attiecināts nevis uz trīspusējo Baltijas valstu sadarbību, bet gan uz Baltijas jūras reģiona sadarbību. Papildus, līdzīgi kā 2011., 2012. un 2013. gada ārpolitikas pamatdokumentos, arī Saeimas ārlietu debatēs vārdu salikums “Baltijas valstis” bieži lietots gan kontekstā ar sadarbības veidošanu ar Ziemeļvalstīm, gan atsevišķām valstīm un reģionālajām organizācijām.

¹⁴ Lietuva un Igaunija dokumentā ir pieminētas katra piecas reizes (kopā 10).

¹⁵ Lietuva un Igaunija dokumentā ir pieminētas katra divas reizes (kopā 4).

¹⁶ Lietuva un Igaunija dokumentos ir pieminētas attiecīgi 32 un 18 reizes (kopā 50).

¹⁷ Lietuva un Igaunija Saeimas ārlietu debatēs ir pieminētas attiecīgi 72 un 40 reizes (kopā 112).

Par ko liecina Baltijas valstu sadarbības pieminēšana Latvijas ārpolitikas pamatdokumentos un Saeimas ārlietu debatēs? Var izdarīt vairākus secinājumus.

Pirmkārt, skaidri ir novērojama tendence, ka laika gaitā pamazām izzūd pasīvā orientācija attiecībā uz reģionālo sadarbību. Jo īpaši labi tas ir redzams, Saeimas ārlietu debatēs, kur ievērojamai daļai runātāju ir pieredze Baltijas valstu starpparlamentārajās sadarbības organizācijās, tādēļ viņi trīspusējās sadarbības projektos saredz (neizmantotas) iespējas, nevis ierobežojumus.

Otrkārt, ir vērojama tendence uzlūkot Baltijas valstu trīspusējo sadarbību kā noderīgu platformu sadarbības veidošanai ar citām valstīm un reģionālajām organizācijām. Lai arī Baltijas jūras reģions kopš 2011. gada nav īpaši bieži pieminēts ārpolitikas pamatdokumentos un Saeimas ārlietu debatēs, tomēr aizvien vairāk tiek runāts par nepieciešamību veidot sadarbību starp Baltijas valstīm un Ziemeļvalstīm (un arī atsevišķām valstīm, piemēram, Poliju un Vāciju). Tikpat kā netiek apšaubīts, ka triju Baltijas valstu sadarbība ļauj Lietuvai, Latvijai un Igaunijai kopīgiem spēkiem sasniegt vairāk, nekā to spētu katra atsevišķi.

Treškārt, Baltijas valstu identitāte ir pieskaitāma veco identitāšu grupai, taču pareizāk to būtu uzlūkot nevis kā vecu ārpolitikas identitāti, kuras nozīme laika gaitā samazinās, bet gluži pretēji – apzināties, ka ciešāka Baltijas valstu sadarbība ļauj daudz produktīvāk tiekties pēc jaunajām identitātēm, jo trīspusējā sadarbība Latvijai ir svarīga ne tikai pati par sevi, tai ir nozīme arī saistībā ar dalību ES un NATO. Baltijas valstu sadarbība var noderēt arī jauno globālo identitāšu kontekstā gan saistībā ar palīdzības sniegšanu attīstības valstīm, gan potenciāli citās jomās.

Ceturtkārt, vismazāk atsauču uz Baltijas valstu sadarbību ir Latvijas ārpolitikas pamatnostādņēs 2006.–2010. gadam, kur pārsvarā dominē pasīvās identitātes. Jāatzīmē arī, ka šajā dokumentā Baltijas jūras reģions ir ticis pieminēts biežāk par Baltijas valstīm. Tas liek domāt, ka Baltijas valstu sadarbība pēc iestāšanās ES un NATO piedzīvoja atplūdus, par ko liecina arī turpmāk aplūkotais piemērs ar Baltijas valstu vadītāju dažādajiem lēmumiem saistībā ar 9. maija svinību apmeklēšanu Maskavā 2005. gadā. Kvantitatīvie dati tomēr vedina domāt, ka krīze Baltijas valstu sadarbībā ir tikusi pārvarēta un ka mūsdienās trīspusējās sadarbības formāta nozīme atkal pieaugusi.

Piektkārt, var konstatēt, ka 1995. un 2006. gada ārpolitikas dokumentos Igaunija un Lietuva ir pieminētas vienlīdz bieži (vai reti), bet pēdējos gados gan ārpolitikas pamatdokumentos, gan Saeimas ārlietu debatēs Lietuva, kuras nozīme ir lielāka tieši enerģētikas politikas kontekstā, – ievērojami biežāk nekā Igaunija.

Identitātes izpēte starptautiskajā politikā nevar balstīties tikai uz ārpolitikas dokumentiem vai politisko līderu sacīto, jo tādējādi pētnieki var krist par upuri valstu centieniem radīt par sevi labu iespaidu. Valstu darbi ne vienmēr sakrīt ar vārdiem, tāpēc turpinājumā ar praktiska piemēra palīdzību pārbaudīsim, vai Latvijas diskurss attiecībā uz Baltijas valstu sadarbību atbilst praktiskajai rīcībpolitikai.

Vairāk nekā 20 gadu pēc neatkarības atgūšanas Latvijas ārpolitikas pieredze liecina, ka viens no centrālajiem tematiem ir Baltijas valstu vienotība un tās

izmantošana ārējās un drošības politikas mērķu sasniegšanā. Atsauksšanās uz triju valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas – sadarbības potenciālu ir notikusi dažādos laika posmos. Tā ir palīdzējusi Latvijai atgriezties starptautiskajā aprītē, tomēr vienlaikus arī tikusi kritizēta par nepietiekamu trīspusējās sadarbības izmantošanu taktisku uzdevumu risināšanā. Viens no ilustratīviem piemēriem, kurā pirmo reizi spilgti izpaudās Baltijas valstu vienotības pretrunīgums, ir triju valstu prezidentu – Vairas Viķes-Freibergas, Arnolda Rītela un Valda Adamkus – lēmumi par došanos uz Otrā pasaules kara beigu un uzvaras par nacistisko Vāciju 60. gadadienas svinībām Maskavā 2005. gada 9. maijā.

Ņemot vērā Igaunijas, Latvijas un Lietuvas identisko nostāju pret Otrā pasaules kara beigām, kas iezīmēja vairāk nekā 50 gadu ilgā PSRS okupācijas režīma sākumu šajās valstīs, likumsakarīga būtu bijusi visu triju augstāko amatpersonu vienota nostāja un rīcība attiecībā uz piedalīšanos Maskavā rīkotajās svinībās. Tieši vēsturiskā atmiņa un okupācijas gadu pieredze bija galvenais motīvs un arguments Baltijas valstu dalībai starptautiskajā politikā pēc neatkarības atgūšanas. Arī no institucionālā aspekta skatoties, pastāvēja regulāras formālas un neformālas Igaunijas, Latvijas un Lietuvas prezidentu tikšanās, kuru laikā bija iespējams saskaņot pozīcijas un noslīpēt pamatojumu kopīgā lēmuma pieņemšanai. Tomēr, neraugoties uz vēsturiskajiem faktoriem un sadarbības institucionālā ietvara pastāvēšanu, katra no valstīm izvēlējās individuālu pieeju, izraisot plašas diskusijas par Baltijas vienotības jēgu un nākotni.

2004. gada nogalē pēc Latvijas Valsts prezidentes Vairas Viķes-Freibergas iniciatīvas sākās konsultācijas ar Igaunijas un Lietuvas prezidentiem par iespējamo visu triju valstu lēmumu piedalīties gaidāmajā pasākumā, uz kuru bija saņemts uzaicinājums no Krievijas Federācijas prezidenta Vladimira Putina. Konsultāciju laikā kaimiņu politiķi ieturēja piesardzīgu pozīciju, atturoties sniegt skaidru nostāju, vai ir gatavi parakstīt kopīgu Baltijas valstu vēstījumu. Tādēļ 2005. gada 12. janvārī V. Viķe-Freiberga nāca klajā ar paziņojumu par savu izvēli pieņemt Krievijas Federācijas prezidenta uzaicinājumu. Tajā koncentrētā veidā raksturoti Latvijas ārpolitikas vecās un iegūtās identitātes aspekti. Pirmkārt, prezidente apgalvoja, ka Latvijai 9. maijs ir Šūmana deklarācijas gadskārta, kas iezīmēja Eiropas apvienošanu, un ka Latvija sevi identificē kā Eiropas demokrātisko valstu kopienai piederīgu valsti, kas respektē tās vēsturi un nākotni. Otrkārt, V. Viķe-Freiberga uzsvēra Otrā pasaules kara beigu neviennozīmīgo raksturu Baltijas valstīs: “Latvija kopā ar pārējo Eiropu jūsmo par nacistu Vācijas un tās fašistiskā režīma sakāvi 1945. gada maijā. Taču, atšķirībā no Rietumeiropas, nīstās nacistu Vācijas impērijas krišana nenoveda pie manas dzimtenes atbrīvošanas. Tā vietā trīs Baltijas valstis – Latvija, Igaunija un Lietuva – tika pakļautas citas ārzemju totalitāras impērijas, Padomju Savienības, nežēlīgai okupācijai.” (Viķe-Freiberga 2005: 408)

Treškārt, paziņojumā apliecināta Latvijas nākotnes vīzija, kura nav atraujama no ES un NATO attīstības, tādējādi sasaistot došanos uz Maskavu ar iespēju būt kopā ar šo organizāciju politiskajiem līderiem: “[...] esmu nolēmusi piedalīties

Eiropas vadītāju apspriedē Maskavā šā gada 9. maijā. Ar to es apliecināšu Latvijas apņēmību piedalīties visās svarīgākajās apspriedēs par mūsu kontinenta vēsturi un nākotni.” (Viķe-Freiberga 2005: 408)

Ceturtkārt, V. Viķe-Freiberga piedāvā izmantot šo vēsturisko notikumu, lai uzlabotu Latvijas un Krievijas attiecības: “[..] es sniegšu draudzīgu roku Krievijai. Latvija uzaicina Krieviju paust tādu pašu samierināšanos ar Latviju, Igauniju un Lietuvu un nosodīt Otrā pasaules kara noziegumus neatkarīgi no tā, kas tos veicis.” (Viķe-Freiberga 2005: 408)

Pēc minētā V. Viķes-Freibergas paziņojuma Igaunijas un Lietuvas kolēģi uzsāka diskusijas savās valstīs, lai noskaidrotu sabiedrības un politiķu viedokli, kas palīdzētu viņiem pieņemt izsvērtu un pamatotu lēmumu. Laikā no 2005. gada janvāra vidus līdz marta sākumam bija vērojami trīs tematiskie loki, kuros izpaudās Baltijas valstu ārpolitiskā identitāte. Latvijā diskusija par došanos uz Maskavu ieguva pakārtotu raksturu, jo pirmajā vietā izvirzījās V. Viķes-Freibergas uzsāktā starptautiskā kampaņa, skaidrojot Otrā pasaules kara sekas un to ietekmi uz Baltijas valstīm, tādējādi ieņemot Baltijas valstu līderes lomu. Faktiski, izmantojot Baltijas identitātes tēmu, Latvijai bija iespējams gan starptautiskot¹⁸ svarīgo, bet neviennozīmīgi interpretējamo vēsturisko notikumu, gan paust Latvijas skatījumu uz ES un NATO nākotni.¹⁹

Otru tematisko loku iezīmēja Lietuvas Valsts prezidents V. Adamkus un Igaunijas prezidents A. Rītels, pievēršoties iekšpolitiskai diskusijai par viņu eventuālās Maskavas vizītes simbolisko nozīmi. Abi prezidenti pauda līdzīgus argumentus. Preses konferencē, skaidrojot savu pārdomu loģiku žurnālistiem, V. Adamkus apgalvoja, ka, ja lēmums viņam būtu jāpieņem kā pilsonim, tad viņš uz šo pasākumu nedotos. “Taču kā valsts galva es izjūtu atbildību par Lietuvas valsti un sabiedrību un pieņemšu tādu lēmumu, kas kalpos mūsu kopējai lietai.” (Adamkus 2005), tādējādi pieļaujot iespēju, ka viņš varētu pievienoties V. Viķes-Freibergas izvēlei doties uz Maskavu. Šo pozīciju atbalstīja arī premjers Aļģirds Brazauskis, aicinot samērot personiskās patriotiskās jūtas ar valsts interesēm un uzdot jautājumu, vai Lietuvai nebūtu jābūt kopā ar 54 Eiropas valstu vadītājiem, kuru valstis arī cietušas no staļinisma (Adamkus 2005). Igaunijas prezidents A. Rītels uzskatīja, ka viņam šajā dienā jābūt kopā ar savu tautu un neuzklausa citu augstu amatpersonu – premjera Juhana Parta, ārlietu ministra Reina Langa un aizsardzības ministra Jāka Jērita – aicinājumu pieiet šim jautājumam pragmatiski, izvērtēt visus apstākļus un ņemt vērā nacionālās intereses. Salīdzinājumā ar Latviju Igaunija un Lietuva izvēlējās Otrā pasaules kara beigu tematiku atstāt iekšpolitikas diskursa ietvarā. Zīmīgi, ka abiem prezidentiem 2005. gada 7. martā pēc lēmuma paziņošanas nedoties uz svinībām Maskavā nebija iespēju starptautiski aktualizēt

¹⁸ Saskaņā ar Valsts prezidenta Preses dienesta datiem laikā no 12.01. līdz 09.05. tika sniegtas vairāk nekā 1000 intervijas, kurās skaidrots Baltijas valstu skatījums uz vēsturiskajiem notikumiem.

¹⁹ Visās valsts un darba vizītēs, kas notika šajā laika posmā, tika aktualizēts jautājums par Otrā pasaules kara seku ietekmi uz Baltijas valstu tālāko likteni.

Baltijas valstu jautājumus, jo uzmanība jau bija pievērsta V. Viķes-Freibergas izvērstajai starptautiskajai kampaņai. Neveiklu situāciju piedzīvoja Igaunija, jo vadošās valsts amatpersonas J. Parts, R. Langs, J. Jērits apsvēra iespēju sakarā ar A. Ritela atteikumu lūgt Krievijai atsūtīt ielūgumu valsts ārlietu ministram, lai nodrošinātu Igaunijas klātbūtni pasākumā, kurā piedalījās valstu līderi no visas pasaules (Delfi.lv 2005).

Trešais tematiskais loks skāra jautājumu par Baltijas vienotības pastāvēšanu nākotnē, jo individuālās prezidentu reakcijas visām trim valstīm tik svarīgā ārpolitiskās identitātes jautājumā, kas skar tās vēsturiskos pamatus, tika uztverts kā apdraudējums uzkrātajam Baltijas valstu sadarbības kapitālam, kas ir veiksmīgi kalpojis, integrējoties ES un NATO. Taču uz šo jautājumu visprecīzāko atbildi ir sniegusi V. Viķe-Freiberga, secinot, ka stratēģijas visām Baltijas valstīm ir līdzīgas, bet taktikas atšķirīgas. Līdz ar to var secināt, ka Baltijas identitāte Latvijā ir spēcīgi izteikta, tomēr tā ne vienmēr rada pietiekamu pamatu, uz kura veidot trīspusējo sadarbību, jo Baltijas identitātes materializēšanās konkrētos sadarbības projektos ir atkarīga no atsevišķu valsts augstāko amatpersonu individuāli pieņemtajiem lēmumiem.

Baltijas valstu sadarbība pēc 2005. gada ilustrē iepriekš analizētās tendences. Pieaug starptautiskās un iekšpolitiskās dienaskārtības intensitāte, kā rezultātā nepieciešama nacionālo interešu un stratēģisko partneru – Igaunijas un Lietuvas – vēlpmju samērošana. Vienlaikus cīņa par nacionālo interešu aizstāvēšanu konkrētu jautājumu apspriešanā ir aizēnojusi Baltijas valstu sadarbības izdevīgumu. Domstarpības ir vērojamas visā attiecību spektrā – no ekonomikas (sašķidrinātās gāzes termināļa būvniecība, *Rail Baltica* projekts, Visaginas atomelektrostacija, enerģētikas tirgus liberalizācija u. c.) līdz aizsardzībai (kopīgie iepirkumi, aizsardzības sistēmas plānošana, aizsardzības spēju stiprināšana u. c.) Tomēr, neraugoties uz pieaugošo interešu sadursmju skaitu, Baltijas sadarbība turpina būt par spēcīgu Latvijas ārpolitikas identitātes sastāvdaļu, jo mazinās kopīgā vēsturiskā mantojuma nozīme, bet pieaug starptautisko un reģionālo faktoru trīspusējo sadarbību stimulējošā ietekme. Citiem vārdiem sakot, Baltijas valstu sadarbība Latvijai (un droši vien arī Lietuvai un Igaunijai) vēl joprojām ir svarīga, taču iemesli ir mainījušies.

Nobeigums

Latvijas ārpolitikas identitāte pēdējo 20 gadu laikā ir piedzīvojusi ievērojamas pārmaiņas gan iekšpolitisko, gan starptautiskās vides pārkartojumu rezultātā. Lai arī izpētīts tika tikai viens Latvijas ārpolitikas identitātes aspekts, uz veiktās analīzes bāzes var izdarīt vairākus secinājumus.

Pirmkārt, ārpolitiskās identitātes veidošanās ir kumulatīva, proti, jaunās identitātes nevis aizstāj vecās, bet gan papildina vai maina tās. Baltijas valstu identitāte laika gaitā, neraugoties uz atsevišķām neveiksmēm, ir turpinājusi nostiprināties. Jo īpaši pamanāma tā ir parlamentārajā diskursā.

Otrkārt, identitātes ir mainīgas un savstarpēji konkurē. Šis secinājums ir svarīgs, jo atgādina, ka pārlieta fokusēšanās uz jaunajām identitātēm var būt bīstama – tās var izrādīties nepastāvīgas un laika gaitā var būt apdraudētas, ja mainās nosacījumi, kas identitātes rašanos padarīja iespējamu. Piemēram, Latvijas pašreizējā pievēršanās Centrālāzijas reģionam ekonomiski šķiet pievilcīga, tomēr savstarpēji izdevīgu ekonomisko attiecību dinamiku galvenokārt nodrošina tur pastāvošie politiskie režīmi. Atklāts paliek jautājums, vai tie ir ilglaicīgi un vai, tiem mainoties, necietīs arī Latvijas uzņēmēji un ārpolitika kopumā. Jaunu identitātes aspektu parādīšanās ir normāla parādība, tomēr šie jaunie elementi nedrīkst apdraudēt ārpolitiskās identitātes kodolu. Latvijas ārpolitikas identitātei netiks nodarīts neatgriezenisks kaitējums, ja tās pievēršanās Centrālāzijas reģionam ciestu fiasko, turpretī Baltijas valstu trīspusējās sadarbības sabrukums radītu daudz fundamentālākas problēmas un atsauktos uz teju vai visiem ārpolitikas aspektiem.

Treškārt, Latvijas ārpolitikai būs jārēķinās ar multiplo identitāšu radītiem sarežģījumiem. Neviena valsts mūsdienās nav piesaistīta tikai vienam reģionam vai tikai vienai starptautiskajai organizācijai. Tas nozīmē, ka joprojām tiks apstrīdētas Baltijas valstu, Baltijas jūras reģiona, eiropeiskā, transatlantiskā un citas identitātes, bet praktiskajā darbībā vienlaicīgi būs jārikojas vairākās dimensijās, kuras pieprasīs dažādu identitāšu aspektu elastīgu piemērošanu. Līdz šim Latvijai ir izdevies saglabāt savu ārpolitikas identitāti kā visai kompaktu, jo ciešākā sadarbība ir bijusi ar demokrātiskām valstīm, taču pēdējos gados novērojami pārvērsieni attiecībās ar Baltkrieviju un pieaugoša interese par Centrālāzijas valstīm neizbēgami uzdod jautājumus par to, kā samērot savtīgās ekonomiskās intereses ar demokrātijas vērtībām, kas padara iespējamu Latvijas piederību transatlantiskās telpas valstu grupai.

Ceturtkārt, strukturālie nosacījumi, kas diktēja Baltijas identitātes nepieciešamību, vēl joprojām ir visai spēcīgi, taču apdraudēt Latvijas ārpolitikas identitātes Baltijas valstu elementu var atsevišķi indivīdi vai interešu grupas, kurām Baltijas valstu sadarbība nav interesanta vai pat ir traucējoša.²⁰ Ja Baltijas valstu sadarbība kļūtu par faktoru, kas apgrūtina konkrētu ārpolitikas vai iekšpolitikas mērķu sasniegšanu, tad tiktu apšaubīta arī Baltijas identitāte un tās nepieciešamība. Tiesa gan, pagaidām ārpolitikas diskursa analīze norāda uz to, ka Baltijas valstu sadarbības elementam Latvijas ārpolitikas identitātē ir spēcīgs pamats.

---

²⁰ Šis secinājums saskan ar Andra Sprūda izdarīto secinājumu, ka identitātes izpēte Baltijas valstīs būtu veidojama, aplūkojot interešu grupas. Tās grupas, kurām ir interese par Baltijas valstu sadarbību, cenšas šo sadarbību pozicionēt kā kaut ko vairāk par pragmatisku interešu sakrītību, izmantojot identitātes jēdzienu savā retorikā, un otrādi (Spruds 2009).

2.3. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES DEFICĪTA PROBLĒMA PARTIJU POLITISKAJĀ KOMUNIKĀCIJĀ 2013. GADA PAŠVALDĪBU VĒLĒŠANU KONTEKSTĀ

2.3. NATIONAL IDENTITY DEFICIT: A PROBLEM IN THE PARTIES' POLITICAL COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF MUNICIPAL ELECTIONS OF 2013

Vienotās Eiropas projekts Eiropas Savienības (ES) formā 21. gadsimta otrajā dekādē sastopas ar daudzveidīgām krīzēm, demokrātijas krīzi ieskaitot, uz kuru fona krasi saasinājušās labējā un kreisā radikālisma un populisma tendences. Demokrātiskā ES modeļa konkurence ar autoritāro topošās Eirāzijas Savienības modeli tikai paspīlgtina Eiropas demokrātiskās integrācijas projekta realizācijas problēmas nacionālajā un ES līmenī. Populismu un radikālismu noraidošā demokrātiskā vairākuma politiskajām partijām neatliekami jāpiedāvā risinājumi arī tādās jomās kā nacionālās identitātes un eiropeiskās identitātes nacionālās konstrukcijas. Latvijas politiskās partijas, kas tiecas apvienot programmas partijas un klienteliskas partijas iezīmes, savās programmās mēģina risināt galvenokārt nacionālā līmeņa problēmas. Tas liecina, ka politisko partiju stratēģiskie vēstījumi, it īpaši nacionālajā līmenī, pēc būtības balstīti latviski–krieviskā dalījuma leģitimēšanā Latvijas politisko partiju sistēmā. Šāds dalījums uzskatāms par vēl vienu etnopolitiskā paralēlisma izpausmi un apstiprinājumu noslieci uz paralēlām sabiedrībām. Vai un cik dziļa ir šo paralēlo sabiedrību fragmentācija, kas var kalpot arī vienotākas demokrātiskās un proeiropeiskās nacionālās identitātes konstruēšanai, vispārliciecinātāk demonstrēs vēlēšanu rezultāti.

Politiskās partijas un politiskā komunikācija

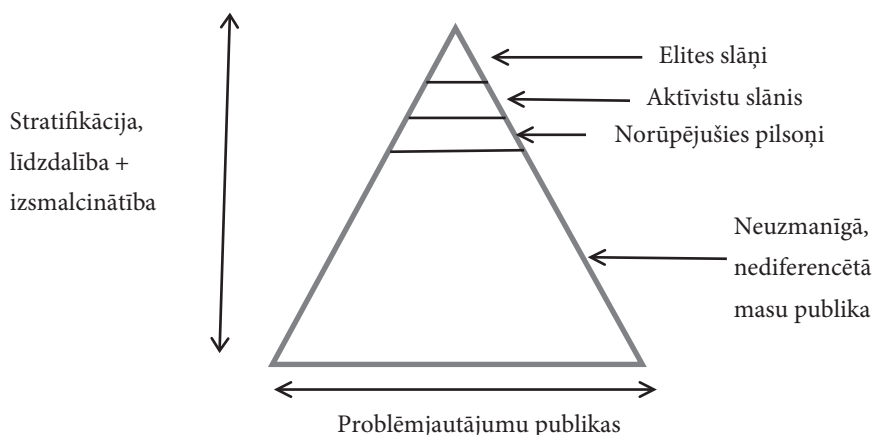
Viens no būtiskiem pilsoņu politiskās aktivitātes rādītājiem ir partiju biedru skaita īpatsvars visā valsts vēlētāju vai iedzīvotāju kopumā. Saskaņā ar ziņu portālā Delfi.lv 2011. gada 12. jūlijā publicēto informāciju Latvijā kopumā partijās bija 26 268 biedri, no tiem 24 795 Latvijas pilsoņi (Delfi.lv 2011).

2011. gada septembrī Latvijā un ārzemēs kopā bija pavisam 1 543 785 vēlētāju (CVK 2011), un tas nozīmē, ka partiju biedru skaita (24 795) īpatsvars no vēlētāju kopskaita sastādīja 1,60 procentpunktus. Tas ir aptuveni tāds pats rādītājs kā, piemēram, Vācijā, kur partiju biedru īpatsvars balsstiesīgo vidū samazinājies no 2,9 % 1990. gadā līdz 1,7 % 2008. gadā (Rucht 2010). Tiesa, nopietniem Vācijas politisko partiju sistēmas pētniekiem šie procesi, kas ietver diskusijas par pašu partiju reformēšanu, likuši uzdot vairs ne tikai retorisko jautājumu par “partijām bez biedriem” (Alemann, Morlok, & Spier 2013).

Pēc Uzņēmumu reģistra vestā Politisko partiju reģistra datiem, 2013. gada oktobrī Latvijā bija reģistrētas 72 politiskās partijas vai partiju apvienības (UR 2013).

Svarīgs partiju darbības leģitimitātes rādītājs ir publiskā uzticēšanās tām. Jaunākie Eurobarometra aptauju dati, kas iegūti 2013. gada maijā, liecina, ka Latvijas politiskajām partijām “drīzāk neuzticējās” 87 % aptaujāto, valdībai – 77 %, bet Saeimai – 81 % (Standard Eurobarometer 79; Spring 2013). Tas zināmā mērā izskaidro to, kāpēc Latvijā regulāri tiek dibinātas arvien jaunas politiskās partijas ar “nācijas/nacionālās glābšanas” misiju un programmu.

Empīriskie pētījumi Vācijas un citās attīstītajās Rietumu demokrātijās liecina, ka aptuveni 10 %–20 % vai pat 25 % iedzīvotāju ir ieinteresēti politikā, bet vēl aptuveni trešdaļa par politiku interesējas mazākā mērā, taču seko izmaiņām politiskajā sistēmā. Nedaudz vienkāršotā veidā var teikt, ka sabiedrībā ir maza ieinteresētu, izglītotu un angažētu pilsoņu grupa, kurai līdzās pastāv lielāka neieinteresētu un relatīvi neinformētu pilsoņu grupa, taču konkrētais iedalījums katrā noteiktā zemē un laika periodā ir atšķirīgs. Mičiganas universitātes profesors V. Rasels Nūmens (*W. Russell Neuman*) šo stāvokli raksturo ar šādu modeli.

1. attēls. R. V. Nūmena slāņveidīgā plurālisma modelis (Rhombert 2009: 80)

Atbilstoši Roberta Mihelsa (*Robert Michels*) oligarhijas dzelzs likumam [“Kurš saka – organizācija, saka – tendence uz oligarhiju” (citēts pēc: Wiesendahl 2006: 33)] partiju iekšienē izveidojas, kļūst patstāvīga un ilgstoši valda partijas elite. Tās varu, no vienas puses, nodrošina tehniskais funkcionālais un kvalitatīvais pārākums, bet, no otras puses, masu nekompetence (lielā skaita likums), turklāt attiecībās ar partijas eliti masas izjūt vajadzību to cienīt (Wiesendahl 2006: 35).

Vēl viena būtiska problēma ir tā sauktā karteļa partiju rašanās 20. gadsimta pēdējā trešdaļā un ar to saistītā diskusija par partiju demokrātiju un partiju valsti.

Saskaņā ar karteļa partiju teoriju, kuru 1995. gadā piedāvāja amerikāņu zinātnieki Ričards Kacs (*Richard S. Katz*) un Pīters Meirs (*Peter Mair*), partijas kļūst par līderu grupām, kuri konkurē par iespēju ieņemt valdības amatus un

uzņemties atbildību nākamajās vēlēšanās. Demokrātija kļūst par elites publisku pieglaimošanos, nevis par iedzīvotāju iesaistišanos politiskās stratēģijas ražošanā (Кац & Мэйр 2008: 147).

Pastāvot karteļa tipa partijām, nevienu nozīmīgu partiju nevar uzskatīt par ārpus varas esošu. “Demokrātija drīzāk kļūst par sociālās stabilitātes, bet ne sociālo pārmaiņu sasniegšanas līdzekli.” (Кац & Мэйр 2008: 150)

Relatīvi vienkāršu partiju tipoloģiju, apšaubot, ka Austrumeiropas un postpadomju valstīs varētu veidoties klasiskas kadru un masu partijas, 1999. gadā piedāvāja amerikāņu politologs Džons T. Išijama (*John T. Ishiyama*).

1. tabula. Partiju organizatoriskie tipi (Ишьяма 2008: 175)

	Balsts uz biedriem	
	relatīvi augsts	relatīvi zems
Ideoloģiskā konsekvence	Masu partija	Programmas partija
Ideoloģiskā nekonsekvence	Klienteliskā partija	Kadru partija

Dž. Išijama solidarizējas ar prognozi, ka arī Baltijas valstīs varētu veidoties programmas partijas.

Kolumbijas Universitātes emeritētais profesors Džovanni Sartori (*Giovanni Sartori*) piedāvā palūkoties uz daudzpartijiskuma aspektu no šāda skatpunkta: 1) neviena partija nav spējīga iekarot absolūto vairākumu, 2) partiju relatīvo spēku (vai vājumu) var izmērīt, pamatojoties uz to koalīcijas potenciālu un/vai 3) to šantāžas potenciālu (Сартори 2008: 242).

Attīstītajās Rietumu demokrātijās kopš gadu tūkstošu mijas norisinās intensīva diskusija par to, cik dzīvotspējīga ir partiju demokrātija un vai tā nav pārvērtusies partiju valstī.

Pētījumā par medijiem jaunajās jeb tranzitvalstu demokrātijās Līdsas Universitātes pētniece Ketrina Foltmere (*Katrin Voltmer*) raksta arī par tā dēvēto politiskā paralēlisma jeb preses–partiju paralēlisma (*Colin Seymour-Ure* 1974) problēmu. K. Foltmere uzskata, ka “mediju sistēmas, kas radās tranzīta demokrātijās, pa lielākai daļai ir augsti politizētas, atsevišķie mediji skaidri saista sevi ar atsevišķām grupām vai jautājumiem. Īstenībā nav (nevienu) jaunu mediju sistēmas, kurā iekšējā daudzveidība ir dominējošais veids, kā reprezentēt balsu plurālismu publiskajā sfērā” (Voltmer 2013: 181–182).

Taču, “līdzīgi politisko partiju vēsturei Rietumeiropā, paralēlisms palīdz politiskajām un kultūras kopienām attīstīt to kolektīvās identitātes” (Voltmer 2013: 183).

Vadošie vācu politiskās komunikācijas pētnieki profesori Barbara Pfeča (*Barbara Pfetsch*) un Franks Esers (*Frank Esser*), atsaucoties uz amerikāņu sinologu un politiskās komunikācijas pētnieku Lucianu V. Piji (*Lucian W. Pye*), definē politisko komunikāciju kā “vēstījumu un informācijas plūsmu, kas piešķir struktūru un nozīmi politiskajam procesam.” [...] Tā attiecas uz “komunikācijas procesiem sabiedrībā, kas ietekmē politiku jebkurā veidā”, tādā kā publiskā viedokļa

veidošana, pilsoņu politiskā socializēšana un interešu mobilizācija” (Pfetsch & Esser 2012: 25).

Noslēgumā jāatzīmē, ka saskaņā ar slāņveidīgā plurālisma modeli ievērojama Latvijas vēlēšanu daļa potenciāli var būt islaicīgu un intensīvu politisko manipulāciju objekts. Viena no būtiskām tēmām gandrīz visu politisko partiju programmās ir arī nacionālās identitātes tēma, kaut gan politisko praksi tā ietekmē galvenokārt vēlēšanu kampaņu laikā.

Identitātes un politika

Diskusijas saistībā ar eirozonas valstu valsts pārādu krīzi lika ar jaunu spēku uzvirgot arī politiskajām un akadēmiskajām diskusijām par ES nākotni, arī par eiropeiskās, nacionālās un reģionālās/lokālās identitātes lomu un nozīmi eirointegrācijas procesos. Viena no argumentācijas līnijām uzsver, ka ir jārunā par “eiropeiskās identitātes konstrukciju nacionālo daudzveidību”, bet pati tā “traktējama kā postnacionāla vai kosmopolitiska identitāte” (Lichtenstein 2012: 5). Tā kā “kollektīvās identitātes netiek atklātas, tās tiek izgudrotas”, tad “eiropeiskās identitātes konstruēšanas mērķis ir demokrātiska politika Eiropas līmenī” un tās pamatojums meklējams ne tik daudz kultūras kopībā, cik sociālajā un cilvēka “pretenzijā uz iekļaušanu sabiedrībā” (Datler 2012: 60–61).

Eiropēiskās un nacionālās identitātes problemātikai regulāri publikācijas velta pētniece no Šveices, Lucernas Universitātes politikas zinātnes departamenta vecākā asistente Andrea Šlenkere-Fišere (*Andrea Schlenker-Fischer*).

Rakstā “Vienotība daudzveidībā” A. Šlenkere-Fišere pievēršas empīriskajam jautājumam, vai ES dalībvalstīs atšķirības nacionālo un Eiropas identitāšu savienojamībā ir saistītas ar tiem ceļiem, kādos kultūras daudzveidības respektēšana figurē sabiedrības izpratnē par tās nacionālo kopieni.

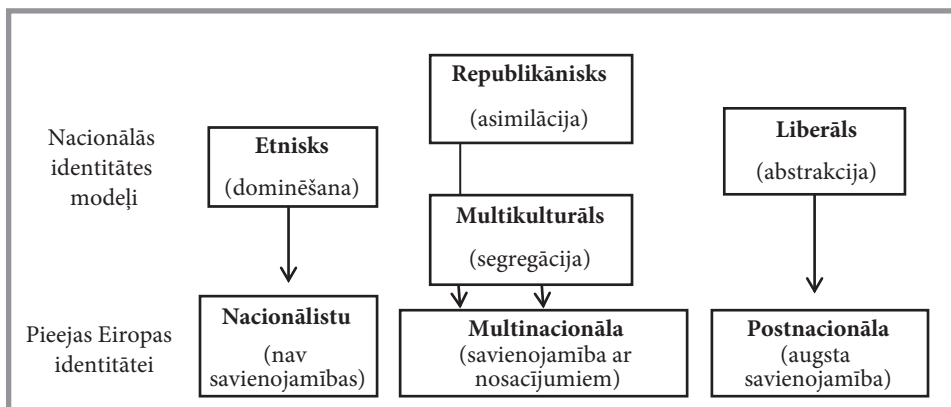
Lai izvairītos no pilsoniski/etniskās dihotomijas, autore izmanto divas dimensijas – etniskais pret pilsonisko un asimilatorais pret multikulturālo, lai piedāvātu četrus ideāli tipiskos nacionālās identitātes konstruēšanas modeļus.

		Pieeja kultūras daudzveidībai	
		<i>Monistiska</i>	<i>Plurāla</i>
Iekļaušana nacionālajā kopienā	<i>Etnokulturāla</i>	Etniska (dominēšana)	Multikulturāla (segregācija)
	<i>Pilsoniski teritoriāla</i>	Republikāniska (asimilācija)	Liberāla (abstrakcija)

2. attēls. Nacionālās identitātes konstruēšanas modeļi (Schlenker-Fischer 2010)

Atšķirībā no šiem ideāli tipiskajiem modeļiem “empīriskās kolektīvās identitātes, tādas kā nacionālās vai Eiropas identitātes, vienmēr ir šo elementu unikāla kombinācija” (Schlenker-Fischer 2010).

Izmantojot četrus ideāli tipiskos nacionālās identitātes modeļus, A. Šlenkere-Fišere piedāvā trīs hipotēzes par iespējamo pieeju Eiropas identitātei un tās savienojamību ar nacionālo identitāti (sk. 3. attēlu).

3. attēls. Hipotētiskās pieejas Eiropas identitātei un tās savienojamība ar nacionālo identitāti (Schlenker-Fischer 2010)

Izmantojot faktoru analīzi un vairākas citas datu analīzes metodes, A. Šlenkere-Fišere analizējusi Eiropabarometra aptauju datus laikā no 1999. līdz 2009. gadam. Šī datu analīze apstiprina, ka ir iespējama simultāna identifikācija ar Eiropu (ES) un nāciju.

Rezultāti liecina, ka “nacionālās identitātes etnisko rāmi raksturo multikulturālās sabiedrības, integrācijas politiku un minoritāšu tiesību noraidījums” un tas ir saistāms ar “augstām asimilācijas ekspektācijām”, bet “republikāniskais nacionālās identitātes rāmis” nozīmē “pozitīvāku multikulturālās sabiedrības un integrācijas politiku vērtējumu” un ietver arī “asimilācijas ekspektācijas”, savukārt “liberālo konceptu” raksturo “pozitīvs multikulturālās sabiedrības un integrācijas politiku vērtējums”, jo “asimilācija netiek sagaidīta” (Schlenker-Fischer 2010).

2009. gada datu analīze par 27 ES valstīm ļāva izdarīt secinājumu, ka neviena no jaunajām dalībvalstīm neatbilst liberālajam modelim, vairākums, ieskaitot Latviju, atbilst republikāniskajam modelim, bet trīs valstis – Lietuva, Bulgārija un Kipra – etniskajam modelim.

Saistībā ar Latviju neliela atkāpe, izmantojot pētījumus, kas papildina un konkretizē A. Šlenkeres-Fišeres pieņēmumu.

Kā pirmais minams Diseldorfas Heinriha Heines Universitātes profesores Kristiānas Eildersas (*Christiane Eilders*) vadībā veiktais Latvijas dienas preses satura pētījums 2004. un 2009. gada Eiropas Parlamenta vēlēšanu kontekstā, lai noskaidrotu, vai ES ir “integrācijas iespēja paralēlajām sabiedrībām Latvijā” (Lichtenstein, Eilders, & Perlova 2011). Raksta autori uzskata, ka Latvijas integrācijas problēma attiecas ne tikai uz “latviski runājošās” un “krieviski runājošās”

grupas koeksistenci, pastāvot vājai mijiedarbībai, bet “ietver arī akūtu identitātes deficītu”, jo Latvijai “kā vēl relatīvi jaunai valstij” stāv priekšā izaicinājums “kā politiskam kolektīvam atrast jaunu pašaprakstu”, ar kuru politisko mērķu un pagātnes definēšanas nozīmē iedzīvotāji varētu identificēties un gūt motivāciju izturēties solidāri un lojāli (Lichtenstein, Eilders, & Perlova 2011). Balstoties uz laikrakstu “Diena”, “Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai”, “Телеграф” un “Час” 320 publikāciju satura analīzes datiem, autori secina, ka “abas grupas izteikti spēcīgāk identificējas ar nacionālo līmeni nekā ar ES”, turklāt “attiecībā uz “Mēs” – piesaistēm ES – ir konstatējama dezintegrācijas tendence”, jo abas grupas attālinās no “kopīgas identifikācijas ar ES” (Lichtenstein, Eilders, & Perlova 2011). Pēc pētnieku domām, “paliek atklāts jautājums, vai arī attiecībā uz nāciju krieviski runājošo iedzīvotāju identifikācijas tālāk mazināsies un latviski runājošo iedzīvotāju – tālāk pieaugs. Procesa perspektīvā Latvija nekādā gadījumā netuvojas Šveices integrētas valsts modelim, neraugoties uz valodu robežām, bet gan saglabā un drīzāk pastiprina savu noslieci uz paralēlo sabiedrību” (Lichtenstein, Eilders, & Perlova 2011). Šveici, kurā kopš 1938. gada ir četras valsts valodas, autori bija izvēlējuši kā sava veida normatīvu modeli sociāli integrētai sabiedrībai un valstij jeb nācijai.

Arī Magdalena Solska (*Magdalena Solska*) Baltijas valstu partiju sistēmām veltītajā grāmatā, kas tapusi, par pamatu ņemot 2013. gadā aizstāvēto disertāciju, norāda gan uz “dominējošo polarizējošo politisko diskursu [...] kā vienu no galvenajiem faktoriem” etniskās sašķeltības tālākā darbībā (Solska 2013: 199), gan uz to, ka “trūkst kolektīvās identitātes, kas lielā mērā iegūstama kopīga panākuma pārdzīvošanas ceļā” (Solska 2013: 277), bet “trūkst dažu politisko partiju gribas kopt šo kolektīvo identitāti” (Solska 2013: 278).

A. Šlenkeres-Fišeres pieņēmumu par atšķirīgo nostāju krieviski runājošo vidē apstiprina arī SKDS veiktās aptaujas dati, kas izmantoti Māra Cepuriša un Rinalda Gulbja pētījumā par ārpolitikas mītiem Latvijā (Cepurītis & Gulbis, 2012).

Principā šie dati liecina tikai par to, ka krieviski runājošajā sabiedrības daļā dominē postpadomju nostalgija, orientācija uz NVS un Krieviju, nevēlēšanās identificēties ar ES kā ļaunuma sakni. Savukārt latviski runājošajā sabiedrības daļā drīzāk dominē viedokļu polarizācija, kas netieši norāda uz Latvijas politisko partiju nespēju efektīvi tikt galā ar K. Eildersas un līdzautoru uzrādīto nacionālās identitātes deficītu. To apstiprina arī Rīgas domes 2013. gada 1. jūnija vēlēšanu rezultāti.

Vislielākā teorētisko pieeju atšķirība vērojama jautājumā par politiskās identitātes esību vai neesību. Ļoti respektablajā identitātes teorijas un pētniecības jautājumiem veltītajā rokasgrāmatā, kuru laidusi klajā izdevniecība “Springer”, politiskās identitātes jēdziens vispār netiek lietots, taču tiek pieļauta identitāšu “politizācija”, kas ietver piederības grupai psiholoģisko aspektu un diskriminācijas uztveri (Schwartz, Luyckx, & Vignoles 2012).

Turpretī Florences Universitātes emeritētais politiskās filozofijas profesors Furio Čeruti (*Furio Cerutti*) galveno uzmanību velta tam, kas ir vai, drīzāk, varētu būt “eiropiešu politiskā identitāte”.

F. Čeruti argumentācijas sākotnējā tēze ir pieņēmums, ka “eiropieši varētu apzināties”, ka globalizācijas apstākļos vienīgā viņu iespēja aizsargāt savu autonomiju, nekļūstot par “kolonizētu perifēriju”, un noturēties pret jauniem ekonomiskiem un kultūras izaicinājumiem nozīmē vienu – “viņiem jābūvē sava konkurētspēja un jā saglabā savas kultūras īpatnība” (Cerutti 2011: 23). Taču ar to vien ir par maz. Nepieciešams, lai ES pilsoņi atpazītu un apzinātos divas lietas, kas veido “eiropēiskās politiskās identitātes pamatu”. Pirmkārt, jāsaprot, ka ir jautājumi, kurus var efektīvi risināt tikai Savienības līmenī, izmantojot tās rīcībā esošos demokrātiskos vadības mehānismus, un, otrkārt, ka noteiktās jomās, piemēram, kara un miera jautājumos, bet ne kultūrpolitikas jautājumos, viņi var pieņemt lēmumus un īstenot savu gribu tikai kā Savienības pilsoņi (Cerutti 2011: 24).

F. Čeruti izdala trīs politiskās identitātes līmeņus. Pirmo veido lokālā identitāte, kas sakņojas kopienas dzīvē un tādēļ lielā mērā sakrīt ar sociālo identitāti. Otrajā līmenī noņemtajā “nacionālā identitāte” joprojām saglabāsies, jo “nacionālās valstis nepazudīs”, tāpēc, ka tās ir “[..] politiskās integrācijas, reģionu, šķiru un ideoloģisko grupējumu kooperācijas pamata forma. Nacionālajā valstī politiskās integrācijas dimensija vēl arvien atbilst lingvistiskajai un kultūras dimensijai” (Cerutti 2011: 28).

Trešo līmeni veido eiropēiskā identitāte. Tā koeksistēs ar lokālo un nacionālo dimensiju un aptver tikai dažas svarīgākās politikas jomas, atstājot pārējo reģionālā un nacionālā līmeņa ziņā.

Konkrētajā Latvijas situācijā, protams, ir jāmin arī paaudžu atšķirīgās komunikatīvās un politiskās jeb nacionālās atmiņas formācijas, kas tāpat kā sociālais konteksts ietekmē identitāšu formēšanos un to savstarpējo hierarhiju gan individuālajā, gan sociālās grupas un nacionālajā līmenī. Liela nozīme ir arī izteiktam eiropēiski domājošo publisko intelektuāļu deficītam.

Ļoti detalizētu darbu, kas veltīts eiropēiskās identitātes “pētniecībai un (praktiskai) lietošanai”, publicējis Zigenes Universitātes politikas zinātnes profesors Pēters Šmits-Egners (*Peter Schmitt-Egner*). Eiropēisko identitāti viņš koncipē kā procesu un produktu, un tāpēc par analīzes kategorijām tiek izvēlēta producēšana, reproducēšana un rekonstruēšana (Schmitt-Egner 2012: 112). Šo iemeslu dēļ identitātes jēdziens tiek definēts augstā abstrakcijas pakāpē: “[..] Mēs definējam “identitāti” kā procesuālas vienotības produktu diferencē un caur to.” (Schmitt-Egner 2012: 121)

Neiebilstot Jirgenam Hābermāsam (*Jürgen Habermas*) par postnacionālā laikmeta sākšanos, P. Šmits-Egners uzsver, ka tas tik ātri nespēs nomainīt nacionālo laikmetu, kura valdību aktori joprojām dominē starptautiskajās organizācijās un to forumos. Piekrītot Gunnaram Folkem Šupertam (*Gunnar Folke Schuppert*), P. Šmits-Egners arī uzskata, ka nacionālā kolektīvā identitāte konstituējas, izmantojot trīs pamata elementus:

- 1) nacionālā solidaritāte;
- 2) valstiskā suverenitāte;
- 3) valsts un nācijas apvienošana nacionālā valstī.” (Schmitt-Egner, 2012, 2001)

Identitātes praktiskais mērķis, pēc P. Šmita-Egnera koncepcijas, ir “eiropisks vispārējais labums” kā ilgstošs reprodukcijas modelis.

Principiāli svarīgs ir P. Šmita-Egnera secinājums, ka “ceļš uz “eiropisku vispārējo labumu” tikai tad var būt brīvs un kļūt par eiropiskās identitātes prakses mērķi”, kad tas neatrodas ne “eurocentrisma izslēgšanas dogmatikas, ne multikulturālisma kā vērtībrelatīva koncepta iekļaušanas dogmatikas” (Schmitt-Egner 2012: 277) gūstā.

P. Šmita-Egnera koncepcija vienlaicīgi pretendē uz vadlīnijas lomu eiropiskās identitātes pētniecībā (metodoloģija) un, kas ir būtiski, tās praktiskajā lietošanā, īstenojot konkrētas politikas (normatīvs orientieris). Gan vienā, gan otrā gadījumā ceļš ved no bāzes procesiem subnacionālajā līmenī tālāk uz kultūras identitāti (vērtību kopība) un kolektīvo identitāti (normu kopība), kurām seko vēsturiskā identitāte (atceres kopība) un sociālā identitāte (pieredzes kopība), bet to vainago komunikācijas kopība (vispārējā labuma un vispārējās jēgas diskursi) un atbildības kopība (vispārējā labuma mērķi, aktori un līdzekļi). Pēdējā, saglabāšanas, vadības un attīstības procesos izmantojot uz vispārējo labumu orientētu ekonomiku, kompetenci, kultūru, zinātņi un tehniku, sasniedz mērķi – ilgstošu materiālās un nemateriālās reprodukcijas spēju (Schmitt-Egner 2012: 290). Tikai turpmākie zinātniskie pētījumi un ES valstu praktiskā politika spēs atbildēt uz jautājumiem, kādi un cik noturīgi būs prognozētie sinerģētiskie efekti un vai vispār tādi būs.

Metodes un empīriskie dati

Empīriskie dati tika iegūti, izmantojot satura analīzes metodi. Ar kvantitatīvās satura analīzes palīdzību tika apstrādāts viss tekstu kopums, kuru veidoja:

- 1) 11. Saeimā pārstāvēto politisko partiju, to apvienību un organizāciju programmas vai programmatiska rakstura dokumenti;
- 2) Rīgas, Ventpils, Liepājas, Jelgavas, Jūrmalas, Valmieras, Rēzeknes un Daugavpils domēs pārstāvēto partiju un organizāciju vēlēšanu programmas, kas pieejamas Centrālās vēlēšanu komisijas mājaslapā, kā arī Saskaņas Centra/Gods kalpot Rīgai programma “Padarītais un darāmais/2009–2017”, kas pieejama mājaslapā godskalpotrigai.lv, un Vienotības mājaslapā pieejamā programma “Vienotība Rīgai”, jo abas pēdējās programmas ir ievērojami plašākas nekā Centrālās vēlēšanu komisijas mājaslapā pieejamie īsie varianti.

Ar kvantitatīvās satura analīzes palīdzību tika fiksētas tiešas norādes uz nacionālo identitāti. Tālāk šie teksti, izmantojot kvalitatīvo satura analīzi, tika interpretēti atbilstoši piedāvātajiem nacionālās identitātes modeļiem, tas ir, sociālās īstenības fiksēšanai, kad, balstoties uz pazīmēm “manifestētā tekstā, tiek secināts par pazīmēm nemanifestētā kontekstā” (Merten 2013: 330). Denotatīvi semantiskajā līmenī tika veikta nacionālās identitātes tēmas analīze saistībā ar komunikatoru – politisko partiju (Merten 2013: 155). Kvalitatīvā satura analīze tika veikta, kombinējot deduktīvo un induktīvo kategoriju veidošanu (Nawratil &

Schönhagen 2009: 346), jo, ņemot vērā Latvijas politiķu pārsvarā populistisko iedabu, ir grūti prognozēt, kas tieši un kādā kvalitātē politiķu tekstos ir atrodams. Empīrisko datu analīzes galvenais mērķis bija noskaidrot, vai tiek piedāvāti konkurējoši nacionālās identitātes skaidrojumi un vai tie apstiprina K. Eildersas un viņas kolēģu pētījumā izvirzīto pieņēmumu par akūto identitātes deficītu, kas izpaužas kā tāda jauna pašapraksta trūkums Latvijas valstij kā politiskam kolektīvam, kas ļautu iedzīvotājiem identificēties ar pašaprakstā definētajiem politiskajiem mērķiem un Latvijas valstiskuma pagātņi, it īpaši demokrātiskā valstiskuma pagātņi (Lichtenstein, Eilders, & Perlova 2011).

Nacionālās identitātes tēma 11. Saeimā pārstāvēto politisko partiju un organizāciju programmās un programmatiska rakstura dokumentos

Rakstā lietots Politisko partiju reģistrā fiksētais politiskās partijas vai apvienības nosaukums, izņemot biedrību “Brīvie demokrāti”, kas nav partija, kā arī pašas partijas, partiju apvienības vai biedrības lietotais programmas vai programmatiskā dokumenta nosaukums. Biedrībai “Brīvie demokrāti”, politisko partiju apvienībai “Saskaņas Centrs” un politisko partiju apvienībai “Zaļo un Zemnieku savienība” nav savas programmas, bet tādas ir apvienībās ietilpstošajām partijām. Biedrība “Brīvie demokrāti” ir uzskatāma par politisku organizāciju, jo ir saistīta ar sešu no Reformu partijas atšķēlušos pie frakcijām nepiederošo 11. Saeimas deputātu grupu.

Saskaņā ar kvantitatīvās kontentanalīzes datiem nacionālās identitātes jēdzienu savos dokumentos vispār nelieto biedrība “Brīvie demokrāti”, Centriskā partija “Latvijas Zemnieku savienība”, Zaļo un Zemnieku savienība, Latvijas Sociālistiskā partija, kas ietilpst Saskaņas Centrā, un pati politisko partiju apvienība “Saskaņas Centrs”.

Saistībā ar Saskaņas Centru jāmin tāds dokuments kā memorands “Par “Saskaņas Centru””, kas saturiski tiek atjaunots, un tā pielikums “Projekts. Latvijas Republikas Saeimas Deklarācija par starpetnisku uzticēšanos”, kas netiek mainīts (SC 2012). Ne memorandā, ne tā pielikumā netiek lietoti nācijas, nacionālas valsts, politiskās nācijas un identitātes jēdzieni. Kā augstākās prioritātes (vērtības) tiek pieminētas “starpetniskā saskaņa, Latvijas politiskā un ekonomiskā neatkarība”, taču atslēgas jēdzieni ir “starpetniskā” (saskaņa, uzticēšanās, attiecības, saziņas valoda) un “etniskā” (piederība, grupu intereses, vērtības, vēsturiskā pieredze) (Memorands 2012). Šī pieeja jeb rāmējums saturiski atbilst A. Šlenkeres-Fišeres piedāvātajam nacionālās identitātes liberālajam modelim, bet ar spilgti izteiktām multikulturālisma iezīmēm.

Sociāldemokrātiskā partija “Saskaņa” savu programmu izstrādājusi krietni detalizētāk. Programma aicina cienīt “dažādu etnisko grupu intereses, īpatnības un vēsturisko pieredzi”, īstenot “multikulturālu izglītību” un nepārprotami atzīst K. Eildersas un kolēģu pētījumā konstatēto “Latvijas valsts kā politiska kolektīva”

nacionālas identitātes deficītu, jo “formulēt Latvijas nacionālo identitāti” ir nākotnes uzdevums (SDPS programma). Arī Saskaņa praksē pārstāv nacionālās identitātes liberālo modeli, saglabājot multikulturālo modeli kā normatīvo ideālu.

Reformu partija savā programmā apņemas tikai “saglabāt Latvijas lauku kā nacionālās identitātes saglabāšanas un attīstības pamattelpu, vietu, kas ir emocionāli ļoti nozīmīga nācijas vēsturiskās pašapziņas saglabāšanai un celšanai” (RP programma). Šāds formulējums ļauj secināt vienīgi to, ka Reformu partijai nav savas pārdomātas pozīcijas nacionālās identitātes jautājumā.

Nedaudz pārsteidzoši ir tas, ka Nacionālās apvienības “Visu Latvijai!”-“Tēvzemei un Brīvībai/LNNK” tā dēvētajā atvērtā tipa programmā (Versija 4.0) nacionālā identitāte pieminēta vienā teikumā sadaļā “Valoda un kultūra”, kuru ievada šāda rindkopa: “Latvija ir vienīgā valsts pasaulē, kur latviešu tauta var pilnvērtīgi attīstīt un saglabāt savu valodu un kultūru. Nacionālā kultūra un tradīcijas kopā ar valodu lielā mērā veido latviešu tautas identitāti. [...] Valoda ir nacionālās identitātes un valsts stabilitātes pamats.” (Nacionālās apvienības programma 2013)

Tā kā programmā uzsvars tiek likts uz “latviskas un plaukstošas Latvijas ideju”, ir pamats uzskatīt, ka programma priekšplānā izvirza latviešu tautas kultūras identitāti kā “savēja” (re)producēšanu, bet vismaz daļēji arī kā “dogmatisku doktrīnu un fundamentālistisku projektu” (Schmitt-Egner 2012: 116).

Savu izejas pozīciju nacionālās identitātes un ES mijiedarbības jautājumā Latvijas Zaļā partija raksturo ar šādām pamattēzēm: “Mēs iestājamies par brīvu, demokrātisku, tiesisku, drošu, sociālu valsti stiprā, nacionālo identitāti, valodu un kultūrvēsturisko daudzveidību saudzējošā, globālās konkurences apstākļos rīcībspējīgā ES. LZP skaidri saredz un atbalsta nacionālos un ES kopējos principus – tiesiskums, drošība, brīvība, tolerance, solidaritāte, subsidiaritāte, respekts pret daudzveidību.” (LZP programma 2012)

Netiesā veidā Latvijas Zaļā partija pasaka, ka ES piemīt rīcībspēja, tātad arī kaut kāda identitāte, kas varētu būt gan kultūras identitāte, kam programmā atrast apliecinājumu ir visai problemātiski, gan kolektīvā identitāte, kas jāsaprot kā “rīcības vienība caur suprancionalitātes konstituēšanu uz normspējīgas vērtību, ekonomiskās, sociālās un tiesību kopienas bāzes” (Schmitt-Egner 2012: 201).

Centrālā vieta Latvijas Zaļās partijas programmā ierādīta nacionālās identitātes līmenim: “LZP [...] iestājas par konsekventu nacionālās identitātes, it īpaši latviešu valodas un kultūras, aizsardzību un tālāku uzplaukumu.” (LZP programma 2012)

Taču “nacionālās identitātes īstenošanas politikā” Latvijas Zaļā partija izvairīsies gan “no citu tautību aizvainojoša populisma”, gan no naiva kosmopolītisma. Līdzīgi kā Reformu partija, arī Latvijas Zaļā partija uzskata, ka “Latvijas lauki ir nacionālās identitātes, vitalitātes un pašapziņas šūpulis” (LZP programma 2012). Programmā nacionālā identitāte vispirms ir kultūras identitāte, jo “īpaši aizsargājamo dabas objektu un kultūrvēsturisko pieminekļu tīkls veido ļoti būtisku nacionālās identitātes un pašapziņas veidošanas instrumentu” (LZP programma 2012).

Partijas programma ietver gan republikāniskā, gan multikulturālā nacionālās identitātes modeļa elementus.

Vienotības programmas sadaļā “Valsts” teikts, ka Latviju īpašu padara “latviešu valoda, latviskā kultūrtelpa, Latvijas daba – tas kopā veido un ietekmē nacionālo identitāti” (Vienotības programma 2013).

Reģionu identitāte tiek uzskatīta par “kopīgās nacionālās identitātes daļu”. Partija redz “Latviju kā modernu, eiropesku valsti, kuras pamatvērtība ir nacionālā identitāte – latviešu valoda un kvalitatīva kultūrtelpa kā latviešu nācijas konsolidācijas un Latvijas iedzīvotāju integrācijas pamats, kas rada pārliecību par piederību Latvijai” (Vienotības programma 2013).

Dziesmu svētki tiek uzskatīti par “nacionālās identitātes pamatu”, bet latviešu valoda par “nacionālās valsts identitātes pamatu” (Vienotības programma 2013). Taču ir jānostiprina “letonikas – latviešu valodas, sabiedrības, vēstures un kultūras pētījumu loma Latvijas nacionālās identitātes uzturēšanā” un jāizveido “visaptveroša valsts programma, kura stiprinātu nacionālo identitāti, pārliecību par piederību Latvijai un latviešu valodas lietošanu” (Vienotības programma 2013).

Programmas sadaļā “Valsts” tiek uzsvērts: “Latvija būs vāja un sašķelta, ja liela daļa sabiedrības nejutīsies piederīga Latvijai, tās politiskajai nācijai, tāpēc mums ir nepieņemama izslēdzoša, agresīva retorika pret Latvijas mazākumtautībām un to pārstāvjiem. Latvijas nacionālajai valstij un latviskajai kultūrtelpai ir jābūt atvērta un aicinošai katram, kas tajā grib integrēties. Mūsu nacionālās valsts nākotni mēs redzam konsolidētā sabiedrībā, kurā ir stipra kopienas, nācijas identitātes apziņa, dziļa pārliecība par piederību Latvijai un lepnums par savu valsti.” (Vienotības programma 2013)

Vienotība un Saskaņa ir vienīgās 11. Saeimā pārstāvētās partijas, kuras savā programmā lieto jēdzienu “politiskā nācija” (nevis “nacionālā kopiena”), bet precīzi neformulē savu nostāju jautājumā par tā saturu.

Vienotība nacionālo identitāti un nacionālās valsts identitāti vispirms uztver saistībā ar latvisko kultūrtelpu, tātad kā kultūras identitāti un telpas identitāti, kas kā process balstīta vēsturiskajā mantojumā un kolektīvajā atmiņā.

Tomēr formulējumi sadaļā “Kultūra” liecina par zināmu neskaidrību, jo līdzās politiskajai nācijai, kas, domājams, tiek uzskatīta par vēl līdz galam nenoformējusos, turpina pastāvēt latviešu nācija.

Vienotības pieeja kultūras identitātei liecina ne tikai par “identitāti kā “savēja” (re)producēšanu”, bet arī, kaut ar iebildēm, par “identitāti kā pašrefleksīvu un svešrefleksīvu starpkultūru komunikācijas programmu” (Schmitt-Egner 2012: 116). Tālāk seko kolektīvā identitāte, politiskā identitāte un kolektīvi politiskais identitātes līmenis, kas rezultējas “valdīšanas leģitimitātē caur kolektīvo identitāti” (Schmitt-Egner 2012: 115). Vienotības nostāju var raksturot kā drīzāk republikānisku nacionālās identitātes modeli, kas paredz brīvprātīgu asimilācijas procesu.

Vienotības pozīcija liecina, ka tā ir gatava virzīties prom no “nāciju Eiropas” kā teritoriālas identitātes bāzes eiropiskai rīcības telpai uz Eiropu kā sociālu un kultūras rīcības telpu “caur nacionālo interešu, vērtību un atceres kopienu daudzveidību” (Schmitt-Egner 2012: 201).

Problēmas sākas ar Eiropu (ES) kā rīcības vienību jeb eiropiešu kolektīvo identitāti, nemaz nerunājot par P. Šmita-Egnera pieminētajām “nācijām kā nacionālo rīcības telpu eiropizācijas objektiem” (Schmitt-Egner 2012: 201), jo, pirmkārt, pārējās 11. Saeimā pārstāvētās partijas un organizācijas tādai politikai nav gatavas, otrkārt, to neveicina veco ES dalībvalstu bieži vien egoistiskā, nacionālajām interesēm atbilstošā prakse un, treškārt, Latvijas sabiedrībā un vēlētajos valdošie noskaņojumi.

Partiju programmu tekstu analīze apstiprina K. Eildersas un kolēģu diagnosticēto kolektīvās (politiskās) jeb nacionālās identitātes deficīta problēmu, jo tiek piedāvāti atšķirīgi nacionālās identitātes modeļi, bet Saskaņa uzskata, ka Latvijas nacionālā identitāte vēl tikai būtu jāformulē.

Nacionālās identitātes tēma Latvijas lielāko pilsētu domēs pārstāvēto politisko partiju un organizāciju pašvaldību vēlēšanu programmās

Izvērstas programmas Rīgas domes vēlēšanās piedāvāja tikai Saskaņas Centrs/Gods kalpot Rīgai un Vienotība. Saskaņas Centra/Gods kalpot Rīgai dokumentā “Padarītais un darāmais/2009–2017”, kas ir gan atskaite, gan pārskats par nākotnes plāniem, nacionālās identitātes tematika netiek aplūkota vispār.

Vienotība savā tekstā “Vienotība Rīgai” norāda uz mērķi “nostiprināt Rīgas – Latvijas galvaspilsētas – latvisko un eiropiešu identitāti” un iezīmēt “Rīgas nacionālo, kultūrvēsturisko, eiropiešu identitāti”. Tas ir pirmais Vienotības dokuments, kurā figurē tuvāk neraksturots eiropiešiskās identitātes jēdziens.

Nacionālā apvienība savā programmā “Spēks un teikšana. Latviskai Rīgai – Latvijas galvaspilsētai” solīja, ka “Rīga būs latviska”, “visi godās latviešu kultūras tradīcijas, nacionālos simbolus un latviešu karavīru piemiņu”, un iestājās “par Latvijas pamatnācijas vērtībām un kultūru”.

Visu citu pilsētu pašvaldību vēlēšanu programmās partijas nacionālās identitātes jautājumus neaplūko, galveno uzmanību veltot valodu politikai un nacionālo jeb minoritāšu kultūras biedrību darbam, kas dažkārt raksturots kā starpkultūru dialogs.

Nacionālās identitātes jautājums, kā liecina priekšvēlēšanu programmu analīze, tika aktualizēts tikai Rīgā, kur to darīja Nacionālā apvienība un Vienotība, kamēr Saskaņas Centrs galveno akcentu lika uz sociālās integrācijas jautājumiem, īpaši akcentējot sociālo palīdzību. Vēlētāju vairākums Rīgā atbalstīja Saskaņas Centra kursu. Kopumā, kaut arī netieši un fragmentāri (atšķirībā no valsts līmeņa), partiju lielo pilsētu pašvaldību vēlēšanu programmas liecina par deficītu “Latvijas nacionālās identitātes formulēšanā”, kā to konstatē Saskaņas programma.

Secinājumi

Latvijas 11. Saeimā pārstāvēto politisko partiju, partiju apvienību un organizāciju programmu vai programmatiska rakstura dokumentu analīze, lai noskaidrotu

nacionālās identitātes minējumus un raksturojumus, ļauj izdarīt vairākus secinājumus.

Analizētie teksti apstiprina latviski–krieviskā dalījuma pastāvēšanu Latvijas politisko partiju sistēmā, ko var dēvēt kā par etnopolitisko paralēlismu, tā arī par vēl vienu apstiprinājumu noslieci uz “paralēlajām sabiedrībām”. Reformu partijas pasludinātais mēģinājums īstenot politiku “bez etniskā dalījuma” šajā gadījumā ir drīzāk izņēmums, kas apstiprina vispārējo tendenci. To apstiprina arī Reformu partijas nespēja vairāk nekā gadu partiju popularitātes aptaujās pārvārtēt piecu procentu robežu. Saskaņas Centra programmatiskā rakstura tekstos *de facto* priekšplānā tiek izvirzītas individuālās un grupu etniskās identitātes, netiek lietota terminoloģija, kas liecinātu par apvienības nostāju nacionālās identitātes un nacionālā valstiskuma jautājumos. Vienīgi aicinājums saglabāt Satversmi tās pašreizējā formā netieši norāda uz politiskās nācijas eksistences atzīšanu.

Konkrētu nostāju nacionālās identitātes jautājumos piedāvā tikai Latvijas Zaļā partija, Nacionālā apvienība un Vienotība. Visas trīs partijas tādā vai citādā formā apņemas aizsargāt un stiprināt nacionālo identitāti kā iekšpolitiski, tā arī starptautiskajā arēnā, ES ieskaitot. Nacionālā apvienība principā pārstāv republikānisku (brīvprātīgas asimilācijas) nacionālās identitātes modeli ar etniskās dominēšanas elementiem, bet Latvijas Zaļā partija un Vienotība šo pašu republikānisko nacionālās identitātes modeli vairāk tiecas kombinēt ar multikulturālas pieejas elementiem. Latvijas Zaļā partija kā Zaļo un Zemnieku savienībā ietilpstoša partija būtiski atšķiras no vadošās savienības partijas, kuras programmā pozīcija nacionālās identitātes jautājumos vispār netiek izklāstīta. Reformu partijas programmā, kas atstāj fragmentāru iespaidu, var saskatīt zināmas liberālā nacionālās identitātes modeļa iezīmes, taču pēc šķelšanās partijas frakcijā un iekļaušanās valdībā šīs iezīmes nav guvušas tālāku attīstību. Sociāldemokrātiskā partija Saskaņa ar savas programmas aicinājumu formulēt “Latvijas nacionālo identitāti” faktiski noraida pārējo partiju formulējumus kā nepieņemamus, vismaz saviem vēlētājiem un partijas līderiem nepieņemamus.

Eiropeskās/ES identitātes jautājumi netiek aplūkoti nevienas 11. Saeimā pārstāvētās partijas, apvienības vai organizācijas programmā vai programmatiska rakstura dokumentā. ES tiek uztverta galvenokārt kā Latvijas nacionālo interešu aizsardzības un realizācijas arēna, cik nu to atļauj apstākļi, ka Latvijai nepiemīt ES mērogā “apsverams spēks”.

Latvijas Zaļā partija nodala nacionālo identitāti un latvisko identitāti, kas gan netiek salīdzinātas vai skaidrotas. Tās programmā, tāpat kā Nacionālās apvienības un Vienotības programmās, dominē aizsardzības, aizstāvības un saglabāšanas pieeja.

Nacionālās apvienības programma nošķir latviešu tautas identitāti un nacionālo identitāti, kas principā atbilst tēzei par latviešiem kā valstsnāciju nacionālās pašnoteikšanās tiesību realizācijas nozīmē.

Terminoloģiski visplašākā ir Vienotības programma, ko gan, no vienas puses, varētu interpretēt arī kā pretrunīguma un eklektikas pazīmi, kas gan piemīt visām

11. Saeimā pārstāvēto partiju programmām. No otras puses, šo daudzveidību var skaidrot ar to, ka Vienotībā apvienojušās trīs visai atšķirīgas organizācijas tieši nacionālās identitātes jautājumos, kā arī kā pretenziju aizpildīt “identitātes deficītu”, kas izpaužas kā iekšpolitiski, tā ārpolitiski. Vienotība nepārprotami pretendē uz politiski vadošā spēka lomu nacionālās identitātes konceptuālā definēšanā un atbilstošas praktiskās politikas realizēšanā.

Partiju programmas Latvijas lielo pilsētu pašvaldību vēlēšanās tikai apstiprina partiju un to līderu pozīcijas arī Latvijas nacionālās identitātes jautājumā, kaut gan tam bija zināma nozīme tikai priekšvēlēšanu kampaņā Rīgas pilsētā.

Kopumā var secināt, ka nacionālā identitāte un tās attiecības ar eiropeisko/ES identitāti ir “darbs, kas progresē” un kurā visaktīvāk piedalās Vienotība, Latvijas Zaļā partija un Nacionālā apvienība. Saskaņa drīzāk pretendē uz koriģējoša spēka lomu.

Latvijas nacionālās identitātes formulēšanu ES, NATO un eirozonas kontekstā nozīmīgi ietekmēs 12. Saeimas vēlēšanu rezultāti saistībā ar kārtējo Latvijas politisko partiju sistēmas pārformēšanās raundu.

2.4. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE, INDIVIDUALIZĀCIJA, GLOBALIZĀCIJA UN VALSTS

2.4. NATIONAL IDENTITY, INDIVIDUALIZATION, GLOBALIZATION AND THE STATE

Viena no mūsdienu sabiedrības iezīmēm saskaņā ar dažu sociologu darbiem ir individualizācijas tendence (Beck 1992; Beck 2004; Beck & Beck-Gernsheim 2008; Bauman 2003; Elias 1990; Giddens 2004; Giddens 2009). Individualizācijas jēdziens tika aktualizēts vācu sociologa Ulriha Beka (*Ulrich Beck*) darbos. Pētot sabiedrības struktūru, viņš nonāca pie secinājuma, ka mūsdienās arvien grūtāk raksturot sabiedrību kā sastāvošu no noteiktām grupām, piemēram, šķirām. Individu nodarbinātība ir tik daudzveidīga, ka dažos gadījumos varas balanss starp darba devēju un darba ņēmēju izlīdzinās, pieaug izglītības nozīme cilvēka dzīvē, izplatās elastīgas un mazāk standartizētas darba formas, ļaudis kļūst arvien mobilāki, valsts pārvaldes institūti mazina cilvēku statusa nevienlīdzību. Ņemot vērā šīs tendences nodarbinātības jomā, U. Beks nonāca pie secinājuma, ka mūsdienu sabiedrību var raksturot individualizācijas koncepts (Beck 1992). Individualizētā sabiedrībā cilvēkam jāmacās uztvert sevi kā aktīvu plānošanas subjektu, kas formē savu viedokli, izdara racionālas izvēles. Šos novērojumus un argumentāciju var attiecināt arī uz indivīda kultūras identitāti un tās veidošanos, jo cilvēka kultūras identitāte arī var kļūt par viņa izvēles vai apzinātas un radošas darbības objektu. Mūsdienu sabiedrībā cilvēkiem ir lielākas iespējas ne tikai izvēlēties nodarbošanos, bet arī veidot citas sociālās saiknes un piekopt sev vēlamu dzīves stilu. Kādu iespaidu šīs tendences atstāj uz nacionālo identitāti mūsdienās? Un kā individualizācija ir saistīta ar globalizācijas procesiem un nacionālās valsts lomu tajos? Šajā rakstā nacionālās identitātes, individualizācijas un globalizācijas jautājumus vispirms analizēsim teorētiski, tad aplūkosim kvalitatīvu pētījumu un iedzīvotāju aptauju rezultātus par nacionālo identitāti Latvijā.

Individualizācija vēsturē un sociologu darbos

Nacionālisms¹ un individualizācija ir saistīti, taču tiem ir dažādas sociālās un vēsturiskās saknes. Pēc Tolkota Pārsonsa (*Talcott Parsons*) domām, Eiropas kultūras tradīcijā ir elementi, kas padara to par individuāli orientētu (Parsons 1968: 56). Individuālisma filozofiskie pamatojumi ir atrodamī antiķajā kultūrā, spēcīgs individuālisma avots Eiropas kultūrā ir kristietība, kura, kā raksta T. Pārsonss, ir bijusi

---

¹ Individu pievēršanās uzskatiem, doktrinām, kas piedēvē kopīgu pieredzi kādas reģionālās, etniskās vai lingvistiskās grupas locekļiem, kuras robežas var sakrist vai nesakrist ar valsts robežām (sk. Giddens 1983: 13).

orientēta uz individuālismu caur individuālās garīgas intereses akcentēšanu, ko vēlāk pastiprināja protestantisms. Bet pirmsmodernizācijas laikmetā cilvēka dzīve bija pakļauta radniecības un statusa grupu ietekmei, indivīdam bija maz iespēju uzsvērt savu personību, individuālisms varēja attīstīties tikai šauru sabiedrības slāņu vidū. Ieskats klasiskajos sociologu darbos palīdz saskatīt mūsdienu individualizācijas procesa saikni ar sabiedrības vēsturiskajām transformācijām.

Emīls Dirkems (*Émile Durkheim*) uzskatīja, ka individuālisms progresē līdz ar sabiedrības diferencēšanos un pāreju no mehāniskas solidaritātes uz organisku solidaritāti. Pieaugošā darba dalīšana veicina to, ka indivīds meklē sabiedrībā nišas, kas atbilst viņa spējām, interesēm, individualitātei, un tas savukārt veicina individuālo atšķirību veidošanos. Tajā pašā laikā kolektīvā apziņa kļūst vispārīgāka un abstraktāka, tradīciju autoritāte vājinās, sociālā kontrole, sabiedrības spiediens uz indivīdu mazinās un cilvēkam ir lielākas iespējas attīstīt savu individualitāti (Durkheim 1947).

E. Dirkems skaidroja, ka cieņas pieaugums pret indivīdu un viņa neatkarība no sociālām ietekmēm ir vēsturiska tendence. Viņaprāt, ir iespējams novērot likumsakarību, ka individualizācija progresē līdz ar valsts attīstību (Durkheim 2005: 57). Valsts nodibina un aizsargā tiesības, kas rada indivīda brīvības un veicina indivīda attīstību. Sabiedrībās, kurās valsts nav attīstīta, indivīds atrodas lokālās sabiedrības un sekundāro grupu nospiedošā ietekmē.² Valsts stāv pāri sekundārajām grupām un palīdz indivīdam atbrīvoties no to pārmērīgas dominances. E. Dirkema teiktais par valsts saistību ar individualizāciju sasaucas ar Tomasa Hamfrija Māršala (*Thomas Humphrey Marshall*) pilsonības attīstības teoriju, saskaņā ar kuru pilsonību veido trīs tiesību kopas – pilsoniskās tiesības, politiskās tiesības un sociālās tiesības. Pilsonības attīstība un tiesību loka paplašināšanās radīja nosacījumus lielākai indivīda brīvībai un iespējas to realizēt (Marshall & Bottomore 1992).

Savukārt vācu-amerikāņu sociologs Reinhards Bendikss (*Reinhard Bendix*) pamatojis, ka līdz ar modernizācijas procesa progresu varas attiecības individualizējas. Tas nozīmē, ka līdz ar nacionālās valsts izveidi tiek nodibinātas tiešas attiecības starp indivīdu un valsti.³ Reizē tiek īstenots vienlīdzības princips starp sabiedrības locekļiem. Nācījas veidošanās būtiskākais elements ir vienlīdzība likuma priekšā nacionālās valsts robežās. R. Bendikss atzīmē, ka Franču revolūcijas laikā tika ieviests jauns politiskās reprezentācijas princips, kas balstīts uz indivīdu un laika gaitā attiecināts uz visiem pieaugušajiem (Bendix 2005: 114). Līdz ar

² E. Dirkema izpratnē valsts ir pārvaldības un sociālās domāšanas orgāns, kas ir atšķirīgs no sabiedrības, bet paliek ciešā saskarē ar to; valsts rodas centralizācijas procesā, izdaloties indivīdu grupai, kura formulē kolektīvo gribu un kolektīvas reprezentācijas (Durkheim 2005: 49, 82).

³ R. Bendikss arī uzskata, ka mūsdienu valsts rodas administratīvo funkciju koncentrācijas procesā, kura gaitā tās tiek pakļautas centrālā valdības orgāna kontrolei. Nācija R. Bendiksa izpratnē ir vēsturiska procesa rezultātā izveidojusies kolektivitāte, kurai ir kopīga kultūra un valoda, kā arī pilsoņu grupa, kas atrodas vienas centrālās valdības jurisdikcijā un kuras individuālie locekļi ir vienlīdzīgi likuma priekšā (Bendix 1978: 605).

īpaša statusa grupu privilēģiju atcelšanu par svarīgāku likumu leģitimitātes avotu tiek uzskatīta nācija, kas tiek saprasta kā likuma priekšā vienlīdzīgu iedzīvotāju kopums noteiktā teritorijā (Bendix 1978: 367). Universālisma un individuālisma principi līdz ar to ir bijuši savīti modernizācijas un nāciju veidošanās procesā. Tiesību universalizācija noved arī pie nacionālās kultūras standartizācijas, kas saskaņā ar Ernestu Gellneru (*Ernest Gellner*) ir nācijas veidošanās priekšnoteikums (Gellner 1996).

M. Vēbera (*Max Weber*) darbos izvirzītā sociālās dzīves racionalizācijas koncepcija satur individualizācijas priekšnosacījumus. Racionalizācija mazina emocionālo atkarību no citiem cilvēkiem un grupām. Racionalizācija atbrīvo cilvēku no uzspiestajiem ticējumiem, tā paredz uzskatu, ka principā viss pasaulē ir pakļauts indivīda racionālajam aprēķinam (Alexander 1987). Racionalizācija rada izmaiņas kultūrā: M. Vēbers raksturo mūsdienu laikmetu kā subjektīvisma kultūru, jo indivīdam nav nekritiski jāpieņem ticības sistēmas un viņš pats ir atbildīgs par pasaules uzskata izvēli (James 1996: 146).

Vācu sociologs Georgs Zimmels (*Georg Simmel*) ir saskatījis konceptuālo saikni starp sociālā loka paplašināšanos un individualizāciju. Ja cilvēka dzīve ir atkarīga no konkrētas grupas, viņš ir cieši saistīts ar to, tādējādi sarūk iespējas individuāli atšķirties. Sabiedrībai diferencējoties un paplašinoties sociālajam lokam (palielinoties potenciālo sociālo kontaktu skaitam), cilvēkam rodas iespējas nodibināt dažādas saiknes ar citiem indivīdiem, šo saikņu kombinācijas ir atšķirīgas un var būt neatkārtojamas, rezultātā rodas unikālas individuālās identitātes (Simmel 1972: 273). G. Zimmels norādīja, ka pastāv korelācija starp individualizāciju un kosmopolitismu. Šādi piemēri antīkajā filozofijā ir atrodamī stoīķu mācībās, bet ar kosmopolitisma izplatību ir novērojami arī mūsdienās.

Vācu sociologs Norberts Eliass (*Norbert Elias*) uzskatīja, ka individuālā identitāte nevar pastāvēt izolēti no attiecībām ar citiem un kolektīvas identitātes (Elias 1978). Mūsdienās cilvēks, pēc N. Eliasa domām, ir relatīvi neatkarīgāks no konkrētām sociālām saiknēm, tās ir potenciāli mainīgas un līdz ar to individuālās (“es”) un kolektīvās (“mēs”) identitātes balanss mainās par labu individuālajai identitātei (Elias 1990). Jēgpilnas eksistences nosacījums ir tāds, ka cilvēks var identificēties ar to, kam pastāvēšanas ilgums pārsniedz viņa dzīves garumu. Nācijai ir vēsture, kas sniedz vairākas paaudzes pagātnē un kas pastāvēs pēc indivīda nāves. Nācija nav ekskluzīvs kolektīvās identifikācijas objekts un “mēs” tēla saturs. Individualizētā sabiedrībā ir plašas iespējas dažādi apmierināt vajadzību pēc vērtībām un jēgas (Elias 1996: 351). Bet nacionālajai valstij ir bijusi un joprojām ir nozīmīga loma kā izdzīvošanas sociālajai vienībai, tāpēc priekšstats par nāciju ir svarīgs “mēs” tēls, kas piešķir jēgu sociālajām attiecībām.⁴

⁴ N. Eliass uzskatīja, ka nācija ir viens no tēliem, kurš reprezentē mūsdienu valsts-sabiedrību (ar to domājot sabiedrību, kuru aptver valsts administratīvās struktūras) un indivīda paštēla, ētosa nacionalizācijas procesā nācija kļūst par viņa “mēs” tēla svarīgu sastāvdaļu. Nācijas simbola integrācija indivīda “mēs” tēlā ir sociālās un personības struktūru atbilstības attīstības rezultāts (Elias 1996: 152).

Modernizācija, globalizācija un individualizācija

Individualizācija, pēc Ulriha Beka un Elizabetes Bekas-Gernsheimas (*Elisabeth Beck-Gernsheim*) uzskatiem, ir process, kad arvien lielāks cilvēku skaits internalizē un sāk aktīvi izmantot savas pilsoniskās, politiskās un sociālās tiesības (Beck & Beck-Gernsheim 2008: xxiii). Beka hipotēze ir tāda, ka individualizācijas process var novest pie kolektīvo identitāšu – lokālo, etnisko, šķirisko, nacionālo – destabilizācijas. No plašākas socioloģiski procesuālās perspektīvas atbilstību starp kolektīvo un individuālo identitāti vai starp sociālo kontroli un paškontroli nevar uzskatīt par konstantu (Elias 1996: 335). Attiecības starp tām veidojas dinamiskā procesā, kurā sociālās figurācijas, kolektīvās un individuālās identitātes attīstās, mainās vai stabilizējas.

Sabiedrības individualizācijas nosacījumi tika radīti modernizācijas procesā. Pēc britu sociologa Entonija Gidensa (*Anthony Giddens*) domām, modernizācijas galvenās iezīmes ir kapitālisms un industrializācija. Kapitālisma funkcionēšanas principi nav cieši piesaistāmi teritoriāli ierobežotai sociālai sistēmai. Bet modernizācija ir noritējusi kopā ar pārvaldīšanas sistēmu attīstību, arī nacionālo valstu veidošanos. E. Gidensa un citu sociologu darbi ir parādījuši, ka kapitālisma un nacionālo valstu attīstība ir bijusi savstarpēji saistīta un pastiprinājusi viena otru (Giddens 1992: 135; Mann 1993: 214).⁵ Globalizācija, pēc E. Gidensa domām, ir modernitātes sekas, tā ir sociālo mijiedarbību intensificēšanās starp teritoriāli distancētiem sociālajiem aktoriem, tostarp pāri nacionālo valstu robežām, kā rezultātā notikumi kādā lokālā kontekstā tiek noteikti attālinātā vietā (Giddens 1990: 64).

Vēlinā, refleksīvā modernitāte vēl radikālāk pārrauj saites ar tradīciju, un atsevišķos aspektos modernā sabiedrība ir tradicionālās sabiedrības pretpols. Tradīcijas un kolektīvā atmiņa ir būtiskas nacionālās identitātes uzturēšanai (Smith 1990: 70), tāpēc ir noderīgi aplūkot tradīcijas un vēlinās modernizācijas attiecības.

E. Gidenss uzskata, ka tradīcija ietver orientāciju uz pagātņi, tā balstās uz kolektīvo atmiņu, lai strukturētu tagadni. Tradīcija izmanto rituālus, lai aktualizētu atmiņas par pagātņi, tā pretendē uz patiesību realitātes aspektu interpretācijā un ietver morālos un emocionālos elementus (Giddens 2004: 63). Tradīcijas organizē vismaz atsevišķas sociālās prakses, leģitimējot savu autoritāti ar referenci uz pagātņi, un rada partikulārās sociālās identitātes, nošķirot tradīcijai piederīgos no nepiederīgajiem. Turklāt daudzas tradīcijas ir lokālas, piesaistītas konkrētām ģeogrāfiskām vietām, jo radītas apstākļos, kad sociālās attiecības nebija teritoriāli izstieptas. Modernitātes dinamika darbojas lielā mērā pretēji tradīciju struktūrām.

⁵ Nacionālās valsts galvenā iezīme, pēc E. Gidensa domām, ir noteiktu teritoriju aptverošs vienots valsts administratīvais aparāts, kas refleksīvi pārrauga tās iedzīvotājus (Giddens 1983: 13; 1992: 116).

Tradicionālajās sabiedrībās cilvēka rīcību nosaka relatīvi skaidrs un noteikts nozīmju (vērtību, normu) ietvars. Modernitātes apstākļos, kad viss tiek pakļauts šaubām, arī ikdienas dzīvē rīcība nevar tikt attaisnota ar pagātnes pieredzi. Cilvēka identitāte kļūst par viņa apzināto projektu, viņa patību ietekmē apzinātās izvēles. Cilvēku dzīves plānošanas horizonts vairs nav ierobežots ar politiski definētu teritoriju – nacionālu valsti. Pēc U. Beka domām, mūsdienu sabiedrības, vismaz Rietumeiropā, raksturo individuālo sasniegumu un pašrealizācijas ētoss. Šī doma ir atrodama jau T. Pārsonsa darbos. Viņš uzskatīja, ka mūsdienu Rietumu kultūras galvenās vērtīborientācijas ir individuālie sasniegumi un universalisms (*universalistic-achievement pattern*), šī orientācija ir pretēja tradicionālo sabiedrību organizācijas principiem, kas balstās uz piedēvētiem (*ascriptive*) statusiem un solidaritāti, t. i., radniecību, kopienu, etniskumu (Parsons 1951: 182). Gan E. Gidenss, gan U. Beks uzskata, ka tradīcijas joprojām var pastāvēt modernā sabiedrībā, jo imperatīvs radīt solidaritāti saglabājas, tikai tradīciju atlase un radīšana mūsdienās lielā mērā ir apzināta lēmuma rezultāts (Beck 2004: 26; Giddens 2004: 107).

U. Beks ir ieviesis paškultūras konceptu, lai apzīmētu tendenci, ka mūsdienās cilvēku dzīves stili kļūst arvien daudzveidīgāki un ir atkarīgi no personīgas izvēles. Refleksivitāte, iespējas un nepieciešamība veikt izvēles atspoguļojas arī kultūras jomā, cilvēki kļūst par savas kultūras identitātes aktīviem radītājiem. Globalizācija veicina kultūras deteritorializāciju, kas nozīmē, ka kultūras formas, kultūras vērtības un dzīves stili pārstāj būt piesaistīti konkrētai ģeogrāfiskai vietai. Kultūras vēstījumu (konceptiju, doktrīnu, teoriju, mākslas darbu u. tml.) intensīvāka "ceļošana" pāri reģionu un nacionālo valstu robežām palielina indivīdu izvēli kultūras jomā – kādu mūziku klausīties, kādas filmas skatīties, kādu literatūru lasīt, kādai reliģiskai mācībai sekot, kādu diētu ievērot. Indivīda izvēlēto kultūras prakšu un vērtību kombinācijas kļūst neatkārtojamas. Individualizācija kultūras jomā potenciāli mazina kultūras homogenitāti nacionālās valsts robežās.

Globalizācija ietekmē kultūras piederības izjūtu, līdz ar to arī nacionālo identitāti. Parasti lielāko daļu dzīves cilvēks ir piesaistīts kādai lokālai videi, bet globalizācija maina šo teritoriāli ierobežoto vidi arī tad, ja cilvēki paši nav aktīvi globalizācijas aģenti, pateicoties sociālo attiecību izstiepšanai telpā un tālo notikumu ietekmei (Sassen 2007). Lokālo kultūras identitāti, ieskaitot nacionālo identitāti, šādu procesu kontekstā ir arvien grūtāk uzturēt (Tomlinson 2004: 113). Daži zinātnieki norāda uz to, ka kultūra pati par sevi nav teritoriāli piesaistīta, tai nav noteiktas saiknes ar telpu (Tomlinson 1999, 2007; Nederveen Pieterse 2009; Hirst & Thompson 2002). Pēc britu sociologa Džona Tomlinsona (*John Tomlinson*) domām, kultūras funkcija ir radīt eksistenciāli svarīgas nozīmes, vēstījumus, kuri formulē vērtības, kas funkcionē kā cilvēka dzīves orientieri (Tomlinson 1999: 19). Kultūras vēstījumu dažādošanās un to plūsmu paātrināšanās var mainīt cilvēka piesaistes izjūtu konkrētai vietai, galējā gadījumā, kā raksta Z. Baumans, var padarīt cilvēka piesaisti lokālai videi par maznozīmīgu. Globalizācijas apstākļos arvien vairāk priekšplānā iznāk kultūras neteritoriālais aspekts. Benedikts Andersons

(*Benedict Anderson*) spilgti parādījis, ka nacionālās identitātes pastāvēšana ir saistīta ar noteikta “iztēles” veida kultivēšanu (*Anderson 1991*). Kultūras objekti un tēli, kas tika radīti citā kultūras un ģeogrāfiskā kontekstā, ja tie kļūst nozīmīgi cilvēkam, modificē iedomātu piederību un piesaistes izjūtu konkrētai ģeogrāfiskai vietai, līdz ar to var tikt radītas jaunas kultūras identifikācijas, kurām nav izteikti teritoriālas piesaistes.

Globalizācija un nacionālā valsts

Globalizācija maina priekšstatus par valsts suverenitāti un politisko kopienu un ietekmē nacionālās identitātes veidošanās nosacījumus. Valsts suverenitātes princips radās jauno laiku sākuma Eiropā un paredzēja, ka katrai valstij ir ekskluzīvas pilnvaras uz likumdošanu, likumu izpildes kontroli un strīdu risināšanu savā teritorijā, valstis savstarpēji respektē šādas tiesības, kā arī atzīst citu valstu tiesības uz pašnoteikšanos (*Held 1999: 87*). Valstis reprezentē atsevišķas politiskās vienības, kuras tiecas īstenot savas intereses (*Held 1999: 88*). Ne tikai koncepcijā, bet arī praksē jauno laiku sākumā valstu savstarpējā atkarība un mijiedarbība nav bijusi liela (*Nederveen Pieterse 2009*). *Deivids Helds (David Held)* raksta, ka demokrātija mūsdienu izpratnē Eiropā attīstījās kopš 18. gadsimta beigām, balstoties uz valsts suverenitātes koncepciju, proti, ka politiskās kopienas teritoriālajās valstīs var kontrolēt savu likteni ģeogrāfiski ierobežotās politiskās vienības ietvaros. Nacionālās kopienas koncepcija paredz, ka pilsoņi spēj identificēties cits ar citu, lai sadarbotos kopīgā labuma radīšanai, izmantojot politiskās reprezentācijas sistēmu. Viens no nācijas definīcijas elementiem nosaka, ka cilvēku kopumam ir kopīga politiskā likteņa vai misijas izjūta (sk., piemēram, *Weber 1978: 925; Smith 1990*). Tā rodas politiskās kopienas ietvaros vai arī izpaužas cilvēku grupas centienos iegūt valstiskumu un suverenitāti. Globalizācijas pētnieki norāda uz to, ka īpaši pēdējās desmitgadēs pasaule ir kļuvusi daudz integrētāka, politiskie un ekonomiski aģenti savstarpēji atkarīgāki, līdz ar to pieaug vajadzība pēc politiskās koordinācijas un sadarbības transnacionālajā līmenī (*Holton 1998: 85*). Globālā pārvaldība iekļauj starptautiskas organizācijas, reģionālās politiskās organizācijas, starptautiskās nevalstiskās organizācijas, sociālās kustības un transnacionālos regulēšanas režīmus. Nepieciešamība risināt ekonomiskās aktivitātes regulēšanas, drošības, veselības un vides jautājumus transnacionālajā līmenī un globālās pārvaldības nozīmes pieaugums nozīmē to, ka nacionālā valsts nav vienīgā politiskā kopiena, kuru apvieno viens liktenis. Izmantojot *N. Elia*s terminoloģiju, var teikt, ka valsti nevar uzskatīt par vienīgo un ekskluzīvo izdzīvošanas vienību. Pašreiz cilvēki, pēc *D. Helda* domām, dzīvo politiskajās kopienās, kas savstarpēji pārklājas (*Held et. al. 1999: 81*). Pārvietošanās brīvība, kas ir nodrošināta Eiropas Savienības (ES) dalībvalstu pilsoņiem, un tiesības balsot vietējās vēlēšanās rezidences valstī var likt aizdomāties par tradicionālo lojalitātes principu tikai vienai valstij (*Held et. al. 1999: 75*). Pēdējās desmitgadēs būtiski

palielinājusies kosmopolītisma un universālisma vērtīborientācijas izplatības tendence (Tomlinson 2007; Scholte 2005).

Cits izaicinājums nacionālās valsts autonomijai nāk no multinacionālajām korporācijām (Holton 1998: 86). Lielajās multinacionālajās korporācijās ir koncentrēta ievērojama ekonomiskā vara, to aktīvi var pārsniegt daudzu valstu gada budžetus. Korporāciju lēmumus nosaka peļņas apsvērumi, bet tie var būtiski ietekmēt nacionālo valstu ekonomiku, piemēram, lēmumi par to, kurā teritorijā ieguldīt investīcijas, kā sakārtot produktu ražošanas ķēdes un resursu plūsmas starp dažādās valstīs esošajām filiālēm un partneriem (Holton 1998: 95). Šādi korporāciju lēmumi var nopietni ietekmēt atsevišķu valstu ekonomikas attīstību un iedzīvotāju nodarbinātību, izdarīt spiedienu uz valdībām, lai panāktu labvēlīgu politiku, piemēram, nodokļu jomā, un šāds spiediens var ierobežot valdību autonomiju.

Atsevišķi zinātnieki izvirza tēzi, ka divas globalizācijas tendences – pārvaldības un biznesa transnacionalizācija – novedīs pie būtiskas nacionālo valstu nozīmes mazināšanās vai pat izzušanas. Citi zinātnieki šādu viedokli gan uzskata par pārspīlētu un norāda, ka nacionālās valsts funkcijas joprojām ir svarīgas. E. Gidenss jau savulaik rakstīja, ka nacionālās valstis sākotnēji bijušas iekļautas starpvalstu attiecībās un ka nacionālās valsts pārvaldes formas universalizāciju sekmējušas starptautiskas pārvaldes organizācijas (Giddens 1992: 291). Nacionālās valstis nodrošina sociālo stabilitāti un uz tirgus balstītas sistēmas leģitimitāti, to izglītības un veselības aprūpes sistēmas rada nepieciešamos sociālos nosacījumus firmu konkurētspējas nodrošināšanai (Holton 1998: 93). Pols Hersts (*Paul Hirst*) un Greiems Tompsons (*Grahame Thompson*) uzskata, ka sakarā ar kara draudu samazināšanos mūsdienu valstīm ir mazākas iespējas kļūt par ekskluzīviem politiskās identifikācijas objektiem, bet to lomai joprojām nosaka saikne ar teritoriju un iedzīvotājiem, kā arī tās iespējas nodrošināt politikas leģitimāciju (Hirst & Thompson 2002: 275). Nacionālās valstis globalizētajā pasaulē var rīkoties kā globalizācijas procesu mediatori, kā aģenti, kas ierosina, ievieš un uzrauga dažādas pārvaldības formas (Hirst & Thompson 2002; Böss 2010). Vēl jāatzīmē, ka dažādas valstis globalizācijas procesā piedalās ar ļoti atšķirīgiem resursiem un vēsturisko pieredzi. Ja valstu iesaistīšanās ekonomikā ir liela un tās saglabā labklājības valsts institūcijas, tajās ir liela kultūras (etniskās) homogenitātes pakāpe un attīstītas sociālās partnerības prakses, piemēram, Skandināvijas valstīs iedzīvotāju kultūras un politiskā identifikācija ar valsti būs lielāka (Böss 2010; Campbell & Hall 2006).

Nacionālā, kultūras identitāte un individualizācija intervijās

Saiknes starp globalizāciju, individualizāciju un nacionālo identitāti ir saskatāmas intervijās ar Latvijas respondentiem par nacionālās identitātes tēmu, kuras veica Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieku

grupa 2010.–2011. gadā.⁶ Intervētās personas bija mediju pārstāvji, politiķi un amatpersonas, zinātnieki, sabiedriskie darbinieki un pedagogi – cilvēki ar ievērojamu kultūras un sociālo kapitālu, vairāki no viņiem ir pārdomājuši nacionālās identitātes jautājumus saistībā ar savu profesionālo vai sabiedrisko darbību. Kopējais respondentu skaits bija 50 personas, latviešu un citu tautību pārstāvju skaits aptuveni vienāds. Respondentiem tika uzdots jautājums par to, kādas vērtības, viņuprāt, ir pamatā piederībai Latvijas valstij, un viņi sniedza atbildes attiecībā uz sevi, kā arī, domājot par sev pazīstamu cilvēku loku un plašāku sabiedrību. Turpmāk ir minēti citāti no respondentu atbildēm uz šo jautājumu.

Intervijās var izdalīt tēmas, kas norāda uz pieķeršanos Latvijai – latviešu valodai, kultūras objektiem, ģeogrāfiskai telpai, sociālajai videi, kā arī uz identifikāciju ar politiskiem institūtiem (kas tika minēta retāk). Bet intervijās ir saskatāmas arī tēmas, kas norāda uz individuālās un racionālas izvēles lomu, refleksivitāti, racionālu un instrumentālu attieksmi pret valsti, kosmopolitismu un universālismu. Atbildēs uz jautājumiem par nacionālo identitāti ir saskatāmas gan norādes uz pieķeršanos un saitēm (T. Pārsonss šajā kontekstā lieto terminu *attachments*), gan distancētāka, racionālāka attieksme (N. Eliasa izmantotais termins – *detachment*).

Kultūra, valoda, tradīcijas. Viena atbilžu grupa skaidro piederību Latvijai ar latviešu valodu un kultūru. Latviešu kultūra dažādiem respondentiem nozīmēja atšķirīgas lietas, tika pieminēta latviešu literatūra, tautasdziesmas, kultūras objekti, svētku tradīcijas. Piesaiste kultūras objektiem samērā bieži tika minētas intervijās, kuras notika latviešu valodā.

“Vispirms Latvijas vide – kultūras vide, arī dabas vide. Viss, kas aptver šo skaidro teritoriju. Paaudžu saistība tur varētu tikt ietverta, jo katrs cilvēks vēlas dzīvot savā vidē un, izrauts no vides, daudz ko zaudē. Vide lielā mērā saistās ar otro vērtību – latviešu valodu.” (Zinātnieks, intervija latviešu valodā)

“Pie kopīgajām vērtībām es pieskaitu valsts valodas zināšanas, kas dod iespēju komunicēt jebkuram cilvēkam.” (Pašvaldības amatpersona, intervija latviešu valodā)

“Literatūra ir svarīga nacionālās identitātes sastāvdaļa.” (Zinātniskā institūta darbinieks, intervija latviešu valodā)

“Noteikta valoda, noteiktas kultūras lietas, ko ikdienā neapzinās, bet kas veido piederību pie konkrētas etniskas grupas.” (Nevalstiskās organizācijas biedre, svešvalodas pasniedzēja, intervija latviešu valodā)

Aptauju dati rāda, ka Latvijas iedzīvotāji atzīst par svarīgām etniski nacionālās vērtības – latviešu valodu un kultūru, kā arī emocionāli pozitīvi vērtē nacionālās valsts simbolus – karogu un himnu (Zepa & Kļave 2011: 25).

⁶ Izmantotas LZP granta Nr. 09.1531. “Nacionālās identitātes apziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori” (2009–2012) ietvaros veiktās intervijas.

Intervijās tika pieminēta arī dzīves telpa un ģeogrāfiskā telpa kā ierasta, pazīstama un tuva. To nozīmi var skaidrot ar rutinizācijas funkcionalitāti cilvēku dzīvē, jo tā, pēc E. Gidensa, rada ontoloģiskās drošības izjūtu (Giddens 2009: 39). Pilsētas, ģeogrāfiskās telpas nosaukšana ir sastopama gan latviešu, gan citu tautību respondentu atbildēs. Aptaujās iedzīvotāji novērtēja kā ciešas savas saiknes ar ģeogrāfisko dzīves telpu – ar pagastu, pilsētu (80 %), reģionu (novadu) (68 %), Latviju (79 %) (ISSP 2013).

Valsts vēsture. Kā viens no nacionālās identitātes elementiem tika nosaukta valsts vēsture un zināšanas par vēsturi. Teorētiski vēstures nozīmīgums ir skaidrojams ar to, ka nacionālisma rašanās ir saistīta ar vēsturiskas apziņas aktualizāciju, kas ir mūsdienu sabiedrību iezīme (Giddens 1992: 219; Giddens 1986: 203).

“Piederības sajūtu noteikti raksturo indivīda zināšanas par valsts vēsturi, par šīs valsts tradīcijām.” (Pašvaldības deputāte, intervija latviešu valodā)

“Svarīga arī vēsture. Esmu no tiem cilvēkiem, kas lasa stāstus vai skatās filmas par laiku pirms tam, varētu teikt, par saviem senčiem, un es izjūtu saistību cauri laikam un arī atbildību viņu priekšā, ka es esmu turpinātājs tam, ko viņi ir iesākuši. [...] Arī valsts svētkiem un simboliem ir nozīme.” (Nevalstiskās organizācijas biedre, svešvalodas pasniedzēja, intervija latviešu valodā)

“Pamatā, man šķiet, ka tieši identitāte ar Latvijas Republiku kā valsti, tai skaitā vēstures interpretācija, kas ir gan teritorijas, gan iedzīvotāju, bet pamatā tā ir valsts vēsture.” (Zinātniskā institūta darbinieks, intervija latviešu valodā)

Individuālisms un iespēju paplašināšanās. Respondenti norādīja uz to, ka šobrīd cilvēkam ir plašas iespējas sevi realizēt ne tikai Latvijā, bet arī citās valstīs un Latvijas iestāšanās ES ir atvērusi dalībvalstu robežas. Ir paplašinājušās izvēles iespējas, plānojot savu karjeru. Šajā sakarā tika minēti jaunieši, kuri bieži vien izvēlas mācīties ārpus Latvijas, vai indivīdi, kuri profesionāli sadarbojas ar ārvalstu partneriem, vai tie, kuri par mītnes zemi izvēlas citas valstis. Profesionālā tīkla uzturēšana ārpus Latvijas ne vienmēr noved pie lēmuma izbraukt no valsts uz pastāvīgu dzīvi, bet tā maina pasaules uztveri, cilvēks jūtas piederīgs lielākam sociālajam lokam.

“Vispār mūsdienu cilvēks dzīvo plaši... Dzīvot vienā vai otrā teritorijā parasti nozīmē vienkārši atrasties kādā dzīvesvietā, kura var nesakrist ar darba vietu, sabiedriskās darbības vietu un atpūtas vietu.” (Žurnālists, intervija krievu valodā)

Kosmopolitisms un universālisms. Globalizācijas pētnieks Rolands Robertsons (*Roland Robertson*) ir izvirzījis koncepciju, ka globalizācijas procesi ietekmē cilvēka identitāti tādējādi, ka cilvēka paštēls relativizējas, jo tā saturu veidojošie komponenti vairs netiek uztverti kā nemainīgi (Robertson 1992). Nacionālās identitātes relativizācijas tēma ir fiksējama intervijās ar respondentiem. Tika norādīts, ka pārāk liela koncentrēšanās uz vietējo ierobežo cilvēku, ka šobrīd cilvēkam ir jājūtas kā pasaules pilsonim. Tika izteikts viedoklis: ja cilvēks iepazīst pasauli un viņam ir iespējas, kļūst mazsvarīgi, kurā valstī dzīvot. Tika minēts, ka pasaulē, kura

ir cieši integrēta, nevar būt pretnostatījuma starp “mēs” un “viņi” – arguments, kurš ir sastopams arī teorētiskajā literatūrā par globalizāciju (Scholte 2005: 49). Atsevišķi respondenti norādīja uz universālo, vispārcilvēcisko vērtību nozīmi viņu kultūras identitātē, ka viņiem sadalījums pēc tautības ir mazsvarīgs. Etniskā vai nacionālā identitāte tika raksturota kā viens no cilvēka personības aspektiem.⁷ Daži respondenti ir minējuši, ka vairāku valodu zināšanas ir liela vērtība.

“Es pieķēru sevi pie domas, ka esmu diezgan kosmopolītiska. Man tās robežas [starp tautībām] nepastāv.” (Augstskolas pasniedzēja, intervija latviešu valodā)

“Piederības sajūta pastāv tikai, pateicoties izolētībai, jo tiklīdz cilvēks apsta pasauli, un, ja viņam ir galva uz pleciem un iespējas, tad viņam kļūst mazsvarīgi, vai viņš dzīvo Latvijā vai kādā citā valstī, citā kontinentā. Šauras, noslēgtas un pašpietiekamas latviešu kultūras laiks ir pagājis, nākotnē arvien spilgtāks būs kosmopolītisms.” (Zinātniskā institūta darbinieks, intervija latviešu valodā)

Latvijā ir daļa iedzīvotāju, kuriem piemīt kosmopolītisks pasaules uzskats. Pēc aptaujas datiem 25 % iedzīvotāju piekrīt vai pilnīgi piekrīt apgalvojumam, ka viņi vairāk jūtas kā pasaules pilsoņi, nevis kā konkrētas valsts pilsoņi (ISSP 2013).

Tiesības un pienākumi, valsts instrumentālā izpratne. Daži respondenti par nacionālo identitāti stiprinošu faktoru nosauca tiesību un pienākumu kompleksu starp pilsoni un valsti. Daļa respondentu skaidri nošķīra valsti un nāciju, skaidrojot valsti kā institūtu un funkciju kopumu, aprakstot to kā abstraktu sistēmu. Turklāt daži no respondentiem atzīmēja valsts varas piespiedu raksturu, minot to kā argumentu tam, ka valstij nav jābūt pieķeršanās objektam.

“Valsts – kas ir valsts? Tā ir teritorija, institūcijas. Kāda tur var būt mīlestība. Tā mīlestība ir pārsvarā diezgan konkrēta. Valsti nevajadzētu mīlēt, valstij vienkārši būtu jānodrošina sabiedrības funkcionēšana.” (Augstskolas pasniedzēja, intervija latviešu valodā)

“Kas vispār ir valsts... Tas ir instruments. Valsts ir pakalpojumu un amatu sistēma, kas nodrošina pakalpojumus iedzīvotājiem.” (Žurnālists, intervija krievu valodā)

Valsts tika raksturota kā instruments savu tiesību un dzīves plānu īstenošanai – skats, kas ir tuvs liberālisma koncepcijām (piemēram, Holmes 1995). Šāds skats uz valsti tika konstatēts intervijās ar dažādu tautību pārstāvjiem.

⁷ 2010. gada aptaujā par nacionālo identitāti tika uzdots jautājums, kuru izteikumu Jūs drīzāk atbalstāt?

A: Cilvēku pamatā raksturo īpašības, kas izriet no viņa izglītības un audzināšanas.

B: Cilvēku pamatā raksturo īpašības, kas izriet no viņa etniskās izcelsmes.

No visiem respondentiem izteikumam A piekrita vai drīzāk piekrita 71 %, izteikumam B piekrita vai drīzāk piekrita 12 % (LU SZF 2010). *Kultūra, valoda, tradīcijas*.

Secinājumi

Lai pilnīgāk skaidrotu nacionālo identitāti mūsdienās, ir jāņem vērā arī procesi globālā, pārvalstu līmenī, kā arī individualizācijas procesi. Individualizācijas procesiem ir dziļas saknes Eiropas kultūrā, bet tie ir intensificējušies pēdējās desmitgadēs, kad arvien lielākam cilvēku skaitam ir kļuvušas pieejamas plašākas iespējas individuālai izvēlei gan ekonomikas, gan kultūras jomā. Globalizācijas procesi ir vērojami arī tālā pagātnē, bet to intensitāte, ekstensitāte un ātrums ir pieaudzis pēdējās desmitgadēs, to norise un sekas nozīmīgi atšķiras no iepriekšējiem vēstures posmiem. Nacionālā valsts saglabā funkcionalitāti globālās pārvaldības ietvaros, kas nosaka arī nacionālās identitātes dzīvotspēju. Nacionāls kolektīvais paštēls joprojām ir nozīmīgs resurss sociālo attiecību veidošanai, uz ko norāda arī interviju materiāli. Ir jāņem vērā arī N. Eliasa sacītais par habitusa, tai skaitā nacionālā habitusa, kā indivīda uzvedības pašregulācijas struktūras noturību un E. Gidensa arguments par rutinizāciju un kontinuitāti kā psiholoģiskās drošības nosacījumiem. Rakstā izmantotie dati norāda gan to, cik svarīgas ir konstituējošās saites ar nacionālo valsti, gan orientāciju uz individuālismu un kosmopolitismu. Joprojām aktuāla T. Pārsonsa doma, ka nacionālās kopienas un kultūras funkcionē kā adaptācijas mehānisms uz universālisma un individuālo sasniegumu vērtībām balstītajās sociālajās sistēmās.

3. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE SOCIĀLĀS DROŠĪBAS KONTEKSTĀ

3. NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF SOCIAL SECURITY

3.1. KRĪZE: IZAICINĀJUMI UN IESPĒJAS SOCIĀLAJAI CILVĒKDROŠĪBAI LATVIJĀ

3.1. CRISIS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR SOCIAL HUMAN SECURITY IN LATVIA

Sabiedrībā nav viena noteikta un universāla cilvēkdrošības modeļa. Sociāli droša indivīda identitāti veido brīvība un plašas izvēles iespējas, spēja apzināties un izvērtēt riskus, skaidri definēt savas ģimenes vērtības, vēlmes un vajadzības un, visbeidzot, spēja sasniegt izvirzītos mērķus. Savukārt sociāli nedroša indivīda identitāti raksturo nespēja vai bezspēcība noteikt un kontrolēt savu dzīvi, attīstīties un pilnveidoties, kā arī ierobežotas iespējas piedalīties apkārtējās vides attīstībā. Sociālai nedrošībai pakļauti var būt arī labklājībā un pārticībā dzīvojoši iedzīvotāji. Pēdējo 20 gadu laikā Latvijas iedzīvotāju nedrošību ietekmējušas straujās sociāli ekonomiskās pārmaiņas, iedzīvotāju demogrāfiskā situācija un migrācija, kas īpaši saasinājās krīzes ietekmē. Tas rosina meklēt jaunas, daudzpusīgas pieejas un alternatīvus risinājumus, atbildot uz iedzīvotāju vēlmēm un vajadzībām.

Bijušais Eiropas Savienības (ES) Nodarbinātības ģenerāldirektorāta ģenerāldirektors un Zviedrijas finanšu ministrs Alans Lāšsons (*Allan Larsson*) apgalvo, ka pretstatā finanšu un ekonomiskajai krīzei sociālā krīze ir fundamentālāka (Larsson 2010). Latvijas pieredze šo tēzi apstiprina. Pētījumi liecina, ka ilgstošas krīzes apstākļos sociālās drošības shēmas kļūst trauslas: tās spēj funkcionēt īslaicīga šoka apstākļos, savukārt permanenti šoki nevar tikt diversificēti. Ilgstošs šoks ir nopietns izaicinājums rīcībspolitikai (Andersen 2012). Ilgstošas krīzes īpatnība ir tā, ka efekts saglabājas ilgu laiku pēc tam, kad ir likvidēts tās izraisītājs.

Eiropas Komisijas sociālo lietu komisārs Lāslo Andors (*László Andor*) intervijā "Re:Baltica" 2013. gada 5. jūnijā norāda, ka "[..] valsts labklājības programmas ir vājas. Latvija ir viena no [ES] valstīm ar augstāko ienākumu nevienlīdzību un lielāko tādu iedzīvotāju skaitu, kuri dzīvo uz nabadzības un sociālās izstumtības robežas. Šis fakts arī norāda uz nabadzīgo iedzīvotāju nepietiekamu aizsardzību

valstī. Tāpēc mēs mudinām valdību pievērsties šim jautājumam. Jo īpaši piešķirt sociālo palīdzību tiem iedzīvotājiem, kam tā visvairāk nepieciešama, nevis tikai izmainīt ienākumu pārdales sistēmu” (Re:Baltica 2013).

“Vai jūtaties drošs par savu nākotni Latvijā?” – šāds jautājums respondentiem tika uzdots Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS veiktajā aptaujā 2010. gada decembrī un 2013. gada maijā. Atbildes liecina, ka to cilvēku īpatsvars, kuri jūtas droši, paliek nemainīgs – 23,1 % un 23,4 %. Savukārt to respondentu īpatsvars, kuri nejūtas droši, ir pieaudzis no 56,7 % 2010. gadā līdz 64,3 % 2013. gadā, bet to, kam bija grūti noteikt savu drošības pakāpi, – samazinājies (20,3 % 2010. gadā un 12,3 % 2013. gadā).

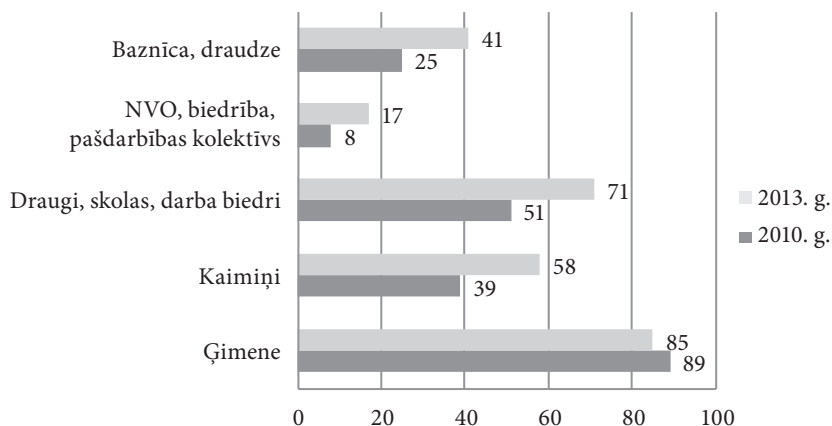
Šajā rakstā tiek analizēta sociālā drošības tīkla transformācija krīzes apstākļos, tās adekvātums reālajai situācijai, nevienlīdzības līmenis sabiedrībā, strādājošo trūcīgo identitāte, spējināšanas koncepta būtība un tā piemērošana NVO sektorā. Tāpat tiek analizēta iedzīvotāju subjektīvā drošības izjūta un apstākļi, kas to sekmē vai vājina.

Latvijas iedzīvotāju cilvēkdrošības subjektīvais novērtējums

Tradicionāli augstākās mūsu sabiedrībā ir bailes par nespēju samaksāt ārstēšanās izdevumus slimības gadījumā: 46,6 % respondentu atzīmēja, ka tas viņus nevis vienkārši uztrauc, bet pat ļoti uztrauc. Tas ir nepārprotams signāls politiķiem, ka, veidojot valsts budžetu, lielāki līdzekļi jāpiešķir veselības aprūpei, kā arī uzmanīgāk jāseko līdzi to izlietošanai. Nu jau vairāk nekā 10 gadus, kopš tiek uzdots šāds jautājums, stabili augsts Latvijā ir arī uztraukums par nespēju samaksāt īri un komunālos maksājumus. Cienīgs atalgojums par darbu, precīzāk, šīs jomas nesakārtotība arī ir pastāvīgs uztraukuma iemesls. 33,3 % no visiem respondentiem atzīmēja, ka viņus nevis vienkārši uztrauc, bet pat ļoti uztrauc apstākļi, ka alga nebūs pietiekama, lai segtu pamatvajadzības. Saprotams, ka respondenti grupā ar zemiem ienākumiem (līdz 99 latiem) un vidēji zemiem ienākumiem (100–139 lati) šo pozīciju atzīmēja vēl biežāk: 47,2 % un 41,8 %. Tomēr lielākais uztraukuma pieaugums vērojams pozīcijā “nesaņemšu izdzīvošanai pietiekoši lielu pensiju”. Mūsaprāt, tas ir izskaidrojams ar vairākiem faktoriem: pensiju indeksācijas apturēšana (2009.–2012. gadā), zemo pensiju īpatsvara pieaugums starp jaunpiešķirtajām pensijām, atteikšanās veikt iemaksas pensiju fondos darbiniekiem, par kuriem darba devējs nav izdarījis sociālās iemaksas (kopš 2011. gada), lai arī no darbiniekiem sociālās iemaksas tiek iekasētas regulāri līdz ar darba algas izmaksu, utt. 1., 2. un 3. attēls parāda, ka ir mainījusies drošības avotu nozīme. Paļaušanās uz sevi ir samazinājusies, savukārt kolektīvās rīcības avotu nozīme ir pieaugusi.

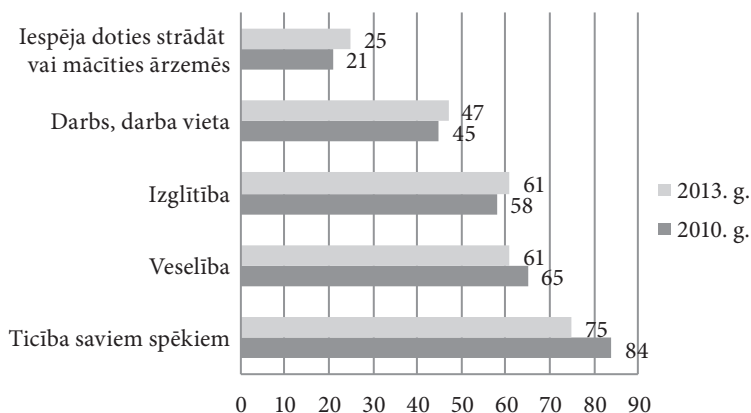
Pēdējos gados iedzīvotājiem arvien lielāku drošību sniedz formāli un neformāli savstarpējā atbalsta veidi. Krīze ietekmēja iedzīvotāju drošumspēju un mudināja apgūt jaunas drošības stratēģijas. Dati rāda, ka viena no šādām stratēģijām saistīta ar sociālo kontaktu tīklu apguvi un izmantošanu. 1. attēlā redzams, ka Latvijas

Sociālo kontaktu tīklu sniegtā drošības izjūta, 2010. gads un 2013. gads ("ļauj justies droši" % no visiem respondentiem)

1. attēls. Sociālo kontaktu tīklu sniegtā drošības izjūta (SKDS 2013)

Indivīda rīcībā esošo resursu (darbs, izglītība, veselība, ticība saviem spēkiem) sniegtā drošības izjūta, 2010. gads un 2013. gads ("ļauj justies droši", % no visiem respondentiem)

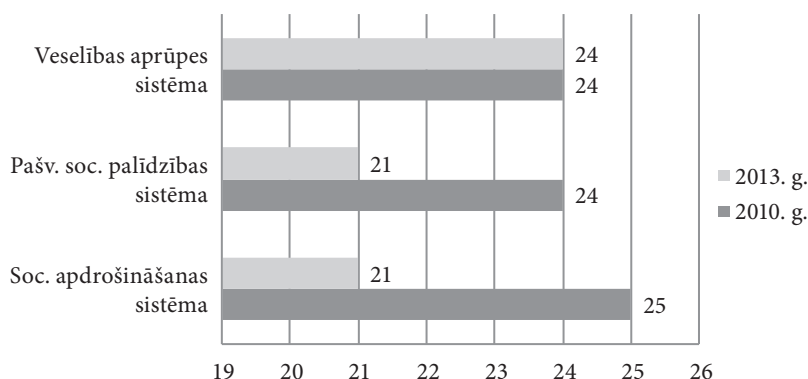
2. attēls. Individū rīcībā esošo resursu sniegtā drošības izjūta (SKDS 2010; SKDS 2013)

sabiedrībā pieaug uzticēšanās tuvākajai apkāmei, sadarbībai un attiecībām ar citiem cilvēkiem. Drošības izjūtu stiprinājusi arī piederība draudzei un baznīcai, tomēr pati svarīgākā aizvieni ir ģimenes institūcija.

2. attēlā skatāmas izmaiņas indivīda rīcībā esošajos drošības avotos – nedaudz pieaugusi drošība, ko sniedz darbs, izglītība un iespēja doties uz ārzemēm, savukārt samazinājusies drošība, kas saistīta ar veselības stāvokli un krīzes ievērojami iedragāto ticību saviem spēkiem.

3. attēlā redzams, ka valsts un pašvaldību institūciju sniegto sociālo atbalstu iedzīvotāji vērtē ļoti rezervēti. Kopš 2010. gada ir ievērojami palielinājies to respondentu skaits, kuriem ir grūtības sniegt viennozīmīgu vērtējumu. Piemēram, pašvaldības sociālās palīdzības sistēmas sniegto atbalstu grūti izvērtēt 2010. gadā bija 15 %, bet 2013. gadā – 22,6 % respondentu.

Valsts un pašvaldību sociālās drošības institūciju sniegtā drošības izjūta, 2010. gads un 2013. gads ("ļauj justies droši", % no visiem respondentiem)

3. attēls. Sociālo institūciju sniegtā drošības izjūta (SKDS 2010; SKDS 2013)

Sociālās drošības sistēmas maiņa krīzes ietekmē

Neraugoties uz Latvijas straujo makroekonomiskā līmeņa atkopšanos pēc krīzes un spēju stabili izpildīt Māstrihtas kritērijus, lai pievienotos eirozonai, mikrolīmenī šie pozitīvie efekti nav transformējušies indivīdu labklājības pieaugumā.

1. tabula. Sociālās drošības shēma Latvijā (autoru interpretācija par Prasad & Gerecke 2010)

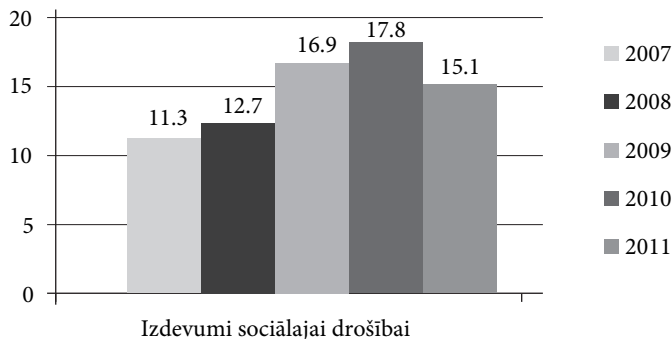
	Sociālā apdrošināšana	Sociālā palīdzība	Universālā sociālā drošība
Pazīmes	Balstīta uz iemaksām (obligāta vai brīvprātīga)	Nav balstīta uz iemaksām	Nav balstīta uz iemaksām
	Finansē darba devēji unņēmēji	Pārdaloša, orientēta uz neaizsargātām grupām	Universāla
		Balstīta uz iztikas līdzekļu pārbaudi	
Pārvaldītājs	Valsts, ieguldījumu pārvaldes sabiedrības	Pašvaldības, valsts*, NVO	Valsts

* Latvijā valsts līdzdalība sociālās palīdzības sniegšanā pašvaldībām attiecināma tikai uz krīzes laiku – valsts līdzfinansēja 20 % mājokļa pabalsta (no 2009. gada oktobra līdz 2012. gada aprīlim) un 50 % GMI pabalsta (no 2009. gada oktobra līdz 2012. gada decembrim).

Latvijā ir izveidota formas un darbinieku kvalifikācijas ziņā mūsdienīga sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības sistēma atbilstoši sociālās politikas liberālajam modelim ar atsevišķām skandināvu un kontinentālās Eiropas valstu modeļu iezīmēm (Rozenvalds & Ījabs 2009: 103).

Sākoties krīzei, izdevumi sociālajai drošībai Latvijā pieauga līdz pat 2010. gadam (sk. 4. att.). Tomēr ir jāpatur prātā, ka IKP kritās: 2008. gadā par 4,6 %, 2009. gadā par 17,8 % un 2010. gadā par 0,2 %. 2010. gadā izdevumi sociālajai drošībai procentos no IKP bija otrie zemākie ES valstīs. 2010. gadā izdevumi sociālajai drošībai vidēji ES-27 veidoja 29,37 % no IKP. Viszemākie tie bija Rumānijā – 17,58 %, Bulgārijā – 18,06 %, Igaunijā – 18,08 % un Lietuvā – 19,09 % (Eurostat 2013). Lietderīgi apskatīt arī sociālos izdevumus uz vienu iedzīvotāju. Latvijā tie pieauga no 752,1 eiro 2008. gadā līdz 788,8 eiro 2009. gadā un 831,04 eiro 2010. gadā. Mūsu kaimiņvalstīs 2010. gadā sociālie izdevumi uz vienu iedzīvotāju bija 1201,75 eiro Lietuvā un 1297,70 eiro Igaunijā; 4429,52 eiro krīzes skartajā Grieķijā un 1976,16 eiro Īrijā (Eurostat 2013).

4. attēls. Izdevumi sociālajai drošībai % no IKP Latvijā (Eurostat 2014)

Latvijā darbojās vairāki faktori, kas samazināja krīzes ietekmi uz sociālo budžetu. Pie tādiem pieder augsts strādājošo pensionāru īpatsvars, kuri, zaudējot darbu, nepretendēja uz bezdarbnieka pabalstu un nepalielināja bezdarbnieku skaitu. 2008. gada beigās bija turpat 70 tūkstoši strādājošo pensionāru, puse no tiem atstāja darba tirgu 2009. gadā pēc valdības lēmuma izmaksāt strādājošiem pensionāriem tikai 30 % no pensijas. Ievērojams skaits viesstrādnieku, uz kuriem nebija attiecināms sociālās drošības sistēmas atbalsts, atstāja valsti līdz ar finanšiālās krīzes sākumu. Lielais emigrantu skaits no Latvijas arī mazināja sociālā budžeta slogu.

Lai sabalansētu budžeta izdevumus un ieņēmumus, ar 2011. gada 1. janvāri par diviem procentiem tika palielināts sociālais nodoklis, ko maksā tieši darba ņēmējs. Budžeta konsolidācijas nolūkos tika drastiski samazināts publiskajā sektorā nodarbināto skaits un viņu algas, dažās iestādēs tika samazināts darba dienu skaits nedēļā, attiecīgi samazinot algas.

Taupības pasākumi skāra arī Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūru (VSAA), kura bija spiesta ar 2009. gadu pārtraukt ikgadējo paziņojumu izsūtīšanu klientiem par sociālā nodokļa iekasēšanu un par stāvokli 2. līmeņa pensiju fondos, kā arī par individuālajiem uzkrājumiem (saskaņā ar Ministru kabineta 2003. gada 27. maija noteikumiem Nr. 272 “Par valsts fondēto pensiju shēmas darbību”). Lai gan absolūtos skaitļos ietaupījumi šķita visai lieli, ieguvēja šajā situācijā bija tikai VSAA, bet zaudētāji – nodokļu maksātāji. Taupības apsvērumu diktētā VSAA izvairīšanās informēt klientus vairo iedzīvotājos nedrošības un nestabilitātes izjūtu jau tā svārstīga finanšu tirgus apstākļos (Rozenvalds & Ījabs 2009: 98). Līdz ar to 2009.–2011. gadā, kad pastāvēja īpaši augsta un nestabila riska situācija pensiju fondos, iedzīvotāji varēja iegūt informāciju tikai pēc individuāla pieprasījuma. Neziņa pieauga ar 2011. gadu, kad līdzekļi pensiju fondos tika pārskaitīti tikai pēc darba devēja faktiski veiktajām iemaksām. Situāciju atviegloja tas, ka kopš 2011. gada beigām izziņas par 2. pensiju līmeņa uzkrājumiem iespējams saņemt tiešsaistē portālā www.latvija.lv. Lai arī Latvijā datorprasmes līmenis ir relatīvi augsts, tomēr šis pakalpojums nav pieejams visiem iedzīvotājiem (piemēram, tiem, kas nelieto internetbanku). Līdz ar to sabiedrības viena daļa nav informēta par iemaksām 2. līmeņa pensiju fondos.

Veselības aprūpes sistēma krīzes laikā piedzīvoja virkni pārmaiņu:

- ar 2009. gada 1. jūliju tika krasī samazināts slimības pabalsta izmaksas ilgums – no 52 nedēļām līdz 26 (grozījumi likumā “Par maternitātes un slimības apdrošināšanu”; 30.06.2009.);
- tika ieviesti griesti slimības pabalstu summai, kas ir lielāka par 350 latiem, līdz 2014. gada beigām (likums “Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam”; 30.06.2009.). Saslimšanas gadījumā pacients saņem pusi no summas, kas ir virs 350 latiem, taču arī saslimušajiem iedzīvotājiem nepieciešams turpināt norēķināties par īri, komunālajiem maksājumiem un kredītiem;
- ar 2009. gada 1. martu tika apstiprinātas jaunas pacienta iemaksu likmes, liela daļa no tām pieauga vairākkārt (Ministru kabineta 2009. gada 13. februāra noteikumi Nr. 91), piemēram, samaksa par atrašanos slimnīcā, sākot ar otro ārstēšanās dienu, pieauga no 5 līdz 9,5 latiem;
- no 2010. gada 30. janvāra līdz 2011. gada beigām no pacientu iemaksām pilnā apmērā bija atbrīvoti tie iedzīvotāji un viņu ģimenes locekļi, kuru ienākumi uz katru ģimenes locekli pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedza 120 latus mēnesī. Savukārt iedzīvotājiem, kuru ienākumi bija līdz 150 latiem mēnesī, tika segtas pacienta iemaksas 50 % apmērā, bet līdzmaksājums par vienā stacionēšanās reizē veiktu ķirurģisku operāciju nepārsniedza 15 latus (Ministru kabineta 2006. gada 19. decembra noteikumi Nr. 1046). No 2012. gada 1. janvāra pacientu iemaksu un līdzmaksājumu kompensācija tiek attiecināta tikai uz trūcīgajām personām, bet netiek turpināti atvieglojumi iedzīvotājiem ar ienākumu līmeni līdz 120 un 150 latiem.

Nodokļu politikas un ienākumu nevienlīdzības ietekme uz iedzīvotāju identitāti

Latvija tradicionāli ir bijusi valsts ar augstākajiem nevienlīdzības rādītājiem ES. Ričards Vilkinsons (*Richard Wilkinson*) un Keita Pikita (*Kate Pickett*) savā pētījumā “Līmeņrādis. Kāpēc mums ir nepieciešama vienlīdzīga sabiedrība? (Ne) laimīgas sabiedrības analīze” uzsver nevienlīdzības postošo ietekmi uz sabiedrības dzīves kvalitāti. Pētnieki ir raduši apstiprinājumu apgalvojumam, ka “sabiedrībās, kur nevienlīdzības līmenis ir augstāks, sociālās un veselības problēmas ir pat trīs līdz desmit reizes lielākas. Tas attiecas ne tikai uz augsta riska iedzīvotāju grupām, bet gan uz visu sabiedrību” (Vilkinsons & Pikita 2011).

Pat salīdzinot cilvēku grupas ar līdzīgiem ienākumiem, ir redzams, ka tiem, kas dzīvo nevienlīdzīgā sabiedrībā, salīdzinājumā ar cilvēkiem, kuriem ir tādi paši ienākumi vienlīdzīgā sabiedrībā, klājas sliktāk.

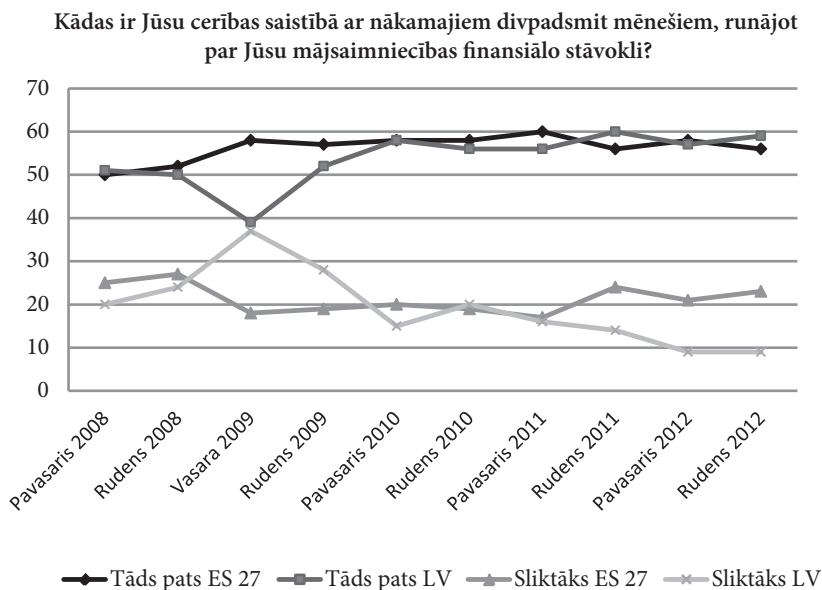
Pozitīvā ziņa ir tāda, ka krīzes rezultātā nevienlīdzības līmenis Latvijas sabiedrībā ir samazinājies. Džini koeficients ir pakāpeniski krities no 37,7 % 2008. gadā uz 35,2 % 2011. gadā. Jāuzsver, ka par spīti kritumam Džini koeficients joprojām liecina par dziļu nevienlīdzību. Salīdzinājumam – 2010. gadā Igaunijā Džini koeficients bija 31,3 %, Čehijā – 24,9 % un Vācijā – 29,3 %. Neviennozīmīgi vērtējami ir šīs tendences cēloņi. 2. tabulas dati uzskatāmi demonstrē būtisku ienākumu kritumu vairākās sabiedrības grupās. Vismazāk – par 5,4 % – tie samazinājās pensionāru grupā, kaut arī tie nemainīgi saglabājas viszemākie. 2010. gadā, salīdzinot ar 2008. gadu, visstraujāk ienākumu līmenis kritās piektajā turīgākajā kvintilē – par 135 latiem vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī (Skrodele-Dubrovskā 2013: 106). Iespējams, ka nevienlīdzības līmenis sabiedrībā ir nedaudz mazinājies sakarā ar visaptverošu ienākumu kritumu, kas skāra visas sabiedrības grupas vienādi – gan turīgos, gan mazturīgos.

2. tabula. Iedzīvotāju rīcībā esošie ienākumi pa vecuma grupām (eiro mēnesī) vidēji uz vienu ekvivalento patērētāju (Skrodele-Dubrovskā 2013: 104)

	2008	2010	2010 pret 2008 %
Pavisam	552,03	431,39	78,1
0–15	544,46	440,22	80,8
16–24	551,58	389,51	70,6
25–34	657,75	505,32	76,8
35–44	553,71	453,60	81,9
45–54	608,26	424,13	69,7
55–64	571,75	431,80	75,5
65+	399,49	378,11	94,6

Izsecinot iedzīvotāju noskaņojumu krīzes un pēckrīzes gados pēc Eiropabarometra datiem, 5. attēlā skaidri redzams, ka visdrūmākais skats uz dzīvi Latvijas iedzīvotājiem bija 2009. gada vasarā, kad teju 40 % iedzīvotāju dzīvoja

bailēs, ka smagā situācija vēl pasliktināsies. Taču tā paša gada septembrī valdībā pieņemtā Sociālās drošības tīkla stratēģija, kas paredzēja aktīvu valsts iesaisti sociālās palīdzības sniegšanā līdzās pašvaldībām, decembrī pieņemtais Satversmes tiesas spriedums, kas atcēla valdības veikto pensiju samazinājumu par 10 %, un bezdarbnieka pabalsta izmaksas pagarinājums līdz 9 mēnešiem, kā arī bezmaksas veselības pakalpojumi trūcīgajiem no 2010. gada uzskatāmi un krasi mazināja nedrošību sabiedrībā jau 2010. gada pavasarī. Kopš 2011. gada optimisms Latvijas sabiedrībā pieauga, kamēr ES kopumā tas samazinājās.

5. attēls. Respondentu cerības saistībā ar nākamajiem divpadsmit mēnešiem (Eurobarometer 2008–2012)

Bijušais Zviedrijas finanšu ministrs A. Lāšsons piedāvā veikt Eiropas sociālo sistēmu stresa testu, lai pārliecinātos, kādā stāvoklī valstis ir pēc krīzes un kāda ir to gatavība turpmākām krīzēm. Tests sastāvētu no pieciem elementiem:

- 1) produktivitāte: koncentrēšanās uz aktīvāku darba tirgus politiku, izglītību un apmācībām, bezdarbnieku nodarbinātības stimulēšanu, kā arī savlaicīgu iesaistīšanos ilgtermiņa bezdarba novēršanā;
- 2) nabadzības prevencija un samazināšana;
- 3) pensiju reformu cieša sasaiste ar darba tirgus politikas reformām, lai piešķirtu jaunas iespējas darba atrašanai visas darba dzīves garumā (sevišķi pirmspensijas vecuma grupā);
- 4) politiskā un sociālā līdzdalība un iesaistīšanās;
- 5) publiskās finanses: uzlabot publisko finanšu stāvokli, vienlaikus uzturot esošās sociālās aizsardzības sistēmas (Larsson 2010: 77–78).

A. Lāšsona piedāvāto testu papildina Eiropas Komisijas neatkarīgo ekspertu rekomendācijas sociālās iekļaušanas politikai: piešķirt sociālajai politikai un aktīvai iekļaušanai augstāku prioritāti attiecībā uz iekļaujošu darba tirgu, adekvātu ienākumu atbalstu un augstas kvalitātes pakalpojumu pieejamību; attīstīt politikas, lai samazinātu augsto nevienlīdzības līmeni (Frazer & Marlier 2011: 7).

R. Vilkinsons un K. Pikita secina, ka sabiedrībās ar augstu ienākumu nevienlīdzību ir skaidri redzamas objektīvās sociālās un veselības problēmas kombinācijā ar tādām subjektīvās identitātes iezīmēm kā augsta neuzticēšanās, netaisnīguma izjūta, zems laimes izjūtas līmenis, zems empātijas līmenis. Var secināt, ka sabiedrībās ar šādām problēmām, kurās veidojas sociālā plaisa, ir arī augsti riski cilvēkdrošībai (Vilkinsons & Pikita 2011: 34). Ienākumu nevienlīdzību sabiedrībā ietekmē daudzi faktori. ASV un Vācijas pētnieki Pablo Beramendi (*Pablo Beramendi*) un Tomass Kjuzaks (*Thomas R. Cusack*) norāda, ka ne visi faktori ir ekonomiskas dabas un sava loma ir arī politikai gan institucionālajā gan ideoloģijas aspektā (Beramendi & Cusack 2008). Bernes Universitātes pētnieks Hanno Šolcs (*Hanno Scholtz*), analizējot datus par 16 OECD valstīm, norāda uz atšķirībām labklājības valstu pieejā. Liberālajās valstīs izvēle tika izdarīta par labu ekonomiskajai izaugsmei, akceptējot arvien pieaugošu nevienlīdzību, savukārt konservatīvās valstis cenšas saglabāt lielāku vienlīdzību, vienlaikus akceptējot lēnāku ekonomikas izaugsmi (Scholtz 2010: 246). Lielāks uzsvars uz zemāko algu saņēmēju stāvokļa uzlabošanu vairāk ir vērojams sociāldemokrātiskajā un konservatīvajā politikā (Beramendi & Cusack 2008). Labējās valdības uzvaru liek uz nodokļu samazināšanu un sociālajiem transfertiem, kas mazāk ietekmē algu nevienlīdzību. Kreisā spārna valdību pieeja ir fokusēta tieši uz ienākumu nevienlīdzības mazināšanu, kas bieži vien ietver lielāku nodokļu un sociālo izdevumu slogu un reizē arī lielāku pievēršanos minimālajai algai (Beramendi & Cusack 2008: 262).

Latvijas nodokļu politika ir balstīta uz konservatīvām vērtībām, lielāko nodokļu ieņēmumu daļu iekasējot no patēriņa nodokļiem un nepiemērojot samazinātu nodokļa likmi pirmās nepieciešamības precēm, tādējādi nodokļu sloga lielākā daļa ir uzlikta iedzīvotājiem ar mazākiem ienākumiem. Tikai kopš 2010. gada ar nodokli tiek apliktas dividendes un ienākumi no ieguldījumiem un depozītiem, noturot nemainīgas nodokļu likmes 10 % un 15 %, tādējādi pārnēsot daļu nodokļu sloga uz sabiedrības turīgāko daļu. IIN likme 2009.–2013. gadā mainīta četras reizes: no 23 % uz 26 %, pakāpeniski pazeminot to līdz 24 % 2013. gadā. Saimnieciskās darbības veicējiem nodokļu likme kāpusi no 15 % 2009. gadā līdz 26 % 2010. gadā, pakāpeniski pazeminot to līdz 20 % 2015. gadā. Tendenci varētu raksturot kā stabilu virzību uz darbaspēka nodokļu sloga atvieglošanu, taču aizvien vēl nepietiekamu zemo algu saņēmējiem (Brīgsa 2013: 31–54).

Nodokļu atlaides ir pasaulē vispārpieņemts mehānisms, lai palīdzētu cilvēkiem ar zemiem ienākumiem. Latvijā darbojas proporcionālais ienākuma nodoklis. No neatkarības atgūšanas līdz pat 2008. gada beigām tā likme bija 25 %; 2009. gadā likme tika pazemināta (23 %), 2010. gadā tika paaugstināta uz 26 %,

2011./2012. gadā bija 25%, 2013. gadā – 24 %. Šis nodoklis ir viegli iekasējams. Kopš iestāšanās ES bija vērojama pozitīva tendence – ar ienākuma nodokli neapliekamās summas pastāvīga palielināšana gan pašam strādājošajam, gan viņa apgādībā esošām personām. Tādā veidā īpaši tiek stimulēti tie darbinieki, kuri ir aktīvi darba tirgū. Šādai politikai bija atbalsts sabiedrībā, jo no tās ieguva katrs legāli nodarbinātais, tomēr visjūtāmāk – cilvēki ar zemiem ienākumiem. Krīzes laikā ar ienākuma nodokli neapliekamās algas summas samazināšana no 90 līdz 35 latiem (kopš 2009. gada 1. jūlija) nozīmē vien to, ka no katra strādājošā maka valsts ik mēnesi paņem 12,65 latus. Zemo algu saņēmēji to izjuta vissmagāk. Ja pieņem, ka strādājošo ir turpat 1 miljons, tad katru mēnesi valsts budžetā ir garantēti ieņēmumi aptuveni 12 miljonu latu apmērā. Pozitīvi jāvērtē tas, ka līdz šim netika samazināta un pat tiek celta ar nodokļiem neapliekamā summa par apgādībā esošajiem bērniem. Tas nozīmē, ka papildus visai pieticīgajam ģimenes pabalstam 8 latu apmērā ģimene ieguva 14,5 latus (23 % no 63 latiem) (TAP 2010: 100). 2013. gadā valdība pauda apņemšanos palielināt neapliekamo minimumu un atvieglojumus par apgādājamiem.

3. tabula. Ar nodokļiem neapliekamais minimums Latvijā (CSP)

	2007	2008	2009 I–VI	2009 VII–2010	2011–2013 VI	2013 VII–XII	Kopš 2014
Ar nodokļiem neapliekamais minimums, Ls	50	80	90	35	45	45	75 EUR/ 52,7 Ls
Neapliekamais minimums par apgādājamo, Ls	36	56	63	63	70	80	165 EUR/ 116 Ls

Kopš 2014. gada minimālā alga Latvijā ir 320 eiro (jeb 225 lati) mēnesī, neapliekamais minimums ir 75 eiro (52,7 lati) un tā apmērs ir visiem vienāds neatkarīgi no atalgojuma summas. Sarunas par diferencētu neapliekamo minimumu nevainagojas ar panākumiem, jo sociālo partneru vidū nebija vienotības šajā jautājumā. Baltijas pētnieciskās žurnālistikas centra “Re:Baltica” pētījumā “Latvijas veiksmes stāsta slēptā puse” iesaistītie eksperti uzsver, ka Latvijas nodokļu un pabalstu sistēma ir izdevīgāka turīgajiem. Izmantojot mikrosimulācijas modeli EUROMOD, tika aprēķināts, ka 90 % Latvijas iedzīvotāju vidējie ienākumi uz ģimeni ir 425 lati (605 eiro), turpretim 1 % visturīgāko – 3019 lati (4295 eiro) jeb septiņreiz vairāk. Katrs piektais Latvijas iedzīvotājs ir pakļauts nabadzības riskam, un to ienākumi nepārsniedz 150 latu (213 eiro) mēnesī (Re:Baltica & Palme 2013). Eiropas Komisijas Latvijas 2012. gada valsts reformu programmas un konverģences programmas novērtējumā norādīts: “Tiem, kas [Latvijā] saņem mazas algas, ir uzlikts salīdzinoši augsts nodokļu slogs, un pastāv augsts nedeclarētā darba līmenis. Liela daļa iedzīvotāju riskē nonākt nabadzībā vai sociālā atstumtībā.” (EK 2012)

Eiropas Komisija secina, ka pēdējo triju gadu laikā ir ievērojami palielinājusies nopietna materiālā nenodrošinātība: “2011. gadā 40 % iedzīvotāju riskēja nonākt nabadzībā vai sociālā atstumtībā. Tā ir ne tikai liela sociāla problēma, bet arī ietekmē darbaspēka nodarbinātību un nākotnes izaugsmes perspektīvas.” (EK 2012: 14)

Pēc Starptautiskās Darba organizācijas definīcijas strādājošie trūcīgie ir nodarbinātie un to ģimenes, kas dzīvo trūkumā ļoti zemu ienākumu dēļ (Brown 2010). Nīderlandes pētnieki B. Valkenburgs (*Ben Valkenburg*) un H. Kēnens (*Harry Coenen*) strādājošos trūcīgos definē kā nodarbinātos, kuru ienākumu līmenis ir vai nu minimālā līmenī (*subsistence*), vai zem tā (Valkenburg & Coenen 2000). Nabadzības riski negatīvi ietekmē indivīdu un viņu mājsaimniecību sociālo iekļaušanu, pastiprina sociālās un psiholoģiskās deprivācijas un atstumšanas risku, kā arī vājina šo cilvēku spēju iekļauties sociālajos tīklos un tos izmantot (De la Rocha 2006: 69). Strādājošiem trūcīgajiem tieši mājsaimniecības ir viens no primārajiem izdzīvošanas resursiem (De la Rocha 2006: 79). Darbs ir nabadzīgo iedzīvotāju būtiskākais izdzīvošanas resurss (De la Rocha 2006: 81). Situācijā, kad, pat strādājot, nav iespējams garantēt pienācīgu iztikas līmeni, ir skaidrs, ka indivīdi būs spiesti meklēt alternatīvus resursus – ēnu ekonomiku, paļaušanos uz sociālajiem pabalstiem, citiem mājsaimniecību dalībniekiem vai emigrāciju. Negatīvas sekas uz cilvēkdrošību sabiedrībā atstāj ne vien augsts bezdarba līmenis, tikpat nozīmīga ir arī nodarbināto indivīdu iespēja saņemt adekvātu atalgojumu. Ir nepieciešami risinājumi ne vien bezdarba, bet arī strādājošo trūcīgo problēmai.

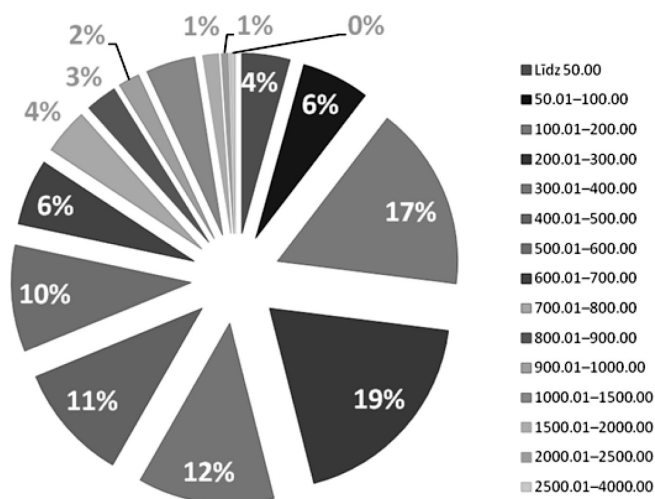
Kāda ir situācija Latvijā? SKDS veiktajā aptaujā 2013. gada maijā konstatēts, ka 58,9 % respondentu Latvijā kopumā un 68,8 % Latgales reģionā uztrauc tas, ka alga nebūs pietiekama, lai segtu pamatvajadzības. To skaitā 33,3 % respondentu šis jautājums ļoti satrauc, it īpaši vecuma grupā 35–44 gadiem (43,7 %). Stabili zems kopš 2010. gada ir to respondentu procents, kuri uzskata, ka darbs un darbavieta ļauj tiem justies droši. 2013. gadā tādu ir mazāk nekā puse – tikai 46,5 % respondentu. Kopš 2010. gada ir pieaudzis to respondentu skaits, kam droši ļauj justies iespējas strādāt vai mācīties ārzemēs – no 21,2 % uz 24,8 %.

Latvijā uz ES fona ir kritiski zema darba produktivitāte: mazāk nekā 10 EUR/h pievienotās vērtības, kamēr ES-27 vidējais rādītājs ir virs 30 EUR/h (Eurostat 2013). Vai iespējams būtiski uzlabot darba produktivitāti, ja liela daļa strādājošo saņem tik zemus ienākumus, ka faktiski ir pakļauti nabadzības un sociālās atstumtības riskam? Vai šādi darbinieki ir pietiekami kvalificēti un motivēti darbam? Pārdomu vērtā ir Ziemeļvalstu pieredze, kur augstas algas un augsta darba produktivitāte iet roku rokā. 2013. gada 22. maijā Rīgā notikušajā konferencē “Mācoties piecelties: zemo algu saņēmēji Latvijā un reģionā” Norvēģijas “FAFO” Nodarbinātības un sociālo pētījumu institūta pētniece Līne Eldringa (*Line Eldring*) norādīja, ka Ziemeļvalstīs ir gan ļoti augstas minimālās un vidējās algas, gan augstākie darba ražīguma rādītāji Eiropā, un tieši tas motivē uzņēmējus pastāvīgi kāpināt produktivitāti (Eldring 2013). Zemā darba atalgojuma problēmu Latvijā īpaši ir uzsvēris Latvijas Republikas tiesībsargs J. Jansons, norādot, ka “valstī šobrīd noteiktās

minimālās darba algas apmērs ne tuvu nav uzskatāms par taisnīgu, kādu to paredz arī pārskatītā Eiropas Sociālā harta” (LR Tiesībsarga mājaslapa, 2013).

Tāpat tiesībsargs norādījis: “[..] Palielinot minimālo algu līdz reālam un taisnīgam minimālajam atlīdzības limenim, mazinātu sociālo spriedzi, proti, motivētu cilvēkus, kas dzīvo no sociāliem pabalstiem, meklēt darbu, paaugstinot nodarbinātības rādītājus. [...] Pēc ekspertu aprēķiniem atalgojumam, kas nodrošinātu strādājošiem un to ģimenēm pienācīgus dzīves apstākļus, ir jābūt vismaz 66 % no nacionālā ienākuma uz vienu iedzīvotāju vai 68 % no nacionālās vidējās algas – jeb attiecīgi 303 vai 360 latī.”

2013. gada 14. februārī Saeimas ratificētajā pārskatītajā Eiropas Sociālajā hartā (stājusies spēkā 2013. gada 1. maijā) netika ratificēts hartas 4. panta “Tiesības uz taisnīgu atalgojumu” 1. punkts “atzīt strādājošo tiesības uz atalgojumu, kas nodrošinātu tiem un to ģimenēm pienācīgus dzīves apstākļus” (Ir 2013). Nepieciešamība palielināt minimālo algu līdz 50 %, bet optimāli līdz 68 % no vidējās algas tika pamatota mūsu 2011. gada publikācijā (Rajevska & Ročāns 2011: 57–97). Pēc Eurostat datiem redzams, ka 2006.–2010. gadā Latvijā bija visaugstākais mazo algu īpatsvars visā ES (proporcija gandrīz uz pusi lielāka nekā vidēji ES-27) (Eurostat 2013). 2013. gada statistika rāda, ka Latvijā ir trešā zemākā minimālā alga ES (t. sk. pēc pirktspējas paritātes) (Eurostat 2013). 2013. gada februārī 26,9 % no visiem strādājošiem saņem bruto atalgojumu līdz 200 latiem (ieskaitot) (LR CSP 2013). Ņemot vērā reālo ienākumu sadalījumu strādājošo vidū, makroekonomiskās izaugsmes kontekstā bieži piesauktās augošās vidējās algas rādītājs ir neobjektīvs, tas detalizēti tika pamatots mūsu 2011. gada rakstā. 6. attēlā uzskatāmi redzams, cik liela ir zemo algu saņēmēju proporcija uz kopējā fona.

6. attēls. Darba ņēmēju sadalījums pēc darba ienākumiem latos mēnesī bruto 2013. gada februāris (% no kopējā darba ņēmēju skaita) (LR CSP 2013)

Starptautiskā Valūtas fonda (SVF) 2013. gada janvāra ziņojumā par Latviju konstatēts, ka arī pēc krīzes darba produktivitāte ir turpinājusi augt straujāk nekā algas, tādējādi ļaujot uzņēmējiem investēt izaugsmē no līdzekļiem, kas ietaupīti uz algu rēķina. Pēc SVF vērtējuma, tāda situācija neturpināsies ilgi (IMF 2013). Ir skaidrs, ka ir nepieciešama aktīva valsts rīcība, lai uzlabotu ne tikai nodarbinātības līmeni, bet arī zemo algu saņēmēju stāvokli, nepieļaujot strādājošo trūcīgo identitātei kļūt par vēl lielāku problēmu. Tā var būtiski apdraudēt visas sabiedrības cilvēkdrošību, jo vēl vairāk pastiprinās nabadzības un sociālās deprivācijas riskus, emigrāciju, mazinās motivāciju strādāt un maksāt nodokļus, uzlabot darba produktivitāti un uzticēties valstij. Norvēģu pētnieks Tomass Ēriksens (*Thomas Hylland Ericksen*) norāda: “Vajadzība pēc drošības ir tikpat fundamentāla kā vajadzība pēc ēdiena un ūdens, un tā tiks apmierināta, kur būs reālas iespējas. Kad sociālisms zaudēja savas pēdējās ticamības paliekas – drošības avotu –, radās nacionālisms, etnofašisms un politizēta reliģija, kas bija gatavas aizpildīt tukšo telpu. Jo mazāk spēs piedāvāt tirgus un individuālisms, jo dabiskāk [...] ir tvert pēc šādām alternatīvām.” (Ēriksens 2010: 241)

Latvijas politiskajā diskursā ideja, ka minimālā alga tiktu skatīta ne tikai kā izdzīvošanas minimums, bet gan kā cilvēka cienīga (*decent*) dzīvošanas alga (*living wage*), vēl nav kļuvusi dominējoša, bet kļūst aizvien aktuālāka, lielā mērā arī pateicoties LR tiesībsarga aktivitātēm. Raksturīgs ir šāds tiesībsarga J. Jansona viedoklis: “[...] Palielinot minimālo algu līdz reālam un taisnīgam minimālajam atlīdzības līmenim, mazinātu sociālo spriedzi, proti, motivētu cilvēkus, kas dzīvo no sociāliem pabalstiem, meklēt darbu, paaugstinot nodarbinātības rādītājus.” (LR Tiesībsarga mājaslapa 2013)

Minimālas algas celšana ne tikai risinās akūtās sociālās problēmas, bet ilgtermiņā arī uzlabos uzņēmēju konkurētspēju, jo tie būs spiesti kāpināt darba ražīgumu un ieviest inovācijas, lai segtu papildu izmaksas, kā arī iegūs no paaugstinātas iedzīvotāju pirktspējas.

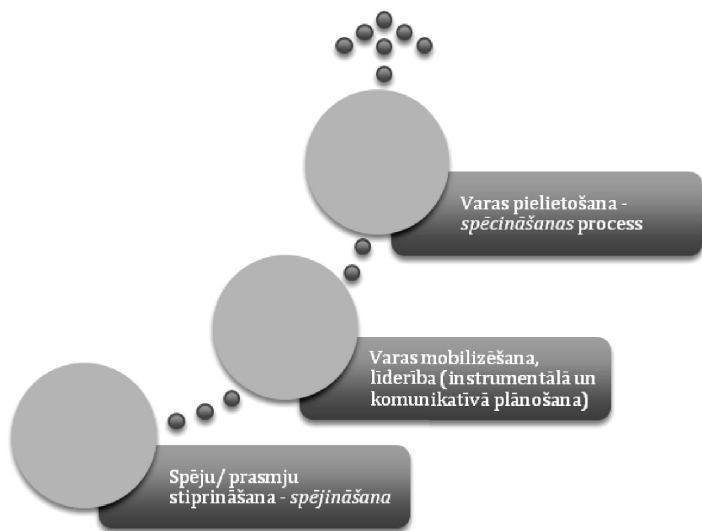
Tomēr vēl arvien spēcīgas ir arī pretējā neoliberālā viedokļa pozīcijas, kā tas spilgti atspoguļojas labklājības ministres I. Viņķeles 2013. gada aprīļa intervijā laikrakstā “Dienas Bizness”: “[...] Minimālā alga, ja skatās pēc būtības, sociālās politikas kontekstā neatspoguļo neko. Jo minimālā alga ir atalgojums par viszemāk kvalificēto darbu, kas nevar būt sabiedrības vērtību mērs. Tas vienkārši ir indikatīvs rādītājs, cik šajā valstī viszemāk kvalificētais cilvēks par astoņu stundu darbu kā minimums var saņemt – nekas vairāk.” (Meļkis 2013: 10)

Sociālo investīciju pieeja un spējināšanas koncepts

21. gadsimtā augošas globalizācijas apstākļos aktuāla kļūst sociālo investīciju pieeja, ko apraksta Natālija Morela (*Nathalie Morel*), Bruno Paliers (*Bruno Palier*) un Jūakims Palme (*Joakim Palme*). Pieejas pamatā ir mūsdienu uz zināšanām balstītās ekonomikas (*knowledge-based economy*) modelis – tā ir ekonomika, kurā produktivitātes un izaugsmes pamatdzinējs ir zināšanas, un tādēļ šāda ekonomika

balstās prasmīgā un fleksiblā darbaspēkā, kas ne tikai spēj ātri adaptēties izmaiņām, bet arī pats spēj būt par izmaiņu virzītājspēku (Morel, Palier, & Palme 2012). Sociālo investīciju pieejā sociālā politika tiek skatīta kā tāda, kas sekmē produktivitāti, investējot cilvēkkapitālā, veicinot sociālo iekļaušanu un nodarbinātību. Tā ir pretēja klasiskajiem neoliberalu uzskatiem, kuri sociālo politiku tradicionāli traktē kā ekonomisko izaugsmi kavējošu un papildu finansiālo slogu veicinošu. Šī pieeja cenšas risināt problēmas, kas ir īpaši aktuālas izteikti neoliberalās ekonomikās, vienlaikus izvairoties no tradicionālā labklājības valsts sociālā modeļa, kas ilgtermiņā ir pārāk smagnējs, pasīvs un nav ilgtspējīgs. Sociālo investīciju pieejas pamatā ir aktīvā sociālā politika, kuras mērķis ir aktivizēt individuus, integrēt tos darba tirgū, sekmēt to spējas pašiem nodrošināt sev iztiku, nevis paļauties uz valsts sociālo atbalstu. Vienlaikus tiek uzsvērtā nepieciešamība risināt strādājošo trūcīgo problēmu, palielinot zemāk atalgoto strādājošo neto ienākumus.

Spējināšanas un spēcīnāšanas (*empowerment*) koncepts piedāvā ceļu, kā indivīdam mainīt savu identitāti no sociāli nedroša uz spēcīga un droša indivīda identitāti. Termins no angļu valodas latviešu valodā var tikt tulkots un lietots divējādi: (1) ar nozīmi ‘veicināt/uzlabot spējas/prasmes’ un (2) ar nozīmi ‘mobilizēt varu/spēku jeb spēcīnāt’. Tādējādi termini “spējināšana” un “spēcīnāšana” sociālās cilvēkdrošības kontekstā ir nošķirami un skaidrojami kontekstā. Mūsaprāt, termins “spējināšana” sociālajās zinātnēs ir daļa no spēcīnāšanas kopējā procesa.

7. attēls. No spējināšanas līdz spēcīnāšanai (Broka 2011; izveidots, ņemot vērā instrumentālās un komunikatīvās plānošanas modeli pēc Amdam 2011)

Tikai tad, kad indivīds, grupa vai kopiena ir sasniegusi noteiktu līmeni, apgūstot attīstībai un sociālai funkcionēšanai nepieciešamās prasmes, iemaņas un spējas, var sākties process, ko var dēvēt par spēcīnāšanu. Spēcīnāšana ir saistīta

jau ar indivīda spēju līdzdarboties sabiedriskajā dzīvē un politiskajā lēmumu pieņemšanas procesā, kas iekļauj varas un mobilitātes elementus. Tas ir posms, kad indivīds ir sasniedzis noteiktu kapacitāti un viņam ir iespējas ietekmēt/mainīt notiekošos procesus. Kā atzīmē indiešu ekonomists un Nobela prēmijas laureāts Amartja Sens (*Amartya Kumar Sen*), tieši sākotnējā spēju, zināšanu un prasmju attīstības procesā, lai izkļūtu no nabadzības slazda un atstumtības, nozīmīgas ir funkcionēšanai nepieciešamās zināšanas un prasmes (Sen 1990, 1993, 1994). Tādēļ spējinašanas procesā ļoti nozīmīgs ir sociālais taisnīgums kā galvenais nosacījums labklājības pārdalē.

Iedzīvotāju dzīves kvalitāte un labklājība lielā mērā ir atkarīga no sākotnējās spējas rīkoties ar pieejamiem resursiem un tālāk pieņemt atbildīgus lēmumus. Sākotnēji sociāli droša indivīda identitāte un resursi ir pieejami ģimenē, jo viņš ir piederīgs vienotai nukleārai grupai – vecākiem, ir saistīts ar bērniem, māsām un brāļiem vai ar attālināto ģimeni – māsiņām, brālēniem, vecvecākiem, kam indivīds jūtas piederīgs noteiktā vidē, laikā un telpā (Giddens 1991: 27; Taylor 1989). Apstākļos, kad vecāki un bērni ir šķirti (attālinātā ģimene), identitāte veidojas tajā vidē, ko spēj nodrošināt valsts, t. i., institūcijās, audžuģimenēs u. c. (Lemkin 1944: 834–854). Tālākais sociālās drošības identitātes process ir atkarīgs no izvēles brīvības un dotajām iespējām, ko nosaka institucionālās struktūras un sabiedrība. Modernā sabiedrībā fiziskos kontaktus aizvieto tehnoloģijas un infrastruktūras ērtības – tālrunis, interneta sakari, dzelzceļš, lidmašīnas. No vienas puses, indivīds ir sociāli konstruktīvs, mobils, tic izvēles iespējām, apzinās savu unikālo esību, spēj ietekmēt un mainīt, ir neatkarīgs un brīvs. No otras puses, indivīda brīvības izvēle, piemēram, darba mobilitātes apstākļos, var konfliktēt ar ģimenes lomu, piedāvātās iespējas var būt ilūzija, pakļaujot sevi un savu ģimeni lielākiem sociāliem izaicinājumiem, riskiem un nedrošībai (Friedman 1999). Cilvēka spēja dzīvot šajā sarežģītajā laikmetā nav mērāma klasiskajos terminos pēc ienākumiem, izglītības u. c., bet gan pēc spējas komunicēt, būt sociālam un spējas izpildīt sabiedrības uzliktos pienākumus vietējā vidē (audzināt bērnus, uzņemt atbildību par vājākiem vai nespējīgākiem sabiedrības locekļiem, pieņemt dažādību u. c.) (Ewijk 2011). Spējinašana tiek lietota, lai uzlabotu mērķgrupas (indivīds, grupa, kopiena, sabiedrība) kapacitāti atrisināt konkrētu problēmu vai vajadzību, un bieži tā ir saistīta ar pārmaiņu ierosināšanu. Spējinašanas koncepts pievērš uzmanību instrumentiem, tehnikām, metodēm, rīkiem, kuri pilnveido mērķgrupas rīcībspēju un rosina pārmaiņas, kas tiek aplūkotas kā process, kurā tiek stiprināti un pilnveidoti attiecīgās mērķgrupas (piemēram, kopienas iedzīvotāji, profesionāļu grupa) resursi konkrētas problēmas risināšanā.

Izmaiņas, kas pavada spējinašanas procesu, var būt saistītas ar pāreju:

- no pasivitātes (ekonomiskas, politiskas) uz līdzdalību;
- no nevienlīdzības uz taisnīgumu;
- no atstumtības uz iekļaušanu, sadarbību;
- no nedrošības uz drošību.

Nevalstiskā sektora loma sociālās drošības stiprināšanā un kopienas fonds kā kolektīvās rīcības piemērs

Tradicionāli sociālā drošība piesaistīta valsts un pašvaldību kompetencei, bet pēdējās desmitgadēs arvien aktīvāka loma ir nevalstiskajam sektoram un iedzīvotāju iniciatīvām. Sociālās drošības koncepts tiek attiecināts arī uz vietējo līmeni, uzsverot nepieciešamību apzināt vietējos resursus un to sniegtās iespējas sociālo problēmu risināšanā. Nevalstiskā sektora aktivitātes pieaugumu apstiprina pieaugošais jaundibināto organizāciju skaits (SIF 2011), kā arī nevalstisko organizāciju pašvērtējums attiecībā uz savām spējām ietekmēt procesus (SKDS 2010; SKDS 2013). Viens no iemesliem NVO skaita un ietekmes pieaugumam ir ES un citu valstu finanšu instrumentu, labdarības fondu, pašvaldību, valsts un nozaru ministriju finansējuma pieejamība. Pēdējos gados arī paši iedzīvotāji arvien augstāk novērtē nevalstiskā sektora nozīmi drošības jomā. SKDS veiktās aptaujas 2010. un 2013. gadā parāda, ka Latvijas iedzīvotāju vidū ir pieaugusi uzticēšanās nevalstiskajam sektoram kā drošības avotam.

Kopienas fonds ir nevalstiskajam sektoram piederīga institūcija. Atšķirībā no klasiskām nevalstiskām organizācijām, tam raksturīgas šādas iezīmes: plašs mērķis, darbības piesaiste konkrētai ģeogrāfiskai teritorijai, finanšu patstāvība un neaizskaramā kapitāla veidošana. Kopienas fonda darbību var salīdzināt ar tiltu, kas savieno cilvēkus un uzņēmumus, kuri gatavi ziedot, ar vietējās sabiedrības vajadzībām – fonds piesaista resursus un sniedz atbalstu dažādās sabiedriskā labuma jomās, kas veicina kopienas attīstību. Pētnieki Elizabete Greidija (*Elisabeth Graddy*) un Lili Vanga (*Lili Wang*) kopienas fondu aplūko kā kolektīvās rīcības un sociālā kapitāla piemēru (Graddy & Wang 2009: 392–412). Parasti kopienas fondu sniegtie atbalsta veidi ir iedzīvotāju forumi, stipendiātu programmas, projektu programmas, mērķprogrammas un labdarības akcijas.

Kopienas fondi ir visstraujāk augošais filantropijas modelis globālā mērogā: pasaulē to skaits pieaudzis no 440 fondiem 1990. gadā līdz 1064 fondiem 2010. gadā (Graddy & Wang 2009: 392–412), bet Eiropā – no 103 fondiem 2000. gadā līdz 631 fondam 2010. gadā (WINGS-CF 2010). Pieaug arī to rīcībā esošie resursi, fondi sekmē pilsoniskās sabiedrības stiprināšanu, līdzsvarotu un ilgtspējīgu attīstību, teritoriju un kopienas attīstību, zināšanu pārnesi un inovācijas (European Foundation Centre 2005; EC DG for Research Information and Communication Unit 2005). Kopienas fondu praksi var analizēt, izmantojot spējinašanas konceptu. Šajā gadījumā kopienas fonds ir aplūkojams kā kopienas attīstības resurss.

Projekta “Nacionālā identitāte un sociālā cilvēkdrošība” ietvaros ar mērķi veicināt iedzīvotāju iniciatīvas, stiprināt NVO kapacitāti sociālās drošības jomā un veidot sadarbību starp pētniekiem un NVO tika veikts rīcībpētījums “Nevalstiskā sektora iespējas cilvēkdrošības stiprināšanā. Talsu novada fonda (TNF) piemērs” (Zīverte & Karaseva 2013: 182–207). Šādi pētījumi arī sekmē sociālo zinātņu

pētnieku atpazīstamību sabiedrībā un attīsta sociālo pētījumu metodoloģijas rīcībepētniecības jomā. Pētījums iedalās divos posmos:

1. posms. Priekšizpēte par NVO sektora vajadzībām un iespējamiem pētnieku un praktiķu sadarbības virzieniem (2010–2011).

2. posms. Pētnieku darbs TNF, lai stiprinātu fonda kapacitāti vietējās kopienas drošības resursu (iedzīvotāju iniciatīvas, labdarība, sadarbība, uzticēšanās u. c.) uzlabošanai (2011–2013).

Talsu novada fonda (TNF) raksturojums un darbības virzieni

TNF ir viens no pieciem fondiem, kas tika nodibināts 2003. gadā Baltijas–Amerikas Partnerattiecību programmas pilotprojekta “Iedzīvotāju līdzdalība un kopienu filantropija” ietvaros. TNF dibināja 45 dalībnieki (biedri). Katra TNF dalībnieka pienākums ir reizi gadā ziedot vismaz 30 latus. Ziedojot šādu summu un kļūstot par TNF dalībnieku, ir iespēja piedalīties balsošanā par atbalstāmajiem projektiem. Lai nodrošinātu fonda pārvaldes mehānismu un tā darbības caurskatāmību, ir izveidota pārvaldes sistēma: padome, uzraudzības komiteja (regulāri pārbauga fonda darbību), revīzijas komisija (veic saimnieciskās finansiālās darbības revīziju) un valde (nodrošina fonda ikdienas darbību). Latvijā jau darbojas pieci šādi fondi, 2013. gadā iecerēts dibināt vēl divus. Katram no šiem fondiem ir atšķirīgs attīstības ceļš. Piemēram, TNF pieredze ir salīdzinoši liela skaita privātpersonu iesaistīšana labdarībā, kas “pierāda faktu, ka Latvijā ir liels privātpersonu ziedošanas potenciāls, kas līdz šim nav ticis pienācīgi novērtēts” (TF 2012).

TNF raksturojums skaitļos

Dalībnieku skaits: 2012. gadā fondā bija 84 dalībnieki. Gada laikā vidēji tika izsludināti 2–3 projektu konkursi, katra konkursa ietvaros atbalstīti 16–18 projekti; laika posmā no 2003. līdz 2011. gadam fonds rīkojis 17 projektu konkursus, kuros atbalstīti 159 projekti 105 737 latu apmērā. Stipendiātu programmā (2003–2011) piešķirtas 14 stipendijas augstākās izglītības ieguvei, stipendijām mūzikā un mākslā. Šajā laikā piesaistītie naudas līdzekļi labdarības projektiem un kopienu filantropijas idejas popularizēšanai ir ap 330 000 latu. Fonda neizskaramais kapitāls ir 34 000 latu.

Spējināšana Talsu novada kopienas fonda praksē

Analizējot fonda praksi, pētnieces L. Zīverte un A. Karaseva izdalījušas vairākus spējināšanas procesa aspektus.

Fonds veicina iedzīvotāju līdzdalību savas pilsētas, novada izaugsmē, nodrošinot viņu vajadzību un interešu nokļūšanu pašvaldības uzmanības lokā.

Regulāri tiek rīkoti iedzīvotāju forumi, kas ir īpašs iedzīvotājiem organizēts vienas dienas pasākums. Tajā iedzīvotāji tiek aicināti vērtēt savas apkaimes dzīves

vides kvalitāti un pieņemt lēmumus par pārmaiņām. Foruma noslēgumā iedzīvotāji vienojas par to, ko un kādā veidā varētu izdarīt pašu spēkiem.

“Iedzīvotāju forums ir vieta, kur iedzīvotāji saredz viens otru un saredz to ideju, domu, kādēļ viņiem darīt kopā, ka viņš nav viens pats ar savu vajadzību.” (Intervija 2013b)

TNF ir rīkojis jau trīs iedzīvotāju forumus. Forumos apspriestās problēmas bieži kļūst par pamatu projektu idejām, kuras vēlāk iedzīvotāji realizē TNF izsludinātajos projektu konkursos. Projekti ir svarīgs kopienas fonda darbības virziens, jo nodrošina iedzīvotājiem iespēju idejas pārvērst reālos darbos. Katrā iedzīvotāju forumā piedalās arī pašvaldības pārstāvji, tādā veidā attīstās dialogs. 2010. gada iedzīvotāju forumā paustās idejas iestrādātas Talsu novada attīstības programmā 2014.–2020. gadam.

Fonds veicina vietējo resursu mobilizēšanu un piesaisti kopienas problēmu risināšanai.

Kopienas fonda unikālā loma ir spēja piesaistīt vietējos resursus kopienas vajadzību risināšanai. Prasmīga pārvaldība rod pielietojumu ikvienam resursu veidam – naudai, materiāliem, pakalpojumiem, cilvēkresursiem (laiks, zināšanas, prasmes, pieredze, sakari, uzticība, atsaucība). Naudas ziedojumi ir tikai viens no resursiem. Latvijas kopienu fondu ieņēmumu avoti ir ļoti daudzveidīgi (TF 2012) – ES granti (19 %), starptautisko fondu atbalsts (9 %), nacionālo fondu piešķirumi (13 %), uzņēmumu (20 %) un fizisko personu (9 %) ziedojumi, pašvaldības dotācija (4 %) u. c. Darbs vietējo resursu apzināšanā un piesaistīšanā ir saistošākais kopienas fondu darbības virziens, jo tādā pakāpē un apjomā to neveic neviena cita NVO. Tas ir komplekss process, kuru ietekmē virkne priekšnosacījumu, kas saistīti gan ar ziedotāju motivāciju, gan fonda administratīvo kapacitāti, atklātību, komunikācijas stratēģijām. TNF pieredze liecina, ka sistemātiska un atbildīga sadarbība ilgtermiņā sniedz pozitīvus rezultātus un atspēko priekšstatu par mūsdienu sabiedrību, kura it kā nav gatava dalīties un sadarboties.

“Tā tas mums arī ir bijis, ka jaunie dalībnieki nāk klāt. Bet tas, kas ir šogad [2012. g. – aut.], [...] mums vēl nebija bijis, ka cilvēki nāk paši un saka: “Es arī gribu darboties fondā.” Tas nozīmē, ka viņi ir dzirdējuši, lasījuši vai paši darbojušies. Un tagad parādās tas, par ko mēs sapņojām, – ka būs tā, ka cilvēki nāks paši, nevis iesim un sauksim, kas arī, protams, ir jādara. Tagad ir tas brīdis, kad piekļauvē pie durvīm un paši piesakās.” (Intervija 2013b)

Fonds paplašina sociālo pakalpojumu klāstu iedzīvotājiem un stiprina kopienas sociālo drošību.

Ļoti daudzi kopienas fondu atbalstītie projekti un iniciētās aktivitātes ir saistītas ar sociāliem mērķiem. Sociālā atbalsta formas ir ļoti dažādas – mācību stipendijas bērniem un jauniešiem no daudz bērnu vai mazturīgām ģimenēm, labdarības brokastis sirmgalvjiem, atbalsts vietējo sociālās jomas nevalstisko organizāciju un iedzīvotāju iniciatīvu projektiem, iesaistīšanās valsts mēroga labdarības akcijās, piemēram, “Skolas soma”.

TNF atbalstīto NVO un iedzīvotāju sociālās drošības projektu mērķgrupas
(Talsu novada fonds 2008)

<p>Seniori – izglītojošas nodarbības par veselīgu dzīvesveidu, uzturu</p>	<p>Sociālie aprūpētāji – apmācības par mājas aprūpi</p>	<p>Bērni un pieaugušie ar īpašām vajadzībām, viņu tuvinieki – izglītojošu nodarbību cikli, uzbrauktuve pagasta kultūras namā, attīstošo rotaļlietu iegāde, sporta svētki</p>
<p>Bērni un jaunieši, tai skaitā jaunieši no mazturīgām ģimenēm, likumpārkāpēji, bērni ar socializācijas problēmām, ar stājas problēmām – publisku sporta laukumu labiekārtošana, inventāra iegāde sporta nodarbībām, koriģējošās vingrošanas nodarbības, nodarbības sociālo prasmju veidošanai, nometne pirmās palīdzības apguvei, sporta nometne, bērnu dienas centra “Mājas” ierīkošana, bērnu lasītavas labiekārtošana</p>		<p>Ģimenes, jo īpaši jaunās ģimenes – izglītojošas nodarbības, <i>Boboth</i> terapijas nodarbības, bērnu rotaļlaikumu labiekārtošana</p>
		<p>Romi – kultūras nometnes un festivāla <i>Urdenoro</i> organizēšana</p>

TNF cieši sadarbojas ar pašvaldības sociālo dienestu, gan kopīgi strādājot pie jaunu pasākumu iniciēšanas, gan nepieciešamās informācijas ieguvē. Piemēram, sociālais dienests sniedz informāciju par mērķgrupu – ģimenēm, trūcīgiem iedzīvotājiem, veciem cilvēkiem u. c. Kopienas fonda atbalstītie projekti uzskatāmi atspoguļo kopienas aktuālās vajadzības ekonomiskās krīzes gados (2009.–2010. g.), kad TNF atbalstu saņēma tikai sociālās jomas projekti.

Fonds stiprina iedzīvotāju pašpalīdzības prasmes.

Iesaistoties fonda aktivitātēs, iedzīvotājiem ir dota iespēja ne tikai izteikt viedokli par sasāpējušiem jautājumiem, bet arī praktiski tos risināt. Kopienas fonda devums ir atbalsts nelielām vietēja mēroga iniciatīvām, kuru administratīvais slogs un īstenošana ir salīdzinoši vienkārša. Fonda darbība ir vērsta uz to, lai iedrošinātu iedzīvotājus un vairotu pārliecību par spējām ietekmēt savu dzīvi. Lielai daļai iedzīvotāju līdzdalība projektu programmā ir pirmā pieredze projektu rakstīšanā un īstenošanā, sadarbības partneru meklēšanā un papildu finansējuma piesaistē. Piešķirot atbalstu, TNF raugās, lai projekti būtu vērsti uz gudru devumu.

“[...] Uz zivs, nevis makšķeres došanu: [...] mums bija tā doma, ka mēs dodam viņiem stādāmo materiālu. Tādā ziņā mēs atbalstām, bet cilvēkam pašam ir jāravē, jālaista un jā rūpējas par to visu, un tad viņš to ražu novāc. Tad mums arī bija, ka mēs sivēnus dāvinājām ģimenēm. [...] Tādā ziņā tas atkal ir veids, kā mēs ne tieši iedodam paku, bet rosinām apgūt jaunas prasmes.” (Intervija 2013b)

Fonds veicina vietējo līderu izaugsmi.

Nevalstiskā sektora aktivitātēs ļoti svarīga ir līdera loma. Bieži vietējais līderis ir tas, kurš iedzīvotāju vēlmes un vajadzības pārvērš konkrētos darbos, ģenerē idejas, veido komandu, iedrošina cilvēkus rīkoties. Veids, kādā TNF sniedz atbalstu iedzīvotāju projektiem, ir viena no pieejām vietējo līderu apzināšanā un atbalstīšanā. Lai saņemtu fonda atbalstu, iedzīvotājiem ir jāizstrādā projekta ideja,

tā jāprezentē un jāpārlicina komisija piešķirt atbalstu. Prakse rāda, ka projekta idejas aizstāvēšana un projekta īstenošana tiek iznesta uz līdera pleciem. TNF sniegtais atbalsts ir iespēja vietējiem līderiem sevi izpaust, sajūst cilvēku uzticēšanos, iegūt pārlicību un attīstīt līderības spējas.

“Jā, visur ir vajadzīgs līderis. Piemēram, tas rotaļlaukums T-ciemā. [...] Un tur pat sociālā darbiniece palīdzēja. Un tagad, kad projekts apstiprināts un Mārai [projekta iniciatore – aut.] viss jāņem savās rokās, viņa man saka: “Es esmu tik nobijusies, es nezinu, kā tas būs.” Es saku: “Sākam darīt, un tad viss notiksies.” Te var ļoti labi redzēt, kā šie cilvēki aug pavisam īsā laikā, un viņi saprot, ka viņiem ir uzticēta atbildība, lai tas darbs būtu līdz galam labi novests. Es domāju, ka šai projektu vadītājai tas bija ļoti būtiski – parādīt sevi. Domāju, ka cilvēkiem nav iespējas sevi izpaust, parādīt un līdz ar to pārējie vispār neuzzina, ko viņš var izdarīt. Es tiešām domāju, ka mazajos projektos [...] ir iespēja vietējos cilvēkus pamanīt, saskatīt un dot viņiem iespēju. Domājot par vietējiem līderiem – pie tā vajadzētu strādāt vēl mērķtiecīgāk.” (Intervija 2013b)

Sākotnēji saņemts atbalsts var kļūt par pamatu neformālu aktivitāšu pārtapšanai nopietnā organizācijā – šādi piemēri ir Talsu bēbišu skoliņa “Brīnumiņš”, Talsu rajona Bērnu un jauniešu centrs u. c.

Fonds attīsta kolektīvo rīcībspēju.

Sadarbība, vēlme uzlabot savu un apkārtējo iedzīvotāju dzīvi, gatavība labprātīgi ieguldīt savus resursus kopienas interesēs ir kolektīvās rīcības priekšnosacījumi. TNF ieguldījums kolektīvās rīcībspējas stiprināšanā ir spēja piesaistīt vietējos resursus, apvienot kopīgam darbam uzņēmējus, pašvaldību, draudzes, nevalstisko sektoru un iedzīvotājus.

“Sadarbība ir tas, ko mēs cenšamies veicināt. Dažādu interešu grupu pārstāvēniecība, organizāciju sadarbība. Pienāk tie brīži, kad redzam, ka cilvēki ar atšķirīgiem uzskatiem tomēr spēj vienoties par kopēji darāmiem darbiem.” (Intervija 2013b)

TNF apvieno kolektīvai rīcībai gan uzņēmēju, kurš ziedo, gan pašvaldību, kura ņem vērā iedzīvotāju forumā izskanējušās idejas vai deleģē fondam veikt kādu funkciju, gan iedzīvotājus, kuri apvieno savus spēkus, lai pagastā uzstādītu informatīvo stendu, gan novada iedzīvotāju, kurš ziedo labdarībai, izglītības stipendiātu, kuram tiek dota iespēja izglītoties. Kolektīvā rīcība saliedē un nostiprina kopienas sociālo kapitālu, uzlabo tās problēmrisināšanas kapacitāti un ceļ konkurētspēju.

Fonds attīsta labdarības praksi un ziedošanas tradīcijas.

“Kopienas fonda darba pamatā ir labdarība, solidaritāte, līdzatbildība, uzticēšanās, sociālais taisnīgums. Vērtību aspekts ir viens no faktoriem, kas motivē vietējos uzņēmējus atbalstīt TNF aktivitātes. Visas fonda aktivitātes balstās labdarībā: īsta labdarība negaida neko atpakaļ. Tai pietiek ar laimīgu cilvēku un fantastisku gandarījuma sajūtu. Talsu novada fonda izveidotāji man lika aizdomāties par to, ka ir cilvēki, kuri katru mēnesi neatkarīgi no saviem ienākumiem atvēl kādu mazu

daļiņu pavisam svešiem cilvēkiem – jauniem studentiem, lai tiem būtu nedaudz vieglāk iesaļot pieaugušo dzīvē. Šī nesavtība un pašaiizliedzīgums parāda, ka ir cilvēki, kuriem nav vienaiġa.” (Intervija 2013a)

Ilgtermiņā fonda atpazīstamība veicina labdarības prakses popularizēšanu un sabiedrības izġlītošanu.

Fonds attīsta radošumu un inovācijas, kļūstot par radošuma un zināšanu pārneses centru kopienā (*knowledge hub*).

Fonda darbība ir atkarīga no sabiedrības atsaucības un intereses – ja sabiedrība nebūs gatava atbalstīt fondu, tas beigs pastāvēt. Lai piesaistītu sabiedrības uzmanību, fondam nepieciešams būt lietas kursā par kopienas vajadzībām un izdomāt jaunas aktivitātes.

“[...] Nevar visu laiku darīt vienu un to pašu. To mēs arī fondā saprotam, jo mums visu laiku vajag ko jaunu kļāt. Ja nāk kāda jauna iniciatīva vai kāds sadarbības veids, mēs to noteikti pieņemam.” (Intervija 2013b)

Fonda rīcībā ir unikāla informācijas bāze par kopienas vajadzībām, dažādu iedzīvotāju grupu interesēm. Šādā aspektā fonds kļūst par zināšanu centru un izmaiņu ġeneratoru kopienā.

TNF labās prakses pieredze.

TNF darbības analīze norāda uz vairākiem priekšnosacījumiem spējināšanas koncepta iedzīvināšanai kopienas dzīvē (Perkins & Zimmerman 1995; Dunst, Trivette & Lapointe 1992: 111–130).

- Cilvēki jeb mērķgrupa – spējināšana ir vēsta uz cilvēkiem, lai pilnveidotu viņu zināšanas, prasmes, pieredzi, kas ir nepieciešama konkrētai rīcībai. Mērķgrupas rīcība ir saistīta ar vēlmi uzlabot esošo situāciju. Talsu novada iedzīvotāji, kuri vēlas uzlabot savus dzīves apstākļus.
- Motivācija – ir svarīgi, lai indivīdi, kuri iesaistās pārmaiņu procesā (piemēram, uzstādot “guļošo policistu”, lai uzlabotu vides drošību bērniem, kuri mēro ceļu no skolas uz mājām), būtu personīgi motivēti un līdzdarbošanās būtu labprātīga. TNF gadījumā iesaistīšanās ir brīvprātīga un līdzdarbošanās motivācija ir saistīta ar vēlēšanos uzlabot dzīves kvalitāti, līdzatbildību un labdarību.
- Gatavība kolektīvai rīcībai, kas nozīmē mijiedarbību, sadarbību, komunikāciju, uzticēšanos un spēju uzņemties atbildību.
- Izmaiņas – spējināšana saistīta ne tikai ar zināšanu, prasmju un pieredzes apguvi, bet arī ar rīcību. Rīcība ir saistīta ar izmaiņu ierosināšanu (iesaistoties TNF aktivitātēs, iedzīvotāji iegūst jaunas prasmes, zināšanas, sociālo kapitālu un pieredzi, ko var izmantot savas dzīves uzlabošanai).
- Resursi – šajā gadījumā resursi ir ietvars mērķgrupas iesaistīšanas un līdzdalības procesam (institūcijas, procedūras u. tml.). TNF ir aplūkojams kā resurss kopienas spējināšanai.

- Mērķtiecīgums – spējinašana kā process ir saistīta ar kādu konkrētu mērķi. TNF gadījumā spējinašana izpaužas līdzdalībā, pašpalīdzībā, labdarībā, dzīves kvalitātes paaugstināšanā.
- Cieņa, tolerance, respekts – lielā mērā spējinašana ir saistīta ar attiecību veidošanu starp indivīdiem un grupām, kuras līdz šim nav sadarbojušās. Līdz ar to spējinašana vienmēr būs saistīta ar iesaistīto pušu viedokļu un vajadzību izzināšanu, jaunu attiecību modeļu būvēšanu, kuru pamatā ir cieņa vienam pret otru.

Ieteikumi pašvaldībām vietējā limeņa iedzīvotāju iniciatīvu atbalstam.

Pašvaldības atbalsts ir ļoti nozīmīgs resurss nevalstiskā sektora attīstībai. Fondu dibināšana rāda, ka tie veidojas kopienās ar spēcīgu sociālo kapitālu. Kopienas fonda izveidošana ir viena no iespējām, kā sociālais kapitāls transformējas jau konkrētā rīcībā.

“[...] Nekas nevar nodibināties tukšā vietā – ja tur nav cilvēku, ja tur nav gata-
vības darīt un veikt pārmaiņas” (Intervija 2013b).

Var izšķirt šādus pašvaldības atbalsta virzienus:

- Iedzīvotāju vajadzību apzināšana un diskusiju rosināšana. Biežāk sastopamās metodikas: tā saucamā “kartēt un saskaņot” metode, iedzīvotāju forumi, apkaimes ideju darbnīcas (Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts, 2012). Jāņem vērā, ka šo metožu īstenošana ir ilgtermiņa process un pašvaldībai ir jāstrādā pie diskusijās apzināto jautājumu risināšanas un pastāvīga dialoga ar sabiedrību.
- Pašvaldības budžetā nepieciešams paredzēt līdzekļus iedzīvotāju iniciatīvu atbalstam. Bieži pietiek ar nelielām summām – pāris simtu latu apmērā. Iespēja saņemt pašvaldības atbalstu mudina cilvēkus sarosīties un pamēģināt īstenot savas ieceres. Pašvaldības loma ir pavērt iespējas un iekustināt iedzīvotājus, jo, ja cilvēki ir nostājušies uz savas idejas īstenošanas ceļa, tad process aiziet pats no sevis. Kā rāda TNF prakse, mazās summas apaug ar citiem iedzīvotāju piesaistītiem resursiem – pašu ieguldītais darbs, laiks, finanses, materiāli u. c.
- Idejiskais atbalsts un atzinība NVO ieguldījumam. Tās var būt dažādas pateicības balvas, konkursi u. tml., kas iedzīvotājiem sniedz gandarījumu un lepnumu. Pašvaldības novērtējums ir apstiprinājums tam, ka NVO aktivitātes ir pamanītas un nozīmīgas. Pamanot savu iedzīvotāju darbus un tos novērtējot, pašvaldības veicina arī vietējo līderu izaugsmi.
- Sadarbība ar NVO. Pašvaldībai ir iespēja veidot partnerību ar NVO, piemēram, iesaistot NVO pašvaldības attīstības plānošanā, deleģējot funkcijas, kopā ar NVO iniciējot aktivitātes.

Secinājumi un ieteikumi

Ekonomiskā un finanšu krīze ir atstājusi ilgstošas un smagas sekas sociālajā jomā Latvijā. Tā ir ļāvusi politiķiem veikt dažādas svarīgas institucionālas

reformas. Krīze ir radījusi vairākus izaicinājumus un arī iespējas. To iedzīvotāju īpatsvars, kuri jūtas droši par savu nākotni Latvijā, praktiski nav mainījies kopš 2010. gada un ir mazāks nekā ceturtnā daļa no visiem iedzīvotājiem. Savukārt to iedzīvotāju īpatsvars, kuri nejūtas droši, ir pieaudzis no 56,7 % līdz 64,3 %. Nav mainījušās arī jomas, kurās iedzīvotāji jūtas visnedrošāk. Tā ir nespēja samaksāt ārstēšanās izdevumus, norēķināties par iri un komunālajiem pakalpojumiem, raizes par to, ka alga vai pensija nebūs pietiekama, lai segtu pamatvajadzības. Veselības aprūpes sistēmā krīzes laikā jūtami palielinājās pakalpojumu cenas, bet slimības pabalsta izmaksas ilgums tika būtiski samazināts no 52 līdz 26 nedēļām, kā arī līdz 2014. gada beigām tika ieviesti griesti slimības pabalstu summai, kas ir lielāka par 350 latiem.

Izdevumi sociālajai drošībai % no IKP Latvijā pieauga no 11 % 2007. gadā līdz 17,9 % 2010. gadā. 2011. gadā tie atkal kritās līdz 15 % no IKP (otrais zemākais īpatsvars ES dalībvalstu vidū). Arī sociālie izdevumi uz vienu iedzīvotāju Latvijā ievērojami atpaliek no Lietuvas un Igaunijas. Krīzes slogu uz sociālo budžetu jūtami samazināja strādājošo pensionāru skaita sarukums (viņi atbrīvoja darbavietas, bet nekuplināja bezdarbnieku rindas), liels skaits Latviju pametušo viesstrādnieku, ievērojami uzkrājumi sociālajā budžetā pirms krīzes, kā arī ļoti lielā iedzīvotāju emigrācija.

Latvijā ir izteikta ienākumu nevienlīdzība, krīzes laikā tā samazinājās, tomēr arvien saglabājas viena no visaugstākajām ES. Liela problēma ir strādājošie trūcīgie. Uz to norāda gan statistikas dati, gan iedzīvotāju aptaujas, gan arī Eiropas Komisija. Strādājošo trūcīgo stāvokļa neuzlabošana ilgtermiņā var būtiski apdraudēt plašākas sabiedrības daļas cilvēkdrošību, pastiprinoties emigrācijai, atkarībai no sociālajiem pabalstiem un strādājošo pāriešanai uz ekonomikas pelēko sektoru. Paļaušanās uz zemu darbaspēka atalgojumu, lai nodrošinātu konkurētspēju, ir īstermiņa risinājums ar smagām sociālām sekām. Latvijas konkurētspējai ilgtermiņā svarīgāk ir nevis saglabāt pēc iespējas zemākas darbaspēka izmaksas, bet gan uzlabot produktivitāti, motivāciju un iedzīvotāju pirktspēju. Lai nepieļautu strādājošo trūcīgo identitātes eskalāciju, Latvijas valdībai būtu jāskata minimālā alga ne tikai kā indikatīva statistikas vienība, bet būtisks cilvēkdrošības avots strādājošiem.

Nodokļu politiku Latvijā var raksturot kā piesardzīgu, labu nodomu politiku, kurai jārīcina divas pretēja rakstura problēmas: attīstīt uzņēmējdarbībai labvēlīgus nosacījumus, vienlaikus cīnoties ar nevienlīdzības izraisītajām sekām. Latvija pagaidām nav atradusi optimālo nodokļu politikas variantu. Lai atvieglotu trūcīgo iedzīvotāju stāvokli un uzlabotu ekonomisko vidi, lielākajiem nodokļu ieņēmumiem ir jābūt balstītiem uz patēriņa nodokļiem, kā arī jāievieš progresīvais ienākumu nodoklis, kas patlaban ir dominējošā pieeja visā ES.

Lai gan krīzes laikā valsts piedalījās sociālās palīdzības nodrošināšanā, tomēr, krīzei beidzoties, to atstāja pašvaldību ziņā. Pašvaldībām šobrīd trūkst vajadzīgās kapacitātes un resursu sociālās palīdzības īstenošanai.

Liberālā un kreisā spārna politikām ir dažādi efekti. Izvēli nosaka situācija sabiedrībā. Relatīvi vienlīdzīgā sabiedrībā atbilstošāka ir liberālā pieeja, mazinot vidusšķiras un bagātās daļas ienākumu plaisu un sekmējot kopējo ekonomisko izaugsmi. Izteikti nevienlīdzīgās sabiedrībās nepieciešams izmantot kreisās politikas pieeju, lai mazinātu ienākumu nevienlīdzības radītās sociālās problēmas. Ja Latvijas valdība fokusēsies tikai uz ekonomisko izaugsmi, aizmirstot par zemo ienākumu saņēmējiem, tā riskē palielināt sociālo plaisu sabiedrībā, kas kontekstā ar augošu neuzticību un netaisnīguma izjūtu var veicināt strādājošo trūcīgo identitātes nostiprināšanos un attīstību sabiedrībā.

Krīze ir mazinājusi iedzīvotāju ticību saviem spēkiem, taču jūtami kāpinājusi sociālo tiklu kā cilvēkdrošības avotu nozīmi. Spējināšanas koncepta realizācijai dzīvē labs paraugs ir nevalstiskā sektora, konkrēti, kopienu fondu, attīstības labās prakses piemēri. TNF ir veiksmīgs kolektīvās rīcības un sadarbības piemērs, kura pieredzi ir vērts popularizēt un multiplicēt. Fonda veiksmes pamatā ir iedzīvotāju līdzdalības veicināšana un iedzīvotāju pašpalīdzības prasmju attīstīšana, resursu mobilizācija un vietējo līderu izaugsmes sekmēšana. Pašvaldības atbalsts ir ļoti nozīmīgs resurss spējināšanas sekmēšanai, atbalstot nevalstiskā sektora attīstību. Pašvaldības budžetā nepieciešams paredzēt līdzekļus iedzīvotāju iniciatīvu atbalstam un partnerības veidošanai ar NVO. TNF var kalpot kā modelis cilvēkdrošības stiprināšanai ar mazo projektu palīdzību individu un kopienu līmenī.

3.2. EKONOMISKĀ RĪCĪBSPĒJA

3.2. *ECONOMIC CAPABILITY*

Ekonomiskās rīcībspējas socioloģiskā analīze ietver darba tirgus attiecību jautājumus, jo lielākā daļa darbaspējīgo iedzīvotāju sev un ģimenei iztikas līdzekļus gūst darba tirgū, visbiežāk, kā darba ņēmēji. Rīcībspējas jēdziens ļauj vērtēt individu kā aktīvu aģentu, kurš izmanto savas spējas pastāvošo iespēju kontekstā. Katrā sabiedrībā veidojas atšķirīgi individu mijiedarbības paraugi atbilstoši tām vērtībām, kuras šī sabiedrība atzīst. Tas nozīmē, piemēram, nevērtēt cilvēka ieguldījumu tikai pēc atalgojuma naudas izteiksmē, bet arī pēc tā, kā darbs ļauj realizēt cilvēka potenciālu. Rīcībspējas perspektīvā cilvēki nav tikai instrumenti, bet arī mērķi, kuru labā jānodrošina ilgtspējīga darba tirgus funkcionēšana. Darba devējiem rīcībspēja ir prasme atrast, nolīgt un piesaistīt darbiniekus uz izdevīgākiem nosacījumiem, veidot savu stratēģiju attiecībās ar darbiniekiem, bet darba ņēmējiem – darba meklēšana, savas pozīcijas uzlabošana, pasliktināšana vai zaudēšana. Darba tirgus attiecībās cilvēkam ir iespējas iegūt un mainīt savu statusu, nodrošināt labklājību un sociālo drošību nākotnei. Pētījuma fokuss vērsts uz darba ņēmēju rīcībspēju reģionālajā darba tirgū. Rīcībspēju darba tirgū ietekmē objektīvās iespējas, kuras veidojas katrā sabiedrībā noteiktā laikā (darba tirgus struktūra, nozaru dalījums, atalgojums u. tml.). Izmantojot rīcībspēju Latvijas darba tirgus attiecību raksturojumam, autori analizē dažādu sociālo grupu darba iegūšanas iespējas. Rakstā ir analizēta ekonomiskās rīcībspējas izpausme darba tirgū, noskaidrojot, kādas ir sociālo grupu atšķirības, iekļaujoties darba tirgū un realizējot profesionālo mobilitāti. Autori analizē statistikas datus un iepriekš veiktu pētījumu rezultātus, bet galvenā uzmanība pievērsta pētījumu aģentūras “TNS Latvia” 2013. gada maijā un jūnijā veiktās aptaujas rezultātu kvantitatīvai analīzei (turpmāk – TNS 2013). Aptaujā ir noskaidrots respondentu viedoklis par dažādu sociālo grupu iespējām atrast darbu Latvijā. Autori analizē arī reģionālās atšķirības darba atrašanas iespēju vērtējumā un profesionālās mobilitātes pieredzi, noskaidrojot dažādu faktoru (izglītība, dzimums u. c.) iespējamo ietekmi uz darba atrašanu un mobilitāti darba tirgū.

Rīcībspējas jēdziena lietojums darba tirgus analīzē

Rīcībspējas pieeju sociālo procesu analīzē aizsāka Indijā dzimušais pētnieks Amartaija Senns (*Amartya Sen*), papildinot cilvēku ekonomiskās darbības nozīmi ar cilvēktiesību realizācijas dimensijām un cilvēku izpratni par to (Clark 2005: 2–3). A. Senns pievērsa uzmanību cilvēkiem kā aktīvās rīcības aģentiem, kuri ir gan progresa aģenti, gan vērtētāji. Vienlaikus cilvēki tiešā vai netiešā veidā ir arī ražotājspēks. Rīcībspējas pieeja tiecas cilvēka dzīvi skatīt no plašākas

perspektīvas – kā “darīt un būt” (*doings and beings*), ko sauc arī par funkcionēšanu. Tieši funkcionēšana, pēc A. Senna domām, ir dzīves kvalitātes un labklājības kritērijs. Jāvērtē tas, par ko persona cenšas būt, ko cenšas darīt (Sen 2003: 43–44). Rīcībspējas līdztiesība nozīmē panākumu gūšanas iespējas gan individuālam, gan sabiedrībai kopumā. Katra indivīda vai veselas grupas neveiksmīga darbība darba tirgū rada zaudējumus gan individuālam, gan sabiedrībai kopumā, jo netiek realizētas individuālās iespējas un veicināta kopējā labklājība. Pamata rīcībspēja (*basic capability*) ietver gan materiālo apstākļu līdztiesību, gan morālo un sociālo līdztiesības nodrošinājumu, kas ir nepieciešama iespēju līdztiesībai un spēju realizācijai (Sen 1979: 197–220). Jēdziens “rīcībspēja” darba tirgū veidots, attīstot A. Senna pieeju, pielāgojot to darba tirgus analīzes vajadzībām. Cilvēka rīcībspēja darba tirgū A. Senna izpratnē atšķiras no neolīberālās darba tirgus koncepcijas, kas neņem vērā nevienlīdzīgo varas sadalījumu starp aģentiem darba tirgū un informācijas pieejamības problēmas. A. Senna rīcībspējas koncepcija iezīmē zināmu pretstatu neolīberālisma pozīcijai, jo neatzīst tirgus attiecības kā universālu regulatoru, ar ko pietiek indivīda iespēju nodrošināšanai. A. Senna analizē sabiedrības attīstību kā cilvēku iespēju izpausmi. Viņa pieeja ietver ne tik daudz cilvēkkapitāla esību, cik cilvēku nozīmes izpratni attīstības procesā (Clark 2005: 2–10). Darba tirgus attiecību dalībnieku rīcībspēja gan tiešā, gan netiešā veidā ietekmē attīstību. Netiešā veidā rīcībspēja izpaužas kā darba ražīguma veicināšana, ekonomiskā izaugsme, demogrāfisko izmaiņu veicināšana. Tiešā veidā rīcībspēja izpaužas kā cilvēku brīvības, labklājības iespēju pieaugums. Darba tirgū tas nozīmē pievērst uzmanību darba tirgus attiecībās iesaistīto aģentu iespēju realizācijai, tam, kā cilvēki jūtas darba tirgus attiecībās, kā viņi rīkojas vai, piemēram, cenšas saglabāt, mainīt, pārtraukt vai uzsākt darba tirgus attiecības, iegūt jaunu statusu.

Darba atrašana, dažādu sociālo grupu atšķirīgās iespējas, profesionālā mobilitāte un sabiedrības viedoklis par šo procesu norisi raksturo rīcībspējas subjektīvo uztveri, kā arī veido objektīvos, ārpus indivīda apziņas pastāvošos apstākļus darba tirgū. Rīcībspēju nosaka gan darba tirgus aģentu iesaistes iespējas un līmenis darba tirgū (nodarbinātības un bezdarba līmenis), gan darba tirgus attiecību kvalitāte (piemēram, iespēja mainīt darba devēju, darba laiku, atalgojuma līmeni un paaugstināt kvalifikāciju) (Sehnbruch 2008: 561–596). Ja trūkst nodarbinātības iespēju, ja darba tirgus attiecību veidošana ir ierobežota, tad visbiežāk arī darba tirgus attiecību kvalitāte ir zema. Tas izskaidrojams gan ar nodarbinātības veidu (nozaru, profesiju) ierobežotību, gan varas sadales nevienlīdzību (darba devēji var izvēlēties no plašāka darba meklētāju loka). Ierobežotu rīcībspēju raksturo augšupvērstās sociālās mobilitātes trūkums. Iespējams, ka dažās nodarbinātības jomās var novērot augšupvērsto sociālo mobilitāti, citos – ne.

Ilgstoši pastāvot objektīviem rīcībspējas ierobežojumiem, piemēram, darbavietu trūkumam, izsīkst arī darbaspēka rezerves gan marginalizācijas, gan emigrācijas rezultātā, kas savukārt ierobežo darba tirgū palikušo indivīdu rīcībspēju. Subjektīvi rīcībspējas ierobežojumi var izpausties kā indivīdu neprasme realizēt savas spējas mainīgos darba tirgus apstākļos, bet to ietekmē arī objektīvi

pastāvošā sociālā situācija (piemēram, citu darba tirgus dalībnieku viedoklis par kādas sociālās grupas nodarbinātības iespējām). Sociālo grupu rīcībspēju raksturo subjektīvo (savu spēju un iespēju uztvere) un objektīvo (sabiedrības viedoklis par katras grupas spējām un iespējām iekļauties darba tirgū) rīcībspējas elementu mijiedarbība, kā arī profesionālā mobilitāte.

Rīcībspējas jēdzienu var skaidrot ar funkcionēšanas jēdziena palīdzību, uzsverot kopīgo un atšķirīgo. Rīcībspēja nozīmē funkciju realizācijas iespējas. Ja funkcijas nozīmē kādu virzienu publisko/privāto darba tirgus aģentu darbībā, tad rīcībspēja attiecas uz funkciju realizācijas iespējām. Rīcībspēja raksturo to, ko cilvēki spēj sasniegt kā darba devēji vai darba ņēmēji. Funkcionēšana ir tas, ko persona noteiktos sociālos apstākļos sasniegusi, un tā attiecas uz personas kā preces lietojumu darba tirgū, kas sasaucas ar daņu labklājības valsts teorētiska Gēstes Espinga-Andersena (*Gøsta Esping-Andersen*) pieeju labklājības valsts lomai (Esping-Andersen 1990: 16–52). Rīcībspēja nozīmē personas (darba ņēmēja) spēju rīkoties kā darba tirgus aģentam un atrast savu vietu tajā. Rīcībspēja nozīmē arī izvēles iespējas starp funkciju pildīšanu. Darba meklētājiem un bezdarbniekiem rīcībspēja raksturo indivīdu spējas un iespējas darba atrašanās. Ja sabiedrība uzskata, ka kādai grupai ir apgrūtinātas iespējas integrēties darba tirgū, tad tas gan atspoguļo objektīvo situāciju (varam salīdzināt ar statistikas datiem, grupas pārstāvniecību bezdarbnieku grupā), gan apkārtējās sabiedrības un pašas grupas pārstāvju pārliecību par darba iegūšanas iespējām. Dažos gadījumos grūtību apzināšanās var atvieglot subjektīvo situācijas izpratni, jo “visi taču saprot”, ka darbu atrast kādai grupai (piemēram, pirmspensijas vecuma cilvēkiem) ir ļoti grūti. Grūtību apzināšanās var mazināt indivīdu centienus, bet uzlabot savas situācijas psiholoģisko novērtējumu, jo daudzi saskaras ar šādu problēmu un var pieņemt to kā normu.

Rīcībspējas pieeja pamato nepieciešamību pēc konkrētas politikas, kuras mērķis ir attīstīt cilvēka spējas un radīt nosacījumus plašākai iespēju potenciāla realizācijai. Norises darba tirgū ietekmē ne tikai darba tirgus aģenti, bet arī mediatori (*intermediates*) – tie sabiedrības institūti un aģenti, kas iesaistās darba tirgus attiecību veidošanā un regulācijā (valsts, pašvaldību, nevalstisko organizāciju), kas aizstāv galveno darba tirgus aģentu (darba devēju un darba ņēmēju) intereses darba tirgū un līdzdarbojas darba tirgus procesos (Benner 2003). Tāpēc, konstatējot objektīvi pamatotu vai subjektīvi uztvertu kādas grupas neizdevīgu situāciju darba tirgū, situācijas vērtējumā un risinājuma meklējumos jāiesaistās gan valsts nodarbinātības politikas veidotājiem, gan ieinteresēto grupu pārstāvjiem un arī darba tirgus mediatoriem. Sabiedrības viedoklis var gan veicināt, gan kavēt kādas sociālās grupas spējas un iespējas integrēties darba tirgū.

Rīcībspēja darba tirgū reģionos

Latvijas sabiedrības specifiskās iezīmes veidojušās sociālo, politisko un globālo transformāciju kontekstā, tās ietekmē globālie procesi pasaulē (ekonomiskais uzplaukums vai krīze), sociāli politisko transformāciju pieredze (postsociālisma perioda norises), ekonomiskās izmaiņas pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā

(ES). Pēdējo piecu gadu laikā (kopš 2007. gada) Latvija piedzīvojusi darbavietu krasu samazinājumu, bezdarba pieaugumu un emigrāciju (Hazans 2011; Hazans & Philips 2011). Oficiālās statistikas dati par emigrāciju sniedz nepilnīgu ainu, kuru Latvijas Universitātes pētnieks Mihails Hazans veiksmīgi papildina, izmantojot saņēmējvalstu datus un iegūstot skaitli, kas tuvojas 100 000 emigrējušo. Krīzes laikā proporcionāli iekšzemes kopprodukta kritumam samazinājās arī nodarbināto skaits, tas kritās piecus ceturkšņus pēc kārtas par 18–23 % (Hazans 2012). Emigrācijas apjoms daļēji ļāva samazināt bezdarba līmeni, daudziem darbu zaudējušajiem atstājot Latviju.

Ekonomiskās rīcībspējas jēdzienu var attiecināt arī uz reģioniem, teritoriālajām vienībām (Barjak 2000: 1–12). Reģionu rīcībspējas novērtējums paredz noteiktu telpisko vienību izdalīšanu un ekonomisko un sociālo indikatoru novērtēšanu katrā no tām. Ekonomiskie indikatori ir, piemēram, atalgojuma līmenis, darba ražīgums, nodokļu sistēmas raksturojums, ražošanas specializācija u. c. rādītāji. Analizējot rīcībspēju darba tirgū reģionu līmenī, var konstatēt atšķirības darba tirgus attiecību vērtējumā dažādās teritoriālajās vienībās (reģionos, pilsētās un laukos).

Darba tirgus attiecības reģionos var atšķirīgā veidā veicināt vai kavēt tajās iesaistīto aģentu pieeju infrastruktūrai un jaunu zināšanu un prasmju iegūšanai vai veco atjaunošanai. Var atšķirties arī priekšstati par to, kuriem aģentiem un kā jāiesaistās rīcībspējas ilgtspējas nodrošināšanā (resursu izsīkšanas draudu novēršanā). Dažādām grupām ir paaugstināts bezdarba risks darba tirgū (jaunieši, personas ar invaliditāti, bijušie ieslodzītie, pirmspensijas vecuma cilvēki u. c.). Katrai grupai var būt atšķirīgas resursu nodrošināšanas vajadzības. Iespējams, ka var veidoties pretrunīgi priekšstati par to, kuri aģenti ir atbildīgi par resursu ilgtspēju. Piemēram, darba devēji gaida, ka valsts un citi publiskās sfēras pārstāvji nodrošinās kvalitatīvu darba ņēmēju pieejamību darba tirgū, bet darba ņēmēji gaida atbalstu no darba devējiem, kuri savukārt uzskata kvalifikācijas paaugstināšanu par darba ņēmēju personīgu problēmu.

Darba tirgus pētnieki plaši izmanto jēdzienus “lauku reģioni” un “urbānie reģioni”, kas ļauj identificēt atšķirības darba tirgū (Copus et al. 2006). Pilsētas un lauku reģionu atšķirības var skaidrot arī kā ilgstošas sociālās nevienlīdzības rezultātu, kas spilgtāk izpaužas no centrālajām pilsētām attālinātos (*remote*) lauku apgabalos (Bird et al. 2003). Dalījumu pilsētas un lauku reģionos var teorētiski pamatot arī kā pilsētas un lauku kultūras un sociālās atšķirības.

Lauki nereti tiek interpretēti ar negatīvu definīciju palīdzību, t. i., kā teritorijas ārpus urbānās (lielpilsētas un tās apkārtnes) vides. Šajā gadījumā lauku teritorijas jēdziens ir attiecināms arī uz mazām pilsētām, ciematiem un citām nelielām apdzīvotām vietām (Plesis 2002; OECD 1994). Par lauku reģioniem atbilstoši ES statistikā izmantotajām definīcijām var uzskatīt tos, kuros nav neviena urbānā centra ar vismaz 150 000 iedzīvotāju un vairāk nekā 50 % iedzīvotāju dzīvo kopienās, kurās iedzīvotāju blīvums nepārsniedz 150 cilvēku uz kvadrātkilometru. Par pilsētas (*urban*) reģioniem var uzskatīt tos, kuros vismaz 25 % dzīvo urbānos

centros ar vismaz 500 000 iedzīvotāju. Pārejas (*intermediate*) reģioni ir tādi, kuros dzīvo 20–50 % lauku iedzīvotāju (Eurostat 2013). Tādējādi Latvijā par pilsētas reģionu var uzskatīt tikai Rīgas reģionu, bet Kurzeme ir pārejas reģions, savukārt pārējie (Latgales, Vidzemes, Zemgales) Latvijas plānošanas reģioni ir lauku reģioni. Lauku reģionu atšķirības var skaidrot ar sociālo attiecību iezīmēm (kopienas saites, savstarpēja atbildība), kuras izpaužas arī darba tirgus attiecībās, ietverot papildu neformālos elementus (kaimiņattiecības, radniecība). Tās var gan kaitēt darba attiecību uzsākšanai (aizspriedumi, balstoties uz kādu negatīvu pieredzi par konkrētu personu), gan veicināt uzticības pilnu darba attiecību veidošanos un sadarbību (Clock 1994: 536–537). Valsts Reģionālās attīstības aģentūras Pārskats par reģionu attīstību Latvijā (2011) piedāvā savu interpretāciju, neuzsverot pilsētu un lauku reģionu atšķirības, bet akcentējot deviņu republikas pilsētu areālus (VRAA 2012: 72). Raksta autoriem tomēr pamatotāks šķiet Eiropas telpiskās struktūras speciālistu piedāvātais lauku un pilsētu reģionu dalījums.

Interpretējot iespējamās atšķirības sociāli dažādās telpās, var pieņemt, ka urbānajai videi atbilst bezpersoniskas, dinamiskas attiecības, bet laukiem drīzāk neformālas, personificētas attiecības ar mazāku uzsvāru uz formālo noteikumu ievērošanu. Kultūras procesu sociologs Zigmunds Baumanis (*Zigmunt Bauman*) pievērš uzmanību iespējamām tolerances atšķirībām pilsētās un laukos, sociālo attiecību norises telpā skaidrojot ar katrai sociālajai apkārtni raksturīgu racionalitātes veidu. Z. Baumanis kā vienu no modernitātes iezīmēm, kuras raksturo vietējās attiecības gan kaimiņkopienās pilsētā, gan laukos, min atdzimstošo komunitārismu, ar to saprotot individu un grupu savstarpējo atbildību (Bauman 2001: 107–108). Sabiedrības locekļi tiek aicināti palīdzēt cits citam atbilstoši kopējai vienotības izjūtai. Tā ir parādība, kura nav izzudusi, un to nenosaka ne šīs parādības šķietamā iracionalitāte, ne racionāli pamatota sabiedrības izvēle. Katrai sociālai apkārtni (*setting*) raksturīgs savs racionalitātes veids un sava racionāla dzīves stratēģija (Etzioni 2003: 224–228). Tādējādi lauku reģionos darba tirgum varētu būt raksturīga sava, no pilsētas atšķirīga stratēģija darbinieku atlasē un profesionālās mobilitātes veicināšanā. Postindustriālās sabiedrības pārmaiņu vieglums Z. Baumana “vieglajā modernitātē” izpaužas drīzāk darbības veidā, jo cilvēki spēj ātrāk mainīt savu vietu darba tirgū.

Centieni turēt citādos, svešos noteiktā attālumā, ievērot distanci, izvairīties no komunikācijas, vienošanās un savstarpējas uzticēšanās nav tikai iedomāti, tā ir droši sagaidāma (*expectable*) atbilde uz eksistenciālo nenoteiktību, kas sakņojas darba tirgus sociālo saišu trauslumā vai nenoteiktībā. Šādi lēmumi (turēt pa gabalu nepazīstamo) labi saskan ar mūsdienās izplatītu parādību identificēt svešķermeņu invāziju kā briesmas personiskai drošībai, identificējot drošību ar sociālās vides tīrību. Mēģinājumus izvairīties no saskarsmes ar svešiniekiem Z. Baumanis salīdzina ar vecāku norādījumu bērnam nerunāt ar nepazīstamiem (Bauman 2001: 108–110). Svešo pieņemšana vai atraidīšana attiecas gan uz darba tirgu kopumā, gan lauku reģionu darba tirgu, gan atsevišķiem aģentiem – arī darba ņēmējiem, kas savukārt var ietekmēt arī darba devēju viedokli. Iepriekš veiktajos

Latvijas pilsētu un lauku reģionu darba tirgus pētījumos nav novērota izteikta lauku vai pilsētas faktora ietekme uz sociāli atšķirīgu grupu iekļaušanu, drīzāk iegūti pretrunīgi dati, bet plaši reģionu darba tirgus pētījumi veikti pirmskrīzes periodā (Rivža 2007). Tāpēc būtiski noskaidrot, kādu viedokli par sociāli atšķirīgu grupu iekļaušanu respondenti Latvijā pauž 2013. gadā.

Iespēju nevienlīdzība un potenciālā diskriminācija

Labklājības valsts institūti un darba tirgus regulācija ir industriālās attīstības rezultāts. Postindustriālo labklājības valstu sabiedrībās cilvēkam tiek nodrošināta iespēja izdzīvot arī tad, ja viņš paliek ārpus darba tirgus attiecībām (Esping-Andersen 1990: 12–40). Tomēr arī attīstīto labklājības valstu sabiedrībās darba tirgus attiecību trūkums, darbaspējīgo iedzīvotāju atrašanās ārpus darba tirgus ierobežo viņu rīcībspēju. Valstīs ar vājākiem labklājības valsts institūtiem cilvēku rīcībspēja ir tieši atkarīga no iesaistes darba tirgus attiecībās, jo ir mazāk iespēju paļauties uz sociālā atbalsta mehānismiem. Algots darbs nodrošina ne tikai iztikas līdzekļus, bet arī iespējas pašam indivīdam un viņa apgādājamajiem līdzdarboties kopienas pasākumos un citās sabiedriskajās aktivitātēs. Postsociālistisko sabiedrību labklājības institūti veidoti, izmantojot veco Rietumeiropas un Ziemeļamerikas valstu pieredzi, ierobežojot to darbības ilgumu un nodrošinājuma līmeni. Tas nozīmē, ka darba ņēmēju un darba devēju sociālā aizsardzība, paliekot ārpus darba tirgus (piemēram, slimības vai bezdarba gadījumā), tiek nodrošināta īsāku laika periodu un zemākā līmenī (Aidukaite 2007: 10–28). Tāpēc postsociālistisko sabiedrību darba tirgū labklājības institūti nespēj kompensēt paaugstināto nedrošību un veicināt darba devēju un darba ņēmēju rīcībspēju.

Postsociālistiskajās labklājības valstīs darba tirgus sašaurināšanās privatizācijas un tautsaimniecības restrukturācijas dēļ krasi pazemina darba ņēmēju rīcībspēju, jo darbaspējīgiem iedzīvotājiem ir ierobežotas iespējas ilgstoši saņemt iztikas līdzekļus, neiesaistoties darba tirgū. Profesionālās grupas, īpaši nevienlīdzīgā stāvoklī nonākušās vai netaisnību izjūtošās, kā arī pārmaiņām pakļautajās nozarēs nodarbinātās, būtiski ietekmē gan vietējie, gan nacionālā vai starptautiska mēroga administratīvie lēmumi.

Krīze ekonomikā un darba tirgū atklāj privatizācijas procesu rezultātā radušos privāto darba devēju un to veidoto darbavietu ilgtspēju vai tās trūkumu. Risks tikt atstumtām vai nepieņemtām darba tirgū vispirms ir bezdarba riska apdraudētajām grupām, kuras var noteikt pēc nodarbinātības statusa (piemēram, bezdarbnieki, arī ilgtermiņa bezdarbnieki); vecuma (jaunieši, vidēja vecuma un gados veci iedzīvotāji), dzimuma; etniskās piederības; ģimenes stāvokļa (grūtniecība; bērnu vecums; bērnu skaits); veselības stāvokļa (arī personas ar invaliditāti) (Pranka et al. 2003: 8). Latvijas bezdarba statistikas analīze liecina, ka risks saistāms arī ar izglītības līmeni un reģionālo piederību (Niklass 2013; Rasnača 2011).

Rīcībspējas elementus izglītības un darba tirgus saistības noskaidrošanā izmantojusi Pasaules Bankas pētniece Tazīna Fasiha (*Tazeen Fasih*). Pievēršoties

atsevišķu grupu rīcībspējai darba tirgū, T. Fasiha uzsver nepieciešamību ietvert plašāku makroekonomisko kontekstu, jo tikai ar izglītības politikas maiņu, lai cik progresīva tā būtu, nevar atrisināt ilgstošas nodarbinātības struktūras un bezdarba problēmas. Prasmju un zināšanu pilnveidošanai būs ierobežots iespaids, ja tām darba tirgū nebūs pieprasījuma un adekvāta pielietojuma. Īpaši zema sociālā atdeve būs reģionos, kur ir augsts bezdarbs un šaurs augstas kvalifikācijas darba segments. Augstākā izglītība un jebkuras profesionālās apmācības var nedot pozitīvu tautsaimniecisku efektu (ja darba tirgus struktūrā, piemēram, nav nepieciešamības pēc inženieru darba), bet individuāli apmācītie un labāk izglītotie bezdarbnieki statistiski nozīmīgi gan biežāk atrod darbu, gan saņem augstāku atalgojumu. To T. Fasiha sauc par atdevi individuālajā, ne sabiedriskajā līmenī. Atšķirās arī izglītības un prasmju apguves atdeve sievietēm un vīriešiem – sievietēm atdeve biežāk ir augstāka, bet augstākās izglītības jomā tā ir lielāka vīriešiem, un tas izpaužas nodarbinātības līmenī un atalgojumā (Fasih 2008: 8–10).

G. Espings-Andersens analizē dažādu labklājības režīmu ietekmi uz sieviešu nodarbinātību dzīves laikā. Viņš salīdzina līdzdalības līmeni darba tirgū pirmspensijas vecuma sievietēm, konstatējot, ka valstīs, kur nodrošināts bērnu aprūpes atbalsts, kā arī tiek īstenota vispārēja sieviešu nodarbinātības atbalsta politika, līdzdalības līmenis ir ievērojami augstāks nekā valstīs, kur šī aprūpe tiek uzskatīta par ģimenes (sievietes) atbildību. Piemēram, Zviedrijā sieviešu nodarbinātība minētajā vecuma grupā sasniedz 65 %, kamēr Francijā – 25 % un Itālijā – 16 % (Esping-Andersen 2007: 55–64). Protams, arī noteiktais pensionēšanās vecums ietekmē nodarbinātības līmeni šajā grupā (ja tas ir pirms 64 gadu sasniegšanas).

Atšķirīga attieksme pret dažādu sociālo grupu pārstāvjiem kā potenciālajiem darbiniekiem ne vienmēr nozīmē diskrimināciju. Diskriminācija darba tirgū vērojama tad, ja atšķirīgai attieksmei nav attaisnojuma, pamatota iemesla, kurš izriet no darba attiecību nosacījumiem. Tādi iemesli var būt, piemēram, izglītības, profesionālās sagatavotības nepieciešamība, darba laika nosacījumi (piemēram, ražošanas cikls) u. c. Latvijas 2001. gadā pieņemtajā Darba likumā (DL) ir iekļautas Starptautiskās Darba organizācijas konvenciju, ES direktīvu un Eiropas Sociālās Hartas prasības, kā arī cilvēktiesību normas attiecībā uz diskriminācijas aizliegumu un vienlīdzīgas attieksmes principa ievērošanu. Ikvienam ir vienlīdzīgas tiesības uz darbu, taisnīgiem, drošiem un veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem, kā arī uz taisnīgu darba samaksu (DL 7. panta pirmā daļa). Paredzētās tiesības nodrošināmas bez jebkādas tiešas vai netiešas diskriminācijas – neatkarīgi no personas rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, invaliditātes, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelsmes, mantiskā vai ģimenes stāvokļa vai citiem apstākļiem (DL 7. panta otrā daļa). ES tiesību akti paredz dalībvalstīm realizēt vienlīdzīgu tiesību principu, pretendējot uz darbu, stājoties darba attiecībās, kā arī saglabājot darbu. Par diskrimināciju var runāt, ja tā izpaužas tieši vai netieši, ja tiek dots norādījums kādu diskriminēt vai arī pret personu izturas aizskaroši. Diskriminācijas iespēju ietekmē darba devēja uzskati, bet to iespaido arī citu strādājošo un iedzīvotāju viedoklis par to, kurām grupām

vieglāk iekļauties darba tirgū, kurām tiek dota priekšroka darba meklējumos, bet kurām paredzamas grūtības.

Lielbritānijas Licencētais personāla un attīstības institūts (*The Chartered Institute of Personnel and Development, CIPD*) ir viena no pasaules lielākajām organizācijām diskriminācijas izpētē. Veicot pētījumus par dažādām diskriminācijas riska grupām, jāpievērš uzmanība tām nevienlīdzības izpausmēm darba tirgū, kuras parāda nevienlīdzīgu situāciju un balansē uz diskriminācijas robežas. Šādos gadījumos var runāt, piemēram, par viktimizāciju (*victimisation*). Viktimizācija nozīmē mijiedarbību starp nevienlīdzības skarto personu vai grupu un nevienlīdzības veicēju, piemēram, darba meklētājiem ar kriminālu pagātni pēc atbrīvošanas no soda izciešanas vietas un darba devējiem vietējā kopienā. Viktimizācija ir abu pušu klusa vienošanās par nevienlīdzīgās situācijas pieņemšanu, necenšoties to mainīt. Tā var izpausties gan kā sabiedrības priekšstats par šīs grupas iespējām darba tirgū, gan kā grupas pārstāvju savas situācijas uztvere, turklāt abas parādības savstarpēji uztur un veicina viktimizācijas stāvokļa stabilitāti, ilgtermiņa raksturu (Wilcox 2010: 778–779). Tādējādi gan grupas iespējas iegūt un saglabāt darbu, gan arī piedzīvot augšupvērstu mobilitāti var tikt apdraudētas. Viktimizācija var izskaidrot dažādu etnisko, dzimuma, vecuma un citu mazaizsargāto grupu (piemēram, bijušo ieslodzīto, ilgstošo bezdarbnieku) nevienlīdzīgu situāciju darba iegūšanā un tālākā konkurētspējā. Viktimizāciju var veicināt nevienlīdzīga attieksme, t. i., mazāk labvēlīga izturēšanās pret personu, salīdzinot ar citiem. Ja viktimizācija ir ilgstoša, tā var stabilizēt nevienlīdzīgu iespēju situāciju un kavēt tās maiņu.

Viktimizācija var izpausties arī kā eidžisms (*ageism*) (CIPD 2003: 6; CIPD 2006: 3). Eidžisms ir viktimizācija pēc vecuma, kas var skart gan vecāka, gan jaunāka gadagājuma darba meklētājus. Darba tirgu ietekmē gan objektīvās iespējas, gan subjektīvās spējas tās izmantot, ko savukārt var ietekmēt indivīda subjektīvā uztvere, kas veidojas sabiedrības uzskatu kontekstā. Darba tirgū viktimizācijas izpausmes var skart arī citas mazaizsargātas grupas (piemēram, nelegālos imigrantus, bijušos ieslodzītos, kolonizēto teritoriju pamatiedzīvotājus) (Subia 2000: 1–25; Fussel 2011: 1–40; Velamuri 2008: 1–25).

Plašu pētījumu (N=10 000) par viktimizācijas izpausmēm veikusi ASV Viktorijas Universitātes pētniece Malathi Velamuri (*Malathi Velamuri*), noskaidrojot kriminālās darbības cietušu vardarbības upuru tālākās gaitas darba tirgū. Lai gan pētniece neatrod saistību starp upura statusu un saņemto atalgojuma līmeni, viņa konstatē, ka pastāv statistiski pamatota saistība starp upura statusu kriminālos nodarījumos un labklājību darba tirgū (sociālo drošību, apmierinātību ar darbu) (Velamuri 2008: 1–25). Viktimizācija šajā gadījumā izpaužas kā upura statusā pabijušo rīcībspējas ierobežojumi realizēt savas spējas un būt apmierinātam (“darīt un būt”) darbā. Elizabethes Fuselas (*Elizabeth Fussel*) pētījumā par nelegālo imigrantu viktimizāciju izcelta šīs grupas darba ņēmēju neaizsargātība, jo viņi spiesti pieņemt dažādus nelegālās vai neregistrētās nodarbinātības piedāvājumus (Fussel 2011: 1–4). Lai arī Latvijā nelegālās imigrācijas apjoms ir neliels

(PMLP, 2012, 11–14), tādas parādības kā nelegālā un neregistrētā nodarbinātība darba tirgū ir samērā izplatītas un skar vismaz 20 % strādājošo (Putniņš & Sauka 2012). Nelegālā un neregistrētā nodarbinātība nozīmē pilnīgu vai daļēju sociālās drošības samazinājumu, zaudējot darbu, un tiesību trūkumu attiecībā ar darba devēju. Šāda situācija veicina nedrošību par savām iespējām darba tirgū un kavē subjektīvās rīcībspējas realizāciju.

Šķēršļi rīcībspējai reģionu darba tirgū

Lai empīriski pārbaudītu pieņēmumus par rīcībspējas realizēšanas barjerām reģionu darba tirgū, autori veica kvantitatīvo datu analīzi. Rīcībspējas analīzei tika izmantotas divas rīcībspēju raksturojošas pazīmes: dažādu sociālo grupu iekļaušanās darba tirgū un profesionālās mobilitātes novērtējums. Pētījuma pamatā ir 2013. gada maijā un jūnijā pētījumu aģentūras “TNS Latvia” veiktās 18–74 gadu vecu Latvijas iedzīvotāju aptaujas (turpmāk – TNS aptauja) (N=1001) datu analīze. Vispirms ir analizēti aptaujāto respondentu viedokļi par dažādu grupu iespējām iegūt darbu, piemēram, viņu viedokļi par sievieti, grūtnieci, personu ar atkarībām, jauniešu, pirmspensijas vecuma cilvēku un citu sociālo grupu iespējām iekļauties darba tirgū. Vīrieši izmatoti kā references grupa. Profesionālā mobilitāte ir identificēta, analizējot un salīdzinot respondentu atbildes par viņu profesionālās mobilitātes pieredzi, t. i., pirmo un pēdējo darbu (sk. 7. tabulu). Aptaujas rezultāti ir salīdzināti ar starptautiskās pētījumu programmas ESS (*European Social Survey*) 2008. gadā veikto aptauju rezultātiem Igaunijā, Polijā un Somijā. Dažādu šķērsgrīzumu analīzei un salīdzinājumam ir izmantoti gan statistisko apsekojumu dati, gan arī dažādu pētījumu rezultāti, piemēram, Pasaules Bankas 2013. gada pētījums par nabadzību un bezdarbu Latvijā.

Rezultāti un diskusija

Dažādu sociālo grupu iekļaušanos darba tirgū kavē vai veicina gan objektīvi, gan subjektīvi apstākļi. Darbavietu pieejamība, ekonomiskā aktivitāte noteiktā reģionā, piemēram, Latgalē, var ietekmēt indivīdu iespējas atrast šeit darbu. Taču indivīda rīcību var ietekmēt ne tikai minētie objektīvu apstākļu noteiktie ierobežojumi, bet arī viņa novērtējums, vai un cik viegli ir iespējams atrast darbu viņam kā vīrietim, sievietei, invalīdam, bijušajam ieslodzītajam. Šis novērtējums lielā mērā var ietekmēt arī indivīda ekspektācijas attiecībā uz to, kā viņam būtu jārikojas, lai iegūtu darbu.

Lai noskaidrotu iedzīvotāju viedokli par darba atrašanas iespējām, aptaujā (TNS 2013) tika iekļauts jautājums par to, kā respondenti vērtē dažādu sabiedrības grupu iespējas iegūt darbu. Tas, protams, nav objektīvs šo grupu iespēju novērtējums, bet respondentu atbildes ļauj spriest par viņu ekspektācijām, kurai sabiedrības grupai varētu būt vieglāk atrast darbu un kurai to, visdrīzāk, būs grūti iegūt.

1. tabula. Respondentu atbildes uz jautājumu: "Cik viegli vai grūti, Jūsuprāt, šādām sabiedrības grupām ir iegūt darbu?" (%)

	Ļoti grūti	Diezgan grūti	Diezgan viegli	Ļoti viegli	Grūti pateikt
Vīrietim	5,9	39,7	44,9	4,3	5,3
Sievietei	17,1	54,2	22,4	1,0	5,2
Personām pēc bērnu kopšanas atvaļinājuma	29,3	50,1	10,1	1,3	9,2
Grūtniecēm	67,5	25,3	1,3	0,1	5,8
Personām ar atkarībām (alkoholisms, narkotiku lietošana, spēļu atkarība u. c.)	70,8	20,6	3,1	–	5,5
Jauniešiem vecumā no 18 līdz 24 gadiem	33,0	40,6	20,1	3,8	2,4
Pirmspensijas vecuma cilvēkiem	71,5	25,8	1,0	0,1	1,6
No ieslodzījuma vietām atbrīvotajiem	73,4	18,8	2,0	0,1	5,7
Invalīdiem	72,9	23,9	0,8	–	2,4
Personām ar sliktu veselības stāvokli	64,5	31,5	0,6	–	3,4
Personām, kam trūkst latviešu valodas zināšanu	24,3	45,8	21,2	2,6	6,1
Lauciniekiem	31,7	45,0	13,2	0,6	9,5
Latgales iedzīvotājiem	38,0	39,6	9,5	0,3	12,5

Avots: TNS aptaujas dati (N=1001). Procentu aprēķinu rezultāti ir noapaļoti ar procenta desmitdaļas precizitāti.

Vairākums aptaujāto uzskata, ka grūtniecēm, personām ar atkarībām, pirmspensijas vecuma cilvēkiem, bijušajiem ieslodzītajiem, invalīdiem un tiem, kuriem ir slihta veselība, būs jāpārvar lielas grūtības, lai iegūtu darbu. Turpretī aptuveni puse respondentu uzskata, ka vīrietim nevajadzētu saskarties ar grūtībām darba meklējumos.

Analizējot dažādu respondentu grupu atbildes, nav identificējamās statistiski nozīmīgas atšķirības starp vīriešu un sieviešu atbildēm. Dažāda dzimuma respondentu atbildes ir ļoti līdzīgas. Tomēr statistiski nozīmīgas atšķirības var novērot starp latviešu un cittautiešu sniegtajām atbildēm. Cittautieši kopumā kritiskāk vērtē dažādu grupu iespējas iegūt darbu. Piemēram, 75 % cittautiešu uzskata, ka personām ar atkarībām būs ļoti grūti atrast darbu, starp latviešiem tādu ir 67 % ($\chi^2(3, 1001) = 9,355, p = 0,025$). Cittautieši piesardzīgāk vērtē arī jauniešu izredzes un to personu iespējas, kam ir vājas latviešu valodas zināšanas. Tādu respondentu īpatsvars, kuri uzskata, ka šiem cilvēkiem būs ļoti grūti atrast darbu, bija attiecīgi 39 % un 34 %. Latviešu respondentu īpatsvars, kas šādi domāja, bija 29 % un 18 % ($\chi^2(4, 1000) = 13,920, p = 0,008, \chi^2(4, 999) = 76,210, p = 0$).

Līdzīgas atšķirības var novērot arī dažāda vecuma respondentu sniegtajās atbildēs. Vispesimistiskāk dažādu grupu izredzes iegūt darbu vērtē respondenti, kuri ir vecāki par 44 gadiem. Savukārt jaunieši vecumā no 18 līdz 24 gadiem iespējas tikt pie darba vērtē optimistiskāk. Jauniešu īpatsvars, kuri uzskata, ka viņu

pašu grupai būtu ļoti grūti vai diezgan grūti atrast darbu, ir 71 %. Savukārt šādu uzskatu pauda 90 % respondentu, kuri bija vecāki par 64 gadiem ($\chi^2(10, 976) = 26,635, p = 0$). Vērtējot respondentu viedokli par dažādu grupu izredzēm atrast darbu, iespējams, var runāt par viktimizāciju invaliditātes un veselības stāvokļa dēļ, jo šīs ir pazīmes, ar kurām visbiežāk tiek saistīta nevienlīdzīga izturēšanās un diskriminācijas iespēja gan šajā, gan citos pētījumos, kas liecina par viedokļa rigiditāti (Rivža 2007; TNS 2008). Neapšaubāmi, darba iegūšanas iespēju uztvere var ietekmēt rīcībspēju – kā iespējas iekļauties darba tirgū.

Ļoti atšķirīgi izredzes darba tirgū vērtē dažādos Latvijas reģionos dzīvojošie. Te var viennozīmīgi identificēt statistiski nozīmīgas atšķirības starp Rīgā un Latgalē dzīvojošo atbildēm. Piemēram, vairākums Rīgā un Pierīgā dzīvojošo respondentu uzskata, ka vīrietim ir diezgan viegli vai ļoti viegli atrast darbu, t. i., attiecīgi 56 % un 53 % respondentu. Šādu respondentu īpatsvars Latgalē dzīvojošo grupā ir tikai 36 % ($\chi^2(10, 1001) = 41,850, p = 0$). Latgalē iedzīvotāji piesardzīgāk vērtē arī sievietes, jauniešu, personu pēc bērnu kopšanas atvaļinājuma un laucinieku izredzes tikt pie darba. Respondentu viedoklis par rīcībspējas kā iespēju trūkumu Latgales reģionā attiecas ne tikai uz biežāk atzīto bezdarba riska grupu pārstāvjiem (no ieslodzījuma atbrīvotie, jaunieši, pirmspensijas vecuma cilvēki u. c.), bet arī references grupas (vīriešu) rīcībspējas iespēju zemo novērtējumu. Visizteiktākās viedokļu atšķirības dažādos reģionos dzīvojošo vidū ir jautājumā par Latgales iedzīvotāju iespējām iegūt darbu. Šīs respondentu atbildes ir apkopotas 2. tabulā.

2. tabula. Respondentu atbildes uz jautājumu: “Cik viegli vai grūti, Jūsaprāt, šādām sabiedrības grupām ir iegūt darbu Latgales iedzīvotājiem?”

	Ļoti grūti vai diezgan grūti	Diezgan viegli vai ļoti viegli	Grūti pateikt
Rīga	72,6	10,1	17,4
Pierīga	85,0	5,0	10,0
Vidzeme	70,9	14,6	14,6
Kurzeme	72,3	7,7	20,0
Zemgale	84,3	11,6	4,1
Latgale	83,9	12,1	4,0

$\chi^2(10, 1000) = 41,645, p = 0$

Avots: TNS aptaujas dati (N=1001). Procentu aprēķinu rezultāti ir noapaļoti ar procenta desmitdaļas precizitāti.

Ievērojama daļa respondentu, piemēram, Kurzemē un Rīgā, nevarēja atbildēt uz šo jautājumu. Respondentu nespēja atbildēt nav skaidrojama ar grūti saprotamu jautājuma formulējumu, jo uz citiem līdzīgiem jautājumiem šiem respondentiem nebija grūtību sniegt atbildi. Šķiet, daudziem respondentiem šajos reģionos bija sarežģīti iedomāties situāciju darba tirgū Latgalē. Turpretī Latgales un Zemgales iedzīvotājiem ir ļoti līdzīga pieredze un novērojumi, kas ļauj viņiem viennozīmīgi paust savu viedokli šajā jautājumā. Iespējams, lauku reģionu iedzīvotāju pieredze ļauj ar lielāku izpratni vērtēt Latgales iedzīvotāju problēmas. Šīs respondentu

atbildes drīzāk atspoguļo viņu subjektīvo vērtējumu par izredzēm darba tirgū, tomēr tie lielā mērā atspoguļo daudzos pētījumos un apsekojumos novēroto tendenci, ka dažādos reģionos ir atšķirīgas iespējas iegūt darbu.

Statistisko apsekojumu un pētījumu dati liecina, ka sievietes bieži vien samazina darba slodzi vai arī pilnībā velta savu laiku mājsaimniecībai un bērnu aprūpei. Tāpat pētījumu rezultāti parāda to, ka sabiedrībā ir dažādas ekspektācijas pret sievieti un vīrieti: kuram būt jāuzņemas galvenā pelnītāja loma un kuram būtu jā rūpējas par ģimeni. Vēl joprojām ievērojama daļa iedzīvotāju uzskata, ka sievietei būtu jāsamazina darba slodze, lai varētu vairāk laika veltīt ģimenei. Šie apsvērumi jāņem vērā, analizējot daudzu sieviešu rīcību un motivāciju darba tirgū.

Piemēram, 2008. gadā starptautiskā pētījumā programmā ESS (*European Social Survey*) veiktās aptaujas rezultāti liecina, ka 60 % respondentu Latvijā uzskatīja, ka ģimenes labā sievietei vajadzētu būt gatavai samazināt slodzi vai mazāk strādāt algotā darbā. Līdzīgi uzskati bija arī Polijas iedzīvotājiem. Savukārt Somijā šādu respondentu īpatsvars bija tikai 18,6 %. Šķiet, Somijas iedzīvotāji ir mazākā mērā gatavi pieņemt to, ka sieviete, veltot vairāk laika ģimenei, zaudētu savas pozīcijas darba tirgū (sk. 3. tabulu).

3. tabula. Respondentu atbildes uz 2008. gadā ESS pētījumā iekļauto jautājumu: “Cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādiem apgalvojumiem? Ģimenes labā sievietei vajadzētu būt gatavai samazināt slodzi/mazāk strādāt algotā darbā” (%)

	Pilnībā piekrītu	Piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu
Latvija	17,8	42,2	21,4	15,3	3,3
Igaunija	8,8	38,0	27,0	22,3	3,9
Polija	13,1	46,1	24,2	14,6	2,0
Somija	4,2	14,4	20,8	40,9	19,8

N=1937 (Latvija), N=1631 (Igaunija), N=1593 (Polija), N=2187 (Somija)

Avots: ESS (*European Social Survey*) 2008. gada 15–90 gadu vecu iedzīvotāju aptaujas dati.

Latvijas iedzīvotāji retāk piekrīt apgalvojumam, ka tad, ja ir darbavietu trūkums, priekšroka darba tirgū dodama vīriešiem, nevis sievietēm. Šādu respondentu īpatsvars ir 19,5 %. Līdzīgi uzskati vismaz šajā jautājumā ir arī Igaunijas iedzīvotājiem. Tomēr jāatzīst, ka, salīdzinot ar Somijas iedzīvotājiem (t. i., 5,5 %), Latvijas sabiedrībā ir pietiekami daudz tādu indivīdu, kuriem ir konservatīvi uzskati un pārliecība, ka vīrietim jāpilda galvenā naudas pelnītāja loma.

Jautājumi par sievietes un vīrieša pienākumu sadalījumu bija iekļauti arī TNS aptaujas anketā. Jāpiebilst, ka šajā aptaujā ir atšķirīga izlase. Šajā pētījumā tika aptaujāti iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem. Pat ņemot vērā iespējamo izlases kļūdu un atšķirīgo izlasi, jāsecina, ka Latvijas iedzīvotāju viedoklis minētajos jautājumos nav būtiski mainījies. Vairums respondentu uzskata, ka sievietei ģimenes labā būtu jāsamazina slodze.

4. tabula. Respondentu atbildes uz 2008. gadā ESS pētījumā iekļauto jautājumu: “Cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādiem apgalvojumiem? Ja ir darbavietu trūkums, vīriešiem salīdzinoši ar sievietēm darba tirgū jādod priekšroka” (%)

	Pilnībā piekrītu	Piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu
Latvija	5,3	14,2	22,9	40,6	17,0
Igaunija	5,0	13,6	19,7	41,4	20,4
Polija	6,1	21,9	18,4	38,2	15,4
Somija	1,4	4,4	9,5	38,5	46,3

N=1902 (Latvija), N=1630 (Igaunija), N=1587 (Polija), N=2188 (Somija)

Avots: ESS (European Social Survey) 2008. gada 15–90 gadu vecu iedzīvotāju aptaujas dati.

5. tabula. Respondentu atbildes uz TNS aptaujā iekļauto jautājumu “Cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādiem apgalvojumiem? Ģimenes labā sievietei vajadzētu būt gatavai samazināt slodzi/mazāk strādāt algotā darbā” (%)

	Skaitis	%
Pilnībā piekrītu	215	22,1
Piekrītu	427	43,8
Ne piekrītu, ne nepiekrītu	163	16,7
Nepiekrītu	118	12,1
Pilnībā nepiekrītu	51	5,3

N=975

Avots: TNS aptaujas dati.

Līdzīgi kā 2008. gada ESS aptaujā vairākums respondentu nepiekrīt apgalvojumam, ka vīrietim būtu jādod priekšroka darba tirgū. Tomēr ir pietiekami daudz tādu respondentu, kas domā pretēji. Šīs respondentu atbildes apkopotas 6. tabulā.

6. tabula. Respondentu atbildes uz TNS aptaujā iekļauto jautājumu: “Cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādiem apgalvojumiem? Ja ir darbavietu trūkums, vīriešiem salīdzinoši ar sievietēm darba tirgū jādod priekšroka” (%)

	Skaitis	%
Pilnībā piekrītu	89	9,2
Piekrītu	212	21,9
Ne piekrītu, ne nepiekrītu	176	18,2
Nepiekrītu	314	32,4
Pilnībā nepiekrītu	178	18,4

N=970

Avots: TNS aptaujas dati.

Par sievietes un vīrieša lomu ģimenē un darba tirgū dažādām sabiedrības grupām ir ļoti atšķirīgs viedoklis. Statistiski nozīmīgas atšķirības var identificēt vairākos šķēsgriezumos. Vairākums sieviešu nepiekrīt vai pilnībā nepiekrīt apgalvojumam, ka vīriešiem darba tirgū jādod priekšroka. Tādu sieviešu īpatsvars ir 55,8 %. Vīrieši savukārt mazākā mērā iestājas pret šādu sieviešu diskrimināciju, t. i., 44,9 % ($\chi^2(4, 970) = 13,087, p = 0,011$).

Pretrunīgas un atšķirīgas atbildes sniedz latvieši un cittautieši. Piemēram, 69,7 % latviešu piekrita vai pilnībā piekrita apgalvojumam, ka sievietei būtu jāsamazina darba slodze ģimenes labā. Šādu cittautiešu respondentu īpatsvars bija 60,8 % ($\chi^2(4, 975) = 14,95, p = 0,005$). Turpretī cittautiešu atbildes uz jautājumu par priekšrocību došanu vīrietim darba tirgū drīzāk liecina par konservatīvāku attieksmi. 45,5 % cittautiešu neatbalstītu sieviešu diskrimināciju. Savukārt 54,4 % latviešu pauž negatīvu attieksmi pret priekšrokas došanu vīrietim darba tirgū ($\chi^2(4, 972) = 15,180, p = 0,004$).

Statistiski nozīmīgas atšķirības ir vērojamas dažāda vecuma respondentu atbildēs. Piemēram, vairums jauniešu vecumā no 18 līdz 24 gadiem (50,8 %) uzskata, ka vīriešiem nevajadzētu dod priekšroku darba tirgū. Vecākiem cilvēkiem, īpaši vecuma grupā no 65 līdz 74 gadiem, ir retāk raksturīgas šādas atbildes. 41,8 % respondentu šajā vecuma grupā neatbalsta sieviešu diskrimināciju ($\chi^2(20, 971) = 32,643, p = 0,037$).

Grūtāk izskaidrojami un atšķirīgi vērtējumi ir dažādu reģionu iedzīvotājiem. Piemēram, 78,6% vidzemnieku uzskata, ka sievietei būtu jāsamazina darba slodze ģimenes labā. Latgales iedzīvotājiem šāds viedoklis ir mazāk raksturīgs – 61,1 % ($\chi^2(20, 975) = 42,045, p = 0,003$). Tas ir pretrunā ar plaši izplatīto viedokli par Latgales iedzīvotāju konservatīvismu, ko varēja ietekmēt, piemēram, katolicisma tradīcijas. Savukārt, atbildot uz otru jautājumu, vai vīrietim darba tirgū jādod priekšroka, Latgales iedzīvotāji ir konservatīvāki par vidzemniekiem. 43,1 % Latgales iedzīvotāju neatbalstītu priekšrocības vīrietim darba tirgū. Savukārt 57,3 % vidzemnieku būtu pret šādu diskrimināciju ($\chi^2(20, 973) = 42,458, p = 0,002$). Respondentu šaubas, vai sievietei tiešām darba tirgū jāpiedāvā līdzvērtīgas iespējas, un dažādu respondentu grupu pretrunīgie viedokļi norāda uz neskaidro darba tirgus politiku. Latvijas politiķi acīmredzot nespēj izšķirties, kuru no G. Espinga-Andersena raksturotajām politikām (Esping-Andersen 2007: 5) izvēlēties: atbalstīt bērnu ārpusģimenes aprūpi un sieviešu nodarbinātību vai ne, uzsverot sievietes īpašo lomu ģimenē. Tomēr tā ir ļoti nozīmīga izvēle, jo var ietekmēt gan jaunu sieviešu nodarbinātību, gan bērnu aprūpes nodrošinājumu (tātad, iespējams, demogrāfijas un izglītības jautājumu risinājumu), gan sieviešu nodarbinātību pirmspensijas vecumā, tātad arī lielāku pensiju un augstāku labklājības līmeni visai sabiedrībai.

Dažādu sabiedrības grupu rīcībspēju diezgan labi raksturo arī profesionālā mobilitāte. Ja, piemēram, indivīdam dzīves laikā izdodas pakāpties pa karjeras kāpnēm vai iegūt augstāku kvalifikāciju, tad tas varētu liecināt par šī indivīda rīcībspēju. Ja ievērojamai daļai indivīdu noteiktā sabiedrības grupā vai reģionā

izdodas iegūt augstāku amatu vai kvalifikāciju, tas varētu identificēt šīs grupas vai reģiona mobilitāti un tātad rīcībspēju. Jau minētajā TNS aptaujā tika iekļauti divi jautājumi, kas varētu raksturot individu profesionālo mobilitāti, t. i., jautājumi par respondenta pirmo un pēdējo darbu. Šie jautājumi ir aprobēti vairākos sociālos pētījumos pasaulē. Te jāpiemin starptautiskās pētnieciskās programmas ISSP (*International Social Survey Programme*) pētījums par sociālo nevienlīdzību 2009. gadā, organizējot aptauju vairāk nekā 30 dažādās pasaules valstīs. Respondentu atbildes ir apkopotas 7. tabulā.

7. tabula. Respondentu atbildes uz 2013. gadā TNS aptaujā iekļauto jautājumu: “Kāda veida darbs Jums bija Jūsu pirmajā darbā pēc klātienē mācību pabeigšanas un kāda veida darbs Jums ir tagad?” (%)

Darba veids	Respondenta pirmais darbs	Respondenta tagadējais/pēdējais darbs
Profesionāls un tehnisks darbs (ārsts, skolotājs, inženieris, mākslinieks, grāmatvedis, medmāsa)	16,7	17,3
Darbs augstākajā pārvaldē (baņķieris, lielas firmas vadošs darbinieks, augsta valsts amatpersona, apvienības/organizācijas amatpersona)	1,6	3,4
Kantora darbinieka, ierēdņa darbs (sekretārs, ierēdnis, iestādes administrators, civildienesta ierēdnis, grāmatvedis)	7,5	7,9
Darbs tirdzniecībā (vadītājs tirdzniecībā, veikala īpašnieks, pārdevējs, apdrošināšanas aģents, iepircējs)	7,2	8,1
Darbs apkalpojošā nozarē (restorāna īpašnieks, policijas virsnieks, oficiants, frizieris, uzraugs)	10,8	11,3
Kvalificēta strādnieka darbs (meistars, mehāniķis, iespaidējs, šuvējs, atslēdznieks, elektriķis)	25,0	22,5
Puskvalificēta strādnieka darbs (mūrnieks, autobusa vadītājs, konservēšanas strādnieks, galdnieks, metālapstrādātājs, maiznieks)	11,3	11,1
Nekvalificēta strādnieka darbs (strādnieks, šveicars, durvju sargs, apkopējs)	14,4	13,4
Laukstrādnieka darbs (fermas strādnieks, traktora vadītājs)	5,3	3,6
Lauku saimniecības īpašnieka, pārvaldnieka darbs	0,2	1,6

N=964 (procentu aprēķinos nav iekļautas to respondentu atbildes, kuriem nebija darba pieredzes)

Avots: TNS aptaujas dati.

7. tabulā iekļautās atbildes tikai identificē katras profesiju un nozaru grupas lielumu. Šīs respondentu atbildes maz raksturo profesionālo mobilitāti dažādās sabiedrības grupās. Lai varētu identificēt profesionālo mobilitāti, raksta autori veica aprēķinus un izveidoja jaunu mainīgo, kas raksturoja horizontālo, lejuvērsto

un augšupvērsto mobilitāti. Piemēram, ja laukstrādnieks sāk strādāt kvalificēta strādnieka darbu, tad autori uzskatīja, ka ir identificējama augšupvērsta mobilitāte. Ja tas pats laukstrādnieks sāk strādāt pus kvalificētu darbu, tad autori to identificēja kā horizontālo mobilitāti. Savukārt, ja bijušais ierēdnis norādīja, ka viņa pēdējais darbs ir uzskatāms par kvalificēta strādnieka darbu, to autori kodēja kā lejupvērstu mobilitāti. Respondentu atbildes un šī izrietošā mobilitātes klasifikācija nav uzskatāma par objektīvu un precīzu mobilitātes mērījumu, tomēr autori uzskata, ka šis mērījums varētu palīdzēt identificēt mobilitātes tendences dažādās iedzīvotāju grupās. Jāatzīmē, ka tālākos aprēķinos nav iekļautas to respondentu atbildes, kuri bija norādījuši, ka viņu darbs ir “lauku saimniecības īpašnieks, pārvaldnieks”. Šādu respondentu skaits ir ļoti mazs. Turklāt ir ļoti grūti klasificēt šo respondentu atbildes, jo nav iespējams identificēt, vai šie respondenti ir t. s. pašapgādes (naturālo) zemnieku saimniecību īpašnieki vai lielsaimnieki. Citiem vārdiem, ir ļoti grūti noteikt profesionālo mobilitāti šajā iedzīvotāju grupā.

8. tabula. Respondentu profesionālā mobilitāte (%)

	Skaitis	%
Nav identificējama mobilitāte/horizontālā mobilitāte	501	52,0
Augšupvērsta mobilitāte	246	25,5
Lejupvērsta mobilitāte	216	22,5

N=963

Avots: TNS aptaujas dati.

Vispirms jāatzīmē, ka statistiski nozīmīgas atšķirības starp vīriešu un sieviešu sniegtajām atbildēm nav identificējamas. Izteiktas un statistiski nozīmīgas atšķirības var konstatēt dažāda vecuma respondentu sniegtajās atbildēs. Tās apkopotas 9. tabulā.

9. tabula. Dažāda vecuma respondentu profesionālā mobilitāte (%)

	Nav identificējama mobilitāte/ horizontālā mobilitāte	Augšupvērsta mobilitāte	Lejupvērsta mobilitāte
18–24 gadi	76,8	16,8	6,3
25–34 gadi	56,5	30,5	13,0
35–44 gadi	41,6	33,5	24,9
45–54 gadi	47,9	21,4	30,7
55–64 gadi	49,1	20,6	30,3
65–74 gadi	51,2	25,6	23,2

$\chi^2(10, 962) = 58,887, p = 0$

Avots: TNS aptaujas dati.

Nav pārsteigums, ka jauniešu grupā no 18 līdz 24 gadiem nav identificēta mobilitāte, jo daudzi no viņiem vēl ir savas karjeras sākumā. Daudzi jaunieši diezgan bieži maina darbavietu, lai atrastu savām interesēm atbilstošu nodarbošanos. Šķiet, Latvijā visveiksmīgākā grupa, spriežot pēc šī mobilitātes indikatora, ir iedzīvotāji vecumā no 25 līdz 44 gadiem. Šajā vecumā daudziem respondentiem ir izteikta augšupvērstā mobilitāte. Savukārt ievērojamai daļai iedzīvotāju vecumā no 45 līdz 64 gadiem bija jāpiedzīvo savu pozīciju zaudēšana darba tirgū, ko var uzskatīt par papildu pamatojumu arī šīs grupas izredžu novērtējuma darba tirgū (sk. 1. tabulu).

Mazākā mērā, bet tomēr pietiekami nozīmīgas atšķirības ir vērojamas arī latviešu un cittautiešu grupās. Latvieši ir biežāk piedzīvojuši augšupvērstu mobilitāti. Cittautiešiem savukārt biežāk bija raksturīga lejupvērstā mobilitāte.

10. tabula. Latviešu un cittautiešu profesionālā mobilitāte (%)

	Nav identificējama mobilitāte/ horizontālā mobilitāte	Augšupvērstā mobilitāte	Lejupvērstā mobilitāte
Latvietis	52,2	28,0	19,9
Cittautietis	51,9	22,2	25,9

$\chi^2(2, 963) = 6,834, p = 0,033$

Avots: TNS aptaujas dati.

Salīdzinoši viegli un viennozīmīgi var izskaidrot mobilitātes atšķirības starp respondentiem ar dažādu izglītību. Augstāka izglītība nodrošina stabilākas pozīcijas darba tirgū. Pavisam noteikti var apgalvot, ka indivīdiem ar augstāko izglītību ir lielākas izredzes dzīves laikā pakāpties pa karjeras kāpnēm. Tāpat viņiem ir mazāk iespējams piedzīvot sava amata un pozīciju zaudēšanu.

11. tabula. Dažādu izglītības grupu profesionālā mobilitāte (%)

	Nav identificējama mobilitāte/ horizontālā mobilitāte	Augšupvērstā mobilitāte	Lejupvērstā mobilitāte
Zemāka par vidējo, nepabeigta vidējā	55,1	18,6	26,3
Vidējā, vidējā speciālā, profesionālā vidējā	49,7	24,4	25,9
Nepabeigta augstākā, augstākā	54,2	30,3	15,5

$\chi^2(4, 962) = 17,735, p = 0,001$

Avots: TNS aptaujas dati.

Visbeidzot jāpiemin, ka statistiski nozīmīgas atšķirības var identificēt arī dažādu reģionu respondentu mobilitātes rādītājos. Ja indivīds dzīvo Rīgā, viņam ir lielākas iespējas savā dzīves laikā piedzīvot karjeras augšupeju. Latgalē šādu

iespēju ir salīdzinoši mazāk. Turpretī Latgales iedzīvotāji var rēķināties ar lielāku stabilitāti un mazāku varbūtību, ka viņi zaudēs savas pozīcijas darba tirgū.

12. tabula. Dažādu reģionu iedzīvotāju profesionālā mobilitāte (%)

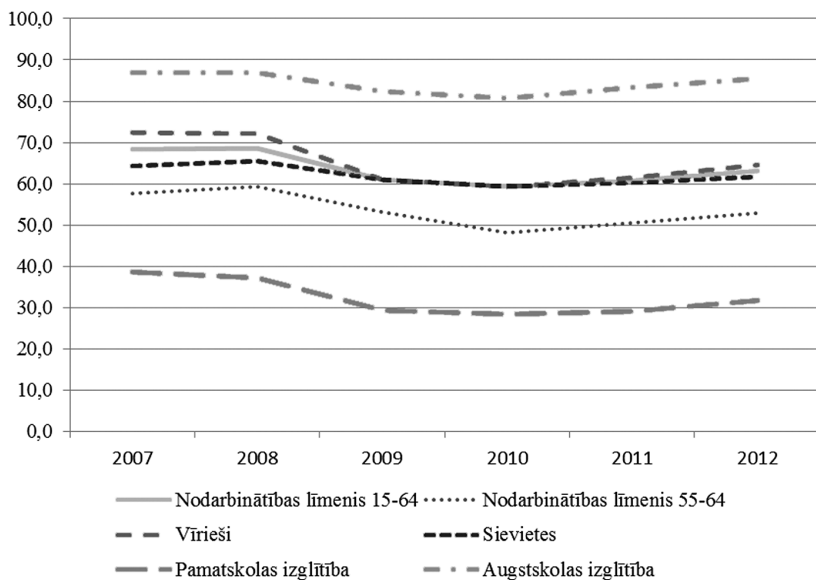
	Nav identificējama mobilitāte/ horizontālā mobilitāte	Augšupvērsta mobilitāte	Lejupvērsta mobilitāte
Rīga	49,4	29,5	21,1
Pierīga	47,7	28,2	24,1
Vidzeme	51,0	25,0	24,0
Kurzeme	60,2	17,2	22,7
Zemgale	42,9	27,7	29,4
Latgale	64,0	19,4	16,5

$\chi^2(10, 964) = 21,93, p = 0,015$

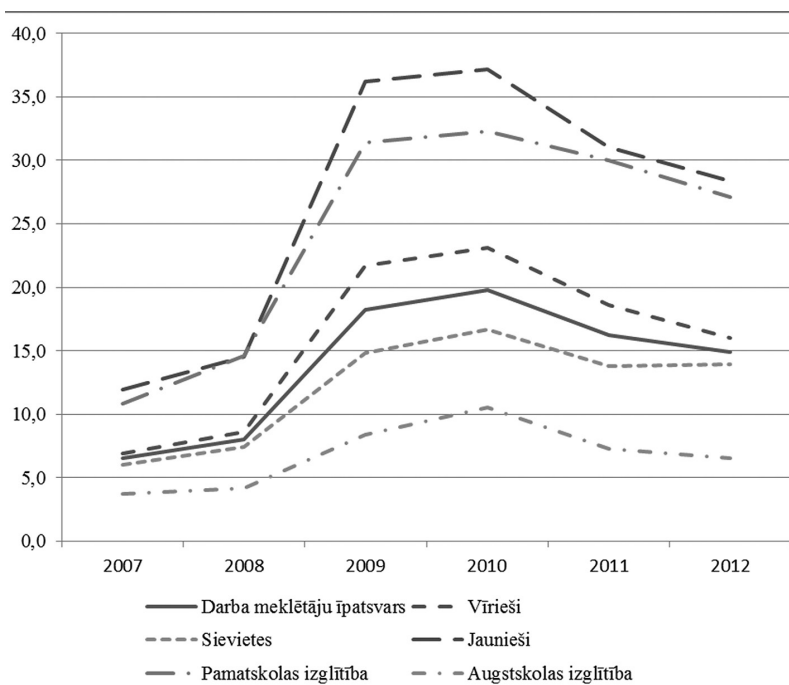
Avots: TNS aptaujas dati.

Statistisko apsekojumu dati daļēji apstiprina respondentu vērtējumu par dažādu sabiedrības grupu iespējām iegūt darbu. Piemēram, *Eurostat* dati (sk. 1. attēlu) identificē noturīgu tendenci, ka indivīdiem ar augstāko izglītību un tiem, kuri vēl nav sasnieguši pirmspensijas vecumu, ir lielākas izredzes būt nodarbinātiem. Savukārt tiem, kuri ir pirmspensijas vecumā un kuriem ir pamatskolas izglītība, iespējas ir salīdzinoši mazākas. Lai arī vīriešu nodarbinātības līmenis ir augstāks nekā sievietēm, tomēr šīs atšķirības ir nelielas un, šķiet, pēdējā ekonomiskā krīze ir sekmējusi šo atšķirību izlīdzināšanos. 2007. gadā vīriešu nodarbinātības līmenis sasniedza augstāko līmeni pēdējo gadu laikā – 72,5 %. Šajā gadā sievietēm tas bija 64,4 %. Savukārt 2012. gadā šīs atšķirības bija salīdzinoši mazākas – 64,6 % un 61,7 % attiecīgi vīriešiem un sievietēm (*Eurostat* 2013a). To var izskaidrot ar ievērojamo darbavietu skaita samazināšanos nozarēs, kurās vairāk nodarbina vīriešus, piemēram, būvniecībā. Piemēram, Nodarbinātības valsts aģentūras 2013. gada maija dati liecina, ka lielākā bezdarbnieku grupa pēc to profesijas ir dažādu veidu palīgstrādnieki – 6,1 % no bezdarbnieku kopskaita (NVA 2013: 3). Būvniecības buma laikā daudziem vīriešiem pat bez izglītības un attiecīgas kvalifikācijas bija salīdzinoši viegli atrast labi apmaksātu darbu, piemēram, par palīgstrādnieku, bet pēdējās ekonomiskās krīzes laikā, pēc Nodarbinātības valsts aģentūras datiem, daudziem vīriešiem radās grūtības darba meklējumos, t. i., pretēji daudzu respondentu paustajam viedoklim, ka vīrietim ir viegli iegūt darbu.

Par grūtībām iegūt darbu dažādām sabiedrības grupām arī liecina *Eurostat* dati par darba meklētāju īpatsvara dinamiku (sk. 2. att.). Jauniešiem vecumā līdz 24 gadiem un personām ar pamatskolas izglītību ir sarežģītāk atrast darbu, un tas varētu liecināt par to, ka Latvijas darba tirgū nav pietiekami liels pieprasījums pēc zemas kvalifikācijas darbaspēka. Savukārt vismazākās grūtības darba meklējumos ir indivīdiem ar augstāko izglītību. Šajā grupā ir arī salīdzinoši augstāks nodarbinātības līmenis, kas norāda uz šīs grupas stiprajām pozīcijām darba tirgū Latvijā.

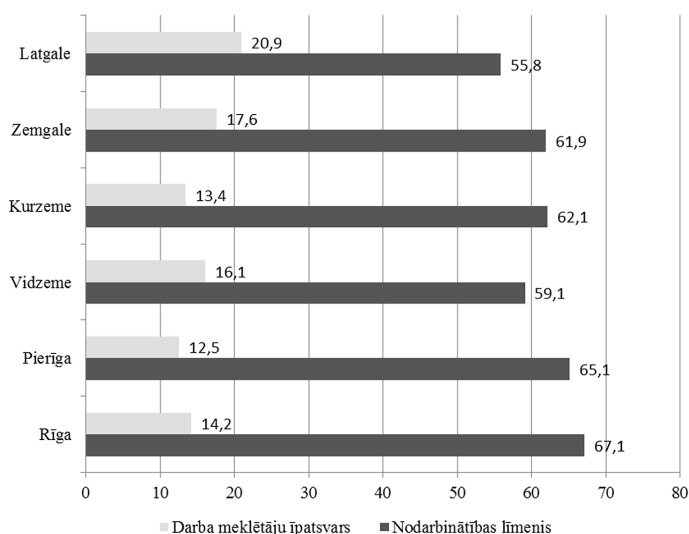

1. attēls. Nodarbinātības līmenis dažādās sabiedrības grupās (2007–2012) (%) (Eurostat 2013a, 2013b, 2013c)

2. attēls. Darba meklētāju īpatsvars dažādās sabiedrības grupās (2007–2012) (%) (Eurostat 2013d, 2013f)

TNS aptaujas dati liecina par statistiski nozīmīgām atšķirībām dažādu reģionu iedzīvotāju vērtējumos par to, cik viegli vai grūti dažādām sabiedrības grupām iegūt darbu. Latgales iedzīvotāji kopumā kritiski vērtē iespējas atrast darbu. Viņi arī uzskata, ka Latgales iedzīvotājiem, salīdzinot ar citu reģionu iedzīvotājiem, ir lielākas grūtības darba meklējumos. Aptaujas dati par profesionālo mobilitāti norāda, ka Latgales iedzīvotāji retāk piedzīvo augšupvērstu mobilitāti, kas varētu liecināt par ierobežotām karjeras un nodarbinātības iespējām šajā reģionā. Šos vērtējumus lielā mērā arī apstiprina pieejamie statistiskās dati (2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem atbilstoši koriģēti dati par nodarbinātību dažādos reģionos ir pieejami tikai par 2011. un 2012. gadu). Vislielākās izredzes būt nodarbinātiem ir rīdziniekiem. Savukārt Latgalē šādas iespējas ir salīdzinoši zemas. Daudziem šī reģiona iedzīvotājiem ir lielas grūtības atrast jebkādu darbu. Pēdējos gados darba meklētāju īpatsvars Latgalē pārsniedz 20 %.

3. attēls. Nodarbinātības līmenis un darba meklētāju īpatsvars Latvijas reģionos 2012. gadā (%) (LR CSP 2013)

Nodarbinātības valsts aģentūras sniegtā informācija par bezdarbu 2013. gada maijā liecina, ka aģentūrā ir reģistrējušies 97 769 bezdarbnieki jeb 9,9 % ekonomiski aktīvo iedzīvotāju (NVA 2013, 1). Svarīgi atzīmēt, ka ievērojamu daļu no tiem veido ilgstošie bezdarbnieki un bezdarbnieki vecumā no 50 gadiem, t. i., attiecīgi 41,1 % un 36,5 % (NVA 2013, 3). Ilgāk par gadu bez darba ir pirmspensijas vecuma cilvēki, personas ar invaliditāti un jaunieši vecumā līdz 24 gadiem (NVA 2013, 3). Šie Nodarbinātības valsts aģentūras dati lielā mērā sakrīt ar minētajiem respondentu novērojumiem, ka tieši šīm grupām ir ievērojamas grūtības iegūt darbu. Tātad šis respondentu vērtējums ir samērā objektīvs.

M. Hazana organizētais pētījums 2005. un 2006. gadā identificēja to, ka daudziem bezdarbniekiem ir liela alkohola vai narkotiskā atkarība. 38 % vīriešu un 15 % sieviešu reģistrēto bezdarbnieku grupā ir uzskatāmi par atkarīgiem no alkohola vai narkotikām (NVA 2006). Pie riska faktoriem, kas varētu negatīvi ietekmēt bezdarbnieku darba meklēšanas intensitāti un galu galā darba atrašanu, viņš piemin dažādu pabalstu saņemšanu, darba pieredzes trūkumu, pirmspensijas vecumu, vāji izteiktu sasniegumu motivāciju, augstu alkohola atkarības risku un dzīvesvietu Krāslavas vai Preiļu rajonā (NVA 2006). Latvijas iedzīvotāju vērtējumi vismaz daļēji apstiprina M. Hazana pētījumā konstatēto. Cilvēkiem ar dažādām atkarībām ir un arī nākotnē būs ļoti grūti atrast darbu.

Pasaules Bankas pētījums 2013. gadā, kurā tika analizēti dažādu valsts iestāžu (NVA, VSAA, PLMP, SOPA) rīcībā esošie dati, identificēja deviņas tipoloģiskās grupas, kuras ir pakļautas ievērojamam bezdarba vai nepastāvīga darba riskam. Tās ir:

- 1) neprecējies vecāks bezdarbnieks ar veselības problēmām vai invaliditāti;
- 2) neprecējušies jaunie vīrieši ar zemu izglītību;
- 3) bezdarbnieki vecumā no 50 gadiem;
- 4) mātes māsaimnieces ar mazu bērnu;
- 5) laukos dzīvojošs vīrietis ar zemu izglītību, kurš ir vienīgais pelnītājs ģimenē ar maziem bērniem;
- 6) vecāki pašnodarbinātie vīrieši;
- 7) vecākas sievietes ar invaliditāti un partneri, kurš strādā;
- 8) mātes māsaimnieces ar augstāko izglītību;
- 9) vecākas sievietes ar invaliditāti un partneri, kas nestrādā (World Bank 2013: 18).

Dažas no tipoloģiskajām grupām identificē faktoros, kas varētu negatīvi ietekmēt izredzes iegūt darbu. Tās ir dažādas veselības problēmas, invaliditāte, zema izglītība, dzīvesvieta laukos, dzimums, maza bērna esība un vecums. 2013. gadā veiktajā "TNS Latvia" aptaujā iegūtie dati mazākā vai lielākā mērā identificē tos pašus faktoros, kas daudziem cilvēkiem Latvijā liedz iegūt darbu.

Secinājumi

1. Rīcībspējas pieeja ļauj novērtēt darba tirgus procesus aģentu mijiedarbības, cilvēku potenciāla un sabiedrības labklājības kontekstā. Sabiedrības viedoklis par atsevišķu sociālo grupu iespējām iekļauties darba tirgū norāda gan uz to nevienlīdzīgo situāciju un iespējamo viktimizāciju kā diskriminācijas upuriem, gan atklāj objektīvās rīcībspējas ierobežojumus. Pretrunīgie viedokļi vispildtāk izpaužas sieviešu vienlīdzīgu nodarbinātības iespēju atzīšanā. Šīs situācijas risināšanā ir svarīgi, kādu labklājības valsts darba tirgus politikas modeli izvēlamies veidot Latvijā.
2. Augstākā izglītība ir nozīmīgs faktors bezdarba riska samazināšanā (statistikas dati) un statistiski nozīmīgi paaugstina pašvērtējumu par izredzēm atrast

darbu. Atšķirīgu izglītības līmeņa grupu profesionālā mobilitāte skaidri norāda, ka augstākās izglītības grupas pārstāvjiem ir acīmredzamas priekšrocības, bet rīcībspējas kontekstā dažādām izglītības līmeņa grupām var būt atšķirīgas iespējas dažādos reģionos un vecuma grupās. Viens no risinājumiem būtu piedāvāt zemākas kvalifikācijas darbiniekiem iespējas iegūt profesionālo izglītību (īstermiņa un vidējā termiņa mācību kursus) reģionos tajās nozarēs, kas tur jau ir. Profesionālā izglītība visdrīzāk jāsaista ar darba tirgu uz vietas. Pasaules Bankas pētījums arī izdala vāji izglītotu lauku vīriešu grupu kā personas, kam īpaši grūti atrast darbu.

3. Rīcībspēju kavējošie faktori ir veselības problēmas, invaliditāte, zema izglītība, dzīvesvieta laukos, dzimums, maza bērna esība un vecums. Tas apstiprina jau iepriekš veikto pētījumu rezultātu pamatotību un acīmredzot to risinājuma problemātiskumu. Visdrīzāk šo faktoru negatīvās ietekmes mazināšana jāveic ne tikai nodarbinātības, bet plašākā darba tirgus politikas kontekstā, veicinot iedzīvotāju izglītības līmeņa celšanu, veselības uzlabošanu un invaliditātes prevenciju. Sieviešu, grūtnieču, bērnus aprūpējošu personu situāciju darba tirgū var uzlabot, mainot darba tirgus un ģimenes politikas virzību un tuvinot to Ziemeļu labklājības valstu praksei.
4. Latgales reģiona rīcībspējas problēmas atzīst gan vietējie, gan citu reģionu iedzīvotāji. Ar darba atrašanas grūtībām šajā reģionā saskaras dažādu grupu pārstāvji. Pašu reģiona iedzīvotāju un pārējo Latvijas iedzīvotāju viedokļu sakritība par reģiona darba meklētāju nevienlīdzīgo situāciju var būt pamats tālākai viktimizācijas problēmai darba tirgū.
5. Pētījuma rezultāti apstiprina statistiski nozīmīgas atšķirības pilsētas un lauku reģionu respondentu viedoklī par sociāli atšķirīgu grupu izredzēm atrast darbu. Šo atšķirību permanentais raksturs liecina par nepieciešamību piemērot dažādu nodarbinātības politiku reģionos. Lauku reģionu iedzīvotāju rīcībspēju ierobežo darba tirgus iespēju trūkums.
6. Rīcībspējas pieceja uzsver cilvēka spēju un iespēju attīstības nepieciešamību, kas nozīmē atšķirīgu risinājumu izmantošanu dažādu grupu iekļaušanai darba tirgū. Mazu bērnu vecākiem, personām ar invaliditāti, bijušajiem ieslodzītajiem un Latgales reģiona iedzīvotājiem nepieciešams atšķirīgs atbalsta veids, jo katra grupa sastopas ar specifiskām grūtībām.

4. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN SOCIĀLĀ ATMIŅA

4. NATIONAL IDENTITY AND COLLECTIVE MEMORY

4.1. LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SOCIĀLĀS ATMIŅAS KOPIENAS UN IDENTITĀTE

4.1. "COMMUNITIES OF MEMORY" AND IDENTITY OF THE POPULATION OF LATVIA

Latvijas iedzīvotāji 21. gadsimta sliekšni pārkāpuši ar sašķeltu un vienlaikus neskaidru, nestabilu, noklusējumiem cauraustu sociālo atmiņu,¹ veidojot vairākas atmiņas kopienas. Robežšķirtni galvenokārt rada atšķirīgā attieksme pret padomju okupāciju, Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā un valstiskuma atjaunošanas leģitimitāti, pašu Padomju Savienību un tālaika Krieviju. Lielā mērā šis sašķeltības cēlonis ir iedzīvotāju atšķirīgā dzīves pieredze, viņu attiecības ar Latviju un iekļaušanos tās iedzīvotāju vidū. Tie paši iemesli nosaka arī to, ka šai robežšķirtnei piemīt etniskis un lingvistisks raksturs, ciktāl tas vienādojies ar jau minēto attieksmi pret pagātņi.

Sociālās atmiņas neviendabība un neskaidrība mijiedarbojas ar kolektīvo identitāti, lai gadsimtu mijā aizvien izteiktāk iezīmētu identitātes rades problēmas. To cēloņi meklējami strauji izdzīvotajā pārejā no padomju politiskās, ekonomiskās un sociālās sistēmas uz demokrātiju, tirgus ekonomiku un finansēm, uz patērniecisko sabiedrību. Būtiska loma ir arī globalizācijai, informācijas tehnoloģijām, dzīves iespēju maiņai. Daudzas tradicionālās vērtības izzūd, mainās gan individuālā, gan kolektīvā identitāte. Sociālās atmiņas pētījumu teorētiskajās pieejās allaž akcentēts, ka atmiņa iztirzājama vien kopsaistē ar kolektīvo identitāti un tās transformācijām (Erl 2011: 109–111). Sociologs Moriss Halbvakss (*Maurice Halbwachs*) atzīst, ka daudzu cilvēku kopīgais iztēlotais priekšstats par

¹ Līdztekus terminam "sociālā atmiņa" ar tādu pašu nozīmi akadēmiskajā literatūrā itin bieži tiek lietots arī jēdziens "kolektīvā atmiņa". Visai tuvs savā nozīmē ir arī apzīmējums "kultūras atmiņa", ar kuru tiek uzsvērtā kultūras nozīmju, tēlu un stāstu loma kolektīvās atmiņas veidošanā un arī sociālkulturālā konteksta ietekme (Erl 2011: 19–21, 27–37; Wertsch 2009).

pagātņi ir daļa no šīs grupas apziņas. Kolektīvā atmiņa ir līdzību hronika, kas apliecina grupas kontinuitāti un tās stabilitāti (Halbwachs 1980: 84–86). Kolektīvo identitāti faktiski iedibina atmiņa, vienlaikus sociālā identitāte nosaka kolektīvās atmiņas saturu. Jans Asmans (*Jan Assmann*) uzsver, ka atmiņa ir identitātes saistviela, kas ar atcerēšanās starpniecību vieno sabiedrību. Kopīgo identitāti rada cilvēku atmiņas (Assmann 2006: 87–88). Kā uzsver socioloģe Barbara Mištala (*Barbara Misztal*), ikvienā sabiedrībā ir iespējams identificēt lielākas un/vai mazākas atmiņas kopienas. Tām var būt visdažādākās formas, piemēram, ģimene, etniskā, rases vai reliģiskā kopiena, nācija. Atmiņai ir būtiska loma sociālo robežu veidošanā, socializācijā, kas notiek ar savas grupas pagātnes apzināšanos – ko no tās atceramies un/vai ko aizmirstam. Identitātes un vienlaikus arī kolektīvās atmiņas veidošanai un atjaunināšanai kalpo daudzi instrumenti – izglītība, valsts un nevalstiskās institūcijas, svētki un atceres dienas, simboli, kultūras produkcija un diskursīvais lauks (Misztal 2003: 132–139). Tie arī piedalās grupas identitātei tik svarīgā pašstāstā par pagātnē piedzīvotajām uzvarām un zaudējumiem, tādējādi nodrošinot grupas solidaritāti un tās morālo kodeksu (Nora 1996: 11; Erll 2011: 146–147). Identitātes naratīvus var dēvēt par sociālās atmiņas praksi, kas nosaka indivīda piederību/iesaisti kādā grupā un tās pagātnes reprezentācijā (Blouin & Rosenberg 2011: 106–107).

Latvijā sociālā atmiņa ir viens no būtiskākajiem nacionālās, etniskās un sociālās identitātes veidotājiem un arī robežu iezīmētājiem starp sociālajām grupām. Šajā rakstā aplūkotas lielākās atmiņas kopienas – latviešu un krievvalodīgo – un to identitāte, kā arī šo kopienu savstarpējās attiecības un mijiedarbība.² Atmiņas kopienas etniskie nosaukumi ir lietoti kā sociālās grupas publiskajā telpā dominējošā kopīgā pagātnes naratīva un tā vērtību apzīmējumi, neapgalvojot, ka itin visi tās vai citas etniskās/lingvistiskās izcelsmes cilvēki viennozīmīgi vai pat tikai daļēji šo naratīvu izmanto, definējot savu identitāti.

Turklāt katras atmiņas kopienas ikdienā ir spilgti vērojama kultūras un atmiņas pētnieku Jana un Aleidas Asmanu (*Jan & Aleida Assmann*) definētās komunikatīvās un kultūras atmiņas darbība. Komunikatīvo atmiņu veido tie pagātnes notikumi, pieredze un pārdzīvojumi, par kuriem ikdienā komunicē un veic publiskos un/vai privātos komemoratīvos rituālus. Komunikatīvās atmiņas laika struktūru veido 3–4 paaudzes jeb apmēram 80–100 gadi. Savukārt kultūras atmiņā iekļaujas apzināti radīti teksti, pieminekļi, simboli, rituāli, svētki, atmiņas institūcijas, kas tiek lietotas, lai uzturētu sabiedrības paštēlu, pārliecinātu sabiedrības locekļus par senču piedzīvotā svarīgumu un sevišķumu, kam jāvieno konkrētās sabiedrības locekļi. Kultūras atmiņas saturu un laika struktūru veido mītiskā vēsture, kas

² Iespējami arī citi atmiņu kopienu iedalījumi. Piemēram, nacionālo problēmu pētnieks Leo Dribins raksta, ka Latvijas un Eiropas 20. gadsimta vēstures izpratnē sabiedrība ir sadalījusies trijās grupās:

- 1) Latvijas vēstures nacionālās izpratnes paudēji;
  - 2) krievvalodīgo kopienu politisko interešu pārstāvniecība;
  - 3) Eiropas demokrātijas pieredzē orientēto latviešu un krievvalodīgo iedzīvotāju daļa.
- Katra aizstāv savu patiesību pagātnes vērtējumā (Dribins 2007: 45).

ietver norises un vērtības jau no absolūtās pagātnes (Assmann J. 1995; Assmann J. 2008; Assmann A. 2008)., Latvijas iedzīvotāju sociālā atmiņa nenoliedzami ir ļoti sarežģīts, pretrunīgs un neviennozīmīgs fenomens.

Latviešu atmiņas kopiena

Latviešu atmiņas kopienas pamatu veido hronoloģiski atšķirīgos laikmetos tapušu priekšstatu un emociju summa par latviešu pagātņi un tās morālajām vērtībām gan kultūras, gan komunikatīvās atmiņas līmenī. Vispirms tajā būtiska vieta ir jaunlatviešu 19. gadsimta vidū publiskajā telpā iedibinātajam naratīvam par latviešu brīvības alkām un cīņām, kas vēlākajos gados mākslinieciski izkopts kultūrā, piemēram, Ausekļa, Andreja Pumpura, Aspazijas, Raiņa, Rūdolfa Blaumaņa literārajos darbos, Baumaņu Kārļa, Andreja Jurjāna, Jāzepa Vītola mūzikā, Krišjāņa Barona apkopotajā tautasdziesmu krājumā, kā arī koru kustībā, teātrī, tēlotājmākslā, presē. Latviešu nācijas veidošanas un nacionālās kultūras radīšanas laikmets kolektīvajā atmiņā nostiprinājis identitātei svarīgos kultūrtēlus, piemēram, Lāčplēsi, Spīdalu/Spīdolu, Laimdotu, Gaismas pili, Burtnieku, un kultūrtradīcijas, piemēram, Līgo, Dziesmu svētkus, kas veido latviešu atmiņas mītisko, vienlaikus arī ētisko satvaru, kā arī tautas iztēloto vēsturi un tās morālās vērtības. Tajā svarīga loma ir censonībai, uzņēmībai, spējai pretoties pārspēkam un likteņa nelabvēlībai, spītībai, pastāvīgai tieksmei pēc labākas dzīves, zināšanām un morālās tīrības, kā arī virzībai uz nākotni. Šis kultūras mantojums kopā ar kolektīvo atmiņu par latviešu strēlniekiem un Brīvības cīņām ir ietverts 1918. gadā proklamētās Latvijas Republikas vēstures redzējumā, ideoloģijā, kultūrā un valsts identitātē. Tā laika sociālās atmiņas formēšanā būtiska loma bija izglītības, pārvaldes un kultūras institūcijām, valsts iedibinātajiem svētku un piemiņas rituāliem, piemēram, Latvijas Republikas proklamēšanas dienai 18. novembrī, Lāčplēša dienai 11. novembrī, Brīvības cīņotāju piemiņas dienai 11. augustā, arī šajā laikposmā iznākušajai vēsturiskā žanra daiļliteratūrai (piemēram, Aleksandra Grīna un Aleksandra Čaka darbiem par latviešu strēlniekiem), patriotiskajai dzejai (piemēram, Kārļa Skalbes, Jāņa Akuratera un Edvarda Virzas dzejoļiem). Sociālās atmiņas telpu veidoja Brāļu kapu monuments un Brīvības piemineklis Rīgā, kā arī daudzie Brīvības cīņām un Latvijas valsts neatkarības izcīnīšanai veltītie pieminekļi visā valstī. 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā tika pastiprināts nacionālās ideoloģijas piesātinājums publiskajā telpā kultūras, audzināšanas un izklaides jomā, arī vēstures izzināšanā un tās naratīvā (Butulis 2001; Zelče 2007; Рыжакова 2010; Hanovs & Tēraudkalns 2012). Filozofs Pauls Jurevičs, raugoties uz laiku līdz padomju okupācijai, atzīst, ka latvieši, būdami jauna nācija, ar savu pagātņi neaizraujas un arī to augstu nevērtē. Viņš raksta: “Tikai ar mūsu zemes pēdējo 70–80 gadu vēsturi mēs jūtamies ciešāki saistīti, bet tas nav pārāk daudz, un turklāt, tā kā šī pagātne bija gan smagu, bet klusu cīņu pagātne un tā kā šo cīņu panākumi, kaut gan patiesībā milzīgi, nav tomēr tādi, kas sevišķi iedarbojas uz fantāziju, bet liekas

paši par sevi saprotami, tad arī ne visi pazīst šo pagātņi un vēl mazāks skaits jūtas emocionāli ar to saistīti.” (Jurevičs 1965: 363)

20.–30. gados Latvijas cilvēku atmiņā dziļi iegulās Brīvības cīņu un Pirmā pasaules kara karavīru varonības cildinājums, kā arī autoritārā režīma laikā kultivētais Kārļa Ulmaņa personificētais Vadoņa kults. Sociālajā atmiņā tas ir pārtapis par ļoti vitālu un noturīgu labo Ulmaņlaiku mītu (Naglinska 2007; Boldāne 2006). 2010. gadā veiktās aptaujas rezultāti vēsta, ka tieši Ulmaņlaiki latviešu atmiņā ir labākais posms (SKDS 2010).

21. gadsimtā latviešu kultūras atmiņu veido 19. un 20. gadsimta sākuma kultūra un senatnes redzējums, kas arī kalpo par avotu vēlāk tapušiem kultūrdarbiem, atmiņas videi, pašnaratīviem un pašpriekšstatiem. Mūsdienu latviešu sociālajā atmiņā, kam ir būtiska loma pašreizējās identitātes veidošanā, svarīga vieta ir tās komunikatīvajam slānim, proti, pēdējam gadu simtenim, kas gan individu, gan sabiedrības likteņos kopumā ir dramatisku notikumu pārbagāts. Turklāt apstākļi sociālās atmiņas esībai un izpausmei publiskajā telpā kopš Latvijas valstiskuma zaudēšanas ir bijuši atšķirīgi. Savām interesēm atbilstīgu pagātnes redzējumu Latvijas publiskajā telpā kultivēja gan nacistiskais, gan padomju okupācijas režīms. Nacistu propagandētajam Latvijas kā valsts noliegumam nebija lielas ietekmes uz sabiedrību kopumā (Zellis 2011). Daudz būtiskāka nozīme bija padomju okupācijas laikā notikušajai varmācīgajai sovjetizācijai, latviešu nacionālās pretestības apspiešanai, represijām, lielas intelektuāļu daļas iznīcināšanai, kā arī tam, ka Otrā pasaules kara beigās daudzi bija spiesti doties trimdā uz Rietumiem. Padomju periodā no citām padomju republikām Latvijā iebrauca liels skaits iecelotāju, notika Latvijas iedzīvotāju etniskā sastāva maiņa. Saskaņā ar oficiālajiem tautskaites datiem 1989. gadā latvieši bija vien 52 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Tas radīja bailes, ka latvieši drīz varētu kļūt par mazākumu savā zemē un ka latviešu nācija beigs pastāvēt (Zvidriņš & Vanovska 1992: 51; Eglīte & Mežs 2002: 422).

Vēsturniece Daina Bleiere secina: “Visumā var teikt, ka padomju režīms nekad neieguva vairākuma latviešu atbalstu. Tomēr tas nebūt nenozīmē, ka režīms nekādi neietekmēja politisko kultūru, birokrātisko praksi, cilvēku uzskatus un uzvedību.” (Bleiere 2012: 152)

Daudz būtiskāka par oficiālajām ideoloģiskajām nostādnēm, kas pārpludināja publisko telpu, bet vairumam sabiedrības bija nepieņemamas, bija neoficiālā prakse, kas cilvēku ikdienā iedibināja konformismu, pārliecību par sovjetiskās dzīves normālību un sovjetiskās uzvedības rutīnu, kas ļāva justies komfortabli padomju režīmā. Demogrāfe Pārsla Eglīte, vērtējot padomju okupācijas sekas, akcentē, ka izglītības saturs un informācijas pieejamība padomju laika jauniešos veidoja nepilnīgu priekšstatu par latviešu kultūras bagātību un daudzveidību. Tādējādi tika mazināta tautas pašcieņa un pašapziņa (Eglīte 2011: 101).

Latvijas vēstures atgūšana kļuva par vienu no galvenajiem politiskās mobilizācijas līdzekļiem Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanā 20. gadsimta 80. gadu beigās. Jauniegūtās un atmodinātās vēstures zināšanas atraisīja arī kolektīvo atmiņu, kas pārtapa par reālu sabiedrības spēku. Tieši tās vienoja latviešus, lika

pulcēties pie Brīvības pieminekļa, Daugavmalā, stāvēt Baltijas ceļā, radīt savu svētku un piemiņas kalendāru un nacionālās simbolikas kultu (auseklīti, sarkanbaltsarkano karogu u. c.). Atmosfērā laikā spilgtāko kolektīvās atmiņas emocionālo strāvotību veidoja uzzinātais par padomju represijām, to varmācīgo raksturu un milzīgo apjomu. Tas veidoja tautas kopīgo emocionālo un solidaritātes pārdzīvotību, kas tika izdzīvots lasot, rakstot, klausoties stāstus par pāridarījumiem, piedaloties komemoratīvajos pasākumos, izveidojot īpašas atceres vietas. Dzejniece un represēto atmiņstāstu apkopotāja Anda Līce atzīst, ka “sanesto liecību klāsts ir milzīgs – kā ūdenskrātuve, kurai neredz krastus” (Līce 2008: 6).

Antropoloģe Vieda Skultāne norāda, ka stāsti par represijām 20. gadsimta 90. gados veidoja latviešu identitātes galveno iezīmi, tāpat kā ebrejiem – holokausta atcere. Latviešu dzīvesstāstu mezglpunkti bija arests, deportācijas, izsūtījums un atgriešanās dzimtenē. Šie naratīvi, kas publiskajā telpā uzplauka PSRS pastāvēšanas pēdējos gados un neatkarību atguvušās Latvijas pirmajos gados, gan represētajiem un viņu tuviniekiem, gan tiem, kas represijas nebija piedzīvojuši, kompensēja mūža laikā piedzīvoto aizvainojumu un pazemojumu. Latviešu stāsti ietvēra vardarbību gan kā fiziskus pārinodarījumus (šaurākā nozīmē), gan arī kā strukturālu ikdienas dzīves, izredžu un plānu sagraušanu (plašākā nozīmē). V. Skultāne atzīst, ka latviešu stāsti apliecina, cik ļoti cilvēku dzīves ārdošie notikumi vieno personisko un kolektīvo pieredzi. Represēto pagātnei ir noteikusi vēstures brutālā gaita, ko mainīt vai novērst nav bijis iespējams. Latviešu dzīves pieredzes stāstos jēdziens “vēsture” vienādojās ar “likteni” (Skultans 1997; Skultans 1998). Vēsturniece Irēna Saleniece, apkopojot izsūtīto un viņu ģimenes locekļu mutvārdu vēstures liecības, atzīst, ka deportācijās piedzīvotais ir radījis cilvēkos bailes, kas tika pārmantotas arī nākamajās paaudzēs, kuras represijas tieši neskāra (Saleniece 2005: 70). Arī vēsturnieki Daina Bleiere un Jānis Riekstiņš uzsver, ka deportācijas bija viens no lūzuma punktiem latviešu tautas vēsturē, kurš daudzējādā ziņā ietekmēja latviešu tautas attīstību kopumā. Deportācijas bija noziegums pret cilvēcību, tas atspoguļo komunistiskā totalitārisma necilvēcīgo būtību. Deportāciju radīto traumu nevar pārvarēt ar noklusēšanu. Tikai apzinoties traģēdijas mērogus un katra individuālā likteņa nozīmību, mēs varam veidot pamatu demokrātiskas Latvijas un Eiropas attīstībai (Bleiere & Riekstiņš 2008: 42–43).

Piedzīvotās drausmīgās pagātnes trauma un pret cilvēkiem pastrādāto nežēlību atklāsme perestroikas un Atmosfērā laikā pēc daudzu desmitu ilgās padomju režīma falsificētās vēstures publiskajā telpā un skolās ietekmēja Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret sevi, pagājušo un esošo laiku, kā arī domāšanu un rīcību. Kolektīvajā atmiņā būtisku vietu ieguva pašpriekšstats par latviešiem kā bāreņu tautu, kas cietusi vairāk nekā citi un kurai pienākas kompensācija par pārciesto (Rozenvalds 2000). Tomēr pašviktimizācija vājināja nacionālo identitāti. Turklāt visai neveiksmīga bija pagātnes pozitīvo varoņu – cīnītāju pret okupācijas režīmiem – naratīvu veidošana. Piemēram, morālu neskaidrību radīja centieni iedibināt mītu par latviešu leģionu kā tautas varoņiem, uzdodot jautājumu, kādu mērķu vārdā ir attaisnojama kolaborācija ar noziedzīgo nacistisko režīmu (sk.

Zelče 2011a). Savukārt Latvijas Centrālā padome kā nacionālās pretošanās kustības organizācija sociālajā atmiņā paliekošu vietu neieguva, tās atpazīstamību kavēja emocionālu pārdzīvojumu raisošu kultūrdarbu trūkums. 20. gadsimta nogalē visai uzskatāmi bija vērojams, ka pagātne latviešos atstājusi dziļu kultūras traumu, kurai ir izteikti ilglaicīgs raksturs.

Kultūras trauma allaž rodas, kad anormāla, draudīga, varmācīga, bezmorāles rīcība pārņem par sabiedrības ikdienu. Šī vēsturiskā pieredze, kuru faktiski visi latvieši piedzīvoja nacistiskās un padomju okupācijas laikā, kā arī Latvijas valstiskuma restaurācijas gados, maina identitāti un saglabā savu ietekmi ilgi pēc notikušā, it īpaši dzīves uztverē, rīcībaspējā, dzīvesdarbībā. Trauma rada dzīves jēgas un uzticēšanās sabrukumu, vērtību neskaidrību, stabilas dzīveskārtības un morāles definīciju trūkumu (Alexander 2012; Tisenkopfs 2004; Bell 2010). Tā, neļaujot veidoties pašapzinīgai identitātei, vājina latviešu piesaisti Latvijai, līdzdalību notiekošajā un pozitīvu kolektīvo iniciatīvu. Latvijas publiskajā telpā par pagātnes samezģojumiem tiek visai maz debatēts. Pastāv konstantas patiesības, arī to apstrīdējumi un strikti noliegumi. Kultūras traumu latviešu kolektīvās atmiņas kopienā veido publiski (un nereti arī ģimenes lokā) neizdiskutētie jautājumi par latviešu (līdz)dalību Latvijas valstiskuma iznīcināšanā, pašizvēlēto un uzspiesto sadarbību ar totalitārajiem režīmiem un to represīvajām struktūrām, vispārcilvēciskās morāles normu sairumu padomju un nacistiskās okupācijas gados (tuvāk sk. Kaprāns & Zelče 2011).

Latviešu atmiņas kopienā pēdējo 10 gadu laikā risinās nemitīgs atmiņas mikroliemeņa darbs. Tā spilgtākās izpausmes ir tieši lokālā vai reģionālā līmenī. Tas izpaužas daudzo piemiņas vietu kopšanā un jaunu veidošanā, kā arī pagastu un pilsētu vēstures stāstu rakstīšanā un publiskošanā. Ik gadu iznāk daudz atmiņstāstu, kas vēsta par skaudro pieredzi Otrajā pasaules karā un okupācijas režīmu represijās. Katram atsevišķi šiem izdevumiem nav plaša lasītāju loka un rezonances kolektīvajā atmiņā, bet kopā tie veido priekšnosacījumus, lai šī komunikatīvās atmiņas daļa pārtaptu fundamentālā kultūras atmiņā. Vērienīgākie pēdējo gadu pasākumi ir Likteņdārza kā atmiņas memoriāla būve Daugavas krastā Koknesē, Vispārējie Latviešu dziesmu un deju svētki, taču būtiska nozīme ir arī daudzām citām kultūras atmiņas vietām – Latvijas Okupācijas muzejam, Rundāles pilij, Daugavpils cietoksnim, daudzajiem lokālajiem muzejiem.

Latviešiem – gan kā jaunai nācijai, gan kā nelabvēlīgo vēstures norišu un neģēlību ārdītai nācijai – nav tik vienkārši veidot racionālu pašvērtējumu. Mazvērtības, šaubu, nedrošības un baiļu klātbūtne ir visai bieža parādība. Latviešu atmiņas kopienai ir nepieciešami pozitīvi, pašaplicinoši notikumi (kā 2013. gada Dziesmu un deju svētki), emocionāli, morāli spēcīgi un vienlaikus analītiski pašnaratīvi kultūrtelpā gan literatūras, gan kino un teātra, gan citos formātos. Latviešu atmiņas kopienas vērtību stabilitāte un nešaubīga pārliecība par to augsto morālo satvaru šo kopienas darītu atvērtāku dialogam ar citādu uzskatu kolektīvās atmiņas grupām.

Krievvalodīgo atmiņas kopiena

Mūsdienu krievvalodīgo atmiņas kopienu pārsvarā veido cilvēki, kas Latvijā iebrāuca pēc Otrā pasaules kara, uzskatot to par vienu no Padomju Savienības teritoriālajām vienībām, kas tajā ir iekļauta likumīgā veidā. Pirms padomju okupācijas 1940. gadā pastāvošā Latvijas krievu kopiena faktiski tika iznīcināta. Tie, kuri pārdzīvoja represijas, un/vai tie, kurus tās neskāra, ieplūda latviešu vai pēc kara ieceļojušo krievvalodīgo etnolingvistiskajās grupās. Tādējādi Latvijas krievvalodīgo atmiņas kopienai nav sava kultūras atmiņas slāņa. Pēc sociologa Renalda Simonjana (*Ренальд Симонян*) datiem, Baltijas valstīs kopumā tikai 8–9 % krievu nāca no šeit starpkaru periodā dzīvojošajiem, 1,5–2 % veidoja ar Baltijas kultūru ciešāk saistītā humanitārā inteliģence, 5–6 % ieceļotāju bija inženieri, skolotāji, ārsti, zinātnieki, žurnālisti, kultūras darbinieki, 7–8 % – augsti kvalificēti strādnieki, bet vismaz 80 % padomju perioda iebrāucēju pārstāvēja samērā mazkvalificētu darbaspēku un dažāda līmeņa militārpersonas, kuru izredzes integrēties bija vājas (Simonян 2005: 111–117; Apine 2007: 49–50). Tādējādi ieceļojušie veidoja savu krievvalodīgo dzīves telpu, kas norobežojās no vietējiem iedzīvotājiem. Krievu humanitārās inteliģences zemā proporcija ieceļotāju kopienā bija viens no būtiskākajiem iemesliem, kas kavēja kultūras saiknes veidošanos ar Latviju un tās likteni. Turklāt Padomju Savienībā krievu valoda bija dominējošā valsts pārvaldē un ekonomikā, padomju nacionālajā politikā tā tika izmantota kā nekrievu tautu sovjetizācijas instruments. Krievi pārsvarā piederēja vienvalodas pratēju grupai, kamēr citu tautu piederīgie pārvaldīja gan dzimto, gan krievu valodu (Hosking 2006: 321–324; Мастюгина *et al* 2013: 214–219).

Etnoloģe Ilga Apine uzsver, ka Padomju Savienībā tieši krievu apziņa visvairāk tika sakausēta ar padomju ideoloģiju. Viņa raksta: “Komunistiskās ideoloģijas spiediens uz padomju cilvēkiem bija masīvs, ar laiku kļuva rafinētāks un savienots ar mitoloģiju, tāpēc arī iedarbīgāks. Piemēram, dažādi mīti par Krievijas vēsturi, krievu tautas varoņdarbiem citu tautu labā glaimoja krievu cilvēkam un dziļi iespaidās viņa apziņā, aizēnojot patiesību par impērijas citām tautām nodarīto ļaunumu.” (Apine 2008: 46–47)

Padomju periodā krievi Latvijā kļuva par dominējošu etnosu, turklāt krievu valodā funkcionēja pārvaldes, saimnieciskā, pakalpojumu, izglītības un mediju infrastruktūra, plaši tika praktizēta padomju komemoratīvā kultūra un mitoloģija. Krieviskā vide bija pašpietiekama un nodrošināja psiholoģisko komfortu (Apine 2007: 48–56). Demogrāfe P. Eglīte uzskata, ka padomju periodā attiecībās ar vietējiem iedzīvotājiem krievvalodīgie ieceļotāji “varēja justies kā stāvokļa noteicēji, kam nav jārēķinās ar vietējo valodu, ierāžām un tikumiem. Šādos apstākļos latviešu un cittautiešu savstarpējās attiecības tolaik veidojās ne tik daudz kā līdzvērtīgu tautu pārstāvjiem, bet kā iekarotājiem un pakļautajiem”, kas bija pamats divkopienu sabiedrībai un etniskajai spriedzei (Eglīte 2003: 263). Šie iemesli arī noteica krievvalodīgo izolāciju no latviešu atmiņas kopienas un neieinteresētību to pārvarēt.

Latvijas kultūra un vēsture tajā dzīvojošo krievvalodīgo lielai daļai palika sveša arī pēc PSRS sabrukuma, viņi savu identitāti veidoja, balstoties padomju un Krievijas vērtību sistēmā (Apine 2007: 48–56). Valstiskumu atguvušajā Latvijā padomju gados ieceļojušie pārdzīvoja smagu identitātes krīzi. Strauji mainījās viņu juridiskais, politiskais un sociālais statuss (Apine 2008: 45). Faktiski visas padomju periodā funkcionējošas identitātes un nacionālā lepnuma avoti bija sabrukuši. Sociologs Ļevs Gudkovs (*Лев Гудков*) savulaik secināja, ka padomju režīma vēstures atmaskojumu rezultātā 20. gadsimta 90. gadu sākumā vairākums Krievijas iedzīvotāju atzina, ka agrāk par diženu uzskatītā padomju valsts viņiem patiesībā atnesusi tikai nabadzību, ciešanas un masu terorbu. Cilvēku domāšanā, pozitīvajai, pašslavinošai pagātnes interpretācijai pārtopot savā pretmetā, iegūlās zems pašnovērtējums, kolektīvā dezorientācija, pat mazohisms un aizvainojums (Гудков 2004: 147). Tas attiecināms arī uz daļu Latvijas sabiedrības.

Daudziem krievvalodīgajiem, kuri savulaik dažādu iemeslu dēļ par savu mājvietu izvēlējušies Latviju, psiholoģiski ir grūti atzīt Latvijas okupācijas faktu, jo tādējādi tas kaut kādā mērā nozīmētu atbildību par okupāciju un padomju noziegumiem, resp., kā raksta I. Apine, “okupanta statusa piedēvēšanu sev” (Apine & Volkovs 2007: 94). Latvijas krievvalodīgajiem kā kolektīvās atmiņas kopienai, pēc integrācijas norišu pētnieku Denisa Hanova un Irinas Viņņikas uzskatiem, piemīt pašizolācijas tendence, vēlme norobežoties no latviešu atmiņas kopienas un kultūras un politiskā saikne ar Padomju Savienību un Krievijas Federāciju (Hanovs & Vinnika 2005: 188). Pastāvot atsvešinātībai no latviešu kultūrvides, par Latvijas krievu sociālās atmiņas galveno instrumentu joprojām kalpoja padomju vēsture ar tajā ietvertu Latvijas pagātnes falsifikāciju, kodēto neuzticību pret Baltijas tautām kā nacionālistiem un fašistiem, padomju režīma pāridarījumu ignorēšanu (Scherlock 2007: 158–161; Zelče 2011: 36–43). Latvijas krievu atmiņā mūsdienu Krievijas publiskajā telpā dominējošā vēstures interpretācija sekmēja nostalgiju pēc zaudētās impērijas (gan cariskajā, gan padomju formātā). Tas savu atspulgu guvis carisko piemiņas vietu rekonstrukcijā Rīgā, “krievu Rīgai” veltīto publikāciju sērijās, militārās vēstures klubu darbā, “Latvijas krievu vēstures” portālos (Kaprans & Zelče 2011: 41). Šādas situācijas veidošanos sekmēja arī visai vājā un nenoteiktā Latvijas integrācijas politika, varas nesēju nevēlēšanās un/vai neprasmē uzturēt dialogu ar cittautiešiem gan 20. gadsimta 90. gados, gan pārkāpjot gadsimtu sliekšni (Rozenvalds 2010: 40–46).

Kopš 21. gadsimta sākuma liela ietekme uz Latvijas krievvalodīgo atmiņas kopienas ir Krievijas vēstures un atmiņas politikai un t. s. maigās varas kursam. 2000. gadā pēc Krievijas Federācijas prezidenta Vladimira Putina iniciatīvas tika uzsākts Krievijas sabiedrības konsolidācijas kurss, kas ietvēra arī vēstures izmantošanu valsts iedzīvotāju pozitīvās pašapziņas veidošanā. Tas nozīmēja atteikšanos no nožēlas par totalitārā padomju režīma noziegumiem gan pret savas valsts, gan citu zemju iedzīvotājiem un novēršanos no upuru piemiņas kultivēšanas, kā arī pāreju uz Padomju Savienības kā ietekmīgas lielvalsts un pasaules progresā virzītājspēka cildināšanu. Šī koncepcija tika iedzīvināta ne tikai mācību grāmatās un

vēstures literatūrā, bet populārās kultūras produktos – kinofilmās, televīzijas seriālos, patriotiskos izklaides šovos. Īpaša loma bija 9. maija svinību grandiozitātes pieaugumam. Šie svētki šobrīd ir lielākie krievu tautas vēsturiskās esības un triumfa apliecinājuma rituāls (par to vairāk nākamajā rakstā). Liela daļa Latvijā dzīvojošo krievvalodīgo šo vēstures redzējumu ir akceptējusi un iekļāvusi savā identitātē, tas tiek izmantots arī aktīvi funkcionējošā komunikatīvajā atmiņā. Tādējādi identitātei izšķirīgos pagātnes vērtējumos latviešu un krievvalodīgo atmiņas kopienām ir atšķirīgs skatījums, īpaši Latvijas okupācijas jautājumā un Padomju Savienības uzvaras un to seku vērtējumā Otrajā pasaules karā. Piemēram, 2012. gada nogalē 54,5 % Latvijas iedzīvotāju, kuru dzimtā valoda ir krievu, piekrita apgalvojumam, ka Latvija par PSRS sastāvdaļu 1940. gadā kļuva brīvprātīga lēmuma rezultātā (SKDS 2012).

Uzvaras svētku svinēšana 9. maijā pēdējā desmitgadē ir kļuvusi par Latvijas krievvalodīgo kopienu lielākajiem svētkiem, identitātes demonstrāciju publiskajā telpā, kam ir jāsimbolizē gan šīs kopienas iekšējā solidaritāte un varenums, gan vienotība ar Krieviju. PSRS/Krievijas uzvara karā un tās komemorācija ir arī pašreizējās Latvijas krievvalodīgo atmiņas kopienas vērtību sistēmas pamatkodols (Ločmele u. c. 2011: 260–266, 271–274).

Lai arī Latvijas integrācijas politikas pamatnostādnes paredz krievvalodīgo integrāciju latviskajā kultūrvīdē un atmiņā, tomēr krievvalodīgo atmiņas kopienas un latviešu atmiņas kopienas norobežojošo līniju noārdīšana, visticamāk, būs ilgstošs process.

Holokausta atmiņa

Holokausta atmiņas kopiena Latvijā sāka veidoties pēc neatkarības atgūšanas. Ebreju piedzīvotā trāģēdija nacistiskajā režīmā padomju periodā piederēja pie noklusētajām un ideoloģizētajām tēmām. Holokausta atmiņas kopēji padomju periodā bija Otrā pasaules karā izdzīvojušie Latvijas ebreju kopienas piederīgie un tā ebreju kopiena, kas izveidojās, Latvijā ieceļojot ebrejiem no citām padomju republikām (sk. Dribins 2002: 97–105). Holokausta upuru komemorācijas tradīcija publiskajā telpā nostiprinājās vien pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas, tā tika institucionalizēta valsts līmenī. Latvijas piemiņas dienu kalendārā 4. jūlijs ir Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena. Tās ikgadējā rituālā piedalās Latvijas augstākās valsts amatpersonas un ārvalstu vēstniecību pārstāvji.

Sabrūkot Padomju Savienībai, holokausts kļuva par Latvijas ebreju kopienas identitātes svarīgu daļu. Savukārt attiecības ar citām etniskajām kopienām veidoja to attieksme pret holokaustu. 20. gadsimta 90. gadi bija latviešu atmiņas kopienas un ebreju atmiņas kopienas attiecību veidošanas laiks – vairākkārt notika diskusijas un mītu gaisināšana par pagātnes samezglojumiem, piemēram, par ebreju stāju un lomu padomju okupācijas pirmajā gadā, antisemitisma izplatību latviešu sabiedrībā, latviešu iesaisti nacistu noziegumos, holokaustu, kam tika veltīti daudzi vēsturnieku pētījumi un zinātniskās konferences. Svarīga loma bija

arī publiskajai domu apmaiņai un tālaika antisemītisko recidīvu nosodījumam (Dribins 2002: 111, 120–128; Dribins 2002a: 148–159).

Holokausta atmiņu uztur arī daudzās memoriālās vietas – 1989. gadā tapušais muzejs “Ebreji Latvijā”, holokaustam veltītā ekspozīcija Latvijas Okupācijas muzejā, jaunveidotie pieminekļi: 2001. gadā Biķerniekos ierīkotais memoriāls Otrā pasaules kara upuriem – ebrejiem, padomju karagūstekņiem, civiliedzīvotājiem, 2002. gadā Rumbulā izveidotais nacisma upuru piemiņas memoriāls, 2005. gadā atklātais memoriāls Šķēdes kāpās, 2007. gadā Rīgā uzstādītais piemineklis Žanim Lipkem un viņa muzejs, kas izveidots 2012. gadā, un daudzas citas piemiņas vietas visā Latvijā (Melers 2007).

Holokausta atcere un vieta Latvijas iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā un kultūrā, it īpaši pēdējos gados, liecina, ka ebreju piedzīvotā traģēdija ir ne tikai ebreju kopienas, bet arī Latvijas atmiņas un identitātes būtiska daļa. Holokausta integrācijai Latvijas iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā izšķirīga loma bijusi aktīvam komunikatīvajam darbam – vēsturnieku (piemēram, Andrieva Ezergaiļa, Leo Dribina, Aivara Strangas) pētījumiem, holokaustā izdzīvojušo emocionālajiem atmiņu stāstiem (piemēram, Valentīnas Freimanis grāmatai “Ardievu, Atlantida!”), dokumentālajās filmās atainotajai holokausta traģēdijai lokālajā vidē (piemēram, “Pretrunīgā vēsture”, “Geto stāsti. Rīga”). Tāpat nenoliedzami svarīga loma ir skolām, muzejiem, nevalstiskajām organizācijām, lai holokaustu ietvertu komunikatīvajā atmiņā. Turklāt holokausta atmiņa ir arī integrējoša Eiropas kolektīvas atmiņas un identitātes daļa. Holokausta nosodījums ir mūsdienu Rietumu kultūras dominējošs diskurss, tādēļ šīs traģēdijas nezināšana, vienalīdzība pret to vai ignorēšana nozīmē šīs kultūras noliegumu jeb nostāšanos ārpus civilizētās sabiedrības (sk. Bērziņš 2011).

Atmiņa un identitāte

Vēsturniece Anne Applebaum (*Anne Applebaum*) uzsver, ka laiks pēc komunistiskās sistēmas sabrukuma ir apliecinājis, ka nācija var tikt pilnībā atjaunota tikai tad, ja tā līdz galam ir sapratusi, kā tika sagrauta. Tam nepieciešams ieraudzīt īstus cilvēkus, ne vien viņu melnbaltas karikatūras, ne vien upuru un varmāku pretstatījumu, nepieciešams iedziļināties tik dažādās savu priekšgājēju rīcības motivācijās (Applebaum 2012: 470).

Arī mūsdienu Latvijas sašķeltās, konfrontācijām cauraustās sociālās atmiņas pamatā ir publiski un arī privāti neizdiskutētie un noklusētie jautājumi par Latvijas iedzīvotāju (gan latviešu, gan krievvalodīgo, gan citu sociālo grupu) kolaborāciju ar padomju totalitāro režīmu un tā represīvajām struktūrām, vispārcilvēciskās morāles normu sairumu padomju un nacistiskās okupācijas gados. Vērtējot Austrumeiropas attiecības ar savu pagātņi pēc komunistiskās sistēmas sabrukšanas, vēsturnieks Tonijs Džads (*Tony Judt*) savulaik atzina, ka šo zemju iedzīvotāji pārdzīvoja sava veida kaunu par to, ka bija spiesti dzīvot šajā režīmā, arī par saviem ikdienišķajiem meliem un neskaitāmajiem necīgajiem kompromisiem. (Iz)

dzīvošanas formāts noteica, ka gandrīz visi cilvēki agrāk vai vēlāk uzsāka lielāku vai mazāku kolaborāciju ar pastāvošo varu (Judt 2002: 173). Šī pieredze pēcpadomju pirmajā desmitgadē pārtapa kolektīvā noslēpumā, par kuru labāk nerunāt vispār, lai nerādītu sevi negatīvā gaismā un neveidotu mulķīgu neveiksminieku paštēlu. Tomēr bez šā posma izvērtēšanas nav iespējama sabiedrības morālā attīrīšanās, atmiņas vērtību racionāla revīzija.

Turklāt Latvijas cilvēku kolektīvās atmiņas ir daudz komplicētākas nekā var šķist, pārļāpējot kādu vēstures mācību grāmatu vai piemiņas dienu kalendāru (par šo problemātiku sk. Hanovs 2012). Bija latvieši, kuri atbalstīja padomju varu un ar entuziasmu un pārliecību piedalījās padomju represijās, tāpat bija latvieši, kuru darbība un rīcība bija pretēja. Bija arī ļoti daudzi, kuri, cik vien bija iespējams, nekur nepiedalījās, neiesaistījās. Tāds pats dalījums pastāv arī citās etnolingvistiskajās un sociālajās grupās. Kolektīvā atmiņa Latvijā nav dalāma ne pa etniskajām, ne sociālajām, ne lingvistiskajām, ne pārticības līnijām. Iespējams, ka vienīgās Latvijas kolektīvās atmiņas robežlīnijas ir vispārcilvēciskā morāle, kas spēj vienot sabiedrību tās attieksmē pret pagātņi.

Var sacīt, ka Latvijā nav pietiekami novērtēta kolektīvās atmiņas vērtība, tās ietekme uz sabiedrības un indivīdu identitāti, kas nosaka viņu attieksmi ne tikai pret valsti un līdzcīvēkiem, bet arī pašiem pret sevi – vispirms jau pašvērtības dimensijā. Tādēļ identitātes pilnvērtīguma veidošanā nozīmīgs ir arī darbs ar kolektīvo atmiņu – gan valsts politikas līmenī, gan kultūrā, radot un kultivējot identitātes stiprumu veicinošus pašnaratīvus, kas nozīmīgi nevis vienai atmiņas kopienai, bet spēj šķērsot tās atdalošās robežlīnijas.

4.2. LATVIJAS SOCIĀLĀS ATMIŅAS POLITIKA, EIROPAS SAVIENĪBAS UN KRIEVIJAS IETEKME UZ TO

4.2. LATVIA'S COLLECTIVE MEMORY POLICY, AND THE IMPACT OF RUSSIA AND THE EUROPEAN UNION ON IT

Kopš valstiskuma atgūšanas Latvija ir atgriezies Rietumu pasaulē. Tas nozīmē ne tikai politisku un ekonomisku integrēšanos Eiropā, bet arī iekļaušanos tās kultūrtelpā un vērtību sistēmā. Latvijas kolektīvajai atmiņai nācās atrast saskares punktus ar Eiropas atmiņu un vietu tajā. Šis process nebija vienkāršs. Vispirms jau, sabrūkot komunistiskajai sistēmai, mainījās arī Eiropas attiecības ar savu pagātņi. Turklāt tajā neizbēgami bija jārod vieta visu to Austrumeiropas valstu atmiņām, kuras pēc Otrā pasaules kara bija palikušas totalitārās Padomju Savienības kontrolē un pēc tās sabrukuma tiecās atgriezties Eiropā. Vēsturnieks Tonijs Džads (*Tony Judt*) atzīst, ka pēc kara rietumeiropieši, “nošķirti no Austrumos ieslodzītajiem eiropiešiem”, bija uzplaukuši, pieraduši pie dalījuma Rietumeiropā un Austrumeiropas komunistiskajā sistēmā. Šai kārtībai zūdot, Rietumeiropa “tika konfrontēta ne tikai ar neskaidru nākotni, bet arī ar strauji mainošos pagātņi”. Tas bija arī jautājums par identitāti: kas ir eiropieši un kas ir Eiropa (Džads 2007: 828–829).

Eiropas 20. gadsimta vēstures mantojums ir smags, tā galvenie atslēgvārdi – pasaules kari, holokausts un gulagi. Pēckara Eiropa tika dibināta (kā ļoti bieži mēdz sacīt) uz Aušvices krāsnīm, lai nepieļautu piedzīvoto konfliktu un cilvēku iznīcināšanas atkārtošanos, tā vietā liekot labklājību, sadarbību un universālo morāles normu ievērošanu. “Jaunā Eiropa, kuru saista šaušalīgās pagātnes zīmes un simboli, ir ievērojams veikums, taču tā mūžam paliks iekļāta šajā pagātnē, ja eiropieši grasās saglabāt šo vitāli svarīgo saikni. Ja Eiropas pagātnei arī turpmāk jāsniedz pamācoša nozīme un morāls mērķis Eiropas tagadnei, tad tā būs jāiemācās no jauna ar katru aizejošo paaudzi,” skaidro T. Džads (Džads 2007: 917). Latvijai kā Eiropas daļai tas nozīmē gan savas pagātnes eiropiešu apzināšanos, gan Eiropas un savas zemes vēstures izzināšanu, iekļaujot to savā identitātē.

Latvijas sociālās atmiņas politika

Latvijas sociālās atmiņas politika kopš neatkarības atgūšanas ir bijusi izteikti fragmentāra. Tā faktiski visai bieži tikusi realizēta, pildot t. s. Eiropas institūciju uzdotos mājas darbus un risinot samilzušas aktuālas problēmas, iztrūkstot pārdomātai, izstrādātai stratēģijai un konsekventam, pastāvīgam darbam.

Valstiskuma atgūšanas laikā 20. gadsimta 80. un 90. gadu mijā pēc sabiedrības, intelektuāļu un Atmodas politisko līderu iniciatīvas vēsturiskā taisnīguma atjaunošanas vārdā un demokrātijas iespēju apgūšanas laikā tapa Latvijas valsts svētku un piemiņas dienu kalendārs, publiskā atmiņas telpa tika attīrīta no padomju režīma simboliem un sākās nacionālās atmiņas telpas atjaunošana un veidošana. Tās spilgtākās ārējās izpausmes – Latvijas Republikas valsts karoga un ģerboņa atdzimšana, ielu, apdzīvotu vietu un institūciju nosaukumu maiņa, pieminekļu noņemšana, atjaunošana un jaunu uzstādīšana, muzeju ekspozīciju veidošana un daudzas citas aktivitātes. Šajā laikā arī tika veidots jauns nacionālais vēstures naratīvs, kas ietvēra pirms padomju okupācijas Latvijā radītos un latviešu trimdas kopienas koptos vēstures sižetus, varoņus, ienaidniekus un vērtējumus, kā arī padomju mitoloģijas noārdījumu, okupāciju laika pieredzi un aizvainojumu. Šī vēstures stāsta zināšanas tika ietvertas Latvijas izglītības sistēmā un vēlāk arī naturalizācijas prasībās.

Atmodas gadu sabiedrības vēstures un atmiņas iniciatīvas pārtapa arī valsts politikā un uzskatāmi iemiesojās likumdošanas aktos, piemēram, 1988. gada septembrī tika pieņemts Latvijas PSR Augstākās padomes dekrēts par sarkanbaltsarkanā karoga lietošanu, oktobrī latviešu valodai tika piešķirts valsts valodas statuss, 1989. gadā tika pieņemts dekrēts par 40. un 50. gados no Latvijas izsūtīto personu rehabilitāciju, Valodu likums, kā arī likums par Jāņu dienas, Ziemassvētku, 11. un 18. novembra atzīšanu par svētku dienām. Nākamajā gadā sekoja likums par sarkanbaltsarkano karogu, valsts himnu “Dievs, svētī Latviju!” un 4. maija deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. Latvijas likumdošanas iestādes arī akceptēja galvenos starptautiskos cilvēktiesību aktus. 1992. gadā tika dibināts Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs. 1995. gadā Saeima pieņēma likumu par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem, kas politiski represētos definēja kā īpašu grupu Latvijas likumdošanā. Tika izvirzītas apsūdzības vairākām personām par padomju represiju īstenošanu, notika tiesas prāvas (Bleiere 1996). 1996. gadā Saeimā tika pieņemta deklarācija “Par Latvijas okupāciju”, kas fiksēja Latvijas traģisko vēsturi kopš 1939. gada, kad komunistiskā Padomju Savienība un nacistiskā Vācija noslēdza t. s. Molotova–Ribentropa paktu, kas ievadīja Latvijas valstiskuma un līdz ar to arī tās iedzīvotāju iznīcināšanu. Deklarācijas noslēgumā tika rezumēts: “[..] Latvija, neturot naidu un neprasot atriebību pagātnes dēļ, vienmēr neatlaidīgi atgādinās un aicinās saprast savas tautas traģisko likteni, jo pusgadsimtu ilgā okupācija ir izraisījusi smagas, pašu spēkiem vien grūti pārvaramas sekas. Latviju satrauc arī tas, ka Krievija nav atzinusi PSRS veikto Latvijas okupāciju un nevēlas balstīties uz 1920. gada 11. augusta Latvijas un Krievijas miera līgumu, ar kuru Krievija uz mūžīgiem laikiem atteicās no pretenzijām uz Latvijas teritoriju.” (LR Saeima 1996)

Deklarācija aicināja pasaules valstis un starptautiskās organizācijas atzīt Latvijas okupācijas faktu un palīdzēt Latvijai likvidēt okupācijas sekas, sniedzot tai politisku un ekonomisku atbalstu. Publiskajā telpā notika piemiņas dienu rituāli

ar augstāko amatpersonu piedalīšanos, kuru uzdevums bija demonstrēt Latvijas valsts pozīciju un simboliski atlidzināt okupācijas režīmu pāridarījumus.

Latvijas atmiņas praktiskā politika kopumā iemietoja pārejas perioda taisnīgumu (*transitional justice*). To raksturo t. s. uzvarētāju puses sastapšanās ar t. s. zaudētāju pusi, kad politiskā režīma maiņas laikā tiek īstenotas tiesiskās un/vai morālās procedūras, lai nodrošinātu taisnīgumu. Tās ietver vēstures naratīva revīziju, pāridarījumu likvidēšanu un kompensēšanu, īpašumtiesību atjaunošanu, lēmumus par agrāko eliti un kolaborantiem, lustrāciju u. tml. Šie procesi norisinājās arī citās postkomunistiskajās valstīs (Nalepa 2010; Montero 2010; Plakans 2009). Līdzās normatīvajai pusei pārejas periodā svarīgs ir morālais aspekts. Vēstures un atmiņas politika ietvēra kādu daļu revanša par iepriekšējā režīma pāridarījumiem, lai nepieļautu to atkārtoties. Latvijā tas nozīmēja arī latviešu kā nācijas aizsardzību pret padomju perioda beigu posmā radušos apdraudējumu kļūt par minoritāti savā zemē, kā arī deva pieeju valsts varas resursiem. Latvijas 90. gadu atmiņas politika galvenajās līnijās bija lokāla, etnocentriska un visai maz uzrunāja citas etniskās grupas.

Pavērsiens Latvijas vēstures un atmiņas politikā iezīmējās 1998. gadā, un to diktēja nepieciešamība valsts tālākai integrācijai Eiropā, iestājoties Eiropas Savienībā (ES). Iestāšanās priekšnoteikumu klāstā bija arī pasākumi, kam vajadzēja mainīt attieksmi pret vēsturisko pāridarījumu nacionālo absolutizāciju un veidot pilsoniski atbildīgu skatījumu uz pagātņi. Austrumeiropas un arī Latvijas sociālajā atmiņā 90. gados daudz nozīmīgāki par holokausta upuriem, kam bija galvenā vieta Eiropas atmiņā, bija nacionālie upuri, ko daudzas desmitgades komunistiskais režīms zākāja, noliedza vai noklusēja. Holokausts bija perifēriāls salīdzinājumā ar nacionālajām ciešanām kara, padomju un nacistu okupācijas laikā (Kattago 2009: 382). Vēsturnieks T. Džads akcentē: “Holokausta atzišana ir mūsdienu ieejas biļete Eiropā.” (Džads 2007: 887)

Publiski par atmiņas politikas maiņu signalizēja Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa 1998. gada 23. februārī Izraēlā paustā nožēla par latviešu līdzdalību holokaustā un apjomīgā intervija “Mēs visu atceramies. Bet jāiet, jādara, jādzīvo tālāk” 1998. gada 20. martā laikrakstam “Latvijas Vēstnesis”. Tajā akcentēts, ka “mūsu latviešu tautas identitāte nav tikai Latvijas Okupācijas muzejs. Mūsu identitāte ir arī Eiropas Savienība. Tātad arī eiropiskas vērtības, nezaudējot savu latvisko identitāti” (Ulmanis 1998). Novembrī pēc Valsts prezidenta iniciatīvas tika dibināta Latvijas Vēsturnieku komisija, kuras sākotnējais uzdevums bija apzināt un izpētīt tēmu “Noziegumi pret cilvēci divu okupāciju laikā: 1940–1956”. Darba prioritāte bija zināšanu veidošana par holokaustu. Tālaika Latvijas politikajai elitei ES spiediena rezultātā savukārt nācās izdarīt spiedienu uz akadēmisko eliti, lai iesaistītu to valsts politikai nepieciešamo zināšanu un diskursu veidošanā. Kopumā Latvijas Vēsturnieku komisija ir sekmējusi zināšanu, faktu un datu uzkrāšanu par Latvijas 20. gadsimta vēsturi un daudzu publikāciju tapšanu (kas galvenokārt apkopota “Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu” sējumos). Tomēr otršķirīga komisijas darbībā ir tās dibināšanas cēloņnosacījuma

īstenošana – veidot un iedzīvināt sabiedrībā atbildīgu un eiropesku vēstures izpratni. Domājams, ka Latvijas sabiedrības integrācijā lielāku efektu būtu devušas nevis šauram interesentu lokam adresētas publikācijas un konferences (kas ir tradicionālu akadēmisku struktūru darbības forma), bet aktīva komunikācija par vēstures un tās morāles tematiku. Sociālās atmiņas atbildīga funkcionēšana panākama elastīga dialoga, nevis monologa un direktīvu veidā, kas ilglaicīgi bija varas un vēsturnieku akadēmiskās elites komunikācijas dominējošais veids ar Latvijas iedzīvotājiem (Zelče 2011: 46–48).

Otru pavērsiena punktu atmiņas politikā iezīmēja attieksmes saasinājums pret Latviešu leģiona piemiņas dienu – 16. martu, kas tika atzīmēts jau kopš 1990. gada. 1998. gadā Latviešu leģiona atceres diena kļuva par sociālās atmiņas un pagātnes atšķirīgu izpratņu spilgtu konfrontācijas notikumu Latvijā, kas guva arī plašu starptautisku rezonansi, it īpaši Krievijas nosodījumu. Masu medijos parādījās vēstījumi, ka Latvijā notiek fašistu, holokausta īstenošanu gājieni un fašisma atdzimšana. Latvijas politiķiem nācās skaidrot vēsturi un atspēkot Krievijas izteiktos apgalvojumus. Tika akcentēts, ka Krievija 16. martu izmanto, lai radītu par Latviju negatīvu iespaidu Rietumu sabiedroto acīs laikā, kad tā sākusi gatavoties iestājamai NATO un ES. Turklāt 1998. gada 17. jūnijā Saeima pēc apvienības “Tēvzemei un Brīvībai/LNNK” frakcijas priekšlikuma valsts svētku un piemiņas dienu kalendārā iekļāva Latviešu leģiona piemiņas dienu kā “Latviešu karavīru atceres dienu”. 1998. gada 29. oktobrī Saeima pieņēma deklarāciju “Par latviešu leģionāriem Otrajā pasaules karā”. Šis dokuments koncentrētā formā skaidroja Latvijas vēstures samezgļojumus, totalitāro režīmu veiktos noziegumus pret Latvijas iedzīvotājiem, tostarp mobilizāciju okupētājvalstu armijās, latviešu leģiona izveidošanu un tā vērtējumu Rietumvalstīs, kā arī norādīja, ka Latvijas valdības pienākums ir “rūpēties par latviešu karavīru goda un cieņas aizskārums novēršanu Latvijā un ārzemēs”. Leģionāru piemiņas dienas pasākumi 1999. gadā norisinājās nokaitētā atmosfērā un draudēja pārvērsties konfrontācijā. Savukārt Latvijas amatpersonu pārstāvniecība šīs dienas pasākumos tika vērtēta kā holokausta un citu nacisma upuru piemiņas noliegums valsts attieksmes līmenī. 2000. gadā tika veikti grozījumi likumā “Par svētku un atceres dienām”, kas 16. martu izslēdza no Latvijas atceres dienu kalendāra. Šo lēmumu sabiedrība neuzņēma viennozīmīgi, tomēr kopumā to uztvēra ar sapratni un akceptēja, ka šī diena nav atzīmējama valstiskā līmenī. Leģiona karavīri un bojāgājušo piemiņa godājama ģimenes lokā un dažādu nevalstisko organizāciju rīkotos atceres pasākumos. Integrācija Eiropas vēstures telpā nozīmēja arī atteikšanos no 90. gadu vidū tapušā diskursa par latviešu leģionāriem kā vēstures varoņiem, akceptējot kolaboracionisma nosodījumu ar nacistisko režīmu. Daļai sabiedrības to bija grūti pieņemt, tomēr skolās, vēstures zinātnē un medijos, pateicoties skolotāju, kultūras darbinieku, muzeju, un nevalstisko organizāciju ilglaicīgam ikdienas darbam, Eiropas vēstures redzējums iesakņojas samērā sekmīgi, iedibinātas arī holokausta upuru komemorācijas tradīcijas (sk. Rozenšteine u. c. 2011: 144–170; Rozenšteine 2011: 277–291; Bērziņš 2011: 292–301; Kirša 2011: 302–309).

Pēc iestāšanās ES Latvijas atmiņas politika saistījās ar divām problēmām:

- 1) konfrontācijas novēršanu starp 21. gadsimta pirmajā desmitgadē publiskajā telpā uzskatāmi vērojamajām Latvijas iedzīvotāju atmiņu kopienām, ko veidoja atšķirīgā attieksme pret Padomju Savienības uzvaras cildinājumu Otrajā pasaules karā un Latvijas padomju okupāciju;
- 2) Latvijas tālāku integrēšanos kopējā Eiropas atmiņas telpā un Latvijas vēsturiskās pieredzes iekļaušanu tajā.

2005. gadā Saeimas pieņemtajā deklarācijā “Par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu” ir uzsvērts, ka “līdz ar Latvijas pievienošanos Eiropas Savienības Konstitūcijā izvirzītajiem mērķiem un principiem Eiropas Savienībai ir būtiski izprast Latvijas rūgto pieredzi un pilnībā apzināties mūsu valsts vēsturi kā visas apvienotās Eiropas vēstures neatņemamu sastāvdaļu” (LR Saeima 2005).

Deklarācijā izskanēja aicinājums Eiropas Parlamentam izveidot starptautisku komisiju Padomju Savienības totalitārā komunistiskā režīma noziegumu izvērtēšanai un atbalstīt starptautiska zinātniska institūta izveidošanu, kas nodarbotos ar totalitārā komunistiskā režīma vēsturisko un juridisko aspektu izpēti, apkopošanu un starptautiskās sabiedrības informēšanu. Savukārt Eiropas Padomei un Eiropas valstu parlamentiem un valdībām Latvijas Saeima lūdza “savā politikā un tiesiskajās attiecībās konsekventi ņemt vērā Latvijas taisnīgās politiskās un tiesiskās prasības, kas izriet gan no Latvijas okupēšanas fakta un tā sekām, gan arī no starptautisko tiesību principiem; palīdzēt Latvijai likvidēt okupācijas sekas, sniedzot tai politisku atbalstu”. (LR Saeima 2005)

Kopumā deklarācijā izvirzītie uzdevumi bija risināmi tikai ilgtermiņā un daudzu vietējo un starptautisko institūciju sadarbības rezultātā. 2005. gadā Ministru kabineta paspārnē darbu sāka Komisija PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai. Tās uzdevums bija veikt pētījumus un apkopot iespējami plašāku informāciju par padomju režīma nodarītajiem zaudējumiem. Komisijas darbs tika pārtraukts 2009. gadā, īstenojot valsts budžeta taupības pasākumus (LR MK Komisija 2009). 2013. gada novembrī tās darbība tika atjaunota. Jautājums par PSRS nodarītajiem zaudējumiem un to kompensāciju Latvijas publiskajā telpā un Latvijas–Krievijas starpvalstu attiecībās ir piedzīvojis vairākkārtēju aktualizāciju un savu politisko potenciālu vēl nav zaudējis (Ījabs 2011: 175–190).

Konfrontācija starp atšķirīgām atmiņas kopienām īpašu uzskatāmību ieguva kopš 2003. gada, kad Rīgā pie Uzvaras pieminekļa un citās Padomju Savienības uzvarai Lielajā Tēvijas karā veltītajās piemiņas vietās 9. maijā pulcējās tūkstošiem cilvēku. Šis memoriālās vietas pārtapa par krievvalodīgo politiskās institucionalizācijas simbolisko telpu, kurās vairāki politiskie spēki, piemēram, Latvijas Sociālistiskā partija, partija “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā”, apvienība “Saskaņas Centrs”, partija “Alternatīva”, veidoja savu politisko kapitālu un atbalstītāju/vēlētāju loku. Savukārt 16. martu – Latviešu leģiona piemiņas dienu – savā politikā izmantoja

nacionāli orientētie spēki (piemēram, “Visu Latvijai!”-“Tēvzemei un Brīvībai/LNNK”). Tādējādi Latvijas vēsture un sociālās atmiņas vērtības kļuva par būtisku iekšpolitikas dienaskārtības un politisko spēku samēra noteikšanas instrumentu.

Latvijas sociālās atmiņas politikas vājumu apliecina novēlotā reakcija uz Otrā pasaules kara komemorāciju kā sabiedrību šķeļošiem ikgadējiem notikumiem. Ilgstoši vienīgie galvenie pasākumi bija konfliktu novēršana 16. martā un 9. maijā, izmantojot policiju. Tikai 2012. gada 5. maijā Valsts prezidents Andris Bērziņš nāca klajā ar aicinājumu atzīmēt kara noslēgumu un godināt bojāgājušo piemiņu gan padomju, gan vācu pusē karojušajiem visiem kopā 8. maijā, kad tas tiek darīts Rietumu pasaulē. Aicinājuma noslēgumā uzsvērts: “8. maijam jākalpo ne tikai piemiņai, bet arī daudz tālejošākam mērķim – sociālā sabiedrības izlīguma veicināšanai, jo pretējā gadījumā, vairāk nekā pusgadsimtu ilgā laika posmā pēc cilvēces lielākās traģēdijas, mēs nebūsim apguvuši nopietnāko no mācībām, kas izriet no Otrā pasaules kara un visiem iepriekš notikušajiem kariem. Mēs nebūsim darījuši visu iespējamo, lai konfrontācijai, naidam un atriebībai, ko uz totalitāru lielvaru ideoloģijas pamatiem joprojām vēlas reanimēt atsevišķi radikālie grupējumi, mūsu sabiedrībā vairs nebūtu dzirdīgu ausu un kaismīgu piekritēju.” (Bērziņš 2012)

Izmaiņas tika veiktas arī oficiālajā atceres rituālā. Abās pusēs karojošo veterānu organizācijas saņēma aicinājumu atzīmēt kara noslēgumu 8. maijā kopā ar valsts amatpersonām un ārvalstu diplomātiskajiem pārstāvjiem Rīgas Brāļu kapos. Notika arī Valsts prezidenta un Saeimas Sabiedrības saliedētības komisijas tikšanās ar bijušajiem karavīriem, lai kopīgi meklētu labāko kara atceres veidu un mazinātu sabiedrības šķelšanos. 2013. gada 8. maijā Brāļu kapos pulcējās salīdzinoši vairāk cilvēku un pasākums jau izraisīja rezonansi sabiedrībā. 2012. un 2013. gadā Saeimas likumdošanas dienaskārtībā ir nonākuši arī jautājumi par Otrā pasaules kara dalībnieka un/vai mobilizētā statusu.

Sociālās atmiņas jautājumi, it īpaši to šķeļošo problēmu risinājumi, ir iekļauti arī 2011. gadā Ministru kabineta pieņemtajās “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņēs 2012.–2018. gadam” (LR MK 2011). Tajās ietvertie pasākumi, domājams, sāks rezultēties nākamajā desmitgadē. Sociālās atmiņas politikas jomā Latvijā ir vēl daudz nerisinātu jautājumu un neizmantotu iespēju. Turklāt Latvijas sociālā atmiņa nav izolēta tikai valsts ietvaros, to ietekmē norises gan Eiropā, gan Krievijā, kas ir gan kaimiņvalsts, gan arī Latvijas iedzīvotāju daļas etniskā dzimtene.

Krievijas ietekme uz Latvijas sociālo atmiņu

Mūsdienu Krievijā vēsture un sociālā atmiņa tiek uzskatīta par svarīgu valdošās elites ideoloģisko un politisko instrumentu, ko tā savās interesēs izmanto gan iekšpolitikā, gan ārpolitikā. Tās pamatprincipu raksturojumam labi kalpo politiķa Konstantīna Kosačeva (*Константин Косачев*) formulētā t. s. vēstures doktrīna. Tajā tiek apgalvots, ka Krievija kā PSRS mantiniece uzņemas visas PSRS saistības,

bet neatzīst nekādu morālu atbildību un tiesiskus pienākumus par padomju varas rīcību un noziegumiem. Tāpat Krievija nepieņem nekādas politiskas, juridiskas un finansiālas prasības par PSRS īstenotajiem iekšējo vai starptautisko tiesību pārkāpumiem, un PSRS īstenotās ārpolitikas sekas 20. gadsimta 30.–40. gados var tikt pārskatītas tikai tad, ja tam piekrīt visas ieinteresētās puses (Кочачев 2010). Šī nostādne izslēdz Padomju Savienības pāridarījumu atzīšanu un pat diskusiju par šiem jautājumiem. Krievijas varas akceptētais pozitīvais Padomju Savienības vērtējums ir iesakņots daudzajās varas sponsorētajās vēstures grāmatās un mediju produktos, lai iespējami mazinātu 20. gadsimta vēstures norišu citādas interpretācijas iespējamību, kā arī izveidotu “patiesības režīmu” ar likumdošanas un birokrātiskiem līdzekļiem (Torbakov 2011: 210).

Jau kopš 21. gadsimta sākuma uzvara karā kļuva par pēcpadomju Krievijas dzimšanas mītu, norāda sociālās atmiņas pētnieks Nikolajs Koposovs (*Николай Копосов*). Tādējādi publiskajā telpā tika akcentēta valsts un tautas vienotība, pieklusināti varas īstenotie noziegumi pret tautu, kā arī apliecināta autoritāras varas, bruņoto spēku un specdienestu nepieciešamība. Šis mīts ietvēra PSRS vainas neatzīšanu karu izraisīšanā, Sarkanās armijas vardarbības un veikto tīrīšanu noliegumu “atbrīvotajās teritorijās” (Копосов 2011: 164–165). Sociologs Boriss Dubins (*Борис Дубин*), vērtējot šo Krievijas atmiņas politiku, atzīst, ka varas izvēlētā Otrā pasaules kara heroizācija, tā kolektīvā tēla monumentalizācija un posta amnēzija liecina, ka atmiņas vietā izvēlēts pieminēklis. Tas nozīmē, ka Otrā pasaules kara traumatiskā norise Krievijā nav pārdzīvota, nav saprasti notikušā cēloņi, to virzošie spēki, gaita un sekas. Tādējādi Otrais pasaules karš nav pārtapis tādā vēstures pieredzē, kas nekad vairs neļautu atkārtoties kaut kam līdzīgam. Krievijas iedzīvotājiem, varai un elitei nav izveidojusies imunitāte pret totalitārismu, patvaldību, ksenofobiju, sociālo pasivitāti un izolacionismu, skaudību un infantilismu, proti, uz visām šīm un līdzīgām parādībām, kas allāž ir nedemokrātisku režīmu pamatā (Дубин 2011: 63–64). Uzvaras simboliskās nozīmes pieaugums pēcpadomju Krievijā faktiski leģitimē padomju totalitāro režīmu, tostarp represijas, badu, nabadzību, masu bojāeju karā. Pēdējo gadu laikā Krievijā veiktās socioloģiskās aptaujas liecina, ka Uzvaras dienu svin 65–75 % iedzīvotāju un tie ir nozīmīgākie vēstures norisēm veltītie svētki (Левада-Центр 2013).

Uzvaras simboliskais cildinājums, raksta sociologs Ļevs Gudkovs (*Лев Гудков*), no Krievijas vēsturiskās apziņas gandrīz pilnībā ir iznīdējis priekšstatus par padomju režīma agresīvo dabu, militarismu, ekspansionismu, sadarbību ar nacistisko Vāciju kara sākšanā un Polijas iznīcināšanā, kara cilvēcisko, sociālo, ekonomisko un metafizisko cenu, valsts vadības atbildību kara izraisīšanā un tā gaitā, kā arī par kara sekām citās valstīs. Impēriskā vēstures koncepcija palielinājusi Staļina autoritāti, pārliecību, ka PSRS karu varēja uzvarēt viena – bez sabiedrotajiem. Uzvaras kā galvenā vēstures simbola statuss liedz morāli, intelektuāli, politiski vai kā citādi racionalizēt tā otro – negatīvo pusi, analizēt kara cēlonību un sekas, kā arī tas ļauj uzturēt pārliecību par vienīgo patiesību un pēc tās dalīt cilvēkus savējos un svešiniekos. Tādējādi kolektīvajā bezapziņā ir nonācis

kara un padomju totalitārā režīma morālais vērtējums (Гудков 2011, 529–533). Politologs un žurnālists Deivids Saters (*David Satter*) ar bažām atzīst, ka pašreizējais Krievijas skatījums uz savu vēsturi uztur disbalansu starp indivīda un valsts vērtību par labu pēdējam. Un tas joprojām veicina Krievijas politikas un ikdienas dzīves praksi, kurā valda pilsoniskā pasivitāte un kurā cilvēkam un viņa dzīvībai ir maza vērtība (Satter 2012: 305–306; sk. arī Ločmele u. c. 2011: 238–253).

Krievijas publiskajā telpā valdošais noskaņojums ar mediju tehnoloģiju palīdzību nonāk arī Latvijā. Tā izpausmes vērojamas ikgadējās 9. maija svinībās Rīgā, Daugavpilī un citās pilsētās, tālab tas ir kļuvis par būtisku faktoru, ar kuru jārēķinās Latvijas vēstures un atmiņas politikas veidotājiem. Pašreizējās Krievijas impēriskās vēstures koncepcijas iemiesojums daļas Latvijas iedzīvotāju sociālajā atmiņā ne tikai bremzē integrācijas procesus, bet kavē arī morālo attīrīšanos no sovjetiskā dzīvesveida un pilsoniski pilnvērtīgas identitātes pastāvēšanu.

Eiropas vēsture

Eiropas identitātē atmiņas, pagātnes un kultūras mantojuma nozīme ir neapstrīdama. Šo pasaules daļu pat mēdz dēvēt par “atmiņzemi”, kuras pilsētas un lauku ainava ir papildīta ar kolektīvās atmiņas darbiem – memoriāliem, muzejiem, laukumiem, mantojuma krātuvēm, mākslas darbiem, kas stāsta par vēsturi. Cilvēku ikdiena nav nošķirta no šīm atmiņas vietām, – daudzi tajās vai to tuvumā dzīvo, strādā, citi tās apmeklē un piedalās dažādos tradīcijas uzturošos un pagātni pieminēšos pasākumos (Macdonald 2013: 1).

Dažādās Eiropas institūcijās pēdējā desmitgadē jautājums par to, kāda ir Eiropas vēsture, kādai tai jābūt un vai ir iespējama/nepieciešama vienota Eiropas vēsture, ir izvirzīts un diskutēts ne vienu vien reizi. 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā vēsturei, tās nacionālajiem grandnaratīviem par valdnieku un tautu sasniegumiem bija svarīga loma nacionālo valstu tapšanā, taču tagadējā Eiropā, kas meklē savu ceļu uz vienotību, ir citas prasības pret vēsturi. Tai ir jāsniedz pagātnes pieredzes – konfliktu, savstarpējās sacensības, sarežģītumu, ambīciju – kritika, jo tā palīdz apjēgt nākotnes trauslumu. Eiropas vēsturē ir bijis maz harmonijas, tajā piedzīvots holokausts, varmācība, asiņaini konflikti ar svešajiem, arī reliģiskie kari, šķiru cīņa, genocīds. Skatījumā uz pagātni derīgs ir līdzsvars starp pašapmierinātību un pašnosodījumu. Kritiskajā domāšanā sakņotā vēstures izpratne ir vajadzīga arī tādēļ, ka vēstures vērtības ir cieši saistītas ar sociālo atmiņu un līdz ar to arī ar individuālo un kolektīvo identitāti. Atcerēšanās ir tā, kas gan laikā, gan telpā rada vienādības jēgu (Pakier & Stráth 2012: 1–4).

Tomēr Eiropas reģionu 20. gadsimta pieredze ir visai atšķirīga. Ir iespējams nošķirt trīs atmiņu režīmus:

- 1) Rietumu atmiņa, ko mēdz dēvēt par Sabiedroto vēstures shēmu un kuras centrā ir sabiedroto uzvara Otrajā pasaules karā un tās sakņojums demokrātiskās iekārtas pārākumā;

- 2) Centrālās Eiropas atmiņa, kuras centrā ir nacistu un to sabiedroto noziegumi un pretestība nacistiskajam režīmam;
- 3) Austrumeiropas atmiņa, kuras kodolu šobrīd veido komunistiskā režīma noziegumi.

Vēsturnieks Konrāds Jaraušs (*Konrad Jarausch*) atzīst, ka šādā situācijā atmiņas eiopeizācija un transnacionālas atmiņas veidošana ir nepieciešama, lai radītu savstarpēju sapratni, kā arī lai kalpotu par leģitimitātes avotu ES pārtapšanai supervalstī (Jarausch 2012, 310–312).

Gan Eiropas likumdošanas un pārvaldes institūcijās, gan medijos un intelektuālajā vidē debates par vēstures vērtībām vērsušās plašumā kopš Centrālās un Austrumeiropas valstu uzņemšanas ES. Galvenās pretrunas raisa attieksme pret Otrā pasaules kara rezultātiem un Centrālās un Austrumeiropas valstu prasība nosodīt komunistiskā totalitārā režīma noziegumus (Rostoks 2011). Šīs Eiropas pagātnes daļas (pār)vērtēšanas rezultāts ir 2008. gada 22. septembrī pieņemtā deklarācija par 23. augusta pasludināšanu par Eiropas staļinisma un nacisma upuru atceres dienu (Eiropas Parlaments 2008) un 2009. gada 2. aprīļa rezolūcija “Par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu” (Eiropas Parlaments 2009). 2011. gada 13.–14. oktobrī Prāgā tika dibināta Eiropas Atmiņas un sirdsapziņas platforma, kuras mērķis ir radīt Eiropas totalitārisma pētījumu institūtu, kura ietvaros tiks veikti zinātniski pētījumi, apkopoti vēstures fakti, veikta regulāra informācijas un dokumentu apmaiņa un organizēti pasākumi, lai veicinātu jaunās paaudzes zināšanas un veidotu kopīgu vēstures izpratni Eiropā.¹

Eiropas institūcijās ir notikusi virkne pasākumu, kuru uzdevums ir skaidrot Centrālās un Austrumeiropas valstu, arī Latvijas, pieredzi komunistiskajā režīmā. Eiropas Parlamentā notikušas konferences “Okupācija pēc atbrīvošanas – Austrumeiropa” (2012), “Dāvids un Goliāts: Mazās tautas totalitāro režīmu jūgā”, “Latvijas traģēdija – 1941”, ceļojošā izstāde “Totalitārisms Eiropā” (2013). Eiropas Parlamentā demonstrēta Dzintras Gekas filma “Piemini Sibīriju” un notikusi grāmatas “Sibīrijas bērni: mums bija tas jāizstāsta” prezentācija Briseles starptautiskajai sabiedrībai (2013), Eiropas Parlamenta ēkā Briselē izveidota Baltijas ceļa aleja (2013). Baltijas valstu traģiskā pieredze Eiropas atmiņas aprītē iekļaujas ar kultūras telpā radītiem naratīviem, piemēram, Sofijas Oksanenas (*Sofi Oksanen*) romānu “Attīrīšanās” (“Puhdistus”, 2008) (kompānija “Solar Films Inc” pēc romāna motīviem veidojusi filmu (2011)), Rūtas Šepetis (*Ruta Sepetys*) romānu “Starp pelēkiem toņiem” (“Between Shades of Gray”, 2011), Sandras Kalnietes “Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” (2001).

Komunistiskā totalitārā režīma noziegumu atcere Eiropā pakāpeniski pieaugs līdz ar zināšanām un šo noziegumu amoralitātes un ilglaicīgo seku apjēgsmi. Debates veido problēmjautājums: vai un kā padomju komunistiskā režīma noziegumi ir salīdzināmi ar nacistiskajiem noziegumiem un vai tie ir vienādojami.

¹ Eiropas Atmiņas un sirdsapziņas platformas (*Platform of European Memory and Conscience*) mājaslapa pieejama <http://www.memoryandconscience.eu> (aplūkota 16.07.2013).

Pašreizējā Eiropā holokausta atmiņa kalpo ne tikai multikulturālajai integrācijai, bet arī humānisma vērtību kaldināšanai (Müller 2012: 32).

Zīmējot Eiropas transnacionālās vēstures un atmiņas metus, Klauss Legevi (*Claus Leggewie*) piedāvā t. s. septiņu apļu koncepciju:

- 1) holokausts;
- 2) gulags;
- 3) etniskās tīrīšanas;
- 4) kari un krīzes;
- 5) koloniālisms un koloniālie noziegumi;
- 6) migrācijas vēsture;
- 7) eiropeiskā integrācija.

Viņš arī norāda, ka gulaga pieredzei būtu jānonāk Eiropas kolektīvajā atmiņā. Vienlaikus tas arī sekmētu t. s. rūgtā vēstures mantojuma pārvarēšanu pašā Austrumeiropā, piemēram, pavērtu iespēju izvērtēt kolaboracionismu ar padomju un nacistisko režīmu, saprast vietējo iedzīvotāju līdzdalību holokaustā, veidot attiecības ar Krievijas atmiņas telpu un iedzīvināt taisnīguma sapratni (Leggewie 2011a; Skudra 2011: 63–72). Latvijas atmiņas politikas uzdevums ir veicināt savas valsts (līdz ar citu postkomunistisko valstu) pagātnes iekļaušanu Eiropas kopējā vēstures stāstā un tās morālo mācību apguvi.

Nobeigums

Pagātne ir ikvienas identitātes daļa, bet sociālā atmiņa – tās veidotāja. Savukārt identitāte nosaka piederību tai vai citai kopienai, mazam un/vai lielam novadam, zemei, valstij. Atskatoties un atceroties kopienas rada priekšstatu par savu laiku un telpu un iztēlojas nākotnes perspektīvu. Atmiņas klātesamība sniedz kontinuitātes un drošības izjūtu, mazina individu un kopienas sociālo vientulību, bet pagātnes neskaidrība, tajā neatrisinātie konflikti, morālo vērtību ignorēšana liek just apdraudējumu, bailes, neuzticību, naidu, atriebes kāri, tādējādi ārdot identitāti un piederību savai zemei.

Latvijas iedzīvotāju pagātnes izpratnē joprojām ir daudz neskaidrību, ļodzīgu morālo kritēriju. Nav arī pārlicības par taisnīguma iespējamību, raugoties uz aizvadīto 20. gadsimtu, zaudēto valsti un bijušo pāridarītāju attieksmi pret saviem noziegumiem. Darbs sociālās atmiņas laukā, aktīva valsts politika ļautu veidot stiprāku un pašapzinīgāku Latvijas identitāti un sakārtotu morāles sistēmu. Daudzas nesenas norises Latvijas kultūras laukā (piemēram, Dziesmu svētki, sasniegumi teātra mākslā, kino, mūzikā u. c.) liecina, ka pagātnē un tradīcijās sakņotās vērtības ir identitātes svarīga daļa.

4.3. NĀCIJAS UN NACIONĀLĀS IDENTITĀTES MORĀLĀ DIMENSIJA

4.3. MORAL DIMENSION OF THE NATION AND NATIONAL IDENTITY

Mūsdienu nācijas un identitātes pētījumi ļauj daudzus teorētiskos diskursus iedalīt četros savstarpēji saistītos virzienos. Pirmais attiecināms uz nācijas makrovērtējumu globalizācijas kontekstā jeb rāmējumā un pārsvarā mēģina racionāli pamatot nācijas ilgtspējības un nākotnes perspektīvas apšaubījumu. Otrais virziens saistāms ar samērā piesardzīgu nācijas uztveri, iekļaujot multikulturālisma, interkulturālisma, multinacionālisma un reāla sociālā dinamisma argumentus un tādējādi apšaubot nācijas stabilitāti un integrācijas mērķus. Šis nācijas un nacionālā valstiskuma pētniecības aspekts galvenokārt atbilst politiskam redzējumam, kur dominējošais ir pamatnācijas un minoritāšu varas jautājums, kas ne vienmēr ļauj nonākt pie racionāli neitrāla, neieinteresēta un saskaņā ar Džona Rolsa (*John Rawls*) teoriju taisnīga novērtējuma. Abi ieskicētie varianti vairāk attiecas uz makroprocesiem un politisko aspektu. Trešā ievirze kopš 20. gadsimta 70.–80. gadiem nācijas skaidrojumam vairāk piemēro liberālisma individuālas brīvas izvēles principus, uzsverot subjektīvu nacionālās piederības aspektu, kas iekļauts nacionālās identitātes jēdzienā. 20. gadsimta 90. gados sevi piesaka ceturtais nācijas redzējums – ikdienas nacionālisms, kuru vispirms izstrādāja Maikls Billigs (*Michael Billig*) un kuru turpina Maikls Skejs (*Michael Skey*), Tims Edensors (*Tim Edensor*) un citi, pievēršot uzmanību gan nācijas simboliskajam aspektam, gan individuālam nacionālās piederības un komunikācijas novērtējumam. Līdz ar ceturto redzējumu uzmanība pievērsta nācijai ikdienas cilvēka dienaskārtībā un domāšanā, turklāt divpusēji: gan ikviena saistībām un atbildībai par nāciju, gan patības identitātes veidošanai un attīstības iespējām nacionālā saesībā. Tādējādi ikdienas nacionālo norišu un notikumu pētījumi neizslēdz, bet papildina nacionālās politikas un politiskās nācijas diskursus. Plaši pazīstamais Benedikta Andersona (*Benedict Anderson*) iztēlotās kopienas (*imagined communities*, 1983) jēdziens tikai atvieglo nācijas subjektīvo un simbolisko pazīmju skaidrojumu.

Jāatzīst, ka līdz ar globalizāciju, intensīviem migrācijas procesiem, jaunām komunikācijas tehnoloģijām mainās nācijas pazīmju struktūra: akcenti no statiskām vēsturiskās teritorijas, robežu, ģeogrāfiskā telpiskuma līnijām vai valodas un kultūras *status quo*, saglabājot minētās pazīmes, pārvietojas uz kolektīvu un individuālu piederības apliecinājumu, izvēli un identitāti. Makrolīmeņa pētījumi tiek papildināti ar mikropieeju, substanciāli statistisku aplūkojumu (Brubaker et al. 2006), nācijas politiskās organizācijas aspektam tiek pievienoti citi, kas raksturo

dinamiskākas un netiešākas nacionālās saesības izpausmes. Tādējādi daudzveidīgo papildinājumu un nošķirumu vidū pamanāma izteiktāka orientācija uz nācijas subjektīvās sensitivitātes, atzišanas un piederības aspektu, ko zināmā mērā veicina jau pieminētais 20. gadsimta otrajā pusē plaši lietotais un daudznozīmīgais nacionālās identitātes jēdziens.¹

Nacionālā identitāte atkarībā no lietojuma izprasta gan kā kolektīva un individuāla etniskās un nacionālvalstiskās piederības uztvere un atzišana, gan kā naratīvu un diskursu kopums, kuros ideoloģijā un kultūrā (mākslā, medijos) apzināti un neapzināti nostiprināti politiski organizēta nacionālā valstiskuma vai etnonacionālisma projekti un procesi, gan kā patības un kolektīvās identitātes izpausme. Identitāte norāda uz to, ka nācijas – etniskā un valstiskā nozīmē – ontoloģiska pastāvēšana līdzīgi tautības ierakstam pasē lielā mērā atkarīga no izvēles un atbalsta. Gan formāla ieraksta izvēle, gan piederības un atzišanas apliecinājums vārdos un darbos kļūst par izvēles lietu – iekļauties valstiski organizētā vēsturiskā telpā vai atstāt to, solidāri būt kopā ar savu un citām kultūrām un kopienām, atzīt nāciju autonomiju un piederību vai atteikties no tās, veidojot citu identitāti migrācijas procesos, piekrist nacionālās organizācijas vai kosmopolītisma taisnīgumam utt.

Līdz ar izvēles iespējām, kuras gan vēsturiski pastāvējušas vienmēr, tikai, iespējams, ierobežotāk un mazāk apzināti, nacionālās identitātes dinamisms saglabā refleksijas un vērtējuma pieprasījumu attiecībā uz izvēles vērtību, tās saprātīgumu, labumu, lietderību. Kaut gan polāra skaidrība domāšanā un ētikā nav atzīta par produktīvu un mūsdienīgu, tomēr vērtējums un tā pieprasījums paliek. Tas izpaužas gan akadēmiskos pētījumos, gan ikdienas jautājumos. Kāda nozīme piešķirama nācijai, nacionālai saesībai un piederībai mūsdienās? Kāda ir nācijas jēga šodien? Kādus sociālus makroprocesus un mikroprocesus tā izraisa? Ko un kā ietekmē nacionālā identitāte? Ko iegūst nācija un ko indivīds ar nacionālās identitātes saglabāšanu, atmešanu vai nomaiņu? Vai un kā, piemēram, identitātes stiprums ietekmē migrāciju? Kādi argumenti nāk par labu kosmopolīstismam un kādi – lokālam nacionālam valstiskumam vai etniskās kopienas atbalstam? Atbildes uz šiem un citiem teorētiskiem un praktiskiem nācijas lomas un nacionālās piederības jautājumiem nav vienkāršas un parasti saglabā pretrunīgus risinājumus, taču tur, kur pastāv izvēle, notiek vairāk vai mazāk apzināts virzienu izvērtējums, un tajā kopā ar vairākām citām nozarēm specializējas arī ētika. Jāatzīst, ka daudzie un dažādie ielogi joprojām pastāvošās nācijas un nacionālās identitātes pētniecībā padara šo sarežģīto parādību izteikti starpdisciplināru: politiskās zinātnes, sociāls psiholoģija, antropoloģija, vēsture, filozofija u. c. atklāj atšķirīgus skatpunktus un citus akcentus/aspektus. Piedāvājot normatīvi vērtējošu ielogu kopā ar jēgpilnas un produktīvas izvēles pamatojumu, kas refleksīvi apliecināts kultūrā un praktiski lietots ikdienas pieredzē, nācijas un tās identitātes ētika var tikai papildināt un padziļināt pētniecības daudzdimensionalitāti.

---

¹ Par identitātes aspektu plašāk sk.: Lasmane 2011.

Lai gan kopā ar mūsdienu vācu filozofu Akselu Honnetu (*Axel Honneth*) nākas atzīt, ka “morālās kategorijas ir tikpat kā izzudušas no socioloģijas teorētiskās vārdnīcas” (Honneth 2012: 98), tās nav aizmirstas pavisam. Uz to norāda gan A. Honneta veiktā franču sociologu Lika Boltanska (*Luc Boltanski*) un Lorāna Teveno (*Laurent Thévenot*) uzskatu kritiska analīze (Honneth 2012: 99–118), gan minētie ikdienas nacionālisma pētījumi, kā arī atsevišķi starptautisko attiecību, kosmopolitisma un pasaules globālās politikas kritiski izvērtējumi (Miller 1995; Bell, 2010 u. c.) Lai arī ne tik plaši un tieši kā Maksa Vēbera (*Max Weber*) politikas novērtējumā un kapitālisma ekonomikas kopsaistē ar morāli 20. gadsimta sākumā vai Dž. Rolsa politiskā taisnīguma meklējumos pagājušā gadsimta 70. gados, ētiskais aspekts sastopams politikas, ekonomikas, nācijas un citu sociālās organizācijas formu un norišu izskaidrojumā (Miller 2007).

Vēstures skice. Nācijas un morāles kopsakars atklāts un uzsvērts ideju vēsturē. Par vienu no pirmajiem darbiem, kurā risināts nacionālās piederības un ētikas kopsakars, uzlūkojams Romas valstsvīra un filozofa Cicerona dialogs “Par likumiem” 52. gadā pirms Kristus (Cicero 1970). Tajā pirmoreiz nošķirta pilsoniskā un etniskā piederība, un šis nošķīrums turpinās līdz pat mūsdienām, tikai lietots atšķirīgos kontekstos un izteikts citā terminoloģijā. Dialogā vēstīts par piederību divām tēvzemēm – dabiskai, no dzimšanas iegūtai, un pilsoniskai, ar likumu noteiktai Romas impērijai. Cicerona tekstā uzsvērts, ka ikvienas Itālijas pilsētas iedzīvotājs ir piederīgs politiskai organizācijai – Romas valstij – un vienlaikus dzīvo savā dzimtajā itāļu etniskās kultūras kopienā. Norādīts pilsonisks pienākums pret politisko, likuma noteikto tēvzemi, kuras vārdā ikvienam jāziedo viss, kas viņam pieder, pat dzīvība, taču par tikpat vērtīgu un dārgu atzīstama kopš dzimšanas iegūtā nacionālā/etniskā piederība.

Individuāla morālās atbildības attieksme pret nāciju vēsturiski tālāk attīstīta vācu filozofijā 18.–19. gadsimtā, īpaši nacionālsociālisma pieredzes sakarā pret runīgi vērtētajās Johanna Gotlība Fihtes (*Johann Gottlieb Fichte*) “Uzrunās vācu tautai” (“Reden an die deutsche Nation”, 1807–1808). Līdzīgi J. G. Fihtes filozofijā aizstāvētajai individuālās brīvības vērtībai, kas uzturama un saglabājama savstarpējā cieņā un citu brīvības atzīšanā, arī nācijas atzītas par tiesīgām attīstīties suverēni un brīvi, pašcieņā un citu apliecinātā pašapziņā. Kaut gan vācu filozofa uzrunas rakstītas Napoleona karu izraisītā vācu nācijas apdraudējuma situācijā, lai vairotu un uzturētu pašapziņu, iedvesmojot patriotiskai tēvzemes aizstāvēšanai, tās satur atsevišķus pārsituatīvus vispārinājumus. 19. gadsimta vidū Eiropā izvērstais nacionālais romantisms turpina J. G. Fihtes iesākto tēvzemes mīlestības un patriotisma tematiku vārdos un darbos – nacionālās kultūras kopsakarā, folkloras vākšanā, mākslā, politikā utt.

Eiropas nacionālromantisma noskaņās izvēles un nācijas morālā novērtējuma ideja uzskatāmi atgādināta franču vēsturnieka Ernesta Renāna (*Ernest Renan*) klasiskajā lekcijā “Kas ir nācija?” (“Qu'est-ce qu'une nation?” 1882), kura veltīta Elzasas un Lotringas apgabalu iedzīvotāju izvēlei pēc franču-prūšu kara – būt par Francijas vai blakus esošās Vācijas sastāvdaļu. E. Renāna vispārināmais izteikums

par nāciju kā ikdienas plebiscītu, kas izskan minētās situatīvās izvēles apjēgumā, ieguvis vispārinājuma raksturu un nav aizmirsts vai uzlūkojams par novecojušu citās izvēles situācijās mūsdienās.

Latvijā ētikas un nacionālās piederības kopsakars, balstoties galvenokārt uz J. G. Fihtes tēvzemes mīlestības ideju, plaši izvērsti Ata Kronvalda 19. gadsimta 60.–70. gadu darbībā.² Tikumība nav pašmērķis, bet veids, kā vislabāk “izpildīt mūsu laiku uzdevumus” (Kronvalds 1935: 27), starp kuriem nacionālā atbrīvošanās, piederības izjūtas un solidāras saesības veidošana atzīta par visnozīmīgāko. Krietnums organiski saistīts ar pragmatisku lietderību, proti, noderīgumu topošās nacionālās kopienas kvalitatīvai veidošanai, savukārt brīva nacionālā saesība un pilsoniskā apziņa atzīta par auglīgu tikumības nosacījumu. Tikumi svarīgi nācijas godam un cieņai, savukārt nacionālās piederības apziņa veicina tikumību. Tādējādi morālā un nacionālā identitāte ir savstarpēji papildinošas: tikumība atzīta par stipras nacionālās pārliecības un identitātes nosacījumu un otrādi – nacionālās saesības ideālisms uzlūkots par auglīgu krietnuma un morālās pilnveides nosacījumu, kas var pārvarēt savtīgas dzīves šaurību.

Mazticība tautai, patmīlība, vienaldzība, vientiesība un klaja kaitniecība nav tikai deskriptīvi konstatēta, bet vienlaikus ar šo noviržu spektra apzināšanos ir izteikts aicinājums nacionālo centienu ietvarā pilnveidot sevi un kopienu, atmodināt kūtros, vienaldzīgos un vājos, uzmundrināt un atbalstīt tos, kuri dara nācijas darbu. Par tikumiem nosaukta uzticamība, godīgums, palīdzība citiem un pašaielīdzība, par svētākajām jūtām – “ticība, patiesība, brīvstība, tēvu valoda” (Kronvalds 1937: 199). Par ļaunumu vairākkārt atzīta vienaldzība un nedrošība, solidaritātes trūkums, tautas nodevība, neīstums. Nācijas ētikā īpaši uzsvērtā solidaritāte, vienotības apziņa, saesības stiprums, kura irdenums izjūsts un piedzīvots ik uz soļa: “Mēs vēl nesajūtam nekādu saiti, kas mūs visus, mācītos un nemācītos, sasienu kopā vienā kūlī, kā **vienas** tautas bērņus.” (Kronvalds 1934: 59)

Kopsakars starp tikumību un nacionālajiem centieniem saskatīts/uzsvērts vairākos savstarpēji saistītos virzienos. Pirmkārt, nācijas veidošana atzīta par morālu uzdevumu kopā ar piederības izvēli topošajai nacionālajai saesībai. Otrkārt, līdzdalība veidojamās nācijas labā novērtēta kā tikumības un pašpilnveides stimuls. Piederības un līdzdarbības izvēle topošajai nācijai atstāta brīvai tikumiskai lemšanai par labu nacionālai kopienai. Treškārt, uzsvērtā nācijas ētikas loma, proti, cieņas pilna attieksme pret savu un citām nācijām, kas izpaužas to atzīšanā un izkopšanā. Tikai cienot piederību savai nacionālajai kopienai, veicināma cieņa pret citām tautām, pret to dažādajām valodām un kultūrām.

Nācija kā ideja, projekts un ikdienas praktiska līdzdarbība atzīta par morāles un cēlu tikumu nosacījumu, kā arī par svētuma un garīguma avotu. Ne vienreiz

² Nācijas un tikumu jautājums nodarbinājis A. Kronvaldu ilgstoši: 1869. gadā vēstulē Bernhardam Dirīķim (1831–1892), bet decembrī skolotājam Jēkabam Pilsātniekam (1838–1879) minēts nodoms izveidot rakstu krājumu, kas “izrāda mūsu tautas tikumus un netikumus” (Kronvalds 1934: 65).

vien tikumības un tēvzemes sakarā lietots godbijības, cieņas un svētuma apzīmējums, uzsverot nacionālās identitātes īpašo un neaizstājamo vērtību. Noziedznieka prāts, kas izpaužas tautas nodevībā, atzīts par lielāku ļaunumu un netikumu nekā kūtrums, vientiesīga neticība sev un tautai. Nacionālā saesība, kā jau norādīts, atzīta par galveno tikumības mēru un nosacījumu. Tādējādi piederība nācijai un darbība tās labā iegūst augstākās ētiskās vērtības un vērtējuma dimensiju.

Mūsdienās nācijas morālais novērtējums ir radikāli vēsturiski mainījies no romantiskas idejas un ticības 19. gadsimtā līdz perspektīvas apšaubījumam un politikorektam nozīmes apkarojumam vai pat pasludināšanai par tabu mūsdienās. Līdz ar nācijas politikorektivizāciju Eiropā, kurā atbalsojas nacionālsociālisma politisko deformāciju sekas, par apšaubāmu un bīstamu dažkārt atzīta nacionālās identitātes vērtība un nācijas emocionāla atzišana, kas iekļauta patriotisma jēdzienā. Taču vienlaikus ir samērā neiespējami izslēgt nāciju no pētniecības un politiskā vai morālā diskursa. Izstumts no politisko vērtību telpas, nacionālisms un nācijas ideālisms atgriežas pieklusinātā nacionālās identitātes un ikdienas nacionālisma apveidā, atgādinot par atbildību, taisnīgumu un citām ētikas izpausmēm.

Ētiskais aspekts. Ētika nodarbojas ar izvērtējumu, kā un kāpēc ir vērts individuāli, komunikatīvi un solidāri būt kopā nacionālajā kopienā. Tā sākas tur, kur notiek savas un citu rīcības apzināšanās jēgas un saprātīguma/lietderības aspekts. No vienas puses, tā nepavēl atzīt, cienīt un mīlēt nāciju stingrā jebūtības izteiksmē: tev jāmīl sava tauta, zeme, valsts, apvienojot triādi vienotā nācijas jēdzienā. Ētika refleksiīvi un analītiski pamato nācijas un tās brīvas izvēles vērtīgumu. Taču, no otras puses, ētikas uzdevums nav tikai refleksiīvi ieteikt, bet uzlabot, pilnveidot izvēli: nācijas un nacionālās identitātes ētika kopā ar pragmatiskiem uzdevumiem atgādina arī par pārindividuāliem mērķiem mūsdienu patērnieciskā kapitālisma apkaimē.

Ētiskā domāšana atšķiras no citiem vērtējumiem vai refleksiīvām darbībām ar atbilstību taisnīgam koplubumam, savstarpējai saesībai, abpusējām saprātīgām attiecībām un iekļauta tādās vērtību zīmēs kā taisnīgums, gods, lepnums, godīgums, krietnums, uzticamība, uzticība, cieņa u. c. Tā atklāj plašāku kopsakaru individuālā izvēlē un tai sekojošā darbībā.

Nacionālās identitātes ētikas komunikācija politikā, pētniecībā, ikdienas dzīvē un kultūrā atzīstama par nozīmīgu tāpēc, ka tā iesaistās sociālajā realitātē kā transformējošs faktors, kas instrumentāli piedalās tādu potenciālu individuālo un sociālo vēlmju un dispozīciju veidošanā, kuru ierosinātā rīcība attiecīgi ietekmē cilvēka saesību sociālajā kopienā, kā arī atstāj pēdas patības identitātes veidošanā, to paplašinot un atklājot pārindividuālus mērķus. Nacionālās identitātes pētījumi iegūst teorētisku vispārinājumu un pragmatisku nozīmi, kad tie noskaidro nacionālās saesības apzināšanos, sevis ievietojumu tajā un gatavību sargāt un attīstīt kultūrsociālu esamību darbībā, ko Miroslavs Hrochs (*Miroslav Hroch*) nosaucis par nācijas atjaunināšanu (*renewal*: Hroch 2000).

Nacionālās identitātes un ētikas kopsakars aplūkojams vairākos aspektos. Tas rodams, pirmkārt, makroskatījumā uz nāciju kā vēsturisku sociālās saesības un

sociālpolitiskas organizācijas formu. Otrkārt, tas iekļaujas mikroaplūkojumā – kā identitāte un identifikācija, kura apliecina nācijas atbalstu, ignoranci vai noliegumu, kolektīvā un individuālā rīcībā ietekmē nacionālo saesību un patību. Treškārt, ētisks pamatojums nepieciešams, lai izvērtētu konkurējošos nāciju diskursus mūsdienu publiskajā telpā.

Makropieceja: nācijas ētika. Ne tikai vēsturiskā nacionālsociālisma un citu nācijas politisko pārspilējumu un deformāciju dēļ, bet arī mūsdienu globalizācijas un multikulturālisma kopsakarā, kā jau norādīts, izvirzīti daži nācijas problemātiskuma un apšaubījuma argumenti, kas skar tās morālo aspektu. Tie vispirms attiecas uz universālām cilvēktiesībām un universālu jeb vispārēju taisnīgumu, kura īstenojumā nācijas piederība dažkārt mūsdienu liberālismā atzīta par ierobežojošu šķērslī. Otra iebildumu kopa izriet no sociālā dinamisma, migrācijas un multikulturālisma, kas nācijā politikorekti saredz attīstības tendences ignorējošu lokālismu un iekšēju norobežošanu kopā ar tajā iekļauto varas, nevienlīdzības un konfliktu potenciālu. Līdz ar to izvirzās jautājums par nācijas pastāvēšanas jēgu un par tās morālo nozīmi, īpaši ņemot vērā, ka nācija joprojām sevi piesaka par daudz nozīmīgu sociālu procesu ierosinātāju.

Kāpēc nacionālā saesība atzīstama ne tikai par dzīvotspējīgu, ontoloģiski pastāvošu sociālās dzīves organizācijas veidu, bet arī par morālu vērtību? Atbilde uz šo un citiem nācijas nozīmīguma pamatojumiem meklēta 20. gadsimta komunitārisma (Čārlzs Tailors (*Charles Taylor*), Maikls Volzers (*Michael Walzer*), Alasers Makintairs (*Alasdair MacIntyre*) u. c.) un liberālisma (Dž. Rolss, Jesaja Berlins (*Isaiah Berlin*), Tomass Neidžels (*Thomas Nagel*), Ronalds Dvorkins (*Ronald Dworkin*) u. c.) diskusijās, kuras mūsdienās pieklusušas. Diskusiju rezultāts zināmā mērā apkopots Č. Tailora darbos, kuros par pārpratumu atzīts abu virzienu pretnostatījums, apliecinot gan individuālās brīvības vērtību, kura nav iespējama izolētībā, ārpus kopienas un mijdarbības, tāpat kā par karikatūriski ekstrēmu atzīts uzskats par kolektīvu veidojumu ierobežojošo funkciju – kontroli pār individuālu dzīvi (Taylor 1996: 98–108). Kanādas filozofs par nozīmīgu sociālu vērtību uzskata lojalitāti un uzticību atsevišķai vēsturiskai nacionālpolitiskai organizācijai, kuru līdzīgi Georgam Vilhelmam Frīdriham Hēgelim (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) atzīst par reālu brīvības balstu pagātnē un nākotnē (Taylor 1995: 196–200).

Vairāku 21. gadsimta pētnieku darbos nācijas nozīmīgums uzsvērts cilvēka patības kopsakarā. Piemēram, Anrī Štulmans (*Henri Sztulman*) konstatē, ka globalizēta kopienas dzīves standartizācija atzīstama par desubjektīvizācijas un pat depersonalizācijas avotu: “Pašreizējā globalizācija vedina uz aizstājamu, anonīmu un vientuļu (*solitary*) subjektu veidošanu; līdz ar tradicionālo sabiedrības organizācijas formu izirumu vājinās ģimenes, lokālu kopienu (*village*), kā arī starppaudžu sadarbības loma zināšanu un prasmju tālāknodošanā. Nav brīnums, ka postmodernais cilvēks bez šīm nozīmēm zaudē savu struktūru, kā arī stingru un ilgtspējīgu iekšējo organizāciju; bez noteiktiem identifikācijas pieturpunktiem (*points*) nav iespējama stabila (*lasting*) identitātes konstrukcija.” (Sztulman 2008: 26–29)

Izraēlas sociālpsihologi Ohads Dāvids (*Ohad David*) un Daniels Bartals (*Daniel Bar-Tal*) uzskata, ka nācija un nacionalitāte (*nationality*) “turpina būt ārkārtīgi spēcīgs identitātes komponents kaut vai tāpēc, ka tā [nācija] joprojām ir vienīgais pamats kolektīvai suverenitātes prasībai. Dažādās zemeslodes vietās tā nepārstāj būt daudzu spēcīgu procesu virzošais spēks” (David & Bar-Tal 2009: 354).

T. Edinsors savukārt norāda, ka nācijas ir “iekļautas ikdienas uzskatos par pasaules uzbūvi (*the way the world is*) un apveltītas ar morālu vērtību, kuras paceļ nāciju pāri citām sociālām grupām” (Edensor 2002: 11). Nācija un piederība tai viņa tekstos atzīta par pašsaprotamu un dabisku lietu kārtību, kurai pienākas uzticība, lai dzīvotu kopā ar savējiem un aizstāvētu kopību un saesību, cienot citu nacionālo saesību līdzāspastāvēšanu.

Mikropieja, kā jau norādīts, attiecas uz nacionālās identitātes, kā arī indivīda un kopienas divvirzienu attiecībām. Kā norāda M. Billigs ar ikdienas nacionālisma jēdzienu un Džons Hačinsons (*John Hutchinson*) ar kultūras nacionālisma jēdzienu, nācijas pastāvēšana saistāma ar īpašu morālu piederības vērtību, kas apliecina emocionāla un racionāla atbalsta stiprumu vēsturiski veidotai saesībai, kura atzīta valstiski un ekonomiski un kura apliecināta un tālākattīstīta kultūrā. Pozitīva attieksme pret vēsturi, dabas vides estētiku, elitāro, etnisko un populāro kultūru, valūtu, nācijvalsts konkurētspēju, sasniegumiem sportā, mākslā, ekonomikā utt. raksturo identitāti un ietekmē identifikāciju ar nāciju.

Nācijas un indivīda/patības attiecības pieder mikrolīmeņa pētniecībai un izsakāmas **identifikācijas** jēdzienā. Pēc Rodžera Brubeikera (*Rogers Brubaker*) uzskatiem, identifikācija procesuāli aizstāj smagnējo grupismu jeb grupas piederību (Brubaker 2006: 8–9).

Identifikācija nozīmē atzišanu par savu, kas savukārt izraisa rūpju un atbildības intenci. Mārgareta Mūra (*Margaret Moore*) min vairākus argumentus par labu nacionālai kopienai salīdzinājumā ar kosmopolitismu:

- 1) atbildības arguments;
- 2) kultūras dažādību izaicinājuma arguments;
- 3) arguments par labu atsevišķu nāciju spējai uzturēt taisnīgumu, kas apšaubā taisnīguma teorijas universālismu;
- 4) arguments par kosmopolitiskā taisnīguma imperiālisma potenciālu (Bell 2010: 131).

Identifikācija saistīta ar morālo identitāti, kuru mēdz iedalīt refleksīvajā un saistību identitātē. ASV ētikas teorētiķe Kristīne Korsgāra (*Christine Korsgaard*) izveidojusi praktiskās morālās identitātes jēdzienu grāmatās “The Sources of Normativity” (1996) un “Self-Constitution: Agency, Identity and Integrity” (2009), kur ar praktisko identitāti saprasts vērtējums un pašvērtējums attiecībā uz dažādām saistībām, lomām un attiecībām, pilsonību, līdzdalību etniskajās vai reliģiskajās grupās, amatu, profesiju utt. (Korsgaard 2009: 20). Refleksīvā identitāte veidojas kultūrā, īpaši ētikas zināšanās un komunikācijā, kā arī diskursīvās praksēs – filozofijā, medijos, literatūrā. Būtiska ir saikne starp morālās identitātes izpausmēm un veidiem, kādā morāle strukturē patības identitāti – to, kas es esmu:

“Dažs no tiem var būt īpaši dziļš un nav iespējams viegli no tā atteikties, to atvairīt vai mainīt manu attieksmi pret to. Citu var viegli ignorēt, taču iemesli atraidīšanai izaug no citām manas identitātes dziļākām struktūrām, kas ir fundamentālākas daļas tam, kas es esmu.” (Moland 2011: 371)

Morālā identitāte nācjas kopsakarā raksturo individuālu saistību – principu, normu un vērtību kopumu, kas nosaka patības attieksmi pret nāciju, to respektējot un identificējoties ar to, lai atbildīgi līdzdarbotos un attīstītu tās kultūru, ekonomiku, demokrātiju. Tā izpaužas, pirmkārt, līdzdalībā, rūpēs un atbildībā un apliecina vēlmi un gatavību nereti atteikties no sev izdevīgā un lemt pārindividuali nācjas labā, brīvprātīgi uzņemoties saistības un pildot tās.

Otrkārt, nacionālā identitāte veidojas, pastāv un atklājas saesības vēlmju kultivācijā, apzināšanā un vairošanā. Saesība nozīmē vēlmi un gatavību sabūt kopā, veidojot kopesību jeb saesību/saesamību/saesmi, ko izsaka dabisks daudzskaitļa 1. personas vietniekvārda “mēs” lietojums kā identifikācijas zīme. Morāla vēlme īstenojas pienākumā un atbildībā, kā arī uzticībā nācijai un valstij – dodošām, nesavtīgām attiecībām, kuras atbilst brīvprātīgam dāvinājumam, kas pretstatāms maiņas attiecībām. Kā raksta Žans Liks Marions (*Jean Luc Marion*), dāvana atzīstama par kaut ko augstāku nekā lieta pati un tās identitāte ar sevi pašu (Marion 2011: 526–527).

Identitāte un atzišana. Nacionālās identitātes un morāles kopsakaru mūsdienās palīdz noskaidrot atzišanas jēdziens, kas, balstoties uz G. V. F. Hēgeļa filozofiju, izstrādāts Aksela Honneta, Pola Rikēra (*Paul Ricœur*) u. c. filozofu darbos. Franču filozofs P. Rikērs devis priekšroku atzišanas jēdzienam salīdzinājumā ar identitātes uzplūdiem multikulturālisma ietekmē, saskatot zināmu vardarbību, kas iekļauta identitātē, kura izslēdz citus: “Termins “atzišana” man šķiet daudz nozīmīgāks par [terminu] “identitāte”, kas vairāk attiecas uz multikulturālisma debašu laiku. Identitātes priekšstatā iekļauta vienīgi tāpatības ideja, kamēr atzišanas jēdzienā tieši integrēta citādība, kas pieļauj to pašu un citu. Identitātes prasība vienmēr ietver sevi kādu vardarbības daļu attiecībā pret citiem. Pretēji tam atzišanas meklējumi paredz (*implies*) savstarpējību.” (Ricoeur 1998: 60)

Nāktos piebilst, ka atzišana drīzāk uzlūkojama par auglīgu identitātes papildinājumu, nevis pretstatījumu. Nācjas kopsakarā tā nozīmē atbalstu dabiski vēsturiski veidotai kopienai un tās valstiskai organizācijai (zeme, tauta), kas radusies brīvā pašidentifikācijā un veicina motivējošu vēlmi iepazīt un attīstīt nāciju ekonomiskā, politiskā un kultūras aspektā.

Nācjas atzišanas veidi var būt dažādi. Tie izpaužas vismaz trīs virzienos un izraisa daudzveidīgu atbilstošu vēlmju virkni. Atzišana var notikt ontoloģiski, epistemoloģiski un pragmatiski. Ontoloģiskā vēlme apliecināta nācjas vēsturiskajā telpā kopā ar valodu un kultūru, kas tajā ievēdota un pastāv. Epistemoloģiskā vēlme izpaužas izziņas gatavībā un interesē par savu un citām kopienām, kā arī atbildībā pret kopīgu vēsturisko naratīvu un atmiņu. Pragmatiskā/praktiskā vēlme atklājas nācjas darbā un kopienas mērķu īstenojuma līdzdalībā. Atzišana var notikt, modificējot savas vēlmes mijdarbībā ar citām cilvēkbūtnēm: citu atzišana ļauj

indivīdam ierobežot savas individuālās vēlmes un brīvi rīkoties, valdot pār tām un tās modificējot. Nācija ir vēlmju modifikācijas un paplašinājuma ierosinājums.

Atzišana izpaužas dažādi – gan ritualizēti un simboliski ar līdzdalību valsts svētkos un citos nacionālās kultūras notikumos, gan emocionālā ikdienas attieksmē pret nacionālās valsts simboliem vai praktiskā solidarā un pozitīvā ekonomiskā un demokrātiskā politiskā darbībā. Tā izpaužas cieņas pilnā attieksmē pret savu un citām tautām. Abu – savas un citu tautu – kopsakaru apliecina, piemēram, Imanta Ziedoņa ceļojumu epizodes. “Dzejnieka dienasgrāmata” lasām simboliskā darbībā apliecinātu un problematizētu atzišanu: “Semas pārejā izrokam katrs pa mazam kalnu ciedrēnam, es vismazāko, tādu, lai var ievīstītu mugursomā ielikt. Un pēkšņi gribas mājās būt, parādīt mazo viesi, iestādīt to blakus Baltijas pilādzim, mūsu smilti... Varbūt aug?” (Ziedonis 1965)

Citas tautas atzišana var izpausties attieksmē pret valodu, to respektējot, mācoties un lietojot, kā arī atšķirīguma tolerantā pieņemšanā.

Atzišana izpaužas nācijas un māju simboliskā salīdzinājumā un neskaitāmās citās ar nāciju tieši un netieši saistītās racionālās un emocionālās darbībās. Piederības izteikšanai nereti izmanto ģimenes līdzību, kurā attīstās kopsajūta un savstarpējas rūpes, atbildība, pienākumi.

Nacionālo diskursu ētika. Individuālai un kolektīvai atzišanai par labu nāk pozitīvi, nāciju apliecinājoši diskursi publiskajā telpā. Ir jāpiekrīt Pjēram Burdjē (*Pierre Bourdieu*), ka “indivīdus un grupas objektīvi definē ne tikai tas, kas tie ir, bet arī tas, par ko tos uzskata” (Burdjē 2004: 183).

Nācijas vērtību apliecinājoši diskursi stabilizē nacionālo identitāti. Nicinoša, noniecinoša un pazemojoša attieksme var vājināt pozitīvu piederības apziņu un lojalitāti, kā tas vairākkārt uzsvērts postkoloniālās kultūras pētījumos. Ir svarīgi, īpaši mazām nācijām, kā tās atzīst citi un kā racionāli un emocionāli tiek uzņemta atzišana vai neatzišana, kura nacionālās identitātes vājuma un nenoteiktības gadījumā var ietekmēt piederības vēlmi, pašapziņu un pašlepnumu. Negatīvs diskursus var nopietni mazināt atzišanas vēlmju intensitāti un destabilizēt identitāti.

Tematisko ievirzi politiskajā ideoloģijā, medijos un mākslā, kā arī ikdienas komunikācijā, kas iekļauj attieksmi pret nāciju un saesmi un līdzdalību tajā, kā arī cerību uz tās ilgtspējību un perspektīvu – atzišanu vai neatzišanu –, pieņemts izteikt ar nacionālā diskursa jēdzienu. Nacionālais diskursus ir tematisks vizuālās, audiālās un verbālās komunikācijas saturs, kas tieši vai netieši saistīts ar etnisko un politisko saesību nacionālā kopienā. Nācija nav uzlūkojama tikai par valstisku institūtu un robežu kopumu vai valodas un kultūras savdabību, bet arī par apziņas lauku, kura verbalizēta un komunikatīvi iekļauta politiskos, ekonomiskos un kultūras diskursos. Nacionālie diskursi ir uzlūkojami par procesuāli noteicošiem nacionālās identitātes raksturotājiem un uzturētājiem.

Diskursus ir verbālā, vizuālā un audiālā valoda, kādā runā, domā, izjūt nāciju un piederību tai. Diskursus parasti raksturo pretrunīga dažādība, tie attīstās situatīvi, dinamiski un procesuāli, veidojot sarežģītu tīklu, kurā iekļautas faktu, instrumentālās un ideju zināšanas, kā arī emocionāli piederības un lojalitātes

vēstījumi. Nacionālie diskursi papildinās un pārtop, tie ietekmē attieksmi pret nacionālo valsti, valodu, kultūru un stimulē vai attur no līdzdalības tās saimnieciskajā, politiskajā un kultūras dzīvē, veicinot vai vājinot identifikāciju ar to.

Nacionālā diskursa veidošanās var notikt individuāli un kolektīvi, organizācijā un komunikatīvi. Tā veidošanā iesaistīti politiķi, kultūras pārstāvji, jebkuri cilvēki savstarpējā ikdienas komunikācijā, taču liela loma gan vēsturiski, gan mūsdienās pieder intelektuāļiem. Uz intelektuāļu lomu nacionālā diskursa veidošanā norādījis viens no vadošajiem nācijas un identitātes teorētiķiem Entonijs Smits (*Anthony D. Smith*), atzīdams tos par nacionālās kultūras veidotājiem, kuriem pieder auglīga loma nacionālisma jēdzienu, mītu, simbolu un ideoloģijas radīšanā un analizēšanā (Smith 1991: 94). Tādējādi intelektuālajā elitē iekļaujami rakstnieki, mākslinieki, vēsturnieki, folkloristi, filozofi, žurnālisti, teātra un kino režisori. T. Edensors pievieno reklāmu un sabiedrisko attiecību veidotājus, filmu un televīzijas producentus, sporta varoņus u. c. populārās kultūras cilvēkus. Paplašinot nacionālā diskursa veidotāju loku, viņš uzsver, ka nācija mūsdienās ir kļuvusi sarežģītāka, mobilāka un atrodas potenciālā kultūras hibridu veidošanas stāvoklī. (Edensor: 9)

Plašs ir nacionālā diskursa tematiskais horizonts. Tajā iekļauta vēsture, kultūra, sports, ekonomika un politika, tradīcijas un simboli, sadzīve, pieklājība, attiecības ar citām nacionalitātēm valstī un citām nācijām utt. M. Skejs sistematizējis atbildes uz Lielbritānijas iedzīvotājiem uzdoto jautājumu: "Ar ko jums asociējas šī valsts?" Viņš nošķīris vairākas kategorijas: institūti, raksturojumi, materiālie objekti, cilvēki, vērtības, vietas, prakses, pat laikapstākļi, kas raksturīgi Lielbritānijai. Kategorijas un piemēri viņa nacionālās piederības pētījumā veido piecas nacionālā diskursa dimensijas: politisko, telpisko, laika, kultūras un savstarpējo attiecību dimensiju (Skey 2011: 41).

Mediju loma. Mūsdienās īpaši nozīmīga loma nacionālā diskursa veidošanā ir medijiem, kuriem ir lielas iespējas plašsaziņā izmantot jaunās komunikatīvās tehnoloģijas, sevišķi internetu un sociālos tīklus. Ik dienu atkārtojot un nostiprinot vienas un tās pašas shēmas un vienkāršas patiesības, cilvēki tiek pieradināti pie noteikta priekšstata jeb nācijas koptēla, veidola, tēla, kurš var dzīvot savu dzīvi un ietekmēt individuālu un kolektīvu nacionālo identitāti. Vairākkārtēja atkārtošana nostiprina tā sauktās intertekstuālās ķēdes (Skey 2011: 42). Atkārtojumi pieradina un nemanot padara ziņas par neapzinātiem ikdienas priekšstatiem. Veidojas rutinēti kanoni, kas automātiski nosaka attieksmi un dispozīciju.

Nācijas naratīvi kultūrā un medijos izraisa tās vai citas kognitīvās un pragmatiskās vai simboliskās vēlmes, piederības izjūtas un aktivitātes, kas dažkārt sašaurināti izpaužas ekonomiskā nacionālisma jēdzienā un patērnieciskā pragmatismā, ko vairāk vai mazāk sekmē nacionālā valsts. Vēlmes, kā zināms, kalpo par aktīvu saikni starp apziņu un darbību.

Mediji tiek izmantoti arī ideoloģiski. Ideoloģijas mērķis ir attaisnot varu, tās sacensībā par dominanci un hegemoniju iekļaujot naratīvus, kas mobilizēti, lai manipulatīvi pamatotu attiecīgās varas prioritāti un pamatotu tās leģitimitāti.

Nacionālais diskurss medijos var izpausties tieši pret nāciju un nācijvalsti kopumā vai pastarpināti – attieksmē pret kādu no nācijas pazīmēm, piemēram, valodu, robežām, valūtu vai citām ekonomiskām, politiskām un kultūras norisēm. Katrai nacionālai valstij ir sava tematika, tāpēc nedaudz ielūkosimies nacionālo diskursu tematikā Latvijas medijos, īpaši laikrakstos un to portālos.

Latvijas diskursi medijos. Visa ar nāciju saistītā informācija un naratīvi, ko izsaka nacionālās saesības jēdziens, kas iekļauj gan nacionālo valstiskumu, gan etnisko piederību, ir atzīstams par nacionālā diskursa sastāvdaļu. Multikultūras vai divkopienu sabiedrībās, kāda ir Latvija ar latviešu un krievu kopienām vai R. Brubeikera pētītā Rumānijas pilsēta Kluža (*Cluj*) ar rumāņu un ungāru kopienām, veidojas pretruna starp nacionālo valstiskumu un etnisko piederību citai nācijai, neveicinot solidaritāti un identifikāciju ar mītnes zemes kultūru, politiku, ikdienas dzīves kopību, dzīves stilu utt. Minētā pretruna un konflikts atklājas latviešu un krievu medijos. Identifikācija ar Krievijas vēsturisko impēriju vai mūsdienīgu Krievijas nacionālo valstiskumu krievvalodīgajā publiskajā telpā ir stiprāka un intensīvāka par identifikāciju ar Latviju un latvietību, kā par to liecina, piemēram, vadošais krievu laikraksts “Вести сегодня”, kura tirāža sasniedz 24 tūkstošus. Tajā bieži ar ironiju, agresivitāti un naidīgumu uztverta un atveidota ne tikai Latvijas ekonomika un politika, kam analoga attieksme rodama arī latviešu medijos, bet arīniecīgā nacionālā teritorija, militārais potenciāls, vēstures un kultūras notikumi, piemēram, Dziesmu svētki u. c. norises. Turpretī plaši atspoguļotas Krievijas imperatoru Romanovu dinastijas 400 gadu svinības vai apcerēta Ziemeļu karā kritušo krievu karaspēka varoņu piemiņas vieta Lucavsalā. Minētie diskursi attur no integrācijas Latvijas valstī. Identifikācija ar dzimto Krieviju medijos savukārt izraisa okupācijas traumas atbalsi latviešu presē, sociālajos medijos un kopienā. Krievijai un tās atzīšanai veltītie cieņas un patriotisma pilnie diskursi kopā ar izteiktu Latvijas valstiskuma un valdības lēmumu augstprātīgu emocionālu nolīgumu, ironija par niecīgo teritoriju, kultūru, vēsturi utt. kultivē atsvešinātību un izolāciju, padarot mazefektīvu integrācijas politiku. Uz formālu identitāti ar valsti norāda arī apzīmējuma “latvijieši” (*латвийцы*) lietojums krievu presē, no kura atturas latviešu mediji, neatsaucoties uz piedāvājumu integrācijai vienotā Latvijas valstī. Krievu laikraksta “Вести сегодня” diskurss ir atsvešinātības un citas identitātes piesātināts.

Savukārt nacionālo identitāti latviešu medijos īpaši nestiprina proporcionāli lielais negatīvo ziņu daudzums. Minēto ievirzi par vienu no svarīgākajām nacionālās piederības izvēlē raksturo arī M. Skejs: “Paņemiet rokā jebkuru britu vietējo laikrakstu, un jūs tur atradīsiet fokusējumu uz nāciju vai nu sporta zvaigžņu aktivitātēs, vai politiķu rīcībā un cilvēku ikdienas uzvedībā. Nelaiimes ziņojumos uzsvērti Lielbritānijas iedzīvotāji, kuri izdzīvojuši negadījumus, britu bezdarbnieki, pat laika ziņas vēstītas nacionālos terminos.” (Skey 2011: 6)

Dominējošā informācija par ekonomisko un finanšu stāvokli un Latvijas valdības politiskajiem lēmumiem reti mēdz būt pozitīva un nācijas nākotni aplicinoša. Negatīvai attieksmei piepulcināmas ziņas par zemo labklājības līmeni

un nabadzību, demogrāfisko situāciju, ko smagāku padara izbraukšana no valsts labāka atalgojuma un darba meklējumos, kā arī bažas par nenovēršamo imigrantu pieplūdumu nākotnē. Ticība nācijas idejai vājinās politisku neveiksmju dēļ, ko atklāj mediji: tie ir koruptīvi darījumi, varas tuvredzība, sīkumainas ķildas un savtīgums. Tādējādi veidojas pārsvarā traumatisks nācijas apdraudējuma kopskats, ko laiku pa laikam mīkstina ziņas par ekoloģiski tīro, industriāli neiznīcināto dabu, kas iekļauta skaistuma un sirsnīgas pieķeršanās diskursos, par Latvijas mākslinieku vai sportistu starptautiskiem panākumiem, atsevišķu cilvēku veiksmes stāstiem uzņēmējdarbībā vai lieliem nacionāla mēroga kultūras notikumiem.

Starp daudzajiem draudiem nācijai un tās kultūrai Latvijā pamatoti izceļas okupācijas seku reāla un simboliska klātbūtne. Arī vēsture iesaistīta identitātes shēmu kristalizēšanā, un tajā laiku pa laikam uzpeld dramatiskā pagātne, kas izraisa upura pozīciju. Kā norāda P. Rikērs, atsaukdamies uz Cvetanu Todorovu (*Цветан Тодоров*), “upura pieredze dod tiesības sūdzēties, protestēt un izvirzīt prasības” (Ricoeur 2006: 86). Šāda pozīcija iemieso zināmas privilēģijas, citus pozicionējot kā parādniekus. Lai mazinātu vēsturiskās atmiņas lomu konfliktu saglabāšanā, dažkārt pavīd ieteikums atteikties no vēstures un atmiņas. Īstenībā vēsturiskās atmiņas ētikā ietilpst pienākums rast taisnīgu līdzsvaru starp pagātnes nodarījuma atceri un vitālu dzīvotspēju tagadnē bez atdarīšanas obligātuma. Taču pārorientēt visu atmiņu otrpus stihiski tapuša diskursa ir grūti vai neiespējami, īpaši tad, ja vēsturiskā taisnīguma meklējumi nav pārliecinoši vai pašapziņas trūkuma izraisītā nedrošība to nepieļauj. Maz iespējama ir universālu paraugvērtību un formulu rašana, kas būtu piemērotas visiem gadījumiem, kuros iesaistīta traumatiskā atmiņa.

Sistematizējot diskursus nacionālajos dienas laikrakstos “Diena”, “Latvijas Avīze” un “Neatkarīgā Rīta Avīze”, par noteicošiem atzīstami valodas, ekonomiskā nacionālisma, emigrācijas, vēsturiskās atmiņas un citi diskursi. Latvijā nacionālās identitātes diskurss veidojas pretrunīgs, bieži eklektisks, bikls un nedrošs. To uz īsu brīdi noteiktāku un pašapzinīgāku padara jau minētie nacionālās kultūras notikumi, kuru vidū izcila loma ir labi organizētiem Dziesmu svētkiem, sportistu panākumiem vai mākslinieku starptautiskam vērtējumam un valsts publicitātei. Dažkārt provinciāla lepošanās ar atsevišķu uzņēmēju vai mākslinieku panākumiem pasaulē var dominēt pār lepošanos ar Latviju kā nācijvalsti kopumā vai ar tās koptēlu un stāvokli Eiropas Savienībā (ES). Var tikai apbrīnot A. Kronvalda un citu 19. gadsimta izglītoto cilvēku pārliecību par latviešu nācijas nākotni, kad nekādu notikumu, kas apliecinātu nācijas vērtību, vēl vispār nebija.

Nacionālās identitātes procesuālu nenoteiktību postsociālisma nācijās R. Brubeikers skaidro kā samērā formālu, nevis faktisku nacionālo valstiskumu un autarķiju. Viņš norāda uz lielo krievvalodīgo procentu, kas gan lingvistiski, gan politiski izraisa pastāvīgu izdzīvošanas un neatkarības apdraudējuma stāvokli. Arī emigrācijas plūsma un imigrācijas iespējamība nākotnē vairo bažas par nācijas suverēno nākotni. Rodas satraukums par valodas un kultūras saglabāšanu, ko pastiprina kārtējais vēsturiskais emigrācijas vilnis, kā arī imigrācijas iespējamība.

Multikulturālisms un globalizācija, kā norāda M. Skejs, ir procesi, kuros daudzi saskata nācijas svētuma, pastāvēšanas un tās viendabības (*homogeneity*) apdraudējumu. (Skey 2011: 65). Netaisnības un upura diskurss pastāv blakus samērā biklam mazas, bet neatkarību ieguvušas suverēnas ES dalībvalsts diskursam.

2013. gada 21. martā Latvijas medijos vairākkārt tika pieminēts tas, ka kopš neatkarības atjaunošanas pagājušas 7884 dienas. Šis skaitlis sarunās, bet galvenokārt medijos pieminēts tāpēc, ka jaunatgūtais suverēnais valstiskums pārsniedzis iepriekšējās neatkarīgās nācijvalsts pastāvēšanas ilgumu par vienu dienu. Kad šī kolektīvā monogrāfija būs nonākusi pie lasītāja, dienu skaits, kas sniedzas pāri pirmās brīvvalsts ilgumam, būs pieaudzis, taču valstiskuma un neatkarības skaitliskais aprēķins salīdzinājumā ar citām pasaules nācijvalstīm joprojām ir niecīgs.

Starp daudziem identitātes veidojumiem un aspektiem nacionālā identitāte uzlūkojama par vienu no pašsaprotamākajām un stabilākajām kopesības un patības identitātēm. Īslaicīga līdzdalība kādas grupas vai organizācijas darbībā nav salīdzināma ar nacionālās identitātes vēsturisko nozīmīgumu.

Globalizācija un ES integrācijas procesi – ekonomiskie un politiskie – izraisa jautājumu par nāciju pastāvēšanu. Iespējams, ka ar laiku nācija būs atzīstama par kopjamu un saudzējamu kā viss, kas pakļauts cilvēka (masu) domāšanai un lemšanai.

Kā viss vēsturiski tapušais, arī tas, kas mūsdienās iekļauts nācijvārdā, ir vēsturiski mainījis savu formu, un līdz ar to piedzīvo citu interpretāciju salīdzinājumā, piemēram, ar 19. gadsimta nacionālromantismu. Taču, neraugoties uz nacionālās identitātes dinamismu, palikusi nemainīga saesības nepieciešamība, lai kopīgi darītu darbus, kas paveicami tikai vienprātīgā kopesībā nacionālvalstiskā kopienā.

5. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE KOMUNIKĀCIJAS PROCESĀ

5. NATIONAL IDENTITY IN COMMUNICATION PROCESSES

5.1. SVĒTKU SVINĒŠANA UN PATĒRĒŠANA. REKLĀMA UN PATĒRĒTĀJU IDENTITĀTES

5.1. CELEBRATION AND CONSUMPTION. ADVERTISING AND CONSUMERS' IDENTITIES

Identitāte un patērniecība ir tēmas, kas interesējušas pētniekus daudzās jomās – gan filozofijā, socioloģijā, antropoloģijā, gan psiholoģijā un psihoanalīzē. Taču mazāk skatīts tas komunikācijas aspekts, kas būtiski ietekmē patērētāju identitātes veidošanos. Mūsdienās identitāte un patērniecība tiek aplūkotas kā dinamiski procesi, kurus mēs paši aktīvi veidojam, pārveidojam, izvēlamies, lietojam. Tajos iesaistīti kā mediji un organizācijas, tā paši cilvēki – tādējādi mēs īstenojam savu dzīves filozofiju, attieksmi pret pasauli, vēlmes un priekšstatu par to, kādus mēs vēlamies sevi redzēt paši un kādus lai mūs redz apkārtējie. Viens no iemesliem, kāpēc patērniecībai ir tik liela ietekme uz mūsu identitāti, ir mūsdienu steidzīgais dzīvesveids, tāpēc mums nepieciešami viegli un ātri uztverami, kā arī emocijām un nozīmēm bagāti kodi (ko atpazīst arī pārējie), kas apkārtējiem sniedz priekšstatu par mūsu personību un vērtībām. Ja ne ikdienā, tad svētku reizēs mēs noteikti apdomājam, kā radīt šo īpašo svētku sajūtu. Lai arī svētki bieži vien ir emocionāls notikums, tos pavada virkne racionālu izvēļu un rīcību. Patēriņš, dažādu produktu iegāde ir kļuvusi par nozīmīgu mūsu ikdienas sastāvdaļu. Cilvēki izdara savas izvēles, pamatojoties ne tikai uz kāda produkta lietošanas vērtību, bet viņi katrā lietā iegulda savu personīgo simbolisko nozīmi. Savukārt zīmoli, izmantojot dažādus reklāmas instrumentus, dod mums norādes šo nozīmju izpratnē.

Identitātes un patēriņa mijiedarbības teorētiskie aspekti

Par sabiedrības vērtību un uzvedības maiņu, kā arī ražotāju ietekmi uz sabiedrību rakstījuši jau patēriņa socioloģijas pamatlicēji Makss Vēbers (*Max Weber*) un

Torsteins Veblēns (*Thorstein Veblen*). M. Vēbera viedoklis par mūsu (Rietumu, industriālo, kapitālistisko) sabiedrību un tās iekšējo dinamiku ir cieši saistīts ar apgaismības laikmeta mantojumu, kas teorētiski izstrādāts 19. gadsimta pozitīvās sociālās filozofijas un politekonomiskās situācijas iespaidā (Bauman 1983). M. Vēbers uzskatīja, ka cilvēku rīcību pārvalda intereses (materiālās un garīgās), nevis idejas, taču arī ideju radītās “pasaules ainas” ļoti bieži kā pārmijnieki noteikušas sliedes, pa kurām interešu dinamika virzījusi tālāk cilvēka rīcību (Vēbers 2004). Sociologs norādīja, ka līdz ar daudzveidīgajām dzīves iespējām indivīds ir arvien mazāk apmierināts ar stingrām un nediferencētām grupas noteiktām dzīves formām, tāpēc arvien vairāk viņš vēlas veidot savu dzīvi individuāli un baudīt sava darba augļus, kā pats uzskata par labu esam (Weber 1978). Arī amerikāņu sociologs un ekonomists T. Veblēns patēriecību atzina par veidu, kā mēs iegūstam un demonstrējam savu statusu, vienlaikus kritizējot pieaugošo ražošanu un patēriņu un norādot uz nodarījumu apkārtējai videi. T. Veblēns uzskatīja, ka kapitālisms tā labākajās izpausmēs ir patriarhālā, savtīgā barbarisma un matriarhālās, humanistiskās ražošanas sajaukums, taču barbariskais komponents ir guvis virsroku (Riesman 1995). T. Veblēna pieejā sajaukušās atziņas no bioloģijas, antropoloģijas, socioloģijas un psiholoģijas jomām – viņš uzskatīja, ka ekonomisko uzvedību ietekmē kā individuāli, tā sociāli faktori.

Pētnieki ilgu laiku personības identitāti uzskatījuši par statisku kodolu, kas pilnībā izveidojas pēc pusaudža vecuma (Erikson 1968). Jaunākos pētījumos identitāte tomēr netiek uztverta kā galaiznākums, bet gan kā nepārtraukts process, kas pastāvīgi mainās. Viens no galvenajiem identitātes jēdziena skaidrojumiem vēsta, ka identitāte nav produkts un ka tā nav dota/piedēvēta. Par indivīdu modernā izpratnē var runāt tikai tad, kad identitāte kļūst par atvērtu jautājumu, nevis slēgtu kategoriju, kas ir jau definēta, aprakstīta un pieņemta (Bauman 1996). Tādējādi identitāte ir process, kas norisinās konkrētos un specifiskos mijiedarbības gadījumos, individuālo monolīto konstrukciju vietā stājoties identitāšu virknēm. Identitāte ir nozīmju kopums, kas definē indivīdu brīdī, kad tas ieņem noteiktu lomu sabiedrībā, gan piederot pie kādas grupas, gan apzinoties sevi kā personību. Tomēr personas identitāte neveidojas tikai no šī brīža sajūtām par sevi, bet ietver arī nākotnes redzējumu (Goldberg 1999). Tas gan nenozīmē, ka individuāla izvēle ir vienīgā, uz ko tiekties patērētājiem, jo tieši pievienošanās vēlamajām sociālajām grupām ir svarīgs elements patērētāja identifikācijas projektā. Dažādas pakāpes harmonija un disharmonija var pastāvēt starp indivīda dzīves projektu un patērētāju kultūru, kuras sastāvdaļa ir viņš pats, tādējādi vai nu apstiprinot patērētāju kultūru, vai mēģinot izvairīties no tās (Therkelsen & Gram 2008).

Postmodernajā pieejā identitāte nav vienkārši kaut kas indivīdam piemītošs, bet gan stratēģija, kuru indivīdi var izmantot, lai radītu jaunas un dažādas alianses (Cranny-Francis, Waring, Stavropoulos, & Kirkby 2003). Tas ļauj labāk izprast identitātes un patēriņa savstarpējo mijiedarbību – patēriņš kā identitāti veidojošs elements un radītajai identitātei atbilstošās patēriņa prakses veidošanās pamats. Arī identitātes veidošanās ar patēriņa paradumu palīdzību nav vērtējama kā

noslēgts process – neskatoties uz to, ka patērētāji tiecas ticēt “īstajam sev”, tas ir nepārtraukts process, ko raksturo savas identitātes meklējumi un pārbaudīšana (Therkelsen & Gram 2008). Mūsdienu patērētājs ir identitātes meklētājs – viņš var un drīkst konstruēt sevi. Neviens vairs nenorāda cilvēkiem, kādiem/kam tiem jābūt, bet cilvēki paši izvēlas, kā definēt savu dzimti, vecumu, šķirisko piederību un dzīves stilu (McCracken 2005). Tomēr tas nenozīmē, ka cilvēki šīs identitātes veido ārpus jebkādam ietekmēm un ļoti apzināti, bieži vien ir novērojamas dažādas tradīcijas un rituāli, kas palīdz apzināties savu izcelsmi un piederību, kā arī saprast, kuri zīmoli vai kāda veida komunikācija atbalsta šo sevis izteikšanas vēlmi. Patēriņš kļuvis par individu lietoto pamata stratēģiju vērtības radīšanai, ko sekmējis vājais piesaistījums tradicionālajām mākslas formām, reliģijām un politikai. Tādējādi tieši iepirkšanās definē to, kas mēs kā indivīdi esam un kādi kā sabiedrība vēlamies kļūt (Zukin 2005).

Šajā identitātes meklēšanas un veidošanas procesā cilvēki saņem dažādus stimulus – dzīvesstila žurnāli reklamē identitātes, veikali sola tās pārdot, psiholoģija sola atklāt cilvēku “patiesās” identitātes (Simon 2004). Tas viss tieši vai netieši rosina uz darbību, pieņemot, ka tā varēs sasniegt gaidīto piederības izjūtu. Indivīdi izpauž sevi ar viņiem piederošo lietu starpniecību (Ferguson 1996). Ar tām tiek demonstrēts apkārtējai pasaulei – es atbalstu šādu dzīvesveidu (piemēram, zaļo domāšanu), es piederu kādai grupai (mākslinieciski domājošie, lietīšķie, modernie), es to varu atļauties. Tas skaidrojams ar ideju, ka “pareizo” lietu iegūšana mūsdienās ir kļuvusi par vitālu nepieciešamību ne tik daudz pašu preču, bet gan psiholoģiska labuma dēļ – identitātei, popularitātei un laimei (Dittmar 2008).

Ir viegli noniecināt patēriņš kā seklu un bez dziļākas nozīmes. Vairāki autori kritizē patēriņš, norādot, ka tā tiek izmantota nevis kā patiesības meklējumu teorija, bet gan kā ideoloģija, ko var izmantot, lai atbalstītu pieaugošās biznesa intereses (Lodziak 2002). Tomēr, ja sākotnēji patēriņš pētījumi balstījās uz masu patēriņš pieeju un patērētāju kā pasīvu būtni, ko radījusi kultūras industrija un reklāma, pieņemot, ka cilvēks ir mūžīgi neapmierināts, nemierīgs, satraukts un garlaikots (Lasch 1978), tad pēdējās desmitgadēs orientieris ir ļoti būtiski mainījies uz aktīvu un pilsonisku patērētāju, kurš ir radošs, pārliecināts un racionāls cilvēks, kas formulē savu personisko identitāti un kalpo sabiedrības interesēm (Trentmann 2006).

Lai arī ikdienas iepirkšanās paradumi dod zināmu vielu izpratnei par individuālo identitāti, ir vērts aplūkot svētku svinēšanas un komunikācijas ietekmi uz identitāti, skatot to plašākā nacionālā kontekstā. Patērētāju sabiedrībā cilvēkiem ir tendence sociālo eksistenci iztēloties kā tīklojumu. Ikdienišķā līmenī cilvēku personiskajās dzīvēs tas izpaužas kā konkrētu draugu vai paziņu loks, kas tiek nepārtraukti novērtēts un pielāgots savām interesēm (Brinkmann 2008). Cilvēki ir ne tikai racionālas, bet arī emocionālas un sociālas būtnes, kas iesaistās produktu iegādē, patērēšanā un atbrīvojas no tiem, lai veidotu jēgpilnu dzīvi (Therkelsen & Gram 2008). Tieši svētki dod iespēju rast emocijas – dot un saņemt dāvanas, radīt noskaņu un veikt darbības, kas rada kopības izjūtu. Patērēšana nav tikai pieredze.

Patērētāju rīcībai, kas vērsta uz patēriņa priekšmetiem, var būt neskaitāmi veidoli: tā ir dzīva pieredze, kas uzmundrina, garlaiko, izklaidē vai pat sanikno, bet tā nozīmē arī to, ka mēs tuvināties sev svarīgiem priekšmetiem un resursiem, ar ko piesaistām sev citus, lai viņus pārsteigtu, iedraudzētos ar viņiem vai vienkārši tēlotu kādu lomu (Holt 1995). Šādas lomu spēles bieži var novērot svētkos, turklāt uz “pareizo” uzvedību nereti norāda dažādu preču ražotāji. Svētki nav vienādi visiem un visur, tos nosaka kā reliģiskās, tā nacionālās un arī atsevišķu sociālo grupu veidotās tradīcijas.

Svētku loma patērnībā un identitātes veidošanā

Sabiedrībā, kas ekonomisko attīstību ir izvirzījusi par galveno vērtību pārī citām, cilvēki arvien vairāk un vairāk laika velta darbam un uzņēmējdarbībai, nevis ģimenei, sabiedrībai un atpūtai. Lai gan uz vienu iedzīvotāju darba stundu daudzums nedēļā nav ievērojami palielinājies, daudzi cilvēki strādā virsstundas, ņem darbu uz mājām. Interneta straujā attīstība sekmē nodarbinātību un uzņēmējdarbību, vienlaikus ļaujot šo vidi izmantot arī praktiski neierobežotām izklaides un iepirkšanās iespējām. Virtuālajā vidē nav svētdienu, Ziemassvētku vai citu svētku dienu. Tāpēc vēl jo būtiskāka loma ir svētkiem, ko svinam reālajā pasaulē – kopā ar ģimeni un sev svarīgiem cilvēkiem. Gan pētījumu kompānijas, gan lielākie tirgotāji regulāri veic aptaujas, vaicājot cilvēkiem, cik lielas naudas summas viņi grasās tērēt gaidāmajos svētkos. Tas liecina par plānotajiem tēriņiem un vēlmēm, ko iespējams izmantot komunikācijā, mudinot iegādāties konkrētas preces kā svētku svinēšanas elementu.

Centieni atvēlēt vairāk vietas un laika ģimenei, sabiedrībai, reliģiskajai dzīvei un svētku dienām reti ir saistīti ar vēlmi atjaunot tradīcijas. Šie centieni bieži vien nav uzskatāmi par vienkāršu aicinājumu atgriezties pie pagātnes ieradumiem, ievērot rituālus un paradumus, pamatojot to ar apgalvojumiem “tā mēs allaž esam darījuši” vai “tā novēlējis Dievs vai Svētie raksti”. Tā vietā sabiedrība saskaras ar vēl plašākām izvēles iespējām, tās dalībnieki ir aicināti izvērtēt, kurus no esošajiem rituāliem viņi pielāgos savam dzīvesveidam un kādus jaunus rituālus ieviesīs, lai nošķirtu “svēto” no pasaulīgā. Šie centieni ietver arī tādas nekaitīgas darbības kā aicinājums izslēgt mobilos tālruņus dažādos pasākumos u. tml.

Amerikāņu profesore Elizabete Pleka (Pleck 2004) norāda, ka amerikāņiem rituāli nodrošināja atbildi uz šo jautājumu – tie palīdzēja noteikt savu identitāti, taču norādīja arī uz izmaiņām identitātē, jo saikne starp rituālu un identitāti ir daudzšķautņaina. Nacionālā identitāte ir kolektīvs noskaņojums attiecībā uz piederību vienai un tai pašai tautai un dalīšanās ar lielāko daļu atribūtu, kas atšķir šo tautu no citām (Guibernau 2007).

Svētku dienas ir simboliskas, jo svarīgākos tās veidojošos elementus (aktivitātes, ēdienus, dažādos noteikumus un paradumus) būtībā nav iespējams izskaidrot, saikne starp šiem elementiem un svētkiem ir patvaļīga. Tāpat kā valsts karogs izraisa daudz lielāku pietāti nekā auduma gabals, no kā tas izgatavots, tieši

tāpat glāze vīna, kas tiek izmantota reliģiskos rituālos, raisa nesalīdzināmi lielāku godbijību nekā glāze vīna, kas tiek izdzerta bārā (Etzioni 2004). SKDS pētījumā (SZFII_demo_A2-C5, SKDS, 2010. gada novembris–decembris) tika uzdots jautājums: “Vai Jūs pēdējo 3 gadu laikā esat lietojis kādu no šiem karogiem – kā nozīmīti, piespraudi, lentīti, mašīnas rotājumu, galda rotājumu, nesis sporta sacensībās vai līdzīgos pasākumos, uzvilcis pie mājas tad, kad to neprasa valsts likumi un noteikumi?” Aptaujas rezultāti rāda, ka vairāk nekā trešdaļa – 37,2 % ir lietojuši tieši Latvijas karogu, mazāk nekā piektā daļa – 10,4 % Sv. Georga lenti, 5,1 % Krievijas karogu, kā arī 3,1 % – Eiropas Savienības (ES) karogu. Salīdzinoši nedaudzi lietojuši kādas organizācijas karogu (2,6 %), ģimenes karogu (2 %) vai kādas citas valsts karogu (1,3 %). Vairāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju nav izmantojuši nevienu no minētajiem simboliem. Tas rāda, ka mums nav raksturīgi demonstrēt savu nacionālo vai sociālo piederību ar šiem atribūtiem. Lai arī pētījumā sīkāk netika skaidrotas situācijas, kurās tieši karogs ticis lietots, var pieņemt, ka biežāk tas bijis sporta vai citos publiskos pasākumos, bet mazāk – ģimenes svinībās vai personīgo notikumu sakarā.

Par valsts svētku svinēšanu Latvijā veikts pētījums, kas atklāj, ka gan ekspertu un mediju vidū, gan sabiedrībā valda visai atšķirīga izpratne par dažādiem valsts svētkiem, to izcelsmi un svinēšanas jēgu mūsdienās (Zepa 2008). Šajā pētījumā redzams, ka daļai iedzīvotāju valsts svētki ir interesanti un nozīmīgi tieši ar izklaidējošo elementu – brīvo laiku, atpūtu ar ģimeni un draugiem. Vēl vairāk – no valsts svētkiem viņi sagaida, ka tie pildīs galvenokārt svētku dalībnieku izklaides uzdevumus, nevis kopības izjūtas, vienotas pilsoniskās identitātes veidošanas un nostiprināšanas funkcijas. Tieši šo aspektu veiksmīgi izmanto tirgotāji, rosinot vairāk tērēt un baudīt svētkus.

Svētkos pieņemts gan klāt galdus, gan dāvināt dāvanas. Laikā, kad viss svinēšanai nepieciešamais tika gatavots pašu spēkiem, svētku galds liecināja par saimnieces prasmēm, turpretī mūsdienās ierobežotā laika dēļ daļa svētkiem nepieciešamo lietu tiek nopirkta jau gatava. Zinot, ka patērēšana darbojas kā valoda, kādā cilvēki savstarpēji komunicē (Baudrillard 1998), varam pieņemt, ka arī svētku preču komunikācijai ar reklāmas vai citu komunikācijas instrumentu virzīšanu ir īpaša loma. To apstiprina aptaujas, kurās cilvēki pauž plānoto rīcību, piemēram, svētku galda klāšanā. Tā 2011. gada nogalē veiktajā “TNS Latvia” pētījumā cilvēki atzīst, ka, lai iegādātos visus nepieciešamos produktus svētku galdam, vidēji tiek plānots apmeklēt trīs tirdzniecības vietas un tērēt apmēram 20–30 latus. Vairāk nekā puse aptaujāto plāno iepirkties “Maxima” (60,8 %) un “Rimi” (54 %) veikalos, gandrīz trešdaļa – tirgū (31 %). Starp izvēlētajiem produktiem un ēdieniem tiek minēti salāti (74 %), saldumi (63 %) un piparkūkas (61 %), tāpat dažādi alkoholiskie dzērieni – vīns, šampanietis, vermutis (45 %). Zinot šos svētku svinēšanas plānus, uzņēmumi jau laikus var plānot komunikāciju, aktualizējot zīmolus un produktus, kas labi iekļautos svētku rituālos. Diemžēl publiski nav pieejami dati, kas ļautu izdarīt secinājumus par populārākajiem pirktajiem produktiem un zīmoliem uz

katriem svētkiem un veikt korelāciju starp šo produktu un zīmolu reklāmām un pārdošanas apjomiem.

Atšķirībā no daudzām Rietumvalstīm, kur cilvēku iespēju brīvi izvēlēties un iegādāties jebkādas preces ierobežoja tikai materiālās iespējas, Latvijā par patērētāju sabiedrību mēs varam runāt tikai pāris pēdējo desmitgažu kontekstā. Plašais piedāvājums un daudzie zīmoli, kas komunicē, mudina skatīties un analizēt veidu, kā cilvēki izdara izvēles. Ir skaidrs, ka lēmums pirkt konkrēto zīmolu vai produktu/pakalpojumu, nav balstīts tikai uz tā fiziskajiem aspektiem. Par to, ko mums sola konkrētais produkts vai pakalpojums, kā jutīsimies to lietojot, kādas mūsu vēlmes un sapņus tas piepildīs, visbiežāk vēsta reklāma.

Zīmolu un reklāmas loma identitātes veidošanā

Mēs dzīvojam postmodernā pasaulē, kur patērniecība ir kapitālistiskās sabiedrības ietekmīgs simbols (Zepf 2010). Ļoti pamanāmi tā ar reklāmu palīdzību tēlaini caurvij publisko un privāto sfēru. Šajā sabiedrībā patēriņam ir nozīmīga loma. Tas ir cieši saistīts ar sevis sajušanu un veidošanu (Todd 2011). Preces vairs netiek piedāvātas tikai kā materiālu kopums – tās sola apmierināt noteiktas vēlmes un vajadzības, ko nosaka to lietojums. Mūsdienās ir praktiski neiespējami iegādāties kādu produktu, kas nebūtu saistīts ar konkrētiem identitātes simboliem, ko pircējs tiem noteicis apzināti vai kā citādi. Atzīstot to, var pieņemt, ka patērniecība eksistē kā sevis apzināšanās veids.

Īpaša vieta mūsu ikdienas informācijas iegūšanā, tostarp par dažādām precēm un pakalpojumiem, ir masu medijiem. Pētnieki Deivids Kruto (*David Croteau*) un Viljams Hoins (*William Hoynes*) norāda, ka mediji, veidojot saturu, balstās uz populārām lietām, vietām, procesiem un auditorijas pozicionējumu, kas tai ir svarīgs, demonstrējot to ar attieksmes vai naudas patēriņu (Croteau & Hoynes 2006). Tas ļauj uzņēmumiem precīzi atlasīt informācijas kanālu un vēstījuma formu, lai veicinātu savas produkcijas noietu. Patērētājs ir jāuzrunā ļoti precīzi un atbilstoši viņa gaidām, pretējā gadījumā identificēšanās vietā zīmols var tikt uzskatīts par nepievilcīgu.

Reklāmdevēji vēlas uzrunāt visas auditorijas – kā pieaugušos, tā bērnus. Psihoanalītiķi norāda uz situācijām, kurās darbā aizņemtie vecāki savu prombūtni bērniem kompensē ar dāvanām un šo pieradumu pārņem arī bērni (Zepf 2010). Uzņēmēji, apzinoties šo cilvēku vēlmi, aktīvi piedāvā preces un pakalpojumus, kas sola radīt kopības izjūtu un pozitīvas emocijas. Komunikācijas profesionāļi aktīvi veic dažādus pētījumus, lai noskaidrotu auditorijas noskaņojumu, gaidas un izjūtas, lai tām pieskaņotu reklāmas vēstījumus. Tipisks piemērs ir lidostas, kur pēdējā brīdī pirms izlidošanas cilvēki tiek mudināti padomāt par tuviniekiem, iegādājoties tiem dāvanas. Visbiežāk tām nav nekāda sakara ar valsti, kurā atrodas lidosta un kuru apmeklējis cilvēks.

Tomēr, lai arī daļa autoru to kritizē, kopumā patērniecības sniegtajām izvēles iespējām ir daudz pozitīvu efektu. Iespēja iepirkties, izvēlēties un iegūt savu

“patieso es”, kā arī būt kustībā mūsdienu patērētāju sabiedrībā nozīmē brīvību (Bauman 2001). Mūsdienās vidējais patērētājs ir labāk izglītots, gudrāks, vairāk ceļo un lieto zīmola preces nekā jebkad agrāk (Silverstein & Fiske 2003). Patērētājs zina, ka daudzas preces pēc to funkcionalitātes ir ļoti līdzīgas. Turklāt aizvien pieaug konkurences radītie produktu atdarinājumi un komunikatīvie trokšņi, kamēr zīmoli ievieš zināmu skaidrību, pārliecību, pastāvību, statusu, piederību. Zīmoli nosaka izvēles, tie rada attieksmes, prestižu, sociālo stāvokli, ļauj prognozēt uzvedību. Zīmoli nozīmē identitāti, identitāte – jēgpilnu esamību (Olins 2008). Tāpēc patērētāji dod priekšroku tiem zīmoliem, kuru paustās vērtības un personība saskan ar viņu pašu vērtībām un personību. Patērētāji zīmolu komunikācijā meklē to, par ko jau sen runā pētnieki – iespēju ietekmēt savu nepilnīgo vai ievainoto identitāti un celt pašcieņu. Un reklāma 19. gadsimta beigās palīdzēja sasaistīt konkrētas preces, kas bija tirgū, dodot taustāmu un nopērkamu saturu kompensējošiem sapņiem (Bauman 1983).

Zīmoli mēdz ietvert sevī idejas un stereotipus par noteiktām vietām, kultūras un vēstures procesiem (Moor 2007). Taču zīmoli, kā tos saprot patērētāji un klienti, var tikt uztverti arī kā stereotipi. Tas skaidrojams ar faktu, ka zīmoli ir emocionāli pievilcīgi, tāpēc pārdevējs var pavēstīt to ar metaforām, kas parāda produkta, pakalpojuma vai uzņēmuma cilvēciskās īpašības (Sweeney & Chew 2000). Zīmoli ir sabiedrības apziņā esoši psiholoģiski koncepti, kas nepastāv paši par sevi, bet eksistē tikai kā priekšstatu un asociāciju summa patērētāja prātā (White 2000). Taču reklāmdevēji, pārzinot šos priekšstatus, var izmantot tos komunikācijā, lai radītu atbilstošās izjūtas un vajadzību pēc konkrētu zīmolu precēm vai pakalpojumiem, kas atbilst noteiktam dzīvesveidam un tradīcijām. Zīmolu svarīgākais uzdevums nav radīt identifikāciju ar produktu vai norādi uz tā ražotāju, lai gan arī tam ir būtiska nozīme. Biežāk tam ir simboliska forma, kas pauž viedokli par noteiktām sabiedrībā dominējošām idejām, vērtībām, ideāliem (Holt 2004). Zīmolus vajadzētu analizēt konkrētas komunikācijas kontekstā – ņemot vērā laiku, vidi, auditoriju un kontekstu. Tieši reklāmu saukļi nereti pasaka priekšā cilvēkam, kā viņam vajadzētu justies, lietojot kādu produktu, piemēram, zināmais sauklis “Jo es esmu tā vērtā” (*L'Oréal*). Kā teikts uzņēmuma mājaslapā, šis sauklis radīts 1973. gadā ASV, kad Rietumu pasaulē bija jūtamas sociālas pārmaiņas un sieviešu emancipācijas kustības ietekme, taču 90. gados sieviešu kolektīvo vērtību popularitātes iespaidā sauklis tika modificēts uz “Jo mēs esam tā vērtas”. Tas apliecina patērētāju noskaņojuma un reklāmas vēstījuma ciešo mijiedarbību.

Reklāma piesaista preces vai pakalpojumus konkrētai nozīmei, kas parāda simbola, attēla vai vārda attiecības ar precī, lai novērstu patērētāja uzmanību no lietas praktiskās nozīmes un akcentētu piederību konkrētam dzīvesstilam. Tā patērētāji top atkarīgi no zīmola ietvertās simboliskās nozīmes, kura kļūst neaizstājama viņu patības veidošanā un demonstrēšanā (Olins 2005). Mēs izvēlamies zīmolus, ar kuru starpniecību pieņemam, ka tie izprot mūsu vēlmes, un spējam sevi saistīt ar zīmoliem, kam piemīt noteikta nozīme un aura. Reizēm zīmoli tiek lietoti tādēļ, lai atspoguļotu to, kas mēs esam, reizēm savukārt to, par ko mēs tiecamies kļūt,

bet visbiežāk mēs izvēlamies zīmolus, kas mums piedāvā dažādas pieredzes (Gobé 2009). Šī izvēle ir saistīta gan ar cilvēka ģimenes un attiecību stāvokli kādā konkrētā dzīves periodā, gan nodarbošanos, vidi, kurā tas uzturas, un sevis pieņemšanu.

Patēriņš un svētku svinēšana. Patērētāju identitātes transformācijas

Raksta pētnieciskā daļa veltīta patērētāja identitātes konstrukcijām reklāmas vēstījumos. Patēriņa kultūrai, patēriņa praksēm Latvijas sabiedrībā ir bijis savs noteikts attīstības ceļš, kuru ietekmējusi gan padomju laika pieredze, gan piedzīvotie transformācijas procesi. Lai sniegtu visaptverošu ieskatu un gūtu pilnīgāku izpratni par patēriņa praksēm un patērētāja identitātēm šodienas sabiedrībā, ir analizētas padomju, pēcpadomju un šodienas patēriņa prakses un patērētāja identitātes svētku svinēšanas aspektā. Tādējādi katrā analizētajā laikposmā īpaša uzmanība pievērsta svētku komunikācijas reklāmai kā patēriņa attīstības indikatoram un identitātes atspoguļotājam.

Patēriņības kultūras nostiprināšanās pēcpadomju sabiedrībās neapšaubāmi atstājusi ietekmi uz individu un sociālo grupu identitātēm, piedāvājot jaunas, atšķirīgas vērtības, dzīvesstilus, labas dzīves standartus. Reklāma ir nozīmīga pēcpadomju perioda patēriņības kultūras sastāvdaļa, un tās analīze sniedz būtiskas zināšanas par pārmaiņas procesu nozīmi sabiedrības un indivīda dzīvē. Reklāma un patēriņa kultūra sekmēja pārejas procesus, atbalstot un nostiprinot jaunas prakses, vērtības, paradumus un dzīvesstilus.

Pētījuma veikšanai izvēlēti žurnāli “Zvaigzne”, “Liesma” un “Padomju Latvijas Sieviete”, kas pārstāv padomju periodu (1985.–1991. gads). Žurnāli “Liesma”, “Sieviete”, “Santa”, “Klubs” pārstāv transformācijas un pēcpadomju laikposmu līdz Latvijas kļūšanai par ES dalībvalsti (1992.–2004. gads), bet mūsdienu svētku un patērēšanas aspekti analizēti žurnālā “Ieva” (2012. gads). Par analīzes avotu izraudzītas katra laikposma populārākajos dzīvesstila žurnālos ievietotās reklāmas. Izvēlētais laikposms ir ļoti plašs un pārstāv atšķirīgus ekonomiskos, sociālos un kultūras apstākļus. Mūsdienu, šāda izvēle sniedz plašu ieskatu patēriņa un svētku reprezentācijā un to izmaiņās. Padomju periods pētījuma ietvaros ir pārstāvēts ar nelielu analīzes posmu, tādējādi šeit paveras plašas iespējas turpmākiem pētījumiem. Šī pētījuma ietvaros padomju periods ir analizēts, lai precīzi ilustrētu patēriņa attīstību un patērētāja identitātes transformācijas, kas Latvijā noritējušas pēdējo 20 gadu laikā.

Pētnieciskajā daļā aplūkota padomju, pēcpadomju un mūsdienu patēriņa un identitāšu veidošana un atveidošana reklāmās un žurnālu vēstījumos. Pētījumā izmantota vizuālā kontentanalīze (Rose 2005) reklāmas atlasē un izpētē. Ar kontentanalīzes palīdzību atlasītas reklāmas, kurās vizualizēti un pieminēti svētki un/vai svētku svinēšana. Šajās reklāmās analizēts vizuālais un tekstuālais vēstījums patērētāja, patēriņa un svētku konstrukciju noteikšanai. Analītiskajā daļā aprakstīts, kas katram laikposmam ir raksturīgs patēriņa un identitātes attiecībās, kā arī

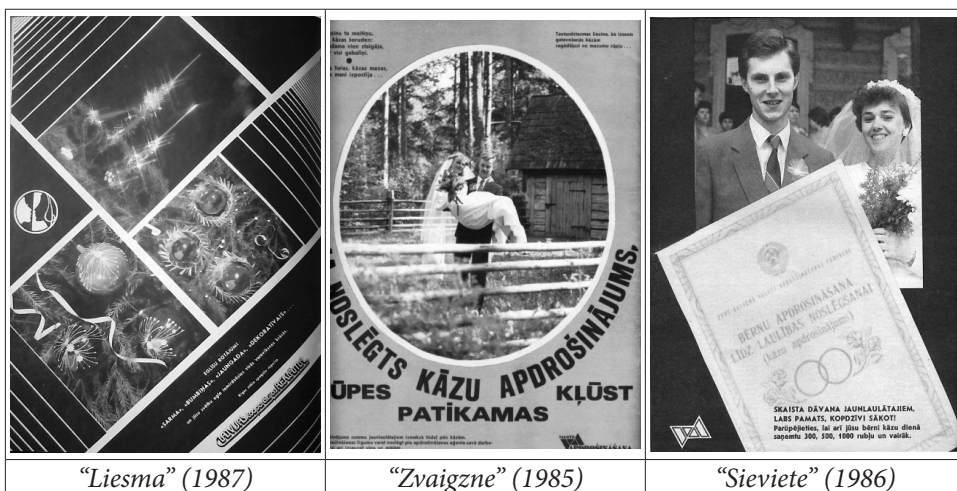
sīkāk analizēts svētku un patēriņa aspekts, lai sniegtu detalizētāku ieskatu patēriņa un identitāšu savstarpējās mijiedarbības izpausmēs.

Padomju patērētāja identitāte. Svētku aspekts

Žurnālu “Zvaigzne”, “Liesma” un “Padomju Latvijas Sieviete” analīze (1985–1991)

Patēriņš sociālismā, pastāvot centralizētai ekonomikas plānošanai, atšķiras no patēriņa iespējām tirgus ekonomikas apstākļos. Tomēr arī padomju sistēma radīja patērētāju, kas apzinās dzīves pieredzēšanu ar paša neradīto objektu un lietu starpniecību (Humphrey 2002). Taču Rietumu patērētāja un padomju patērētāja pieredzes ir visnotaļ atšķirīgas. Tam ir vairāki iemesli – patēriņa preču un pakalpojumu deficīts, preču dažādības un izvēles ierobežojums, preču un pakalpojumu zemā kvalitāte, rokdarbi un mājražojumi kā iespēja kompensēt formālo patēriņa prakšu ierobežojumus. Būtiska ir tieši izvēles ierobežotība vai pat trūkums, kas padomju patērētājiem radīja vienojošu izjūtu par patēriņa piešķiršanu neatkarīgi no indivīda izvēles, nevis patēriņu kā apzinātu un individuālu izvēli (Humphrey 2002). Tomēr, lai gan individuālais patērētājs šo situāciju varēja uztvert kā ierobežojošu, tā veicināja un uzturēja sociālisma ekonomikas sociālās izlīdzināšanas uzdevumus (Stitzel 2005).

Runājot par reklāmas nozīmi aplūkotajā laika periodā, jāatzīmē, ka kopumā reklāma tiek cildināta kā noderīgs instruments padomju plānveida ekonomikā. Konkurenci rosinoša reklāma nebija pieļaujama, jo vēlmes, kuras nav piepildāmas, nevar tikt rosinātas. Tāpēc padomju reklāmas galvenā funkcija bija iepazīstināt patērētāju ar jauniem un nepazīstamiem produktiem un palīdzēt likvidēt produktu uzkrājumus, kad piedāvājums pārsniedz pieprasījumu esošo cenu līmeni (Hanson 1974).

Padomju perioda analīze reklāmā liecina, ka svētki un patēriņš netiek komunicēti. Svētki nav patēriņeciskoti. Svētku motīvs kā tāds reklāmā parādās ļoti reti. Oficiālie valsts svētki reklāmās netiek attēloti vai izmantoti kā pārdošanas, produkta prezentēšanas motīvs.

Žurnālos “Liesma”, “Zvaigzne” un “Padomju Latvijas Sieviete” laikposmā no 1985. līdz 1991. gadam ir publicētas vien trīs ar svētkiem saistītas reklāmas – viena eglīšu rotājumu reklāma un divas reklāmas ar kāzu attēlojumu.

Kāzas savā būtībā ir individuāli, nevis visas sabiedrības svētki. Tomēr tā ir viena no retajām reklāmu piedāvātājam svētku pieredzēm padomju periodā. Jāatzīmē, ka patēriņš šajās reklāmās ienāk ļoti pastarpināti. Reklamējamais objekts ir uzkrājošā kāzu apdrošināšana, un attiecīgais produkts tiek vizualizēts ar smaidošu līgavu un līgavaini. Reklāmu tekstuālā daļa gan sniedz norādes uz kāzām kā svētkiem, kas ietver sevī noteiktas patēriņa prakses, jo apdrošināšana tiek pozicionēta kā risinājums rūpēm, kas rodas, organizējot un svinot kāzas.

Savukārt Rīgas stikla un spoguļu rūpnīcas produkcijas reklāmā attēlots produkts un pieminēta svētku egle. Tādējādi šo reklāmu var vērtēt kā tiešu aicinājumu uz patēriņu. Tomēr patēriņš netiek piedāvāts kā obligāts nosacījums svētkiem vai svinēšanai. Patērētājam netiek norādīts, ka tikai konkrētā produkta iegāde būs garantija/obligāts nosacījums piepildītiem svētkiem.

Svētku izmantojums reklāmas komunikācijā labi ilustrē gan kopējās patēriņa iespējas, gan padomju patērētāja ikdienu, gan identitātes un patēriņa nosacīto mijiedarbību.

***Pārejas perioda un pēcpadomju patērētāja identitāte.
Svētku aspekts. Žurnālu “Liesma”, “Sieviete”, “Santa” un
“Klubs” analīze (1992–2004)***

Tirgus ekonomikas iespaidā izteikti mainījās gan reklamēto preču un pakalpojumu klāsts, gan arī pašas reklāmas mērķi un uzdevumi. Pieauga reklāmas komunikācijas apjoms, palielinājās reklamēto preču un pakalpojumu dažādība. Pilnveidojās arī reklāmu komunikācijas veidošanas tehnika (Rožukalne 2005). Reklāmas komunikāciju salīdzinājumā ar padomju laiku reklāmas veidošanas

---

¹ Pārejas periods ir laikposms, ko valstis pavada ceļā no iepriekšējās sistēmas uz jaunu – tirgus orientētu, demokrātisku un tiesisku sabiedrību. Visās pēcsociālisma valstīs šī pāreja izpaudās līdzīgā veidā. Pārejas perioda redzamākais rezultāts ir garāks vai īsāks ekonomiskās krīzes periods. Strauji samazinās nacionālais kopprodukts, īpaši rūpnieciskā ražošana; inflācija uz laiku tuvojas hiperinflācijai vai tiešām pārvēršas hiperinflācijā. Sākas privatizācija un pieaug privātā sektora loma, bet līdztekus aug arī nekontrolējamās ēnu ekonomikas īpatsvars tautsaimniecībā. Palielinās sociālā nevienlīdzība, dzīves līmeņa kritums sevišķi smagi skar tos, kas ir atkarīgi no valsts budžeta: pensionārus, invalīdus un bezdarbniekus. Pasliktinās vispārējais veselības stāvoklis, un līdz ar to samazinās dzimstība un iedzīvotāju mūža ilgums. Sāk funkcionēt demokrātijas pamatmehānisms – vēlēts parlaments, bet daudz lēnāk veidojas efektīva un taisnīga tiesu vara, pilsoņi vēl aktīvi neiesaistās politiskajās partijās un nevalstiskajās organizācijās. Protams, katra valsts attīstās atbilstoši savai konkrētajai vēsturiskajai situācijai (Muižnieks 1996).

praksēm var vērtēt kā mazāk informatīvu un vairāk pārliecināšanas vēstījumus saturošu. Reklāma vairs nav reta/nebūtiska parādība, bet gan organiska ekonomikas un kultūras sastāvdaļa. Tirgus ekonomika maina arī mediju tirgu, un reklāma kļūst par būtisku mediju peļņas gūšanas faktoru (Androunas 1993).

Pēcpadomju periodā reklāmai bija vairāki uzdevumi – sniegt patērētājiem informāciju par precēm un pakalpojumiem, radīt pieeju jaunajai patēriņa kultūras sabiedrībai, piedāvājot produktus kā Rietumu kapitālisma vērtību ieguvumus. Patēriņš daudzējādā ziņā pēcpadomju patērētājam nozīmēja/apzīmēja Rietumu pasaules apgūšanu un iegūšanu (Rausing 2002). Materiālās lietas padomju patērētājam bija viens no spilgtākajiem atšķirību apzīmētājiem starp Rietumu un socialistisko realitāti (Kapitany & Kapitany 2011). Tirgus ekonomika nesa sev līdzī iespēju iegūt kārtos un agrāk nerasniedzamos patēriņa produktus, tādējādi simboliski iegūstot fragmentu no Rietumu labās dzīves. Tirgus ekonomikas ienākšana cilvēkiem ļāva arī kompensēt padomju laikā pieredzēto patēriņa preču izvēles trūkumu. Tādējādi patēriņcību daudzējādā ziņā var vērtēt kā būtisku pārejas perioda simbolu (Patico 2008). Savukārt reklāma kalpo par patēriņcības vēstījumu nesēju, mediju, kas veido ilgoto labo dzīvi.

Analizējot svētku aspektu reklāmas patēriņa vēstījumos, jāsecina, ka analizētajā laikposmā līderis ir Ziemassvētki. Jāatzīmē, ka šie svētki jau paši par sevi pagērē patēriņu, lai tos piedzīvotu. Tomēr analizētā laikposma reklāmās dāvanas, respektīvi, reklamētais produkts, nav to galvenais vēstījums. Reklāmu primārais vēstījums ir Ziemassvētku vēlējumi patērētājiem, kamēr produkts, zīmols veido sekundāru vēstījumu. Vairākumā analizēto reklāmu svētku un patēriņa sasaistīšana notiek, izmantojot reklāmas vizuālo komunikāciju. Respektīvi, reklāmas teksts novēl "Pricīgus Ziemassvētkus", savukārt attēls rāda produktu kā dāvanu – produkts iekārts eglītē vai novietots zem tās, produkts svētku iesaiņojumā, produkts

Ziemassvētku vecīša kamanās vai maisā. Reklāmu, kas atklāti vēsta, ka reklamētais produkts ir labākā dāvana sev un/vai citiem, analizētajā laika periodā nav daudz.

Kopumā jāatzīmē, ka svētku patērnieciskošana sāk iezīmēties, tomēr svētki netiek izmantoti kā būtisks arguments pirkumu veikšanai. Produkti un pakalpojumi netiek pozicionēti kā neatņemama svētku sastāvdaļa. Patēriņš nav obligāts svētku svinēšanai un piedzīvošanai. Tādēļ pēcpadomju patērētāja identitāti var raksturot kā pārejas posmu no padomju uz Rietumu patēriņa kultūrai raksturīgu patērētāja identitāti. Reklāmu daudzums un piedāvāto produktu klāsts, kā arī dzīvesstilu vizualizācija reklāmās liecina, ka pēcpadomju patērētājam ir daudz plašākas iespējas izteikt savu identitāti ar patēriņa palīdzību.

Mūsdienu patērētāja identitāte. Svētku aspekts. Žurnāla "Ieva" analīze (2012)

Būtiski ir tas, ka divos iepriekš analizētajos posmos – padomju un pēcpadomju – svētki un to komunikācija reklāmas vēstījumā vēl nesniedz informāciju par patērētāja identitātēm vai identitātēm vispār un neveido tās. Jāsecina, ka patēriņš vēl nav tik svarīgs, lai veidotu identitātes. Savukārt, pētot laikposmu no 2000. līdz 2012. gadam, jāsecina, ka svētku patērnieciskošanās ir notikusi. Produkti tiek aktīvi piedāvāti kā pareizās, izdevīgās un vienīgās svētku sastāvdaļas. Zīmoli ne tikai tiek aktīvi saistīti ar svētkiem, svētku svinēšanu un svētku noskaņu, bet arī uzrunā patērētāju identitāti. Reklāmu atveidotais patērētājs dzīvo labklājībā, savu prieku, kā arī gādību viņš izsaka ar patēriņa palīdzību, tas ir, gan apdāvinot citus, gan radot svētkus ar produktu un pakalpojumu palīdzību. Reklāmas izmanto Ziemassvētkus, Lieldienas, Valentīndienu un Līgo svētkus produktu un zīmolu popularizēšanai.

		
<p>"Ieva" (2012)</p>	<p>"Ieva" (2012)</p>	<p>"Ieva" (2012)</p>

Reklāmu analīze liecina, ka Ziemassvētki ir iecienītākie svētki tādā ziņā, ka tieši šī gadskārta tiek visvairāk saistīta ar patēriņa praksēm. Zīmoli gan novēl priedīgus Ziemassvētkus, gan norāda, ka tieši to produkcija ir labākā dāvana, gan piedāvā Ziemassvētku atlaides un loterijas. Tomēr visbūtiskāk svētku patēriņciskošana izpaužas daudzajos reklāmu vēstījumos, kuros zīmols pozicionēts kā neatņemama Ziemassvētku daļa, pat nosacījums svētku svinēšanai.

Reklāmās izmantotie svētki, izņemot Valentīndienu, sakrīt ar tradicionālajiem Latvijā svinētiem svētkiem. Vienlaikus svētku izvēle sakrīt arī ar Rietumeiropā atzīmējamiem svētkiem, izņēmums ir vienīgi Līgo. Tādējādi svētku klāsts, no vienas puses, stiprina un apstiprina latvisko identitāti (Līgo, Ziemassvētki, Lieldienas), bet, no otras puses, iekļaujas arī “normālajā” Rietumu pieredzē (Ziemassvētki, Lieldienas, Valentīndiena). Svētku komunikācijā tautiskais motīvs netiek akcentēts/uzsvērts, galvenā uzmanība reklāmā pievērsta zīmolam. Ziemassvētki tiek vizualizēti ar eglīti, dāvanām, smaidošu (tradicionālo) ģimeni un sniegu. Lieldienas vizualizē čališi, zaķi, raibas olas, savukārt Līgo – vasara, daba un ozola lapas, papardes un pļavu ziedi. Iepriekš minētie vizuālie elementi ir dekodējami bez specifiskas kultūras nosacījumu pārzināšanas. Svētku komunikācija reklāmas vēstījumos uzsver patērētāja eiropisko identitāti.

Nobeigums

Reklāmā atveidotās patēriņa prakses un patērētāja identitātes ir piedzīvojušas transformāciju no padomju patērētāja ikdienu apliecinošiem vēstījumiem un pēcpadomju patēriņa apgūšanas prasmēm līdz mūsdienu Rietumu “normālību” apliecinošām vērtībām. Svētku un to svinēšanas atveidojums reklāmā ir spilgts iepriekšminētā apliecinājums. Reklāmas vēsta, ka mūsdienu Latvijas patērētājs svin gan tradicionālos, gan no Rietumu pasaules pārņemtos svētkus, labprāt pērk un patērē zīmolus, kas tiek pozicionēti kā neatņemama svētku sastāvdaļa, izdevušos svētku priekšnosacījums. Svētki un svētku svinēšana nenoliedzami ir kļuvusi patēriņciska, taču šīs patēriņa prakses arī apliecina svētku tradīciju esību un pieminēšanu, kā arī sava veida piederību Rietumu patēriņa kultūrai. Zīmolu komunikācija, patērētāja identitātes un patēriņa prakses ir būtiski mūsdienu sabiedrību veidojošie aspekti. Lai arī varam kritiski noraudzīties uz reklāmās paustajiem vēstījumiem, produkti ir simboliski un pasaka daudz vairāk, nekā mēs varam iedomāties. Tas palīdz mums attīstīt izjūtu par to, kas mēs esam kā personas, palīdz mums saprast, kā mēs iekļaujamies sabiedrībā, un piedāvā nozīmes, ar kurām mainīt sociālos apstākļus. Palielinoties uzņēmumu zināšanām par savu auditoriju, zīmoli iegūst iespēju daudz personiskāk un precīzāk uzrunāt klientus. Tāpat, pieaugot sociālo mediju popularitātei, zīmolu komunikācijā aizvien vairāk iesaistās to lietotāji, stāstot par savu pieredzi – kā pozitīvo, tā kritisko. Tāpēc varam pieņemt, ka patēriņcības identitātes veidošanas kvalitāte kļūst arvien vairāk un vairāk dominējoša. (Zepf 2010) Gan Latvijas sabiedrība, gan uzņēmējdarbības vide izprot un novērtē zīmolu komunikācijas ietekmīgumu, to apliecina,

gan "Latvijas mīlētāko zīmolu tops", gan "Uzņēmumu reputācijas tops". Patērētāji komunicē ar zīmoliem, identificējas ar to sniegtajiem vēstījumiem, veidojot savas identitātes un dzīvesstilus.

Patērnība dod instrumentus, kas var palīdzēt kļūt par to, kas mēs gribam būt, un pieņemt lēmumus par to, kā pasaule mūs redzēs. Atzīstot, ka mēs neesam tas, kas mums pieder, vienlaikus mēs varam teikt: "Šis ir tas, kas es esmu, jo es to izvēlējos." (Todd 2011) Arī patērētāji Latvijā izdara savas izvēles, un to mērķtiecīgai pētniecībai vēl ir daudz iespēju. Jo tas, ko mēs domājam, izvēlamies, pērkam, lietojam un svinam, veido mūs par tādiem, kādi mēs esam. Valsts pētījumu programmas "Nacionālā identitāte" projektā "Nacionālā identitāte un komunikācija" veiktie pētījumi apliecina, ka zīmoli var tikt uzskatīti par nacionālo identitāti veidojošiem elementiem, ka Latvijas patērētāju sabiedrība identificējas ar sev tīkamiem zīmoliem, lepojas ar tiem un, iespējams, vēl nedaudz biki, bet noteikti konstruē savas identitātes ar patēriņa palīdzību.

5.2. CILVĒKDROŠĪBAS PROBLĒMA LATVIJĀ: VALSTS UN SABIEDRĪBAS ATTIECĪBAS

5.2. THE PROBLEM OF HUMAN SECURITY IN LATVIA: THE RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE SOCIETY

Rūpes par drošību jau izsenis ir viens no politikas galvenajiem uzdevumiem. Sākot ar Tomasu Hobsu (*Thomas Hobbes*), jaunlaiku klasiskā politikas teorija uz valsti raudzījās kā uz galveno sociālo aģentu, kurš, ierobežojot cilvēka brīvību, vienlaikus gādā par viņa drošību. Valsts darbības pamatprincipu lakoniski formulējis Karls Šmits (*Carl Schmitt*): “Protego ergo obligo” (Schmitt 1996: 52) (“Aizsargāju, tātad uzlietu pienākumus.”). Tādējādi valsts darbība ir divkārši saistīta ar draudiem un to novēršanu: tā rūpējas par indivīda drošību, taču vienlaikus pati ar savu vardarbības monopolu spēj kļūt par nozīmīgu apdraudējumu. Tomēr, raugoties uz pasaules attīstību pēdējā gadsimta laikā, par valsts un drošības attiecībām nav iespējams domāt vienīgi pilsoņu fiziskās drošības kategorijās, kuru vārdā racionāliem indivīdiem ir jāatsakās no daļas savu tiesību. Valsts līdzās politiskajām funkcijām arvien vairāk ir pārņēmusi arī sociālās, ekonomiskās, kultūras un citas funkcijas. Tādējādi arī drošības jautājumi indivīda un valsts attiecībās ir kļuvuši ievērojami plašāki. Lai gādātu par drošību, ir nepieciešama ne vien spēja efektīvi parūpēties par sabiedrisko mieru un ārējo aizsardzību. Ir parādījusies virkne citu drošības problēmu, par kurām mūsdienās nav iespējams runāt ārpus indivīda un valsts attiecībām, – tehnoloģiskā drošība, vides drošība, veselībdrošība u. c.

Raugoties uz pēdējo gadu desmitu nozīmīgākajām izmaiņām drošības pētniecībā, nav iespējams pāriet garām izstrādātajai cilvēkdrošības jomā. Šis jēdziens pats ir veidojies kā atbilde uz Aukstā kara laika drošības jēdzieniem, kuri lielākoties aplūkoja drošību kā teritorijas aizsardzību pret ārēju agresiju, kā nacionālo interešu aizsardzību ārpolitikā un kā globālo drošību iespējama kodolkonflikta gadījumā (UNDP 1994: 22–23). Turpretī cilvēkdrošības jēdziens pievēršas tai drošībai vai nedrošībai, kuru piedzīvo cilvēki. Šajā gadījumā drošība ietver kaut ko atšķirīgu, proti, slimību, bada, bezdarba, noziedzības, sociālu konfliktu, politisku represiju un vides problēmu radītu draudu neesību.

ANO kontekstā cilvēkdrošības jēdziens lielākoties ir ticis attiecināts uz attīstības valstīm, kurās cilvēki nav brīvi no bailēm un trūkuma. Tomēr nepieciešamība pārformulēt drošības jēdzienu mūsdienu pasaulē ir krietni plašāka. Tā skar ne vien attīstības valstis, kurās ir nepārprotamas problēmas ar valsts pamatfunkciju īstenošanu, bet arī attīstītās valstis, kur valsts rīcība dažādās sociālās dzīves jomās nebūt ne vienmēr vairo drošību, bet dažkārt pati ir drauds šai drošībai.

Šajā sadaļā paplašinātais cilvēkdrošības jēdziens ir attiecināts uz Latviju, lai noskaidrotu, kā rīcībpolitiku izstrādātāji noteiktās sabiedriskās dzīves jomās var efektīvi vairot cilvēkdrošību un kāda loma šajā procesā ir valdības komunikācijai ar sabiedrību. Īpaša uzmanība veltīta joprojām aktuālajam eiro ieviešanas jautājumam, kurš spilgti uzrāda draudu un drošības savstarpējo mijiedarbi sabiedrības un valsts attiecībās. Dažādu veidu rīcībpolitikas problēmas ir lietderīgi izvērtēt tieši no cilvēkdrošības perspektīvas. Raugoties uz subjektīvo drošības izjūtu un objektīvajiem drošības rādītājiem, rīcībpolitikas plānotāji spēj iegūt plašāku izpratni par pārvaldes uzdevumiem dažādās dzīves jomās. Tādējādi cilvēkdrošības jēdziena universalizācija un attiecināmība uz attīstīto valstu iekšējo dzīvi veic arī praktisku funkciju, proti, rīcībpolitikas pieskaņošanu konkrētās sabiedrības vajadzībām.

Cilvēkdrošība un rīcībpolitikas

Cilvēkdrošības universālais raksturs nosaka to, ka tā attiecas uz visiem valsts iedzīvotājiem. Iekšpolitiski cilvēkdrošības jēdziens tiek saistīts gan ar valsts sniegtajiem pakalpojumiem un labklājību, gan ar iedzīvotāju drošības izjūtu konkrētajā valstī – lai arī katrā valstī iedzīvotājiem ir atšķirīgas bažas un dažādi veidi, kā ar tām tikt galā, visiem ir nepieciešams šīs bažas pārvarēt.

2012. gada 6. septembrī pieņemtā ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija 66/290 skaidri pauž cilvēkdrošības universālo raksturu, norādot, ka šāda pieeja palīdz valstīm identificēt tos starppozaru jautājumus, kas ir būtiski iedzīvotāju cieņpilnai dzīvošanai, jo ikvienam iedzīvotājam ir tiesības pilnībā attīstīt viņa cilvēcisko kapitālu un potenciālu (UN 2005). ANO skatījumā cilvēkdrošība ir jāuzlūko kā uz iedzīvotājiem centrēts, visaptverošs, starpdisciplinārs, attiecīgai situācijai piemērots un uz preventīvu rīcību orientēts publiskās pārvaldes iniciēts darbību kopums (UN 2005), kas rīcībpolitiku izstrādes un ieviešanas gaitā var potenciāli mainīt rīcībpolitiku kvalitāti un ietekmēt gan publisko pakalpojumu apjomu, gan to saturu.

Ja aplūkojam cilvēkdrošību kā uz iedzīvotājiem centrētu konceptu, tad tas nozīmē to, ka indivīda bažas un raizes ir galvenais aspekts, uz ko valdībai būtu jāvērs savas darbības (UN TFHS 2009: 7). Tātad jebkurai rīcībpolitikai, valdības programmai un publiskajam pakalpojumam ir jāga tikai tad, ja tas uzlabo iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Savukārt cilvēkdrošības starpsektorālā pieeja prezumē to, ka indivīda bažas vienā jomā nav izolētas no bažām citās jomās. Šāds uzstādījums iezīmē pāreju no savstarpēji izolētu rīcībpolitiku veidošanas uz savstarpēji integrētu rīcībpolitiku veidošanu, kur rīcībpolitiku veidotāji un valdība analizē specifisko valsts politisko, sociālo, kulturālo un ekonomisko kontekstu, kurā iedzīvotāju bažas ir radušās. Visās pasaules valstīs iedzīvotāji piedzīvo bažas un bailes, atšķiras tikai to cēloņi un iedzīvotāju individuālās rīcības stratēģijas to pārvarēšanai. Līdz ar to valstij kā drošības garantētājai ir iespējas rīkoties preventīvi – spējino kopienas, nevalstiskās organizācijas un indivīdus, lai tās pašas spētu tikt galā ar bažām jau

agrīnā stadijā, vai arī piedāvājot aizsardzību indivīdam, ja tomēr kopienas rīcībā nav zināšanu un prasmju, lai ar bažām tiktu galā (UN TFHS 2009: 7).

Vienlaikus, cilvēkdrošības pieeja ietver gan lejupvērsto (*top-down*), gan augšupvērsto (*bottom-up*) skatījumu. Lejupvērstais skatījums ietver sistemātisku un visaptverošu aizsardzību, ko indivīdam sniedz valsts krīzes situācijās (piemēram, dabas katastrofas vai finanšu krīze) (UN TFHS 2009: 8). Tajā pašā laikā šādas aizsardzības nodrošināšanai valsts, no vienas puses, var veidot sadarbības tīklus ar kopienām, nevalstiskām organizācijām un pašvaldībām, tā radot stabilitu, paredzamu un prognozējumu indivīda aizsardzības sistēmu. Taču, no otras puses, tas nozīmē, ka valsts var pilnvērtīgi darboties kā drošības garants, ja tā pati ievēro nosacījumus un bez diskusijām un kopienu iesaistes nemaina iepriekš definētos aizsardzības principus un jomas. Cilvēkdrošības augšupvērstais skatījums ietver kopienas un iedzīvotāju spējinašanu, sniedzot tiem gan zināšanas, gan prasmes, tādējādi palielinot iedzīvotāju un kopienu drošumspeju (UN TFHS 2009: 8). Respektīvi, lai iedzīvotājiem būtu ne tikai paļāvība uz valsti, bet arī pašu kapitāls, zināšanas un rīcības stratēģijas, ko var izmantot krīzes situācijās. Tas nozīmē, ka iedzīvotājiem ir nepieciešamas gan zināšanas par valsts izveidoto un radīto aizsardzības sistēmu, gan arī zināšanas, kā, izmantojot savu pieredzi un informāciju, rīkoties, lai atgūtu drošību. Rīcībpolitikas veidotājiem nav jāpiedāvā gatavas receptes un risinājumi, bet gan sadarbībā ar sociālajām grupām jāpalīdz tām pārvarēt bažas, tā ļaujot pašām uzņemties atbildību (UN TFHS 2009: 14). Jāmin, ka 2010. un 2011. gada mijā socioloģiskajā aptaujā iedzīvotājiem tika lūgts izvēlēties atbilstošu atbildi uz apgalvojumu: "Es palīdzu saviem kaimiņiem ikdienas problēmu risināšanā, un nepieciešamības gadījumā es varētu vērsties pie viņiem pēc palīdzības (pieskatīt dzīvokli, bērnu u. tml.)." Atbildes bija interesantas: 53,6 % respondentu būtu gatavi palīdzēt, bet 41,5 % – to nedarītu (SKDS 2010–2011: 10). Tas vedina domāt, ka daļa sabiedrības krīzes situācijās būtu gatava rīkoties pati un vēl palīdzēt citiem, bet gandrīz tikpat liela daļa gaidītu palīdzību no malas – no valsts, pašvaldības.

Lai arī atšķiras mērogs, kuru savā darbībā un izstrādātajos dokumentos iekļauj nacionālais un vietējais līmenis, taču abiem līmeņiem ir jāfunkcionē tā, lai uzlabotu rīcībpolitiku kvalitāti un nodrošinātu to savstarpēju saskaņotību.

Tādēļ, praktiski raugoties, rīcībpolitikas veidotājiem ir nepieciešams iegūt informāciju par tiem jautājumiem, kas var palīdzēt fokusēt izstrādājamo rīcībpolitikas dokumentu.

- Vai rīcībpolitikas veidotāji zina, kas ir rīcībpolitikas mērķa grupa?
- Kādas ir mērķa grupas bažas?
- Kas ir šo bažu cēlonis un cik bažas ir intensīvas?
- Vai mērķa grupa ir definējusi savu drošības izjūtu?
- Kas var ietekmēt mērķa grupas bažas?
- Cik ilgā laika periodā bažas ir attīstījušās?
- Kā mērķa grupa rīkosies ar savām bažām?
- Kādi resursi ir mērķa grupas rīcībā, lai bažas pārvarētu?

- Kādas ir mērķa grupas vajadzības?
- Ar ko sociālā grupa izjūt kopību?¹

Tā kā rīcībpolitikas dokumentu izstrādē piedalās arī kopienu un nevalstisko organizāciju pārstāvji, tad ir virkne jautājumu, uz kuriem tiem nepieciešams rast atbildes, lai nodrošinātu kvalitatīvu un jēgpilnu pārstāvības procesu.

- Vai personas un organizācijas, kas pārstāv kādu sociālo grupu, zina, kādas ir sociālās grupas bažas un to cēloņi?
- Kādi ir resursi sociālo grupu rīcībā, lai pārvarētu bažas un bailes?
- Cik ilgā laika periodā bažas ir attīstījušās?
- Kā sociālā grupa rīkosies ar savām bažām?
- Kādas ir sociālās grupas rīcības stratēģijas nedrošības pārvarēšanai?
- Kādu palīdzību un atbalstu sociālā grupa sagaida no valsts?
- Ar ko sociālā grupa izjūt kopību?

Kopības izjūta ir subjektīvs rādītājs, kas cilvēkdrošības kontekstā dod iespēju saprast, kuriem viedokļiem iedzīvotāji uzticēsies un uz kurām drošumspējas atjaunošanas stratēģijām paļausies. Attiecīgi gan rīcībpolitikas veidotājiem, gan arī pašiem kopienas pārstāvjiem ir svarīgi ne tikai noskaidrot tādus objektīvus rādītājus kā bažu intensitāte vai bažu dinamika, bet arī indivīdu subjektīvo kopības izjūtu, kas ļauj spriest par to, kādas būs galvenās individuālās stratēģijas nedrošības pārvarēšanai. 2010. un 2011. gada mijā aptaujās tika noskaidrots, ka indivīdi visvairāk izjūt kopību ar ģimeni (96,3 % respondentu), draugiem (86,0 %) darba biedriem (53,9 %) un domubiedriem ar līdzīgu vaļasprieku (49,1 %) (SKDS 2010–2011: 54–80). Tas nozīmē, ka krīzes laikā iedzīvotāji vispirms paļausies uz ģimeni un draugiem, darba biedriem un domubiedriem, nevis uz valsti vai pašvaldības institūcijām.

Valdības komunikācija

Vieni no pazīstamākajiem sabiedrisko attiecību teorētiķiem Skots M. Katlips (*Scott M. Cutlip*), Alens H. Senters (*Allen H. Center*) un Glens M. Brūms (*Glen M. Broom*) uzsver, ka pausto vēstījumu ikviens var uztvert/interpretēt dažādi, piešķirt tam dažādu nozīmi un dažādi reaģēt uz to (Katlips, Senters & Brūms 2002: 362). Ar attiecībām, kas pastāv starp sūtītāju un saņēmēju, cita starpā, jāsaprot sabiedrības tā brīža uzticības līmenis attiecīgajam informācijas sniedzējam, piemēram, ja informāciju sniegs persona, kurai sabiedrība neuzticas, tad sabiedrība šo informāciju uztvers ar aizdomām, bet, ja informāciju sniegs persona, kurai ir augsts sabiedrības uzticības līmenis, to pieņems un akceptēs. Tātad, ja informāciju sniegs uzticama persona, sabiedrību varēs vieglāk nomierināt un tai veidosies augstāka drošības izjūta.

Tiesa, ne vienmēr informācijas apjoms nosaka pozitīvu rezultātu. Informācijas plūdi visbiežāk rada apjukumu, aizdomas un neizlēmību, arī nedrošību. Lai

¹ Pilns jautājumu saraksts, ko rīcībpolitiku veidotāji var izmantot dažādās rīcībpolitikas cikla stadijās, ir pieejams: Reinholde 2013.

valdības komunikācija būtu efektīva, komunikācijas process ir jāvada: tas nozīmē kontrolēt komunikācijas kvalitāti un nodrošināt pievienoto vērtību komunikācijas pasākumiem. Tā kā efektīva komunikācija var veicināt sekmīgu rīcībpolitikas ieviešanu, bet neefektīva, gluži pretēji, to apgrūtināt, tad turpmāk aplūkosim komunikāciju eiro ieviešanas kontekstā, pārbaudot, vai rīcībpolitikas izstrādātāji ir ņēmuši vērā svarīgākos aspektus, lai palielinātu cilvēkdrošību.

Viens no svarīgākajiem jautājumiem un Latvijas valdības prioritātēm bija Latvijas virzība uz eiro ieviešanu. Pāreja uz eiro vistiešākā mērā skāra un skars visus valsts iedzīvotājus, tāpēc tas ir arī komunikācijas speciālistu atbildīgs darbības aspekts. Pirmkārt, vismaz kopš PSRS sabrukuma Latvijas sabiedrība naudas reformas ir uztvērusi skeptiski, jo tās biežāk ir saistījušās ar valsts patvaļīgu iejaukšanos iedzīvotāju dzīvē, nevis ar valdības centieniem uzlabot cilvēku labklājību. Tieši tādēļ eiro ieviešana labi ilustrē situāciju, kad valdības pieņemtajiem lēmumiem ir vēsturiski negatīvs fons. Otrkārt, šis piemērs ir izvēlēts tādēļ, ka naudas reforma vistiešākajā veidā skar visus valsts iedzīvotājus un viņu labklājības līmeni. Atšķirībā no vairuma politisko lēmumu, kuri skar tikai dažas iedzīvotāju grupas, monetārās reformas iespaids ir teju vai visaptverošs un pietiekami nozīmīgs, jo īpaši ņemot vērā krīzes atstāto iespaidu uz cilvēku labklājību. Tieši tādēļ ir nepieciešama arī tāda valdības komunikācija, kura skaidri informētu par reformas nolūkiem, vienlaikus arī vērstos pie vēsturiski nosacītajām bažām.

“Eiro ieviešanas komunikācijas stratēģija Latvijā” ietver komunikācijas plānu, kuram, savukārt, ir trīs posmi – ievada, aktīvais un noslēguma posms. Plāns paredz, ka no valdības puses ar plašsaziņas līdzekļiem komunikācijas procesu nodrošina Finanšu ministrija, Latvijas Banka un Valsts kanceleja. Pirmā komunikācijas pasākumu fāze – sagatavošanās periods – noslēdzās 2013. gada 1. jūlijā, līdz ar to ir iespējams to izvērtēt, savukārt otrā fāze – intensīvais periods – ir sākusies, līdz ar to ir iespējams izvērtēt šīs fāzes stratēģiju un taktiku.

“Eiro ieviešanas komunikācijas stratēģija Latvijā” nosaka komunikācijas stratēģijas mērķus:

1. Veicināt eiro ieviešanas sekmīgu norisi Latvijā.
2. Informēt visus Latvijas iedzīvotājus par eiro ieviešanu.
3. Skaidrot eiro ieviešanas procesu, lai mazinātu bažas, veicinātu uzticēšanos un panāktu izmaiņas attieksmē.” (LR Finanšu ministrija 2013: 6)

Trešais stratēģijas mērķis ietver cilvēkdrošības elementus, jo jēdzienu “bažas” var skaidrot arī kā nemieru, pārliecības trūkumu, bailes no iespējamās neveiksmes. Latvijas Komerčbanku asociācijas sabiedrisko attiecību speciāliste B. Melnace norāda, ka “stratēģijā ir cilvēkdrošības idejas, jo stratēģijas mērķis ir panākt, lai cilvēks justos labi valūtas nomaiņas periodā – cilvēks jūtas labi, ja viņš ir drošs, ja viņš ir pārliecināts, ja viņam viss ir skaidrs un viņam nav kaut kādu iracionālu bažu par to, kas notiek” (Intervija 2013a).

Ir pamats apgalvot, ka negatīva sabiedrības attieksme pret eiro ieviešanu Latvijā ir saistīta ar nedrošības izjūtu, bailēm par nākotni utt. Par šāda apgalvojuma pamatotību liecina sabiedriskās domas aptaujas rezultāti, kas rāda, ka

lielākā sabiedrības daļa ir negatīvi noskaņota pret eiro ieviešanu Latvijā, turklāt šiem rezultātiem nav vērojama būtiska tendence mainīties. Respektīvi, saskaņā ar pētījuma datiem vairākumam Latvijas Republikas pilsoņu (72 %) šķiet **svaīgi** tas, vai Latvijā oficiālā valūta ir lati vai eiro, turklāt aptuveni trešdaļai (33 %) tas šķiet **ļoti svarīgi** (SKDS 2013). Turklāt nedaudz vairāk par pusi iedzīvotāju Latvijas pievienošanās eirozonai pilnībā vai drīzāk **neatbalsta** (61 %) (SKDS 2013). Jāuzsver B. Melnaces izteiktais pieņēmums, ka, iespējams, ja Latvija eirozonai pievienotos pirms pasaules ekonomiskās krīzes, piemēram, 2007. gadā, tad eiro ieviešanas atbalstītāju skaits būtu bijis daudz lielāks. Šādu apgalvojumu eksperte pamato ar sabiedrības vispārējo noskaņojumu, sabiedrības labklājības stāvokli, valsts ekonomisko augšupeju.

Ja jau iedzīvotāji neatbalsta eiro ieviešanu, tad būtiski ir noskaidrot, kādi komunikācijas veidi tiek izmantoti, lai mazinātu sabiedrības bažas eiro ieviešanas procesā?

Normatīvo aktu bāze. Kā intervijā norāda Valsts kancelejas Komunikācijas departamenta eiro komunikācijas projekta vadītāja M. Ulmane (Intervija 2013b), tad attiecībā uz normatīvo aktu bāzes konceptu valstu pieejas ir dažādas. Attiecībā uz eiro ieviešanas procesu Latvija likumā ir noregulējusi būtiskākos jautājumus, bet praktiskie jautājumi atrunāti Ministru kabineta noteikumos. Savukārt pats eiro ieviešanas process aprakstīts vadlīnijās. Pozitīvi vērtējams tas, ka vadlīnijas izstrādājusi darba grupa, kura veidota no praktiķiem – uzņēmumu, nozaru NVO pārstāvjiem. Pēc M. Ulmanes domām, “šādā veidā mēs varam nodrošināt, ka sabiedrībai eiro ieviešana notiek ērti, vienkārši un droši” (Intervija 2013b), līdz ar to normatīvajos aktos ir rasts kompromiss starp sabiedrības interesēm un tiesībām, starp komersantu iespējām un tiesību aspektiem. Šāds sadarbības veids ir nozīmīgs mērķa efektīvai sasniegšanai, līdz ar to mērķa grupas, kuras vistiešākā veidā tiek ietekmētas eiro ieviešanas procesā, ir iesaistītas un to viedokļi ir uzskatīti.

Interneta vietne www.eiro.lv. Visa aktuālā informācija par eiro ieviešanas procesu ir pieejama interneta vietnē www.eiro.lv, arī atbildes uz biežāk uzdotajiem jautājumiem. Visi materiāli ir ne tikai latviešu, bet arī angļu un krievu valodā, līdz ar to svarīgu informāciju par eiro ieviešanas procesu var iegūt plašs interesentu loks. Informējošie materiāli ir sadalīti kategorijās, piemēram, medijiem, iedzīvotājiem, uzņēmējiem. Šāda informācijas strukturizēšana vērtējama pozitīvi, jo jāņem vērā tas, ka ne visi iedzīvotāji ir kompetenti ekonomikas un finanšu jautājumos, lai saprastu, piemēram, uzņēmējiem domātu vēstījumu.

Eiro informatīvais tālrunis ir nozīmīgs komunikācijas kanāls, telefonu sakaru izmantošana atvieglo aktuālās informācijas saņemšanu, piemēram, tai sabiedrības daļai, kurai nav pieejams interneta pieslēgums. Sarunā ir iespējams precīzāk formulēt jautājumu un saņemt atbildi uz to.

Semināri un diskusijas par eiro ieviešanas procesu Latvijā. Finanšu ministrijas Eiro projekta vadītāja Dace Kalsone intervijā atzīst: “Cilvēks pēc dabas ir konservatīvs, jebkuras pārmaiņas cilvēkam nepatīk, rada noteiktu vēlēšanos

saglabāt ierasto vidi, līdz ar to komunikācija ir un būs – saglabāt valodas vienkāršību un saglabāt galvenos vēstījumus, galvenos principus.” (Intervija 2013c)

Šāda komunikācijas stratēģija ir saglabāta arī semināros un diskusijās par eiro ieviešanu Latvijā. M. Ulmane intervijā norāda: “2013. gada maijā un jūnijā lektoru grupas ir bijušas vairāk nekā divdesmit Latvijas pilsētās, noturējušas vairāk nekā sešdesmit seminārus, kas ir bijuši plaši apmeklēti.” (Intervija 2013c)

Semināri tiek plānoti trim grupām:

- 1) iedzīvotājiem;
- 2) uzņēmējiem, pašvaldību pārstāvjiem;
- 3) sociālajiem darbiniekiem.

Iedzīvotājiem paredzētie semināri, pēc M. Ulmanes sniegtās informācijas, ir bijuši maz apmeklēti: “No iedzīvotājiem līdz šim nebija pieprasījuma – eiro nebija ikdienas jautājumu listē. To apliecina maijā veiktais SIA “Factum” pētījums, bezmaksas tālrūpa statistika un semināri – iedzīvotājus eiro jautājums neinteresēja.” (Intervija 2013b)

Plašsaziņas līdzekļu sniegtā informācija. Par plašsaziņas līdzekļu informācijas atspoguļojumu M. Ulmane norāda, ka “jāizdala dažādas mediju kategorijas. Visaktīvākā ir latviešu valodā rakstošā prese – prese atbild uz sabiedrības pieprasījumu” (Intervija 2013b). Tajā pašā laikā, “pamatojoties uz mediju monitoringu, publikāciju skaits kopumā no 1. februāra līdz 26. jūnijam ir aptuveni divi tūkstoši, no tām aptuveni 1137 ir pozitīvas, 302 – neitrālas un 306 – negatīvas” (Intervija 2013b).

Kopumā preses nostāja pret eiro ieviešanu ir bijusi pozitīva un, pamatojoties uz publikāciju skaitu, secināms, ka eiro ieviešana ir bijusi aktuāls dienaskārtības jautājums: “Aptuveni 67 % publikāciju ir bijušas latviešu valodā un aptuveni 33 % krievu valodā, skaidrojums – krievu valodā rakstošā prese vienmēr ir bijusi orientēta uz praktisku informāciju.” (Intervija 2013b)

Savukārt pēc 2013. gada 9. jūlija Eiropas Savienības Padomes lēmuma par eiro ieviešanu Latvijā “paredzams krievu valodā rakstošās preses intereses pieaugums” (Intervija 2013b).

Latvijas Bankas eksperts M. Grāvītis norāda, ka “liela daļa mediju faktiski nevis cenšas uzņemt analītiski informējošu pieeju un darbu, bet lielā mērā apkalpo negatīvos stereotipus” (Intervija 2013d). Plašsaziņas līdzekļu sniegtajai informācijai ir jābalstās arī uz faktiem: ja tiek publicēti tikai viedokļi, sabiedrībā šāds informācijas saturs rada apjukumu. Jāņem vērā arī tas, ka informācijas apjoms par eiro ieviešanu Latvijā ir tik ļoti plašs, ka sabiedrībā var rasties apjukums un nedrošība par nākotni, par to, kas notiks pēc eiro ieviešanas.

Sabiedrību eiro ieviešanas procesā māj bažas par iespējamo cenu pieaugumu un eiro ietekmi uz labklājību. Eksperti gan norāda, ka nedrošībai par iespējamo negatīvo ietekmi pēc eiro ieviešanas jāsamazinās, piemēram, pēc oficiālā eiro kursa paziņošanas un pēc eiro ieviešanas, kad sabiedrība varēs pārliecināties, vai cenas patiešām ir paaugstinātas. Taču cenu palielināšana nav tikai matemātisku izmaiņu process, tām ir ietekme uz labklājību. Sabiedrības nostāju ietekmē arī

negatīvi citu valstu piemēri, piemēram, Vācijā eiro ieviešanas rezultātā tika paugstinātas cenas, jo bija neefektīvs kontroles mehānisms. B. Melnace norāda, ka “par cenu pieaugumu varēs spriest tad, kad fakts būs noticis” (Intervija 2013a), līdz ar to pirms eiro ieviešanas ir problemātiski mēģināt pārliecināt sabiedrību par apstākļiem, kuri tikai būs.

Turklāt pāreja uz eiro ir jāsaista ar bažām par naudas reformu un no tās izrietošiem iespējamiem zaudējumiem, kā to liecina vēsturiskā pieredze. Līdz ar to sabiedrībai ir diezgan grūti nodalīt pašreizējos procesus no vēsturiski uzkrātās pieredzes un šīs pieredzes rezultātā izveidotām nedrošības pārvarēšanas stratēģijām.

2003. gada 20. septembrī referendumā rezultāti apliecināja ne tikai par vēlētāju gatavību Latvijas dalībai ES, bet arī gatavību dalībai Ekonomikas un monetārajā savienībā, kā arī eiro ieviešanai Latvijā. 2003. gada 20. septembra referendumā par Latvijas dalību Eiropas Savienībā (ES) kopumā tika saņemtas 1 010 467 balsošanas zīmes. No visiem vēlētājiem “par” balsoja 66,97 %, bet “pret” – 32,26 % (CVK 2003). Līdz ar to secināms, ka lielākā daļa vēlētāju atbalstīja arī eiro ieviešanu Latvijā. 2004. gada 1. maijā Latvija kļuva par ES dalībvalsti.

Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS 2003. gada oktobrī veiktā aptauja liecina, ka Latvijas iedzīvotāji dalību ES “[..] saistīja ar **cerībām uz labāku nākotni** (34,4 %), [..] tika arī paustas cerības, ka pēc iestāšanās ES būs augstāks dzīves līmenis valstī, būs vērojama attīstība, uzlabosies ekonomika, būs vieglāk ceļot, pavērsies darba iespējas, paplašināsies iespējas mācīties u. c.” (SKDS 2003).

Sniegtās atbildes vistiešākā veidā liecina, ka pilsoņi ar iestāšanos ES vēlas arī stabilitāti cilvēkdrošības jomā.

Secinājumi

Vērtējot eiro ieviešanas kampaņu, varam secināt, ka, pamatojoties uz aptauju datiem, valdības komunikācijas mērķis 1. fāzē nav sasniegts. Sabiedrībā bažas nav mazinātas – eiro ieviešanas atbalstītāju skaits nav pieaudzis. Tas parāda, cik kompleksas mēdz būt cilvēkdrošības problēmas mūsdienu pasaulē un kā valsts darbība cieši savijas kopā ar citiem sociālajiem aģentiem – privātiem uzņēmumiem, medijiem, nevalstiskajām organizācijām u. c. Līdz ar to būtiska nozīme ir kvalitatīvas komunikācijas veidošanai. Latvijas iedzīvotāju daļas negatīvā attieksme par eiro ieviešanu, iespējams, ir saistīta ar neuzticēšanos valdībai un valsts pārvaldei, līdz ar to ir arī nedrošība par veiksmīgu eiro ieviešanas iznākumu. Sabiedrībā galvenokārt nedrošību rada tas, kā eiro ieviešana Latvijā ietekmēs algu un pensiju apmēru, cenas un Latvijas identitāti. Šie jautājumi nav triviāli, tie vistiešākā veidā ietekmē Latvijas iedzīvotāju labklājību un sev piemērotākās izdzīvošanas stratēģijas izvēli. Vieni labklājības uzlabošanai būs gatavi sākt uzņēmējdarbību, bet citi – doties darba meklējumos uz ārvalstīm.

6. SOCIĀLĀS GRUPAS UN NACIONĀLĀ IDENTITĀTE

6. SOCIAL GROUPS AND NATIONAL IDENTITY

6.1. LATVIJAS JAUNIEŠU DAUDZVEIDĪGĀS IDENTITĀTES

6.1. DIVERSE IDENTITIES OF THE YOUTH IN LATVIA

Jauniešu identitātes un to veidošanās prasa īpašu pieeju, jo tieši jaunībā identitātes meklējumi notiek visaktīvāk, turklāt jaunībā izdarītās izvēles atsaucas uz turpmāko cilvēka dzīves gājumu, tāpēc programmas “Nacionālā identitāte” ietvaros uzmanība pievērsta arī identitātes aspektiem jaunatnes pētniecībā.

Jaunība ir cilvēka dzīves posms starp bērnību un briedumu, kad cilvēks kļūst pieaudzis un ir pilntiesīgs sabiedrības loceklis. Tātad jaunieši vairs nav bērni, bet vēl nav pieaugušie. Jaunība ir sociāli veidota starpfāze starp bērnību un briedumu: to nevar definēt hronoloģiski, saistot ar noteiktu vecumu (Furlong 2013: 3), jo pāreja pieaugušo statusā atkarīga no katras sabiedrības tradīcijām, normām, jaunu cilvēku iespējām kļūt patstāvīgiem. Pilngadības vecums dažādās valstīs ir atšķirīgs. Būtiskākās pārmaiņas, kas šajā laikā notiek jauniešu dzīvē, ir izglītības iegūšana un patstāvīga darba uzsākšana, vecāku mājas atstāšana un savas dzīves veidošana, arī savas ģimenes nodibināšana. Plašās vecuma robežās skatoties, par jaunatni mēs varam uzskatīt cilvēkus vecumā no 15 līdz 29 gadiem, taču par vienu no robežām var pieņemt arī pilngadības sasniegšanu, t. i., 18 gadu vecumu, bet par otru – izglītošanās pabeigšanu, t. i., 25 vai 27 gadu vecumu. Šajā rakstā uzmanība ir pievērsta jauniešiem, kas beidz vidējās izglītības iestādes, tātad ir vecumā no 17 līdz 19 gadiem.

Jaunība kā cilvēka dzīves posms ir cieši saistīta ar identitātes veidošanos, un jauniešu identitātes meklējumi un identitāšu izvēle ir svarīgs pētījumu lauks, jo šo procesu norise atsaucas uz turpmāko dzīves gājumu, kā arī raksturo jauniešu iekļaušanos sabiedrībā.

Attiecībā uz jaunatnes pētniecību var runāt vismaz par divām dažādām pieejām identitātes izpētei:

- 1) akcentējot individuālo identitāti kā patības veidošanos, raksturojot identitāti kā personības viengabalainību un pēctecību, meklējot atbildes uz jautājumiem “kas es esmu?” u. c. (Eriksons 1998);
- 2) akcentējot sociālās identitātes, kas raksturo jauniešu iekļaušanos sabiedrībā, noteiktu sociālo statusu un pozīciju ieņemšanu, ar sociālo identitāti saprotot to cilvēka paštēla daļu, kas izriet no viņa zināšanām par piederību sociālai grupai (grupām) un vērtības, un emocionālā nozīmīguma, ko viņš piešķir šai piederībai (Tajfel 1981). Ir arī pieejas, kas akcentē abus minētos aspektus, attiecinot identitāti uz priekšstatiem par esību (*being*) un piederību (*belonging*), uz veidiem, kā indivīdi veido priekšstatu paši par sevi. Šādā aspektā identitātes veidošanās procesā saistās individuālie izziņas mehānismi un politiskie un ekonomiskie spēki, kas veicina noteiktus priekšstatus par esību un piederību (Bisley 2007).

Balstoties uz teorētisko literatūru par jauniešu identitātēm mūsdienā sabiedrībā un Latvijas jauniešu aptaujas datiem, tiks raksturota Latvijas jauniešu identificēšanās sabiedrībā, noskaidrota saistība starp jauniešu daudzveidīgajām identitātēm, dots vidējo izglītību ieguvušo Latvijas jauniešu raksturojums, salīdzinot motivējošos faktorus un to jauniešu identitātes, kas izvēlējušies vispārējo un profesionālo vidējo izglītību.

Jauniešu identitāšu veidošanās: teorētiskās pieejas

Ideja, ka identitātes attīstība ir pakāpenisks process, kas sākas bērnībā un turpinās vairākās fāzēs, līdz izveidojas pieaugušā identitāte, sakņojas Zigmunda Freida (*Sigmund Freud*) un Annas Freidas (*Anna Freud*) darbos (Furlong 2013: 121). Doma par identitātes meklēšanu jaunībā saistīta ar Erika Eriksona (*Erik Homburger Erikson*) atziņām (Eriksons 1998). Identitāte, pēc E. Eriksona teorijas, ir “viengabalainības un vēsturiskas nepārtrauktības izjūta”, pārliecība, ka esmu eksistējis pagātnē, ka eksistēju tagadnē un ka būšu nākotnē. Identitāte ir priekšstatu kopums pašam par sevi, par savu pārliecību un saviem nākotnes plāniem – atbilde uz jautājumiem “kas es esmu?”, “kas es biju?” un “kas es būšu?” (Koroļeva, Rungule, Sebre & Trapenciēre 1999: 19). Psiholoģe Sandra Sebre norāda, ka, lai arī E. Eriksons jaunību izdala kā visbūtiskāko identitātes meklēšanas posmu, tomēr katra indivīda identitāte ir dinamiska un visā dzīves laikā pakļauta potenciālām pārmaiņām. E. Eriksons ir uzsvēris mijiedarbību starp identitāti un sociāliem faktoriem. Sabiedrības ideoloģiskie pamatojumi iespaido kolektīvās un individuālās identitātes veidošanos. Jaunietim identitātes meklēšanas posmā ideoloģiskie rāmji kalpo par orientieriem. S. Sebre atsaucas uz E. Eriksona piemēru, ka, līdzīgi kā agrīnā bērnībā māte dod bērnam barību miesai un dvēselei, jaunības gados sabiedrības ideoloģiskie priekšnosacījumi dod struktūru un atbalstu jaunieša iekšējiem meklējumiem (Koroļeva, Rungule, Sebre & Trapenciēre 1999: 21).

Sociologu interese par identitāti jaunībā vairāk bijusi saistīta ar pāreju no bērna uz pieauguša cilvēka statusu un šo procesu ietekmējošiem strukturāliem un individuāliem faktoriem. 20. gadsimta beigas un 21. gadsimta sākums iezīmējas ar akcentu pārbīdi individuālo faktoru virzienā. Teorētisko pamatu tam veido Ulriha Beka (*Ulrich Beck*), Zigmunta Baumana (*Zygmunt Bauman*) un Entonija Gidensa (*Anthony Giddens*) atziņas par sabiedrības individualizāciju (Beck 1992; Bauman 2001; Giddens 1991). Individualizācija jaunatnes pētījumos vairāk balstīta U. Beka darbā par riska sabiedrību, saskaņā ar kuru vēlinajai modernitātei raksturīgs individualizācijas process, jo riski aptver visas dzīves jomas un tādas kategorijas kā sociālā šķira kļūst liekas. Jauniem cilvēkiem kļūst grūti atrast citus, kam ir līdzīgas problēmas kā viņiem, jo dzīves stili, attieksmes, apziņas formas ir zaudējušas saistību ar šķirisko piederību. Saskaņā ar U. Beka teoriju, individualizācija ir process, kurā aģents kļūst primārs, bet struktūra ieņem sekundāru pozīciju. Vēlinajā modernitātē cilvēki visos savas dzīves aspektos var izvēlēties starp dažādiem variantiem, ietverot sociālās grupas, ar kurām tie vēlas identificēties (Beck 1992). E. Gidenss lieto jēdzienu “pašidentitāte” (*self-identity*) un uzsver, ka tā ir moderns projekts, kura ietvaros indivīdi var refleksiīvi veidot personīgus naratīvus, kas ļauj tiem saprast pašiem sevi un kontrolēt savu dzīvi nākotnē. E. Gidenss raksta arī par “dzīves politiku” (*life politics*), kas saistīta ar šķirisko faktoru ietekmes mazināšanos un identitātes kā projekta realizāciju (Giddens 1991).

Kopumā var teikt, ka daudzi autori akcentē to, ka straujās izmaiņas, kas pasaulē notiek kopš 20. gadsimta 70. gadiem, bieži saistītas ar identitātes krīzi, kad indivīdiem ir grūti veidot stabilas identitātes, jo ekonomiskā dzīve kļuvusi neparedzama un kopienas – fragmentētas. Kad vecāko un jaunāko paaudžu dzīve būtiski atšķiras, ir grūti noteikt noderīgus lomu modeļus vai mācīties no vecāko paaudžu pieredzes. Pieredzes fragmentācija apstiprina individualizācijas ideju, kas ietver atšķirīgas identitātes un dzīves stilus.

Modernajām idejām par identitātes attīstību ir daži kopīgi pieņēmumi:

- 1) identitāte attīstās sociālā kontekstā, to veido kultūra, laiks un vietas apstākļi;
- 2) tā ir pakāpeniska vai lineāra attīstība, identitātes tiek apskatītas kā dzīves gājuma projekti, daži atzīst, ka identitāte izveidojas pēdējās jaunības stadijās, daži – ka šis process nekad nebeidzas;
- 3) identitātes attīstās dažādos veidos, kuri var pārklāties un savstarpēji konfliktēt;
- 4) jaunības fāzes novilcināšana un sociālekonomisko kontekstu sarežģītība var ietekmēt identitātes veidošanos kā negatīvi, tā pozitīvi (Furlong 2013: 125).

Atziņas par to, ka mūsdienās jaunības fāze kļūst garāka un jauniešu identitātes meklējumi sarežģītāki, paustas vairāku mūsdienu jaunatnes pētnieku darbos. Kanādas sociologs Džeimss Kotē (*James Côté*) ir viens no ietekmīgākajiem zinātniekiem jautājumā par moratorija ietekmi uz identitātes veidošanos jaunībā. Dž. Kotē balstās uz Erika Eriksona un Džeimsa Marsija (*James E. Marcia*) pieeju identitātes veidošanās aspektiem. E. Eriksons psihosociālo moratoriju raksturo

kā aizkavēšanos identitātes veidošanās procesos, viņš skaidro, ka moratorijs ir “aizkavēšanās pieaugušo pienākumu pildīšanā”. E. Eriksons arī norāda, ka “šādiem moratorijiem raksturīga liela individuāla daudzveidība, kas spilgti izpaužas gan pozitīvā, gan negatīvā veidā [...]” (Eriksons 1998: 124). Dž. Marsija pētījis ASV studentu identitātes veidošanos un moratoriju izdalījis kā vienu no identitātes meklējumu veidiem. Psiholoģe S. Sebre šajā sakarībā uzsver, ka moratorija laikā jaunieši ir identitātes meklējumu krīzes posmā, viņi aktīvi meklē un izmēģina dažādas lomas (Koroļeva, Rungule, Sebre & Trapenciere 1999: 22–23). Dž. Kotē ir padziļināti pētījis jauniešu identitātes moratorija negatīvos aspektus mūsdienu sabiedrībā. Viņš atzīst, ka pagarināta jaunības fāze var veicināt jauniešu marginalizāciju un ilgstošu atkarību no pieaugušajiem (Côté 2009). Psihologs Džefrijs Arnets (*Jeffrey Arnett*), raksturojot mūsdienu jauniešu attīstību, lieto jēdzienu “topošie pieaugušie” (*emerging adulthood*), tas labi atspoguļo pakāpenisko procesu, kā jauni cilvēki iegūst kontroli pār savu dzīvi, viņi var justies pieauguši un patstāvīgi vienos aspektos, bet nepieredzējuši un jauni – citos aspektos (Arnett 2004).

Akcenti uz darbību, individuālās aktivitātes un izvēles nozīmi arvien biežāk parādās arī jauniešu identitāšu pētījumos. Piemēram, Sets Švarcs (*Seth J. Schwarz*), Dž. Kotē un Dž. Arnets pārbaudījuši pieņēmumu, ka jaunieši, kuri vairāk paļaujas uz savu aktivitāti un meklē individuālus risinājumus, mūsdienu individualizētajā sabiedrībā vieglāk veido saskaņotas identitātes, nekā tie, kas ir pasīvi un novilcina izvēli, meklējot atbilstošus paraugus un pārbaudītus modeļus (Schwartz, Côté, & Arnett 2005). Šie autori secinājuši, ka topošie pieaugušie nav viendabīga grupa: daļai jauniešu pāreja pieaugušo statusā notiek veiksmīgi, un viņi labi tiek galā ar jaunajiem pienākumiem, bet daļai jauniešu pārejas process ietilgst, un viņiem var būt nepieciešama palīdzība patstāvīgas dzīves uzsākšanā.

Mūsu rīcībā esošie jauniešu aptauju dati ļauj analizēt identitāšu veidošanos jauniešu grupā, ko ierobežo noteikts vecums un izglītības līmenis – tie ir jaunieši, kas beidz vidējās izglītības iestādes, tātad ir ieguvuši vidējo izglītību un ir vecumā no 17 līdz 19 gadiem. Šo jauniešu identitāšu veidošanos esam pētījuši vairākos aspektos: pēc svarīguma, ko jaunieši piešķir dažādiem sociāliem statusiem, un pēc piederības ciešuma – cik lielā mērā jaunieši jūtas piederīgi dažādām sociālām un teritoriālām kategorijām un grupām.

Piederības jēdziens ir izmantojams, lai pētītu attiecības starp patību (*self*) un sabiedrību vairāku aspektu dēļ: tas ir uz personu vērsti, tas tiek lietots ikdienā, kur savijas formālās un neformālās attiecības, tas ļauj kompleksi skatīt patības un sabiedrības attiecības, kā arī fiksēt pārmaiņas (May 2011). Šo minēto aspektu dēļ arī izmantojam piederības pieeju jauniešu pētījumos. Jaunība ir dzīves posms, kad aktīvi notiek identitātes veidošanās, kad cilvēkam ir svarīgi saprast, kas viņš ir un ko vēlas sasniegt. Veidošanās procesā identitātes ir mainīgas, tās var būt vēl skaidri neapzinātas un nedefinētas, tāpēc izvēljamies jauniešiem vieglāk saprotamo piederības jēdzienu. Lai orientētos uz vidusskolēnu izpratnes līmeni, izstrādājot anketu kvantitatīvai jauniešu aptaujai, tika uzdoti jautājumi par identitāti kā piederību. Piederības izpēte vairāk palīdz atklāt identificēšanās procesu, ne tik daudz

identitāti, kā šī procesa rezultātu, bet abi šie aspekti ir cieši saistīti un ikdienas apziņā grūti nošķirami.

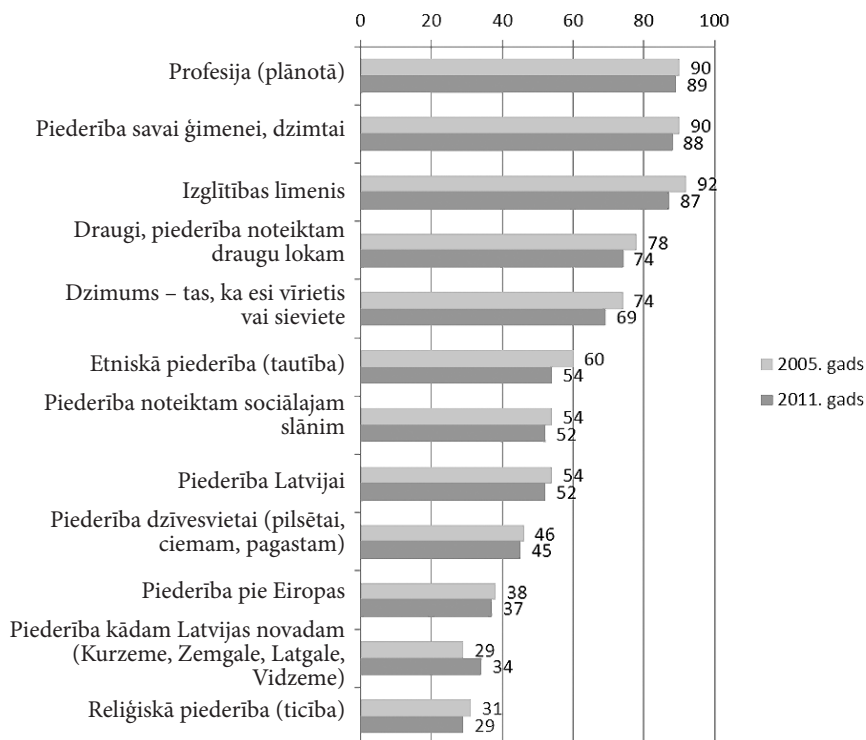
Jauniešu aktivitātes pētīšanai vidējās izglītības ieguvēji nav visai pateicīga grupa, jo sava dzīves ceļa veidošanas pieredze vēl ir neliela, vairākumam pieņemts tikai viens svarīgs lēmums – par izglītības turpināšanu pēc obligātās pamatzglītības iegūšanas. Šī lēmuma ietekmē varam runāt par divām jauniešu kategorijām: vispārējo vidējo izglītību ieguvušie un profesionālo vidējo izglītību ieguvušie. Vēlamies salīdzināt šo jauniešu identitāšu veidošanos un nākotnes plānus. Pētījumi parādījuši, ka jauniešu nākotnes plāni ne vienmēr realizējas. Tas saistīts ar garāku un sarežģītāku pāreju no izglītības uz nodarbinātību, nepieciešamību piemēroties darba tirgus izmaiņām, kā arī to, ka jauniešu plāni par profesijas izvēli var mainīties, saskaroties ar dzīves realitāti (Furlong, Kas-Urinen, Biggart, & Sinisalo 1998). Tomēr šai gadījumā mēs nevēlamies pārliecināties par nākotnes plānu realizācijas ticamību, bet gribam noskaidrot, vai izvēle, kas izdarīta pēc obligātās pamatzglītības ieguves, saistīta ar atšķirīgiem identitāšu veidošanās aspektiem un atšķirīgu sava dzīves ceļa redzējumu nākotnē.

Jauniešu identitātes Latvijas sabiedrībā

Identitātes veidošanās, piederības apziņas mērījumi pēc līdzīgas metodoloģijas tiek atkārtoti vairākos LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieku pētījumos, kuru objekts ir jaunieši dažādās vecuma grupās. Šeit izmantoti dati no pētījuma “Jauniešu profesijas izvēle un sociālo identitāšu veidošanās” (2011. gads), kas īstenots valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Nacionālā identitāte un konkurējošās identitātes” ietvaros. Pētījums balstās uz 2010./2011. mācību gada Latvijas vidējo mācību iestāžu abiturientu aptauju (n=3248). Savukārt vēsturiskam salīdzinājumam izmantoti pētījuma “Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība” (Rungule 2005) dati. Šis pētījums realizēts *Phare* grantu programmas “Sabiedrības integrācijas veicināšana Latvijā” ietvaros ar Eiropas Savienības (ES) un Latvijas valsts finansiālu atbalstu. Pētījuma ietvaros veikta vidējo mācību iestāžu 9.–12. klases skolēnu un profesionālo mācību iestāžu 2. kursa audzēkņu kvantitatīva aptauja (n=3046). Rezultātu salīdzināmībai no 2005. gada pētījuma tiks izmantoti tikai dati par noteikta vecuma jauniešu grupu, t. i., par jauniešiem vecumā no 17 līdz 19 gadiem (n=1645), kas atbilst 2011. gadā aptaujāto jauniešu vecumam.

Prioritārās identitātes. Raksturojot sevi, cilvēki var izmantot dažādas sociālas pazīmes, ar to vienlaikus norādot uz savu sociālo statusu un piederību pie noteiktām sociālām kategorijām vai grupām. Iepriekš minētajās aptaujās noskaidrojām, kuras no šīm pazīmēm jaunieši uzskata par svarīgām sevis raksturošanai. Pēdējās (2011. gada) aptaujas rezultāti līdzīgi kā 2005. gadā liecina, ka gandrīz visi jaunieši par ļoti svarīgiem un svarīgiem atzīst individuālos raksturojumus: profesija, ko plāno iegūt (89 %), izglītības līmenis (87 %), piederība pie ģimenes, dzimtas (88 %). Šajā grupā īpaša vieta ir piederībai pie ģimenes, jo to par ļoti svarīgu raksturojumu atzinuši 55 % aptaujāto, izglītības līmeni – 41 %, bet profesiju – 40 %.

Jaunieši tika lūgti arī izdalīt trīs vissvarīgākās pazīmes, lielākā daļa pirmajā vietā liek piederību pie ģimenes, otrajā – izglītību, trešajā – profesiju. Tās ir trīs pazīmes, ko jaunieši uzskata par vissvarīgākajām.

1. attēls. Statusu raksturojošo pazīmju svarīgums (%)

Avots: Autoru aprēķins no datiem, kas iegūti aptaujās “Jauniešu profesijas izvēle un sociālo identitāšu veidošanās” (2011) un “Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība” (2005).

Pamatojoties uz aptaujas datiem, varam ranžēt dažādās identitātes pēc to svarīguma jauniešiem 17–19 gadu vecumā. Pirmajā vietā ir piederība ģimenei, dzimtai; otrajā – uz individuālu izvēli un sasniegumiem balstītās identitātes: noteikts izglītības līmenis un profesija; trešajā vietā ir piederība noteiktam draugu lokam; ceturtajā – raksturīgākās sociālās identitātes: dzimums, tautība un sociālais slānis; piektajā vietā ir teritoriālās identitātes: piederība Latvijai, savai dzīvesvietai, piederība Eiropai un piederība noteiktam Latvijas novadam (turklāt piederību Latvijai un savai dzīvesvietai jaunieši uzskata par svarīgāku nekā piederību Eiropai un kādam Latvijas novadam. Teritoriālo identitāšu svarīgumu atšķirīgi vērtē latviešu un krievu jaunieši – latviešu jaunieši augstāk vērtē piederību Latvijai un Latvijas novadiem, piederība dzīvesvietai un Eiropai ir vienlīdz svarīga latviešu un krievu jauniešiem); sestajā vietā svarīguma ziņā liekama reliģiskā piederība, ko par ļoti

svarīgu un svarīgu atzinusi mazāk nekā trešā daļa no aptaujātajiem jauniešiem. Var secināt, ka salīdzinājumā ar 2005. gadu šobrīd jauniešu identitāšu ranžējumā pēc svarīguma būtiskas izmaiņas nav notikušas (1. attēls).

Dati liecina, ka, saglabājoties līdzīgam identitātes pazīmju ranžējumam pēc svarīguma, pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp statusu raksturojošo pazīmju vērtējumiem vidusskolēnu un profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu vidū. Salīdzinot vērtējumus, vienādi svarīga visiem jauniešiem ir piederība ģimenei un draugu lokam. Interesanti, ka statistiski nozīmīgā pakāpē uz individuālām izvēlēm un sasniegumiem balstītās identitātes – profesionālo piederību un izglītību – kā svarīgākas vērtē vispārējās vidējās izglītības iestāžu, nevis profesionālo skolu abiturienti (atbilstīgi kā ļoti svarīgas/svarīgas šīs pazīmes vērtē 93 % un 90 % vidusskolēnu, bet 84 % profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu) (1. tabula). Savukārt citas identitāti raksturojošās piederības pazīmes, kuras jauniešu uzskatos svarīguma ziņā atšķiras, nozīmīgi augstāk vērtējuši profesionālo skolu abiturienti. Būtiski svarīgākas šo skolu audzēkņiem šķiet etniskā piederība, kā arī vairākas teritoriālo identitāti raksturojošās piederības pazīmes, proti, piederība Latvijai, savai pilsētai/pagastam, atsevišķam Latvijas novadam, arī Eiropai. To, ka šie identitātes aspekti ir nozīmīgāki minētās grupas jauniešu vidū, apliecina turpmākā analīze (sk. tālāk tekstā).

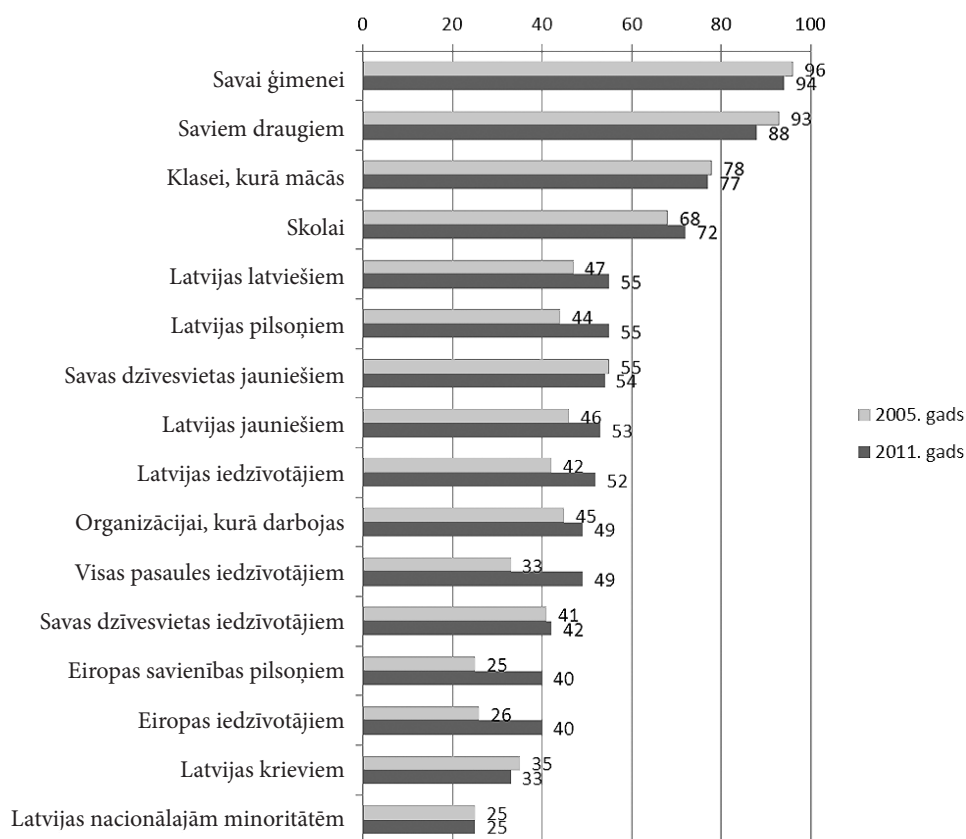
1. tabula. Statusu raksturojošo pazīmju svarīgums vidusskolu un profesionālo izglītības iestāžu abiturientu vērtējumā 2011. gadā (%)

	Ļoti svarīgi un svarīgi	
	Vidusskolu abiturienti	Profesionālo izglītības iestāžu abiturienti
Profesija (plānotā)	93**	84
Piederība savai ģimenei, dzimtai	87	89
Izglītības līmenis	90**	84
Draugi, piederība noteiktam draugu lokam	76	73
Dzimums – tas, ka esi vīrietis vai sieviete	66	75**
Etniskā piederība (tautība)	49	61**
Piederība noteiktam sociālajam slānim, šķīrai	52	56*
Piederība Latvijai	45	61**
Piederība dzīvesvietai (pilsētai, ciemam, pagastam)	38	53**
Piederība Eiropai	34	40**
Piederība kādam Latvijas novadam (Kurzemei, Zemgalei, Latgalei, Vidzemei)	24	49**
Reliģiskā piederība (ticība)	21	42**

Piezīme. Stat. nozīmība * p<0,05, ** p <0,001.

Piederības izjūta. Piederība pie dažādām sociālām grupām precīzē jauniešu identitātes izjūtu. Piederības mērīšanai tika izmantota 5 punktu vērtējumu skala: ļoti piederīgs; zināmā mērā piederīgs; ne piederīgs, ne nepiederīgs; samērā nepiederīgs; pilnībā nepiederīgs. 2. attēlā abi galējie vērtējumi ir apvienoti.

Jaunieši jūtas ciešāk saistīti ar reālām sociālām grupām (ģimene, draugi, klase) nekā sociālām kategorijām (Latvijas, Eiropas un pasaules iedzīvotāji). Gandrīz visi jaunieši jūtas piederīgi savai ģimenei un draugiem (attiecīgi 94 % un 88 %). Pēc tam seko piederība pie klases un skolas: savai klasei piederīgi jūtas 77 % jauniešu, skolai – 72 %. Salīdzinot ar 2005. gadu, šo piederības izjūtu īpatsvars jauniešu vidū ir maz mainījies. Maz mainījusies arī piederības izjūta dzīvesvietai (55–54 %), savas dzīvesvietas iedzīvotājiem (41–42 %), organizācijai, kurā jaunieši darbojas (45–49 %), Latvijas krieviem (35–33 %), Latvijas nacionālajām minoritātēm (25 %). Nedaudz palielinājusies ir jauniešu piederības izjūta Latvijas pilsoņiem (44–55 %), Latvijas jauniešiem (46–53 %), Latvijas iedzīvotājiem (42–52 %). Latvijas iestāšanās ES ir ievērojami veicinājusi piederības izjūtu ES pilsoņiem (25–40 %) un Eiropas iedzīvotājiem (26–40 %), arī piederības izjūta visas pasaules iedzīvotājiem ir ievērojami palielinājusies (33–49 %).

2. attēls. Piederība dažādām sociālām grupām (%)

Avots: Autoru aprēķins no datiem, kas iegūti aptaujās “Jauniešu profesijas izvēle un sociālo identitāšu veidošanās” (2011) un “Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība” (2005).

Ja, balstoties uz piederību iedzīvotājiem, veidojam ranžējumu, tad iegūstam šādu secību: Latvijas iedzīvotāji (jūtas piederīgi un ļoti piederīgi 52 % aptaujāto jauniešu), visas pasaules iedzīvotāji (49 %), savas dzīvesvietas iedzīvotāji (42 %), Eiropas iedzīvotāji (40 %).

Pēc piederības dažādām sociālām grupām nav būtisku atšķirību starp dažādu dzimumu un vecumu jauniešiem. Atšķiras latviešu un krievu jauniešu piederības raksturojums, kā arī piederības izjūta dažādām sociālām grupām tiem jauniešiem, kas nāk no dažāda lieluma dzīvesvietām. Atšķiras latviešu un krievu jauniešu piederības izjūta Latvijai un ar to saistītām sociālām kategorijām. Dzīvesvietas lielums iezīmē šādu tendenci: jo mazāka dzīvesvieta, jo vairāk jaunieši jūtas piederīgi savai klasei, skolai, dzīvesvietas jauniešiem un iedzīvotājiem (Sīkāk sk.: Koroļeva, Rungule, Sniķere & Aleksandrovš 2009: 145–188).

Līdzīgi konstatētajām atšķirībām identitāti raksturojošo pazīmju svarīgumā sagaidījām, ka piederības apziņā arī pastāvēs nozīmīgas atšķirības starp vidusskolu un profesionālo skolu abiturientiem. Šis pieņēmums apstiprinājās (2. tabula).

2. tabula. Piederība dažādām sociālām grupām vidusskolu un profesionālo izglītības iestāžu abiturientu vērtējumā 2011. gadā (%)

	Jūtas ļoti piederīgi un zināmā mērā piederīgi	
	Vidusskolu abiturienti	Profesionālo izglītības iestāžu abiturienti
Savai ģimenei	94	94
Saviem draugiem	90	85**
Klasei, grupai, kurā mācās	76	80**
Skolai	72	76**
Latvijas latviešiem	53	62**
Latvijas pilsoņiem	53	61**
Savas dzīvesvietas jauniešiem	51	63**
Latvijas jauniešiem	52	58**
Latvijas iedzīvotājiem	50	57**
Organizācijai, kurā darbojas	47	54**
Visas pasaules iedzīvotājiem	52	44**
Savas dzīvesvietas iedzīvotājiem	38	54**
ES pilsoņiem	40	39
Eiropas iedzīvotājiem	40	40
Latvijas krieviem	30	35**
Latvijas nacionālajām minoritātēm	22	32**

Piezīme. Stat. nozīmība * p<0,05, ** p<0,001.

Avots: Autoru aprēķins no datiem, kas iegūti jauniešu aptaujā "Jauniešu profesijas izvēle un sociālo identitāšu veidošanās".

Izņemot piederības jūtas ģimenei un tādām sociālām kategorijām kā Eiropas iedzīvotāji un Eiropas pilsoņi, profesionālo izglītības iestāžu audzēkņi pauduši ciešāku piederību jebkurai no vērtējumā iekļautajām sociālajām grupām. Statistiski nozīmīgā līmenī šie jaunieši jūtas ciešāk saistīti gan ar Latvijas un savas dzīvesvietas iedzīvotājiem, gan arī ar Latvijas un savas dzīvesvietas jauniešiem kopumā. Tāpat profesionālo skolu abiturienti jūtas vairāk piederīgi savai mācību grupai, skolai un organizācijām, kurās tie darbojas. Lai arī piederības apziņa dažādām etniskām grupām statistiski nozīmīgā līmenī atšķiras, tomēr šajā aspektā to nav jēgpilni salīdzināt, jo lielā mērā to nosaka aptaujāto jauniešu etniskais sastāvs dažādās izglītības iestādēs. Izmantoto pētījumu rezultāti liecina, ka, neraugoties uz lielo daudzveidību, jauniešu identitātēm piemīt noteikta iekšēja struktūra, kas bāzējas noteiktās un samērā stabilās piederības apziņas struktūrās (Rungule & Koroļeva 2012: 37). Padziļināta datu analīze ļauj secināt, ka jauniešu sociālās un teritoriālās identitātes apziņa koncentrējas ap divām asīm – nacionālā/latviski etniskā identitāte pretstatā citai – etniski krieviskai/nacionālo minoritāšu identitātei – un tradicionālā/lokālā identitāte pretstatā kosmopolītiski globālai ievirzei. Balstoties uz iepriekš aplūkotojām identitātes pazīmēm, kas raksturo piederību noteiktām sociālām grupām, kā arī teritoriālo piederību, faktorānālizē rezultātā tika iegūti četri faktori (faktoru slodžu matricu sk. 1. pielikumā) jeb identitātes dimensijas, ap kurām grupējas jauniešu subjektīvie vērtējumi (par analīzes rezultātiem sīkāk sk.: Rungule & Koroļeva 2012: 36–40). Piederību kādai no šīm apziņas dimensijām visnozīmīgāk ietekmē jauniešu etniskā izcelsme, mazāk, bet statistiski nozīmīgāk – dzīvesvietas urbanizācijas pakāpe, kā arī dzimums. Lai arī regresijas analīzes rezultāti neliecināja, ka mācību iestādes tips nozīmīgi prognozētu piederību kādai no šīm identitātes apziņas struktūrām, novērotās atšķirības vidusskolēnu un profesionālo skolu audzēkņu piederības apziņu raksturojošos vērtējumos vedināja pārbaudīt hipotēzi par to, ka tā vai cita piederības apziņas dimensija varētu būt atšķirīgā pakāpē izplatīta dažādu mācību iestāžu skolēnu vidū. Lai pārbaudītu, kurš piederības apziņas modelis dominē aplūkojamās grupās, tika izmantoti standarta rezidiju aprēķini.¹ Šīs analīzes rezultāti demonstrē, ka tiešām pastāv nozīmīgas atšķirības starp piederības apziņas dimensiju izplatību dažādu vidējo mācību iestāžu abiturientu grupās.

Pirmā ir nacionāli etniskā latviskā identitātes dimensija, ko raksturo spilgti izteikta piederības apziņa dažādām Latvijas iedzīvotāju grupām: iedzīvotājiem kopumā, Latvijas jauniešiem, Latvijas pilsoņiem un Latvijas latviešiem, bet teritoriālās piederības aspektā spēcīgi izteikta piederības izjūta tuvākās apkāmes iedzīvotājiem, dažādiem Latvijas reģioniem un Latvijai kopumā, nozīmīgi vairāk izplatīta profesionālo skolu audzēkņu vidū un atbilstoši mazāk raksturīga vidusskolu abiturientu grupā.

¹ Rezidiji (*residuals*) – starpības starp novēroto un teorētiski sagaidāmo biežumu, dalīta ar sagaidāmo standarta novirzi. Ja koriģētais standarta rezidijis – *adjusted standardized residuals* > 1,96, tad pastāv būtiskas atšķirības starp pazīmes sadalījumu un tā ir nozīmīgi lielāka.

Etniskās piederības apziņa ir pamatā arī ceturtajam faktoram – etniski krieviskās/etnisko minoritāšu identitātes dimensijai, kas šajā gadījumā nozīmē sevis kā krieva vai etnisko minoritāšu pārstāvja izteiktu apzināšanos. Vienlaikus šai piederības apziņas dimensijai raksturīga ļoti izteikta korporatīvā identitāte – piederības apzināšanās organizācijai, kurā jaunieši darbojas, reliģiskai konfesijai/draudzei, kā arī piederība noteiktam sociālam slānim (šķirai). Teritoriālā aspektā šo grupu raksturo izteikta piesaiste dzīvesvietas iedzīvotājiem un jauniešiem. Arī šī uzskatu dimensija nozīmīgi biežāk izplatīta profesionālo mācību iestāžu audzēkņu vidū. Šie rezultāti tieši izriet no jau iepriekš atspoguļotā atbilžu sadalījuma, kas norādīja uz būtiskām atšķirībām piederības ciešuma vērtējumos dažādām sociālām grupām.

Savukārt vidusskolēnu grupā nozīmīgi izplatītāka ir otrā piederības apziņas dimensija, kurā izteikta kosmopolītiski globālā dominante, kas balstās uz spēcīgu piederības izjūtu ES pilsoņiem, Eiropas un pasaules iedzīvotājiem ar atbilstošu teritoriālās izjūtas piesaisti citai valstij, Eiropai un pasaulei kopumā.

Trešā uzskatu dimensija, kurā izteikta tradicionālā/lokālā dominante un ko raksturo cieša piederības apziņa savam vecuma posmam atbilstošām tuvākajām sociālajām grupām, t. i., savai ģimenei, klasei un skolai, kurā jaunieši mācās, un, protams, savu draugu lokam, ir vienādi izplatīta kā skolēnu, tā profesionālo skolu audzēkņu vidū.

Vai konkrētā sabiedrība, sociālā vide, jaunieša izcelsme, ģimene, draugu loks nosaka piederības izjūtu un dažādo identitāšu veidošanos jaunībā, vai pretēji – jaunā cilvēka piederības izjūtas ciešums sev tuvākām un tālākām sociālām grupām, noteiktai teritorijai ir tas, kas ietekmē dažādu dzīves ceļu izvēli? Uz šo jautājumu atbilde nav viennozīmīga un nav rodama, balstoties uz pētījumu datiem, tomēr tas ir viens no iemesliem, kāpēc autore pievērsusās tieši dažāda tipa vidējo izglītības iestāžu abiturientu viedokļu salīdzinājumam.

Jaunieši šajā vecumā ir sava dzīves ceļa izveides sākumā, un lielākā daļa līdz vidējās izglītības iegūšanai ir pieņēmuši tikai dažus svarīgus lēmumus – turpināt mācības vai uzsākt darba gaitas; turpināt mācības vispārējās vidējās izglītības iestādē vai apgūt izvēlēto profesiju profesionālās izglītības iestādē. Turpmāk aplūkosim jauniešu dzīves plānus atkarībā no šīs izveiles un šo plānu saistību ar jauniešu piederības apziņu.

Jauniešu izvēle un nākotnes plāni

Pētījuma “Jauniešu profesijas izvēle un sociālo identitāšu veidošanās” (2011. gads) dati sniedz iespēju analizēt jauniešu plānus gan attiecībā uz profesijas izvēli, gan mobilitāti, bet nedod iespēju izvērtēt to realizāciju (tam būtu nepieciešama citu vecuma kohortu aptauja vai longitudināls pētījums). Tomēr arī šie dati liecina, ka jau aptuveni 15 gadu vecumā izdarītā izvēle iezīmē divas atšķirīgas dzīves gājuma trajektorijas. Izvēle turpināt mācības vidusskolā vai apgūt profesiju lielā mērā atkarīga no turpmākās nodarbošanās – profesijas izveiles.

Vidējās izglītības iestāžu abiturientu vidū iezīmējas ļoti būtiskas atšķirības starp vidusskolēniem un profesionālo skolu audzēkņiem. Savu profesionālo izvēli un līdz ar to lēmumu par turpmāko mācību gaitu jau pamatizglītības ieguves laikā, t. i., līdz 9. klasei, ir izdarījuši 96 % profesionālo skolu abiturientu un tikai 34 % vidusskolēnu. Skolēni savu lēmumu pieņem salīdzinoši vēlāk – vidēji 9.–10. klasē, bet lielākā daļa vidusskolas laikā (atbilstoši – 10. klasē 23 %, 11. klasē – 21% un 12. klasē 22 %). No profesionālo skolu audzēkņiem liela daļa (45 %) lēmumu par savu turpmāko profesiju pieņēmuši jau līdz 8. klases beigšanai, vairāk nekā puse (52 %), mācoties 9. klasē, un tikai 3 % pēc devītās klases beigšanas.

Kas visvairāk ietekmē šo jauniešu lēmumu? Respondentiem tiešā jautājumā tika lūgts nosaukt vienu līdz trīs personas vai apstākļus, kas visvairāk ietekmējuši lēmuma pieņemšanu par apgūstamo profesiju un zināmā mērā turpmākā dzīves ceļa izvēli. Visbiežāk nosauktās pirmās trīs atbildes ir māte, tēvs un draugi. Bet kopumā, t. i., apvienojot visas trīs izvēles, visbiežāk minētā motivācija ir saskare ar atbilstošu profesiju pārstāvjiem (34 %), internetā iegūtā informācija (34 %), mātes padoms, ieteikums (32 % gadījumu), kam seko draugu (24 %) un tēva padoms (21 %) (sk. 5. tabulu). Salīdzinoši lielai daļai jauniešu lēmuma pieņemšanu ietekmē citu ģimenes locekļu padoms (atbilstoši 20 % gadījumu), kā arī masu medijos sniegtā informācija (19 %) un skolā gūtās zināšanas (19 %). Vismazāk jauniešu izvēli ietekmē pedagogi (7 %), literatūra, preses izdevumi (kas nav pārsteidzoši, jo mūsdienu jaunieši arvien mazāk laika velta preses un literatūras lasīšanai), tikšanās ar populārām personām.

Ja salīdzinām vispārējās vidējās izglītības iestāžu skolēnu atbildes ar profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu viedokli, ietekmes avotu ziņā novērojamas nozīmīgas atšķirības. Redzams, ka vidusskolēni daudz lielākā mērā ietekmējas no masu medijos, īpaši internetā, pieejamās informācijas un saskares ar atbilstošu profesiju pārstāvjiem, kamēr profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu izvēli biežāk nosaka tuvākais personu loks – vecāki (gan māte, gan tēvs) un draugi (3. tabula). Vidusskolēnus salīdzinoši vairāk motivē skolā gūtās zināšanas (šos jauniešus raksturo arī augstāks sekmju līmenis), literatūrā un presē lasītais. Tātad jau šajā izvēles brīdī krasi iezīmējas atšķirības starp jauniešu motivāciju un izvēli, kas tieši vai netieši ietekmē arī turpmākās dzīves trajektorijas. Salīdzinot profesijas un turpmākā izglītības ceļa izvēli ietekmējošos faktoros, jāņem vērā tas, ka profesiju un profesionālo izglītību jaunieši pamatā izvēlas jaunākā vecumā, t. i., pamatizglītības ieguves laikā, bet vidusskolēni šo izvēli izdara vēlāk – lielākā daļa vidējās izglītības ieguves laikā. Pieaugot jauniešu vecumam, nozīmīgāka kļūst publiskā informācija, samazinās ģimenes locekļu un draugu ietekme.

Lai arī, salīdzinot ar iepriekšējām paaudzēm, mūsdienu jauniešu dzīves ceļu raksturo daudzveidīgums un lielāka individualizācija, tomēr strukturālo faktoru ietekme arvien vēl saglabājas, jauniešu nākotnes plāni un perspektīvas ir gandrīz tikpat lielā mērā atkarīgas no izglītības ceļa izvēles kā iepriekšējās jauniešu paaudzēs. Par to liecina tolaik veikto fundamentālo jaunatnes pētījumu “Profesiju presītižs un profesiju izvēle mūsdienās” (Vilciņš 1968) un starptautiskā longitūdinālā

pētījuma “Paaudzes ceļi un gaitas” (Титма 1988: 5–16) rezultāti. Aplūkojot jauniešu dzīves plānus uzreiz pēc vidējās izglītības iegūšanas, varam izdarīt secinājumu, ka tāpat kā pirms 30 un 45 gadiem vidusskola turpina gatavot jauniešus augstskolām. Vidējo profesionālo mācību iestāžu abiturientu dzīves plāni nozīmīgi atšķiras no vidusskolēnu plāniem. No profesionālo skolu audzēkņiem aptuveni puse (52 %) uzreiz pēc vidējās izglītības iegūšanas gribētu uzsākt strādāt, mācības vēlas turpināt 46 %, no kuriem gandrīz puse (21 %) tās plāno savienot ar darbu, kamēr no vidusskolēniem lielākā daļa (87 %) plāno turpināt mācības (no kuriem vairums – 59 % stāsies augstskolā, bet 12 % vēlētos studijas savienot ar darba gaitu uzsākšanu) (4. tabula). Atšķirības iezīmējas arī jauniešu plānos attiecībā uz mācībām vai darbu ārpus Latvijas. Skolēnu vidū ir vairāk tādu, kas plāno doties uz citām valstīm, lai studētu (atbilstoši 11 % no skolēniem un 3 % no profesionālo skolu audzēkņiem), savukārt profesionālo skolu abiturientu vidū nozīmīgi vairāk tādu, kas uzreiz pēc skolas beigšanas plāno doties strādāt uz ārzemēm (atbilstoši 14 % un 5 %) (4. tabula). Runājot par tālāku perspektīvu, dzīves laikā lielākā daļa jauniešu vēlētos iegūt dažāda līmeņa augstāko izglītību – to plāno kopumā 92 % vidusskolēnu un 68 % profesionālo skolu audzēkņu.

3. tabula. *Personas un citi avoti, kas mudinājuši jauniešu profesijas un dzīves gaitu izvēli (%)*

	Visi abiturienti	Vispārējās vidējās izglītības iestāžu skolēni	Profesionālo izglītības iestāžu audzēkņi
Tēvs	21	19	28
Māte	32	29	38
Citi ģimenes locekļi	20	19	23
Pedagogi	7	7	9
Literatūrā lasītais	10	11	5
Skolā iegūtās zināšanas	19	20	16
Preses izdevumi	10	11	7
Internetā iegūtā informācija	34	39	23
Televīzijā redzētais, radio dzirdētais	19	22	9
Saskare ar atbilstošo profesiju pārstāvjiem	34	38	23
Draugi	24	19	35
Tikšanās ar dažādām personām	4	4	3
Ekskursija uz atbilstošiem uzņēmumiem, iestādēm	4	4	2
Cits	17	18	16

Piezīme. Jauniešiem tika piedāvāta iespēja minēt ne vairāk kā trīs galvenos motīvus.

Avots: Autoru aprēķins no datiem, kas iegūti jauniešu aptaujā “Jauniešu profesijas izvēle un sociālo identitāšu veidošanās”.

4. tabula. 2011. gada vidējo izglītības iestāžu abiturientu plāni pēc vidējās izglītības iegūšanas (%)

	Vispārējās vidējās izglītības iestāžu abiturienti	Profesionālās izglītības iestāžu abiturienti
Turpinās mācības: stāsies augstskolā	59	19
Turpinās mācības: stāsies vidējā profesionālā mācību iestādē	5	3
Brauks mācīties uz ārzemēm	11	3
Sāks strādāt Latvijā un turpinās mācības	12	21
Sāks strādāt Latvijā un mācības neturpinās	6	38
Brauks strādāt uz ārzemēm	5	14
Cits (piemēram, brīvprātīgais darbs, laulības utt.)	2	2

Avots: Autoru aprēķins no datiem, kas iegūti jauniešu aptaujā “Jauniešu profesijas izvēle un sociālo identitāšu veidošanās”.

Atšķirībā no iepriekšējām paaudzēm, kurām nebija šādu iespēju, mūsdienu situācijā Latvijas jauniešu nākotnes plānos iezīmējas jauns aspekts, kas saistīts ar mobilitāti. Tādēļ papildus jautājumam par dzīves mērķiem atsevišķā jautājumā tika precizēti jauniešu plāni atstāt Latviju. Atbildes liecina, ka pēc vidējās izglītības iegūšanas noteikts jauniešu loks plāno doties uz ārzemēm – galvenokārt, lai turpinātu mācības vai uzsāktu tur darbu. Kā jau tas bija vērojams kopējo nākotnes plānu kontekstā, to vidū, kuri plāno tuvākā vai tālākā nākotnē doties mācīties uz ārzemēm, vairāk ir vidusskolu abiturientu (5. tabula). Savukārt, salīdzinot plānus attiecībā uz darbu ārzemēs, nozīmīgas atšķirības ir tikai to grupā, kuri plāno uzsākt darbu uzreiz pēc vidējās izglītības iegūšanas. Profesionālo skolu audzēkņu vidū šo jauniešu daļa ir nozīmīgi lielāka. Bet, domājot par tālāku nākotni, citās valstīs īsāku vai ilgāku laika periodu vēlētos strādāt gan vairāk nekā trešā daļa vidusskolēnu, gan arī profesionālo skolu audzēkņu. Protams, tie šobrīd ir tikai plāni, kuru realizācija būs atkarīga no daudziem apstākļiem, tomēr, verificējot atbildes uz vairākiem jautājumiem par jauniešu turpmākās dzīves plāniem, var salīdzinoši precīzi noteikt to daļu, kuri plāno un ir interesējušies par mācībām vai darbu ārpus Latvijas, – kopumā par to ir domājis vismaz katrs piektais Latvijas jaunietis (22 %).

Jauniešu vēlme doties studēt vai strādāt uz ārzemēm, vai vispār pārcelties uz dzīvi citā valstī nav pārsteidzoša, to ietekmē ne tikai ekonomiskā situācija mūsu valstī, bet arī dažādas iespējas jaunieša dzīvesvietā, ģimenes apstākļi, kā arī pieredzes izjūta. Tādēļ nobeigumā noskaidrosim, kas nosaka jauniešu izvēli uz kādu laiku vai pavisam atstāt Latviju.

5. tabula. Nākotnes plāni saistībā ar studijām vai darbu ārzemēs (%)

	Visi abiturienti	Vispārējās vidējās izglītības iestāžu skolēni	Profesionālo izglītības iestāžu audzēkņi
Izlēmuši doties mācīties uz ārzemēm tuvākā gada laikā pēc vidējās izglītības iegūšanas	11	12	8
Plāno doties studēt uz ārzemēm tālākā nākotnē	26	29	20
Neplāno turpināt mācības ārzemēs	49	50	44
Pagaidām vispār neplāno studēt/turpināt mācības	14	8	30
Izlēmuši doties strādāt uz ārzemēm uzreiz pēc vidējās izglītības iegūšanas	13	11	17
Plāno doties strādāt uz ārzemēm tālākā nākotnē	34	34	32
Pagaidām neplāno/nav domājuši par iespējām strādāt ārzemēs	36	35	38
Vispār neplāno šobrīd uzsākt darba gaitas	17	20	12

Avots: Autoru aprēķins no datiem, kas iegūti jauniešu aptaujā "Jauniešu profesijas izvēle un sociālo identitāšu veidošanās".

Lai noskaidrotu faktoros, kas ietekmē jauniešu mobilitātes plānus, tika aprēķināts loģistiskās regresijas modelis (sk. 2. pielikumu), kā atkarīgo mainīgo iekļaujot dihotomi pārkodētu respondenta atbildi par plāniem doties mācīties vai strādāt uz ārzemēm. Kā neatkarīgie mainīgie regresijas modeli tika iekļauti vairāki dihotomi pārkodēti demogrāfisko un sociālo pazīmju mērījumi: etniskā piederība (tautība); dzimums; dzīvesvieta (dalījums pēc urbanizācijas pakāpes); skolas tips (vidusskola/profesionāli tehniskā skola); vecāku ģimenes materiālās labklājības līmeņa vērtējums; iespējas atrast darbu, iegūt labu izglītību, pilnvērtīgi pavadīt brīvo laiku savā dzīvesvietā; kā arī četri piederības apziņas faktori. Piederība tai vai citai piederības apziņas dimensijai tika noteikta, salīdzinot faktoru slodzes lielumu, t. i., pieņemot, ka indivīds pārstāv to uzskatu dimensiju, kuras faktora slodzes vērtība individuālā līmenī ir visaugstākā. Lai arī šāds modelis neatspoguļo visu faktoru kopumu, kas determinē jauniešu plānus, tomēr regresijas analīze dod iespēju identificēt pazīmes, tajā skaitā noteiktas piederības apziņas dimensijas, kas saistītas ar jauniešu mērķiem un nākotnes nodomiem.

Iegūtie rezultāti liecina, ka varbūtība (vismaz nākotnes plānu līmenī) atstāt Latviju cieši saistīta ar daļu no modeļi iekļautajiem mainīgajiem. Statistiski visnozīmīgākais ieguldījums, t. i., iespēja, ka jaunietis izdarīs šādu izvēli, ir tiem respondentiem, kuriem kāds no ģimenes locekļiem jau dzīvo/strādā citā valstī.

Arī tad, ja kādi citi radnieki vai draugi jau dzīvo ārpus Latvijas, šī varbūtība ir paaugstināta. Lai arī dzīvesvietai ir statistiski nozīmīga loma šādas izvēles veikšanā (Rīgā dzīvojošie jaunieši lielākā mērā nekā citur dzīvojošie plāno atstāt Latviju), tomēr konkrētajā modelī šai pazīmei nav statistiski nozīmīgas ietekmes. Savukārt varbūtību, ka jaunietis plānos atstāt Latviju, nozīmīgā pakāpē mazina tādas pazīmes kā ģimenes materiālā labklājība/pārticība, t. i., ja jaunieša subjektīvajā vērtējumā vecāku ģimenes labklājības līmenis ir labs vai apmierinošs un pozitīvi vērtēta iespēja atrast darbu savā dzīvesvietā. Šī modeļa ietvaros netika konstatēts, ka dzimums, tautība, skolas tips, iespēju vērtējums savā dzīvesvietā iegūt labu izglītību un pilnvērtīgi pavadīt brīvo laiku ir statistiski nozīmīgi faktori, kas ietekmē jaunieša lēmumu atstāt Latviju.

Protams, aplūkoto jautājumu kontekstā mūs īpaši interesēja nākotnes plānu saistība ar jauniešu piederības apziņu. Konkrētajā modelī trīs no iepriekš formulētajām piederības apziņas dimensijām parāda statistiski nozīmīgu saistību ar jauniešu mobilitātes plāniem. Pirmkārt, piederība pirmajai – nacionālās/etniski latviskās dimensijas – uzskatu grupai nozīmīgi samazina iespējamību, ka jaunietis plānos atstāt Latviju. Savukārt kosmopolītiski globālā dimensija (spilgti izteikta piederības izjūta Eiropai, pasaulei, tās iedzīvotājiem) pozitīvi korelē ar varbūtību, ka jaunietis plāno vai ir jau interesējies par iespējām doties studēt vai strādāt uz citām valstīm. Mazāk, tomēr statistiski nozīmīgā līmenī varbūtību, ka jaunietis plāno atstāt Latviju, mazina piederība trešajai identitātes uzskatu grupai – tradicionāli lokālai, t. i., jo vairāk jaunietis jūtas piederīgs savai ģimenei, draugu lokam, skolai, dzīvesvietai, pilsētai/pagastam, kurā tas šobrīd dzīvo, jo mazāka varbūtība, ka savu nākotni (vismaz plānos) tas saistīs ar Latvijas atstāšanu un dzīvi citās zemēs.

Nobeigums

Globālās moderno sabiedrību izmaiņu tendences attiecas arī uz Latvijas jauniešiem, kas ieguvuši vidējo izglītību. Viņi par svarīgākajiem sevis raksturojumiem atzīst individuālās – uz pašu un ģimenes sasniegumiem balstītās – identitātes, tikai pēc tam ierindojot piederību pie dažādām sociālajām grupām un teritorijām. Pirmajā vietā tiek likta piederība ģimenei, dzimtai, otrajā – uz individuālu izvēli un sasniegumiem balstītās identitātes: noteikts izglītības līmenis un profesija, trešajā vietā ir piederība noteiktam draugu lokam, pēc tam seko citas sociālās un teritoriālās identitātes.

Piederības izjūtu mērījumi pilnībā neraksturo jauniešu identitātes, bet ļauj spriest par jauniešu identificēšanos globālajā sociālajā telpā, piemēram, ja salīdzinām jauniešu piederību dažādām iedzīvotāju kategorijām, tad atšķirības nav lielas: Latvijas iedzīvotājiem jūtas piederīgi un ļoti piederīgi 52 % aptaujāto jauniešu, visas pasaules iedzīvotājiem – 49 %, savas dzīvesvietas iedzīvotājiem – 42 %, bet Eiropas iedzīvotājiem – 40 %. Būtiskākās izmaiņas jauniešu identificēšanās procesos ir notikušas saistībā ar Latvijas iestāšanos ES. Ja salīdzina 2005. un 2011. gada jauniešu aptauju datus, var redzēt, ka ievērojami palielinājusies to jauniešu daļa,

kas jūtas piederīgi ES pilsoņiem (no 25 % līdz 40 %), Eiropas iedzīvotājiem (no 26 % līdz 40 %) un visas pasaules iedzīvotājiem (no 33 % līdz 49 %).

Ja identitāšu tipoloģiskās grupas veido, balstoties uz jauniešu piederības izjūtu ciešumu, tad var konstatēt divus galvenos jauniešu piederības izjūtu tipoloģijas principus:

- 1) nacionālā latviskā identitāte pretstatā krieviskai, nacionālo minoritāšu identitātei;
- 2) tradicionālā, lokālā ievirze pretstatā kosmopolītiski globālai ievirzei.

Veidojot vidusskolēnu un profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu piederības izjūtu tipoloģiju, konstatēts, ka vidusskolēnu vidū vairāk izplatīta kosmopolītiski globālā ievirze, bet profesionālo skolu audzēkņu vidū vairāk dominē tradicionālā, lokālā ievirze. Etniskā dalījuma princips šajā analizē netika izmantots, jo tas apskatīts citās publikācijās.

Piederības izjūtas mērījumi raksturo jauniešu subjektīvo identificēšanos globālajā sociālajā telpā, taču, runājot par savas identitātes veidošanu, svarīgāk ir pievērst uzmanību jauniešu reālajai darbībai, pieņemtajiem lēmumiem un izdarītajām izvēlēm. Obligātās pamatizglītības ieguve attiecas uz visiem jauniešiem, tāpēc par individuālu profesijas un izglītības turpināšanas izvēli var runāt tikai vidējās izglītības pakāpē. Te iezīmējas divi ceļi – vispārējās un profesionālās vidējās izglītības ieguve. Starp jauniešiem, kas izvēlējušies vienu vai otru ceļu, ir novērojamas būtiskas atšķirības. Aptaujas dati apstiprina jau zināmo: vispārējo vidējo izglītību ieguvušie jaunieši galvenokārt orientējas uz izglītības turpināšanu un augstākās izglītības iegūšanu, bet profesionālo vidējo izglītību ieguvušie galvenokārt orientējas uz darba gaitu uzsākšanu, tomēr dzīves laikā lielākā daļa jauniešu vēlētos iegūt dažāda līmeņa augstāko izglītību – to plāno 92 % vidusskolēnu un 68 % profesionālo skolu audzēkņu. Otra atšķirība ir profesijas izvēles laiks – profesionālo skolu audzēkņi šo lēmumu pieņem agrāk (jau pamatskolas laikā) nekā vidusskolēni, kas lēmumu par profesijas izvēli un izglītības turpināšanu pieņem vidusskolas laikā. Ja izmantojam Dž. Marsijas un Dž. Kotē ideju par identitātes moratoriju, tad tas vairāk būtu attiecināms uz vidusskolēnu iespēju novilcināt un atlikt profesijas izvēli līdz vidējās izglītības ieguvei. Protams, to nevar attiecināt uz visiem vidusskolēniem, jo daudzos gadījumos arī vispārējās vidējās izglītības programmu apguve tiek saistīta ar izvēlēto profesionālās darbības virzienu. No vienas puses, vispārējās vidējās izglītības ieguves ceļš paildzina jauniešu atkarību no vecākiem un attālina patstāvīgas dzīves uzsākšanu. No otras puses, lēmumi par profesijas un izglītības turpināšanas ceļa izvēli tiek pieņemti, balstoties uz lielāku pieredzi un dažādiem informācijas avotiem. Pieaugot jauniešu vecumam, izvēlē nozīmīgāka kļūst publiskā informācija, samazinās ģimenes locekļu un draugu ietekme.

Ņemot vērā lielo uzmanību, kas Latvijas sabiedrībā tiek piešķirta izglītības sistēmas reformēšanai, būtu nepieciešams plašāk un dziļāk pētīt izglītības ieguves ceļa saistību ar indivīdu pašrealizāciju un identitāšu attīstību. Koncentrēšanās tikai uz izglītības atbilstību darba tirgus vajadzībām ievērojami sašaurina izpratni par izglītības nozīmi modernā sabiedrībā.

Faktoru slodžu matrica²

Piederība	Komponente (faktors)			
	1. faktors – nacionālā un etniski latviskā dominante	2. faktors – kosmopolitiski globālā dimensija	3. faktors – tradicionālā/lokālā dimensija	4. faktors – etniski krieviskā/nacionālo minoritāšu dimensija
Savai ģimenei, dzimtai			0,606	
Klasei, kurā mācās			0,477	
Skolai, kurā mācās			0,483	
Draugiem, noteiktam draugu lokam			0,559	
Reliģiskai konfesijai, draudzei				0,606
Noteiktam sociālam slānim, šķirai				0,431
Organizācijai, kurā darbojas				0,636
Savas dzīvesvietas jauniešiem				0,550
Tuvākās apkāmes iedzīvotājiem	0,463			0,497
Latvijas iedzīvotājiem	0,867			
Latvijas jauniešiem	0,854			
Latvijas pilsoņiem	0,877			
Latvijas latviešiem	0,838			
Latvijas krieviem				0,597
Latvijas nacionālajām minoritātēm				0,666
Eiropas iedzīvotājiem		0,740		
Eiropas Savienības pilsoņiem		0,741		
Visas pasaules iedzīvotājiem		0,778		
Dzimšanas vietai (pilsētai, pagastam)			0,642	
Vietai, kur pavadīta bērnība			0,721	
Pašreizējai dzīvesvietai (pilsētai, pagastam)			0,665	
Latvijas reģionam (Kurzemei, Latgalei, Zemgalei, Vidzemei, Rīgai)	0,473			
Latvijai kopumā	0,637			
Citai valstij		0,437		
Eiropai		0,836		
Pasaulei		0,830		

Piezīme. Galveno komponentu analīze:

- rotācijas procedūra – *Varimax* ar Kaizera normalizāciju;
- rotācija 6 iterācijās;
- faktoranalīzē iekļautas atbildes uz jautājumu, kādā mērā jaunieši jūtas piederīgs nosauktajām sociālajām, etniskajām grupām un teritorijām (2011. gada aptaujas dati).

² Rungule & Koroļeva 2012: 42.

Jauniešu mobilitātes plānus ietekmējošie faktori

Loģistiskās regresijas rezultāti

	Nodoms doties mācīties/strādāt ārpus Latvijas	
	B	Exp(B)
Dzimums: vīrietis	-,023	,977
Dzīvesvieta: Rīga/valsts nozīmes pilsētas	,091	1,096
Tautība		
Latvieši	,251	1,285
Krievi		
Cita tautība	,742*	2,101
Piederības apziņas dimensijas (faktori)		
Nacionālā/etniski latviskā dimensija	-,432**	,649
Kosmopolitiski globālā dimensija	,724**	2,063
Tradicionālā/lokālā dimensija	-,379**	,684
Etniski krieviskā/nacionālo minoritāšu dimensija	-,105	,900
Vecāku ģimenes materiālā situācija: apmierinātība ar materiālo situāciju	-,201	,818
Pārtības līmenis vecāku ģimenē	-,330*	,719
Iespēju vērtējums dzīvesvietā		
Iegūt vēlamu izglītību	-,151	,860
Atrast darbu	-,234	,791
Atrast piemērotu dzīvesbiedru	-,058	,944
Pavadīt brīvo laiku atbilstoši interesēm	-,225	,799
Ģimenes loceklis ilgstošā prombūtnē ārzemēs	,624**	1,867
Citi radnieki/draugi ilgstošā prombūtnē ārzemēs	,293	1,341
Izglītības iestāde: vidusskola/ģimnāzija	,307	1,359
Constant	-1,087	,337

Piezīme. Tabulā attēloti loģistiskās regresijas analīzes rezultāti; atkarīgais mainīgais aprēķināts no diviem mainīgajiem, kas mēra jauniešu plānus braukt mācīties vai strādāt uz ārzemēm uzreiz pēc vidējās izglītības iegūšanas vai tuvākā nākotnē; * p<0,05, ** p<0,01.

6.2. PILSONISKUMA UN RĪCĪSPĒJAS VEIDOŠANĀS IZGLĪTĪBAS PROCESĀ

6.2. SHAPING CITIZENSHIP AND CAPABILITY THROUGH THE EDUCATION PROCESS

Pilsoņu¹ apmierinātība ar pastāvošajām tiesībām vai pilnvarām ir pilsoniskumu raksturojošs elements, kurš identificē pilsoņa piederību kādai noteiktai grupai un valstij. Demokrātiskā sabiedrībā ierasta prakse ir pilsoņa rūpes ne vien par sevi, bet arī par sabiedrību un valsti, ievērojot pieņemtos likumus, maksājot nodokļus, cienot citus un viņu uzskatus, saņemot sociālās garantijas, kā arī neizrādot varu un neuzspiežot savu gribu sabiedriskās diskusijās, apspriežot izvirzītos jautājumus un sniedzot ieteikumus problēmu risinājumiem. Svarīga ir ne tikai pilsoņa personīgo uzskatu (attieksme pret starpkultūru sadarbību, savstarpējo uzticēšanos, vardarbību), bet arī visas pilsoniskās sabiedrības vērtību atzišana, kas norāda uz pilsoņa piederību konkrētai sabiedrības grupai, tradīcijām un valstij.

Skolas uzdevums ir sniegt iespēju jaunažiem pilsoņiem apzināties savu piederību kādai konkrētai sabiedrības grupai, just lepnumu par savu valsti, iegūt zināšanas par pilsoņa tiesībām un pienākumiem, kā arī tolerantī izturēties pret citādo (majoritāti un minoritātēm, dažādiem politiskajiem spēkiem, kultūrām, dzīvesveidu u. tml.) (Cogan 1998).

Pieaugot indivīda lomai nozīmīgu sabiedrības lēmumu pieņemšanā, par svarīgu skolas misiju ir kļuvusi formālā, neformālā un informālā pilsoniskā izglītība, tādējādi mudinot ikvienu līdzdarboties sabiedrības procesos, patstāvīgi domāt un analizēt ne tikai mācību saturā apgūstamo, bet arī izvērtēt notikumus sabiedrībā. Pilsoniskuma veidošana ir izglītības sociālā dimensija, kas saistīta ar indivīda iekļaušanos un/vai norobežošanas no sabiedrības (Horsdal 2001), veicinot vai kavējot izpratni par dažādu indivīda cilvēcisko īpašību un rīcības akceptēšanu.

Raksturojot identitātes un pilsoniskuma veidošanos globalizācijas laikmetā, kad pastāv liela viedokļu un vērtību daudzveidība, vairāki autori uzsver valsts lomu šajos procesos (Lawson 2002; Varnham 2005). Svarīga nozīme ir pilsoniskajai izglītībai, kuras uzdevums ir fokusēšanās uz individuālo prasmju attīstību, sekmējot labvēlīgu starpkultūru pieredzes apmaiņu (Kymlicka 2003), veidojot

---

¹ Pilsonības jēdziens šeit tiks lietots, ievērojot divas pilsonības iezīmes:

- 1) pilsonība kā piederība konkrētai sabiedrībai, kur indivīda piederības apziņa prevalē pār politisko un tiesisko piederību;
- 2) pilsonība kā nacionāla jeb valstiska vērtība (juridiskais statuss), kur pilsonis tiek uzskatīts par politiskās sabiedrības locekli (pēc (Marchall, 1973; Cogan, 1998; Korsgaard, 2001).

sabiedrības identitāti, piederības apziņu, izpratni par kopīgu pagātņi, vairojot patriotisma jūtas un lojalitāti pret valsti, kurā indivīds dzīvo.

Pilsonību var definēt gan kā tiesisku statusu (Kymlicka 2003; Jarvis 2001; Marchall 1973), gan kā līdzdalības formu, kur ikviens konkrētā sabiedrībā dzīvojošais ir piederīgs pilsoniskajai kopienai (Korsgaard 2001; Cogan 1998; Habermas 1992). ICCS 2009 pētījumā (*International Civic and Citizenship Study 2009*), kura dati tiek izmantoti raksta empīriskajā daļā, pilsoniskums ietver gan tiesisku statusu, gan indivīda piederību sociumam (ICCS 2007: 12), savukārt mūsu pētījumā šis jēdziens tiek attiecināts galvenokārt uz piederību sociumam.

Pilsoniskās izglītības kontekstā rakstā definēts pilsoniskums, fiksēti pilsonisko rīcībspēju raksturojošie elementi un pilsonisko izglītību ietekmējošie faktori. Empīrisko bāzi veido ICCS 2009 pētījumā savāktie dati. Raksta noslēgumā apkopoti vispārīgi secinājumi un sniegti priekšlikumi pilsoniskuma un rīcībspējas uzlabošanai izglītības procesā.

Pilsonisko rīcībspēju raksturojošie elementi

Rīcībspēja tiek skaidrota kā “indivīda spēja izmantot sociālās darbības iespējas, ko piedāvā sabiedrība” (Zobena 2007: 10). Lai indivīds iegūtu spēju atbildīgi un mērķtiecīgi piedalīties pilsoniskajos procesos, nepieciešama pilsoniskā kompetence, kura apzināti vai nepazināti tiek attīstīta visas dzīves garumā. Skolas gados indivīda pilsoniskās izglītības process ir mērķtiecīgi virzīts. Skolā un ārpus skolas skolēns nostiprina un attīsta savu pilsoniskās kompetences līmeni, kas skolas vecumā un vēlākā nākotnē kalpos viņam par priekšnoteikumu pilsoniskajai rīcībspējai.

Pilsoniskā kompetence balstās uz indivīda zināšanām par savām tiesībām un pienākumiem, paļāvību un apņemšanos realizēt savas tiesības un izpildīt savus pienākumus (EACA 2002).

Roberts Veisbergs (*Robert Weissberg*) pilsonisko kompetenci definē kā sāku noteiktām un obligātām saistībām pilsoniskajā sabiedrībā (Weissberg 2001). Savukārt Džefrijs Bernšteins (*Jeffrey L. Bernstein*) pilsoniskās kompetences raksturošanai izmanto terminu “efektīvā pilsonība” un nosauc trīs rīcībspēju raksturojošās tiesiskās pilsoniskuma prasmes:

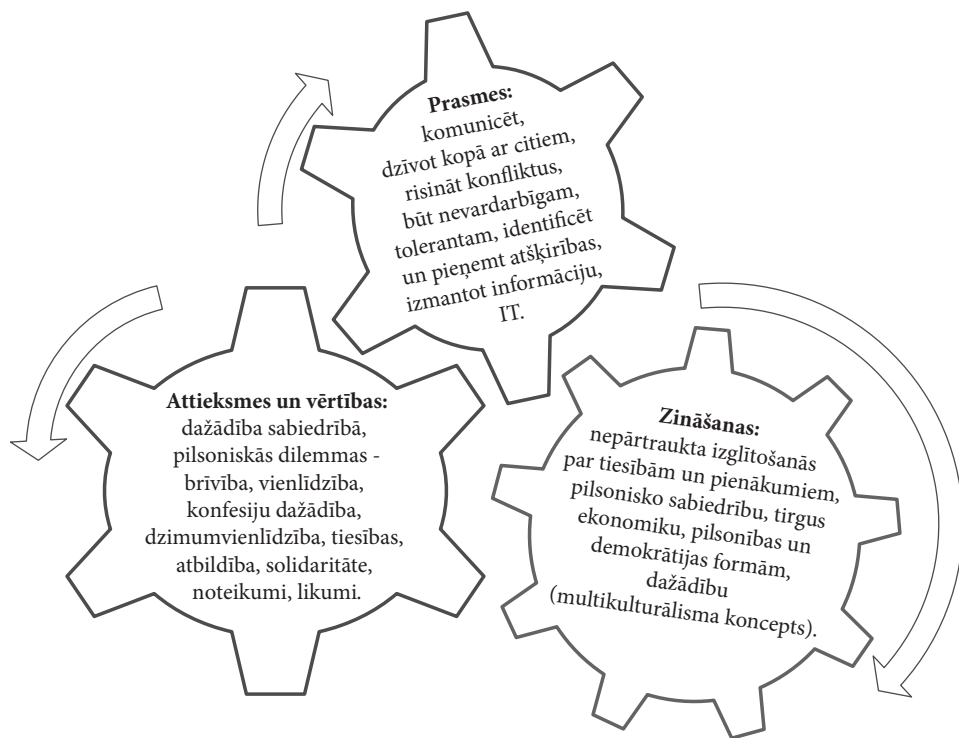
- 1) prasmi analizēt informāciju;
- 2) prasmi organizēt cilvēku darbību;
- 3) prasmi izmantot likumus (Bernstein 2007).

Minētās pilsoniskās prasmes Dž. Bernšteins uzskata par jēdziena “pilsoniskā kompetence” pamatu. Izvērtējot katra indivīda iegūto pilsonisko kompetenci, jāņem vērā, ka pilsonis pastāvīgi atrodas milzīgas informācijas plūsmā un, nespējot apgūt visu informācijas daudzumu, savus spriedumus par politiskajiem procesiem balsta uz stereotipiem un autoritāšu viedokļiem. Lai sasniegtu politiskos mērķus, pilsonim nepieciešama prasme sadarboties ar citiem sabiedrības locekļiem, vēlme un iemaņas strādāt grupā. Politiskās prasmes pilsonim var noderēt līdzdarbībai politiskajos procesos. Iesaistoties notiekošajos procesos un balstoties uz personīgo

pieredzi, pilsonim laika gaitā izveidojas izpratne par politiskās sistēmas darbību un prasmes, kas palīdz veiksmīgāk izmantot informāciju savās interesēs.

Balstoties uz iepriekš aplūkotojām rīcībspējas skaidrojumiem, pilsonisko rīcībspēju var raksturot kā personas iniciatīvu veikt sevis organizētas garīgas un fiziskas darbības, kas balstās uz pilsoniskajām zināšanām, prasmēm, attieksmēm un vērtībām.

Pilsoniskajā izglītībā zināšanas uzskata par obligātu sastāvdaļu, bez kuras pilsonība nevar pastāvēt (Korsgaard 2001). Apgalvojums tiek pamatots, norādot, ka zināšanas pilsoniskās izglītošanās kontekstā nosaka nepārtrauktu izglītošanos par tiesībām un pienākumiem, pilsonisko sabiedrību, tirgus ekonomiku, pilsonības un demokrātijas konceptiem, teorijām par tautu un cilvēkiem, dažādību (multikulturālisma koncepts), pilsonību kā statusu un piederības apziņu. Zināšanu nozīmi pilsoniskajā izglītībā savos darbos uzsver arī citi autori (Banks 1997; Mitschke & Szumska 2008; Torney-Purta 2001; Rathenow & Weber 1995).

1. attēls. Pilsoniskās kompetences elementi

Ove Korsgāds (*Ove Korsgaard*), raksturojot vērtības un dilemmas, iekļauj pilsoniskuma individuālo un kolektīvo emocionālo dimensiju, kas tiek saistīta ar pilsoniskajām attieksmēm. Autors min piemērus, kas tiek saistīti ar morāles principiem un morāles dilemmām: brīvību, vienlīdzību, solidaritāti, atbildību, tiesībām, taisnīgumu, noteikumiem, likumiem, toleranci, identitāti, etniskumu,

relīģiju, dzimumu (Korsgaard 2001). Citi autori (Nye 2007; Kymlicka 2002, 2003; Cogan 1998), raksturojot vērtības, min dažādu veidu un izpausmju pilsoniskās attieksmes, bet Heidi Biseta (*Heidi Biseth*) par vienu no pilsoniskās izglītības satura sastāvdaļām uzskata gan attieksmes, gan vērtības (Biseth 2009).

Pilsoniskās prasmes pētnieki (Cogan 1998; Weissberg 2001; Bernstein 2007; Korsgaard 2001) definē kā indivīda spēju komunicēt, veidot dialogu, dzīvojot kopā ar citiem, nevardarbīgā veidā risināt konfliktus, sazināties, piedalīties publiskās debatēs, identificēt un pieņemt atšķirības, izmantot informāciju un informācijas tehnoloģijas. Pilsoniskās izglītības kontekstā svarīga ir kritiskā domāšana, līdzdalība, lēmumu pieņemšana, analīze, argumentācija, disciplinētas un konstruktīvas debates.

Var piekrist uzskatam, ka starp pilsoniskajām zināšanām, prasmēm, attieksmēm un vērtībām pastāv mijiedarbība, taču pretrunīgs ir O. Korsgorda un citu līdzīgi domājošo autoru uzskats, ka nosauktie elementi var eksistēt savrupi (Korsgaard 2001). Tādā gadījumā nebūtu iespējama reāla un apzināta indivīda pilsoniskā rīcībspēja, kur pilsonisko izglītību raksturo pilsoniskās zināšanas, prasmes un attieksmes, kas mijiedarbojas un savstarpēji papildina cita citu (1. attēls). Filozofiski pilsoniskās izglītības elementus var attēlot kā zobratu, kuru darbībai nepieciešama savstarpēja harmoniska sazobe. Tiklīdz viens no zobratiem (elementiem) apstājas (nedarbojas), tiek pārtraukta arī citu zobratu (elementu) kustība (darbība).

Pilsonisko izglītību un rīcībspēju ietekmējošie faktori

Pilsoniskās izglītības kontekstā šī raksta empīriskajā daļā tiks pētīta skolēnu dalība skolas aktivitātēs un pilsoniskajās diskusijās, kā arī skolēnu nākotnes pilsoniskās ieceres.

Teorētiski uzskata, ka ģimene, skola, skolotājs, sabiedrība ir būtiskākie pilsonisko izglītību ietekmējošie aģenti, uz kuriem tiek norādīts, runājot par indivīda pilsoniskās izglītības attīstību pirmsskolas un skolas vecumā. Somu izglītības pētniece Laura Hirsto (*Laura Hirsto*) izglītības vidi iedala divās kategorijās – primārajā un sekundārajā (Hirsto 2001). Primārā kategorija ir ģimenes vide, kurā bērns atrodas savā dzīves sākumā un kura viņam ir visnozīmīgākā. Savukārt sekundārā vide ir skola, kura pilda indivīda socializācijas un kulturalizācijas funkcijas.

Savukārt Irēna Zaļeskiene (*Irena Zaleskiene*) akcentē arī sociuma vides ietekmi uz pilsonisko izglītību, norādot, ka svarīga loma pilsoniskajā izglītībā ir sociālajai videi, kurā iespējams praktizēt mācību laikā iegūtās pilsoniskās prakses (Zaleskiene 2011). Tāpat I. Zaļeskiene norāda, ka sociuma, skolas un ģimenes vide ir nozīmīgs aģents nākotnes pilsonisko ieradumu un atbildības veidošanā.

Ģimenes nozīme tiek uzsvērtā pirmsskolas vecumā, atsaucoties uz pētījumiem, kuru rezultāti liecina, ka piederības apziņas iedīgļi veidojas četrus līdz septiņu gadu veciem bērniem (Heater 2004). Atsevišķi autori norāda uz vecāku lomu, veidojot bērna pilsonisko vērtību sistēmu (Ichilov 2012) un vērtību izpratni, tajā

pašā laikā norādot, ka vecāki vieni bez citu aģentu ietekmes nevar sniegt bērnam pārlicību par spējām iegūt labu izglītību, iekļauties sabiedrībā un darba tirgū (Zepa 2010).

Skolas vecumā ģimenes ietekme samazinās un palielinās citu sociālo faktoru (piemēram, sociums, sociālekonomiskā un demokrātiskā situācija u. c.) loma jaunieša izaugsmē (Print, Saha, & Edwards 2004; Saha, Print, & Edwards 2008; Torney-Purta, Lehman, Oswald, & Schulz 2001). Šajā dzīves posmā daudz būtiskāka ir skolasbiedru, skolotāju, skolas vides un mācību satura ietekme uz skolēna prasmju, attieksmju, zināšanu un uzvedības attīstību (Torney-Purta 2001; Crick & Advisory Group on Education for Citizen Schools 1998; Colby, Ehrlich, Beaumont, & Stephens 2003; Marschal 1950), tāpēc skola tiek uzskatīta par būtisku faktoru pozitīvas pilsoniskās pieredzes attīstībā, vienlīdzības izpratnes veidošanā, nostiprinot skolēnā apziņu, ka viņš ir līdzvērtīgs citiem sabiedrības indivīdiem (Gutmann 2004; Walzer 1983). Skolas vide ietekmē kopējās identitātes (tostarp arī nacionālās piederības apziņas) veidošanos un stimulē pilsoniskuma attīstību. Piemēram, minoritāšu grupām piederīgo skolēnu ģimenēs stiprinātā nacionālās identitātes apziņa var neatbilst valstiskajai identitātei, tāpēc skolas uzdevums ir veicināt etniskās un valstiskās identitātes līdzspastāvēšanu un sadarbību (Habermas 1992).

Tāpat tiek norādīts, ka priekšnosacījums iepriekš minētajam ir vispārējo pilsoniskās izglītības mērķu saskaņošana ar skolas reālo dzīvi, tādējādi sekmējot to, lai skolēns sabiedrībā justos līdzvērtīgs pārējiem (Gutmann 2004). Atsevišķi autori (Homana & Barber 2006) norāda, ka skolas vadības un skolotāju mērķtiecīgs darbs pilsoniska klimata radīšanā skolā sekmē sociālās vides uzlabošanos skolā, bet skolēniem – akadēmisku attieksmi pret mācībām un pilsoniskuma attīstību. Pamatu šīm savstarpējām attiecībām veido precīzi formulēta skolas misija un atbalsta politika, kas sekmē pilsoniskuma izpratnes veidošanos un attīstību.

Tikpat svarīgs skolēna izaugsmē ir skolotājs, jo viņš ir viens no aģentiem, kas veido skolas vidi. Skolotāja ieinteresētība profesionāli pilnveidoties un attīstīt savu personību (Tūna 2007) mācību procesā tieši un netieši veido un ietekmē skolēnu domāšanu, viedokļa un uzskatu veidošanos, ideju un kritiskās domāšanas attīstību un dažādu kompetenču pilnveidošanu (Torney-Purta 2001). Skolotāja loma izglītības procesā ir transformējusies, mainoties izglītības paradigām. Mūsdienu skolā skolotājam nav jābūt dominējošam, bet drīzāk jāuzņemas partnera loma, fokusējoties uz jaunām zināšanām un vispusību dialoga risināšanā (Rathenow & Weber 1995), veidojot klasi kā sabiedrības mikromodeli, kas sniedz jauniešiem iespēju gatavoties pilsoņa lomai nākotnē (Ponder & Lewis-Ferrell 2009).

Kerolina Bārbere (*Carolyn Barber*) uzsver, ka skolotāja nozīmīgo lomu pilsoniskās izglītības apgūvē nosaka viņa pašā attieksme un metodes darbā ar skolēniem (Barber 2006). Skolotāji, kuri izprot pilsoniskās izglītības starpdisciplināro nozīmi (Homana & Barber 2006), spēj iedziļināties savu skolēnu spriedumos, attieksmē un uzvedībā. Pārmaiņas ir visefektīvākās, ja ir savstarpēja sapratne un ja veidojas diskusija.

Pētījuma metodoloģija

Mūsu pētījumā izmantoti Latvijas dati no *International Civic and Citizenship Study 2009* (ICCS 2009). ICCS 2009 pētījumu organizē Starptautiskā Izglītības sasniegumu novērtēšanas asociācija (*The International Association for the Evaluation of Educational Achievement, IEA*), kas darbojas kopš 1958. gada un realizē starptautiski salīdzināmus pētījumus.

1. tabula. *Datu analīzē lietotie jautājumi un apgalvojumi, to grupējums indeksos (Schulz, Ainley, Fraillon, Kerr, & Losito 2010a)*

Jautājumi un apgalvojumi	Indekss
<p>Cik bieži ārpus skolas brīvajā laikā Tu piedalies katrā no minētajām aktivitātēm?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Runājot ar vecākiem par politiskiem vai sociāliem jautājumiem. • Runājot ar draugiem par politiskām un sociālām tēmām. • Runājot ar vecākiem par to, kas notiek citās valstīs. • Runājot ar draugiem par to, kas notiek citās valstīs. 	Skolēnu diskusijas par politiskiem un sociāliem jautājumiem ārpus skolas
<p>Vai Tu skolā esi piedalījies kādā no šīm aktivitātēm?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Brīvprātīgi piedalījies skolas kora, deju kolektīva vai teātra pasākumos ārpus stundām. • Aktīvi piedalījies diskusijās. • Balsojis klases vecākā vai skolas padomes vēlēšanās. • Piedalījies lēmumu apspriešanā par skolas pārvaldību. • Piedalījies skolēnu padomes sapulcēs. • Kandidējis klases vecākā vēlēšanās vai skolas padomē. 	Skolēnu dalība skolas sabiedriskos pasākumos
<p>Pastāv daudz dažādu veidu, kā pilsoņi var protestēt pret lietām, ko uzskata par nepareizām. Vai Tu nākotnē varētu piedalīties kādā no nosauktajiem protesta veidiem?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rakstīt vēstuli avīzei. • Nēsāt nozīmītes vai T-kreklu, kas pauž Tavu viedokli. • Kontaktēties ar deputātiem. • Piedalīties miermīlīgā gājienā vai mītiņā. • Vākt parakstus kādai peticijai. • Nepirkt kādu noteiktu produktu. 	Nākotnē paredzamā skolēnu dalība legālos protestos
<p>Pastāv daudz dažādu veidu, kā pilsoņi var protestēt pret lietām, ko uzskata par nepareizām. Vai Tu nākotnē varētu piedalīties kādā no nosauktajiem protesta veidiem?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uz sienām rakstīt protesta saukļus. • Bloķēt satiksmi. • Ieņemt sabiedrisko ēku. 	Nākotnē paredzamā skolēnu dalība nelegālos protestos
<p>Zemāk minēti dažādi veidi, kā pieaugušie var aktīvi līdzdarboties politiskajā dzīvē. Ja Tu būtu pieaugušais, ko Tu darītu?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Balsotu pašvaldību vēlēšanās. • Balsotu Saeimas vēlēšanās. • Pirms balsošanas iepazītos ar informāciju par kandidātiem. 	Nākotnē paredzamā skolēnu dalība vēlēšanās

IEA pirmo pētījuma ciklu pilsoniskajā izglītībā organizēja 1971. gadā, kur sešu priekšmetu pētījumā starp dabaszinātnēm, lasītprasmi, literatūru, angļu un franču valodu kā svešvalodām tika iekļauta arī pilsoniskā izglītība. Pamatojums pilsoniskās izglītības iekļaušanai pētījumā bija uzskats, ka zināšanas un attieksmes pilsoniskās izglītības jomā ir tikpat svarīgas kā zināšanas un prasmes matemātikā un svešvalodās (Schulz, Frallion, Ainley, & Losito 2008).

Otrais pilsoniskās izglītības pētījuma cikls notika 1999. gadā, bet trešais – 2009. gadā. ICCS 2009 mērķis bija izpētīt, cik lielā mērā pētījuma dalībvalstu jaunieši ir gatavi uzņemties dažādas pilsoniskās lomas. Lai to sasniegtu, tika pētīta skolēnu konceptuālā izpratne, zināšanas un prasmes pilsoniskās izglītības jomā.

ICCS 2009 datu savākšana visās 38 dalībvalstīs, tostarp Latvijā, notika no 2008. gada oktobra līdz 2009. gada jūnijam, Dienvidu puslodē dati tika vākti no 2008. gada oktobra līdz novembrim, bet Ziemeļu puslodē – no 2009. gada februāra līdz maijam (Schulz, Ainley, Fraillon, Kerr, & Losito 2010a). ICCS 2009 izmēģinājuma pētījums notika no 2007. līdz 2008. gadam.²

Latvijā pētījumā piedalījās 2602 astoto klašu skolēni, no kuriem 1992 bija no skolām ar latviešu mācību valodu, bet 610 – no skolām ar krievu mācību valodu.

Dati ņemti no skolēnu aptaujas un testa. Skolēnu pilsoniskās zināšanas un prasmes tika noteiktas ar testa palīdzību, savukārt pilsoniskās attieksmes mērītas ar aptauju palīdzību. Aptaujas jautājumi tika veidoti četru punktu Likerta skalā, atbildes pirms analīzes tika pārkodētas pēc datu loģikas.

Datu analīzē tiek lietoti skolēnu sasniegumi pilsoniskās izglītības testā un skolēnu atbildes piecās jautājumu grupās par darbību skolā, ārpus skolas un nākotnē paredzamām darbībām (sk. 1. tab.).

Skolēnu atbildes uz aptaujas jautājumiem (četru punktu Likerta skalā) tiks analizētas atsevišķi pa jautājumiem, kā arī lietojot indeksus (skalas), kuri raksturo skolēnu pašreizējās darbības un nākotnē paredzamās darbības. Šie indeksi ir skolēnu diskusijas par politiskiem un sociāliem jautājumiem ārpus skolas; skolēnu dalība skolas sabiedriskajos pasākumos; nākotnē paredzamā skolēnu dalība leģālos protestos; nākotnē paredzamā skolēnu dalība nelegālos protestos; nākotnē paredzamā skolēnu dalība vēlēšanās. Visi indeksi kalibrēti tā, lai to starptautiski vidējā vērtība būtu 50 un standartnovirze – 10. Skolēnu sasniegumus pilsoniskās izglītības testā un pirmos divus indeksus var uzskatīt par nākotnes darbību ietekmējošiem faktoriem.

Skolēnu sasniegumi pilsonisko zināšanu un prasmju testā

ICCS 2009 testā iegūtos 8. klašu skolēnu zināšanu rezultātus pilsoniskajā izglītībā svarīgi analizēt salīdzinoši, novērtējot katras valsts skolēnu sasniegumus salīdzinājumā ar konkrētās valsts labklājību un pilsonisko sistēmu. Ņemot vērā, ka Latvija ir piederīga Baltijas jūras reģiona demokrātisko valstu saimei, kurā ietilpst

² Nākamā pētījuma cikla datu savākšana plānota 2016. gadā.

arī Dānija, Igaunija, Lietuva, Norvēģija, Polija, Zviedrija, Somija un Vācija, analīze tiks veikta šajā kontekstā.

Testa rezultāti tika kalibrēti tā, lai skolēnu vidējais rezultāts būtu 500 punktu (standartnovirze 100 punktu). Pētījuma dalībvalstu vidējie rezultāti bija robežās no 380 līdz 576 punktiem, kas atbilst gandrīz divu standartnoviržu diapazonam (Čekse, Geske, Grīnfelds & Kangro 2010). Baltijas jūras reģiona valstu skolēnu vidējie sasniegumi bija ievērojami augstāki – no 482 līdz 576 punktiem (sk. 2. tabulu).

2. tabula. ICCS 2009 Baltijas jūras reģiona valstu skolēnu vidējais pilsonisko zināšanu un prasmju novērtējums (sasniegumi) testā un skolēnu vidējais vecums (Schulz, Ainley, Fraillon, Kerr, & Losito 2010a)

ICCS 2009 pētījuma dalībvalsts	Vidējais skolēnu vecums (gadi)	Vidējie sasniegumi (punkti)	
Somija	14,7	576	(2,4)
Dānija	14,9	576	(3,6)
Zviedrija	14,8	537	(3,1)
Polija	14,9	536	(4,7)
Igaunija	15,0	525	(4,5)
Norvēģija	13,7	515	(3,4)
Krievija	14,7	506	(3,8)
Lietuva	14,7	505	(2,8)
Latvija	14,8	482	(4,0)

Piezīme. Standartklūda dota iekavās.

Augstākie vidējie rādītāji pilsoniskās izglītības testā bija Skandināvijas valstu – Somijas (576 punkti) un Dānijas (576 punkti) – skolēniem, nedaudz zemākas zināšanas un prasmes testā demonstrēja Zviedrijas (537 punkti) un Polijas (536 punkti) skolēni, viņu sasniegumi nebija statistiski nozīmīgi atšķirīgi. Arī Igaunijas (525 punkti) un Norvēģijas (515 punkti) skolēnu sasniegumi tāpat kā Somijas, Dānijas, Zviedrijas un Polijas jauniešiem bija statistiski nozīmīgi augstāki nekā ICCS 2009 vidējie. Krievijas un Lietuvas skolēnu vidējie sasniegumi (attiecīgi 506 un 505 punkti) bija statistiski vienādi ar visu ICCS 2009 valstu skolēnu vidējiem rezultātiem testā.

Jāatzīmē, ka atkarībā no sasniegumiem pilsoniskās izglītības zināšanu un prasmju testā skolēnu pilsoniskās aktivitātes valsts un starpvalstu līmenī atšķiras. Piemēram, salīdzinot Baltijas jūras reģiona valstis, visvairāk skolas sabiedriskos pasākumos iesaistās skolēni no Polijas un Norvēģijas (54 %, s. k. 0,3), viņu rezultāti pilsoniskās izglītības testā ir vidēji. Savukārt visneaktīvākie ir Somijas un Dānijas skolēni (48 %, s. k. 0,3), kuru sasniegumi pilsoniskās izglītības zināšanu un prasmju testā ir visaugstākie. Salīdzinot skolēnu sasniegumus un viņu dalību diskusijās par politiskiem un sociāliem jautājumiem ārpus skolas, lielāka aktivitāte

ir Latvijas skolēniem (53 %, s. k. 0,3), zemākā – Somijas skolēniem (sk. 2. tab.). Latvijas skolēnu vēlme iesaistīties diskusijās, neskatoties uz skolēnu zemo zināšanu līmeni par pilsoniskajiem jautājumiem, varētu tikt izmantota, lai ar praktisku rīcību skolēnos radītu vēlmi apgūt zināšanas, kas palīdzētu viņiem atrisināt kādu sociālas vai politikas dabas jautājumu.

Novērtējot Latvijas vietu starp Baltijas jūras reģiona valstīm, jāsecina, ka Latvijas skolēnu rezultāti pilsoniskās izglītības testā bija paši zemākie (482 punkti) un vērtējami arī kā statistiski zemāki nekā vidēji ICCS 2009 pētījuma testā. Ņemot vērā Latvijas zemos rādītājus tādos demokrātijas novērtējumos kā demokrātijas indeksā (*Democracy Index*), tautas attīstības indeksā (*the Human Development Index* – HDI), valstis pārejas periodā (*Nations in Transit*) un imigrantu integrācijas politikas indeksā (*the Migrant Integration Policy Index* – MIPEX), var pieņemt, ka Latvijas skolēnu zemo rezultātu cēlonis varētu būt sabiedrības un izglītības politikas veidotāju pilsoniskās izglītības nozīmes neapzināšanās. Pieļaujama ir arī vājā spēja saskatīt indivīda un sociuma pilsoniskās apziņas pastarpināto ietekmi uz ekonomiku (piemēram, apzinīga nodokļu maksāšana, godīga uzņēmējdarbība), korupcijas samazināšanu, godprātīgu politisko līdzdalību, līdzcilvēku uzticību un sadarbību, toleranci. Šo apgalvojumu pamato Somijas un Dānijas piemērs, kur skolēni ICCS 2009 pilsoniskās izglītības testā ieguvuši augstāko novērtējumu. Abas valstis tiek raksturotas kā sociālekonomiski attīstītas un sakārotas, turklāt Somija ir atpazīstama ar savu pārdomāto un efektīvo izglītības sistēmu, bet Dānija tiek definēta kā viena no pasaules labklājības valstīm. Pretargumenti iepriekš sacītajam varētu būt valstu vēsturiskā attīstības gaita, atšķirības sabiedrības kultūru un etniskajā sastāvā un vēsturiskajā atmiņā, kas būtiski ietekmējusi izaugsmi, taču, neraugoties uz to, jāpiekrīt, ka Latvijā nepieciešama apzināta pilsoniskās izglītības rīcībpolitikas veidošana.

Skolēnu pilsoniskā rīcībspēja

Skolēnu attieksme pret dažādiem sabiedrībā notiekošiem procesiem un iesaistīšanās sabiedriskajā dzīvē gan skolā, gan ārpus tās bija ICCS 2009 pētījuma uzmanības centrā. Aptaujās iegūtie dati sniedza plašu un interesantu informāciju par to, ko skolēni domā par sabiedrību un iespējām iesaistīties tajā. Jāatzīmē, ka skolēniem kopumā nav tādu pašu iespēju iesaistīties sabiedrības dzīvē kā pieaugušajiem, piemēram, piedaloties vēlēšanās vai kļūstot par deputātu kandidātiem. Tajā pašā laikā skolēniem ir plašas iespējas izmēģināt savus spēkus gan dažādos skolā un vietējā pašvaldībā organizētos pasākumos, gan vietēja, valsts un starptautiska mēroga projektos. Jau IEA CIVED 1999 pētījumā (Torney-Purta, Lehman, Oswald, & Schulz 2001) tika konstatēts, ka skolēnu līdzdalība skolas padomē vai skolēnu parlamentā pozitīvi ietekmē skolēnu sasniegumus pilsoniskajā izglītībā un iesaistīšanos citās sabiedriskajās norisēs.

3. tabulā apkopoti dati par Baltijas jūras reģiona dalībvalstu skolēnu dažādām aktivitātēm skolā.

3. tabula. ICCS 2009 Baltijas jūras reģiona valstu skolēnu aktivitātes skolā (procentos)
(Čekse, Geske, Grīnfelds & Kangro 2010)

Valsts	Brīvprātīga līdzdalība skolas kora, deju kolektīva vai teātra pasākumos ārpus stundām	Aktīva līdzdalība diskusijās	Balsošana klases vecākā vai skolas padomes vēlēšanās	Piedalīšanās lēmumu pieņemšanā par skolas pārvaldišanu	Piedalīšanās skolēnu padomes sapulcēs	Kandidēšana klases vecākā vai skolas padomes locekļa vēlēšanās
Dānija	43 (1,4)	57 (1,2)	73 (1,1)	44 (1,0)	20 (0,8)	49 (1,0)
Igaunija	73 (1,2)	36 (1,2)	75 (1,8)	24 (1,2)	25 (1,3)	32 (1,5)
Krievija	67 (1,0)	34 (1,2)	76 (1,4)	32 (1,2)	45 (1,1)	28 (1,1)
Latvija	77 (1,2)	55 (1,6)	67 (2,5)	31 (1,3)	31 (1,5)	39 (1,6)
Lietuva	63 (1,1)	23 (0,9)	84 (0,9)	35 (1,1)	38 (1,2)	30 (1,1)
Norvēģija	61 (1,3)	62 (1,3)	90 (0,8)	58 (1,6)	52 (1,3)	62 (1,0)
Polija	60 (1,3)	32 (1,2)	95 (0,5)	57 (1,1)	67 (1,1)	59 (0,9)
Somija	61 (1,2)	59 (1,2)	83 (1,3)	15 (0,7)	23 (1,0)	35 (1,4)
Zviedrija	59 (1,4)	42 (1,6)	85 (0,9)	54 (1,1)	53 (1,1)	40 (1,0)
Vidēji ICCS	61 (0,2)	44 (0,2)	76 (0,2)	40 (0,2)	43 (0,2)	42 (0,2)

Piezīme. Standartklūda dota iekavās.

Jāatzīmē, ka ICCS 2009 pētījuma dati skaidri parādīja, ka visaktīvāk skolēni piedalās skolas kora, deju kolektīva vai teātra pasākumos (izņēmums bija Dānija, kurā tikai 43 % skolēnu piekrita šim apgalvojumam), kā arī balsošanā klases vecākā vai skolas padomes vēlēšanās (attiecīgi 61 % un 76 % visu pētījuma dalībvalstu skolēnu norādīja, ka aktīvi piedalās šajos pasākumos).

Citos gadījumos skolēni aptaujās kopumā norādīja zemāku līdzdalību (vidēji visās pētījuma dalībvalstīs 40 %–44 % skolēnu norādīja, ka aktīvi piedalās diskusijās, lēmumu pieņemšanā, skolas padomes sapulcēs vai kandidē klases vecākā vai skolas padomes locekļa vēlēšanās). Dānijas, Somijas un Norvēģijas skolēnu aktivitāte diskusijās ievērojami pārsniedza pētījuma dalībvalstu vidējo rādītāju. Tas pats sakāms par Norvēģijas, Zviedrijas un Polijas skolēnu piedalīšanos lēmumu pieņemšanā par skolas pārvaldišanu. Kopumā Baltijas jūras reģiona valstu grupā ar īpaši aktīvu līdzdalību dažādos skolas pasākumos izcēlās Norvēģijas skolēni, savukārt Krievijas un Lietuvas skolēnu līdzdalība bija ievērojami zemāka.

Salīdzinoši liels Latvijas skolēnu skaits (55 %) norādīja, ka aktīvi piedalās diskusijās, bet visos citos gadījumos Latvijas skolēni izrādīja mazāku aktivitāti nekā vidēji visu pētījuma dalībvalstu skolēni. Salīdzinot Latvijas, Igaunijas un Lietuvas skolēnu atbildes uz jautājumiem par līdzdalību skolā notiekošajos pasākumos, redzams, ka atšķirības skolēnu atbildēs var pārsniegt pat 30 procentpunktu (sk., piemēram, aili "Aktīva līdzdalība diskusijās" 3. tabulā).

Netika konstatēta skolēnu līdzdalības saistība ar skolēnu sasniegumiem pilsoniskās izglītības testā, jo, piemēram, Norvēģijas skolēni, kuru aktivitāte skolā bija visaugstākā, testā uzrādīja zemākus rezultātus nekā Somijas, Dānijas, Zviedrijas, Polijas un Igaunijas skolēni. Šo rezultātu gan nevar vērtēt viennozīmīgi, jo Norvēģijas skolēni bija vismaz gadu jaunāki par citu Baltijas jūras reģiona valstu skolēniem (sk. 2. tabulu). Tajā pašā laikā jāatzīst, ka lielāks skolēnu vecums ne-garantēja augstākus sasniegumus testā, jo Latvijas, Lietuvas un Krievijas skolēnu vecums bija tāds pats kā Somijas un Dānijas skolēniem, bet rezultāti testā – ievērojami zemāki.

Salīdzinot skolēnu piedalīšanos skolas pasākumos un ārpusskolas aktivitātēs, varēja secināt, ka kopumā skolēnu līdzdalība ārpusskolas pasākumos nebija tik populāra kā skolā notiekošajos pasākumos (Čekse et al. 2010).

Nākotnes pilsoniskās aktivitātes

Nemot vērā to, ka pētījuma dalībnieku iesaistīšanās aktīvās pilsoniskās izpausmēs un darbībās bija visai ierobežota, īpaši nozīmību pētījuma kontekstā ieguva informācija par skolēnu nākotnē plānoto līdzdalību pilsoniskajā sabiedrībā. Skolēnu plānoto sabiedrisko līdzdalību var mērīt, uzdotot jautājumus par iespējamo uzvedību un līdzdalību dažādās pilsoniskās sabiedrības norisēs tuvākajā nākotnē vai arī tad, kad skolēni būtu pieauguši.

4. tabula. ICCS 2009 Baltijas jūras reģiona valstu skolēnu plāni par piedalīšanos vēlēšanās (procenti); vidējie sasniegumi pilsoniskajā izglītībā atkarībā no plānotās līdzdalības vēlēšanās

Valsts	Skolēnu skaits (%), kuri “iespējams” vai “pilnīgi noteikti” plāno piedalīties vēlēšanās savā valstī	Vidējie sasniegumi pilsoniskajā izglītībā skolēniem, kuri nākotnē vēlēšanās savā valstī:		
		iespējams vai noteikti nepiedalīsies (A)	iespējams vai noteikti piedalīsies (B)	starpība (B–A)
Dānija	89 (0,6)	505 (5,4)	590 (3,5)	85 (5,7)
Igaunija	73 (1,3)	487 (6,3)	542 (4,4)	55 (5,4)
Krievija	85 (0,8)	470 (4,4)	514 (4,0)	44 (4,8)
Latvija	77 (1,2)	455 (4,7)	490 (4,3)	35 (5,0)
Lietuva	88 (0,8)	455 (4,3)	513 (2,7)	58 (4,2)
Norvēģija	83 (1,0)	451 (4,4)	535 (3,3)	84 (5,5)
Polija	77 (1,0)	491 (6,2)	550 (4,3)	59 (4,9)
Somija	85 (0,7)	521 (4,4)	588 (2,4)	67 (4,5)
Zviedrija	85 (0,9)	477 (4,4)	551 (3,2)	73 (5,2)
Vidēji ICCS	81 (0,2)	458 (0,9)	514 (0,6)	56 (0,9)

Piezīme. Standartklūda dota iekavās.

Parasti šie jautājumi saistīti ar iesaistīšanos valsts politiskajā dzīvē. Politiskās līdzdalības formas var būt visai dažādas, piemēram, piedalīšanās vēlēšanās, iesaistīšanās politisko partiju darbā, līdzdalība dažādās protesta akcijās utt. Salīdzinot Baltijas reģiona valstu skolēnu prognozēto piedalīšanos vēlēšanās savā valstī (sk. 4. tabulu), varēja ievērot likumsakarību – skaidri izteikta vēlme piedalīties vēlēšanās savā valstī bija saistīta ar ievērojami augstākiem sasniegumiem pilsoniskās izglītības testā.

Vidēji visu ICCS 2009 dalībvalstu skolēnu sasniegumi, kuri izteica skaidru vēlmi piedalīties vēlēšanās savā valstī, pilsoniskās izglītības testā par 56 punktiem pārsniedza to skolēnu sasniegumus, kuri neplānoja piedalīties vēlēšanās savā valstī (sk. (B–A) aili 4. tabulā). Vislielākā rezultātu starpība bija Dānijā un Norvēģijā (attiecīgi 85 un 84 punkti), bet vismazākā – Latvijā un Krievijā (attiecīgi 36 un 44 punkti).

Tālākā datu analīze tika veikta, izmantojot ICCS 2009 pētījumā iegūtos Latvijas skolēnu datus. Skolēni tika dalīti trīs vienādās grupās (tercilēs) attiecīgi pēc sasniegumiem testā un diviem viņu darbību raksturojošiem indeksiem – skolēnu diskusijas par politiskiem un sociāliem jautājumiem ārpus skolas; skolēnu dalība skolas sabiedriskos pasākumos. Katrai grupai tika aprēķinātas trīs nākotnes darbības raksturojošo indeksu vērtības (sk. 5. tabulu).

5. tabula. Latvijas skolēnu nākotnes darbību saistība ar pilsoniskām aktivitātēm tagadnē (indeksu punkti)

Skolēnu nākotnes darbību raksturojošie indeksi	Skolēnu sasniegumi pilsoniskās izglītības testā			Skolēnu diskusijas par politiskiem un sociāliem jautājumiem ārpus skolas			Skolēnu dalība skolas sabiedriskos pasākumos		
	ZT	VT	AT	ZT	VT	AT	ZT	VT	AT
Nākotnē paredzamā skolēnu dalība legālos protestos	48,8 (0,4)	50,5 (0,3)	51,8 (0,3)	48,4 (0,5)	50,5 (0,3)	52,1 (0,3)	47,7 (0,4)	50,5 (0,3)	52,6 (0,4)
Nākotnē paredzamā skolēnu dalība nelegālos protestos	52,5 (0,6)	50,1 (0,4)	49,1 (0,4)	50,9 (0,5)	50,2 (0,6)	50,6 (0,5)	51,7 (0,4)	50,0 (0,5)	50,1 (0,5)
Nākotnē paredzamā skolēnu dalība vēlēšanās	47,7 (0,5)	50,4 (0,4)	53,1 (0,3)	47,7 (0,5)	50,5 (0,3)	52,7 (0,5)	47,9 (0,5)	50,4 (0,4)	52,6 (0,4)

ZT – zemākā tercile, VT – vidējā tercile, AT – augstākā tercile.

Piezīme. Standartklūda dota iekavās.

Redzamas ir noteiktas sakarības – augstāki skolēnu sasniegumi testā, kas raksturo labākas zināšanas, nosaka augstāku paredzamo dalību vēlēšanās, augstāku paredzamo dalību legālos protestos un zemāku paredzamo dalību nelegālos protestos. Līdzīga ietekme uz nākotnē paredzamām darbībām ir skolēnu dalībai skolas sabiedriskos pasākumos un skolēnu diskusijām par politiskiem un sociāliem

jautājumiem ārpus skolas. Te gan jāatzīmē, ka skolēnu diskusijām par politiskiem un sociāliem jautājumiem ārpus skolas nav ietekmes uz paredzamo dalību nelegālos protestos. Acīmredzot šīs diskusijas var būt plaša spektra. Ņemot vērā ārzemju pieredzi, skolēni pieļauj iespēju vajadzības gadījumā lietot arī nelegālas protesta formas.

Nobeigums un ieteikumi

Teoretizējot par pilsonības jēdzienu, autoru viedokļi dalās. Vieni autori pilsonību definē kā tiesisku statusu (Kymlicka 2003; Jarvis 2001; Marchall 1973), citi – kā līdzdalības formu, kur ikviens konkrētā sabiedrībā dzīvojošais ir piederīgs pilsoniskajai kopienai (Korsgaard 2001; Cogan 1998; Habermas 1992).

Pilsoniskās zināšanas, prasmes, attieksmes un vērtības mijiedarbojas, veidojot indivīda spēju atbildīgi un mērķtiecīgi piedalīties pilsoniskajos procesos. Pilsonisko rīcībspēju pirmsskolas vecumā visvairāk ietekmē vide ģimenē, tajā valdošās tradīcijas un attieksme pret lietām un notikumiem (Ichilov 2012). Skolas vecumā lielu ietekmi uz skolēna pilsonisko izglītības līmeni un viņa rīcībspēju atstāj skolas vide (Hirsto 2001), tāpat liela ietekme ir arī sabiedrībai un tajā valdošajai attieksmei pret pilsoniskajiem procesiem (Zaleskiene 2011).

Pilsoniskās izglītības kontekstā skolēnu rīcībspēja ICCS 2009 pētījumā pētīta attiecībā uz dalību skolas aktivitātēs un pilsoniskajās diskusijās. Fiksētas arī skolēnu nākotnes pilsoniskās ieceres.

Salīdzinājumā ar citu Baltijas jūras reģiona valstu skolēnu ICCS 2009 pētījuma testa rezultātiem Latvijas skolēnu pilsonisko zināšanu un prasmju līmenis ir viszemākais. Tiesa, Latvijas skolēni ievērojami biežāk atzīmēja, ka piedalās “skolas organizētos muzikālos vai teatralizētos ārpusstundu pasākumos” (77 %). Trīs Baltijas valstīs skolēni statistiski nozīmīgi mazāk nekā vidēji ICCS dalībvalstīs apstiprināja savu līdzdalību “lēmumu pieņemšanā par skolas dzīvi” un “diskusijās skolēnu sapulcēs”.

Latvijas skolēnu nākotnē plānotās pilsoniskās rīcības ieceres var raksturot kā pasīvas. Skolēnu skaits Latvijā un Igaunijā (attiecīgi 77 % un 73 %), kuri nākotnē gatavojās piedalīties vēlēšanās, bija statistiski nozīmīgi zemāks nekā vidēji visās ICCS dalībvalstīs kopā (81 %) un par vairāk nekā 10 procentpunktiem atpalika no Lietuvas rādītāja (88 %), kā arī Skandināvijas valstu skolēniem (83 %–89 %). Jāatzīmē, ka IEA ICCS 2009 dalībnieki, kuri plāno piedalīties vēlēšanās nākotnē, sasniedza augstākus rezultātus pilsoniskās izglītības testā nekā skolēni, kuri drīzāk plānoja nepiedalīties vēlēšanās nākotnē. Vidējo rezultātu starpība bija 50 punktu, kas atbilda pusei standartnovirzes.

Lai palielinātu skolēnu pilsoniskuma apziņu un viņu pilsonisko rīcībspēju, būtu nepieciešams lielāku uzmanību pievērst sociālās mijiedarbības procesiem un savstarpējām attiecībām skolā. Mācību saturā būtu jāakcentē morāles loma pilsoņu tiesību un pienākumu nozīmes kontekstā, tādējādi vēršot skolēnu uzmanību uz

tādiem jautājumiem kā vides ekoloģija, vienlīdzība, pilsoniskās sabiedrības loma svarīgu politisku un sociālu lēmumu pieņemšanā.

Ņemot vērā, ka palielinās sociālo mediju loma ikdienas dzīvē, svarīgi nākotnē pievērst uzmanību sociālo mediju izmantošanai pilsoniskās līdzdalības procesā. Jāuzsver, ka sociālos medijus skolēnu pilsoniskās rīcības veicināšanā var izmantot kā pilsonisko procesu ietekmējošu faktoru, piemēram, lai paustu savu viedokli, meklētu domubiedrus, rīkotu dažādas akcijas.

Jāapzinās, ka pilsonisko izglītību ietekmē ne vien ģimene, skola un sociums kopumā, būtiska loma ir arī valsts videi, ar to saprotot valsts vēstures ietekmi uz mūsdienām, valsts pārvaldes iekārtu, politisko un sociālekonomisko sistēmu un iedzīvotāju izglītības līmeni. Tāpēc, ņemot vērā Latvijas skolēnu zemo pilsonisko zināšanu un prasmju līmeni ICCS 2009 testā un kopējo Latvijas sabiedrības zemo pilsonisko iesaisti, Latvijas pilsoniskās izglītības vadības līmenī lielāka uzmanība visu vecumu un sociālekonomisko grupu pārstāvjiem būtu jāvērs uz sabiedrības formāliem un neformāliem vispārīglītojošiem pasākumiem, skaidrojot pilsoņa lomu, pilsoniskās apziņas un rīcības ietekmi uz sabiedrību kopumā. Labs paraugs ir Igaunija, kur, piemēram, muzeji tiek iesaistīti pilsoniskajā izglītībā, piesaistīti kā izglītības centri, kas organizē kopīgas aktivitātes cilvēkiem no dažādām etniskajām un sociālajām grupām, šādā veidā attīstot arī mūžizglītību. Formālajā izglītībā (īpaši vispārējā izglītībā) nepieciešams pārskatīt sociālo zinību saturu un mācību stundu skaitu, rodot iespēju veidot ciešāku starppriekšmetu saikni ar pilsoniskajai izglītībai saturiski līdzīgiem priekšmetiem, piemēram, ģeogrāfiju, vēsturi, ekonomiku, valodu stundām.

6.3. LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU RELIĢISKĀS IDENTITĀTES UN RELIĢIOZITĀTES DINAMIKA PĒC NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS

6.3. DYNAMICS OF RELIGIOUS IDENTITY AND RELIGIOUSNESS IN LATVIA AFTER THE RESTORATION OF INDEPENDENCE

Jāpiekrīt amerikāņu socioloģei Nensijai Ammermanei (*Nancy Ammerman*), ka reliģiju pētnieki ļoti reti mēģina definēt, kas jāsaprot un ko viņi paši saprot ar jēdzienu “reliģiskā identitāte”, visbiežāk vadoties pēc principa – mēs to atpazīsim, kad to sastapsim (Ammerman 2003). Latvijā, īpaši ikdienas diskursā, reliģiskā identitāte bieži tiek reducēta līdz reliģiskajai pašidentifikācijai. Cilvēks tiek identificēts, piemēram, kā katolis vai luterānis, ja viņš atzīst savu piederību kādai no šīm denominācijām vai ir konkrētās baznīcas loceklis, vai abējādi. Domājams, tas tomēr ir pārāk vienkāršoti un, iespējams, arī neuzticami. Šajā rakstā ar reliģisko identitāti tiek saprasts cilvēka attieksmju, īpatnību un prakšu kopums, kas saistīts ar viņa paša atzītu piederību kādai reliģiskai grupai. Citiem vārdiem, personas reliģiskā identitāte ir neatraujami saistīta ar viņa reliģiozitāti un arī ar refleksiju par to. Cilvēku nevar uzskatīt, piemēram, par kristietī, ja viņš pats sevi par tādu neapzinās, pat ja viņa dzīvesstils un morālā uzvedība tiktu atzīta par pilnībā atbilstošu konkrētās reliģijas normām. Šī abstraktā jēdziena operacionalizācijai var izmantot visus avotus un metodes, kas ļauj izziņāt, kā cilvēks pats raksturo savu reliģisko pieredzi tās dažādajās dimensijās – reliģisko piederību un pašidentifikāciju, reliģiskās jūtas, morāli, biedrošanos un ticības parametrus. Par avotiem pētījumā izmantoti galvenokārt nacionāli reprezentatīvi kvantitatīvi socioloģiski dati. Reliģiozitātes daudzdimensiju analīzes principus izstrādājis amerikāņu sociologs Čārlzs Gloks (*Charles Y. Glock*) jau 1959. gadā, vēlāk tos papildinot un pilnveidojot kopā ar līdzautoriem (Glock 1959, Glock & Stark 1965, Stark & Glock 1968). Visi vēlākie analīzes modeļi ir tikai Č. Gloka agrāko darbu variācijas. Kopumā tiem piemīt virkne trūkumu. Piemēram, tie ļauj analizēt gandrīz tikai konvencionālo un ar reliģiskajām organizācijām saistīto reliģiozitāti, turklāt praktiski tikai kristietības kontekstā. Taču ārpusbaznīcas garīgums (*spirituality*) un dažādas sinkrētiskas reliģiozitātes formas ieņem aizvien lielāku vietu Eiropas reliģiskajā ainā (Siegers 2012), un nav pamata domāt, ka Latvija šajā ziņā būtu izņēmums. Tomēr Latvijā nav veikti kvantitatīvi pētījumi par šo tēmu, Latvijas dati nav izmantoti arī Paskāla Zigersā (*Pascal Siegers*) nozīmīgajā monogrāfijā (Siegers 2012). Tādējādi vienīgā iespēja bija izmantot pieejamos datus, apzinoties, ka šeit lasītājs varēs iepazīt tikai daļēju Latvijas iedzīvotāju reliģiskās identitātes portretējumu.

Vēstures mantojums un Atmosdas cerības

20. gadsimta 20.–30. gados gandrīz visi Latvijas iedzīvotāji vismaz nomināli piederēja kādai reliģiskai kopienai. Šāda kārtība bija mantota vēl no Krievijas impērijas laikiem, kad reliģiskās organizācijas veica arī civilstāvokļa uzskaites iestādes funkcijas, reģistrējot iedzīvotāju dzimšanas un laulību faktus. Lai arī formāla, identifikācija ar kādu reliģisko organizāciju bija viens no pašiem būtiskākajiem pilsoņus raksturojošajiem parametriem. Pirmajā vispārējā tautas skaitīšanā Krievijas impērijā, kas notika 1897. gadā, vispār neregistrēja pilsoņu etnisko izcelšanos/tautību, tikai reliģisko piederību (Kelly 2012: 299).

Latvijā saskaņā ar pirmskara laikā pēdējās 1935. gada tautas skaitīšanas datiem tikai 1480 iedzīvotāji sevi atzina par reliģiskām organizācijām nepiederošiem (Adamovičs 1947: 99). Vairāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju piederēja Evaņģēliski luteriskajai baznīcai (55,15 %), gandrīz ceturtdaļa bija Romas katoļi (24,45 %), 8,94 % – pareizticīgie, 5,49 % – vecticībnieki, 4,79 % – jūdaisti jeb Mozus ticīgie un tikai 1,18 % apvienoja pārējos, kur ietilpa gan mazskaitlīgāko protestantisma denomināciju pārstāvji (piemēram, baptisti, adventisti), gan dievturi, gan musulmaņi u. c. reliģiskās minoritātes, kā arī jau minētie reliģiskām draudzēm nepiederīgie nedaudzie Latvijas Republikas pilsoņi (Skujenieks 1938). Latvijā bija diezgan daudz atsevišķi reģistrētu ticības kopienu (lielākajam vairumam no tām gan bija ļoti neliels sekotāju skaits), to skaits svārstījās atkarībā no reģistrācijas kārtības – pirms 1934. gada šo kopienu kopējais skaits bija ap 300, bet pēc reģistrācijas noteikumu maiņas to skaits saruka 10 reizes (Gills 2000). Reliģiskajai piederībai bija izteikti etniski un reģionāls raksturs. 68,26 % latviešu skaitījās luterāņi, ap 26 % – Romas katoļi, nepilni 4 % – pareizticīgie; citām reliģiskajām kopienām piederēja nepilns procents latviešu. Gandrīz visi Latvijas poļi (97 %) un lietuvieši (95,8 %) bija katoļi, bet praktiski visi ebreji – jūdaisti. Krievi bija pareizticīgi (50,1 %) vai vecticībnieki (48,8 %), baltkrievi – Romas katoļi (52,7 %) vai pareizticīgi (31,7 %), retāk vecticībnieki (15 %). Luteriskā baznīca dominēja Vidzemē (85,59 % iedzīvotāju) un Kurzemē (80,98 %), mazāk izteikta bija luterāņu dominance Zemgalē (67,97 %), kā arī reliģiski un etniski salīdzinoši daudzveidīgākajā Rīgā (63,65 %). Katoļi dzīvoja lielākoties Latgalē (57,51 % iedzīvotāju) un nelielos anklāvos citviet – suitu novados Kurzemē, Bauskas apriņķa dienviddaļā, kā arī Rīgā (11,61 %). Lielāka reliģiskā daudzveidība atklājās lielākajās pilsētās un to tuvumā, kā arī Madonas pilsētās un Lubānas ezera apkaimē (Skujenieks 1938). Latvijas teritorija nekad nav bijusi ne monoetniska, ne monoreliģiska – reliģiskās ainavas dažādība sakņojas zemes politiskajā vēsturē, kad “vācu, poļu, zviedru vai krievu laiki” nozīmēja arī nopietnas izmaiņas reliģiskajā dzīvē, to ietekmēja arī migrācija un ideoloģiskās gaisotnes pārmaiņas (Krūmiņa-Koņkova & Misāne 2013).

Vai teju simtprocentīga iedzīvotāju piederība reliģiskām kopienām nozīmēja arī tikpat aktīvu reliģisko dzīvi? Jau 20. gados kristīgajā presē bija lasāma draudžu ganu sūrošanās par iedzīvotāju reliģisko vienaldzību, pasivitāti un ārišķību, ticības seklumu, kā arī stingras reliģijā sakņotas ētiskās stājas trūkumu. Interesanti,

ka pirmie uz to norādīja Romas katoļu garīdznieki Latgalē – novadā, ko ne bez pamata pieņemts uzskatīt par reliģiozāko Latvijas daļu. Viņu skumjie secinājumi balstījās pašu kalpošanas pieredzē, kura acīmredzot runāja pretī oficiālajai statistikai. Toreiz vēl gados jaunais garīdznieks, vēlākais bīskaps, ievērojamais katoļu teologs Pīters Strods raksturoja jaunveidojošos bezdievju cilti: “[..] Ir zināma daļa gan starp inteligēntiem, gan starp skolas jaunatni, pat starp skolas bērniem un visvienkāršākajiem zemniekiem, kas netic ne Dievam, ne nākošā mūža dzīvei, ne pasaules radīšanai, ne atpestīšanai un it nekam, kas pārdabisks.” (Strods 1928: 5)

Atzīmējot, ka reliģiskajai vienaldzībai nav izteikti šķiriska rakstura, t. i., tā sastopama visos sabiedrības slāņos, P. Strods arī mēģināja analizēt situācijas cēloņus – nabadzību, sociālisma ideju iespaidu, modernizācijas tendences un pašas katoļu baznīcas garīdznieku pasivitāti sludināšanā un nespēju vai nevēlēšanos iedziļināties draudžu locekļu problēmās (Strods 1922; Strods 1928).

30. gadu otrajā pusē, kad Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca bija sasniegusi savas ietekmes apogeju un ieguvusi tā sauktajai tautas baznīcai raksturīgas iezīmes (Talonens 2009: 1–5), norūpējušās balsis aizvien biežāk atskanēja arī luterāņu garīdzniecības vidū, īpaši 30. gadu beigās. Par to liecināja gan draudžu ganu paustie novērojumi, gan analīzes mēģinājumi. 20. gados pie dievgalda gāja ap 30–60 % draudžu locekļu (Adamovičs 1929), laika gaitā šis rādītājs nebija kļuvis lielāks. Analizējot regresējošo dievgaldnieku statistiku, mācītājs Nikolajs Plāte konstatēja, ka “ar mūsu ticības dzīvi vairs nav normāli” (Plāte 1940: 264). Līdzīgas bažas jau agrāk bija pauduši citi garīdznieki (Adamovičs 1929, Rumba 1937). Rīgas Lutera draudzes mācītājs Jānis Birģelis Latvijas sabiedrību trāpīgi nodēvēja par “draudzi ārpus baznīcas” (Birģelis 1940).

Nopietnu Latvijas iedzīvotāju reliģiozitātes analīzi līdz 1940. gadam apgrūtinā gandrīz pilnīgs uzticamu avotu trūkums. Gan tautas skaitīšanu materiālos, gan atsevišķu reliģisko organizāciju un valsts iestāžu arhīvos ir pieejami detalizēti statistikas dati par reliģisko kopienu locekļu skaitu, tāpat arī informācija par draudžu un citu reliģisko institūciju (klosteru, svētdienas skolu u. tml.) skaitu, dievkalpojumu un svētdarbību statistika, turpretī Latvijas iedzīvotāju ticības saturs un indoktrinācijas līmenis – cik ortodoksa vai heterodoksa bija viņu ticība, reliģijas nozīmes pašvērtējums – ir tikai aptuveni nojaušams. Minētie jautājumi arī nekad nav tikuši izvērsti analizēti, turklāt ar sociālo zinātņu metodēm pavisam nemaz. Vēl problemātiskāka ir reliģiozitātes analīze par padomju laiku – agresīvās sekularizācijas posmu Latvijas vēsturē.

Padomju laikā reliģisko kopienu vietu publiskajā telpā, ne tikai Latvijā vien, varēja raksturot mācītāja Modra Plātes vārdiem: “[..] Par mums nerunā un neraksta. Mūsu it kā nemaz nav.” (Brunovska 1988: 69) Tikai ap 1988. gadu reliģijas tēmas sāka parādīties plašsaziņas līdzekļos, jo īpaši saistībā ar plašajām Krievijas kristīšanas tūkstošgades svinībām, kas ļāva PSRS politikajai varai publiski demonstrēt savu toleranto attieksmi pret reliģiju.

Tādējādi 1988. gadu var uzskatīt par pagrieziena punktu reliģiskajā dzīvē Padomju Savienībā (White, McAllister, & Kryshtanovskaya 1994: 73; Knox 2009).

Tā sauktajā perestroikas periodā (1985–1990) reliģiskās organizācijas un atsevišķas draudzes kļuva par nozīmīgiem sociāliem aģentiem, to atbalstu meklēja gan padomju elite cīņā par Padomju Savienības saglabāšanu, gan augošās pilsoniskās demokratizācijas kustības. Reliģiskā diskriminācija PSRS nu tika interpretēta kā viens no marksisma izkropļojumiem. Par reliģijas politiku un ateistisko audzināšanu atbildīgās institūcijas atteicās no agrāk dominējošā viedokļa, ka komunismā reliģijas būs pilnībā izmirušas un to izmiršana ir viens no būtiskākajiem komunistiskās sabiedrības uzcelšanas priekšnoteikumiem (Melnick 1990).

1988. gads bija nozīmīgs arī Latvijā, kur praktiski visas reliģiskās organizācijas – tiklab vēsturiskās baznīcas, kā veidošanās procesā esošās vai no pagrīdes iznākušās jaunās reliģiskās kustības – principiāli nostājās neatkarības procesu un Latvijas tautas frontes (LTF) pusē. 1988. gada jūnijā izveidojās luterāņu mācītāju kustība “Atdzimšana un atjaunošanās”, vairāki garīdznieki aktīvi iesaistījās LTF darbā. LTF programmas ētikas sadaļā bija vairāki paragrāfi, kas tieši skāra reliģiju jomu. LTF atzina reliģisko organizāciju nozīmi sabiedrības tikumības veicināšanā un vērtību nostiprināšanā, aicināja garantēt reliģiskās izvēles brīvību, noteikt reliģisko organizāciju tiesisko statusu un atteikties no ateisma mācīšanas, paredzot iespēju brīvprātīgi skolā apgūt ticības mācību, pārskatīt PSRS laika likumdošanu reliģijas jautājumos un “vajadzības gadījumā” atdot atņemtus draudžu īpašumus, piešķirt raidlaiku reliģiskiem raidījumiem, izdot vienu ekumēnisku laikrakstu, kā arī Biblii masu metienā latviešu valodā (LTF 1988: 9). Minētās prasības nevar uzskatīt par radikālām, tās pilnībā atbilda PSRS reliģiskās politikas pārbūvei, taču vēsturiskajām baznīcām tās deva cerību uz atjaunotni, bet jaunajām reliģiskajām kustībām – arī tiesisku atzīšanu.

Divi minētie faktori – aktīvā iesaiste demokratizācijas procesos un nonākšana plašsaziņas līdzekļu fokusā – sagādāja reliģiskajām organizācijām plašu popularitāti (Rubenis 1994: 104; Īvāns 1995: 98–105). Piekritot igauņu teologam T. Paulam, Juris Rubenis raksta, ka tikai pāris gadus ilgušais baznīcas popularitātes vilnis sasniedza savu kulmināciju ap 1990. gadu (Rubenis 1994: 104). Vai tādēļ būtu pamats runāt arī par nozīmīgu reliģiozitātes pieaugumu? Reprezentatīvi socioloģisko pētījumu dati par šo laiku ir visai ierobežoti, taču, ciktāl tādi ir pieejami, tie pilnībā apstiprina J. Rubeņa novērojumu. 1990. gada Pasaules/Eiropas vērtību aptaujas dati¹ liecina, ka uzticība baznīcai Latvijas sabiedrībā patiešām bija augsta – 64 % (Müller 2011: 67). Tas bija viens no augstākajiem rādītājiem Centrāleiropā un Austrumeiropā, savukārt regulāra baznīcas apmeklējuma ziņā Latvijas rādītāji bija vieni no zemākajiem – tikai 9 % iedzīvotāju apmeklēja dievkalpojumus vismaz reizi mēnesī vai biežāk. Retāk baznīcu apmeklēja tikai Igaunijā, Baltkrievijā un Austrumvācijā (Müller 2011: 67). Latvijas sabiedrība baznīcām uzticējās, taču darīja to no attāluma, nevēloties tapt par praktizējošiem kristiešiem. Kā to skaidrot un par ko tas liecina?

¹ 1990. gadā Latvijā tika veikta Pasaules/Eiropas vērtību pētījuma 2. viļņa aptauja.

Politiskās pārmaiņas PSRS un komunistiskā bloka valstīs pavēra plašas iespējas ne vien to iedzīvotājiem, bet arī reliģijas sociologiem. Kopš 1990. gada bija iespējams veikt kvantitatīvus socioloģiskus pētījumus par reliģisko dzīvi, turklāt Centrāleiropas un Austrumeiropas gadījumu analīze pēc attiecīgo valstu pārvērtības demokratizācijas virzienā un agresīvās sekularizācijas politikas beigām ļāva izgaismot arī daudzus fascinējošus teorētiskus jautājumus, piemēram, vai sabiedrības sekularizācija var būt atgriezeniska būtiskā līmenī un paliekoši? Kas reliģisko dzīvi ietekmē spēcīgāk – industrializācijas procesi vai reliģiskā tirgus politisks regulējums? Rietumeiropā sekularizācija bija sabiedrības izvēle, savukārt PSRS teritorijā to ietekmēja agresīvā sekularizācijas politika. Bet vai vainojams vien padomju režīms? Kāds ir agresīvās sekularizācijas politikas kā ietekmes faktora īpatsvars sabiedrības sekularizācijas procesos? Un gluži praktiski – vai reliģisko organizāciju cerībām bija lemts piepildīties un lielu Eiropas daļu gaidīja reliģiska renesanse? Rezultātā radās virkne pētījumu, kuru autori pārsvarā lietoja kvantitatīvus datus (Kääriäinen 1999; Need & Evans 2001; Borowik 2002; Pollack 2003; Norris & Inglehart 2004: 111–132; Müller 2011 u. c., šeit pieminot tikai Eiropā publicētos). Minētie pētnieki ir nonākuši pie visai līdzīgiem secinājumiem. Reliģijas, protams, nav izzudušas. Taču, lai arī reliģiskajā dzīvē Centrāleiropas un Austrumeiropas reģiona valstīs vērojamas ievērojamas atšķirības, piemēram, starp salīdzinoši reliģiozāko Polijas un Rumānijas sabiedrību un ievērojami sekularizētāko Čehiju, Igauniju vai Krieviju, pēc komunistiskās sistēmas sabrukuma nav pamata runāt par nozīmīgu reliģiskās dzīves un masu reliģiozitātes revitalizāciju. Valstīs, kurās kopējais sabiedrības reliģiozitātes līmenis ir augstāks un reliģiskā aina ir salīdzinoši homogēna (minētā Polija un Rumānija, arī Horvātija), reliģija bija nozīmīga arī senāk un tāda palika joprojām. Visur citur reliģiozitātes pieaugums bija vērojams līdz 90. gadu otrajai pusei, kad reliģiskā situācija stabilizējās un sekojošais reliģiozitātes rādītāju pieaugums, ja vispār novērojams, ir neliels. Latvijas materiāls līdz šim nav ticis īpaši analizēts, to tad mēģināsim darīt turpmākajās lappusēs, izmantojot vairākus nacionāli reprezentatīvus un starptautiski salīdzināmus socioloģiskus pētījumus.

Latvijas iedzīvotāju reliģiozitātes dinamika 20. gadsimta 90. gados

20. gadsimta 90. gados Latvijā tikušas veiktas trīs Pasaules/Eiropas vērtību aptaujas (2. vilnis – 1990. gadā, 3. vilnis – 1996. gadā un 4. vilnis 1999. gadā).² Kādu Latvijas iedzīvotāju reliģisko portretu šie dati iezīmē?

Aptaujas visai skaidri rādīja, ka Latvijas iedzīvotāji respektē un augsti vērtē reliģiskās organizācijas, taču nebūt nevēlas aktīvi piedalīties to dzīvē. Jau minēts, ka 1990. gadā baznīcai uzticējās gandrīz 64 % iedzīvotāju, un aptuveni tāds pats uzticības līmenis saglabājās visus 90. gadus. Visaugstāk tika vērtēts baznīcu darbs tieši garīgo vajadzību apmierināšanai (87 % pozitīva vērtējuma 1990. gadā un

² Pieejams: <http://www.worldvaluessurvey.org> (aplūkots 12.05.2013.).

81 % – 1999. gadā). Interesanti, ka šāda labvēlīga un uzticības pilna attieksme piemita cilvēkiem, kas paši nebūt ne bieži apmeklēja baznīcu (vismaz reizi mēnesī dievkalpojumus apmeklēja gandrīz 9 % iedzīvotāju 1990. gadā, gandrīz 16 % – 1996. un 15 % – 1999. gadā). Aizvien zemāk tika vērtēta reliģisko organizāciju palīdzība ģimenes un sociālo problēmu risināšanā. Acīmredzot jāpiekrīt J. Rubenim, ka 90. gados “baznīca un sekulārā sabiedrība atklāja interešu nesakritību” (Rubenis 1994: 104). Mācītājs arī norādīja, ka plašāka sabiedrība (vairs) nevēlas reliģisko organizāciju aktivitātes politikā (Rubenis 1994: 105), ko tik labprāt bija apsveikusi vēl dažus gadus iepriekš. 1999. gada aptaujā tikai 15–16 % respondentu pieļāva, ka reliģiskie līderi drīkst ietekmēt pilsoņu izvēli vēlēšanās vai valdības darbu.

1. tabula. Latvijas iedzīvotāju reliģiozitāte 20. gadsimta 90. gados

Reliģiskā piederība/pašidentifikācija	1990	1996	1999
Pieder kādai reliģiskai denominācijai	36,5 %	60,3 %	59,3 %
Atzīst sevi par reliģiozu/ticīgu cilvēku	54,4 %	64,3 %	76,9 %
Dzīves laikā mainījuši piederību reliģiskai denominācijai	–	–	11,2 %
Aktīvi darbojas baznīcā/reliģiskā organizācijā	–	3,5 %	–

Reliģiskā uzvedība, publiskās un privātās reliģiskās prakses, attieksme pret reliģisku rituālu noturēšanu svarīgos dzīves brīžos	1990	1996	1999
Apmeklē dievkalpojumus vismaz reizi mēnesī	8,7 %	15,9 %	15,1 %
Lūdz Dievu vairāk nekā reizi nedēļā, neskaitot dievkalpojumus	–	–	26,5 %
Reizēm meditē vai lūdzas	66,1 %	–	64,7 %
Uzskata, ka reliģisks rituāls ir svarīgs/jānotur bērna dzimšanas gadījumā	83,8 %	–	64,8 %
Uzskata, ka reliģisks rituāls ir svarīgs/jānotur laulības gadījumā	78,9 %	–	77,7 %
Uzskata, ka reliģisks rituāls ir svarīgs/jānotur nāves gadījumā	85,1 %	–	88 %

Reliģiskā ticība, indoktrinācija	1990	1996	1999
Tic Dievam	58,3 %	73,6 %	79,5 %
Tic Dievam kā personai	10,4 %	–	7,9 %
Tic Paradīzes eksistencei	11,5 %	29,4 %	33,3 %
Tic Elles eksistencei	7,2 %	27,6 %	28,4 %
Tic pēcnāves dzīvei	30,1 %	43,3 %	45,3 %
Tic Velna eksistencei	9,1 %	42,4 %	–
Tic, ka cilvēkam ir dvēsele	77,8 %	73,8 %	–
Tic grēka realitātei	50,5 %	69,8 %	73,6 %

1. tabulas turpinājums

Reliģijas un reliģisko organizāciju novērtējums	1990	1996	1999
Uzskata reliģiju par svarīgu	25,7 %	37,4 %	34,3 %
Uzticas reliģiskām organizācijām	63,8 %	64,2 %	66,6 %
Uzskata, ka dzīve būtu labāka, ja būtu vairāk cilvēku ar stipru ticību	–	–	43,8 %
Uzskata, ka baznīca sniedz atbildes cilvēka garīgajās vajadzībās	87,1 %	–	81 %
Uzskata, ka baznīca sniedz atbildes ģimenes dzīves problēmās	62,9 %	–	47,9 %
Uzskata, ka baznīca sniedz atbildes morālās problēmās	87,9 %	–	58,2 %
Uzskata, ka baznīca sniedz atbildes sociālās problēmās	41,5 %	–	26,3 %
Atrod reliģijā mierinājumu un spēku	36,6 %	88,5 %	63,3 %

Reliģisko organizāciju un līderu ietekmes novērtējums, attieksme pret reliģijas ietekmi politikā	1990	1996	1999
Uzskata, ka politiķi, kas netic Dievam, nav piemēroti sabiedriskam amatam	–	–	22,2 %
Uzskata, ka reliģiskajiem līderiem nav jāietekmē tas, kā cilvēki balso vēlēšanās	–	–	84 %
Uzskata, ka reliģiskajiem līderiem ir jāietekmē valdība	–	–	15,1 %

Avots: Pasaulē/Eiropas vērtību aptaujas 1990, 1996, 1999 – ARDA (*Association of Religious Data Archives*) kalkūlācijas.

(–) – jautājums netika uzdots. Pieejams: www.thearda.com (aplūkots 15.09.2013.).

N=903 (1990. g.), 1200 (1996. g.), 1013 (1999. g.)

Interesanti, ka izteiktais vairākums iedzīvotāju uzskatīja, ka svarīgi noturēt reliģiskus rituālus kāzās, bērēs un bērna piedzimšanas gadījumā, taču nav pamata domāt, ka viņi paši tā allaž rīkojušies. Drošticami gan ir tikai pieejamie dati par laulībām, jo likums nosaka, ka šāda informācija jāpaziņo arī valsts iestādēm, un tie liecina, ka baznīcā tika slēgta tikai katra piektā laulība un šī proporcija palikusi praktiski nemainīga: “1996. gadā baznīcā tika reģistrētas 19,4 %, 2005. gadā – 20,2 %, 2006. gadā – 19,6 % no visām laulībām.” (CSP 2007)

Tikmēr savas reliģiozitātes pašvērtējums saglabājās augsts un augošs. 54 % respondentu 1990. gadā un gandrīz 77 % 1999. gadā uzskatīja sevi par ticīgiem cilvēkiem – tas ir viens no lielākajiem pieauguma rādītājiem postkomunistiskajā Eiropā (Müller 2011: 69). Līdzīgi pieauga arī to iedzīvotāju skaits, kas apzinājās savu piederību kādai reliģiskai denominācijai (no 36 % uz 59 %). Tas liecina par pašizpratnes pieaugumu – cilvēki aizvien skaidrāk spēja identificēt savu reliģisko piederību. Trīs daudzskaitlīgākās denominācijas bija Romas katoļi, protestanti (lielākoties luterāņi) un pareizticīgie, par piederīgiem kādai no šīm trim reliģiskajām kopībām sevi uzskatīja lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju, kuri vispār apzinājās kādu reliģisko piederību (90. gadu beigās to skaits sasniedza gandrīz trīs

piektdaļas no visiem Latvijas iedzīvotājiem). Lai arī tieši 90. gados plašsaziņas līdzekļi dažkārt radīja iespaidu, ka Latvijas reliģiskajā ainā vērojams straujš jauno un Latvijai netradicionālo reliģiju pieaugums, proporcionāli to sekotāju kopskaits nebija liels. Pieauga tikai pašu jaundibināto reliģisko organizāciju skaits, to aktivitātes piesaistīja lielāku uzmanību, taču gan piederīgo skaita, gan sociālās ietekmes ziņā Latvijā joprojām dominēja vēsturiskās baznīcas.

2. tabula. Lielākās reliģiskās denominācijas Latvijā 20. gadsimta 90. gados

	1990	1996	1999
Pareizticīgie	22,5 %	31,9 %	38,3 %
Protestanti	27,8 %	34,3 %	28,6 %
Romas katoļi	41,7 %	32,6 %	33,2 %

Avots: ARDA (*Association of Religious Data Archives*) kalkulācijas pēc Pasaules/Eiropas vērtību aptaujas 1990., 1996., 1999. gada datiem.

Pieejams: www.thearda.com (aplūkots 15.09.2013.).

100 % – visi denominācijām piederīgie.

Ievērojams pašapzināšanās pieaugums saskatāms tieši pareizticīgo Latvijas iedzīvotāju daļā. Iespējams, to var skaidrot ar austrumslāvu cilmes etnisko minoritāšu iedzīvotāju centieniem skaidrāk apzināties un definēt savas kultūras identitātes robežas, uzskatot pareizticību par neatņemamu šīs identitātes sastāvdaļu arī tad, ja viņi nebija praktizējoši kristieši.

Pārlicinātu ateistu skaits bija neliels – zem 3 %, taču iezīmējās kāda iedzīvotāju grupa, ko varētu dēvēt par konsekventi neticīgajiem vai reliģiju neskartajiem, vai vienaldzīgajiem – apmēram trešā daļa Latvijas iedzīvotāju 90. gados neprivāti, ne publiski nepraktizēja nevienu reliģiju. Viņi arī atzina sevi par neticīgiem, neidentificējās ne ar vienu denomināciju, nekad nelūdās un nemeditēja, nekad neapmeklēja dievkalpojumu. Saprotams, viņi nemeklēja reliģijā mierinājumu un spēku. Var sacīt, ka neticīgie Latvijā bija konsekventi savā neticībā, taču to nevar teikt par ticīgajiem. Par to liecina vispirms jau iepriekš minētā atšķirība starp augsto reliģijas novērtējumu un nevēlēšanos to nopietni praktizēt. Savukārt, ja paraugāmies, kam tieši Latvijas iedzīvotāji tic, jākonstatē, ka ievērojami augstāki ticības rādītāji ir vērojami starpreliģiskiem ticības objektiem. Apmēram trīs ceturtdaļas Latvijas iedzīvotāju ticēja dvēseles eksistencei, taču jāšaubās, vai daudzi spētu paskaidrot, ko tas īsti nozīmē. No 58 % līdz 79 % Latvijā 90. gados pieauga to cilvēku skaits, kas tic Dievam, taču tas daudz retāk nozīmēja ticību Dievam kā personai, kā to māca un apliecina visu monoteistisko reliģiju doktrīnas. Tam ticēja tikai aptuveni desmitā daļa respondentu. Taču kādam Dievam ar neskaidrām īpašībām, pēc aptaujas spriežot, ticēja pat daļa no reliģijas neskarto grupas. Viena no Latvijas īpatnībām, kas to atšķir no citām tuvējo valstu sabiedrībām, ir asimetrija ticībā Paradīzes un Elles realitātei: Paradīzes eksistencei tic par dažiem procentiem vairāk iedzīvotāju. Deviņu gadu laikā ticība abām garīgajām lokācijām bija pieaugusi vairāk nekā trīs reizes jeb par aptuveni 20 %, taču visu laiku

saglabājās neliela asimetrija. Minētie piemēri liecina par kristīgās indoktrinācijas vājumu, ko nav grūti izskaidrot. Ticības doktrīnas var apgūt tikai pašās reliģiskajās organizācijās – apmeklējot dievkalpojumus, svētdienas skolas un Bībeles stundas, iesvētes mācības u. tml., bet, kā jau redzējām, līdzdalība baznīcu aktivitātēs palika salīdzinoši zema. Iespējams, arī pašas kristīgās baznīcas nepievērsa pietiekamu uzmanību doktrīnas skaidrojumam. Visu iepriekš minēto (un arī citu – sk. 1. tabulu) attieksmju dinamiku vieno kopēja iezīme – to procentuālās vērtības pieaugums bija daudz straujāks laika posmā starp 1990. un 1996. gadu, turpmākajos trijos gados tas mainās salīdzinoši mazāk vai nemainījās gandrīz nemaz. Līdzīgi ir ar citiem reliģiozitātes rādītājiem – pašidentifikāciju, līdzdalību un praksēm. Tieši tāpat tas notika citur postkomunistiskajā telpā. Izņēmums ir uzticēšanās baznīcām, kas paliek praktiski nemainīgi augsta visus 90. gadus, un atsauc uz mierinājumu un spēku, ko cilvēks gūst reliģijā. Pēdējais rādītājs ir vissvārstīgākais. Minētās svārstības ir grūti izskaidrot bez papildinoša kvalitatīva pētījuma (kādi 90. gados netika veikti).

Visi iepriekš minētie dati kopumā liecina, ka reliģiskās dzīves attīstību Latvijā pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, vismaz kristīgajās reliģiskajās kopienās, visprecīzāk var raksturot ar vietnieciskās reliģijas koncepta palīdzību. Šo terminu (*vicarious religion*) reliģijas socioloģijā, atsaucoties uz Maksa Vēbera (*Max Weber*) lietoto jēdzienu reliģijas *virtuoso*, ieviesa britu socioloģe Greisa Deivija (*Grace Davie*), un to plaši lieto galvenokārt mūsdienu Eiropas situācijas raksturošanai (Davie 2002). Tas raksturo situāciju, kad neliela daļa sabiedrības praktizē reliģijas ievērojami intensīvāk nekā sabiedrības vairākums, tā uzturot reliģiskās institūcijas dzīvas. Tikmēr pārējā ievērojami lielākā sabiedrības daļa vērtē tās pārsvarā pozitīvi – kā tradīciju, kultūras vērtību un morāles glabātājas un sargātājas – un sagaida šo institūciju atsaucību arī, piemēram, tuvinieka bēru gadījumā, taču paši paliek reliģiski pasīvi, apmeklējot reliģisku kopienu pasākumus tikai svētkos. Tas ļauj baznīcām saglabāt augstus uzticības reitingus dominējoši sekularizētā sabiedrībā, kuras locekļi reizēm tomēr izmanto to sniegtos pakalpojumus, nevēlēdamies no baznīcas atteikties vispār. Šāda situācija ir vērojama visā Eiropā, kas pamatoti tiek uzskatīta par industrializētās pasaules sekularizētāko daļu. Reliģijas socioloģijā to mēdz dēvēt par Eiropas izņēmumu vai īpašo Eiropas gadījumu (Berger 1999; Davie 2002; Berger, Davie, & Fokas 2008) pasaulē, kur reliģijām joprojām ir nozīmīga loma sabiedrības dzīvē, tās tiek plaši un regulāri praktizētas. Latvijas sabiedrība kļuvusi par Eiropas īpašā gadījuma ļoti parastu piemēru.

21. gadsimtā

Latvijas iedzīvotāju reliģisko identitāti jaunajā tūkstošgadē aplūkosim, pamatojoties uz ISSP (*International Social Survey Programme*) 2008. gada aptaujas datiem (ISSP 2008). Pētījumi par reliģiju ISSP ietvaros tika veikti trīs reizes – 1991., 1998. un 2008. gadā, Latvijā – tikai divos pēdējos no tiem. ISSP 2008 aptauja ir jaunākā nacionāli reprezentatīvā aptauja par reliģiju, kas veikta Latvijā. Tā notika

20. gadus pēc 1988. gada reliģiskā pagrieziena punkta, savukārt deviņi gadi to šķīra no 1999. gada Pasaules/Eiropas vērtību aptaujas. Lai arī piederīgs citai pētījumu kopai un tādēļ tā dati nav tieši salīdzināmi ar vērtību pētījumos iegūtajiem, ISSP pētījums sniedz atbildes uz virkni līdzīgu jautājumu un, ja Latvijas iedzīvotāju reliģiozitātes parametros būtu notikušas nozīmīgas pārmaiņas, tas šajā pētījumā tiktu atklāts.

Reliģiskās dzīves kopainā iezīmējas vairākas grupas, kas radniecīgas iepriekš aprakstītajām. Latvijā lielāka ir “svētku draudze”, kā to mēdz dēvēt garīdznieki – vienu vai dažas reizes gadā dievkalpojumus apmeklē vairāk nekā trešā daļa iedzīvotāju, bet apmēram tikpat uz baznīcu neiet nekad. Zīmīgi, ka dievkalpojuma apmeklējums paliek galvenā Latvijas iedzīvotāju reliģiskā aktivitāte, kas saistīta ar baznīcu – 76 % iedzīvotāju nepiedalās nekādās citās draudžu aktivitātēs, 8 % to dara reizi gadā, pārējie – nedaudz biežāk. Arī privātām reliģiskām praksēm Latvijas ļaudis nododas reti: katru vai gandrīz katru nedēļu lūgšanas skaita tikai aptuveni 8 % iedzīvotāju. Lūgšana ir ikdienas prakse tikai niecīgam iedzīvotāju skaitam.

3. tabula. Latvijas iedzīvotāju reliģiskās prakses 21. gadsimta pirmajā desmitgadē

	Nekad	Retāk nekā reizi gadā	1-2 reizes gadā	Dažas reizes gadā	Apm. reizi mēnesī	2-3 reizes mēnesī	Gandrīz katru nedēļu	Katru nedēļu	Vairākas reizes nedēļā	Reizi dienā	Vairākas reizes dienā	Kopā %	N=
Lūgšanas	37	7,2	4,1	12,2	5,6	5,5	4,5	3,6	5,9	12,2	2,3	100	1057
Dievkalpojumu apmeklējums	36,4	13,1	12,2	24,4	4,0	2,8	1,9	4,4	0,9	*	*	100	1045
Līdzdalība draudžu aktivitātēs	76	8,0	5,0	6,2	2,1	1,0	0,7	0,8	0,3	*	*	100	1069

Avots: ISSP (*International Social Survey Programme: Religion III*) 2008. gada aptauja, (%) no visiem respondentiem.

Pieejams: www.issp.org, (aplūkots 20.04.2013.).

Ar * apzīmētie atbilžu varianti netika piedāvāti.

Tādējādi nereliģiozā sabiedrības segmenta īpatsvars kopš 90. gadiem nav nozīmīgi mainījies. Reliģijas nav skārušas nedaudz vairāk par trešo daļu Latvijas iedzīvotāju. Aptuveni puse Latvijas iedzīvotāju ir nominālkristieši jeb kultūrkristieši – jau minētie svētku vai atsevišķu kārtējo dievkalpojumu apmeklētāji, kas reizēm nododas arī individuālai lūgšanai un apmeklē kādu draudžu rīkotu pasākumu. Latvijā ir arī salīdzinoši neliela *virtuoso* jeb aktīvi praktizējošo kristiešu

grupa, kuri gan tic savas reliģijas pamatpostulātiem, gan cenšas pēc tiem dzīvot. Viņu reliģiskā dzīve un prakses ir ievērojami daudzveidīgākas, tās var ietekmēt gan dievkalpojumu un citu pasākumu pieejamība, prasības, ko konkrētās reliģiskās kopienas izvirza saviem sekotājiem, darba un personīgās dzīves ritms, kā arī citi individuāli faktori.

Latvijas sabiedrības ticīgās daļas demogrāfiskie rādītāji nevienu nepārsteigs. Tāpat kā visur pasaulē, arī Latvijā sievietes ir ievērojami reliģiozākas par vīriešiem, savukārt reliģiski vienaldzīgo grupā vīriešu ir aptuveni trīs reizes vairāk. Svētku reizēs baznīcu apmeklē līdzīgs skaits vīriešu (ap 10 %) un sieviešu (ap 14 %), savukārt iespēja sastapt baznīcā sievieti vismaz reizi mēnesī ir gandrīz četras reizes lielāka. Paaudžu griezumā jāsecina, ka nedaudz vairāk par pusi no dievkalpojumu ikmēneša apmeklētājiem ir vecāki par 55 gadiem, bet turpat puse jauniešu vecumā no 18 līdz 24 gadiem uz baznīcu neiet nekad. Latvieši ir nedaudz mazāk reliģiozi par cittautiešiem praktiski visos parametros. Etnisko minoritāšu pārstāvji retāk šaubās par Dieva eksistenci, biežāk lūdz Dievu un biežāk apmeklē dievkalpojumus. Viņi arī biežāk uzticas baznīcai kā institūcijai.

Īpaši atzīmējamas ir divas Latvijas sabiedrības īpatnības. Pirmkārt, maldās tie, kas uzskata, ka nodošanās reliģijai ir tikai mazizglītotu indivīdu dabā – Latvijā nav statistiski nozīmīgu reliģiozitātes atšķirību dažādās izglītības grupās. Otrkārt, par spīti tam, ka urbanizācija līdz ar industrializāciju parasti tiek uzskatīta par sekularizējošu faktoru, Latvijā pilsētnieki ir reliģiozāki nekā laucinieki. Līdzīgi bija arī pirmskara Latvijā (Adamovičs 192, Grīnbergs 1939). Iespējams, to var skaidrot ar dievnamu un dievkalpojumu pieejamību – lauku apvidos baznīcas atrodas tālāk un dievkalpojumi daudzviet notiek retāk. Daļa baznīcēnu varbūt gribētu apmeklēt dievkalpojumu katru nedēļu, taču tas iespējams tikai vienu vai divas reizes mēnesī.

Tāpat kā iepriekš, līdzīgs skaits Latvijas iedzīvotāju uzskata sevi par piederīgiem trim lielākajām konfesionālajām grupām – Romas katoļiem (19,4 %), krievu pareizticīgajiem (17,2 %) un protestantiem (ap 21,6 %), kuru izteikti lielākā daļa ir luterāņi (19,6 %). Pamanāma reliģiskā minoritāte ir vecticībnieki (2 %), pārējās reliģiskās kopienas pārstāv mazāk nekā 1 % no iedzīvotāju kopuma. Viena no Latvijas reliģiskās ainas iezīmēm ir labās attiecības un vēsturisko baznīcu ekumēniskā sadarbība. To, iespējams, nosaka ne vien labā griba, bet arī praktiska nepieciešamība. Katra no denominācijām ir mazskaitlīgāka nekā sabiedrības neticīgā daļa, taču, kopā ņemot, trīs daudzskaitlīgāko denomināciju aktīvie un nominālie piederīgie apvieno ievērojami lielāku sabiedrības daļu nekā reliģijām nepiederīgo kopums. Raksturojot valsts reliģisko tirgu un valsts un reliģisko organizāciju attiecības, vispiemērotāk būtu lietot oligopolijas jēdzienu – gan cilvēkresursi, gan materiālās vērtības (piemēram, ievērojami, lai arī grūti apsaimniekojami nekustamie īpašumi) pieder dažām reliģiskajām organizācijām, tās bauda arī politisku labvēlību.

Lielāko daļu (63 %) Latvijas iedzīvotāju apmierināja reliģisko organizāciju ietekmes apjoms sabiedrībā, un viņi nevēlējās tām piešķirt ne vairāk, ne mazāk

varas. Līdzīgi kā iepriekšējā desmitgadē, lielākā sabiedrības daļa nevēlas, lai baznīcas iejauktos politikā. Joprojām trīs ceturtdaļas iedzīvotāju uzskata, ka reliģiskajiem līderiem nav jāietekmē vēlēšanu izvēle, bet nedaudz mazāks skaits (63 %) respondentu domā, ka nav jāietekmē arī valdības lēmumi. To vēlētos tikai 15 % respondentu.

ISSP piedāvā niansētāku skatījumu uz dažādiem ticības parametriem. To indivīdu skaits, kuri par Dieva eksistenci ir droši pārliecināti vai pārliecināti, pieļaujot atsevišķus šaubu brīžus, ir 37 %, savukārt 34 % nekad Dievam nav ticējuši, bet 6 % kādā dzīves brīdī agrāko ticību zaudējuši. Gandrīz ceturtdaļa Latvijas iedzīvotāju netic Dievam kā personai, bet tic kādam augstākam dievišķam spēkam. Gandrīz 28 % apgalvo, ka Dievam netic nemaz vai nedomā, ka tic. Dievu nekad nelūdz 37 %. Kā nereliģiozus sevi apzinās 33 % un reliģiskajām organizācijām nemaz vai gandrīz nemaz neuzticas 32 % iedzīvotāju.

Latvijas iedzīvotāji, kas uzskata sevi par luterāņiem, izceļas citu lielāko denomināciju vidū ar salīdzinoši zemākiem reliģiozitātes parametriem. Gandrīz ceturtdaļa no viņiem nekad neapmeklēja dievkalpojumus (to nedara arī 8 % katoļu un 17 % pareizticīgo) un netic Dievam. 17 % luterāņu un tikpat pareizticīgo nekad nelūdz Dievu. Tāpat atzīmēšanas vērts, ka 20 % katoļu, 21 % pareizticīgo un 32 % luterāņu uzskata, ka Dievs nav persona, bet bezpersoniska augstāka būtne. Šī nozīmīgā atkāpe no kristīgas ticības doktrīnas ir vēl viens vājas indoktrinācijas apliecinājums.

Kopumā Latvijas iedzīvotāju reliģiskie uzskati, ticība un reliģiskās prakses 21. gadsimta sākumā neuzrāda nozīmīgas statistiskas vai saturiskas izmaiņas. Jaunā tūkstošgade nav atnesusi neko radikāli jaunu reliģiska ziņā. Latviešu ticība (lietojot šo jēdzienu visu Latvijas iedzīvotāju kopuma reliģiskās identitātes nozīmē) lielākoties ir heterodoksa un eklektiska. Latvijas iedzīvotājs visbiežāk ir reliģiski pasīvs un labprātāk izvēlas privātās, nevis publiskās reliģiskās prakses, neraugoties uz salīdzinoši augsto savas reliģiozitātes pašvērtējumu. Viņš joprojām nelabprāt biedrojas ar citiem un vilcinās iesaistīties reliģiskās organizācijās.

Secinājumi

Visstraujākās izmaiņas Latvijas iedzīvotāju reliģiskā identitāte piedzīvoja laika posmā no 20. gadsimta 80. gadu beigām līdz 90. gadu vidum, kad daudzi cilvēki iesaistījās reliģiskajās kopienās un uzsāka vai atjaunoja aktīvāku ticības praktizēšanu. Tam seko stabilizācijas periods, kad radikālas reliģiskās dzīves izmaiņas vairs nenotiek un vēsturiskās baznīcas saglabā savu noteicošo lomu sabiedrības reliģiskajā dzīvē. Šajā laikā izveidojas vietnieciskās reliģijas modelis, kas tiek saglabāts turpmākos gadus, līdzīgi kā citur Eiropā. Padomju Savienības reliģijas politika, visticamāk, neizraisīja sabiedrības sekularizāciju, tikai veicināja jau pirmskara Latvijā sakņotas un visai Eiropai raksturīgas sekularizācijas tendences.

6.4. STARPTAUTISKĀ MIGRĀCIJA UN NACIONĀLĀ IDENTITĀTE – TRANSNACIONĀLĀS PIEDERĪBAS VEIDOŠANĀS

6.4. INTERNATIONAL MIGRATION AND NATIONAL IDENTITY: FORMATION OF TRANSNATIONAL BELONGING

Pārrobežu migrācija un tās ietekme uz nācijvalsti ir aktuāls jautājums ne tikai Latvijā. Migrācijas pētnieki norāda, ka mūsdienu Eiropā nav tādas valsts, kuru lielākā vai mazākā mērā neietekmētu migrācija (Martiniello & Rath 2012). Mūsdienās arvien pieaug to cilvēku skaits, kuri atrodas kustībā, ka arī migrācijas iemesli un veidi kļūst dažādāki. Šobrīd starptautiskās migrācijas kontekstā gandrīz ikviens valsts vienlaicīgi ir sūtītājvalsts, saņēmējvalsts un tranzītvalsts, gandrīz vai katru mūsdienu valsti var uzlūkot kā diasporu kolekciju (UNDP 2012). Saņēmējvalstis un to iedzīvotājus parasti satrauc imigrācijas ietekme uz darba tirgu, labklājību, sociālās drošības sistēmu, veselības aprūpi, izglītību, sociālo kohēziju. Sūtītājvalstis lielākoties raizējas par emigrāciju un tās ietekmi uz tautsaimniecību un demogrāfiju. Savukārt no iedzīvotāju skatpunkta galvenie ir jautājumi par dzīves kvalitāti un pilnvērtīgas dzīves iespējām, jo mēs ikviens vēlamies nodzīvot savu vienīgo dzīvi laimīgi, īstenojot idejas un sasniedzot mērķus vai vismaz izraujoties no bezcerīgas nabadzības. Jautājums ir – vai emigrācija ir risinājums un kādu ietekmi tā atstāj uz mums kā indivīdiem un kā sabiedrību. Emigrācija Latvijā rada ne tikai dramatisku lauku iztukšošanos, strauju sabiedrības novecošanos, sociālās sistēmas ilgtspējas un tautas ataudzes apdraudējumu (jo aizbraucēju lielais vairums ir vecumā, kad dibina ģimenes un dzimst bērni), bet arī virkni morālas dabas jautājumu, kas skar atbildību, piederību un saites starp aizbraucējiem un palicējiem, kā arī aizbraucējiem un valsti. Tomēr starptautiskā migrācija sen vairs nav vienvirziena kustība no punkta A uz punktu B – tā ietver atpakaļmigrāciju, cirkulāro migrāciju, atkārtotu migrāciju u. tml. Mūsdienu imigranti arī atšķiras no iepriekšējo laiku imigrantiem ar to, ka viņi nepārrauj attiecības ar izcelsmes zemi, bet veido dažādas intensitātes pārrobežu saites. Viņu sociālie tīkli, ekonomiskās, politiskās un kultūras aktivitātes, kā arī dzīves modeļi bieži ietver abas valstis (Kivisto 2001).

Rakstā izvirzīts mērķis aplūkot, kas notiek ar nacionālo identitāti un piederības izjūtu, cilvēkam ilgstoši uzturoties ārpus dzimtenes, īpašu uzmanību pievēršot tieši pārrobežu saišu uzturēšanai. Vispirms tiks sniegts ieskats teorētiskajās debatēs un jaunākajos pētījumos par starptautisko migrāciju, akcentējot transnacionālismu kā salīdzinoši jaunu jēdzienu un jaunu sociālo lauku. Pēc tam tiks skatīti Latvijā līdz šim veiktie pētījumi, kuros aplūkota migrācija un identitāte, cilvēku

un vietu attiecības. Latvijas iedzīvotāju emigrācijas izpētē pārrobežu saitēm, kas palīdz saglabāt un ilgstoši uzturēt piederību dzimtajai pusei, līdz šim pievērsta maza uzmanība. Tādēļ tiks aplūkoti neliela pilotpētījuma rezultāti, pievēršoties mijiedarbībai starp emigrāciju, nacionālo identitāti, transnacionālisma praksēm un transnacionālu piederības formu veidošanās procesiem. Apzinoties pilotpētījuma ierobežojumus, rezultāti tomēr ļauj veidot diskusiju par pārmaiņām identitātē un piederības izjūtā saistībā ar pārrobežu saišu uzturēšanu.

Cilvēku un vietu attiecības mainīgā pasaulē

Pārvietošanās iespējas ir kļuvušas ne tikai ātrākas, bet arī ievērojami lētākas, robežu šķērsošana lielākoties – vieglāka. Raugoties globāli, pēdējo 20 gadu laikā ir iespaidīgi pieaudzis gan tūristu, gan migrantu skaits. Pēc Apvienoto Nāciju Organizācijas Pasaules Tūrisma organizācijas aprēķiniem 1990. gadā starptautisko tūristu skaits visā pasaulē bija 435 miljoni, bet 10 gadu laikā tas praktiski dubultojās, sasniedzot 940 miljonus starptautisko tūristu 2010. gadā. Līdzīga tendence redzama arī Eiropas mērogā – 1990. gadā Eiropā viesojās 261,5 miljoni tūristu, bet jau 2010. gadā to bija 476,6 miljoni (UNWTO 2011). Arī migrācijas rādītāju pieaugums ir iespaidīgs – no 155,2 miljoniem migrantu 1990. gadā līdz 214,2 miljoniem 2010. gadā, tādējādi apmēram 2–3 % pasaules iedzīvotāju atrodas kustībā un dzīvo ārpus savām izcelsmes valstīm. Runājot par pārrobežu migrāciju, daži pētnieki tomēr uzdod jautājumu, kādēļ starptautisko migrantu ir tik maz – tikai 2–3 % pasaules iedzīvotāju. Vienlaikus tiek uzdots arī cits jautājums – kādēļ starptautiskā migrācija ir tik nevienmērīga, kāpēc dažās vietās, salīdzinot ar citām, ir nesamērīgi daudz migrantu (Kivisto 2001, atsaucas uz Faist, 2000). Globālā mērogā apmēram 250 000 emigrantu no Latvijas šķiet visai niecīgs skaits, tomēr lokālā mērogā mēs varam runāt par apmēram 10 % Latvijas iedzīvotāju, kuri pēdējo 10 gadu laikā ir atstājuši Latviju. Tātad mēs piederam pie salīdzinoši intensīvas starptautiskās migrācijas skartām teritorijām. Šādā situācijā ir gluži labi saprotamas bažas par to, vai aizbraukušie kādreiz atgriezīsies vai arī asimilēsies jaunajās mītnes valstīs. Ja arī pirmā emigrantu paaudze saglabās piederības izjūtu Latvijai, kas notiks ar viņu bērniem? Tādēļ ir vērtīgi iedziļināties pētījumos par starptautisko migrāciju, kuri aplūko jautājumus, kā migrācijas iespaidā mainās cilvēku un vietu attiecības. Pirmkārt, pievērsīsim uzmanību dažiem pretrunīgiem vietas nozīmes skaidrojumiem, pretstatot teorijas, kas izceļ globalizāciju, kosmopolitismu, kultūru plurālismu un vietas nozīmes mazināšanos, un teorijas, kas izceļ tendenci pastiprināti sargāt nācijvalstu robežas un noslēgtas identitātes no imigrantu kultūru klātbūtnes. Otrkārt, īsumā raksturosim transnacionālismu kā jaunu sociālu lauku un teorijas, kas to uzlūko, kā jaunu mūsdienu starptautiskās migrācijas aspektu, kas ļauj veidot dzīvi pāri nācijvalstu robežām (tādēļ arī jēdziens “transnacionālisms”).

Vieta un identitāte

Mēs dzīvojam globālā pasaulē, ko raksturo nozīmīgas pārmaiņas gan komunikācijas, gan pārvietošanās iespējās. 24 stundu laikā var nokļūt no vienas lielas pilsētas jebkurā pasaules vietā uz jebkuru citu lielu pilsētu jebkurā citā pasaules vietā. Informācija par gandrīz ikvienu tēmu interneta lietotājam ir pieejama dažu sekunžu laikā. Tradicionālo, populāro, izsmalcināto un postmoderno kultūru izpausmes mijiedarbojas pāri laika un telpas robežām (Westin 2010). Tādēļ daudzi pētnieki runā par vietas nozīmes mazināšanos globālajā pasaulē un par to, ka pārvietošanās un vienas piesaistes vietas zudums (*displacement*) daudziem cilvēkiem kļūst par ilgstošu stāvokli, veidojot savas identitātes procesā starp apmešanos kādā vietā un ceļošanu, stabilitāti un tās trūkumu (Ankrava 2011, atsaucas uz Karen Fog Olwig 1997). Pētnieki atzīst, ka migrācija izvirza priekšplānā jautājumus par kolektīvajām sociālajām identitātēm tajā brīdī, kad vienā sociālajā telpā satiekas dažādu rasu un etnisko grupu pārstāvji un viņu reliģiskā, valodas un kultūras piederība atšķiras (Westin 2010).

Turklāt identitāte nav nekas stabils un nemainīgs, arvien vairāk tiek runāts par identitātēm daudzskaitli, kuras ir pretrunīgas, daudzšķautņainas, veidojas un mainās, krustojoties dažādiem diskursiem, praksēm, pozīcijām. Migrācija šajā ziņā paplašina lauku, kurā identitātes dzīvo, liekot arī pārskatīt attiecības ar dzimteni. Sociologs Zigmunds Baumans (*Zygmunt Bauman*) pat uzskata, ka nācijvalstu gadsimtu, kurā tās ir mēģinājušas uzturēt slēgtas robežas un stingri atdalīt savējos no svešiem, nomaina jauns multikulturālisma periods, kurā robežas kļūst viegli šķērsojamas un veco asimilēšanas spiedienu un vienādošanos nomaina perspektīva pastāvīgi dzīvot dažādībā un sadzīvot ar atšķirībām (Bauman 2011). Z. Baumans aicina atteikties no dārziņa skatījuma, ka identitātes ir kā augi, kas iesakņojas kādā noteiktā teritorijā. Viņš piedāvā identitātes uzskatīt par pārteritoriālām, kas drīzāk ir kā enkuri (Bauman 2011).

Tajā pašā laikā citi pētnieki norāda uz kosmopolītismam un vietas nozīmes zudumam pretējām tendencēm saistībā ar migrāciju un identitāti. Pētnieki atsaucas uz nacionālisma un etnisko konfliktu pieaugumu Rietumeiropā kopš 20. gadsimta 90. gadiem. Beļģijā, Francijā, Austrijā, vēlāk arī Dānijā, Norvēģijā un Nīderlandē galējo nacionālistu partijas ir ieguvušas pārstāvniecību parlamentos un izvirza prasības pēc jaunas integrācijas politikas (bieži lietojot tādus jēdzienus kā "multikulturālisms", "dažādības vadība", "sociālā kohēzija" u. tml.) (Westin 2010). Lai gan Eiropa vēsturiski ir veidojusies dažāda (impēriju mainīgās robežas, migrācija koloniālisma un postkoloniālisma rezultātā, iedzīvotāju pārvietošana), to raksturo ilgstošs tolerances trūkums pret citādo (reliģiskie kari, antisemitisms, rasisms, etniskā tīrīšana u. c.) (Westin 2010). Var teikt, ka mūsdienu Eiropā atvērtība un kultūrdažādība pastāv līdzās ar noslēgtību un tolerances trūkumu pret svešo un citādo.

Migrācija un transnacionālisms

Tomēr šī pētījuma kontekstā svarīgāks ir cits jautājums – pēdējos 15–20 gadus pētnieki arvien vairāk runā par transnacionālismu kā starptautiskās migrācijas būtisku iezīmi. Lai aprakstītu jaunās tendences imigrantu kopienās attīstītajās kapitālisma valstīs, transnacionālisma jēdzienu sāka lietot kultūras antropologi Nina Glick Šillere (*Nina Glick Schiller*), Linda Baša (*Linda Basch*) un Kristina Šantona Blanka (*Christina Szanton Blanc*). 1990. gadā notika pirmā transnacionālismam veltītā konference, un dažus gadus vēlāk tika izdots pirmais šiem jautājumiem veltītais rakstu krājums. 90. gadu otrajā pusē jēdziena lietojumu nozīmīgi pilnveidoja sociologs Alehandro Portess (*Alejandro Portes*) (Kivisto 2001). Apzīmējums “transnacionālie migranti” tiek attiecināts uz migrantiem, kuriem raksturīga dubulta piederība un dubulta lojalitāte. Transnacionālisms bieži tiek skaidrots kā tāds, kas veidojas no pilsoniski politiskās piederības, ekonomiskās iesaistes, sociālajiem tīkliem un kultūras identitātēm, kas savieno cilvēkus divās vai vairākās nācijvalstīs, turklāt šīs attiecības raksturo augsta intensitāte un vienlaicīgums (Vertovec 2010). Transnacionālās migrācijas dalībnieki visbiežāk ir bilingvāli, viegli pārvietojas starp dažādām kultūrām, viņiem parasti ir mājas divās valstīs, un viņi izkopj ekonomiskas, politiskas un kultūras intereses, kas prasa viņu klātbūtni abās valstīs (Portes, Guarnizo, & Landolt 1999). Transnacionālisma jēdzienu var attiecināt uz darbībām, kuru īstenošanai nepieciešami regulāri un ilgstoši sociāli kontakti pāri robežām. Neregulāri kontakti, ceļojumi vai pārrobežu aktivitātes var dot ieguldījumu transnacionālā lauka stiprināšanā, bet paši par sevi šie kontakti un darbības nav ne jaunas, ne pietiekami atšķirīgas, lai attaisnotu jaunu pētījumu lauku un pamatotu jauna jēdziena nepieciešamību. Pētnieki uzsver, ka par transnacionālismu var runāt tikai tajos gadījumos, kad starp emigrantiem un izcelsmes zemi notiek augstas intensitātes kontakti un apmaiņa, parādās jaunu pārrobežu aktivitāšu veidi un pieaug aktivitātes, kuras prasa pārrobežu ceļošanu un kontaktus, kas balstās uz ilgtspējīga pamata (Portes, Guarnizo, & Landolt 1999).

Var izdalīt trīs transnacionālisma dimensijas – ekonomisko, politisko un kultūrsociālo. Transnacionālisma ekonomiskā dimensija ietver pārrobežu uzņēmējdarbību, kuras pamatā ir imigrantu kopienu pieprasījums pēc informācijas, pārtikas un kultūras produktiem no mājām. Transnacionālisma politiskā dimensija ietver politisko partiju pārstāvju, valdības funkcionāru vai kopienu līderu aktivitātes, lai iegūtu varu un ietekmi uzņemtajā vai izcelsmes valstī. Transnacionālisma kultūrsociālā dimensija ir daudzveidīgākā un ietver dažādas aktivitātes, kas ir vērstas uz nacionālās identitātes uzturēšanu ārpus dzimtenes vai arī kolektīvu kultūras labumu baudīšanu. Šo dažādo darbību institucionalizācijas pakāpe arī var būt dažāda (Portes, Guarnizo, & Landolt 1999). Citi autori, aprakstot transnacionālismu, izmanto citus akcentus – tiek uzsvērtā transnacionālisma sociālā morfoloģija jeb sociālie tīkli, ko veido intensīvas un noturīgas pārrobežu saites; apziņas stāvoklis, ko raksturo iedomāta kopība ar citiem līdzīgā situācijā, subjektīva izjūta par piederību “te un tur”; kultūras atražošanas modelis, kas ietver

dažādu tradīciju savienošanu un hibrīdu kultūras formu radīšanu; kapitāla plūsmas pāri robežām (gan individuālā līmenī kā naudas pārskaitījumi, gan globālo korporāciju pārrobežu finanšu plūsmas); politiskā iesaiste, kas ietver informācijas izplatīšanu, viedokļa paušanu, interešu lobēšanu nevalstiskās un valstiskās organizācijās un citas politiskas aktivitātes formas, kurām ir pārrobežu raksturs; vietas jeb lokalitātes (re)konstrukcija, kas ietver principiāli jaunas attiecības ar vietām, kā arī noteiktu prakšu un nozīmju pārvietošanu (Vertovec 2010).

Pētot transnacionālismu, iesaka ņemt vērā:

- 1) ceļošanas izmaksas, kas variē atkarībā no attāluma starp mītnes un izcelsmes valsti, kā arī migranta sociāli ekonomisko situāciju;
- 2) pieeju komunikācijas tehnoloģijām, īpaši datoriem (kā mītnes, tā izcelsmes valstī);
- 3) politisko jautājumu un ekonomisko apstākļu īpatnības izcelsmes valstī salīdzinājumā ar tiem pašiem jautājumiem mītnes zemes ikdienā;
- 4) diskriminācijas lomu, limitējot pieeju mītnes valsts pilsoniskās sabiedrības institūcijām;
- 5) līdzdalības ilgtspēju izcelsmes valsts pilsoniskajās institūcijās;
- 6) iesaistes līmeni uzņemošās valsts pilsoniskajās institūcijās;
- 7) populārās kultūras (arī tās hibrīdformu) ietekmi kā uz akulturāciju mītnes zemē, tā uz transnacionālas identitātes uzturēšanu;
- 8) nācijvalstu lomu – gan mītnes, gan izcelsmes valstu migrācijas politiku un pilsonības regulējumu (Kivisto 2001).

Pētījumos par transnacionālismu tiek pievērsta uzmanība attāluma nozīmei starp mītnes un izcelsmes valsti (respektīvi, jo lielāks ģeogrāfiskais tuvums, jo ciešāki transnacionāli kontakti un daudzveidīgākas pārrobežu aktivitātes), kā arī jautājumam par to, vai transnacionālisms ir raksturīgs tikai pirmajai emigrantu paaudzei vai arī nākamajām (Kivisto 2001).

Var pieņemt, ka transnacionālisms arvien vairāk ir un būs novērojams arī Latvijas iedzīvotāju migrācijas gadījumā. Jaunākie pētījumi rāda:

- 1) jo ilgāk cilvēki uzturas ārpus Latvijas, jo retāk vēlas atgriezties;
- 2) kopš krīzes Latvijas iedzīvotāji arvien biežāk dodas prom ar visām ģimenēm, domājot par ilgstošu palikšanu saņēmējvalstī. Šādā situācijā transnacionālisms varētu būt nozīmīgs resurss, kā nepazaudēt šos cilvēkus pavisam.

Pētījumi par latviešu emigrantiem atklāj līdzīgu tendenci kā starptautiski pētījumi par citām emigrantu grupām – ar laiku rodas saikne ar jauno mītnes zemi, daudziem migrantiem veidojas dubulta lojalitāte – izcelsmes zemei un mītnes zemei, ilgstoši tiek uzturētas dažādas aktīvas saites ar mājās palicējiem un dzimto zemi, kā arī diasporām citās zemēs (Bela 2011).

Migrācija un identitāte Latvijā

Runājot par migrāciju un identitāti Latvijā, korekti būtu runāt par dažādiem migrācijas viļņiem un dažādām migrantu (un mājās palicēju) grupām. Šajā sadaļā uzmanība fokusēta galvenokārt uz pētījumiem par to emigrantu identitāti, kuri izceļojuši no Latvijas pēdējo 10–15 gadu laikā. Tēma par Otrā pasaules kara izceļotāju nacionālās identitātes un etniskās piederības zaudēšanu, uzturēšanu, tālāk nodošanu arī ir būtiska, sevišķi ņemot vērā to, ka, Otrajam pasaules karam beidzoties, Rietumu okupācijas zonās Vācijā atradās apmēram 120 000 latviešu. Turklāt gandrīz visās ES valstīs, kurās veidojas jauno Latvijas emigrantu kopienas, pastāv arī Otrā pasaules kara bēgļu un viņu pēcnācēju kopienas. Pētījumi par identitātes dinamiku šajā grupā var sniegt būtisku mācību stundu arī mūsdienām – ar kādiem nosacījumiem izdodas ilgstoši uzturēt latvisko identitāti un nodot to saviem bērniem, veidojot pārrobežu saites kā starp latviešu diasporām dažādās zemēs, tā arī ar latviešiem Latvijā. Arī mijiedarbība vai tās trūkums starp abām latviešu izceļotāju grupām (Otrā pasaules kara bēgļiem un viņu pēcnācējiem un mūsdienu emigrantiem) ir atsevišķa pētījuma vērtā tēma. Šeit tomēr pētīta mūsdienu emigrantu identitātes un piederības izjūtas dinamika. Kā norādījuši iepriekšējo pētījumu autori, tā ir būtisks pētījumu objekts tādēļ, ka no tās lielā mērā ir atkarīga cilvēku nākotnes izvēle – atgriezties dzimtenē vai palikt jaunajā dzīvesvietā (Zepa & Kļave 2011: 64).

Vispirms īsi raksturosim emigrācijas apjomus. Runājot par pēdējiem 10 gadiem, emigrācijā var izdalīt trīs posmus – pirms iestāšanās ES, pēc iestāšanās ES un krīzes laikā. Pasaules Bankas 2011. gada pārskatā par naudas sūtījumiem uz izcelsmes valstīm tiek lēsts, ka emigrācijā dzīvo ap 12,2 % Latvijas iedzīvotāju (jeb 272,4 tūkstoši) un katru gadu viņi kopā nosūta uz Latviju 643 miljonus ASV dolāru (Zepa & Kļave 2011: 64). 67,5 % emigrantu ir vecuma grupā no 18 līdz 34 gadiem, kā arī aptuveni puse palikušo jauniešu un jauno pieaugušo šajā vecuma grupā plāno doties uz ārzemēm pamatā ekonomisku apsvērumu dēļ. Turklāt krīze ir radījusi nozīmīgas pārmaiņas emigrantu sociālajā portretā – cilvēki arvien vairāk sākuši braukt prom ar visām ģimenēm, viņus interesē patstāvīgs un kvalificēts darbs ES/EEZ valstīs (pirms tam dominēja interese par islaicīgu, mazkvalificētu darbu), un viņi orientējas uz ilgstošu un pastāvīgu dzīvi ārzemēs (pirms tam dominēja vēlme nopelnīt un atgriezties Latvijā) (Ribakova 2009, citēts Zepa & Kļave 2011: 75).

Tālāk pievērsīsimies emigrācijas motīviem un faktoriem, kas nosaka izvēli ilgstoši uzturēties ārpus Latvijas, kā arī sakarībām starp emigrācijā pavadīto laiku un plāniem atgriezties dzimtenē. Kaut arī ekonomiskie apstākļi ir nozīmīgākais emigrācijas motīvs (bet visbiežāk – ne vienīgais), pētījumi rāda, ka lēmumu par palikšanu vai atgriešanos iespaido arī virkne citu būtisku faktoru. Kvantitatīvu pētījumu dati rāda satraucošu tendenci:

- 1) 2006. gadā divas trešdaļas aptaujāto emigrantu plānoja atgriezties mājās divu gadu laikā, bet 2010. gadā pusgada līdz piecu gadu laikā plāno atgriezties tikai apmēram piektā daļa aptaujāto emigrantu;

- 2) jo ilgāku laiku cilvēki dzīvo ārpus Latvijas, jo mazāk viņi vēlas atgriezties. Piemēram, no tiem, kuri ir ārzemēs mazāk par gadu, apmēram 20 % plāno atgriezties pusgada laikā un vēl 16 % – piecu gadu laikā. Savukārt no tiem, kuri ārzemēs pavadījuši 5–11 gadus, tikai apmēram 2 % plāno atgriezties pusgada laikā un vēl 4 % – piecu gadu laikā (Zepa & Kļave 2011: 80).

Tie nav tikai ekonomiskie faktori, kas liek cilvēkiem izšķirties par labu palikšanai. Sociālekonomiskie ierobežojumi, kurus cilvēki izjutuši, dzīvojot Latvijā, atstājuši pazemojumu un aizvainojumu, kas rada negatīvas asociācijas ar Latviju (Lulle 2011; Zepa & Kļave 2011). Diemžēl šīs emocijas ir nozīmīgs faktors, kas emigrantus orientē uz asimilāciju uzņemošajā valstī un sekmē pilnīgu vai daļēju norobežošanos no dzimtās zemes, kā arī citiem izceļotājiem.

Iveta Ķešāne Pārskata par tautas attīstību (2010/2011) ietvaros pētīja jaunu piederības formu veidošanos Īrijā un Lielbritānijā dzīvojošo emigrantu stāstos. Pētniece atklāja vairākas dihotomijas, ap kurām veidojas jaunas piederības formas emigrācijā, salīdzinot dzīves situāciju jaunajā mītnes zemē un Latvijā (Ķešāne 2011: 65). Latvijā ir augsta sociālā nevienlīdzība, un ienākumu atšķirība starp turīgākajiem un trūcīgākajiem valsts iedzīvotājiem ir viena no augstākajām Eiropā. Arī intervijās emigranti uzsver sociālā taisnīguma un vienlīdzīgu iespēju trūkumu dzimtenē, kas radījis sāpīgus pārdzīvojumus. Te gan jāpiebilst, ka arī Lielbritānijā, kas ir viens no populārākajiem latviešu emigrācijas galamērķiem, ir ļoti augsti sociālās nevienlīdzības rādītāji, tomēr, iespējams, vidēji piecas reizes lielākais atalgojums un atšķirīgā sociālā politika (sevišķi pret ģimenēm ar bērniem) palīdz tur esošo nevienlīdzību uztvert atšķirīgi. Emigrantu stāstos pētnieces ievērotie pretstatījumi ir starp sociālo taisnīgumu un netaisnīgumu; uzticēšanos un neuzticēšanos; iespējām un ierobežojumiem (tieši patēriņa kontekstā); instrumentāla un emocionāla attieksme; zeme un valsts. Parādās ļoti negatīvs Latvijas valdības un ierēdņu darbības vērtējums (rūpes tikai par savu labklājību, likumu neievērošana, elementāru sadzīves preču un pakalpojumu cenu nezināšana, ieinteresētības un rūpju trūkums, nesakārtota sistēma, neefektīvi pārvaldīti nodokļi u. tml.), vienlaikus jūtamas ilgas pēc Latvijas dabas, pieķeršanās dzimtajai zemei. Attiecībā pret mītnes zemi dominē praktiski un racionāli aspekti (t. s. instrumentālā attieksme) – jaunā dzīvesvieta nodrošina visas pamatvajadzības: darbu, ienākumus un sociālās garantijas. Pētījums parāda, ka pilsoniskiem un ekonomiskiem apstākļiem ir ļoti liela ietekme uz piederības izjūtu arī emocionālā un psiholoģiskā līmenī. Pētījumi par citiem migrantiem atklāj līdzīgu tendenci – ar dzimto zemi saista emocionāla pieķeršanās, kamēr ar jauno mītnes zemi veidojas uz praktiskiem apsvērumiem balstītas attiecības (Kivisto 2001).

Attiecībā uz latviskuma saglabāšanu un kontaktiem ar tautiešiem ir vērojamas divas atšķirīgas tendences:

- 1) daudzi norobežojas no latviešiem un integrējas vietējā sabiedrībā vai marginalizējas;
- 2) daudzi tieši otrādi – sāk izjust īpašu nepieciešamību būt latvietim un iesaistās dažādās latviešu kopienas aktivitātēs, kā arī cenšas bērnus audzināt

par latviešiem vai jauktajās ģimenēs dot iespēju bērnam apjaust latvisko izcelsmi.

Arī Aijas Lulles pētījums par latviešiem Gērnijas salā parāda līdzīgas tendences – dubultas piederības izjūtas attīstība (piederības izjūtu gan Latvijai, gan Gērnijas salai), iespēja justies kā cilvēkam, kamēr Latvijā izjūsts pazemojums un krāpšana. Vērojama kritiska attieksme pret politiskajiem procesiem Latvijā. A. Lulle parāda, cik nozīmīgs pozitīva pašvērtējuma veidošanā cilvēkiem ir darbs, tādēļ iespēja strādāt ir vairāk nekā nepieciešamība nopelnīt dzīvošanai, kredītu atmaksai vai pensijai nodrošinātām vecumdienām. A. Lulles pētījums iezīmē arī Latvijā pavisam maz pētīto transnacionālisma fenomenu – dzīvi starp divām valstīm, kādu dzīvo liela daļa emigrācijā esošo latviešu (Lulle 2011).

Uzmanību pelna arī jaunās zinātnieces Artas Ankravas pētījums par latviešiem Londonā (Ankrava 2011). Tajā autore latviešu kopienas dzīvi aplūkojusi no antropoloģijas perspektīvas, īpaši pievēršoties mijiedarbībai starp “vecajiem” un “jaunajiem” latviešiem (šādus apzīmējumus lieto latvieši ne tikai Londonā, bet arī Stokholmā un citviet, lai skaidri nošķirtu Otrā pasaules kara politiskos bēgļus no mūsdienu pamatā ekonomiskajiem emigrantiem). Pētījumā A. Ankrava parāda, ka stabila izceļotāju kopiena kalpo kā kultūras saite ar Latviju un latviskumu. Svētdienas skola, baznīca, koris vai tautas deju grupa un citas aktivitātes uztur nacionālās identitātes simbolus, esot tālumā (Ankrava 2011). Tomēr jaunie latvieši salīdzinoši maz iesaistās veco latviešu vadītajā kopienas dzīvē, kaut arī viņu iesaistīšanās šo kopienu atdzīvina un nozīmīgi atjauno. Līdzīgas tendences bija vērojamas arī Stokholmas latviešu sabiedrībā (Bela 2010). Līdzīgi kā A. Lulle un I. Ķešāne, arī A. Ankrava savā pētījumā jaunos latviešu migrantus raksturo kā pragmatiskus. Kā atzīmē divdesmitpiecgadīga pētījuma dalībiece, kura aktīvi iekļāvusies veco latviešu kopienas dzīvē, – mūsdienu izceļotāji no Latvijas tiecas nopelnīt, tādēļ viņiem nerūp ne kārtīgs mājoklis, ne sociālā dzīve. Turklāt daudzi ir izvēlējušies emigrāciju, lai izvairītos no kādām problēmām un to risināšanas personiskajā dzīvē, kas arī ir viens no iemesliem, kādēļ latvietība un latviešu sabiedrība netiek meklēta. Latviešu atturīgā iesaiste kopienas dzīvē tiek saistīta arī ar salīdzinoši zemu sociālo aktivitāti un pilsonisko līdzdalību Latvijā kopumā. Pētniece piedāvā arī citus skaidrojumus – londonieša identitāte piesola plašākas iespējas nekā daudz šaurākā latvieša identitāte, Londonas latviešu kopienas dzīvi pamatā vada vecie latvieši vai arī viņu pēcteči un bieži vien jaunie un vecie uz daudzām lietām skatās pārāk atšķirīgi. Nozīmīga loma ir arī ekonomiskajām atšķirībām. Pētniece salīdzina jaunos latviešus Lielbritānijā un Īrijā – Lielbritānijā latvieši nelabprāt (vai salīdzinoši mazā skaitā) iesaistās latviešu kopienā, turpretī Īrijā veido ļoti aktīvu kopienas dzīvi. Viens no skaidrojumiem, ko piedāvā pētniece ir tāds, ka Īrijā kopienas dzīvi varēja veidot no nulles, pilnībā pielāgojot to savām aktuālajām vajadzībām. Lielbritānijā atbraukušajiem savukārt jāintegrējas jau 60 gadus pastāvējušas kopienas dzīvē, un tas bieži vien atšķirīgo pieredzi un savstarpējās saprašanās barjeru dēļ izrādās grūtāk. Nozīmīgs ir arī ekonomiskais aspekts – aktīvai sociālai dzīvei nepieciešams brīvs laiks, līdz ar to lielākas

iespējas ir tiem, kuriem ir labāk apmaksāts darbs un nav jāstrādā divās darbavietās (Ankrava 2011).

Līdz šim veiktie pētījumi sniedz priekšstatu par izceļošanas iemesliem, atgriešanās plāniem, atsedz identitātes un piederības izjūtas, kā arī nedaudz pievēršas kopienas veidošanai jaunajās mītnes zemēs. Pārrobežu aktivitātes pamatā tiek aplūkotas kvantitatīvi – kā naudas pārvedumi mājās palicējiem, mazāk aplūkojot citus pārrobežu saišu uzturēšanas veidus. Tomēr ir arī sociālās antropoloģes Daces Dzenovskas pētījums, kurā aplūkota aizbraukšana un Latvijas lauku tukšošanās no palicēju perspektīvas (Dzenovska 2012). Viena viņas grāmatas nodaļa veltīta arī aizbraukšanai un transnacionālismam, izvirzot jautājumu, vai arī Latvijas laukiem ir piemērojams tāds jēdziens kā “transnacionālais sociālais lauks”. D. Dzenovska parāda, ka aizbraukšana ietekmē palicēju sociālo un materiālo dzīvi dažādos veidos un, rakstot par transnacionālismu, nepietiek aplūkot tikai tās saites, ko veido aizbraucēji ar mājās palicējiem, bet jāskatās abas puses šajā pārrobežu sociālajā un materiālajā tīklā. D. Dzenovska aplūko arī atšķirības starp jēdzieniem “transnacionāls” un “translokāls”, pievēršoties jautājumam par etniskuma lomu. Kā politika, tā sadzīves diskurss pamatā pievēršas etniskajai diasporai un latviešu pārrobežu attiecībām, kamēr citi Latvijas pilsoņi, kas nav etniski latvieši, it kā paliek ārpusē. Pētniece izvirza pieņēmumu, ka etnisko “citu” gadījumā varbūt var runāt par translokālismu – piederību konkrētām vietām dažādās valstīs, nevis piederību valstij kā tādai un pārrobežu aktivitātēm nācijvalsts kontekstā, ko paredz transnacionālisms. Droši vien būtu iespējams šo diskusiju turpināt, jo, iespējams, arī daļa aizbraukušo latviešu dzīvo translokālu, nevis transnacionālu dzīvi. Kopumā šī pētījuma kontekstā ir būtiski divi pētnieces secinājumi. Pirmkārt, Latvijas lauku sociālā telpa nav pilnībā transnacionāla, lai gan daudzi lauku iedzīvotāji ikdienā veido konkrētas materiālās un sociālās attiecības ar aizbraukušajiem. Otrkārt, ainaviski transnacionālisms Latvijas laukos nav jūtams. Piemēram, par aizbraucēju sūtīto naudu nav uzceltas lielas mājas, kas spilgti izceļas vietējā ainavā, kā to var vērot daudzviet Meksikā vai Dominikānas Republikā (Dzenovska 2012). Te tomēr gribētos iebilst, ka Latvijas sociāli ekonomiskā situācija visumā ir labāka nekā Meksikā vai Dominikānā, tādēļ par aizbraucēju naudu salabotās vai uzceltās mājas tik spilgti neizceļas, jo nav trūcīgu būdiņu fona, kā arī vizuāli ir grūti noteikt, vai māja atjaunota par Latvijā vai ārzemēs nopelnītiem līdzekļiem, jo daudzi arī Latvijā nopelna pietiekami. Interesanti, ka šajā pētījumā skats no aizbraucēja perspektīvas parādās caur pētnieces personīgo refleksiju, jo D. Dzenovska pati ir ilgstoši dzīvojusi ārpus Latvijas un arī pētījuma veikšanu nesaistīja savu ar atgriešanos uz palikšanu Latvijā.

Kaut arī aktīvas pārrobežu dzīves uzturēšana ir lielas Latvijas aizbraucēju un palicēju ikdienas pieredze – tikai 14 % Latvijas iedzīvotāju nav radu un draugu ārzemēs (DNB Latvijas barometrs 2013), pētījumos transnacionālismam līdz šim pievērsta salīdzinoši maza uzmanība. Parādās kvantitatīvi novērota sakarība – jo ilgāku laiku cilvēki uzturas ārpus Latvijas, jo mazāk plāno atgriezties. Tomēr nav īsti skaidrs, kā šajā kontekstā mainās iedomātās un praktiskās saites ar Latviju. Vai

fiziskā prombūtne neizbēgami rada arī emocionālu un garīgu attālināšanos? Vai varbūt 21. gadsimtā patiesi ir iespējama dzīve pāri robežām un dubulta piederība? Šie jautājumi rada atšķirīgus viedokļus teorētiķu diskusijās un ir būtiski arī latviešiem kā mazai nācijai, kuras izceļotāju skaits pret palicēju skaitu ir proporcionāli liels. Tādēļ šķīta būtiski kaut nedaudz papētīt, kas notiek ar nacionālo identitāti un piederības izjūtu, ja ilgstoši atrodas ārpus dzimtenes, īpašu uzmanību pievēršot tieši pārrobežu saišu uzturēšanas praksēm un to lomai piederības izjūtas uzturēšanā.

Dzīve pāri valstu robežām un jaunu piederības formu veidošanās: pilotpētījuma metodoloģija

Tā kā ideja par šāda pētījuma nepieciešamību radās salīdzinoši nesen – tikai 2012. gada rudenī, tad bija iespēja veikt vien nelielu pilotpētījumu. Vispirms raksturosim pilotpētījuma metodoloģiju un tad iepazīstināsim ar tā rezultātiem. Pilotpētījumā lietota biogrāfiskā pieeja, kas tiek uzlūkota kā piemērota migrācijas izpētē un ļauj padziļināti izprast situāciju mikrolīmenī – šādā pieejā pētījuma vienība ir indivīds un viņa atbalsta sociālais tīkls (Portes, Guarnizo, & Landolt 1999: 220). 2013. gada pavasarī tika uzsākts lauka darbs, uzrunājot vairākas latviešu sievietes, kuras ārpus Latvijas uzturas vairāk nekā trīs gadus un uztur aktīvas saites ar Latviju, kā arī citiem latviešiem savā mītnes zemē vai draugiem ārpus Latvijas. Visām ir 30–40 gadi, augstākā izglītība un ģimenes, kurās aug bērni. Pētījuma laikā dažām nebija laika atbildēt, tādēļ tika ieteiktas arī citas pētījuma dalībnieces (arī bez bērniem), kā arī pētījumā tika iekļauti divi atšķirīgi gadījumi, kas ietver pieredzi citā reģionā (sievietes pieredzi Eirāzijas valstī) un vīrieša pieredzi (apmēram 50 gadu vecs, Eiropas Savienībā) un uz kuriem dažādu iemeslu dēļ jēdzienu “transnacionāls” nevar attiecināt pilnībā. Šie gadījumi ļāva mazliet kritiskāk izvērtēt valsts specifiskā konteksta, attāluma un latviešu kopienas nozīmi, kā arī ar dzimumu un vecuma grupu saistītas pieredzes lomu. Visiem pētījuma dalībniekiem tika lūgts aprakstīt savu pieredzi, pievēršot uzmanību noteiktiem jautājumiem, kas kopumā nosedz P. Kivisto, S. Vertoveka un A. Portesa minētos transnacionālisma izpausmes laukus (sociālo, kultūras, politisko, ekonomisko). Noslēgumā viņi tika lūgti dalīties pārdomās par dzīvi divās valstīs. Visos aprakstos minēti izceļošanas motīvi un hronoloģija. Trūkstošie jautājumi tika noskaidroti sarakstē facebook.com vai draugiem.lv. Kopumā tika saņemti septiņi apraksti, pētījumā pamatā izmantoti pieci apraksti (trīs latvietes no ASV, divas Eiropā), bet divi apraksti kā papildu avoti (tie pārstāv pieredzi citā reģionā un vīrieša pieredzi).¹ Lai nodrošinātu konfidencialitāti, pētījuma dalībnieku vārdi ir mainīti un tuvāka dzīvesvieta netiek norādīta (štats ASV, valsts ES, Eirāzijā).

¹ Autore ir pateicīga visām sešām pētījuma dalībniecēm un vienam dalībniekam, kas atrada laiku dalīties savā pieredzē par dzīvi ārpus Latvijas, piederības izjūtu un saitēm ar Latviju. Kaut arī grāmatā pamatā ir atsaucis tikai uz pieciem aprakstiem, arī pārējie divi kalpoja par nozīmīgiem atskaites punktiem pārdomās par transnacionālu dzīvesveidu un dubultu piederību, kā arī tiem nosacījumiem, kas ir svarīgi šādā dzīvesveidā.

Pilotpētījuma piecas dalībnieces ir 30–40 gadus vecas sievietes ar augstāko izglītību, kuras pirmo reizi uz ārzemēm devušās mācību nolūkos (koledža, maģistrantūra, stažēšanās doktorantūras ietvaros), bet vienā gadījumā – saistībā ar brīvprātīgo darbu. Galvenā motivācija ir bijusi paplašināt pieredzi, iepazīt pasauli, apgūt ko jaunu. Pietiekami ilgu laiku uzturoties ārpus Latvijas, ir izveidojušās arī etniski jauktas ģimenes. Visos gadījumos laulātajiem draugiem Latvijas ekonomiskā situācija un darba tirgus specifika nepiedāvā tādas iespējas un atalgojumu, kāds ir pieejams ārpus Latvijas (jāatzīmē, ka ekonomiskie motīvi parasti apvienojas arī ar citiem motīviem, piemēram, atbalstīt vecākus, būt tuvāk bērniem no iepriekšējās laulības u. tml.). Trijām pētījuma dalībniecēm jau vairāk nekā 10 gadu (18, 15, 10) dzīve periodiski rit Latvijā un ārpus tās, pēdējos gadus galvenokārt ārpus Latvijas. Divas pētījuma dalībnieces dzīvo ārpus Latvijas trīs līdz piecus gadus.

Analīzē lietoti datos balstītās teorijas atvērtās kodēšanas principi un salīdzinošās analīzes tehnikas (salīdzināts stāsts ar stāstu, kategorija ar kategoriju, dažādas kategorijas un to izpausmes dimensijas savā starpā) (Corbin & Strauss 1998). Pilotpētījuma rezultāti nav plašāk empīriski vispārināmi (neliels skaits pētījuma dalībnieku, kas pārstāv samērā šauru un specifisku grupu), tomēr parāda dažas būtiskas tendences, kuras varētu būt raksturīgas arī plašākam izceļotāju lokam, kam ir transnacionāls dzīvesveids. Pilotpētījuma rezultāti arī apstiprina pieņēmumus, kas pausti citos pētījumos par transnacionālismu (piemēram, par tehnoloģiju un attāluma lomu, pārrobežu aktivitāšu regularitāti un daudzveidību), kā arī ļauj paplašināt dažas atziņas, kas parādās līdzšinējos pētījumos. Piemēram, šobrīd ir vairāk pētītas transnacionālās aktivitātes salīdzinoši tuvās teritorijās (piemēram, Meksika un ASV) un pamatā pirmajā emigrantu paaudzē, bet jau šajā pilotpētījumā labi redzama gan lielāka attāluma loma, gan mijiedarbība ar iepriekšējo periodu izceļotājiem, kas parāda, ka transnacionālisms nav tikai mūsdienām vai arī tikai pirmajai emigrantu paaudzei raksturīgs. Tālāk iezīmēsim galvenos pilotpētījumā iegūtos secinājumus par to, kas notiek ar nacionālo identitāti un piederības izjūtu, ilgstoši uzturoties ārpus dzimtenes, īpaša uzmanība tiks pievērsta tieši pārrobežu saišu uzturēšanai.

Dzīve pāri valstu robežām un jaunu piederības formu veidošanās: pilotpētījums

Skatoties no transnacionālisma teoriju skatpunkta, dzīve ārpus savas izcelsmes zemes rada jaunu piederību, liek pārvērtēt attiecības ar izcelsmes zemi un bieži rada izjūtu par vienlaicīgu piederību “te un tur” (Vertovec 2010). Tādēļ vispirms aplūkosim piederības izjūtu saistībā ar klātbūtni, prombūtni un atgriešanos. Ārpus Latvijas ir pavadīts ilgs laiks, un tikai divas dalībnieces savos nākotnes plānos pieļauj domu par atgriešanos uz dzīvi Latvijā² vismaz uz laiku. Tiktāl aina

² Iespējams, tā nav nejausība, ka abas pētījuma dalībnieces, kuras nākotnes plānos ir dzīve Latvijā, dzīvo ES – sasniedzamības, ikdienas kultūras un darba iespēju ziņā citas ES dalībvalstis tomēr ir tuvāk Latvijai nekā, piemēram, ASV.

sasaucas ar kvantitatīvos pētījumos noskaidroto – jo ilgāku laiku cilvēki pavada ārpus Latvijas, jo mazāk domā par atgriešanos. Tomēr, iedziļinoties izceļotāju dzīves pieredzē, varam redzēt, ka tas nenozīmē saišu saraušanu ar dzimto zemi un asimilāciju jaunajā mītnes zemē. Mūsdienās ir iespējams uzturēt piesaisti dzimtajai pusei, reālajā dzīvē telpā ietverot plašāku teritoriju un dažādas piesaistes vietas. Kā konstatējusi A. Lulle savā pētījumā par latviešiem Gērnsijas salā vai I. Ķešāne, “Pārskatam par tautas attīstību” intervējot latviešus Īrijā un Lielbritānijā, – arī ilgstoši esot prom no Latvijas, saglabājas spēcīga emocionāla piesaiste un īpaša tuvuma izjūta.

“Latvija joprojām ir manas mājas.” (Līga, 36, ASV³)

“Savā prātā es nekad neesmu aizbraukusi no Latvijas. [...] Esmu ķermeniskā prombūtnē.” (Ginta, 37, ES)

Tā savas izjūtas formulē arī šī pilotpētījuma dalībnieces, kaut ārpus Latvijas pavadīti vairāk nekā 10 gadi. Protams, gadiem ejot, piederības izjūta mainās, turklāt ne visiem šīs pārmaiņas būs līdzīgas. Vispirms jau atšķiras izceļotāju sākotnējās attiecības ar Latviju, valodu un kultūru. Dažiem latviskums ir bijis ļoti būtisks jau no paša sākuma. Dažiem tas kļuvis būtisks, tikai apzinoties pierastās kultūrvides trūkumu, kad tieši nokļūšana citā vidē ir rosinājusi interesi par latviešu vēsturi un kultūras mantojumu. Līdzīga piederības izjūtas apzināšanās tikai pēc aizbraukšanas ir konstatēta arī citos pētījumos, Šauna Mūra (*Shaun Moores*) un Monika Metikova (*Monika Metykova*), aplūkojot vietas veidošanas prakses Austrumeiropas imigrantiem Lielbritānijā, sava darba virsrakstā pat izmantojušas frāzi no intervijas – “Es pat neapzinājos, cik ļoti esmu pieķērusies” (Moores & Metykova 2010). Ilgāku laiku dzīvojot ārpus Latvijas, notiek skatpunkta maiņa. Pētījuma dalībnieces uzsvēra klātbūtnes lielo nozīmi un attāluma ienesto pārrāvumu.

“Pirmos gadus dzīvojot ārpus Latvijas, es runāju kā latviete no Latvijas. Pēc apmēram trim gadiem es sapratu, ka tā vairs nevaru runāt, man bija sajūta, ka man vairs nav pietiekami laba orientācija par to, kas notiek Latvijā. Es biju zaudējusi “skatu no iekšienes?” (Maruta, 39, ASV)

“Teju ik dienas sekoju līdz Latvijā notiekošajam.[...] Bet, līdzīgi kā ar cilvēciskajām attiecībām, arī te trūkst klātienes efekta. [...] Šobrīd, kad neesmu Latvijā bijusi vairāk nekā gadu, vēl vairāk jūtos kā vērotāja no malas.” (Ginta, ES, 37)

Būtiskais tomēr ir tas, ka attiecības ar Latviju mainās, nevis pārtrūkst. No stāsta stāstā atkārtojas tas, cik svarīgi ir vismaz reizi gadā būt Latvijā, tomēr tikai vienā aprakstā uzsvērtā ilgstošākas klātbūtnes nepieciešamība, lai gan tiek norādīts arī uz šādu pārmaiņu sarežģītību.

“Ik pa četriem gadiem allaž atgādinu sev, ka vajag vismaz uz gadu atbraukt uz Latviju. [...] Pēdējā laikā kļūst par grūtu sevi visu laiku pārstādīt, [...] gribas

³ Pseidonīms, vecums, pašreizējā dzīvesvieta.

iesakņoties kaut kur, tajā pašā laikā negribas pilnībā atdalīties no savas dzimtās vietas, tāda sajūta, ka ar vienu kāju stāvi vienā kontinentā, ar otru – otrā, apakšā ir okeāns, kur var iekrist, ja neesi pārāk uzmanīgs.” (Līga, 36, ASV)

Sakņu metafora sasauca gan ar latviešu kultūras tradīciju, gan ar Z. Baumana minēto starptautiski plaši lietoto dārzniecības terminoloģiju, aplūkojot piederību. Neskatoties uz to, ka informācijas tehnoloģijas ļauj salīdzinoši viegli un ērti sekot līdzi Latvijā notiekošajam, fiziska klātbūtne tiek uzskatīta par neaizstājamu un tai tiek piešķirta svarīga simboliska nozīme. Regulāri Latvijas apciemojumi ir būtiska transnacionālā dzīvesveida daļa, kas ļauj uzturēt intensīvu piederības izjūtu, arī ilgstoši dzīvojot ārpus Latvijas. “Te un tur” piederības izjūta kā būtiska ir minēta arī rakstos par transnacionālismu (Vertovec 2010), tomēr, ja rakstos tā minēta kā jauna, mobila un globāla dzīvesveida dabisks un neproblemātisks aspekts, pilotpētījumā atklājas arī subjektīvās šaubas un nedrošība, kas saistīta ar dubultas piederības veidošanos. Dubulta piederība nerodas īsā laika periodā, un tās veidošanās var būt psiholoģiski sarežģīta.

“Dzīvošana starp divām zemēm palēnināja manu iedzīvošanos šeit, un tā izlo-dzija manu situāciju Latvijā. Kādu laiku man bija sajūta, ka nekur vairs īsti nepie-deru.” (Linda 37, ES)

Fiziskās vietas nozīme tiek uzsvērta vēl kādā veidā – Pīters Kivisto (*Peter Kivisto*) atzīmē, ka neviens nedzīvo divās vietās vienlaicīgi un ar laiku prioritāru nozīmi iegūst tā vieta, kurā cilvēks uzturas ilgāku laiku (Kivisto 2001). To atzīmē arī viena no pētījuma dalībniecēm.

“Protams, vienai valstij tiks vairāk nekā otrai.” (Rūta, 29, ASV)

Tālāk aplūkosim saites ar cilvēkiem, vietām un kultūru, kā arī pārrobežu aktivitātes, kas šīs saites uztur. A. Portesa un kolēģu piedāvātajā modeli varētu aplūkot tikai transnacionālisma kultūrsociālo dimensiju, kas ietver dažādas akti-vitātes, vērstas uz nacionālās identitātes uzturēšanu ārpus dzimtenes un kolektīvu kultūras vai citu labumu baudīšanu (Portes, Guarnizo, & Landolt 1999). Tomēr šķiet vietā plašāks skatījums, kas paredz aplūkot visus procesus, ar kuru palīdzību izceļotāji veido un uztur daudzpusīgas sociālās attiecības, savienojot mītnes un izcelsmes zemes (Vertovec 2010; Dzenovska 2012). Šādā plašākā skatījumā nozī-mīga transnacionālā dzīvesveida dimensija ir attiecības ar radiem un draugiem, kā arī citas sociālās saites, kas tiek uzturētas pāri valstu robežām. Attālums vienmēr ir pārbaudījums cilvēciskajām attiecībām, un tieši jautājumā par saitēm ar ģimeni un draugiem Latvijā pētījuma dalībnieču pieredze ir vislīdzīgākā. Kā to parāda arī citi pētījumi, komunikācijas tehnoloģijām un apciemojumiem ir izšķiroša nozīme šo saišu uzturēšanā (Dzenovska 2012), savukārt emocijas, kas saistītas ar ilgošanos un vēlēšanos saglabāt saites ar ģimeni un draugiem, ir būtiskas šo saišu uzturēšanā (Kivisto 2001). Internets šobrīd ir galvenais saziņas līdzeklis, turklāt e-pastus lielākoties ir nomainījuši sociālie tīkli un *Skype*. Joprojām tiek lietots arī telefons un sūtītas pastkartes. *Skype* vai līdzīga sarunu programmatūra pamatā tiek lietota saziņā ar tuviem radiem un draugiem, sociālie tīkli – ar attālākiem.

Tādēļ arī vecāki un pat vecvecāki lielākoties ir apguvuši nepieciešamās datorprasmes (šis aspekts parādās arī iepriekš minētajā D. Dzenovskas pētījumā). Pētījuma dalībniecēm, kurām ģimene un saites ar radiem ir sevišķi nozīmīgas, zināšanas par to, kā klājas radniekiem, bieži ir labākas nekā daudziem radiem uz vietas. Šajā gadījumā skaidri izpaužas globālistu tēze par vietas nozīmes mazināšanos daudzās dzīves jomās – mēs varam būt ļoti informēti par cilvēkiem, kuri mums ir svarīgi, lai kur uz zemeslodes viņi atrastos, bet neko nezina par cilvēkiem aiz blakus dzīvokļa durvīm. Tajā pašā laikā visas pētījuma dalībnieces uzsver, ka tieši klātienē tikšanās attiecību uzturēšanā ir ļoti būtiskas, citādi “saites ar radiem un draugiem Latvijā ir tādas kā iekonservējušās – lielā mērā tās balstās uz bijušo, agrāk kopā piedzīvoto” (Linda, 37, ES). Daudzi draugi laika gaitā atbirst, jaunajā dzīvesvietā veidojas jaunas draudzības. Turklāt tās ietver gan vietējos cilvēkus (visbiežāk, dzīvesbiedra radus un draugus), gan citus latviešus. Interesanti, ka vairākos aprakstos parādās atziņa, ka ar būšanu par latvieti pietiek, lai jebkurā pasaules vietā uzsāktu sarunu ar citu latvieti, tomēr tas pavisam nav pietiekami, lai veidotos draudzīgas attiecības. Draudzībai ir nepieciešamas kopīgas intereses, kopīga darbošanās, līdzīgs pasaules skatījums, turklāt draudzība veidojas ilgākā laika periodā, sevišķi tas raksturīgs Eiropai. Ļoti liela nozīme ir tam, vai vispār konkrētajā dzīvesvietā ir arī citi latvieši un kā viņi tiek subjektīvi uztverti, kādas attiecības veidojas – vai tās ir pieņemamas, vai arī neizdodas atrast to vienojošo, kas nepieciešams, lai iesaistītos vietējā latviešu kopienā. Protams, brīva laika resursi ir ne mazāk būtiski. Līdzdalību diasporas kopienā bieži sekmē vēlēšanās atrast cilvēkus, ar kuriem runāt latviski un ar kuriem saista kopīgas kultūras vērtības. Svarīga ir vide, kurā būt latvietei un parādīt arī bērniem, ka bez mammas/vecākiem (vai vecvecākiem Latvijā) ir arī citi latvieši, kuri lieto latviešu valodu, svin Jāņus, ēd pīrāgus, dzied noteiktas dziesmas vai dara citas latviešu lietas. Kā secināts pētījumos par diasporām un transnacionālismu, saites ar tautiešiem dzīvesvietā kalpo arī kā sociālais tīkls, kurā veidot plašākas pārrobežu saites, piemēram, apmeklējot viesmākslinieku koncertus, iesaistoties labdarības pasākumos, kas ir orientēti uz dzimto pusi, u. c. (Portes, Guarnizo, & Landolt 1999).

Pārrobežu dzīvesveidā ir būtiskas arī attiecības ar pazīstamajām un mīļajām vietām, tomēr tās grūtāk pakļaujas aprakstīšanai un arī tiek izdzīvotas atšķirīgāk. Vietas pieredze parasti nav ikdienas refleksijas objekts, jo šķiet pašsaprotama un saistās ar rutīnas darbībām (Moore & Metykova 2010). Vecvecāku augļu dārzs, grāmatnīcas un citas kultūras vietas, dzimtā mazpilsēta, jūra, Latvijas lauki kā tādi – tās ir tikai dažas no simboliski nozīmīgajām vietām Latvijā, kuras minētas aprakstos. Literatūrā viena no transnacionālās migrācijas pamatpazīmēm ir mājvieta divās valstīs (Portes, Guarnizo, & Landolt, 1999; Kivisto 2001). Te gan netiek domāta Latvijā izplatītā emigrācija finanšu kredītu dēļ (Dzenovska 2012), kad emigrācija ir kā risinājums parādsaistībām un mājokļa saglabāšanai. Tiek runāts par situāciju, kad cilvēki uztur mājas divās valstīs, kas ļauj vieglāk ceļot no vienas valsts uz otru un abās tiešām justies kā mājās. Arī pētījuma dalībnieces atzina, ka mājokļa esamība Latvijā ļauj vairāk justies kā mājās Latvijas apmeklējuma reizēs

(savukārt mājokļa trūkums priekšplānā izvirza viesu lomu), tomēr ikdienā tas nozīmē papildu izdevumus un ieguldījumus apsaimniekošanā. Vairākas pētījuma dalībnieces minēja domu par īpašuma iegādi Latvijā. Negaidītā gaismā atklājās jautājums par deklarēto dzīvesvietu. Kaut arī Centrālajai statistikas pārvaldei pēdējā tautas skaitīšanā tieši situācija ar apmēram 200 000 Latvijā deklarētiem, bet uz vietas neesošiem cilvēkiem radīja nopietnas problēmas, deklarētajai dzīvesvietai ir ne tikai praktiska, bet arī simboliska nozīme. Tā nodrošina piekļuvi ģimenes ārstam, tiesības uz vietu bērnudārzā (kas ir svarīgi, ja tiek plānota atgriešanās) un palīdz risināt citus praktiskus jautājumus, savukārt simboliski tā konstruē formālu, institucionālu piesaisti, kas ir taustāmāka nekā tikai iedomāta piederība. Arī D. Dzenovska ievērojusi deklarētās dzīvesvietas simbolisko nozīmi, bet no palicēju perspektīvas. Mājās palikušie radinieki saglabā lielāku cerību par aizbraucēju atgriešanos, ja šīs formālās saites – deklarētā dzīvesvieta – netiek pārtrauktas (Dzenovska 2012).

Kopumā, lai kādas arī nebūtu emocionālās, praktiskās vai simboliskās saites ar vietām, laiks ienes pārmaiņas piederības izjūtā.

“Vislabāk piederību vietai dod tajā ilgi nodzīvots laiks.” (Maruta, 39, ASV)

Tādēļ ilgstoša prombūtne neizbēgami mazina vietas piederības izjūtu un otrādi – nostiprina vietas piederības izjūtu jaunajā dzīvesvietā. Veidojas dubulta piederība, kas laika gaitā būtiski transformē attiecības ar vietām, kuras turklāt arī pašas mainās. Velkot paralēles ar pētījumiem par Otrā pasaules kara bēgļiem, no kuriem Latvijā pēc neatkarības atgūšanas atgriezās salīdzinoši neliela daļa, varam redzēt, ka ar laiku piesaiste cilvēkiem un vietām mītnes zemē kļūst spēcīgāka (jo tiek veidota sava sabiedrība, iekārtotas savas vietas, tuvākie radi – bērni un mazbērni – lielākoties ir pilnībā integrēti un nav noskaņoti atgriezties vecāku vai vecvecāku dzimtenē), savukārt cilvēki un vietas dzimtajā pusē nozīmīgi mainās un kļūst pat neatpazīstamas (koki izaug, vecās vietas ir izpostītas vai pārmainījušās līdz nepazīšanai, draugi un radi aizbraukuši, mainījušies vai nomiruši, atbraukuši vietā citi, kas bieži ir imigranti ar citu valodu un kultūru, kas nešķiet pieņemama) (Bela 2010; Hinkle 2007). Līdz ar to diezgan droši varam prognozēt, ka, pat emigrācijas sākotnējiem iemesliem kļūstot nesvarīgiem (piemēram, kad tiks nopelnīts pietiekami daudz naudas, pensija u. tml.), pēc ļoti ilga laika atgriešanās lielākoties nenotiks. No vienas puses, tas būtu jāņem vērā, veidojot diasporas politiku, jo sevišķi, ja tās mērķis ir sekmēt reemigrāciju (respektīvi, jāņem vērā, ka reemigrācijas pasākumi būs efektīvāki, ja tiks mērķtiecīgi vērsti uz izceļotājiem, kuru uzturēšanās ārpus Latvijas ir līdz pieciem gadiem). No otras puses, varam uzdot citu jautājumu: ja pārrobežu dzīvesveids mūsdienās ir iespējams, ja dzīve ārpus Latvijas sniedz lielākas iespējas un pat ieguldījumu Latvijas attīstībā un izaugsmē ir iespējams sniegt, arī neesot Latvijā, vai par Latvijas pilsoņu dzīvi ārpus Latvijas būtu ļoti jāpārdzīvo? Varbūt ir jādomā par citu diasporas politikas mērķi – atbalstīt transnacionālu dzīvesveidu, cik tas ir iespējams?

Te būtu vietā pievērsties secinājumiem par transnacionālisma ekonomisko un politisko dimensiju. No piecām pilotpētījuma dalībniecēm šobrīd viena strādā gan Latvijā (no attāluma), gan mītnes zemē. Divas dalībnieces ir ilgstoši uzturējušas regulāras vai neregulāras darba attiecības Latvijā, kas pārtrūkušas pēc bērnu piedzimšanas, bet var atkal tikt atjaunotas, kad bērni paaugsties, jo abām ir svarīgi, ka viņu profesionālā kvalifikācija var tikt realizēta arī Latvijā. Divām nav bijušas pārrobežu darba attiecības. Tomēr pārrobežu ekonomiskajām aktivitātēm ir daži būtiski ierobežojumi – attālinātas darba attiecības neder visām profesijām, bet salīdzinoši šauram lokam (kam komunikācijas tehnoloģiju attīstības kontekstā ir tendence paplašināties). Šajā pilotpētījumā tādas transnacionālas ekonomiskās dimensijas izpausmes kā pārrobežu uzņēmējdarbība un darbs starptautiskos uzņēmumos parādījās tikai netieši – pieminot sieriņus “Kārums” un citus ASV nopērkamus Latvijas produktus (tātad netieši atsaucoties uz pārrobežu uzņēmējdarbību, kas ir saistīta ar ierasto labumu piegādi izceļotājiem) vai atsaucoties uz citu latviešu darba pieredzi starptautiskos uzņēmumos.

Runājot par transnacionālisma politisko dimensiju, to vēlam iezīmēt no iesaistes politiskās partijās līdz plašākam pilsoniskās līdzdalības aspektam. Pilsonība migrācijas pētījumos tradicionāli tiek uzlūkota kā ļoti būtiska robežšķirtne, kā valstis kategorizē cilvēkus savējos un svešos, un ar pilsonību saista arī noteiktas tiesības (piemēram, piedalīties vēlēšanās, saņemt sociālās garantijas, sociālos pakalpojumus u. tml.) un pienākumus (piemēram, maksāt nodokļus, ievērot likumus u. tml.). Pilsonība konstruē valstisko piederību gan simboliski, gan institucionāli. Tādēļ pētījuma dalībniecēm lielākoties bijis būtiski saglabāt Latvijas pilsonību un nokārtot dubultpilsonību saviem bērniem. Kaut arī Latvija, atšķirībā no Igaunijas, vēl nepiedāvā iespēju pilsoņiem vēlēšanās balsot elektroniski, tomēr tā ir to salīdzinoši nedaudzo valstu vidū, kuru pilsoņiem ir iespējams piedalīties nacionālas nozīmes vēlēšanās un referendumos, arī atrodoties ārpus valsts. Kopumā šī iespēja gan prasa papildu izdevumus un ir sarežģītāka nekā politiskās gribas paušana Latvijā dzīvojošiem pilsoņiem. Dažas pētījuma dalībnieces bija izmantojušas šo iespēju un balsojumu pret krievu valodu kā otru valsts valodu uzskatīja par svarīgu līdzdalību Latvijas politiskajos procesos. Kaut arī pētījuma dalībnieces neminēja, ka būtu iesaistītas kādās politisko partiju pārrobežu aktivitātēs, tomēr uz pilsonisko līdzdalību var lūkoties arī plašāk – kā uz formālu un neformālu iesaisti dažādās kopienas aktivitātēs. Būt konkrētās valsts latviešu organizācijas biedrei, dziedāt diasporas korī vai palīdzēt rīkot labdarības pasākumus, kuros iegūtie līdzekļi tiek ziedoti Latvijai, izteikt savu attieksmi portālā manabalss.lv – arī tās var uzlūkot kā aktivitātes, kas formāli un neformāli šķērso valsts robežas un stiprina kopības izjūtu, kura pārsniedz tradicionālās valsts–tauta–teritorija robežas, ko nācijvalstu ideoloģija ir kopusi kopš 19. gadsimta.

Jāaplūko arī transnacionālajam dzīvesveidam svarīgo kultūras aspektu, kas ietver dažādu tradīciju saplūšanu un hibrīdu kultūras formu radīšanu, savienojot izcelsmes un mītnes zemes tradīcijas, paražas, lietas. Literatūra, mūzika, ziņas, TV pārraides, priekšmeti no Latvijas, Latvijas karogs, latviešu virtuve, Jāņi un

vārda dienu svinēšana, specifiskas latviešu tradīcijas Lieldienās vai Ziemassvētkos, Latvijas valsts svētku atzīmēšana – tās ir dažādās formas, kas dod iespēju veidot un uzturēt saikni ar Latviju, ar latvieti sevī, ar citiem latviešiem mītnes zemē vai citur pasaulē. Nav tik būtiski, kādās proporcijās vai kombinācijās šie elementi atrodas, būtiski, ka tie ir. Laika gaitā tie savijas ar vietējām tradīcijām, piemēram, pīrāgi un gliemeži Ziemassvētku maltītē nokļūst uz viena galda, mītnes zemes neatkarības diena ir tikpat svarīga, cik Latvijas neatkarības diena, vietējā kopienā risināmie politiskie un sadzīviskie jautājumi pastāv līdzās ar (vai vienā brīdī būs būtiskāki par) interesi par Latviju notiekošo.

Noslēgumā vēlreiz akcentēsim dažus pieņēmumus transnacionālisma izpētē. Līdz šim pētījumos par transnacionālu dzīvesveidu tiek pieņemts – jo lielāka distance ir starp imigrantu kopienā un dzimteni, jo mazākas ir transnacionālisma izpausmes (jo tās ir dārgākas); jo distance ir īsāka, jo daudzveidīgākas un ciešākas transnacionālās aktivitātes ir iespējamas (Portes, Guarnizo, & Landolt 1999). Pilotpētījums tomēr parāda, ka svarīgs ir ne tikai fiziskais attālums, nozīmīgi var būt arī citi apstākļi. Kaut arī Eiropa ir tuvāk Latvijai nekā ASV, pētījuma dalībniecēm attālums nebija noteicošais faktors transnacionālo aktivitāšu daudzveidīgumā un ciešumā. Iespējams, ka tieši indivīda motivācijai iespēju robežās veidot dzīvi divās valstīs un finansiālajām iespējām to darīt ir lielāka nozīme nekā attālumam starp valstīm. Arī ģimenes konteksts ir svarīgs, turklāt vairākos aspektos. Piemēram, bērna ienākšana ģimenē ne tikai sadārdzina ceļošanas izmaksas un jebkuru pārvietošanos padara stipri komplicētāku, bet samazina arī brīvo laiku, kuru ieguldīt lokālās vai pārrobežu kopienas aktivitātēs. Arī bez laulātā drauga atbalsta (emocionāla, finansiāla) un līdzdalības transnacionāls dzīvesveids nebūtu iespējams. Liela nozīme ir tam, vai konkrētajā dzīvesvietā ir arī citi latvieši un kādas ar viņiem veidojas attiecības. Transnacionālisms kā dzīvesveids tomēr ir iespējams tikai tur, kur ir arī vietēja latviešu kopiena, jo neviena no transnacionālisma trim dimensijām – ekonomiskā, politiskā vai kultūrsociālā – nevar tikt pilnvērtīgi īstenota vienatnē. Kaut arī pilotpētījuma rezultāti nav plašāk vispārināmi, tomēr tie iezīmē nepieciešamību pārskatīt dažus pieņēmumus transnacionālisma teorijās.

Ko izpratne par transnacionālismu var dot identitātes un migrācijas izpētē Latvijā

Kamēr valdība aktīvi strādā pie reemigrācijas atbalsta plāna, daudzi Latvijas iedzīvotāji uzskata, ka aizbraukušie tik drīz neatgriezīsies. 2013. gada martā 56 % iedzīvotāju uzskatīja, ka tuvāko piecu gadu laikā varētu atgriezties 1/10 daļa aizbraukušo, turklāt gandrīz puse aptaujāto iedzīvotāju minēja, ka visi aizbraukušie radi un draugi joprojām ir ārzemēs (DNB Latvijas barometrs, 2013). Arī 2012. gadā emigrācija turpinājās – pēc oficiālās statistikas uz patstāvīgu dzīvi ārvalstīs bija pārcēlušies 25,2 tūkstoši iedzīvotāju (CSP 2013a). Iespējams, kamēr pastāvēs būtiskas ekonomiskās, dzīves līmeņa, sociālās drošības sistēmas un

sociālo garantiju atšķirības starp citām valstīm un Latviju, situācija ievērojami neuzlabosies, emigrācija būs klātesoša Latvijas ikdienā. Starptautiskās migrācijas un attīstības speciālisti uz migrāciju un attīstību lūkojas citādi – globālās tendences liecina, ka attīstība migrāciju neaptur un starptautiskās migrācijas apjomi, visticamāk, turpinās pieaugt (Skeldon 2012). Straujāka attīstība Latvijā emigrāciju gan var mazināt, bet ne apturēt, jo arī citu valstu attīstība nestāv uz vietas – kaut kur vienmēr būs labāk. Turklāt, kaut arī šobrīd lielākajā daļā gadījumu ekonomiskie motīvi ir dominējoši, aizbraukšana bieži sākas ar īslaicīgu prombūtni, lai studētu vai izstrādātu interesantu darba projektu, bet turpinās jau citu iemeslu dēļ. Piemēram, jautājums par aizbraukšanu vai dzīvi Latvijā būs aktuāls ģimenēs, kurās tikai viens no pāra nāk no Latvijas – kā to redzējam šajā pilotpētījumā.⁴

Reemigrācijas plāns ir svarīgs, tomēr ir pamats priekšplānā izvirzīt citu būtisku jautājumu: kas notiks, ja aizbraucēji neatgriezīsies? Tādēļ noslēgumā atgriezīsimies pie dažām iespējamām atbildēm uz sākumā uzdotajiem jautājumiem: kas notiek ar nacionālo identitāti un piederības izjūtu, ilgstoši uzturoties ārpus dzimtenes; vai fiziskā prombūtne neizbēgami rada arī emocionālu un garīgu attālināšanos un asimilāciju uzņemošajā zemē? Pēdējos gados veiktie pētījumi par starptautisko migrāciju un transnacionālismu liek domāt, ka 21. gadsimtā ir iespējama dzīve pāri robežām un piederība divām zemēm vienlaikus. Arī pilotpētījumā apstiprinājās, ka pētījuma dalībnieces izjūt spēcīgu emocionālu piederību Latvijai, kaut arī ilgstošu laiku pavadījušas citās zemēs, kā arī uztur regulāras un daudzveidīgas saites ar radiem un draugiem Latvijā, kā arī citiem latviešiem pasaulē, tomēr doma par atgriešanos nav visām. Atšķirībā no citiem pētījumiem par transnacionālismu, kuros “šeit un tur” piederība attēlota postmodernā un kosmopolitiskā vieglumā, pētījuma dalībnieces dalījās arī sarežģītajās jūtās, kas svārstās plašā amplitūdā no piederības izjūtas zaudējuma līdz dubultai piederībai kā smalka līdzsvara saglabāšanai. Pilotpētījumā bija skaidri redzams, ka aizbraukšana nenozīmē saišu saraušanu un asimilāciju. Kaut arī ne katrā dzīvē ir klātesošas visas transnacionālā dzīvesveida iespējamās izpausmes, tomēr pārrobežu saišu daudzveidīgums ir pārsteidzošs un liek domāt, ka tie aizbraucēji, kuru personiskā pārliecība un ekonomiskā situācija ļauj uzturēt šādu dzīvesveidu, tik tiešām var turpināt būt piederīgi Latvijai, arī fiziski esot projām. Varbūt ir nopietnāk jāņem vērā dažu teorētiķu ieteikums pārvērtēt mūsu attiecības ar vietām un mācīties veidot un akceptēt daudzveidīgas piederības attiecības, lielāku uzmanību pievēršot cilvēciskajām saitēm un iedomātajai kopībai pāri valstu robežām nekā valstu fiziskajām robežām un vienai piesaistes vietai kā izšķirošam atskaites punktam (Kivisto 2001; Bauman 2011). Tomēr nebūtu pamata arī idealizēt dzīvi, kurā tiek

⁴ Kaut arī pilotpētījums skāra pamatā piecu sieviešu pieredzi, pēc Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes datiem, katru gadu Latvijā ir aptuveni 2000 laulību, kas tiek slēgtas starp Latvijas un citu valstu pilsoņiem. Piemēram, 2012. gadā šādu izvēli izdarīja 1368 līgavas un 790 līgavaini (CSP 2013b). Varbūt šie pāri paliks Latvijā, varbūt ne, par to ziņu nav. Diemžēl nav arī statistikas par Latvijas pilsoņu laulībām, kas slēgtas ārpus Latvijas. Pieaugot Latvijas iedzīvotāju mobilitātei, visticamāk, pieaugs arī šādu laulību skaits.

mēģināts savienot piederību divām zemēm. Ilgstoša prombūtne tomēr atstāj iespaidu uz piederības izjūtu – ne tik daudz, ka noteikti vājināsies piederības izjūta dzimtajai pusei, bet rodas konkurējoša piederības izjūta jaunajai dzīvesvietai. Kaut arī cilvēks ir ar iztēli apveltīta būtne un subjektīvai piederības izjūtai un iedomātai kopībai tiek piešķirta liela loma ne tikai zinātniskajā literatūrā, bet arī ikdienas pieredzē, fiziskai klātbūtnei un fiziskiem kontaktiem joprojām ir liela nozīme. Aizbraukušos ar pašreizējo dzīvesvietu saista ikdienas aktivitātes un pienākumi, bet piederība dzimtajai pusei balstās uz pagātnes pieredzi, klātbūtnes izjūta tiek atjaunota salīdzinoši neilgos, kaut regulāros apciemojumos, un ikdienā uzturēta ar daudzveidīgām pārrobežu saitēm un lokālām aktivitātēm – vai tā būtu dziedāšana kori, pīrāgu cepšana vai sekošana līdzī Latvijas izlases spēlēm Pasaules hokeja čempionātos.

Noslēgumā gribētu apgalvot, ka jau tagad pārrobežu dzīvesveids ir tā forma, kā savu piederību izdzīvo daudzi, kuri ikdienā fiziski atrodas ārpus Latvijas, bet domās jūtas tikpat piederīgi Latvijai kā šeit esošie. Arvien vairāk ir tādu cilvēku, kuri daļu laika pavada Latvijā, daļu – ārpus Latvijas, raugās uz notikumiem Latvijā plašākā kontekstā un ienes šeit jaunas zināšanas, paražas, attiecību formas, citādu skatījumu, kā arī ar savu darbu nes Latvijas vārdu pasaulē ne tikai kā čakli šampinjonu lasītāji, bet arī kā labi ārsti, arhitekti, zinātnieki un citi speciālisti. Jau tagad internets ļauj dzīvot tādā informācijas un saziņas telpā, kas ir atkarīga no mūsu izvēles, nevis ģeogrāfiskā novietojuma – kaut arī fiziskas klātbūtnes nozīmīgums nemazinās, tas vairs nav vissvarīgākais nosacījums attiecību uzturēšanā. Ir pamats izteikt minējumu, ka liela daļa ekonomiski labklājīgāko izceļotāju nākotnē, iespējams, izvēlēsies tieši transnacionālu dzīvesveidu, nevis reemigrāciju. Un ir vērts padomāt par to, kā mēs savās priekšstatu sistēmās un ikdienas rīcībā kartēsim piederību, klātbūtni un prombūtni, atbildību un ieguldījumu un kā vilksim kopienas robežas – vai tās sakrītīs ar valsts teritorijas robežām, vai būs kā Dziesmusvētku estrāde, kas ietilpina visus tos, kuri izjūt piederību Latvijai un iegulda zināmas pūles, lai to īstenotu savā dzīvesdarbībā, neatkarīgi no tā, vai ikdiena norit Latvijā vai kādā citā pasaules vietā.

7. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES TĒLPISKĀS DIMENSIJAS

7. SPATIAL DIMENSIONS OF NATIONAL IDENTITY

7.1. TĒLPAS SOCIĀLĀ IZPRATNE UN VIETAS PIEDERĪBA

7.1. SOCIAL COMPREHENSION OF SPACE AND AFFILIATION TO A PLACE

Latvijā pēdējo 20 gadu laikā ir notikuši daudzveidīgi dažāda mēroga ar teritoriālo attīstību saistīti procesi – 2009. gadā tika pabeigts teju 10 gadus ilgušais administratīvi teritoriālās reformas posms,¹ ekonomisku un sociālu procesu rezultātā ir mainījusies pilsētu un lauku apdzīvotības struktūra, un tas ir būtiski ietekmējis cilvēku iespējas un dzīves kvalitāti šajās teritorijās. Kādas pārmaiņas šo procesu rezultātā ir notikušas cilvēku priekšstatos, attieksmēs, uzvedībā un vērtībās, kas ir saistītas ar piederību, piesaisti dažādām teritorijām un sociālām grupām? Šos procesus ir nozīmīgi analizēt, izmantojot arī dažādas ar telpas jēdzienu saistītas sociālās nozīmes un attieksmes.

Telpas jēdziens no ģeogrāfijas aizvien plašāk ieviešas arī citās sociālajās zinātnēs, sniedzot gan analītiskas, gan konceptuālas iespējas sociālo un politisko procesu analizē (Gieryn 2000). Telpa un tās sociāli piesātinātais un ikdienas valodā plaši lietotais līdzinieks – vieta – nav tikai dažādu norišu fons, bet ir vērā ņemama konceptuāla/jēdzieniska vienība ar analītisku potenciālu: vieta tiek veidota politikas un ekonomikas procesos, savukārt vietas iespēju struktūra veido cilvēka dzīves kvalitāti, bet cilvēka un vietas mijiedarbība – emocionālo piesaisti vietai (Gieryn 2000; Cresswell 2004 u. c.).

Nacionālās identitātes kontekstā telpa ir nozīmīga kā ģeogrāfiski norobežota valsts teritorija un sociāli konstruēta nācijas mītnes vieta. Ar to parasti saistās

---

¹ Administratīvi teritoriālā reforma tika sākta 1999. gadā un 2009. gadā pabeigta, izveidojot 109 novadus. Tomēr process joprojām turpinās, jauno novadu robežas nav strikti noteiktas, tās mainās, attīstās. Ik pa brīdīm parādās idejas par otrā līmeņa pašvaldībām – apriņķiem, plānošanas reģionu funkcijām, pēdējā laikā arī par nepieciešamību apvienot novadus, īpaši mazos.

noteiktas ekonomiskās un politiskās līdzdalības iespējas un tiesības, kā arī vērtību, nozīmju un attieksmju komplekss.

Vietas piederība ir viens no nacionālās identitātes daudzveidīgajiem elementiem. Telpa ir nozīmīga gan kā identitātes avots, gan iespēja realizēt identitāti – veidot vietu atbilstoši saviem priekšstatiem un vērtību izpratnei. Nacionālā identitāte ir piesaistīta kādai reāli eksistējošai vai vēsturiskai teritorijai (Anderson 1980; Smith 1993), savukārt, piemēram, apjomīgas būves, arhitektūra var būt nozīmīgi telpiski nacionālo identitāti apliecināši un uzturoši pieminekļi (Dovey 1999).

Telpas un vietas jēdzieni tiek plaši lietoti dažādās disciplīnās, līdz ar to ir aktuāli multidisciplināros pētījumos, kas holistiski aplūko pētāmo problēmu. Raksta mērķis ir sniegt pārskatu par telpas sociālās izpratnes un vietas piederības jēdziena daudzpusīgumu sociālajās zinātnēs, kā arī tā lietderīgumu un nozīmīgumu, analizējot dažādus aktuālus procesus un problēmas Latvijā ar fokusu uz reģionālās un lauku attīstības procesiem, piemēram, administratīvi teritoriālās reformas ietekmi uz lauku iedzīvotāju dzīves kvalitāti un iekšējās migrācijas procesiem. Tāpēc ir svarīgi parādīt, kādā veidā, pētot un plānojot reģionālo un vietējo attīstību, ir būtisks telpiskais konteksts – cilvēku emocionālā un funkcionālā piesaiste vietai, priekšstati par vietu, kā arī vērtības un nozīmes, kādas cilvēki tai piešķir.

Šis ir kopsavilkums un loģisks turpinājums vairāku rakstu kopai. Pētījuma empīriskās daļas bāzi veido valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” (NI) ietvaros 2011. gadā veiktās aptaujas “Vieta, rīcībspēja, migrācija” dati un projekta “Reģionālā identitāte un rīcībspēja” ietvaros veiktā gadījumu izpēte lauku teritorijās. Raksta struktūru veido sintēze no līdz šim par telpas sociālajiem aspektiem un vietas piederību publicētajiem rezultātiem NI projekta ietvaros – tiks izmantoti NI programmas ietvaros iegūtā (un publicētā) empīriskā materiāla analīzes rezultāti (Bite u. c. 2011; Lāce & Zobena 2012; Lāce 2012 u. c.).

Telpas un vietas jēdziena lietojums, teorētiskā interpretācija un analītiskais potenciāls sociālajās zinātnēs

Telpa un laiks sociālo zinātņu pētījumos ir nemitīgi klātesošs un nereti pašsaprotams sociālās darbības fons. 20. gadsimta 70. gados tam sāka pievērst padziļinātu uzmanību sociālajās zinātnēs, un, lai arī 90. gados vietas un telpas nozīmīgums nereti tika vērtēts kritiski un akcentēta globālo plūsmu unificējošā ietekme (Giddens 1990; Castells 2000), telpisko aspektu nozīme sociālo zinātņu pētījumos pēdējos gados ir pieaugusi no dažādu norišu fona līdz aktīvam sociālo procesu aģentam. Tādas telpas dimensijas kā fiziskās atrašanās koordinātas un attālums, arhitektūra un infrastruktūra, kā arī cilvēku konkrētai dzīves telpai piešķirtās nozīmes, vērtības un attieksmes būtiski ietekmē gan vietējās kopienas dzīvi, gan cilvēku migrācijas uzvedību un plānus, gan teritorijas attīstības virzienus. Savukārt šo telpu veido plašs un daudzveidīgs dažādu (nacionāla, reģionāla, lokāla) līmeņu aģentu loks ar nereti konkurējošām interesēm par tās

attīstību (Gieryn 2000; Cresswell 2004; Halfacree 2006, Marsden & Murdoch 1995, Shucksmith 2010 u. c.).

Par telpisko un teritoriālo aspektu kā galveno pētījuma priekšmetu visvairāk ir runāts ģeogrāfijā, bet aizvien biežāk to sāk novērtēt arī citās jomās, tostarp sociālajā un vides psiholoģijā, filozofijā, antropoloģijā, socioloģijā, arī arhitektūrā (piemēram, Dovey, 1999), pilsētplānošanā (piemēram, Manzo 2003) un tūrisma un vides studijās, piemēram, jautājumos par dabas resursu efektīvu izmantošanu (piemēram, Williams & Vaske 2003).

Dažādu telpiskās attīstības procesu un sociālo procesu telpiskā aspekta izpētē ir vērojama zināma zinātņu disciplīnu tuvināšanās, kuru labi raksturo teritorijas kā vienotas fizikālas un sociālas telpas izpratnes veidošanās kultūras un cilvēka ģeogrāfijā (t. s. kultūras pavērsiens, *cultural turn*), kas bija cieši saistīts ar mēģinājumiem piešķirt indivīdam kā rīcības aģentam lielāku nozīmi telpisko procesu teorētiskajā skaidrojumā. Tas nozīmēja plašāku sociologu Antonija Gidensa (*Antony Giddens*), Mišela Fuko (*Michel Foucault*), Pjēra Burdjē (*Pierre Bourdieu*)² konceptu un ideju izmantojumu ģeogrāfijā (sk., piemēram, Shields 1991). Savukārt sociologi, meklējot skaidrojumus telpisko aspektu nozīmei sociālajos procesos, nereti izmanto ģeogrāfu idejas, piemēram, E. Gidensa strukturācijas teorijas idejas par sociālo procesu norisi laikā un telpā ir būtiski ietekmējušas zviedru ģeogrāfa Torstena Hēgerstranda (*Torsten Hägerstrand*) uzskatus (Gidens 1984/1999; Warf 2011).

Visbiežāk izplatītais dalījums, aplūkojot sociālo telpu un tās dinamiku, ir vietas/telpas dalījums³ (Merrifield 1993, Cresswell 2004, Agnew 2005). Raksturojot atšķirības, visbiežāk ar telpu saprot abstraktu, bezkaislīgu, ģeometrisku koordinātu sistēmu ģeogrāfisku punktu izvietojumam,⁴ kamēr vietas jēdziens tiek attiecināts uz konkrētu, nozīmēm, simboliem, vērtībām un praksēm piesātinātu cilvēka

² Ģeogrāfijā bieži izmantots ir P. Burdjē jēdziens *habitus*, kuru var lingvistiski (un arī analītiski) saistīt ar jēdzienu *habitat* jeb “mājoklis”. Ģeogrāfijā jēdzienu *habitus* izmanto, lai analizētu telpisko prakšu reproducēšanu (piemēram, lai raksturotu vietas veidošanas politiku, dažādu sociāli mazaizsargātu grupu telpas veidošanos un tajā ietvertās vērtības, iespējas un ierobežojumus (Hiller & Rooksby 2005).

³ Zinātniskajā literatūrā tiek lietoti arī tādi jēdzieni kā “ainava” un “teritorija”, kuri atšķiras no vietas un telpas jēdzieniem. Vieta ir sociāli un individuāli nozīmīga telpas daļa, ko caurauž sociālas, ekonomiskas, varas, informācijas u. c. plūsmas, kas dažādas vietas satuvina un attālina neatkarīgi no faktiskā attāluma objektīvajā telpā, līdz ar to vietai nav stingri nospraustu robežu – tas vietas un telpas jēdzienus šķir no teritorijas jēdziena, kuru raksturo konkrētu, skaidri definētu robežu esība (Sack 1993). Savukārt ainava (*landscape*) apzīmē daļu Zemes virsmas, kas redzama no viena punkta – tai ir nepieciešams skatītājs, t. i., ainavā nedzīvo, tā ir vērojuma objekts (Cresswell 2004).

⁴ No šāda skatpunkta socioloģijā pastāv tikai vieta, jo abstrakta vērotāja no malas nav (līdz ar to mēs runājam tikai par vietu, jo telpa – objektīvi attālumi, objektīvi ceļā pavadīts laiks – socioloģijā pamatā neeksistē), tikai atkarībā no izvēlētās teorētiskās paradigmas atšķiras definīcijas un interpretācija par sociāli spatioālo procesu galvenajiem aģentiem un virzītājspēkiem.

rīcības lauku⁵ (Cresswell 2004; Massey 2005b; Gieryn 2000; Agnew 1987). Citiem vārdiem sakot, vieta ir telpa, kuru cilvēki padara jēgpilnu (Cresswell 2004: 7).

Atkarībā no teorētiskās orientācijas vietas un telpas jēdzienus var uztvert kā pretrunīgus un konkurējošus (t. i., abstrakta telpa apdraud nozīmju un vērtību pilnu vietu) vai kā savstarpēji papildinošus, t. i., konkrētās, individuālas pieredzes, vērtību un nozīmju piesātinātā vieta ir daļa no abstraktākās telpas, ir izvietota tajā. Džons Egnjū (*John A. Agnew*) secina, ka telpas un vietas jēdzienus saista pētnieku skatījums uz to, cik nozīmīgi telpiskie aspekti ir sociālajās attiecībās un procesos un kā izpaužas to nozīme. Salīdzinoši abstraktais telpas jēdziens visbiežāk izmantots pētījumos, kas balstīti pozitīvisma vai marksisma paradigmā, savukārt vietas jēdziena lietojums dominē fenomenoloģiskajā un postmodernisma perspektīvā (Agnew 2005).⁶ Ja neņem vērā pieeju, kurā telpiskais jēdziens raksturots tikai deskriptīvi, pamatā ir divi atšķirīgi skatījumi – pieeja, kuras centrā ir vieta kā fundamentāls cilvēka eksistences priekšnosacījums, un pieeja, kas akcentē vietas kā dažādu ārēju spēku un ar vietu saistītu interešu grupu kompleksi konstruētu un regulētu vidi.

Humānistiskais/fenomenoloģiskais skatījums uz vietu radās 20. gadsimta 70. gados. Fenomenoloģiskā pieeja balstās filozofu Martina Heidegera (*Martin Heidegger*), Edmunda Huserla (*Edmund Husserl*) un Morisa Merlo-Pontī (*Maurice Merleau-Ponty*) uzskatos, un to pārstāv tādi ģeogrāfi kā Edvards Relfs (*Edward Relph*; Relph 1976) un Jifu Tuans (*Yi-fu Tuan*; Tuan 1990). Vieta ir neatņemama jebkādu norišu daļa – visas norises notiek kādā vietā, un cilvēka esība bez vietas nav isti iespējama (Relph 1976; Casey 1998; Tuan 1990; Malpas 1999). Fenomenoloģiskā virziena pārstāvji norāda, ka tieši cilvēka emocionālā piesaiste, simboli, nozīmes, kuras cilvēks piešķir fiziskiem objektiem telpā, pārvērs šo kopumu par personiskas pieredzes vienību – vietu. Fenomenoloģiskā virziena pārstāvji uzskata, ka piederība vietai ir fundamentāla cilvēciska vajadzība, un pauž satraukumu, ka mūsdienās šo piederību nav iespējams īstenot pakāpeniski pieaugošās telpiskās vienveidības dēļ (Relph 1976; Agnew 1987; Massey 2005b; Gieryn 2000).

Telpas sociālos aspektus var aplūkot kā triju dimensiju kombināciju, kas ļauj atšķirīgi palūkoties uz vietas nozīmi cilvēka dzīvē. Lai arī pastāv vairāki varianti, lielākā daļa autoru ir vienisprātis, ka vietu veido atrašanās attiecībā pret citām vietām (piemēram, kartē), fiziskā infrastruktūra (ēkas, ceļi, parki, rūpnieciskās un lauksaimniecības teritorijas u. tml.), cilvēku ikdienas pārvietošanās un uzturēšanās trajektorijas, kā arī cilvēku piešķirtās nozīmes (Agnew 1987, Gieryn 2000, Cresswell 2004).

⁵ Viens izņēmums – Mišels de Kartjē (*Michel de Certeau*). Viņš telpas un vietas jēdzienus izmanto pretēji – telpa ir cilvēka pieredzes aktivizēta vieta (vieta ir tukša koordinātu sistēma, kurā cilvēki realizē prakses, kas rada telpu), bet vieta ir plašāks lauks, vide, kas iekļauj šīs telpas (Certeau de 1984).

⁶ Līdzīgu skatījumu uz telpas konceptualizāciju dažādās teorētiskās paradigmās piedāvā arī Tims Kresvels (*Tim Cresswell*), kas runā par deskriptīvu, fenomenoloģisku un sociāli konstruētas telpas un vietas koncepciju (Cresswell 2004), taču tā būtiski neatšķiras no Dž. Egnjū dalījuma.

Ar šādu skatījumu saistīta sociāli konstruētas telpas koncepcija/kritiskās pieejas, kuras pārstāvju skatījumā vieta tiek konstruēta telpiskās atrašanās vietas, materiālās kultūras un sociālo nozīmju mijiedarbes procesā (Lefebvre 1974/1991; Shields 1991; Merrifield 1993). Cilvēka dzīves vide veidojas telpas un tās materiālā pildījuma – arhitektūras, pilsētplānošanas u. tml. procesu, kā arī ekonomisku un sociālu procesu – rezultātā, papildinoties ar individuālu pieredzi. Lai arī kritiskās pieejas pārstāvji neapšaubā vietās nozīmi cilvēka dzīvē, daudz lielāka uzmanība tiek pievērsta vietās veidošanās dinamikai, dažādu ekonomisku un sociālu procesu ietekmei, kas ļauj skaidrot plašākus telpiskās attīstības procesus, iekļaujot vienā modeli gan individuālo, personisko, subjektīvo vietās pieredzi, vērtības un attieksmes, gan plašākus sociālus un ekonomiskus procesus. Šādi procesus Lielbritānijas laukos analizējis Kīts Halfakrijs (*Keith Halfacree*; Halfacree 2006).

Vieta nekad nav nemainīgs, pabeigts fenomens; to mērķtiecīgi un nepārtraukti esošo nosacījumu ietvaros rada un reproducē indivīdi, interešu grupas un citi humāni vai materiāli aģenti. Lai arī citādi būtiski atšķirīgas, šādu skatījumu uz vietu un telpu piedāvā strukturācijas teorijas sekotāji (Giddens 1984/1999; Pred 1984) un aģentu tīklu teorija – vieta top cilvēku un lietu savstarpējas mijiedarbības procesā, konkrēta vieta vienmēr ir cilvēka darbības, attieksmju un sociālo attiecību veidota un tās veidojoša vide (Law & Hetherington 2000; Murdoch & Marsden 1995).

Papildus Dž. Egnjū akcentē pieeju (postmodernā telpas koncepcija; Agnew 2005), kurā vietās pieredze ir būtiski atšķirīga dažādām iedzīvotāju grupām – bērniem, sievietēm, sociāli atstumtām grupām, dažādām minoritātēm u. tml. Līdz ar to uz vietu jāskatās kā uz sociālu attiecību tīklojumu (Agnew 2005; Massey 2005a, Massey 2005b).

Telpas un vietās jēdzieni var tikt izmantoti arī, lai raksturotu teritoriālo uzvedību – ikdienas pārvietošanos starp dažādām vietām, pārceļšanos vai, gluži pretēji, palikšanu dzīvesvietā. Migrācija nav tikai kustība no punkta A uz punktu B, tas ir plašāks process, kas ietver cilvēka un vietās attiecību veidošanos un pārtraukšanu (Halfacree & Rivera 2012). Vieta un teritoriālā mobilitāte ir izsakāmas, raksturojamas viena caur otru – cilvēka pārvietošanās ir pārvietošanās no vienas vietās “piederības izjūtas, piesaistes gravitācijas lauka” uz otru (Cresswell 2004).

Nacionālās identitātes aspektā nozīmīgs ir cilvēka un vietās mijiedarbības raksturojums ar vietās piederības jēdzienu. Vietās piederība ietver plašu vietai piešķirto nozīmju, vērtību un attieksmju klāstu, kas analizēts gan cilvēka ģeogrāfijā, gan sociālajā psiholoģijā, gan antropoloģijā un socioloģijā un kas ir saistīts ar teritoriālu uzvedību, piemēram, dzīvesvietās maiņu, iesaistīšanos kopienās dzīvē u. tml. (Gustafson 2009; Hannerz 1990; Stedman 2002 u. c.).

Kopumā cilvēka priekšstatus un attieksmes par dzīvesvietu un citām vietām var aplūkot trijās plašākās attieksmju grupās: var runāt par emocionālu piederības izjūtu teritorijai un dažādām sociālām kopībām; pieredzē un identitātes procesos balstītu piederības izjūtu (vietās izjūtu, identitāti), kā arī par funkcionālu piesaisti/izvēles piederību vietai, kas saistīta ar vietās iespēju struktūru – iespējām šajā vietā

nodrošināt subjektīvi un objektīvi labai dzīvei nepieciešamus apstākļus, cilvēka apmierinātību ar dzīvesvietā pieejamajām iespējām un spēju īstenot sev vēlamu dzīvesveidu.

Vietas iespēju struktūra ir teritorijas funkcionālā atbilstība cilvēka dzīves kvalitātes prasībām. Vietas iespēju struktūra ietver dažādu pakalpojumu (arī – ceļu infrastruktūras, sabiedriskā transporta) pieejamību dzīvesvietā un sasniedzamā attālumā, kas veido ikdienas mobilitātes telpu (Land van der 2007; Gustafson 2006). Par ikdienas mobilitātes telpu var uzskatīt to vidi, kurā cilvēks ikdienā fiziski darbojas, gan arī vidi, ar kuru cilvēkam ir netieša pieredze caur internetu, televīziju, kontaktiem ar draugiem, paziņām (Sheller & Urry 2006). Vietas iespēju struktūru nereti mēra (Giuliani 2003) kā apmierinātību ar dzīvesvietā pieejamiem pakalpojumiem un iespējām, kā arī gatavību pārcelties uz citu dzīvesvietu, ja pašreizējā dzīvesvieta šīs iespējas nenodrošina.

Vietas piederības izpētes aktualitāte Latvijā

Aplūkoto telpas koncepciju daudzveidība liecina, ka telpas un vietas jēdzieniem ir ievērojams analītisks potenciāls Latvijā pašlaik aktuālo sociālo procesu analizē. Iepriekš aplūkotās telpas koncepcijas piedāvā skaidrot gan dažādu interešu grupu un aģentu ietekmi uz Latvijas lauku un reģionālās attīstības procesiem, gan šo procesu sekas.

Vietas jēdziena analītisko potenciālu socioloģijā ir analizējis Tomass Gierins (*Thomas F. Gieryn*). Viņa skatījumā būtiski ir trīs pamatjautājumi: kā vietu veido tās atrašanās, materiālās infrastruktūras un cilvēku ikdienas pieredzes piešķirto nozīmju un vērtību dinamika; kāda vietas veidošanā ir reģionālās un teritoriālās plānošanas pētniecībā un praksē iesaistīto, kā arī mārketinga un sabiedrisko attiecību profesionāļu un plašāku ekonomisku un politisku procesu nozīme un kā vieta kļūst par sociālu aģentu, veidojot cilvēka teritoriālo uzvedību – veidojot piederību un kļūstot par resursu dažādu mērķu īstenošanai (Gieryn 2000).

Identificējot Latvijā būtisku sociālu problēmu loku, kuru analizē vietas jēdziens spēj sniegt nozīmīgu piensumu, svarīgs noteikti ir jautājums par administratīvi teritoriālo reformu kā vietas veidošanas procesu un tā sekām iedzīvotāju ikdienas dzīvē. Tāpat, domājot par demogrāfiskajiem procesiem (iedzīvotāju novecošanos, kā arī migrāciju no laukiem un mazpilsētām uz lielākām pilsētām un ārzemēm), būtisks ir jautājums par lauku kā vietas spēju veidot piederības izjūtu un pozitīvu piesaisti dzīvesvietai (Lāce 2012).

Starp palikšanu un aizbraukšanu: piederība vietai un migrācija

2011. gadā publicētajā Pārskatā par tautas attīstību (PTA) tika analizēti kvantitatīvi dati par to, kas Latvijas iedzīvotājus piesaista pašreizējai dzīvesvietai un

kādam vajadzētu būt vēlamajai dzīvesvietai, ja būtu nepieciešams to mainīt.⁷ Citiem vārdiem sakot, kas ir tas, kas cilvēkiem šķiet svarīgs, vērtīgs, piesaistošs, un cik lielā mērā dzīvesvieta spēj būt ikdienas dzīves resurss, apmierinot ekonomiskās, sociālās u. c. vajadzības.

Lai arī visbiežāk dzirdētā atbilde neformālās sarunās un padziļinātās intervijās par piesaisti un tās veicināšanu ir darbs, darbavietas, tomēr, analizējot, kādai vajadzētu būt situācijai, kurā cilvēki izvēlētos pārcelties, un vietai, kurā respondenti vēlētos dzīvot, bez pieejamas darbavietas parādās arī citi aspekti – ģimenes saišu stiprums, sociālais tīkls un mājoklis.

Netieši šī analīze ļauj skaidrot arī to, kāpēc dažādās vietās Latvijā notiek vai nenotiek iekšējās migrācijas procesi – kāpēc cilvēki dažviet paliek, nevis pārceļas uz vietu ar potenciāli lielākām darba iespējām, bet citas vietas iztukšojas; vai piesaiste vietai ir nepieciešamība (nav, kur doties) vai izvēle (varētu dzīvot jebkur, bet izvēlas laukus vai mazpilsētu).

Piesaisti dzīvesvietai var aplūkot kā drīzāk emocionālu (attieksmju, dzimtas sakņu, māju sajūtas) vai vietas funkcionālo iespēju struktūras (darba, mājokļa, transporta un sakaru, citu pakalpojumu u. tml.) noteiktu, un šiem aspektiem tika pievērsta uzmanība arī Pārskatā par tautas attīstību. Tajā iekļautie datu analīzes rezultāti liecina, ka cilvēki, kuriem piesaisti dzīvesvietai raksturo dažādu iespēju struktūra, augstāk vērtē spējas aizstāvēt savas intereses, risinot dažādus jautājumus, kas skar norises viņu dzīvesvietā, vairāk jūtas tai emocionāli piesaistīti, ir apmierinātāki ar dzīvi kopumā. Cilvēki, kurus vietai piesaista dažādas iespējas, vides kvalitāte, parasti izvēlas pievilcīgu, lauciniecisku vidi, kuru papildina pakalpojumu pieejamība (protams, arī ģimenes tuvums un mājoklis), viņi ir apmierinātāki ar dzīvi, biežāk uzticas cilvēkiem, arī emocionāli jūtas piederīgāki dzīvesvietai.

Tomēr divas piektdaļas respondentu (41 %) piesaista tikai ģimene un mājoklis – pamata drošības enkuri; un tie ir tiešām spēcīgi, jo nav tik viegli šos cilvēkus mobilizēt dzīvesvietas maiņai. Viņus raksturo arī zemāka emocionāla piederība vietai un zemāka pārliecība par iespējām kaut ko ietekmēt savā dzīvē. Šie cilvēki sociāldemogrāfiski nedaudz biežāk ir no Latgales un ar ne īpaši augstiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli – tas nozīmē, ka mājoklis ir svarīgs, tāpat arī ģimenes tuvums un atbalsts ikdienā, jo īpaši, potenciālā krīzes situācijā. Tāpat jāņem vērā, ka pārceļšanās prasa līdzekļus, kurus nelielu ienākumu situācijā nav tik viegli iegūt.

⁷ 2011. gadā veiktās iedzīvotāju aptaujas “Vieta, rīcībspēja, migrācija” dati, kurā kopumā tika aptaujāti 1009 Latvijas iedzīvotāji. Respondentiem tika uzdots jautājums “Domājot par pilsētu vai pagastu, kurā dzīvojat pašlaik, un par to, kādā vietā Jūs vēlētos dzīvot, lūdzu, novērtējiet, kas no minētā Jūs pašlaik piesaista Jūsu pašreizējai dzīvesvietai?” (tika piedāvāts atbilžu saraksts ar 15 variantiem un iespēja ierakstīt citu atbildi; respondenti varēja izvēlēties visas atbilstošās atbildes) un jautājums “Domājot par pilsētu vai pagastu, kurā dzīvojat pašlaik, un par to, kādā vietā Jūs vēlētos dzīvot, lūdzu, novērtējiet, kuri pieci dzīvesvietas aspekti Jums šobrīd būtu vissvarīgākie, izvēloties dzīvesvietu Latvijā?” (tika piedāvāts atbilžu saraksts ar 15 variantiem un iespēja ierakstīt citu atbildi; respondenti varēja izvēlēties piecas atbilstošās atbildes).

Viens potenciāls skaidrojums ir skatījums uz vietas piederību kā izvēli vai, citiem vārdiem sakot, dzīves stila piederību (Savage, Bagnall, & Longhurst 2005; sk. arī. Dzenovska 2012). Tas nozīmē, ka cilvēki, kuriem ir iespējas izvēlēties dzīvesvietu atbilstoši saviem mērķiem, vēlmēm, dzīvesveidam/dzīvesstilam, tiek pretstatīti tiem, kuru piesaisti esošajai dzīvesvietai veido pats pamats – mājoklis un ģimene, kā arī resursu trūkums (transportam, jauna mājokļa, jauna darba atrašanai), t. i., tie, kuriem trūkst mobilitātei nepieciešamo resursu: zināšanu, nepieciešamības un finanšu līdzekļu (Kaufmann, Bergman, & Joye 2004).

Situāciju ar vietas piederību kā izvēli, pamatojoties uz kvalitatīvajām intervijām ar iedzīvotājiem un teritorijas plānotājiem, savā pētījumā ir analizējusi arī antropoloģe Dace Dzenovska, norādot, ka Latvijas lauki ir vieta, kur dzīvot var atļauties (t. i., izvēlēties) pārtikuši cilvēki, kam ir pietiekami resursi, lai nodrošinātu mājokļa labiekārtotībai nepieciešamos komunālos pakalpojumus (ūdensapgādi, kanalizāciju u. tml.), ir personiskais autotransports (jo sabiedriskā transporta pakalpojumi daudzviet ir nepietiekami), lai sasniegtu tuvākās darba, iepirkšanās, sadzīves pakalpojumu u. tml. vietas (Dzenovska 2012). Šajā gadījumā ir runa par izvēli nevis pārcelties un sākt visu no jauna, bet izvēli (un prasmēm) palikt un izmantot pieejamos resursus – autore ar simpātijām raksturo savus respondentus, kas, kā noprozams, nav starp šiem ļoti pārtikušajiem, un stāsta par risinājumiem, kā nodrošināties gadījumam, ja, piemēram, ir steidzami nepieciešama medicīniskā palīdzība, kas laukos nav viegli pieejama; kā tiek izmantotas iespējas samazināt izdevumus par pārtiku, mājokli u. c. lietas, kas arī liecina par specifisku lauku dzīvesveida pieredzi (Dzenovska 2012).

Tātad, veicinot cilvēka izvēles iespējas – arī mobilitāti, pārcelšanos uz citu, vēlamu dzīvesvietu –, iespējams, var veicināt aktīvāku cilvēka līdzdalību savas dzīves veidošanā. Pārcelšanās resursu piešķiršana ir viens no reģionālo attīstību veicinošiem faktoriem cilvēka dzīves kvalitātes aspektā, tāpēc par veiksmīgu ir uzskatāma Latvijas Republikas Labklājības ministrijas uzsāktā mobilitātes veicināšanas programma, kas paredz noteikta pabalsta piešķiršanu bezdarbniekiem, kuri ir gatavi pārcelties vai iesaistīties ikdienas mobilitātē saistībā ar darbu (NVA 2013). Tiesa, jāpievērš uzmanība, cik lielā mērā programma ir orientēta tikai uz finansiāla atbalsta sniegšanu un cik lielā mērā tā ir pasākumu kopums, kas vērsts uz cilvēka mobilitātes spējas veicināšanu (t. i., vai palīdz arī ar darba meklējumiem; vai ir fleksibla un ļauj izvēlēties, uz kuriem pārcelties, jo pabalsta summa ne vienmēr ir pietiekami liela, lai varētu atrast piemērotu mājokli; vai ir pieejams nepieciešamais atbalsts ģimenes locekļiem u. tml.).

Cilvēka vietas pieredzei ir nozīme teritoriālo attieksmju un teritoriālās rīcības (piemēram, migrācijas) veidošanā. Pārcelšanās vai palikšana ir komplekss lēmums, tā ir attiecību veidošana ar esošo un potenciālo dzīvesvietu. No pieredzes, kas veidojas, dzīvojot noteikta tipa dzīvesvietā (laukos, pilsētā, lielas pilsētas tuvumā u. tml.), izriet gan tas, ko cilvēks uzskata par vērtīgu un ko dzīvesvietas maiņas gadījumā vēlētos saglabāt savā dzīves vidē, gan dzīvesvietai raksturīgās nevēlamās iezīmes, kuras ar pārcelšanos cilvēks gribētu mainīt. Jebkurā gadījumā

cilvēkiem būtiska ir ģimene un mājoklis; darbs un karjera svarīgi tikai divām piektdaļām strādājošo (39 % un 38 %). Tādā kontekstā būtu rūpīgi jāpārdomā, kā šis Labklājības ministrijas visādā ziņā atbalstāmais priekšlikums par reģionālās mobilitātes veicināšanu tiek realizēts. Ja vēlas vidi laukos padarīt pievilcīgu, protams, ir nepieciešamas darbavietas, bet tās ir jāpiedāvā sasniedzamā attālumā no dzīvesvietas un komplektā ar dažādiem pakalpojumiem, tostarp transportu, izglītību, medicīnu.

Atšķirīgas iespējas un dzīves kvalitāte dažādām cilvēku grupām dažādās vietās: darba un pakalpojumu pieejamība

Analizējot piederības vietai funkcionālās piesaistes elementus, tika izmantots vietas iespēju struktūras jēdziens – vietas spēja nodrošināt piemērotu dzīves vidi, t. i., dažādu pakalpojumu izmantošanas iespējas un ierobežojumi un ar to saistītā ikdienas mobilitāte, sekas, kādas dažādu pakalpojumu pieejamībā un dzīves kvalitātes ziņā šīs iespējas un ierobežojumi atstāj (Lāce & Zobena 2012). Empīriski tika analizēti 2011. gada PTA/NI aptaujas dati, īpašu uzmanību pievēršot lauku un mazpilsētu iedzīvotāju vērtējumam par pakalpojumu izmantošanu.⁸

Piederība vietai dažādiem cilvēkiem, kas dzīvo vienā dzīvesvietā, veidojas uz atšķirīgu elementu pamata, tā saistīta ar cilvēka vajadzībām (dzīvesveidu) un vērtībām (dzīvesstilu). Līdzīgi arī dzīves kvalitātes vērtējumu lielā mērā veido vietas iespēju struktūras atbilstība cilvēka vajadzībām. Dažādu iespēju telpiskajam izvietojumam ir būtiska nozīme līdzvērtīgu iespēju un dzīves kvalitātes nodrošināšanā dažādām iedzīvotāju grupām – to veido gan ceļu kvalitāte, attālums un ceļā pavadāmais laiks, sabiedriskā transporta pieejamība (laika un izmaksu ziņā), lai sasniegtu darba, izglītības, sociālo u. tml. pakalpojumu vietas.

Lai piekļūtu pakalpojumiem, svarīgas ir ikdienas mobilitātes iespējas, taču mobilitātei ir nepieciešami nozīmīgi materiālie un sociālie resursi – transporta infrastruktūra, pieejams personiskais transporta līdzeklis vai sabiedriskais transports, kā arī spēja un motivācija kaut kur doties (Kaufmann, Bergman, & Joye 2004; Urry 2007). Ikdienas mobilitātes iespējas vai to trūkums ir cieši saistīts ar sociālās atstumtības risku – cilvēku spēja iesaistīties ikdienas mobilitātē,

⁸ 2011. gadā veiktās iedzīvotāju aptaujas “Vieta, rīcībspēja, migrācija” dati, kurā kopumā tika aptaujāti 1009 Latvijas iedzīvotāji. Šī pētījuma mērķiem tiek izmantota 344 aptaujāto lauku iedzīvotāju izlases apakškopa. Lai iegūtu empīrisku priekšstatu par ar darbu, mācībām un pakalpojumu patēriņu saistītajiem ikdienas mobilitātes telpas modeļiem, tika mērīts izmantoto pakalpojumu grozs un pakalpojumu ģeogrāfiskā izkļiede attiecībā pret dzīvesvietu. Jautājums “Kur Jūs pēdējo 12 mēnešu laikā parasti esat izmantojis dažādus pakalpojumus?” respondentiem aptaujā tika uzdots par šādiem pakalpojumiem un iespējām: iepirkšanās, bankas pakalpojumi, medicīnas pakalpojumi, izglītības un tālākizglītības iespējas, kultūras, izklaides un sporta pasākumu apmeklēšanas iespējas, ikdienas pakalpojumu (kafejnīcas, friziera u. tml.) izmantošanas iespējas, aktīvās atpūtas (pārgājieni, izbraukumi) iespējas – kopā septiņi ikdienā bieži izmantoti un nepieciešami pakalpojumi vai iespējas. Detalizētāk par analīzes metodoloģiju sk. rakstu (Lāce & Zobena 2012).

piemēram, saistībā ar darbu, vēlamo pakalpojumu saņemšanu, sociālo kontaktu uzturēšanu, ir atkarīga no mērojamā attāluma, transporta infrastruktūras un cilvēka rīcībā esošajiem finansiālajiem resursiem (Schönfelder & Axhausen 2003), tātad mobilitāte kā resurss nav visiem vienlīdz pieejama, un tas var būt sociālo nevienlīdzību pastiprinošs aspekts (Bergmann & Sager 2008; Cloke, Milbourn, & Chris 1997). Citiem vārdiem sakot, dažādi cilvēki (ar atšķirīgiem ienākumiem un viņu rīcībā esošiem teritoriālās mobilitātes resursiem) izmanto dažādus pakalpojumus – viena un tā pati vieta dažādiem cilvēkiem ir atšķirīgs resurss. Piemēram, vietā, kur nav pieejama skola vai no kurienes pie ģimenes ārsta jābrauc uz tuvāko pilsētu, uz kuru nokļūt ar sabiedrisko transportu ir sarežģīti vai pat neiespējami, dažādu pakalpojumu izmantošanu lielā mērā nosaka tas, vai cilvēkam ir vai nav personiskais auto.

Latvijā ikdienas mobilitāte saistībā ar darbu laukos ir salīdzinoši zemāka nekā pilsētās – divas trešdaļas respondentu laukos (62 %) strādā dzīvesvietā, t. i., pilsētā vai pagastā, kurā atrodas viņu dzīvesvieta. Salīdzinoši citās pilsētās (izņemot Rīgu, kur dzīvesvietā strādā gandrīz visi aptaujātie) dzīvesvietā strādā 82 % cilvēku. Tāpat 25 % lauku iedzīvotāju visus aptaujā nosauktos pakalpojumus ir saņēmuši vienā vietā – lauku iedzīvotājiem salīdzinājumā ar Rīgas un citu pilsētu iedzīvotājiem ir vismazāk dažādības iespēju. Starp aktīvāk izmantotajiem pakalpojumiem minēta iepirkšanās, banku u. c. ikdienas pakalpojumi, kas samērā bieži ir sasniedzami dzīvesvietā vai novada teritorijā. Tiesa, šajā gadījumā ir jāņem vērā novada lielums, attālumi un sabiedriskā transporta nodrošinājums tā teritorijā (Lāce & Zobena 2012).

Pastāv liela nevienlīdzība lauku iedzīvotāju vidū pakalpojumu izmantošanas daudzveidības un teritoriālās izkļiedes ziņā. Sociālo un demogrāfisko atšķirību analīze un dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipoloģizācija liecina, ka daudzveidīgākus pakalpojumus un iespējas izmanto gados jaunāki cilvēki, nodarbinātie, cilvēki ar augstāko izglītību; ar vidēji augstiem (161–220 lati) un augstiem ienākumiem (221 lats un vairāk), kā arī tie, kuriem pašiem vai kādam ģimenes loceklim īpašumā vai lietošanā ir auto. Savukārt gados vecāki iedzīvotāji ar zemākiem ienākumiem uz vienu māsasaimniecības locekli, kā arī ar ierobežotām mobilitātes iespējām pēdējo 12 mēnešu laikā ir izmantojuši vienvērtīgākus pakalpojumus un arī tos – dzīvesvietā. Šādu iedzīvotāju īpatsvars lauku un mazpilsētu iedzīvotāju vidū saskaņā ar pētījuma datiem ir 15 % (Lāce & Zobena 2012).

Tas liecina, ka vietās ar ierobežotu iespēju struktūru cilvēkiem nav vienlīdz pieejamas tās iespējas un pakalpojumi, kas vietās (tostarp – lielu pilsētu tuvumā) ar attīstītu sabiedriskā transporta sistēmu. Lauku iedzīvotāji, kuriem ir mobilitātes iespējas, cilvēki ar augstākiem ienākumiem, kam pieder vai ir pieejami transporta līdzekļi un ir prasme tos vadīt, kam ir nepieciešamība ikdienā pārvietoties darba vajadzībām, ir labākā pozīcijā nekā tie, kuriem šādu resursu nav.

Tas faktiski ļauj runāt par nevienlīdzību dzīves kvalitātes ziņā un telpisko aspektu – dažādu vietas dimensiju (atrašanās, objektīvo un uztverto attālumu; pakalpojumu infrastruktūras izkļiedes) – nozīmi šīs nevienlīdzības uzturēšanā

vai pat padziļināšanā starp vietām un to iedzīvotājiem. Sociālās nevienlīdzības telpiskos aspektus pastiprina arī demogrāfiskie procesi – faktiski veidojas zināms apburtais loks – iedzīvotāju trūkuma dēļ pakalpojumi koncentrējas un telpiski attālinās, kas savukārt veicina vēl lielāku iedzīvotāju skaita samazinājumu.

Arī politikas instrumentu mēģinājumi izlīdzināt dzīves kvalitātes atšķirības dažādās teritorijās Latvijā nereti tiek vērtēti kritiski. Mēģinājums ar reģionālās attīstības instrumentu palīdzību mazināt dzīves kvalitātes vērtējuma atšķirības starp vietām un starp dažādām iedzīvotāju grupām vienā un tajā pašā vietā ir, piemēram, Lauku attīstības programmas (LAP) 4. ass – LEADER⁹ pieejas īstenošana. Tomēr programmas īstenošanas vidustērmiņa novērtējums (veikts 2010./2011. gadā) liecina, ka līdz šim vietās, kur teritorijas attīstības indekss (TAI)¹⁰ pēc 2006. gada datiem ir bijis salīdzinoši zemāks vai kur tas ir bijis salīdzinoši augstāks, LAP pasākumi jūtamas izmaiņas iedzīvotāju uztvertajā dzīves kvalitātē nav radījuši – pozitīvs dzīves kvalitātes izmaiņu vērtējums dzīves kvalitātē faktiski nav jūtams (LVAEI 2011). Tas liek domāt par to, ka pašreizējie teritoriālo atšķirību izlīdzināšanas instrumenti, iespējams, nav pietiekami efektīvi un būtu nepieciešams domāt par alternatīvām, lai mazinātu nevienlīdzības telpiskos aspektus.

Tomēr, arī domājot par pakalpojumu koncentrāciju kā risinājumu, jāņem vērā, ka, attālinoties no dzīvesvietas, dažādu teritoriju izmantošanas intensitāte lauku iedzīvotāju vidū samazinās, lai arī atšķirības ir nelielas. Tātad, jo tālāk¹¹ kāds pakalpojums vai iespēja atrodas no respondenta dzīvesvietas, jo grūtāk tas ir sasniedzams un izmantojams (Lāce & Zobena 2012). Līdz ar to, domājot par pakalpojumu koncentrēšanu, vienlaikus jādomā par efektīvu, elastīgu un pašreizējai sociālajai un demogrāfiskajai lauku vides apdzīvotībai piemērotu sabiedriskā (vai cita veida) transporta tīklu. Pašlaik alternatīva sabiedriskajam transportam ir, piemēram, iespēja izmantot pašvaldības īpašumā esošus transporta līdzekļus (autobusus, mikroautobusus), lai nogādātu iedzīvotājus kādā vietā ar mērķi saņemt noteiktus (veselības aprūpes, izglītības, kultūras u. tml.) pakalpojumus kādā attālākā un ar sabiedrisko transportu nepietiekami ērti sasniedzamā vietā (par līdzīgu risinājumu Itālijas kalnu apvidos ir rakstijis arī, piemēram, Osti 2010). Tāpat vērts domāt par to, kā attīstīt dažādus IT pakalpojumus, kā arī attālinātos pakalpojumus.

Tādējādi aplūkoto pētījumu rezultāti ļauj secināt, ka vieta, jo īpaši tās materiālās infrastruktūras dimensija, līdz šim nav attīstījusies atbilstoši teritoriālo

⁹ LEADER akcentē iedzīvotāju iesaistīšanos, līdzdalību savas dzīves kvalitātes uzlabošanā, īpaši dažādu sociāli atstumto grupu un jauniešu iesaistīšanu vietas attīstības plānošanā.

¹⁰ Teritorijas attīstības indekss, kas raksturo teritorijas relatīvo pozicionējumu pēc dažādiem, galvenokārt ekonomiskiem un demogrāfiskiem, attīstības rādītājiem.

¹¹ Šajā gadījumā domāts attālums administratīvi teritoriālā dalījuma kontekstā, analizējot līmeni “cita vieta – pilsēta vai pagasts – novada teritorijā”, bet faktiski, datus interpretējot, jāņem vērā atšķirīgie novadu izmēri, t. i., dažos novados tas var būt blakus esošs pagasts vai mazpilsēta, bet citos, piemēram, novados, kas aptver visa bijušā rajona teritoriju, – fiziski kilometros daudz attālāka teritorija.

atšķirību izlīdzināšanas politikas mērķim – nodrošināt cilvēkiem līdzvērtīgu dzīves kvalitāti neatkarīgi no dzīvesvietas. Pakalpojumi, iespējas un dzīves kvalitāte atšķiras laukos un pilsētās; atšķiras cilvēkiem, kuriem ir individuālās pārvietošanās līdzekļi un finanses, un tiem, kuriem tādu nav. Tātad viens no elementiem, uz ko būtu jākoncentrējas, ir nevis dažādi infrastruktūras objekti katrā vietā, bet gan dažādu pakalpojumu sasniedzamības veicināšana – transporta infrastruktūra un demogrāfiskajai situācijai un iedzīvotāju vajadzībām atbilstoši individuālā un sabiedriskā transporta risinājumi.

Secinājumi

Telpas sociālie aspekti tiek konceptualizēti dažādu zinātņu disciplīnu un teorētisku tradīciju ietvaros. Ļoti bieži lietots ir vietas un telpas pretstatījums, bet sociālajās zinātnēs noderīgāks ir vietas dimensiju modelis, kas ļauj uz to skatīties kā uz relatīvi/objektīvi novietotu koordinātu sistēmas telpā, kā materiālās infrastruktūras un cilvēka piešķirto vērtību un nozīmju kompleksu.

Ar vietas jēdzienu cieši saistīts ir vietas piederības jēdziens, kas aptver ļoti plašu vietas un cilvēka mijiedarbības procesā veidotu nozīmju, vērtību, attieksmju un emociju spektru. Vietas piederība ietver gan emocionālos piederības aspektus, gan vietas iespēju struktūras vērtējumu atbilstoši dzīvesveidam un vērtībām. Iespēja izvēlēties dzīvesveidam un vērtībām atbilstošu dzīvesvietu ir saistīta ar augstāku apmierinātību ar dzīvi, tomēr empīriskie rezultāti liecina, ka faktiski šādas iespējas ir tikai nelielai iedzīvotāju daļai Latvijas laukos.

Vietas jēdziena teorētiska analīze sniedz būtisku piemesumu dažādu sociālu norišu analīzē. Šāds skatījums ļauj izvērstāk analizēt dažādu sociālu procesu – tostarp teritoriālās mobilitātes un sociālās nevienlīdzības – telpiskos aspektus. Aplūkotie empīriskie piemēri ļauj secināt, ka būtu vērts pārvērtēt politikas pasākumus teritoriālo atšķirību mazināšanai, koncentrējoties vairāk uz transporta infrastruktūras nozīmi līdzvērtīgas dzīves kvalitātes nodrošināšanā. Viens no risinājumiem ir reģionālās mobilitātes veicināšana.

7.2. NACIONĀLĀ UN VIETAS IDENTITĀTE: LAUKU KOPIENU RĪCĪSPĒJAS FAKTORI

7.2. NATIONAL AND LOCATION-SPECIFIC IDENTITY: CAPABILITY FACTORS OF RURAL COMMUNITIES

Šajā rakstā autoru mērķis ir aplūkot nacionālās identitātes realizāciju sociālo aģentu rīcībā reģionālā mērogā, īpaši uzmanību pievēršot lauku kopienu rīcībspējas faktoriem. Identitāte realizējas rīcībā, līdz ar to reģionālās attīstības kontekstā nozīmīga ir saistība starp nacionālo identitāti un dažādu sociālo aģentu rīcībspēju. Svarīga nacionālās identitātes sastāvdaļa ir vietas (reģionālā) identitāte. Rīcībspēja ir sociālo aģentu (individu, kopienu, tādu institucionālu veidojumu kā pašvaldības u. c.) spēja izmantot sabiedrības piedāvātās sociālās darbības iespējas. Kopienu līmenī aģentu rīcībspēja un vietas identitāte ir cieši saistītas, jo, izjutot ciešākas piederības saites ar konkrētu novadu, pilsētu vai reģionu, aģents būs vairāk motivēts darboties ne tikai savās interesēs, bet arī kopienas labā, ieguldot gan savu laiku un zināšanas, gan citus resursus kopienai nozīmīgu mērķu sasniegšanā. Piemēram, lauku attīstībā plaši tiek izmantota LEADER pieeja,¹ kuras pamatā ir kopienas iniciatīvas un resursu izmantošana.

Vietas identitāte – nozīmīgs nacionālās identitātes elements

Vietas, reģionālā identitāte ir būtisks nacionālās identitātes komponents. Latvijas kontekstā jēdzienu “reģionālā identitāte” plaši attiecina gan uz kultūrvēsturiskajiem reģioniem (lietojot apzīmējumus, piemēram, kurzemnieks, latgalietis), gan vietas piederību vietējā mērogā kā piederību konkrētai apdzīvotai vietai, pilsētai, apkaimei (piebaldzēns, liepājnieks u. tml.). Par plānošanas reģioniem, daudzos gadījumos arī par administratīvi teritoriālās reformas (ATR) rezultātā izveidotajiem novadiem kā reģionālās identitātes objektu runāt ir grūtāk. Piemēram, Zemgales plānošanas reģions ietver kultūrvēsturiskās identitātes ziņā atšķirīgas teritorijas – tajā ietilpst gan latgaliskā Krustpils, gan vēsturiskā Sēlija, gan Zemgales līdzenums, savukārt Beverīnas novada nosaukums lielai daļai Latvijas iedzīvotāju neraisa nekādu nojausmu par tā atrašanās vietu un kultūrvēsturisko kontekstu. Iespējams, nebūs viegli atrast individuus, kas sevi dēvēs par beverīniešiem, savukārt Zemgales plānošanas reģionā varēs sastapt gan zemgaliešus, gan latgaliešus, gan sēļus, Leišmales iedzīvotājus utt. Vietas, reģionālā identitāte veidojas ilgākā laika posmā, tā saistīta gan ar praktisko darbību teritorijas (vietas) apgūvē, gan

---

¹ *Liaison entre actions de développement de l'économie rurale* (franču val.) – mērķtiecīga un koordinēta rīcība lauku ekonomikas attīstībai.

subjektīvo piederības izjūtu. Pārsvārā tiks lietots jēdziens “vietas identitāte”, ar to apzīmējot piederību dažāda mēroga reģioniem (vietām) – gan kultūrvēsturiskajiem reģioniem, gan indivīdu dzīvesvietām – konkrētām apdzīvotām vietām, kas veidojušās kultūrvēsturiski un kuru iedzīvotāji veido stabilu kopumu, tomēr norobežojoties no telpas piederības kā individuālās telpiskās praksēs balstīta fenomena aplūkošanas.²

Reģions plašākajā nozīmē ir gan specifiska kultūrvēsturiska vienība, gan specifiska sociāla vienība, tas var ietvert arī saimnieciskās organizācijas, vadības struktūras un sociālās infrastruktūras ķēžu sarežģītus savienojumus, kuri vēsturiski apvienojušies vai apvienoti (no augšas, administratīvi) konkrētā teritorijā. Reģionālā identitāte ir fenomens, kurš raksturo cilvēku attiecības ar konkrēta reģiona teritoriju, sociālo sistēmu un vēsturi, tā būtiski korelē ar cilvēku sociālās aktivitātes izpausmēm un tieši tādēļ pamatoti var tikt uzlūkota kā reģionu sociāli ekonomiskās un kultūras attīstības un plānošanas resurss. Vietas (reģiona) savdabīgo identitāti veido tādi savstarpēji saistīti faktori kā teritorija, reģiona simboliskā un sociālā telpa. Latvijā reģionālās attīstības kontekstā īpaša nozīme ir pilsētu un lauku mijiedarbībai. Sava loma ir arī reģionālajai pašapziņai (attiecības ar vietu, cilvēkiem, vēsturi, valodu, dialektu u. tml.).

Reģionālās identitātes un rīcībspējas analīze var būt nosacījums nozīmīga ekonomikas izaugsmes un ilgtspējīgas attīstības elementa mobilizācijai. Īpaši svarīgi ir izprast mūsdienu rīcībspējas izpausmes kultūrā, ekonomikā, uzņēmumu konkurētspējā un sadarbībā; reģionu rīcībspēju, institucionālos sadarbības mehānismus un jauno speciālistu un zinātnieku mobilitātes stratēģijas salīdzinošā perspektīvā.

Valsts ilgtspējīgai attīstībai reģionos ir jānodrošina gan reģionu konkurētspēja, gan attīstības ilgtspēja. Stratēģija “Eiropa 2020” paredz gudru, ilgtspējīgu un integrējošu izaugsmi, iezīmējot Eiropas Savienības (ES) attīstības virzienus nākamajai desmitgadei. Kā attīstības prioritātes stratēģijā noteikta gudra (*smart*) izaugsme – uz zināšanām un inovāciju balstītas ekonomikas attīstība, ilgtspējīga (*sustainable*) izaugsme – resursu ziņā efektīvākas, videi nekaitīgākas un konkurētspējīgākas ekonomikas veicināšana un sociāli integrējoša (*inclusive*) izaugsme – tādas ekonomikas veicināšana, kurā ir augsts nodarbinātības līmenis un kas nodrošina ekonomisko, sociālo un teritoriālo kohēziju (EK 2010: 5). Reģionu attīstības potenciālu veido nozīmīgi kapitāli un faktori – cilvēkkapitāls, dabas, sociālais un institucionālais kapitāls utt., ko var izmatot reģionu attīstības nodrošināšanai. Ir svarīgi izprast reģionālo inovāciju mehānismus – kā izmantot raksturīgo kultūras, vēsturisko, saimniecisko un ekoloģisko potenciālu jaunu attīstības iespēju veidošanā. Reģionu rīcībspējas nostiprināšanā ir svarīgi meklēt partnerību risinājumus, izmantot kultūras mantojumu reģionu zīmološanā – vietas identitātei šajos procesos ir būtiska nozīme.

Sociālo aģentu attiecības ar vietu ir grūti konceptualizējamas sociālajās zinātnēs, jo ietver daudzveidīgus un dažāda darbības mēroga un līmeņa komponentus.

² Sk. I. Lāces sagatavoto rakstu “Telpas sociālā izpratne un vietas piederība”.

Telpa–vieta–teritorija ietver sevī gan fizisko telpu kā pasīvu resursu kopumu, gan sociālo organizāciju un funkcionalitāti, kas ar to saistīta, gan arī subjektīvās piesaistes prakses. Identitāte realizējas rīcībā. Sociālo aģentu rīcību nosaka gan aģenta aktivitāte, gan arī iespējas, ko piedāvā vieta (cilvēkkapitāls, dabas, politiskais, kultūras un sociālais kapitāls utt.), savukārt bez aģenta aktivitātes vietas kapitāls netiek izmantots.

Sociālo aģentu (indivīdu, sociālo grupu, organizāciju, kopienu utt.) attiecības ar vietu ir ļoti daudzveidīgas – no indivīda emocionālas piesaistes vietai (bērnības atmiņas par vietu un cilvēkiem, konkrētām darbībām utt.) līdz funkcionālai telpas apguvei ikdienas darbībās (darba un iztikas līdzekļu ieguves vieta, dažādu pakalpojumu saņemšana, nekustamais īpašums, individuāli un kolektīvi izmantojami dabas resursi utt.), iesaistei dažādās kopienās un organizācijās, kā arī funkcionālas saites telpiski tuvākās (pagastā, novadā) vai tālākās (reģionā, valsts, plašāka reģiona vai pat globālā mērogā) vietās, saites ar citiem sociālajiem aģentiem (ne tikai fiziskajā, ģeogrāfiskajā, bet arī virtuālajā telpā). Tā ir gan fiziskā telpa kā resursu kopums, gan sociālā organizācija un ar to saistītā funkcionalitāte, gan arī subjektīvās piesaistes prakses. Individuālā līmenī cilvēka un vietas piesaistes prakses, saites, kas saista cilvēku un vietu, ir ļoti atšķirīgas. Detalizēti šos fenomenus I. Lāce analizējusi iepriekšējā rakstā.

Attiecības starp identitāti, vietu un rīcībspēju

Vietas identitātes un rīcībspējas attiecību analīze liek atgriezties pie Marka Granovetera (*Mark Granovetter*) tēzes par jebkuras sociālās uzvedības iesakņotību starppersonisko attiecību tīklos (Granovetter 1985: 504). Rīcībspēju ir praktiski neiespējami nodalīt no kopienas un vietas, kurai šī kopiena piesaistīta, un darbības vides, kurā veidojas tās (darbības) nosacījumi un kurā tā realizējas. Tieši tāpat rīcībspēja ir tieši saistīta ar identitāti – atbildi uz jautājumiem, kas es esmu, kas mēs esam un kam (kurai kopienai, vietai) es esmu piederīgs. Citiem vārdiem – rīcībspēju nevar nodalīt no identitātes, tā var būt tiešs vai netiešs ierobežojums vai, tieši otrādi, iespēja sociālo subjektu darbībai. Attiecības starp identitāti, vietu un rīcībspēju var interpretēt kā savstarpējas mijiedarbības attiecības. Rīcībspēja realizējas dažādās sociālās dzīves dimensijās un sociālās struktūras līmeņos, katrā no tiem ir savi nozīmīgākie aģenti (sk. 1. tabulu).

Sociālais kapitāls – sociālās struktūras īpašības, ko veido sociālo attiecību tīkli, kopienas vērtības un prakses modeļi, – lēni veidojas, bet ir ātri zaudējams, piemēram, emigrācijas rezultātā. Pametot vietu, nozīmi zaudē vietējās prakses un zināšanas, pamazām sairst sociālie tīkli (kontakti ar bijušajiem kaimiņiem, radniekiem maina kvalitāti, savukārt jaunajā vietā sociālie tīkli veidojas lēni – imigranti zaudē iepriekšējo sociālo kapitālu). Cilvēkiem aizbraucot, vietai zaudējot cilvēkkapitālu (iedzīvotāju novecošanās, dzimstības kritums, emigrācija), tā zaudē arī sociālo kapitālu un līdz ar to arī attīstības iespējas.

Sociālais kapitāls neviennozīmīgi ietekmē vietas attīstību – tas var gan sek-
mēt resursu mobilizāciju un inovatīvu skatījumu uz vietu, gan arī kavēt ar inerci,
aizspriedumiem utt.

1. tabula. *Rīcībspējas dimensijas un aģenti. Avots: autoru pētījums VPP “Nacionālā
identitāte” projektā “Nacionālā identitāte un rīcībspēja”*

Dimensijas/ aģenti	Makrolīmenis	Mezolīmenis	Mikrolīmenis
Ekonomika	ES nostādnes, valsts reģionālā politika, ekonomiskās attīstības politika, valsts institūcijas, nacionālais darba tirgus u. c.	Pašvaldības, valsts aģentūras reģionā/ novadā, darba devēji, darba ņēmēji u. c.	Indivīdi, uzņēmēji, sadarbības tīkli u. c.
Politika	ES, valsts, politiskās partijas u. c.	Pašvaldības, valsts aģentūras reģionā/ novadā, politiskās partijas, NVO u. c.	NVO, kopienas, indivīdi u. c.
Sociālā dimensija	ES, valsts sociālā, integrācijas politika, valsts institūcijas u. c.	Pašvaldības, valsts aģentūras reģionā/ novadā u. c.	NVO, kopienas, indivīdi u. c.
Kultūra/ garīgā dzīve	ES, valsts kultūras, izglītības, reliģijas politika, valsts institūcijas u. c.	Pašvaldības, valsts aģentūras reģionā/ novadā u. c.	NVO, kopienas, reliģiskās organizācijas, indivīdi u. c.

Vietējā kopiena pati bieži vien nenovērtē tās sociālā un kultūras kapitāla ba-
gātības, kas konkrētajā vietā radušās paudžu paudzēs, svaigs skats no malas
ļauj atrast inovatīvu pielietojumu senču krātajām vērtībām, ļaujot tām uzmirdzēt
jaunā krāšņumā un īpašā kvalitātē iesaistīties globālajos tīklos, realizējot ES teri-
torialās attīstības vīzijas (piemēram, programma ESPON 2013³) par nomaļiem,
atpalikušiem lauku nostūriem, kas pārtop aprītē iesaistītās, viegli sasniedzamās,
gudrās lauku teritorijās.

Jaunu, inovatīvu ideju attīstību var bremsēt kopienas saliedēta pretestība, kuras
pamatā ir tradicionālas vērtības un aizspriedumi pret jebkurām pārmaiņām. Tajā
pašā laikā ne jebkuras jaunas idejas ir apsveicamas. Skats no malas, no ārpusē
var būt arī skarbi pragmatisks, un ienācēju plāni par vietas kapitāla izmantošanu
var izpostīt vietas unikālo vērtību, ko apzinās vietējā kopiena.

³ ESPON (*European Observation Network for Territorial Development and Cohesion*) ir Eiropas
teritoriālās attīstības un kohēzijas novērošanas tīkls, kurš izveidots 2002. gadā un radīts, lai at-
balstītu politikas attīstību un veidotu Eiropas zinātnisko sabiedrību teritoriālās attīstības jomā.
Programmu “ESPON 2013” laika periodam no 2007. līdz 2013. gadam Eiropas Komisija pieņēma
2007. gadā.

Lauku kopiena kā nozīmīgs sociālais aģents

Tradicionāli sociālajās zinātnēs pieņemts uzskatīt, ka lauku teritorijās cilvēki ir emocionāli tuvāki, kā arī atkarīgāki cits no cita, pieejamiem resursiem un pakalpojumiem, viņi realizē ciešākas sociālās kontroles mehānismus, veidojot savdabīgas sociālas sistēmas kā kopienas, kas orientētas uz vietējo iedzīvotāju vajadzību apmierināšanu. Līdz ar to katrai kopienai ir noteikts dabas, kultūras, sociālo un ekonomisko resursu kopums. Vēsturiski gan Latvijas lauku ainavā, gan cilvēku dzīves uztverē iesakņojies “viensētas princips” – būt pašam par sevi, noteikt un uzturēt robežas starp “mēs” un “viņi”; būt neatkarīgam lēmumu pieņemšanā un savā darbībā. Bet tas neizslēdz kooperāciju, sadarbības iespējas un prakses. Vietas identitāte un piederības izjūta vietai gan kā teritorijai (pagastam, novadam, pilsētai, reģionam), gan tās cilvēkiem (kopienai) ir svarīgi rīcībspējas aspekti, kas ietekmē cilvēku lēmumu palikt vai nepalikt (vai atgriezties) laukos, iesaistīties kopienas dzīvē, ieguldīt savu laiku un citus resursus vietējā attīstībā, veidot ciešākas sociālās saites ar apkaimes iedzīvotājiem. Īpaši aktuāli tas ir mūsdienās, kad joprojām būtiski mainās lauku iedzīvotāju sociāli demogrāfiskā struktūra migrācijas procesu ietekmē (dabiskā kustība, jauniešu un ģimeņu emigrācija, nodarbinātības struktūra), novērojama depopulācija, novadu nelīdzsvarota attīstība. Kopienas rīcībspēju ietekmē arī tas, cik spēcīgas ir vietējās tradīcijas un vai tās tiek uzturētas, kā tiek pieņemti ienācēji un kā paši ienācēji sevi reprezentē. Identificēšanās ar dzīvesvietu ir saistīta arī ar lokālpatriotismu un lepnumu par savu novadu, pilsētu, reģionu. Cilvēkiem, kuri ir ienācēji, vismaz sākotnēji tā var nebūt.

Kopienas rīcībspēja raksturo kopienas prasmes un spējas mobilizēt tās rīcībā esošos resursus, identificēt iespējas, aktīvi un mērķtiecīgi rīkoties, lai realizētu kopienas mērķus. To ietekmē kopienas spēja pašorganizēties. Kopienas rīcībspēja pētījumos tiek analizēta saistībā ar kopienas spēju risināt dažādas sociāli ekonomiskas problēmas (nabadzība, bezdarbs, sociālā atstumtība, sociālo grupu marginalizācija) (sk., piemēram, Narayana 2005; Alsop et al, 2006). Pasaulē un arī Eiropas valstīs nabadzīgākajos reģionos tiek izstrādātas un realizētas dažādas kopienu kapacitātes stiprināšanas programmas, taču autori (piemēram, Narayana 2005; Alsop et al, 2006) uzsver, ka kopienu stiprināšana un to rīcībspējas veicināšana kļūst aizvien nozīmīgāka arī attīstītākās valstīs un turīgākos reģionos.

Domājot par reģionu un lauku attīstību, jāpiemin endogēnās un neoendogēnās attīstības modeļi. Kā atzīmē Emilio Galdeano-Gomess (*Emilio Galdeano-Gómez*) ar līdzautoriem, endogēnā pieeja pretēji eksogēnajam attīstības modelim paredz attīstīt diversificētu ekonomiku, kurā lauki nenozīmē vienīgi lauksaimniecisko ražošanu, tikai vidi, kur tiek ražotas preces pilsētu vajadzībām, bet jaunus dzīves stilus, ņemot vērā vietējo teritoriju specifiku un lielāku kopienu iesaisti lēmumu pieņemšanā (Galdeano-Gómez et al. 2011). Līdz ar to kopiena kļūst aizvien nozīmīgāks rīcības aģents, ko respektē arī politikas veidotāji, paredzot atbalsta instrumentus kopienu projektiem un iniciatīvām. Kopienu aktivitātes iegūst arī institucionalizētas formas, piemēram, tiek dibināti kopienu fondi, kas atbalsta

dažādas lokālas iniciatīvas (piemēram, Latvijas Kopienu iniciatīvu fonds) un palīdz tās realizēt. Endogēnais attīstības modelis vairāk uzsver *bottom-up* pieeju, akcentējot orientēšanos uz vietējo resursu izmantošanu, vietējām iniciatīvām un kompetenci, bet neoendogēnā pieeja paredz sabalansēt ārēji determinētu attīstības scenāriju ietekmi un iespēju izmantošanu ar lokālajām interesēm un resursiem. Tas nozīmē, ka vietas unikalitāte un identitāte tiek novērtētas kā vērtības pašas par sevi, konkrētajai vietai piedodot savdabīgu pievienoto vērtību gan kultūrvēsturiskā, gan sociāli ekonomiskā aspektā. Tomēr jāsaprot, ka katrs pagasts, novads vai pilsēta iekļaujas plašākā teritorijā (lielākā reģionā, valstī), kam arī ir sava identitāte un kas veido savu attīstības vīziju, līdz ar to plašāku interešu sabalansēšana ar lokālām iniciatīvām ir loģiska un neizbēgama.

Viena no mūsdienu lauku attīstības problēmām ir teritoriju un grupu nespēja iesaistīties ekonomiskās aktivitātēs. Kaut arī politikas veidotāji un attīstības programmas piedāvā vairākus instrumentus un iespējas vietējo iniciatīvu atbalstam, lauku kopienām bieži trūkst kapacitātes to izmantošanā. Nesenie pētījumi Latvijā liecina par vairākiem aspektiem, kas apstiprina šo tēzi (piemēram, LVAEI 2011; Kārklīņa 2012; Cimdiņa & Raubiško 2012).

Lielu lauku iedzīvotāju un lauksaimniecisko ražotāju grupu veido tās lauku saimniecības, kas ražo galvenokārt pašu patēriņam: "Patlaban īpaši aktuāla kļūst mazo un vidējo saimniecību izaugsmes rosināšana, jo tieši tās ir lauku apdzīvotības un sociāli ekonomiskās vides pamats. Lai rosinātu ekonomiskās aktivitātes laukos, atbalstu lielajām saimniecībām lietderīgi saistīt ar darbavietu radīšanu, kooperācijas veicināšanu ar mazajām saimniecībām un ar citiem nosacījumiem. Pilnvērtīgai lauku izaugsmei ir nepieciešama kompleksa pieeja ar daudzu ministriju iesaisti." (Vēvers 2013)

Šis pētījums ļauj secināt, ka arī mazās saimniecības ir ekonomiski efektīvas, tomēr to ražošanas apjomi ir nepietiekami pilnvērtīgai pamatlīdzekļu atjaunošanai, ražošanas paplašināšanai, šīs saimniecības nevar kļūt par pilnvērtīgiem tirgus dalībniekiem, tāpēc tām nepieciešams pastiprināts atbalsts. Papildu sociālais ieguvums no mazajām un vidējām saimniecībām ir plašākas iespējas lietot videi draudzīgas metodes (kas lielražošanā ir apgrūtināši lielo apjomu dēļ), vairāk darbavietu, lielāka sociālā nozīme (apdzīvotība utt.), kā arī kopumā videi draudzīgāka saimniekošana. Mazo un vidējo uz pašapgādi orientēto saimniecību sociālo nozīmi lauku telpas attīstībā akcentē arī Agneses Cimdiņas un Ievas Raubiško pētījums "Cilvēks un darbs Latvijas laukos: sociālantropoloģisks skatījums" (Cimdiņa & Raubiško 2012). "Pēdējo gadu demogrāfisko procesu analīze liecina, ka saglabājas tendence samazināties iedzīvotāju skaitam lauku teritorijās. Visos Latvijas novados, izņemot Pierīgu, iedzīvotāju skaita samazinājums piecu gadu laikā ir pat līdz 15 %." (Valsts lauku tīkls 2012: 4)

Lauku iedzīvotāji, īpaši gados jaunie, uzsākot studiju vai darba gaitas, dodas prom no laukiem uz pilsētām (visbiežāk – Rīgu) vai ārzemēm un reti atgriežas atpakaļ laukos. Lauku telpas attīstībai svarīgs ir jautājums par to, kā panākt, lai lauku teritorijas nekļūst mazāk apdzīvotas, lai saglabājas iedzīvotājiem pievilcīga

dzīves un darba vide. Lai sekmētu iedzīvotāju piesaisti lauku teritorijām, svarīgi ir nodrošināt jauno zemnieku atbalstu, veicināt saimniekošanu laukos un līdz ar to arī sabiedrības viedokļa maiņu par lauksaimniecību kā vecākās paaudzes nodarbošanos.

Pētot zemnieku paaudžu pēctecību gaļas liellopu saimniecībās Latvijā, savā maģistra darbā LU socioloģijas maģistra studiju programmā Dace Likanse secina: “Dažādu paaudžu atšķirīgās dzīves un darba pieredzes lielā mērā novedušas arī pie nozares pārstrukturizācijas un jaunā zemnieka lomas izmaiņām. Jaunākās paaudzes zemnieku saimniekošanas modelis ir atšķirīgs no vecākās paaudzes modeļa, jaunākā paaudze lauksaimniecību uztver kā uzņēmējdarbību, kas savieno mūsdienīgas prasmes, izglītību un mantotas lauku un ģimenes vērtības. Jaunajiem zemniekiem ir uzņēmējdarbības virzienā vērsta domāšana, kas paredz mūsdienīgu un ekonomiski efektīvu saimniekošanu. Tādējādi var arī secināt, ka pēctecības rezultātā turpinātā vai pārstrukturētā saimniekošana galvenokārt vērsta uz peļņas interesēm, un paaudžu pēctecības modelis raksturojams ne vairs kā patriarhāli pēctecīga paaudžu saimniekošana ražošanas jomā, bet kā kapitālistisks modelis, kas vērsts uz privātkapitāla investīcijām un peļņas interesēm.” (Likanse 2013)

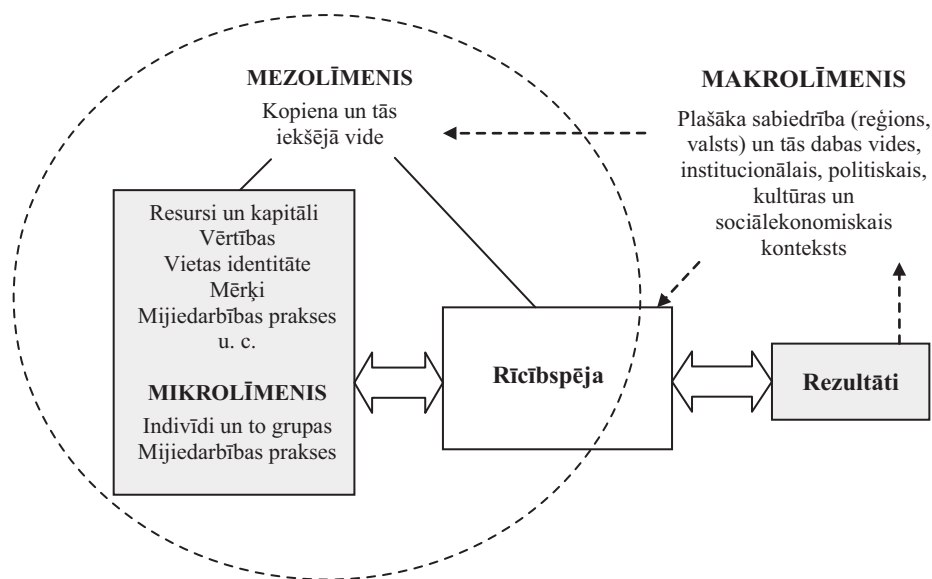
Atbalsts jaunām iniciatīvām sekmē gan saimniecību pārstrukturēšanu, gan jaunās paaudzes ienākšanu saimniecībās. Sekmīga paaudžu pēctecība nodrošina iepriekšējo paaudžu veidotā sociālā kapitāla saglabāšanu un jaunu attīstības iniciatīvu ienākšanu lauku teritorijās.

No iepriekš rakstītā par vietas identitātes saistību ar rīcībspēju izriet vairāki jautājumi, piemēram, kas veido lauku kopienas mūsdienu globalizētajā sabiedrībā un kas būs tie iedzīvotāji, kuri izmantos lauku attīstības politikas piedāvātos instrumentus? Vai viņi izjūt piederību vietējai sabiedrībai (kopienai) tādā mērā, lai būtu motivēti līdzdarboties kopīgās interesēs? Kādam kopienai jūtas piederīgi (ja jūtas piederīgi) laukos dzīvojošie cilvēki un kas veido viņu sociālos tīklus? Tā kā mūsdienu tehnoloģiju iespējas piedāvā cilvēkiem būt mobiliem un sociāli aktīviem, dzīvojot arī visai nomaļās vietās, tad nereti indivīdam apkaimē dzīvojošie cilvēki nav vitāli nepieciešami, jo indivīds savas sociālās un ekonomiskās vajadzības var apmierināt arī ārpus vietējās kopienas. Līdzīgi tas var būt arī blīvāk apdzīvotās un urbānās teritorijās. Tas savukārt mazina emocionālu un sociālu piesaisti dzīvesvietai.

Kopienas loma izpaužas mikro un mezo līmenī, jo, no vienas puses, tā nodrošina indivīdam mijiedarbības vidi un sociālo identitāti, bet, no otras puses, darbojas kā plašākas sociālās sistēmas elements starp mikro un makro līmeni (sk. 1. attēlu).

Kopienas rīcībspēja ietver aktīvu līdzdalību un kopienas locekļu savstarpēju mācīšanos. Praktiskā līmenī rīcībspēja cieši saistīta ar zināšanu pārnesi un radīšanu, pieredzes apmaiņu starp kopienas locekļiem vai starp kopienas un sociālajiem aģentiem no plašākas sabiedrības kā formālā, tā neformālā līmenī. Prakses kopienas teorija skaidro, kā šie procesi notiek, tāpēc šī teorija izmantota kopienas rīcībspējas analizē, lai parādītu, ka prakses kopienas uzskatāmas par rīcībspējas

izpausmes formām. Prakses kopienās notiek mācīšanās caur sociālu līdzdalību, tādējādi veidojas arī kopīga identitāte. Tātad prakses kopiena tiek definēta kā “indivīdu grupa, kas darbojas dažādās sabiedriskās aktivitātēs, gūstot pieredzi un ilgstoši radot savu kopīgo identitāti, iesaistoties un dodot ieguldījumu kopienu praksēs” (Wenger 2003; Paula & Zobena 2007: 75).

1. attēls. Kopiena un tās rīcībspēja. L. Paulas konstrukcija

Prakses kopienas atšķiras no interešu kopienas vai ģeogrāfiskās kopienas ar to, ka neviena no pēdējām nenorāda uz kopīgu praksi, kas cilvēkus vieno. Prakses kopiena tiek definēta trīs dimensijās: kopīga iniciatīva, ko definē un pastāvīgi izdiskutē vai pārformulē paši kopienas locekļi; savstarpēja iesaistīšanās, kas veido kopienu par sociālu vienību; laika gaitā radīts kopīgs repertuārs, kas ietver rutīnas, jūtas, artefaktus, savu kopienai raksturīgo valodu, stilu utt. (Wenger 2003). Iesaiste prakses kopienās notiek dažādos līmeņos atkarībā no tā, cik saistoša un nozīmīga indivīdam šķiet konkrētā iniciatīva un kāda ir viņa loma tās realizēšanā.

Kopienas iekšējās vides elementi (iespējas, resursi, vērtības, kapitāls u. c.) ietekmē arī kopienas rīcībspēju – spēju kopienas resursus un iespējas pārvērst reālos rezultātos. Prakses kopienas jeb partnerību kontekstā iniciatīvu grupas (parasti – biedrības, kas izstrādā un realizē projektus) apvieno vietējos cilvēkus un organizācijas (bieži vien novadu pašvaldības), kas darbojas saskaņā ar vietējās rīcības stratēģiju un tiecas uz rezultātu – projekta realizēšanu. Ārējā vide, piemēram, ekonomiskā situācija valstī vai Ministru kabineta noteikumi un likumdošana, var ietekmēt kopienas rīcībspēju, savukārt rezultātiem ir ietekme uz

ārējo vidi (piemēram, gan pozitīvi sasniegumi, gan neveiksmes var likt pārskatīt partnerību darbību regulējošās normas un atbalsta kārtību) un uz iniciatīvas grupu jeb prakses kopienu turpmāko darbību (piemēram, var motivēt un iedrošināt rakstīt un pieteikt jaunus projektus gan LEADER programmā, gan izmantot esošo pieredzi citu instrumentu piedāvāto iespēju apgūvē). Tāpat sasniegtie rezultāti vai to trūkums var likt pārskatīt vietējās rīcības stratēģiju, piemēram, izvirzot citas prioritātes vai precīzāk definējot rīcības plānu.

Lai identificētu faktoros, kas ietekmē lauku kopienu rīcībspēju, 2012. un 2013. gadā tika veiktas daļēji strukturētas intervijas ar Lauku atbalsta dienesta speciālistiem un kopienu pārstāvjiem Zemgales reģiona LEADER partnerībās. Viens no interviju mērķiem bija identificēt faktoros, kas ietekmē kopienu rīcībspēju, kā arī analizēt kopienu rīcībspēju, izmantojot prakses kopienu teoriju (Wenger 2003).

Lauku kopienu rīcībspējas faktori

Kopienas iesaiste lēmumu pieņemšanā. Saskaņā ar likumdošanu, izstrādājot un realizējot vietējās attīstības plānošanas dokumentus, ir jāņem vērā vietējo rīcības aģentu un kopienas viedoklis. Lai arī ir daudz labu piemēru, tomēr kopienas aģentu interese un iesaiste nereti ir formāla un nepietiekama. Intervijās tika atklāti vairāki cēloņi, piemēram, nelabvēlīgi sociāli ekonomiskie apstākļi laukos vai darba un regulāru ienākumu trūkums nemotivē individuālus uzņemties iniciatīvu un tērēt savu laiku kopienas interesēs, vietējie iedzīvotāji bieži ir skeptiski par savām iespējām reāli ietekmēt jebkādos lēmumus un to pamato ar vietējo autoritāšu viedokļa dominanci vai arī pozitīvas pieredzes trūkumu.

Cita problēma ir tāda, ka vietējie iedzīvotāji reizēm pārāk optimistiski vērtē iespējas realizēt dažādas iniciatīvas un piedāvā grūti realizējamas vai nerealizējamas idejas konkrētajā teritorijā. Nereti viņiem trūkst zināšanu un izpratnes par reālajām iespējām. Raksturīgi piemēri ir ierosinājumi piedāvāt pakalpojumus vai izveidot infrastruktūru, kuras uzturēšana ir pārāk dārga un neiespējama ar vietējās pašvaldības līdzekļiem. Tas rosina domāt, ka labākā prakse lēmumu pieņemšanā ir *bottom-up* un *top-down* pieeju apvienošana.

Kopienu iniciatīvas kā prakses kopienas. Par prakses kopienām tiek uzskatītas gan formālas, gan neformālas vietējo aģentu grupas, kuras ietver pārstāvjus no publiskā, privātā un nevalstiskā sektora un kurus saista kopīgas intereses (jeb prakse, runājot prakses kopienu teorijas autora Etjēna Vengera (*Etienne Wenger*) vārdiem (Wenger 2003)), pieredzes un zināšanu apmaiņa. LEADER partnerībās prakses kopienas vairāk identificējamas sociālajā un kultūras jomā, kur privātā biznesa pārstāvji ir visai maz pārstāvēti. Jāatzīst, ka iniciatīvu realizēšana bieži balstās uz dažu cilvēku pleciem, savukārt pārējo iesaiste ir salīdzinoši zema. Iniciatīvu struktūra un to realizēšanas process neliecina par lielu un ilgstošu vietējās sabiedrības iesaisti, tādēļ var secināt, ka tikai atsevišķos gadījumos partnerību ietvaros realizētās iniciatīvas var tikt uzskatītas par prakses kopienām.

Prakses kopienas bieži ir neformālas. Partnerību gadījumā tās veidojas, piemēram, kā pieredzes apmaiņas grupas starp tiem, kuriem ir pieredze projektu pieteikumu gatavošanā, un tiem, kuri to dara pirmo reizi vai kuri ir saskārušies ar līdzīgām problēmām.

Kopienu aktivitātes rīcībspējas dimensiju kontekstā. Kopienu iniciatīvu un aktivitāšu analīze partnerībās liecina, ka rīcībspējas sociālā un kultūras dimensija izpaužas spēcīgāk nekā ekonomiskā un politiskā dimensija, kaut arī reizēm tās ir savstarpēji cieši saistītas. Lauku attīstības politikas instrumenti, piemēram, LEADER, tiek izmantoti, lai risinātu vietējās sociālās problēmas, kuras adekvāti nerisina valsts vai pašvaldību institūcijas. Privātās struktūras kā uzņēmēji partnerību darbā iesaistās retāk: nereti atbaida formālās prasības un regulējumi, kas uzņēmējiem šķiet neizdevīgi. Ekonomiskā un politiskā rīcībspēja izpaužas tādos gadījumos, kad vietējie uzņēmēji veido viņu intereses pārstāvošas grupas (parasti kooperatīvus).

Lauku kopienu rīcībspēju ietekmējošie faktori. Kopienu rīcībspēju ietekmē gan iekšējie, gan ārējie faktori. Kopienu aktivitātes ietekmē sociāli demogrāfiskās pārmaiņas un procesi laukos (migrācija, depopulācija, bezdarbs, sociālās problēmas), iekšējie tīkli un struktūras, kopienas resursi (dabas, fiziskais, finanšu, cilvēkresursi), ārējās saites, institucionālā vide un politikas instrumentu formālās prasības. Vieni un tie paši faktori gan iedrošina, gan kavē iniciatīvu veidošanos. Piemēram, atbilstošas infrastruktūras neesība var tikt uzskatīta par būtisku trūkumu, kādēļ iniciatīvu nevar realizēt, taču citā gadījumā tas ir motivējošs apstāklis, lai vietējie iedzīvotāji šo infrastruktūru radītu paši. Formālu un neformālu viedokļu līderu klātbūtne arī ir būtisks faktors. Kad aktīvākie cilvēki pamet kopienas (pagastu, reģionu) un nav neviena, kas pārņemtu iniciatīvas vadīšanu, pastāv risks, ka jaunas aktivitātes neveidosies vai tiks pārtraukta esošo darbība. Citos gadījumos tādi cilvēki darbojas kā vilcējspēks un iedrošina apkaimes iedzīvotājus uzņemties iniciatīvu veidošanu un realizēšanu, kā rezultātā var izveidoties jaunas prakses kopienas.

Noslēdzot lauku kopienu rīcībspējas analīzi, jāsecina, ka vietas identitāte ir būtisks Latvijas nacionālās identitātes komponents arī 21. gadsimtā. Reģiona, vietas savdabīgo identitāti veido tādi savstarpēji saistīti faktori kā teritorija, reģiona simboliskā un sociālā telpa, savukārt sociālo aģentu rīcību nosaka gan aģenta aktivitāte, gan arī iespējas, ko piedāvā vieta (cilvēkkapitāls, dabas, politiskais, kultūras, sociālais kapitāls utt.), savukārt bez aģenta aktivitātes vietas kapitāls netiek izmantots. Attiecības starp identitāti, vietu un rīcībspēju var interpretēt kā savstarpējas mijiedarbības attiecības.

Vietējo iniciatīvu realizēšana iekustina procesus, kas ir svarīgi gan prakses kopienām, gan plašākai sabiedrībai, piemēram, tiek savstarpēji nodotas kodētās un nekodētās zināšanas, tiek stiprināta identitāte un piesaiste dzīvesvietai, cilvēki iedziļinās vietējās problēmās un kopīgi pārvalda vietējos resursus. Lauku partnerību darbībā sociālā un kultūras rīcībspējas dimensija izpaužas spilgtāk nekā ekonomiskā un politiskā dimensija, kaut arī reizēm tās ir savstarpēji cieši saistītas.

7.3. JAUNU IDENTITĀŠU KONSTRUĒŠANA RĪGAS PILSĒTVIDES RADOŠAJĀS Telpās

---

7.3. CONSTRUING NEW IDENTITIES IN THE CREATIVE SPACES OF RIGA'S URBAN ENVIRONMENT

Katra pilsēta ir unikāls fiziski, sociāli un kulturāli strukturēts veidojums. Fizisko telpu veido mājas, infrastruktūra, publiskās telpas. Sociālo telpu veido sociālā interakcija, sociālais kapitāls un tīkli, kā arī sociālie un politiskie notikumi. Savukārt kultūras telpa, kas arī būs šī raksta galvenais pētnieciskais objekts, tiek veidota ikdienas praksēs, kas tomēr nav tik ierastas un kurās nav iesaistīti visi cilvēki. Kultūra ir cilvēku izvēle, tā aizvien aktīvāk ieņem savu vietu gan pilsētas telpā, gan cilvēku ikdienā.

Jau vēsturiski ir izveidojusies prakse, ka pilsētā veidojas atsevišķa telpa, kvartāli, kuros gan dzīvo, gan darbojas mākslinieki un kur viņi tiekas ar cilvēkiem darba vai komunikācijas nolūkos. Tādi rajoni ir, piemēram, Soho kvartāls Ņujorkā, Monmartra Parīzē, dizaina apkaime Helsinkos. Mākslinieku kvartāli veidojušies kā telpiskas vienības, kurām ir savs ritms, atmosfēra un šarms. Bieži vien šīs teritorijas ir bijušas pamestas, līdz ar to šo nekustamo īpašumu tirgus vērtība bija zema. Tas piesaistīja māksliniekus, kuri apmetās tur uz dzīvi. Ar laiku mākslinieki šajās teritorijās izveidoja galerijas, veikaliņus un kafejnīcas, kas bija pieejamas un interesantas ne tikai viņiem pašiem, bet arī citiem – gan pilsētas iedzīvotājiem, gan tūristiem. Pilsētas iedzīvotājus un viesus šie kvartāli interesē to atšķirīgās, rutīnas nenoslogotās atmosfēras dēļ, tajos var ne tikai atpūsties, bet arī, piemēram, iepirkties un izglītoties.

Sākotnēji šādas telpas tika sauktas par mākslinieku kvartāliem, bet aptuveni pēdējos 10 gadus tiek runāts par radošajiem kvartāliem, tādējādi uzsverot arvien intensīvāko mākslinieku, radošo cilvēku un sabiedrības mijiedarbi. Un šie kvartāli, to radītā atmosfēra un cilvēciskā mijiedarbe veido ne tikai pašu mākslinieku, bet arī pilsētnieku jaunas prakses un jaunas identitātes.

Šajā rakstā tiks aplūkots, kā radošie kvartāli veicina jaunas rīdzinieku mijiedarbes, no kurām izriet jaunas identificēšanās prakses.

Radošums kā identitātes veidošanas mehānisms

Vēl 20. gadsimta 90. gados jēdziens “radošums” plašākā kontekstā tika saistīts ar kultūru, tās dažādām izpausmēm, neatpazīstot radošuma ekonomisko izdevīgumu. Tomēr līdz ar inovāciju kā mūsdienu attīstības dzinēj spēka nostabilizēšanos politiskajā un ekonomiskajā diskursā, arī jēdziens “radošums” ir kļuvis

par svarīgu atslēgas vārdu. Pirmkārt, radošums tiek interpretēts kā veiksmīgas uzņēmējdarbības nosacījums. Otrkārt, aizvien straujāk attīstās radošās industrijas, pieaug to ieguldījums gan lokālajās ekonomikās, gan globālajā ekonomikā. Personas, uzņēmumi, pilsētas, valstis un nācijas jau apzināti sāk sevi saukt par radošām, tādā veidā, iespējams, cenšoties akcentēt savas priekšrocības. Tiek veidots un akceptēts, kā to nosaucis Ričards Florida (*Richard Florida*), radošais etoss (*the creative ethos*; Florida 2002).

Piemēram, Lielbritānijā, kur radošuma un radošo industriju diskurss ir plaši attīstīts, radošās industrijas veido 6 % no kopējā valsts iekšzemes kopprodukta (IKP; tas ir viens no augstākajiem rādītājiem pasaulē un pats augstākais ES), nodarbinot aptuveni 2 miljonus cilvēku un veidojot 16 miljardu sterliņu mārciņu ikgadēju eksportu (CBI). ES dalībvalstīs kopumā radošās industrijas veido 3,3 % no kopējā IKP un tajās tiek nodarbināti aptuveni 3 % no visiem ES iedzīvotājiem jeb 6,7 miljoni cilvēku (EC 2012: 2). Tātad radošums ir kļuvis par nozīmīgu ekonomisku spēku un tiek saskatītas tā attīstības perspektīvas. Līdz ar to gan cilvēku, gan uzņēmumu, gan valstu, gan nāciju līmeņos identificēšanās ar radošumu notiek aizvien apzinātāk un mērķtiecīgāk.

Arī Baltijas valstīs, tostarp Latvijā, radošās industrijas ieņem arvien nozīmīgāku pozīciju gan ekonomikas, gan politikas, gan kultūras sfērās. Par to, piemēram, liecina 2006. gadā uzsāktā Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sadarbība radošo industriju attīstības jomā.

Kopumā Baltijas valstīs par radošajām industrijām sāka runāt ar jaunās tūkstošgades sākumu. Liela loma šeit bija Britu padomei (*The British Council*), kas darbojas daudzās pasaules valstīs. Pēc tam, kad Britu padome 2005. gadā prezentēja radošo industriju konceptu Baltijas valstu kultūras ministriem, radošo industriju jautājums tika iekļauts arī visu triju valstu kultūrpolitikā.

“Radošums” un “radošās industrijas” ir tie jēdzieni, kuriem ir plašas interpretācijas iespējas, līdz ar to literatūrā sastopamas daudzas un dažādas šo jēdzienu definīcijas. Tomēr ir vispārīgi atzīts, ka radošums “nav tikai iespēja radīt kaut ko jaunu, tā ir arī spēja izgudrot kaut ko no jauna, atsvaidzināt tradicionālās paradigmas, kas pat apvieno šķietami nesavienojamus faktus” (Reis 2008: 15).

Tajā pašā laikā, kā norāda Vašingtonas Urbānā institūta pētnieki, mākslas, kultūras, kā arī radošuma definīcijas ir atkarīgas no kultūras vērtībām, izvēlēm un ikdienas pieredzes, ar kurām saskaras kopiena un iesaistītās mērķa grupas (Jackson, Kabwasa-Green, & Herranz 2003).

Lai izprastu radošumu, jāņem vērā definīcija, kas lietota Latvijas Kultūras ministrijas izstrādātajās Valsts kultūrpolitikas vadlīnijās 2006.–2015. gadam “Nacionāla valsts”, saskaņā ar kuru radošums ir “iedzimta un izkopta indivīda īpašība/spēja radīt oriģinālas un jaunas nozīmes un tēlus. Radošā darbība palīdz atklāt jaunas iespējas un formas labākiem kopā dzīvošanas un darbības modeļiem, piemēroties jauniem apstākļiem un pārveidot esamību ar radošās iztēles un iniciatīvas palīdzību. Radošums attiecināms ne tikai uz jaunu mākslas priekšmetu vai

stilu radīšanu, bet uz problēmu risināšanu jebkurā iespējamā jomā” (LR Kultūras ministrija 2006: 25).

Savukārt radošās industrijas tiek definētas kā industrijas, kuru “pamats ir rodams individuālā radošumā, prasmēs un talantos un kurām ir potenciāls radīt bagātību un darbavietas, izmantojot un ģenerējot intelektuālo īpašumu” (Higgs, Cunningham, & Bakhshi 2008: 3).

Par radošajām industrijām var uzskatīt mākslu, kinematogrāfiju, teātri, arhitektūru, dizainu, informācijas tehnoloģijas (IT). Tātad var secināt, ka tās ir ar mākslu un kultūru saistītas nozares, kas rada reālu peļņu.

Ši raksta kontekstā nozīmīga ir abu jēdzienu – “radošums” un “radošās industrijas” – definēšana, jo radošums šajā pētījumā ir galvenais jēdziens, savukārt radošo industriju attīstība ir radošo telpu veidošanās pamatā. Kaut arī, kā tas iepriekš minēts, radošums ir kļuvis par atslēgas vārdu dažādās sfērās (ekonomikā, politikā, tehnoloģijās u. c.), tomēr radošās industrijas šajā pētījumā netiks aplūkotas kā ekonomiski izdevīgs sektors, galvenais pētniecības priekšmets tajā ir cilvēku identitātes veidošanās caur radošuma prizmu, radošums pilsētas telpā lielā mērā ienāk tieši ar radošajām industrijām, respektīvi, saistībā ar kultūru. Tāpēc kultūras kā galvenā ietvara identificēšana ir nozīmīga, lai izprastu, kā radošums var kļūt par identitātes veidošanas mehānismu.

Tā kā tekstā lietoti divi savstarpēji saistīti jēdzieni, ir nepieciešams tos nošķirt. Iepriekš tika definētas radošās industrijas, savukārt kultūru mēs interpretējam atbilstoši Stefana Dāla (*Stephan Dahl*) sniegtajam raksturojumam, saskaņā ar kuru kultūra ir atribūtu kopums, kas ir kolektīvi uzturēts. Šie atribūti ir valoda, simboli, vēsturiskā pieredze u. c. Turklāt to kopumam ir raksturīgs dinamisms un mainīšanās līdz ar laiku (Dahl 2002). Līdz ar to var secināt, ka jēdziens “kultūra” ietver radošās industrijas, jo apzīmē gan mākslas objektu (gleznas, tēlotājmākslas, stikla vai keramikas izstrādājumi u. c.), gan dažādu jaunu ikdienas prakšu (tehnoloģijas, kas maina cilvēku komunikācijas prakses, ekoloģiskais dzīvesveids u. c.) radīšanu. Tāpēc, runājot par identitātēm, kas tiek veidotas pilsētas radošajās telpās, ir jārunā par kultūras identitātēm.

Kultūras identitāti no dažādiem aspektiem pētījuši daudzi autori (Hall 1959; Gjerde 2004; Okazaki, David, & Abelman 2008; Osborne & Taylor 2010). Aplūkojot teorētiku piedāvātās kultūras identitātes definīcijas, var secināt, ka kultūras identitāte ir raksturojama kā “noteikta grupas komunikācijas sistēmas raksturīga pazīme, kas pamatojas uz kopīgi izmantotām nozīmēm, simboliem un idejām, kuras parādās konkrētās situācijās” (Corbu 2010: 126).

Tātad kultūras identitāte var tikt interpretēta kā noteikts cilvēku savstarpējas mijiedarbes modelis, kura veids ir atkarīgs no tā, kādai noteiktai kopienai pieder indivīdi, kuru mijiedarbe tiek novērota.

Tomēr mūsdienās robežas saplūst – valstu iedzīvotāji kļūst multikulturāli, liela daļa cilvēku papildus savai dzimtajai valodai zina vismaz vēl vienu valodu, internets padara sasniedzamu ikvienu objektu (vietu vai cilvēku). Arvien vairāk

sarūk kultūras atšķirības starp kopienām. Un tāpēc arī radošums mūsdienās ir nostiprinājies jaunā pozīcijā.

Tam visam pamatā ir atziņa, ka mūsdienu sabiedrība ir sasniegusi kvalitatīvi jaunu attīstības posmu. Daudzi pētnieki izstrādā teorijas par to, kā varētu optimāli iedalīt vēsturiskos posmus cilvēces attīstībā (Smith 1976; Bauman 1992; Castells 1996). Piemēram, igauņu un somu pētnieku kolektīvajā monogrāfijā par pakalpojumu dizainu (*service design*) ir runa par četriem vēsturiskiem cilvēces posmiem:

- aizvēsturi un agrāro sabiedrību (*Prehistory and agrarian society*);
- industriālo sabiedrību (*industrial society*);
- pakalpojumu sabiedrību (*service society*);
- visuresošu sabiedrību apvienojumā ar līdzdalības ekonomiku (*ubiquitous society combined with participatory economy*) (Kuosa & Westerlund 2012).

Šie autori uzskata, ka mūsdienu sabiedrība sasniegusi trešā posma noslēdzošo posmu un daļēji jau iegājusi ceturtajā.

Virtuālā telpa, kurai robežas nosaka vien dažī apstākļi (cenzūra (piemēram, Ķīna, Ziemeļkoreja), tehniskās iespējas (kalnu rajoni vai attālas lauku teritorijas) vai ekonomiskā situācija (jaunattīstības valstis vai citas teritorijas, kurām nav ekonomisko līdzekļu nepieciešamās infrastruktūras izveidei)), ir globāla, tā aptver praktiski visu pasauli. Tādējādi visi šie apstākļi ļauj cilvēkiem gan ietekmēt citu valstu aktivitātes (piemēram, indivīds no Latvijas var parakstīt Apvienotajā Karalistē izveidotu interneta petīciju ar uzsaukumu mainīt noteiktu situāciju Indijā (piemēram, dzīvnieku aizstāvības kontekstā)), gan pārņemt jaunas prakses un idejas no citām valstīm un kultūrām.

Tādā veidā indivīdam paveras jaunas un plašākas iespējas kombinēt identitāti veidojošos elementus, selektīvi izvēloties no dažādām kultūrām sev piemērotākos. Un šī citu kultūru un tautu praksi pārņemšana nosaka arī radošuma ietekmi uz identitātes veidošanos. Pirmkārt, radošums izpaužas pašā izvēles procesā – indivīds savu radošumu izrāda, veidojot noteiktu kultūras praksi un simbolu kompozīciju. Otrkārt, pats indivīda radošums tiek ietekmēts, jo tiek apgūtas jaunas radošuma izpausmes, iespējamās radošuma prakses un jauni mērķi, ko sasniegt.

Pēdējā laikā viena no globāli visizplatītākajām novitātēm, kas saistīta ar cilvēku radošumu, ir aktīvāka iesaistīšanās dažādos kultūras procesos. Tāpēc pat tirgus ekonomikas speciālisti atzīst, ka publikai viņpus tās patērīna vajadzībām ir arī citi centieni – tieksme iekļauties un līdzdarboties: ““Pieprasījums pēc pieredzes” ir kļuvis par mārketinga jauno mantru. Tā ir prasība pēc ikdienas patērīna un izrādes savienošanas. Šī procesa gaitā tirdzniecība kļūst par izklaides industrijas daļu, bieži sapludinot robežas starp iepirkšanos, izglītības un kultūras pieredzi.” (Lendrijs & Pahters 2010: 18)

Tas, no vienas puses, reducē kultūru līdz vienkāršam patērīniecības objektam, kas pakļaujas pirkšanas un pārdošanas procesa noteikumiem. Tomēr, no otras puses, tas nozīmē arī to, ka kultūra arī sāk iziet no sava ierastā veidola kā sfēra, kura prasa ieguldījumus, nevis tos sniedz (*investment – not spending*), un cilvēki

kultūru bieži vairs nevēlas uztvert kā kaut ko, kas ir citu radīts un kas pastāv at-status no viņiem pašiem – cilvēki vēlas līdzdarboties kultūras, piemēram, mākslas darba, radīšanā.

Tātad indivīds kļūst par aktīvu radītāju, nevis pasīvu vērotāju. Tas pilnībā maina ne tikai ekonomikas sistēmu, pieprasot jaunas pieejas kultūras un radošo industriju produktu veidošanā. Līdz ar to mūsu ikdienas leksikā ar laiku ienāk jauni jēdzieni, kas atklāj jaunas patērētāju, it īpaši kultūras patērētāju, identitātes:

- profesionālais patērētājs [*autores tulkojums*] (*Prosumerism*; *prosumer* = *Professional (producer) + consumer*) – terminu 20. gadsimta 80. gados ieviesa futurologs Alvins Toflers (*Alvin Toffler*);
- skatītājaktieris (*Spect-actors* = *Spectator + Actor*) – terminu 1973. gadā darbā “*Apspiesto teātris*” (*Theatre of the Oppressed*) ieviesa brazīliešu teātra režisors Augusto Boals (*Augusto Boal*).

Un šis līdzdalības princips tiek pārņemts arī telpiskās struktūras veidošanā, jo pilsētās jau ir novērojamas jaunas telpiskas radošas prakses, kas rada pārmaiņas gan fiziskajā, gan sociālajā struktūrā.

Radošās telpas kā jauns telpas sociālās konstruēšanas veids urbānajā vidē

Viens no mūsdienu radošo industriju pētniecībā nozīmīgākajiem un visvairāk citētajiem autoriem ir amerikāņu autors Ričards Florida. Savā darbā “*Radošās šķiras sākums*” (“*The Rise of the Creative Class*”) viņš pamato tēzi, ka radošums kļūst par aizvien nozīmīgāku globālās sabiedrības virzītājspēku. Viņam ir vairāki nozīmīgi darbi par radošo šķiru un radošajām pilsētām.

Jau pašā grāmatas “*Kas ir tava pilsēta?*” (*Who's Your City?*) sākumā autors aicina lasītāju padomāt par to, kas ir bijis nozīmīgākais lēmums viņa dzīvē. Viņš pieļauj, ka cilvēki minēs savas profesijas izvēli, studiju vietas izvēli vai dzīves partnera izvēli. Tomēr, viņaprāt, daudz lielāka nozīme ir cilvēka dzīvesvietai. Tā ir arī pati stabilākā vērtība, kas atšķirībā no mīlestības vai darba ir gandrīz vai monumentāla un ko grūtāk pazaudēt. Turklāt dzīvesvietas izvēle ietekmē arī šos iepriekš minētos faktoros – darbu, mācību iespējas, draugu un partneru iepazīšanu (Florida 2009: 1–4). Tātad indivīda dzīvesvietas izvēle nosaka arī viņa ikdienu – viņa rīcību, paradumus, komunikāciju, uztveri. Līdz ar to var teikt, ka telpa, kurā dzīvo indivīds, veido viņa kultūras identitāti.

R. Floridas teorijas trīs centrālie izpētes objekti ir tehnoloģijas, talants un tolerance – tās ir arī radošas pilsētas pazīmes, jo tieši šie elementi ir tie, kas piesaista radošās šķiras pārstāvjus, veidojot arī jaunās paaudzes ekonomisko darbību (Florida 2002: xix, 249–267). Un tieši radošajai šķirai R. Floridas teorijā ir galvenā loma, runājot par pilsētu radošo attīstību.

Jēdzienu “*radošā pilsēta*” 20. gadsimta 80. gados ieviesa amerikāņu pētnieks Čārlzs Lendrijs (*Charles Landry*). Sākotnēji ar to apzīmēja vietu, kur galvenā loma ir māksliniekiem un kur viņu iztēle veido pilsētas izskatu un izjūtas, taču pēdējos

gados Č. Lendrijs uzskata, ka radošo pilētu pazīme ir vispusīgi radoša dažādu industriju jomās (Reis & Kageyama 2009). Šis raksturojums ir attiecināms ne vien uz pilsētu kā plašāku, pilnāku telpas vienību, bet arī uz atsevišķu pilsētas rajonu vai pat pagalmu, respektīvi, nelielu telpas vienību, kam tomēr raksturīgi tie paši procesi un objekti kā visai pilsētai.

Atgriežoties pie domas, ka līdzdalība tiek pārnesta uz daudz lielākām telpām, var novērot, ka tā tiek uzlūkota par jaunu resursu, lai notiktu izmaiņas arī pašā pilsētā. Aizvien izplatītāks pasaulē kļūst princips “izdari to pats” (*Do It Yourself – DIY*): cilvēks pats rada sev nepieciešamās lietas. Sākotnēji šī prakse attiecās uz ikdienā vai saimniecībā nepieciešamo (apģērbu, rotaslietām, traukiem, mēbelēm utt.), bet ar laiku šāda pieeja aizvien vairāk tika adaptēta pilsētas kontekstā. Cilvēku līdzdarbošanās savas dzīvojamās telpas veidošanā kļūst par vispārpieņemtu pasaules praksi. Piemēram, eksistē tāda kustība kā *DIY City* (“Dari to pats” pilsēta), kura ir izveidojusi uzsaukumu visiem interesentiem, kuri atbalsta šādu uz augšu vērstu (*bottom-up*) stratēģiju: “Uzmanību, visu veidu novatori, uzņēmēji, hakeri, domātāji un cilvēki ar plašu redzesloku un jaunām idejām: ir pienācis laiks atjaunot savu pilsētu. Atjaunot to nevis tajā pilsētas tēlā, ar kuru mēs jau visi esam pazīstami, bet gan kā kaut ko kopumā pavisam jaunu: kaut ko intelligentu, efektīvu un atvērtu, kaut ko dzīvošanai piemērotu un ilgtspējīgu, kaut ko, kas ne tikai strādā, bet gan strādā labāk, nekā mēs varējām iedomāties.” (*DIYcity*)

Šāda tendence, domājams, ir raksturojama kā ļoti nozīmīgs pagrieziens ne tikai pilsētu attīstībā, bet tieši indivīda līmenī. Ja cilvēkam rodas vēlme līdzdarboties telpas veidošanā, tas nozīmē, ka viņam šī telpa nav mazsvarīga. Tas savukārt liecina par cilvēku iesakņošanos šajā vietā. Ir spēkā arī atgriezeniska likumsakarība – cilvēks, kurš ir aktīvi piedalījies noteiktas vides veidošanā, vairs nevēlēsies šo vietu pamest.

Aplūkojot situāciju Rīgā, autore secina, ka telpas, kas ir veidotas praktiski vienīgi uz augšu vērstas stratēģijas rezultātā, ir radošās telpas, jo tās ir veidotas iepriekš pašvaldības neapsaimniekotās vietās – Kalnciema ielā, bijušās VEF rūpnīcas teritorijā, Andrejostā. Turpmāk tiks aplūkots, kā šīs izmaiņas Rīgā veicinājušas arī izmaiņas gan lokālā, gan individuālā līmenī.

Radošās telpas un jaunās identitātes veidošanās Rīgā

Pēdējo 20 gadu laikā daudzi akadēmiķi (*Richard Florida, Meric S. Gertler, Ann Markusen and David King, Edward L. Glaeser*), plānotāji un politiķi aizvien vairāk izmanto jauno pilsētvides attīstības modeli, kas izceļ tādus mobilus faktorus kā zināšanas, radošums un sociālie procesi, nevis tādus salīdzinoši nemainīgus faktorus kā dabas resursi un transporta tīkli. Šo modeli bieži sauc par radošā kapitāla modeli – saskaņā ar to pilsētām vajag ieguldīt ne tikai augsto tehnoloģiju industrijās, inženierzinātnēs un izklaidē, bet arī tādu ērtību attīstībā, ar kuru

palīdzību piesaistīt jaunus un talantīgus radošos darbiniekus, kas strādās šajās industrijās (Lewis & Donald 2010, 29). Natenils M. Levis (Nathaniel M. Lewis) un Betsija Donalds (*Betsy Donald*) parāda: ja radošiem cilvēkiem netiks nodrošināta viņiem interesanta un ērta vide, tad viņi šajā pilsētā nepalik un radošums, arī tad, ja radošajās sfērās būs investēti līdzekļi, pakāpeniski izziks (Lewis & Donald 2010).

Tas sasaistās ar R. Floridas ideju, ka darba tirgus ir būtiski mainījies: pagātnē tā sauktās tradicionālās industrijas noteica, ka cilvēki seko darbam, turpretī mūsdienās darbs seko mobiliem, radošiem cilvēkiem, kuru izvēli apmeties tajā vai citā vietā nosaka nevis darba piedāvājumi, bet gan pilsētvides sniegtās ērtības un kultūras vide (Florida 2002: 6). Šis apstāklis ir nozīmīgs radošo telpu kodola radīšanai, jo tieši radošie uzņēmēji un mākslinieki ir tas kodols, kas piesaista cilvēkus, tāda veidā liekot pamatu jaunas kopienas izveidei. Viņi arī noteiks to, kāda veida radošā telpa tā būs – tematiski, vizuāli, pat “atvērtības” ziņā.

Runājot par Rīgas radošo telpu atrašanās vietām, jāsecina, ka tās raksturo viena kopīga iezīme: Rīgas radošo telpu lokācija, kā tas iezīmēts jau iepriekš, ir vēsturiski, iespējams, nozīmīgās, tomēr mūsdienās pamestās vietās. Tāpēc var arī secināt, ka cilvēki, veidojot radošās telpas, tiešā veidā ir attīstījuši daudzas pamestas un pat iznīcībai nolemtas telpas pilsētā – Andrejostu, Kalnciema ielu, rūpnīcas VEF teritoriju, Spīķerus, Miera ielu, Tabakas fabriku, Ģertrūdes ielu (Ģertrūdes ielas teātris un bārs *Chomsky*). Tātad var secināt, ka daudzviet pilsētā radošo industriju ietekmē ir notikusi ģentrifikācija (*gentrification*) – panīkušu pilsētas teritoriju pārveidošana par ekskluzīviem rajoniem, kuras gaitā mainās ne tikai urbānā telpa, bet arī tās sociālā vide (Lendrijs & Pahters 2010: 33).

Piemēram, arhitekte Ieva Zībārte raksta: “Bijušo rūpnīcu plašas telpas ar ievērojamu griestu augstumu, bet zemu īres maksu daudzviet pasaulē tikušas piemērotas radošam darbam. Rīga par mākslinieku klātbūtni VEF teritorijā uzzināja pēc 2008. gada, kad pēc mākslinieku Kaspara Lielgalvja un Dāvja Līciša iniciatīvas notika koncertu un izstāžu programma “Mākslas dienas Mazajā Ņujorkā”. Kaut apmeklētāju skaits toreiz nav pārsniedzis divus simtus, tas līdz tam pašpietiekamo mākslinieku komūnu VEF iezīmēja kā viesiem atvērtu kvartālu.” (Zībārte 2011: 18)

Viens no pēdējiem radošo telpu veiksmes stāstiem ir Miera iela, kas sevis identificēšanā izmanto pat jēdzienu “republika”: “Miera ielas tēlu ilgus gadus veidojusi saldumu fabrika “Laima”, Rīgas Dzemdību nama sarkanā ēka un pastāvīgi kursējošais tramvajs. Taču pēdējos gados šo kolāžu sākuši pārkārtot radošie biznesi, kas neformālos grupējumos izvietojušies dažādos ielas posmos. Staigājot pa kvartālu, manāma atbrīvota atmosfēra, kādā jaunatnācēji sadzīvo ar klusās pilsētvides iemītniekiem.” (Zībārte 2011: 14).

Savukārt, kā novēro Latvijas pilsētpētnieki, radošo aktivitāšu uzplaukums Rīgā ir saistīts tieši ar ekonomisko krīzi, kas smagi skāra Latviju 2008. gadā: “Radošo iniciatīvu izplatība Rīgā ir saistāma ar ekonomiskās situācijas pasliktināšanos 2008.–2009. gadā, kad daudzu namu pirmo stāvu skatlogi kļuva tukši. Daudzi darbu zaudējušie nolēma beidzot pievērsties savām sirdslietām, izveidojot

no tām jaunas pamatnodarbošanās. Nebija ilgi jāgaida, līdz tika izveidotas atbalsta programmas “Atspēriens”¹ un “Brigāde”², kas palīdzējušas startēt daudzsoloziem jauniem uzņēmējiem.” (Zībārte 2011: 3)

Tas arī varētu tikt sasaistīts ar šo telpas izvēles aspektu, jo radošie uzņēmēji un mākslinieki rāda piemēru, kā ar nelieliem līdzekļiem gan naudas, gan ēku stāvokļa (neapdzīvotas telpas, kurās remonts vai citi labiekārtošanas darbi nav bijuši jau pat vairāk nekā 10 gadus) ziņā ir iespējams radīt nozīmīgu kultūras un sociālo telpu, kurā cilvēki ne tikai atrodas kā kultūras pasākuma apmeklētāji, bet arī rod iespēju socializēties un pavadīt laiku ar saviem paziņām vai arī tikko iepazītiem cilvēkiem.

Jāatzīmē, ka tieši šis sociālais aspekts ir jauninājums, ko ievieš radošās telpas atšķirībā no tādām telpiskām mākslas struktūrām kā, piemēram, muzejs, teātris. Radošās telpas ir tās, kurās cilvēks, kā tas tika minēts jau iepriekš, iesaistās, nevis tikai ir. Ar šo iesaistīšanos cilvēks pieredz dažādus socializēšanās procesus, kuri ietekmē arī viņa pašidentificēšanos un identificēšanos ar noteiktu kopienu.

Krīzes laikā daudzi sociālo zinātņu un sabiedrības pētnieki puda viedokli, ka krīze ir pārmaiņu laiks arī tādā ziņā, ka notiek pārmaiņas cilvēku domāšanā un vērtību sistēmā. Situācija, kas izveidojās Rīgā, liecina par šī viedokļa precizitāti, jo salīdzinoši daudzi cilvēki ir mainījuši savu, varētu pat teikt, identitāti, kļūstot par radošu individu, kas ar savu aizraušanos, vaļasprieku ir spējīgs arī nopelnīt.

Tāpēc zīmīgākais šajā radošo kvartālu veidošanās procesā ir tas, ka to pamatā patiesi bija uz augšu vērstas stratēģijas: “Rīgas radošie kvartāli 2011. gadā kļuvuši par spēcīgiem apakšcentriem, katrs ar savu unikālu tematiku. Oriģinālas lietas un pieredzes piesaista cilvēku interesi, spēj kļūt ekonomiski nozīmīgas un pozitīvi ietekmē pilsētvidi. Pretstatā liela mēroga plānošanai no augšas, mazas privātas iniciatīvas soli pa solim sakārto pilsētu ielas līmenī – kafejnīcu āra galdiņi, gaiši logi un atvērtas durvis padara Rīgu pievilcīgāku, lietojamāku un drošāku.” (Zībārte 2011: 3)

Šis individuālās prakses ir pamats plašākām pārmaiņām, ko pieredz Rīgas pilsētvidē, jo papildus ģentifikācijas procesam pilsēta ir ieguvusi kaut arī oficiāli privātas, tomēr sociāli publiskas telpas, kas veicina sabiedrības socializēšanos un jaunas kopējās identificēšanās iespējas.

¹ “Atspēriens” ir Rīgas domes sadarbībā ar “Swedbank” izstrādātā grantu programma, kuras mērķis ir veicināt mazo un vidējo uzņēmumu attīstību, motivēt izbraukušos Latvijas iedzīvotājus atgriezties Rīgā, kā arī veicināt straujāku Eiropas Savienības labklājības līmeņa sasniegšanu. Ir paredzēts, ka programmas ietvaros piešķirtais atbalsts palīdzēs uzņēmējiem izveidot infrastruktūru veiksmīgas komercdarbības veikšanai (skaidrojums ņemts no: <http://www.investeriga.lv>).

² Programmas “Brigāde” mērķis ir atbalstīt radošu, ilgtspējīgu uzņēmējdarbību, kas balstīta mākslā un kultūrā, risina sociālos jautājumus un uzlabo vietējo kopienu dzīves kvalitāti. Programmu “Brigāde” organizē Laikmetīgās mākslas centrs sadarbībā ar Sorosa fondu–Latvija, savukārt programmas finansējumu nodrošina *Open Society Foundations* (skaidrojums ņemts no: <http://www.brigade.lv>).

Tas saskan ar socioloģes un pētnieces Hannas Smitas (*Hannah Smith*) pētījumu par pilsētvides kultūras identitātēm (Smith 2007), kurā galvenokārt no antropoloģiskā skatpunkta aplūkots tas, kā veidojušās kultūras identitātes Londonā kopš 20. gadsimta 50. gadiem, kad pilsētā sāka apmesties uz dzīvi dažādu nāciju un rasu pārstāvji. H. Smita secinājusi, ka “ikdienas inovatīvais radošums un kultūras simbolu un rīku pārskatīšana nodrošina pilsētu jauniešus ar diskursīviem resursiem, ar kuriem izaicināt un atjaunot identitātes, kas labāk atainotu viņu pieredzi” (Smith 2007: 240).

Tāad pilsēta ir tā telpa, kur identitāšu veidošanās ir fleksiblāka, un tā mobili pakļaujas individuālām, varbūt pat ikreiz jaunām ikdienas pieredzēm. Bet pilsēta ir arī daudz plašāks telpiskais veidojums, kas sniedz variācijas šo identitāšu veidošanai.

Pilsētpētniecības klasiķa vācu sociologa Georga Zimmela (*Georg Simmel*) terminoloģiju izmantojot, var teikt, ka pilsētā cilvēks katru dienu saskaras ar kairinājumiem, kas atstāj noteiktu iespaidu uz viņa emocionālo stāvokli (Zimmels 2000). Turklāt šī kairinājuma galvenais cēlonis ir lielpilsētu straujais ritms, kas bieži vien rada negaidītas vai stresa pilnas situācijas, tādā veidā negatīvi ietekmējot cilvēku, viņa emocionālo stāvokli un radot diskomforta sajūtu (Zimmels 2000). Šādas situācijas var būt bīstamas, jo parasti attīstās divos virzienos: no vienas puses, cilvēks var apspiest savas negatīvās emocijas un tādējādi nonākt pie emocionāla sabrukuma; no otras puses, vairs nespējot izturēti lielpilsētas straujo ritmu, cilvēks var pamest pilsētu un doties vai nu uz citu pilsētu, vai arī uz lauku teritoriju.

Radošās telpas ir atsevišķs telpisks modelis ar savu sociālo un kultūras struktūru un ikdienas praksēm. Tas fakts, ka Rīgā notiek šāda veida telpu salīdzinoši nepārtraukta veidošanās, var liecināt par to, ka tie kairinājumi, kurus cilvēki saņem šajās telpās (Rīgā šīs telpas tiek apzīmētas ar jēdzienu “kvartāli”), ir pozitīvi un cilvēkiem ir vēlme tos pieredzēt atkārtoti. Tas savukārt viņus stimulē atgriezties šajā telpā: “Šodien Rīgā dažādos kvartālos darbojas uzņēmīgi, mazliet traki cilvēki, kuri ne tikai uzfrišina sava kvartāla seju, bet rada interesi arī citos – aiziet, paskatīties, piedalīties, kļūt par savējo.” (Rīga 2014)

Lai gan, salīdzinot ar citu pasaules valstu galvaspilsētām, kur arī notiek radošās telpas paplašināšanās, Rīga ir neliela, tomēr tajā radošās telpas ir dažādas. Un, kaut arī kopumā dažādus kvartālus apmeklē gandrīz vieni un tie paši cilvēki, tomēr ir novērojamas arī šai vietai nepiederīgo (nedzīvo vai nestrādā šajā vietā) cilvēku atšķirības. Un tas rada arī atšķirīgas kopienas, kuras apvieno katrs no šiem radošajiem kvartāliem.

Arī Rīgā var novērot likumsakarību, kuru apraksta Nīderlandes pētnieks Hanss Mommāss (*Hans Mommaas*), runājot par kultūras procesiem savā valstī, – kultūras klāsterus, kas ir mērķtiecīga pašvaldību politika pilsētvides stratēģiskā plānošanā (Mommaas 2004). H. Mommāss norāda, ka pēdējo 10–15 gadu laikā kultūras klāsteru radīšana ir ļoti strauji kļuvusi par jaunu, alternatīvu resursu pilsētvides kultūras attīstībai. Kultūras funkciju un aktivitāšu sajaukums tiek grupēts

atsevišķās plaši atšķirīgās telpiskās formās (Mommaas 2004, 507). Šis iepriekš aprakstītās dažādās Rīgas radošās telpas ir raksturojamas gan ar šo klāsterveidīgo telpas konceptuālo uzstādījumu (stratēģijas, atvērtība (cik atvērtas šīs telpas ir plašākai sabiedrības daļai) u. c.), gan, kā tas tika minēts iepriekš, ar kopienu, kas veidojas radošajos kvartālos.

Saistībā ar ģentrifikācijas procesu var novērot situāciju, kad teritoriju, kura iepriekš uzskatīta pat par atbaidošu, jauna kopiena ir pieņēmusi par savu un labprāt ar to identificējas. Un šīs jaunās telpas ir kļuvušas pat par sava veida zīmolu, kas piesaista ne tikai konkrētās kopienas, bet arī pārējos pilsētas iedzīvotājus un viesus. Līdz ar to var teikt, ka no pamestas un dzīvošanai nepiemērotas telpas šīs vietas ir kļuvušas par nozīmīgu kultūras un socializēšanās publisku vietu, kas ir arī atpazīstams zīmols visas pilsētas kontekstā.

Nobeigums

Kopumā var secināt, ka radošās telpas paredz kaut kāda veida kultūras un sociālās telpas apvienojumu, jo tās ietver ļoti plašu objektu, prakšu un simbolu kompleksu. Turklāt jau novērojams, ka “vairākums radošo uzņēmumu un iniciatīvu tiecas apvienoties kvartālos, taču ir arī tādi, kas iet savu ceļu un saista ar neparastu vidi vai unikālām aktivitātēm. Daudzu patstāvīgo punktu pulsācija ir pietiekami spēcīga, lai nākotnē ap tiem veidotos vēl citas radošas iniciatīvas” (Zībārte 2011: 42).

Rīgas piemērs parāda to, kā radošās aktivitātes var veicināt vairākas pozitīvas pārmaiņas pilsētā. Vispirms tās ir fiziskās pārmaiņas, jo radošo telpu izveide veicina ģentrifikācijas uzplaukumu pilsētā, kā rezultātā pamestas un neglītas telpas pārtop par lielas cilvēku masas piesaistošām telpām. Un šeit arī iezīmējas nākamās pārmaiņas Rīgas telpā – radošās telpas ir izveidojušas kā nozīmīgas sociālās telpas, kurās notiek vērā ņemams socializēšanās process. Uz šo fizisko telpu pamata veidojas nozīmīgas sociālās telpas, kas jau apvienojušas savas kopienas – radošo telpu nozīmīgāko elementu, jo tie ir cilvēki, kas ir ne tikai skatītāji, bet, kā tas nozīmīgi tieši radošajām telpām, arī aktīvi procesa līdzdalībnieki.

7.4. RĪGAS LIELMĒROGA DZĪVOJAMO RAJONU IDENTITĀTE UN ATTĪSTĪBA

7.4. IDENTITY AND DEVELOPMENT OF RIGA'S MASS RESIDENTIAL AREAS

Mūsdienu Rīgas pilsētas dzīvojamā fonda lielāko īpatsvaru – ap 40 % – veido 20. gadsimta otrajā pusē padomju varas gados uzceltie dzīvojamie rajoni ar 5–12 stāvu daudzdzīvokļu ēkām. Šīs megastruktūras ar vairākiem desmitiem tūkstošiem iedzīvotāju katra aizņem plašas pilsētas teritorijas un ir kļuvušas par sociālo, īpašumtiesisko, tehnisko, estētisko un telpisko problēmu fokusa vietu. Daudzdzīvokļu dzīvojamo ēku būvniecība Latvijā, arī Rīgā, aizsākās 50. gadu beigās un masveidā turpinājās līdz 90. gadu sākumam. Tā kā šajos rajonos mūsdienās dzīvo gandrīz puse Latvijas galvaspilsētas iedzīvotāju, to telpiskā kvalitāte joprojām aktīvi veido lielas daļas iedzīvotāju izpratni par dzīvojamo vidi pilsētā. Lai gan, strādājot pie katra konkrētā rajona attīstības meta, arhitekti un pilsētplānotāji par prioritātēm ir izvirzījuši tā sociālo un funkcionālo daudzveidību, kā arī telpiskās kompozīcijas atpazīstamību, tādējādi cerot veicināt iedzīvotājos piederības izjūtas veidošanos savam rajonam, šo mērķi ne vienmēr ir izdevies sasniegt. Šajā rakstā ir analizēti un apkopoti lielmēroga dzīvojamo rajonu projektēšanā valdošie telpiskie un funkcionālie principi, akcentējot dažādās desmitgadēs novērojamās kopīgās un atšķirīgās iezīmes, kas joprojām spilgti nosaka katra rajona identitāti.

Pilsētībūvniecības teoriju un praksi Eiropā 20. gadsimta otrajā pusē ievērojami ietekmēja 20. gadsimta 20. un 30. gados radītās modernisma (*Modern Movement*) idejas. Doma par sociālo problēmu atrisināšanu, radot visiem vienādus dzīves apstākļus, bija raksturīga visu laiku sociālajām utopijām, un agrīnā modernisma laikmetā tās uzplauka ar jaunu sparū. Pieņemot, ka visiem cilvēkiem ir līdzīgas prasības pret dzīvojamo vidi, arhitektu apziņā pamazām nostiprinājās universāls vidusmēra cilvēka modelis, kuru raksturo abstraktas un stereotipiskas prasības pret mājokli. Lekorbizjē (*Le Corbusier*), Valtera Gropiusa (*Walter Gropius*) un citu modernistu izstrādātie plānojuma principi, attīstot agrākos laikos pārsvarā teorētiski apcerētos ideālo pilsētu modeļus, definēja ceļus jauna veida pilsētu attīstībai:

- tika izstrādāta teorija par funkcionālo zonēšanu – pilsētas teritorijas sadalīšanu telpiski atdalītās zonās atkarībā no tajās paredzētās darbības satura – dzīvojamā, atpūtas, ražošanas, transporta u. c. zona;
- tika izvirzīta prasība nodrošināt augsta standarta sanitāri higiēniskos un telpu izsauļojuma (insolācijas) apstākļus, kas bija sarežģīts un bieži vien neizpildāms uzdevums lielpilsētās līdz tam izplatītajā blīvajā perimetrālajā apbūvē. Pretstatā tam Lekorbizjē izvirzīja jaunu pilsētas apbūves principu – daudzstāvu daudzdzīvokļu ēkas brīvi izvietotas labiekārtotā apzaļumotā

vidē, kas pieejama iedzīvotājiem atpūtai un saimniecības palīgfunkciju īstenošanai, savukārt ēkas ir optimāli orientētas, nodrošinot visiem dzīvokļiem labus aerācijas un insolācijas apstākļus.

Šajā laikā mājokļa arhitektūrā par kompozīcijas objektu kļuva nevis atsevišķa ēka, bet ēku ansamblis kvartāla vai kvartālu grupas mērogā. Arhitektūras izteiksmība kļuva uztverama tikai no tāla skatpunkta. Daudzas no šīm idejām tika realizētas pēc Otrā pasaules kara, gan būvējot jaunas pilsētas, gan atjaunojot karā sagrautos pilsētu centrus un plānojot jaunus dzīvojamos rajonus (Caldenby 2010). Dzīvojamā fonda nepietiekamība, tehnoloģiskais progress, modernisma filozofija, funkcionālās zonēšanas idejas pilsētplānošanā, jauns dzīvesstils, iekšēja konkurence un valdības atbalsts (Turkington, van Kempen, & Wassenberg 2004) bija galvenie motīvi, kas noteica lielmēroga dzīvojamo rajonu būvniecību Eiropā laikā no 20. gadsimta 60. līdz 90. gadiem. Ne visi šie motīvi bija vienlīdz svarīgi visās Eiropas valstīs, bet vairumā gadījumu to iezīmes ir konstatējamas.

Pēckara apstākļos valdošais dzīvokļu trūkums radīja reālus priekšnoteikumus lielu dzīvojamo rajonu veidošanai arī Padomju Savienībā. To veicināja 50. gadu nogalē uzņemtais kurss uz būvniecības industrializāciju, projektēšanas ekonomisko normatīvu reglamentācija un straujais celtniecības tempu pieaugums. Modernisma teorētiskie principi par vienlīdz kvalitatīvas dzīvestelpas veidošanu visiem labi saskanēja ar padomju varas pasludināto “jauna tipa cilvēka veidošanu” un tika adaptēti un ieviesti pārsvarā direktīvā veidā, PSRS centrālo plānošanas un arhitektūras vadības un pārraudzības iestāžu strikti reglamentēti, piemērojot lokālajām materiāli tehniskajām un ekonomiskajām iespējām. Tādējādi milzīga apmēra dzīvojamie rajoni ir 20. gadsimta otrās puses fenomens, kura izveidi un attīstību noteica politiskie, sociālie un ekonomiskie faktori.

Jau šo rajonu būvniecības laikā nebija vienotas nostājas par terminoloģiju. Tā kā šo rajonu projektēšana un realizācija ilga vairākus gadu desmitus, mainījās arī to apzīmēšanai lietotie termini. Dažādos tā laika literatūras avotos vienas parādības apzīmēšanai sastopami tādi termini kā “kvartāls”, “mikrorajons”, “dzīvojamais komplekss”, “dzīvojamais masīvs” (Пиешиньш 1969). Mūsdienās gan sarunvalodā, gan profesionālajā literatūrā tiek lietoti apzīmējumi “mikrorajons”, “lielpaneļu māju rajons”, “padomju laika dzīvojamais rajons” u. c. Ārvalstu avotos šāda veida apbūves raksturošanai nereti lieto jēdzienu “masveida apbūve” (*mass housing*). Respektējot ideju, ka lieli dzīvojamie kompleksi sastāvēja no mazākām vienībām – mikrorajoniem –, autori piedāvā lietot apzīmējumu “lielmēroga dzīvojamie rajoni”, kas izsaka būtisku un kopīgu šo rajonu arhitektoniski telpisko iezīmi – lielo mērogu gan filozofiskā, gan teritoriālā, gan ēku fizisko dimensiju nozīmē.

Lielmēroga dzīvojamo rajonu veidošanas iemesli

Apjomīgajai dzīvojamo namu būvniecībai Rīgā pamatā bija vairāki iemesli. Kā būtiskākie jāmin ideoloģiskie – PSRS vadības nostāja par mājokļu apstākļu uzlabošanu plašām iedzīvotāju masām un tehniskie – inovatīvu tehnoloģiju attīstība būvniecībā. Politisku un ideoloģisku iemeslu dēļ Hruščova atkušņa periodā pirmo

reizi padomju plānveida ekonomikas laikā liela uzmanība tika pievērsta iedzīvotāju vajadzībām (Lejnieks 2005). 1956. gadā tika pieņemts PSRS Komunistiskās partijas Centrālkomitejas un Ministru padomes lēmums, kas attiecās uz celtniecības nozares industrializāciju, kvalitātes uzlabošanu un izmaksu samazināšanu, bet 1957. gadā – lēmums “Par dzīvokļu celtniecības attīstību PSRS”. Tajos tika noteikti uzdevumi padarīt dzīvokļus pieejamus plašām darbaļaužu masām, izvirzot mērķi līdz 1980. gadam katru ģimeni nodrošināt ar atsevišķu dzīvokli (ЦК КПСС, СовМин СССР 1957). Tas attiecās ne tikai uz kvantitāti, nozīmīgs aspekts bija dzīves kvalitātes uzlabošana. Gaišās, ar ērtībām aprīkotās ēkas, kuras iekļāva zaļumu zona un tuvākajā apkārtnē izvietotie infrastruktūras objekti – bērnudārzi, skolas, un veikali –, bija lēciens dzīvojamās vides komforta un kvalitātes nodrošināšanā. Šis masveida mājokļu būvniecības sākumposmā definētās nostādnes ietekmēja lielmēroga dzīvojamo rajonu veidošanu visā to attīstības laikā (1. attēls).

1. attēls. Moderna dzīvojamā vide Krasta ielas rajonā. 20. gadsimta 70. gadi (LAM)

Tehnoloģiskās iespējas sekoja ideoloģiskajam uzstādījumam – būvēt ātri un daudz. Augstu līmeni sasniedza celtniecības industrializācija, tika ieviestas jaunas, konstruktīvas formas un jauni celtniecības materiāli, kas noteica ēku arhitektonisko tēlu. Apbūves kompozīcija, celtnu arhitektoniskais risinājums atspoguļoja jaunās sociālās prasības, konstruktīvos paņēmienus, jauno apdares materiālu izmantošanas iespējas. Jaunceļamo dzīvojamo namu masīvu un atsevišķu namu projektēšana un celtniecība Rīgā padomju gados stingri atbilda dzīvokļu celtniecības ideoloģijai, kuras galvenā būtība bija:

- spēcīga, gandrīz totalitāra šīs ideoloģijas izstrādes un realizācijas centralizācija PSRS mērogā Maskavā;
- dzīvojamo ēku sērijveida tipizācija atbilstoši centra izdotajam projektēšanas uzdevumam, kā arī projekta apstiprināšana centrā;

- saliekamo dzelzsbetona izstrādājumu un konstrukciju masveida ieviešana;
- lielpaneļu konstrukciju, arī telpisku elementu masveida ieviešana dzīvokļu celtniecībā.

50. gadu beigās sākās straujš pavērsiens Latvijas industrializācijas virzienā, kas turpinājās līdz pat PSRS sabrukumam. Saistībā ar to Rīgā strauji pieauga iedzīvotāju skaits – no 226 tūkstošiem 1944. gadā līdz 912 tūkstošiem 1990. gadā. Galvenokārt tas notika uz iebraukušo iedzīvotāju rēķina no citām Padomju Savienības republikām. Šajā laikā galvenais mājokļu politikas uzdevums bija nodrošināt iedzīvotāju pieprasījumu pēc dzīvokļiem. Par visprogresīvāko formu šīs prasības apmierināšanai tika atzīta industriālā lielpaneļu dzīvojamā ēku būvniecība. Dzīvojamās mājas tika ražotas vairākās lielpaneļu namu būves rūpnīcās Rīgā, Rēzeknē, Daugavpilī un Liepājā (Brinkis 1996).

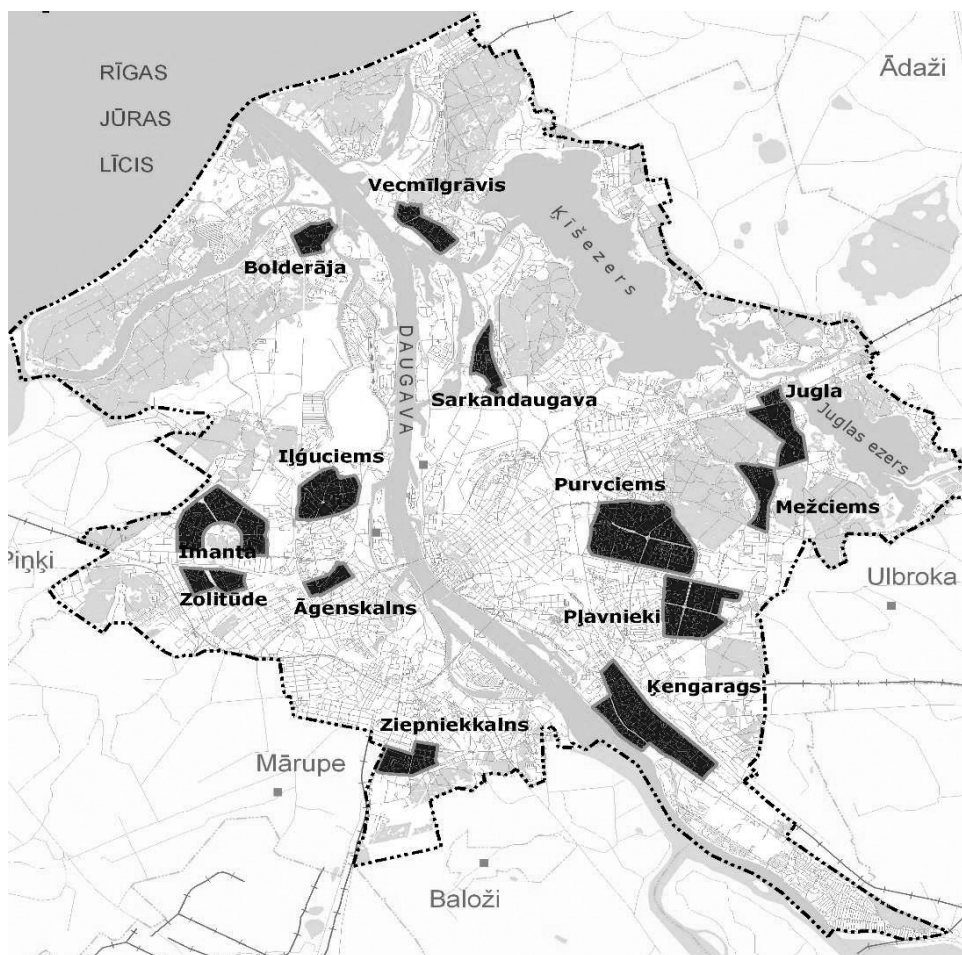
Laikposmā no 50. gadu beigām līdz 90. gadu sākumam Rīgā tika būvētas ēkas pēc 11 standartizētu lielpaneļu ēku projektiem, kas atšķīrās pēc ārsienu materiāla, stāvu skaita, dzīvokļu plānojuma un platības. Ne visi plānotie apjomi tika realizēti, tomēr, sekojot industriālās dzīvojamā ēku būvniecības plāniem, kopumā no 1958. līdz 1990. gadam Rīgā izbūvēja apmēram 200 000 dzīvokļu (Asaris 1999). Neraugoties uz ievērojami pieaugušajiem būvniecības apjomiem, kas savu kulmināciju sasniedza 1987. gadā, iedzīvotāju vajadzības pēc atsevišķa mājokļa katrai ģimenei netika apmierinātas. Rīgā šajā laikā bija izteikts dzīvokļu deficīts, jo būvniecības apjoma kāpinājums netika līdzīgs iedzīvotāju skaita pieaugumam. Rezultātā iedzīvotāju vidējais nodrošinājums ar dzīvojamu platību ne tikai nepieauga, bet pat samazinājās – lietderīgās dzīvojamās platības nodrošinājums uz vienu cilvēku Rīgā 1940. gadā bija 19,2 m², bet padomju varas beigu posmā 90. gadu sākumā – tikai 18 m² (Rubīns 2004).

Rīgas lielmēroga dzīvojamā rajonu vides telpiskie parametri

Apmēram 35 gadu laikā Rīgā tika uzbūvēti 13 lielmēroga dzīvojamie rajoni, kā arī liels skaits šī tipa ēku grupu dažādās pilsētas vietās. Lielmēroga rajoni ievērojami atšķiras gan pēc lieluma, gan pēc iedzīvotāju skaita un blīvuma tajos (2. attēls, 1. tabula).

Katrs lielmēroga dzīvojamais rajons sastāvēja no mazākām vienībām – t. s. mikrorajoniem. Mikrorajonos veidojās pēc satura un formas jauna pilsētas struktūra. Katram iedzīvotājam sava mikrorajona robežās bija jābūt nodrošinātam ar visiem ikdienā nepieciešamajiem sabiedrisko pakalpojumu veidiem. Šādā mikrorajonā izvietotās skolas, bērnudārzi, ēdnīcas un citas sabiedriskās telpas paplašināja mājokļa jēdzienu, kurš tagad jau pārauga atsevišķa dzīvokļa ietvarus (Šusts 1966).

Apbūves organizāciju būtiski ietekmēja prasība nodrošināt optimālu mikroklimatu un higiēnisko režīmu, kā arī ārtelpu atpūtai tiešā mājokļa tuvumā. Tradicionālo perimetrālo kvartālu apbūvi ar koridora veida ielu nomainīja zaļumos

2. attēls. Rīgas lielmēroga dzīvojamie rajoni

plaši izvietotas brīvi stāvošas ēkas. Stādījumi kļuva par svarīgu dzīvojamā rajona sastāvdaļu, tie šajos rajonos aizņēma 40–45 % platības un bija nepieciešami, lai veidotu mikroklimatu un higiēniskos apstākļus, radītu vidi atpūtai un izteiksmīgu pilsētas ainavu (Kraštinš, Strautmanis & Dripe 1998).

Tādējādi pilsētas apjoma pieaugums un dzīvojamo ēku celtniecības koncentrēšana radīja priekšnoteikumus laikmetīgiem teritoriju apbūves risinājumiem. Arhitekti pievērsa uzmanību ne tikai atsevišķai ēkai, bet veselam apbūves kompleksam. Lai gan lielmēroga dzīvojamo rajonu veidošanas teorētiskās nostādnes un normatīvi paredzēja daudzveidīgu dzīvojamo un sabiedrisko funkciju nodrošināšanu, daudz kas no plānotā netika realizēts dzīvē vai arī tika īstenots zemā tehniskā kvalitātē, tādā veidā diskreditējot arhitektu idejas, kā arī novedot pie atsevišķu būvobjektu un apbūves grupu priekšlaicīgas fiziskās un morālās novecošanās.

1. tabula. Rīgas lielmēroga dzīvojamo rajonu raksturojums

Nr. p. k.	Celšanas periods	Rajona nosaukums	Iedzīvotāju skaits (tūkst.)	Blīvums cilv./ha
1.	1958–1962	Āgenskalns	25	109
2.	1960–1975	Sarkandaugava	22	174
3.	1961–1970	Jugla	35	160
4.	1961–1971	Ķengarags	60	213
5.	1965–1975	Imanta	60	157
6.	1965–1975	Purvciems	65	201
7.	1965–1975	Bolderāja	15	116
8.	1965–1970	Iļģuciems	37	157
9.	1968–1980	Vecmīlgrāvis	39	176
10.	1977–1985	Mežciems	20	220
11.	1985–1990	Pļavnieki	60	200
12.	1985–1990	Zolitūde	25	109
13.	1985–1990	Ziepniekkalns	22	125
	Pavisam:		485	163

Rīgas lielmēroga dzīvojamo rajonu attīstības posmi

1948–1955: tipveida apbūves aizsākumi

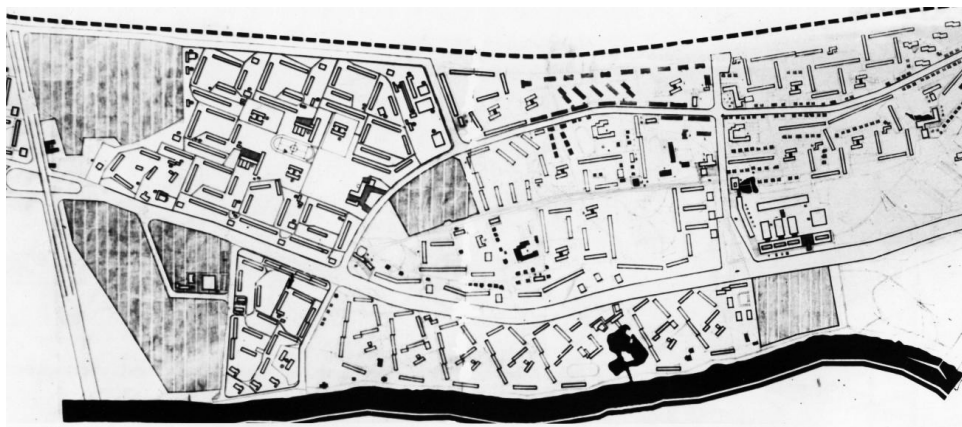
Jau pirmajā desmitgadē pēc Otrā pasaules kara Rīgā tika izstrādāti pirmie tipveida dzīvojamo māju projekti un uzbūvēti dzīvojamie ciemati. Tomēr projektēšanas un celtniecības paņēmieni neatbilda rūpniecības attīstības stimulētajiem straujajiem pilsētas izaugsmes tempiem. Raksturīga šī perioda sākumposma iezīme ne tikai Rīgā, bet daudzās Padomju Savienības pilsētās bija jauno dzīvojamo ciematu izvietošana līdzās rūpniecības uzņēmumiem. Līdz 1955. gadam dzīvojamo māju celtniecībā Rīgā dominēja divstāvu ķieģeļu ēkas, kam tika radīti speciāli tipveida projekti. Tipveida mazstāvu dzīvojamo ēku ieviešana radīja nepieciešamos apstākļus industriālo mājokļu būvniecības metožu attīstībai. Šī komplekso dzīvojamo grupu plānošanas un realizācijas pieredze atstāja iespaidu uz mikrorajonu veidošanu turpmākajos gados projektētajos lielmēroga dzīvojamajos rajonos. Tipisks šī perioda dzīvojamās apbūves piemērs ir Silikātķieģeļu rūpnīcas strādnieku ciemats Bolderājā. Tas būvēts 1950. gadā ar tipveida dzīvokļu ēkām, kā arī sabiedriskajām ēkām – bērnu dārzu, ēdnīcu un veikaliem (Валескалн & Васильев 1969).

1955–1965: ekonomiski dzīvojamo ēku risinājumi brīvā plānojuma modelī

50. un 60. gados par vadošo dzīvojamo rajonu projektēšanā kļuva t. s. brīvā plānojuma princips. Arī Rīgas lielmēroga dzīvojamie rajoni vairumā gadījumu ir plānoti atbilstoši šim principam. Termins “brīvais plānojums” pretstatā tradicionālajam perimetrālās apbūves paņēmienam ietver dažādu veidu plānojuma sistēmas, kuru struktūru noteikuši gan dabas apstākļi (orientācija uz debespusēm, dabiskais reljefs, zaļumu masīvi, ūdensteces un ūdenskrātuves), gan pilsētvide (ielu tīkls un apbūve). Šie objektīvie faktori nereti tika kombinēti ar arhitektu iecerētām ģeometriski ornamentālām shēmām. Periodam bija raksturīgs vienkāršots, industrializācijas prasībām pakārtots arhitektoniskais veidols un dzīvokļu plānojums, pārmērīga aizraušanās ar ornamentālu dzīvojamo ēku un to grupu izkārtojumu, maz vērības veltot atšķirīgu plānojuma un vertikālās kompozīcijas paņēmieni izmantošanai iekškvartālu un maģistrāļu apbūvē.

Ķengaraga (60 tūkst. iedzīvotāju) pirmās apbūves kārtas struktūras pamatā ir viena un tā pati ēku grupa, kas sastāv no septiņiem piecstāvu lielpanelu namiem ar 450–500 dzīvokļiem (arhitekti G. Melbergs, D. Sila, I. Strautmanis u. c.). Septiņas šādas grupas ēkas izvietotas ap diviem plašiem, daļēji pavērtiem pagalmiem, kas labi pasargāti no valdošajiem rietumu vējiem. Savdabību rajonam piešķir parks un neliels ezers, bet pagalmos brīvi izvietojas bērnu dārzs, veļas žāvēšanas nojumes, bērnu rotaļu un sporta laukumi, atpūtas vietas un apstādījumi. Kopīgi visām māju grupām paredzētas divas vidusskolas un plašs sabiedriskais centrs. Ķengaraga vēlākajā apbūvē – starp Maskavas ielu un dzelzceļu – izmantots regulārāks kompozīcijas paņemiens, organizējot dzīvojamo ēku grupas ap daļēji pavērtiem taisnstūra formas pagalmiem. Rēķinoties ar rajona nozīmi pilsētas silueta veidošanā, apbūvē ietvertas atsevišķas divpadsmit stāvu torņa ēku grupas.

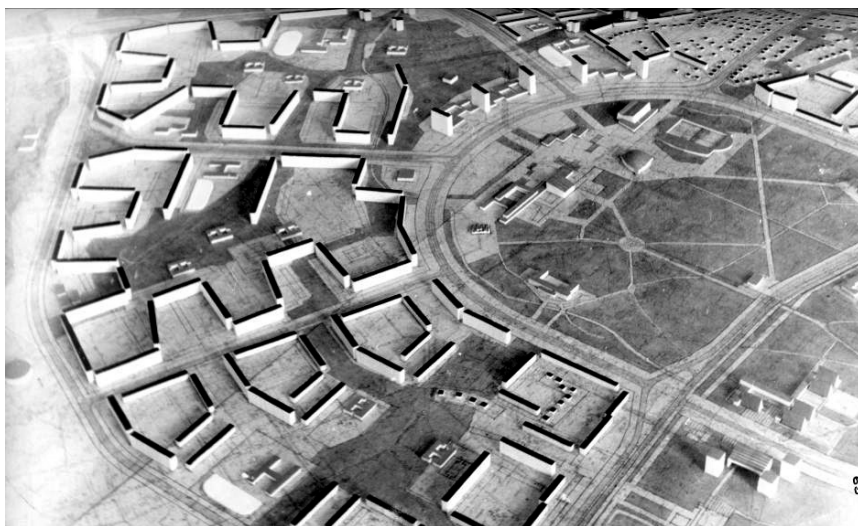

3. attēls. Ķengaraga plānojuma shēma (no Latvijas Arhitektūras muzeja zinātniskā krājuma. Fonds 5)

Galvenā novitāte šajā periodā bija lielo paneļu ražošanas organizācija. Salīdzinājumā ar ķieģeļu māju celtniecības tehnoloģiju lielpaneļu tehnoloģija deva iespēju palielināt darba produktivitāti divas reizes. Nelielais sākotnējais cehs pārauga par Rīgas Ēku celtniecības kombinātu, kas ražoja 464. sērijas piecstāvu namus. Šajā posmā organizēja arī 467. sērijas lielpaneļu konstrukciju ražošanu. Tas tika organizēts uz esošo dzelzsbetona konstrukciju ražošanas cehu bāzes. Visos pirmā posma periodā celtajos namos bija tā saucamie mazgabarīta dzīvokļi, t. i., līdz galējai robežai samazināti telpu, it īpaši palīgtelpu, izmēri (Rubīns 2004).

1965–1975: paplašināta mājokļu tipu dažādība izvērstā ēku telpiskā kompozīcijā

Šī perioda rajonu kompozīcijas pamatelementi ir dārzi vai lieli meža parki, ap kuriem grupējas dzīvojamās ēkas, rajonu sabiedriskie centri un zaļie bulvāru koridori, kas visu apvieno zināmā sistēmā. Neierobežota tuvība dabai un maksimāla visu dabas faktoru izmantošana ir galvenais dzīvojamo rajonu organizācijas princips. Šajā periodā tiek apgūti un attīstīti internacionālā modernisma principi, interpretējot tos atbilstoši totālās industrializācijas tehniskajām iespējām. Atkarībā no sociālā pasūtījuma un atrašanās vietas rajonu plānojumi pakāpeniski kļūst diferencētāki un komplicētāki.

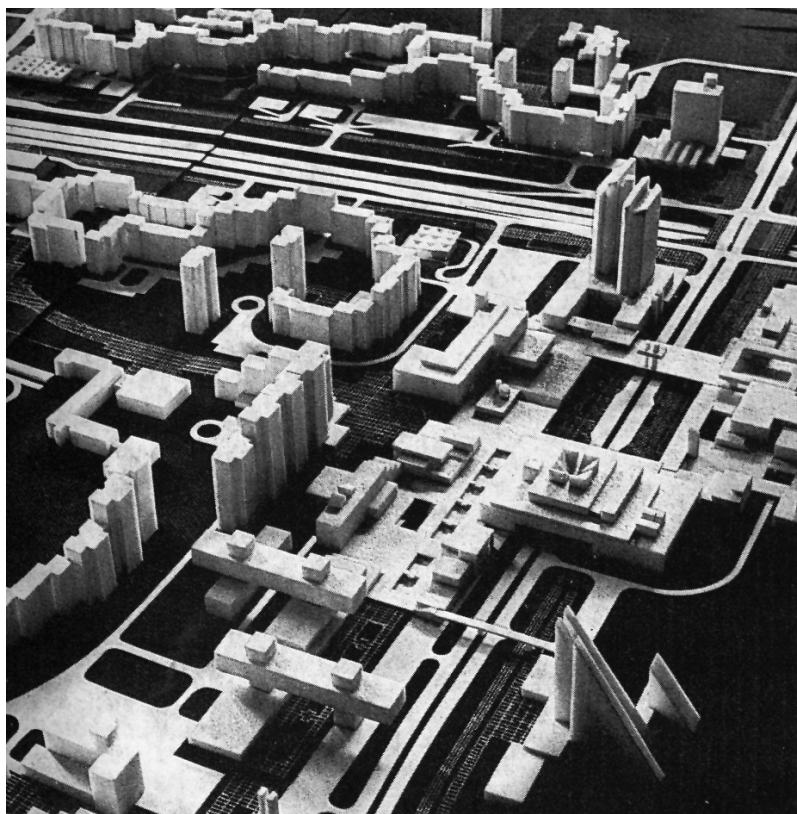
4. attēls. Imantas dzīvojamā rajona telpiskās kompozīcijas makets (no Latvijas Arhitektūras muzeja zinātniskā krājuma. Fonds 5)

Imantas (60 tūkst. iedzīvotāju) dzīvojamā rajona telpiskajā organizācijā liela nozīme ir centrāli novietotajam Anniņmuižas parkam, ko puslokā ietver bulvāra loks, ap kuru bija paredzēts izvietot sabiedriskās ēkas (arhitekti R. Lelis, R. Paikune, L. Stīpnieks u. c.). Te realizēts konsekvents mikrorajonu struktūras

princips: katrs mikrorajons sastāv no 5 līdz 6 ap centrālo pagalmu izvietotām dzīvojamām grupām ar nedaudz atšķirīgu plānojumu. Vienmērīgais apbūves elementu piesātinājums attiecībā pret brīvajām teritorijām ļauj veiksmīgi diferencēt ielu un iekšpagalmu telpiskās sistēmas. Imantā atsevišķu ēku grupu plānojumā integrētas arī lineāri plastisku struktūru iezīmes. Sabiedriskās apkalpes objekti izvietoti gar lokveida maģistrālajām ielām gan atsevišķās ēkās, gan dzīvojamo ēku pirmajos stāvos.

1975–1990: mājokļa komforts un telpiski diferencēta lielmēroga pilsētvide

Šajā periodā vērojama tendence atteikties no mehāniskas mikrorajonu plānojumu struktūras. Ņemot vērā Rīgas līdzeno reljefu, daudz lielāka vērība tiek veltīta vertikālajai kompozīcijai, tās reālajām uztveres iespējām. Tiek palielināta infrastruktūras nozīme, attīstot tās sastāvdaļas – apkalpojošās iestādes, ceļu tīklu, labiekārtojuma elementus – līdz rajona telpisko struktūru noteicošu elementu līmenim. Uzsvērta rajona apbūves koloristiskā risinājuma nozīme. Plānojumi atbilstoši reālām uztveres iespējām un infrastruktūrai.

5. attēls. Pļavnieku dzīvojamā rajona fragmenta makets (Melbergs 1976)

Pļavnieku dzīvojamais rajons (60 tūkst. iedzīvotāju) pārsvarā plānots pēc perimetrālās apbūves principa (arhitekti M. Medinskis, Ē. Fogelis, I. Millers). Atšķirībā no Rīgas vēsturiskā centra perimetrālās apbūves kvartāliem Pļavniekos ielu telpas ir daudzkārt šaurākas par iekškvartālu lielpagalmu telpām. Tādējādi tiek mazināts ielu un paaugstināts pagalmu nozīmīgums. Ielu un iekšpagalmu telpisko apjomu kvantitatīvā nelīdzsvarotība traucē nodalīt ielas sabiedriskajām, bet iekšpagalmus – sadzīves norisēm. Pļavnieku ziemeļu robeža – Augusta Deglava iela – jaunās ātrgaitas maģistrāles Rīga–Maskava ievads – apbūvēta ar vizuāli un funkcionāli veiksmīgākajām 119. sērijas ēkām.

Neskatoties uz zināmām atšķirībām atsevišķu rajonu telpiskajā un struktūrālajā risinājumā, tos salīdzinot, var konstatēt vairākas kopējas iezīmes, kuras raksturo šī perioda lielmēroga dzīvojamo rajonu plānošanas principus:

- rajonu plānojumā izmantots plašs brīvā plānojuma struktūru spektrs;
- maģistrālās ielas uzsvērtas ar apbūves izvietojumu un augstumu;
- aktīvi izmantotas teritorijas gar maģistrālajām ielām, izvietojot sadzīves pakalpojumu un tirdzniecības objektus;
- iekškvartāla telpa ar dažādiem paņēmieniem tiek atdalīta no ielas un tranzīta gājēju ceļiņu telpas;
- iedzīvotāju rekreācijai paredzētas plašas, apzaļumotas iekškvartālu platības;
- maģistrālo ielu krustojumi un dzīvojamo rajonu centri akcentēti ar vertikālām dominantēm.

Lielmēroga dzīvojamā apbūve Rīgā ir veidojusies apmēram 35 gadu garumā, un laika gaitā ir mainījusies izpratne par komfortablu dzīvojamo vidi. Tas ir nozīmīgs arī apbūves attīstību – tās daudzveidība izriet gan no laikmeta prasībām, gan no konkrētās rajona atrašanās vietas, vienlaikus saglabājot katra rajona galveno telpisko ideju.

Tādējādi katrā laika periodā var identificēt atšķirīgus lielmēroga dzīvojamo rajonu telpiskās kompozīcijas un apbūves principus, un šie principi laika gaitā ir attīstījušies, papildinot un pilnveidojot iepriekšējās desmitgadēs uzkrātās un pārbaudītās atziņas. No vienvēida dzīvojamo ēku vai to grupu kompozīcijas apzaļumotā un labiekārtotā vidē tie izauga līdz telpiski attīstītām un strukturāli izvērstām pilsētbūvnieciskām vienībām, kuru nozīme nereti pārauga atsevišķa rajona lokālo mērogu, kļūstot par plašākas pilsētas daļas vietzīmēm.

Vides attīstības galvenās problēmas un tendences lielmēroga dzīvojamos rajonos mūsdienās

Tiesiskie un saimnieciskie procesi Latvijā kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas – īpašuma denacionalizācija un privatizācija, kā arī ar tiem saistītā mājokļu jomas reforma, iedzīvotāju sociālā noslāņošanās u. c. – ir izmainījuši sākotnējos plānojuma principus lielmēroga dzīvojamos rajonos un radījuši virkni problēmu turpmākā uzturēšanā, apsaimniekošanā un attīstībā.

Mūsdienu aktualitātes raksturo šādas iezīmes:

- īpašumu denacionalizācijas un privatizācijas procesā plašās pēc vienotiem apbūves principiem izveidotās dzīvojamo rajonu teritorijas ir gan sadalītas atsevišķām ēkām piesaistāmajos zemesgabalos, gan atdotas bijušajiem zemju īpašniekiem, turklāt šie procesi ir norisinājušies savstarpēji nesaistīti un paralēli – tas nereti radījis situāciju, ka viena ēka atrodas uz vairākiem zemesgabaliem vai arī viens neapbūvēts zemesgabals atrodas lielmēroga apbūves ieskaudā iekšpagalmā;
- brīvās platības starp dzīvojamām ēkām – agrākās zaļumu zonas un bērnu rotaļu laukumi – bieži vai nu netiek izmantotas (6. attēls), vai arī tiek pārveidotas par komerciāli izmantojamām teritorijām;

6. attēls. Ekstensīva neracionāli izmantota teritorija – Aviācijas iela Ķengaragā
(foto U. Bratuškins 2013)

- iedzīvotāju automašīnu skaita pieaugums un stāvvietu trūkums rada konfliktus iekškvartālu ārtelpu izmantošanā – autostāvvietas izvietojamas iekšpagalmos un zaļajās zonās, ievērojami samazinot rekreatīvajām funkcijām izmantojamās platības;
- iedzīvotāju skaits un dzīvojamā fonda kopplatība ir relatīvi stabila, nedaudz vērojams dzīvojamā fonda samazinājums uz pirmā stāva dzīvokļu rēķina, kurus nereti pārveido par vietējas nozīmes apkalpes objektiem;

- iedzīvotāji vēlmi pēc lielākas dzīvokļu platības vienai mājsaimniecībai reizēm īsteno, iepērkot vairākus blakusesošus dzīvokļus un apvienojot tos vienā lielākā dzīvoklī;
- dažādās attīstības stadijās ir jauni dzīvojamās apbūves objekti esošo rajonu robežās – iedzīvotāju interese par mājokli daudzdzīvokļu namos nav mazinājusies, un šī mājokļa tipa popularitāte, ko lielākoties nosaka iedzīvotāju pirktspēja, nosaka arī uzņēmēju interesi papildināt esošos rajonus ar jaunām daudzdzīvokļu ēkām.

Lielmēroga dzīvojamie rajoni sākotnēji tika plānoti kā mājokļu teritorijas, kur vienotas telpiskās organizācijas ietvaros būtu līdzsvarots sabiedriskās apkalpes, izglītības un rekreācijas elementu tīkls. Iekšpagalmos tika atvēlēta vieta svarīgākajām saimnieciskajām funkcijām – veļas žāvēšanai, paklāju tīrīšanai, atkritumu konteineru izvietošanai, pie māju ieejām bija neliels skaits (6–10) automašīnu stāvvietu. Pārējā pagalmu teritorijā tika ierīkoti apstādījumi, tipveida bērnu rotaļu laukumi, kā arī nelielas atpūtas zonas ar soliņiem. Lielajos pagalmos atbilstoši katra mikro-rajona plānojumam bija izveidoti sporta laukumi. Pagalmu telpiskā kompozīcija tika veidota dažāda, kas “ne vienmēr dod labus rezultātus. Blakus labi uztveramai pagalma kvadrāta formai ar harmoniskām proporcijām sastopami neproporcionāli šauri, izstiepti pagalmi, kuri telpiski veido nepatīkami garus koridorus. Daļai pagalmu ar kvadrāta vai taisnstūra formu absolūtie pagalma izmēri ir tik lieli, ka jāšaubās par to lietderību gan no funkcionālā, gan telpiskā viedokļa” (Sila 1974).

Mūsdienās apstādījumi lielākoties ir pārvērtušies nekoptos koku un krūmu masīvos, aizēnojot gan pirmo stāvu logus, gan pagalmos plānotās atpūtas zonas. Labiekārtojuma elementi un celiņi ir nolietojušies, pagalms kā rekreācijas vide ir degradēts. Par galveno pagalmu izmantošanas funkciju kļuvusi auto novietošana, kur vien tas ir fiziski iespējams, kā arī sadzīves atkritumu konteineru izvietošana.

Mūsdienu dzīvojamās vides standarti nosaka citas vajadzības un vēlmes – kā liecina pētījumi, prioritātes ir drošība, zināma intimitāte un iekštelpu sasaiste ar ārtelpu. Šie kritēriji dzīvokļa komfortu tuvina individuālās dzīvojamās mājas līmenim. Funkcionālās prasības teritorijai ir automašīnas novietošana, bet dzīvokļiem – salīdzinoši brīvas plānojuma un transformācijas iespējas, kā arī labierīcību modernizēšana un pārveidošana no utilitāras telpas par pilnvērtīgu dzīvokļa sastāvdaļu. Būtiska ir arī atbilstoša sociālā un saimnieciskā infrastruktūra – sabiedriskie un apkalpes objekti. Vēsturisko lielmēroga dzīvojamo rajonu vides kvalitāte vairs neatbilst šodienas prasībām un nenodrošina iedzīvotāju sociālās un rekreācijas vajadzības. Atsevišķu mājokļu kvalitāte gan pakāpeniski uzlabojas, bet publiskā ārtelpa turpina degradēties, jo tās kvalitāte joprojām tiek uzskatīta par sekundāru.

Lielmēroga dzīvojamās vides teritorijās ir vērojamas šādas tendences:

- esošajā apbūves struktūrā tiek iebūvētas atsevišķas jaunas dzīvojamās mājas, ap jauno objektu veidojot jaunu labiekārtojumu, pārplānojot esošo iekšpagalmu ceļu un apstādījumu struktūru un kopumā veicinot pakāpenisku degradētās vides atveseļošanos; papildu ieguvums ir tas, ka esošā vide tiek uzlabota par attīstītāja līdzekļiem (7. attēls);

7. attēls. Apbūves intensifikācija – jauna daudzstāvu daudzdzīvokļu ēku grupa Pūces ielā, Purvciemā (foto U. Bratuškins 2013)

- mikrorajonu neapbūvētajās zonās vai nomalēs tiek būvēti jauni dzīvojamo ēku kompleksi, vienlaikus ar ceļu, laukumu un autostāvvietu plānošanu izveidojot vienotu visa objekta apstādījumu struktūru, sporta un bērnu rotaļu zonas (8. attēls).

8. attēls. Mazstāvu daudzdzīvokļu ēku grupa Jasmuižas ielā, Pļavniekos (foto U. Bratuškins 2013)

Lielmēroga dzīvojamo rajonu attīstības iespējas

Kā liecina statistikas dati, vidēji mājokļa kopējā platība Latvijā uz vienu iedzīvotāju atpaliek no attiecīgā rādītāja Eiropas Savienības attīstītājās valstīs – 2008. gadā Latvijā mājokļa vidējā platība uz vienu iedzīvotāju bija 27 m², kas ir gandrīz divas reizes mazāk nekā Dānijā (51,4 m²), Zviedrijā (45,2 m²) vai Vācijā (42,9 m²) (Housing Statistics in the EU 2013). Tas nozīmē, ka ar pašreizējo vai pat mazāku iedzīvotāju skaitu pieprasījumam pēc mājokļu platībām vajadzētu pieaugt. Ievērojot iedibinātos ekstensīvas apbūves principus lielmēroga dzīvojamos rajonos, kā arī to, ka liela daļa neapbūvēto platību netiek izmantotas racionāli, var sagaidīt, ka tieši tur īstenosies apbūves intensifikācija. Šādi precedenti jau ir vērojami gan kā tieši vēsturiskās apbūves papildinājumi, gan arī kā satelītkvartāli, kas, atrodoties vēsturiskās apbūves tuvumā, izmanto tur esošos infrastruktūras elementus, pašiem veidojot atsevišķu, savrupu dzīvojamo vidi.

9. attēls. Intensīvi urbanizēta pilsētvide ietver daudzveidīgu funkciju spektru – A. Deglava ielas apbūve (foto U. Bratuškins 2013)

Kā sava laikmeta spogulis lielmēroga dzīvojamie rajoni ir raksturīga ideoloģisko, ekonomisko un sociālo procesu liecība, taču mūsdienās, saasinoties pret-runām starp tiem raksturīgo telpiskās vides un mājokļu kvalitāti un mūsdienu prasībām, rodas to pakāpeniskas degradācijas risks. Lai to mazinātu, ir jāpārvar

līdzšinējās plašā sabiedrībā valdošās, pārsvarā uz emocionāliem argumentiem balstītās negācijas, ka dzīvojamo rajonu revitalizācija un apbūves intensifikācija varētu samazināt iedzīvotāju rekreācijas iespējas ārtelpās, tādējādi samazinot arī viņu dzīvestelpas kvalitāti. Pētījumi liecina, ka galvenās aktivitātes, kas fragmentāri notiek plašajos iekšpagalmos, ir mājdzīvnieku izvadāšana un bērnu rotaļas, turklāt tās nereti ar laika nobīdi tiek īstenotas vienā un tajā pašā vietā.

Lielmēroga dzīvojamo rajonu revitalizācijai ir nepieciešams komplekss problēmu risinājums, ievērojot vairākus priekšnoteikumus:

- jāizstrādā katra rajona lokālplāns;
- jāveicina lokālo centru attīstība, plānojot tajos publisko funkciju un norišu paplašināšanos;
- jāattīsta rekreācijas iespējas dažāda vecuma interesentiem, maksimāli izmantojot dabas apstākļus – vietās, kur jau eksistē piemēroti rekreācijas vides elementi, piemēram, nelieli ezeri starp ēku grupām Mežciemā vai Daugavas krastmalas tiešais tuvums Ķengaragā (Veinberga 2005), tie aktīvi jāiekļauj rekreācijas sistēmās;
- jāoptimizē automašīnu stāvvietu izvietojums, tās izbūvējot piebraucamo ceļu paplašinājumos, pazemē vai arī atsevišķos vairākstāvu būvapjomos;
- iekškvartālu telpas maksimāli jāatbrīvo no automašīnu stāvvietām, jāveic labiekārtošanas un apzaļumošanas darbi, ņemot vērā gruntsūdens dziļumu, augsnes veidu, valdošo vēju virzienu pa mēnešiem un citus faktorus (Vikmanis 2005);
- kvartālu brīvajās vietās jāparedz iespēja izvietot jaunbūves, kurās ievērojamu daļu aizņem mājokļu platības;
- jāveic esošās apbūves renovācija, likvidējot pieļautās patvaļīgas darbības sekas un jānodrošina efektīva namu apsaimniekošanas sistēma.

Lielmēroga dzīvojamo rajonu revitalizācija ir ilgtermiņa investīcija, kuras mērķis ir pasargāt ievērojamu daļu Rīgas teritorijas no degradācijas. Ja šie rajoni netiks attīstīti un tajos nenotiks būvniecība, tad to vides kvalitāte turpinās pazemināties un iedzīvotāji, līdzko viņiem radīsies tāda iespēja, dosies no tiem prom. Tādējādi iekškvartālu pagalmu telpu aktivizācija, jauna būvniecība un funkcionālā intensifikācija ir jāvērtē pozitīvi, tikai tai nepieciešama prasmīga vadība. Lokālplānā jānosaka ne tikai revitalizējamo teritoriju organizācijas principi, bet arī jāiestrādā prasības jaunveidojamās apbūves augstumam, koloristikai un apdares materiāliem, kas veidos katra rajona tēla identitāti nākotnē.

KOPSAVILKUMS ANĢĻU VALODĀ

FOREWORD

Identity has become one of the most commonly used and discussed notions in social sciences during the last decades. This is largely related to the fact that this notion evolves where the individual meets the collective, and therefore, it has the ability to capture these two important dimensions within our modern world. Erik H. Erikson, the famous American psychologist and psychoanalyst, who is credited with coining the term “identity”, wrote that “the term ‘identity’ expresses such a mutual relation in that it connotes both a persistent sameness within oneself [self-sameness] and a persistent sharing of some kind of essential characteristics with others” (Erikson 1980: 109). When seeking an answer to the question “Who am I?”, individuals have an opportunity to present themselves in various domains within the framework of existing traditions, discursive practices, social structures and institutions: lifestyle, dress, political orientation, language, place of residence and life ideals. Thus, on the one hand, identity is socially construed – communication (mainly through language) between individuals and groups plays a special role in shaping and maintaining it. On the other hand, identity is socially determined because traditional social institutions, such as the state, family, school and mass media, play a crucial role in construing it. In modern society individuals have greater opportunities: a special role in identity formation and maintenance is offered by the Internet, especially via interactive social networks. However, usually individuals are aware of and feel their belonging to a certain social group, ethnos or state as a result of the choices they make, and therefore they fit into what Benedict Anderson defines as an “imagined community” (Anderson 1983). The feeling of belonging, which is closely linked to identity, creates the feeling of security by means of distinguishing “us” from “them” and highlighting the positive characteristics of one’s group (“us”), or stressing the negative characteristics of “them”. The diversity of choices inevitably results in multiplicity of identities – the same individual may identify him/herself

differently in various situations and contexts; moreover, the differing identities may compete and even conflict at times. Differing identities typically tend to overlap, thus shaping complex and multi-layered combinations of identities.

All of the above-mentioned is also applicable to one of the most important and most complicated types of identities, i.e. the national identity, which, on the one hand, is used to show an individual's affiliation to a national (as opposed to regional or local) community and, on the other hand, it suggests the way a national community identifies itself and is identified in relations with other countries and societies. According to Anthony D. Smith, the prominent researcher of nations and national identity, "regardless of what we understand with 'national' identity, this unknown is related to some kind of feeling of political togetherness no matter how invisible or weak it is" (Smith 1997: 17). Simultaneously, depending on how ethnic and civic interaction is understood within a nation, the fact that notions like 'nation' and 'national' have different meanings in different societies and political traditions becomes an important challenge in understanding the national identity. Thus, a varied spectrum of understandings becomes possible, ranging from bringing national identity closer to ethnic identity (identifying the only determining factor for the shaping and existence of the national identity in ethnic values), to the equally utopian view that, in the modern ethnically and culturally diversified society conditions, the national identity is free of ethnic and cultural components. In any case, common legal order, engagement in common economic life and the feeling of social security, shared memories and understanding of history as well as ideas and ideals that unify members of the national community become important dimensions of the national identity along with political affiliation and civic communication language. Alongside the "traditional" topics of national identity research (ethnic, national, and political affiliation), the dimensions of identity, which reflect the complexity of the social structure in the contemporary society and the varied factors that influence the structuring of an individual in terms of civic, material, idea and brand identity, and focus on the influence of place, living environment and creative space experience on the transformations of identity in the modern world, are acquiring an increasingly important role.

The aim of this collective monograph is to study the diverse manifestations of the national identity, its relations with other types of identities (ethnic, territorial, age group, artistic, etc.), using the analysis of the *status quo* in Latvia and other Baltic States as the point of departure.

This monograph was prepared within the framework of the National Research Programme "National Identity". Several projects of this programme were implemented in the Advanced Social and Political Research Institute at the Faculty of Social Sciences of the University of Latvia. In 2010, researchers from the Faculty of Social Sciences of the University of Latvia, Riga Technical University, Latvia University of Agriculture, Daugavpils University, Vidzeme University College as well as the National Library of Latvia joined their scientific efforts within the Advanced Social and Political Research Institute, which resulted in implementation

of the following six research projects: “National Identity and Competing Identities”, “Latvian Social Memory and Identity”, “National Identity and Communication”, “National Identity and Human Capability”, “National Identity and Social Human Security”, and “National Identity in the Digital Environment”. These projects encompassed outlining of the theoretical framework of the national identity studies from the social sciences perspective and conceptual analysis of topical social problems of various levels as well as sought practical solutions for them. The four years of work carried out by the team of multi-disciplinary researchers resulted in a number of academic and popular publications, facilitated discussions and served as an inspiration for implementing art projects (D. Petrenko’s movie “Guys”).

Chapter 1 “National Identity and Ethnic Relations” of this monograph focuses on the sophisticated relationship between the national and ethnic identities, which has become the object of both scientific research and harsh political disputes in contemporary Latvia.

In the section **“Between the Ethnic and Civic: Some Considerations on the Problem of ‘National Identity’”** Ivars Ījabs analyses the relationship between civic and ethno-cultural elements of a nation in Latvia since the re-instatement of independence, using the currently topical discussion on and about the Preamble to the Constitution .

He concludes that, although the divide between the ethnic and civic understanding of the concept of nation is frequently simplified, the dominance of ethnic elements in the self-perception of Latvians as the natural- (“core-“) nation hinders it from integrating minorities in the nation-state and carrying out other important functions.

In the section **“Ethnic and National Identities in the Baltic States”** the Estonian researcher **Martin Ehala** pays special tribute to the symbolic importance of the national (official) language in the communication between Baltic ethno-linguistic groups as well as in their mutual perception. On this basis one can conclude how close is the interaction between ethnic communities, how the common information space and inter-ethnic social networks are formed, what enables the formation of common values, common collective emotions and common understanding of the reality of everyday life, as well as in what way all of the above-mentioned shape a nation as a whole. Even though the Baltic States have had many things in common during the last decades, especially in terms of the Soviet annexation and occupation experience, the national identity formation processes have taken essentially different courses after the re-instatement of independence – hence these processes may yield essentially different results in the future. In Lithuania the ethnically conceptualized national identity is most likely to become a comprehensive identity for the majority of the citizens of Lithuania regardless of their background, whereas the situation in Latvia and Estonia is quite different. Two separate identities, i.e. an ethnic Estonian national identity and a linguistic ethnic identity of Russian-speakers are most likely to form and

consolidate in Estonia. The situation in Latvia is largely unpredictable, since two different scenarios are possible: consolidation and competition of two separate ethnic identities or formation of a non-ethnic (civic) national identity.

In the section **“The Discursive Construction of National Identity in Latvia”** **Brigita Zepa, Evija Kļave and Inese Šūpule** apply in-depth interviews with residents of Latvia in order to understand how Latvians and Russians living in Latvia construct their nationality. The authors use critical discourse analysis as the method for analysing the text, identifying the following levels of analysis: topics, discursive macro-strategies and linguistic means. Breaking of the material down into topics and sub-topics allows determining what elements discourse formers include in the discourse, which aspects of the problem they pay attention to, and which aspects they ignore. Identification of macro-strategies enables clearer identification of the diverse and controversial ways of interpreting topics, and the discursive structures that are used for this aim. Analysis of semantics and stylistics allows understanding of the way the discursive structures are formed.

Through the text analysis the authors unveil the different ways of how the sense of belonging is formed in Latvians and Russians residing in Latvia. For example, Latvian national culture serves as a cornerstone of the national identity for Latvians whereas for Russians the cultural diversity and intercultural communication are more important. Conversely, in the context of the “minorities – majorities” power relations the authors uncover the discourse of “threatened majority” common among Latvians, and the “unrecognized minority status” popular among Russians. The authors conclude that these discourses play an important role in the formation of the sense of national belonging, however, they tend to facilitate formation of separate Russian and Latvian communities instead of creating a sense of unity. *Active citizenship* and *togetherness-oriented discourses* would be significant in the formation of the sense of national community; currently, however, they are rather weak.

Ieva Birka proceeds with the discussion of mechanisms shaping the sense of belonging in the section **“Russian Speakers’ Sense of Belonging to Latvia and Factors Influencing Belonging within the Context of Integration and National Identity”**. Up to now, the social integration policy in Latvia has mainly focused on emphasizing the special role of language and culture in the integration process in general, and in shaping and consolidating the sense of belonging to Latvia. Applying the sense of community theory, and utilizing data acquired during the polling of the Russian-speaking youths in Latvia in 2004 and 2010, the author identifies the effect of factors facilitating the sense of belonging, and to what extent integration policy approaches in Latvia aid, or, on the contrary, impede the development of the sense of belonging in the Russian-speaking community group analysed. The author concludes that the current integration policy does not facilitate the development of the sense of belonging to Latvia in the Russian-speaking community analysed. Analysis of responses given by the Russian-speaking youths suggests that knowledge of the Latvian language does

not necessarily demonstrate a consistent positive correlation with the respondents' expressed level of attachment to Latvia. The same holds true for the citizenship status, or for the formal right to political participation within the community. The sense of belonging is essentially affected by rational and economic factors, such as employment and education opportunities, as well as the belief that one is entitled to freedom of expression on any issues, and that one has the ability to influence decision making. Additionally, the section shows that emotional and moral links within the community, the intention to develop mutual contacts with representatives of other nationalities, and, last but not least, the perception of Latvia as one's homeland plays an important role in the development and promotion of the sense of belonging, since these elements displayed consistent positive correlations in data analysis.

In **Chapter 2 "Political Aspects of the National Identity"** national identity issues are discussed in relation to political processes and the political capability of individuals, groups and countries. This includes both the domestic policy relations between political players and the role of the modern state in international politics.

In the section **"Ethnic Identity and Political Capability"** Jānis Ikstens emphasizes the close relation between the national identity and political capability, which is understood as the expansion of opportunities for individuals to engage in politics. In this regard it is important to understand to what extent the ethnic background influences individuals' political capability in contemporary Latvia. The author concludes that in the recent years the link between the ethnic identity and differences in political engagement has weakened. Representatives of East Slavic minorities engage in the municipal and European Parliament elections as actively as Latvians, and the use of other conventional forms of participation is similar. This could testify to similar ideas existing among both groups about the effectiveness of participation, as well as the non-limiting role of ethnic identity in political participation. However, it is exactly the ethnic identity that plays a decisive role when people are choosing a political party to vote for. The importance of the ethnic identity in this regard outstrips any other factor by far, including the assessment of the performance of political leaders. Hence the ethnic identity essentially narrows down individuals' political capacity. Political parties, being well aware of this influence on voting preferences, frequently adapt their strategies to this observation during the government forming process. This can take place, for example, by means of Latvian-supported parties ruling out cooperation with the so-called East-Slavic parties. Conversely, the results of political socialization process of youth are unlikely to bring any changes within the nearest future. Family is dominating in this process, which facilitates reproduction of the existing differences in the system of values alongside the informative segregation of the society. General education schools, in their turn, play a minor role in the political socialization process – the impact of these schools can mainly be observed among the young people who come from families having little interest in politics.

In the section “**The Identity of Latvia’s Foreign Policy**” **Žaneta Ozoliņa and Toms Rostoks** point out that the identity of Latvia’s foreign policy has witnessed significant changes over the last 20 years as a result of rearrangements in both the domestic policy and international environment. Several conclusions are made accordingly in this section.

Firstly, the formation of the identity of foreign policy is cumulative, i.e. new identities do not replace the old ones; they supplement or alter them instead.

Secondly, identities are changeable and mutually competitive. This means that excessive focusing on new identities may prove dangerous, since they might turn out to be inconsistent and their existence may be jeopardized over time if the conditions, which enabled the formation of the particular identity, change. Evolution of new identity aspects is a regular phenomenon, however, such new elements must not jeopardize the core of the identity of foreign policy. For example, if Latvia’s turning to the Central Asia region suffered a fiasco then the identity of Latvia’s foreign policy would not face irreversible harm, whereas the collapse of the tripartite cooperation between the Baltic States would result in much more fundamental problems, which would entail consequences for almost all aspects of foreign policy.

Thirdly, the Latvian foreign policy will have to face issues caused by different overlapping identities. Currently, no country is linked to a single region or international organization, therefore Latvia will have to act in several dimensions simultaneously, and this will require flexible application of various aspects of different identities. In this regard, the turns in relations with Belarus that took place during the recent years and the increasing interest in Central Asian countries will inevitably raise questions about how to commensurate economic interests with democratic values.

Fourthly, structural conditions that determined the necessity for the Baltic identity are still very strong. However, the Baltic State element of the identity of Latvia’s foreign policy may be threatened by separate individuals or interest groups that find cooperation between the Baltic States cumbersome or of little interest. Even though weakening of the element of the Baltic States’ identity within Latvia’s foreign policy is possible, analysis of the foreign policy discourse currently indicates that the cooperation element between the Baltic States has strong foundations.

In the section “**National Identity Deficit: A Problem in the Parties’ Political Communication in the Context of Municipal Elections of 2013**” **Ojārs Skudra** emphasizes that the project of united Europe in the shape of the European Union (EU) has been facing various crises during the second decade of the 21st century, democracy crisis being one of them; the right-wing and left-wing radicalism and populism trends have become increasingly stronger on the backdrop of these crises. The competition between the democratic EU model and the authoritarian Eurasian Union model only highlights the problems associated with the implementation of the European democratic integration project at both the national and the EU level. The political parties of the democratic majority, which reject populism

and radicalism, inevitably must offer solutions also in areas such as national identity and the national structuring of European identity. The political parties in Latvia striving to merge the characteristics of programme parties and clientele-oriented parties, tend to offer mainly national-level solutions for problems in the programmes outlining their political background and direction of activity. This section provides the results of quantitative and qualitative analyses of the political party programmes represented in the 11th Parliamentary Elections of the Republic of Latvia and the political parties and organizations represented in the municipal elections in the largest town halls of Latvia. This speaks volumes about the fact that strategic messages disseminated by the political parties, in essence, are based on the legitimization of the Latvian–Russian divide in the Latvian political party system, especially at the national level. Such a divide should be viewed as yet another manifestation of ethnopolitical parallelism and as evidence of the “parallel societies” trend. The results of the European Parliament Elections and the 12th Parliamentary Elections will show whether, and to what extent, these “parallel societies” are fragmented. This may serve as fertile soil for the evolution of a more unified democratic, pro-European national identity.

In the section “**National Identity, Individualization, Globalization and the State**” **Aleksejs Šņitņikovs** emphasizes that understanding of the national identity implies contemplation of the processes at all levels: global, supranational, national and individual. Globalization processes evolved in the distant past, however, their intensity, extensity and pace increased significantly during the recent decades; therefore, the progress and consequences of globalization processes differ greatly from the ones of the previous historical periods. Individualization processes also have deep roots in the European culture, and they have considerably expanded during the recent decades when a continuously increasing number of people acquired greater opportunities to make individual choices in both the economic and cultural fields. At the same time, the nation-state maintains its functionality within the framework of global governance, which, in turn, also determines the viability of the national identity. The ideas of Norbert Elias on the national *habitus* are applied in this section, as well as Anthony Giddens’s argument on the routinization and continuity as preconditions for psychological security as well as Talcott Parsons’s concept of national communities and cultures functioning as adaptation mechanisms in the social systems based on the values of universalism and individual achievements in relation to the discussion about the national identity. Interview materials used for writing this section suggest that the collective self-image at the national level is still an important resource for shaping social relations, which exists alongside orientations towards individualism and cosmopolitanism.

Chapter 3 “National Identity in the Context of Social Security” addresses the closely interlinked aspects of national identity: social security and economic capability. These aspects are among the most important ones in the implementation of national identity in the activity of various social agents at a regional level.

Capability is inseparable from identity; this may be a direct or indirect limitation, or, on the contrary, an opportunity, for the activity of social subjects.

Social problems of human security escalate in the context of the economic crisis marking a sharp contrast between the identities of socially secure and socially insecure individuals and significantly influencing their motivation to act, find solutions to critical situations, and engage in entrepreneurship or the labour market.

In the section **“Crisis: Challenges and Opportunities for Social Human Security in Latvia”** Sandra Brigsa, Anna Broka, Feliciana Rajevska, Kristaps Ročāns, Laura Romanovska, and Linda Ziverte analyse the subjective assessment of human security of the population of Latvia carried out in 2010 and 2013. The financial and economic crises entailed far-reaching and severe consequences in the social area, and these consequences are not unequivocal. Processes posing threats and challenges to human security have evolved as a result of the crisis, however, the struggle with these consequences has also led politicians to introduce important institutional reforms in many areas, and highlighted the importance of social networks in critical situations.

Analysis of the dynamics of human security sources during the time of crisis shows that the importance of social networks in human security increases as individuals lose faith in their own power. Assessment of the transformations of the social security system, which took place due to the crisis, especially the changes introduced in legislation and allocation of budgetary funds within the framework of austerity strategies, allows the conclusion that even though inequality of the population decreased during the crisis, it is still among the highest in the EU. The crisis tabled such a peculiar issue as the identity of the *working poor*.

An important contribution in the search for human security strengthening models was made by the action research on the activity of Talsi District Fund in 2010–2013 conducted within the scope of the “National Identity and Human Security” project of the National Research Programme “National Identity”. From the social enhancement and strengthening concept perspective this fund can be viewed as a constructive and well-structured example of enhancing, facilitation and participation of social agents demonstrating the role of small-scale projects in facilitating human security of both individuals and communities.

Mareks Niklass and Līga Rasnača address human security issues from a different perspective in the section **“Economic Capability”** dedicated to sociological analysis of economic capability. This analysis focuses on labour market relations, since paid employment provides a living for the majority of the working-age population. Employees and employers are participants in the labour market, whose interactions build the labour market capability.

The labour market positions of various social groups are discussed in this section using the data of a survey carried out by a research agency TNS Latvia and the data of the European Social Survey (ESS). These surveys revealed the population’s opinion about the opportunities of various social groups to enter

the labour market as well as identified their upward and downward occupational mobility in the labour market. The survey indicated statistically significant differences between the responses given by different groups of respondents. The responses revealed that the labour market capability in various regions and the prospects of finding a job for a number of social groups are markedly different. These groups have unequal employment prospects. Enduring inequality may manifest itself in a form of victimization of certain social groups, for example, as a “tacit agreement” between employers and employees that the unequal situation is acceptable and it is not worth trying to change it.

The capability of social groups is also characterized by upward and downward occupational mobility in the labour market influenced by factors like regional background, sex, age, and education level. M. Niklass and L. Rasnača point out how these factors affect a wider context of the labour market policy, therefore, the attempts to curtail their negative impact should not be directed only towards the employment sector. Changes in some aspects can take place not only when the general direction of employment policy, but also that of family policy have been changed.

Chapter 4 “National Identity and Collective Memory” discusses the close relationship between the image of the past in the society’s collective memory and the individual’s affiliation to place, community and the state. The presence of memory ensures the feeling of continuity and security whereas unclear and controversial ideas of the past may prove to be destructive for the national identity and affiliation to the state. Therefore, active memory policy nowadays becomes an important precondition for sustainability of societies.

In the section **“Communities of Memory’ and Identity of the Population of Latvia”** Vita Zelče discusses the relationship between social memory and identity where memory establishes collective identity, on the one hand, and social identity determines the content of collective memory, on the other. The author describes three key “communities of memory” in Latvia’s society: Latvian, post-war Russian-speaking immigrants, and the holocaust “community of memory”. These communities were formed on the basis of essentially different historical experiences which, more often than not, are hardly compatible; they are related to dissimilar “cultural traumas” and produce different convictions and value orientations. The situation gets even more complicated by the fact that the core of fragmented and mutually confronting social memory in Latvia also consists of non-discussed matters regarding collaboration of various representatives of “communities of memory” with the Soviet regime and its repressive institutions as well as the fact that different social memory carriers are to be encountered in various ethno-linguistic groups. The author emphasizes that it is important to cultivate self-narratives which strengthen the identity of Latvia as a democratic state and are capable of overcoming the borderlines that separate one “community of memory” from another.

Vita Zelče further addresses these matters in the section “**Latvia’s Collective Memory Policy, and the Impact of Russia and the European Union on It**”. The author argues that, after Latvia re-instated its independence, its collective memory policy was determined by the integration of Latvia and other East-European countries in Europe’s collective memory space. On the one hand, this implied a change in the attitude towards the national absolutization of historical wrongdoings and convergence with the fundamental points of Europe’s collective memory where holocaust looms large. On the other hand, integration of the Eastern Europe in Europe’s collective memory space also meant transformations for Europe’s collective memory space itself supplementing the “Allied History Scheme” with the topic of condemnation of the crimes committed by totalitarian regimes. Attempts on the part of Russia’s leading elite to turn the unilateral heriozation of the USSR’s role in the Second World War into the myth of the birth of the Post-Soviet Russia also became an important factor which the shapers of the memory policy and the history of Latvia had to take into account. Aided by media technologies, these attempts significantly influence the collective memory of a large part of Latvia’s society. Thus elimination of confrontation between the “communities of memory” in Latvia in interpreting the events of the Second World War, especially considering the attempts to use the events of 16 March and 9 May for strengthening their political capital applied by the differently oriented political forces, has become one of the dominant elements of Latvia’s collective memory policy. The section is concluded with emphasis of the close relationship between the identity, Europeization of memory, and shaping of transnational memory, which would include matters important for various regions of Europe and develop relations with Russia’s collective memory space.

In the section “**Moral Dimension of the Nation and National Identity**” **Skaidrite Lasmane** stresses that globalization, intensive migration processes and modern communication technologies introduce certain shifts in the structure and research of the nations’ features: maintaining their characteristics, emphases shift from static historical territory, borders, geographical space or linguistic and cultural *status quo* to selection and attestation of individual affiliation, and identity as well. A certain turningpoint takes place towards subjective sensitivity, recognition and affiliation aspect of a nation, which is embraced in the notion of national identity frequently used during the second half of the 20th century.

Depending on application, national identity can be understood as both collective and individual perception and recognition of ethnic and nation-state affiliation, and a totality of narratives and discourses. Hence, the ontological existence of a nation largely depends on choice, recognition and support.

Along with choice options, national identity dynamism maintains the demand for reflection and assessment with regard to the value of choice, its rationality, advantageousness and usefulness. The ethic of a nation, and its identity, can only supplement and deepen the multi-dimensionality of research by offering a normatively evaluative framework combined with a more meaningful and

productive substantiation of choice which is reflectively attested in culture and is practically applied in everyday life.

Chapter 5 “National Identity in Communication Processes” addresses several aspects of national identity related to communication. Alongside individual choices, mass media and organizations also play an important role in shaping identity. Communication processes influence both individuals’ consumption choices and understanding of the state–society relationship, especially in the field of human security.

People make their choices based on the usefulness of a certain product as well as on the symbolic value, which links the consumption of goods with certain images, statuses, desires and impressions they wish to leave on the surrounding ones. Consumption (buying and utilizing of various products) today is increasingly based on quickly and easily perceivable codes saturated with emotions and meanings (which others recognize as well) acquiring an increasing importance in shaping identity and also providing others with an idea of the individual’s personality and values. The tendency to link identity with consumerism is on the rise. The importance of communication is growing in both of these dynamic processes where individuals participate by means of choosing, applying, transforming, etc.

In the section **“Celebration and Consumption. Advertising and Consumers’ Identities”** **Lolita Stašāne and Marita Zitmane** discuss the role of communication in the dynamic interaction of identity and consumerism. Media and organizations offer people their life philosophy, codes and models which the individuals, deep in the daily rush, are keen to accept. Analysis of Soviet, Post-Soviet and contemporary consumer practices and consumer identities from the celebration point of view gives an insight into the consumer identities in the society of Latvia. The analysis allows concluding that brand communication, consumer identities and consumer practices are important aspects that shape society. Research conducted within the “National Identity and Communication” project under the National Research Programme “National Identity” shows that consumers in Latvia, too, construe their identities through consumption – the consumer society in Latvia identifies itself with the brands it likes, and takes pride in them.

The section **“The Problem of Human Security in Latvia: The Relations Between the State and the Society”**, written by **Daina Bāra, Dace Muceniece, Iveta Reinholde and Ivars Ījabs**, discusses the state–society communication as an important part of strengthening human security. The government’s successful communication with the public may efficiently facilitate human security in particular areas of action policy. Unlike the notion of security of the Cold War period when ‘security’ was defined as defence of a territory against external aggression, protection of national interests in foreign policy, etc., nowadays we increasingly encounter a much broader notion of human security, which includes all the types of security or insecurity faced by people. In this interpretation, security also means the absence of threats caused by diseases, hunger, unemployment, social conflicts, political repressions, and environmental issues. Efficient government

communication with the nation enhances human security whereas unsuccessful communication increases public insecurity, distrust towards the government and public administration; this thesis is also confirmed by the analysis of the introduction campaign of the euro currency.

Chapter 6 “Social Groups and National Identity” provides an insight into a vast and diverse range of topics by addressing the identities of various groups and the processes that shaped them.

In the section **“Diverse Identities of the Youth in Latvia”** Ritma Rungule and Ilze Koroleva focus on the characteristics of 17–19 year old people in Latvia who have acquired general secondary education comparing with motivating factors and identities of the young people who have chosen vocational secondary education.

Youth is a very important period of life from the perspective of identity formation. This is the period when human beings strive to understand themselves, make important choices that will affect the rest of their lives, and take an active part in the society's life. The sociological approach to researching youth identities is based on studying the integration of young people in the society, which is understood as acquiring particular social statuses and learning social roles emphasizing in one's social identity the aspects related to belonging to a certain social group. Even though measurements of the sense of belonging do not fully characterize youth identities, they allow drawing conclusions about young people's identification in the global social space. Practical activity, the decisions and choices made by the youth play an important role in the identity formation process.

In the section **“Shaping Citizenship and Capability Through the Education Process”** Ireta Čekse, Andrejs Geske, and Andris Grīnfelds discuss civic activity as an important dimension of capability. With the extension of individuals' opportunities to influence significant decision making for the society, the importance of formal, informal, and non-formal civic education increases accordingly. Civic education stimulates young people to participate in the society's processes by urging them to constantly think and analyse the curriculum delivered by educational institutions as well as to evaluate the events taking place in the society, being aware of the global processes. This section features the definition of citizenship in the context of civic education and identifies elements characteristic of civic capability and factors influencing civic education. Data acquired in International Civic and Citizenship Study (ICCS) 2009 were used for analysing the civic capability of schoolchildren.

In the section **“Dynamics of Religious Identity and Religiousness in Latvia after the Restoration of Independence”** Agita Misāne approaches this less studied area using data from European/World Value surveys from the 1990s and the 2008 International Social Survey Programme. The data reveal that between the late 1980s and mid-1990s the extent of religious participation increased significantly. During this period of political change, many previously religiously

unaffiliated individuals actively sought out religious communities. Although both traditional churches and new religious communities had expected further growth, this did not happen. Currently approximately half the Latvian population is nominally Christian, one-third remains unaffiliated, and there is a group of committed individuals (10–15%) active in a number of Christian congregations. Less than 1% identify with non-Christian religions.

In the section **“International Migration and National Identity: Formation of Transnational Belonging”** Baiba Bela focuses on what happens to national identity and the sense of belonging when one is continuously residing outside of his/her home country, paying particular attention to the practices of maintaining cross-border links. An increasing role is attributed to transnationalist practices and the process of shaping transnational forms of belonging in theoretical debates and recent social science studies about international migration. Studies addressing migration and identity have been conducted also in Latvia. Up to now, transnationalism has received little attention in studying emigration in Latvia. Applying biographical approach methods, Bela addresses transnationalist practices and shaping of transnational forms of belonging in the case of Latvia's emigrants.

Chapter 7 “Spatial Dimensions of National Identity” is dedicated to the relationship between the national identity and affiliation to a place for the purpose of studying the interaction between space and capability. Affiliation to a place is one of the most important elements of national identity. Social agents implement their capability by means of transforming space according to their needs and perceptions whereas spatial identity creates preconditions for socially significant activity, communication and relations.

This Chapter is opened by the section written by Ilze Lāce, **“Social Comprehension of Space and Affiliation to a Place”** where the author provides a summary of the diversity of the interactions between human beings and places from the sociological, geographical, anthropological etc. perspectives.

Space is important as a geographically restricted territory of a state and a socially constructed place of residence of a nation in the national identity context, whereas in regional and rural development context affiliation to a place as the spatial/territorial aspect is of key importance; the social meaning of space is described using notions like ‘place’, ‘space’ and ‘territory’. The empirical basis of the importance of affiliation to a place in various social and economic processes in Latvia is the data acquired during the “Place, Capability and Migration” survey conducted in 2011 within the scope of the National Research Programme “National Identity” as well as a case study conducted in rural areas within the scope of the “Regional Identity and Capability” project.

In the section **“National and Location-Specific Identity: Capability Factors of Rural Communities”** Aija Zobena and Līga Paula address the interaction between place and capability. A community-level study reveals that agents' capability and the identity of a place are closely interlinked because as agents

feel closer affiliation links with a particular district, city or region they become increasingly motivated to act not only in their own interests but also in the interests of the community they represent by investing their time, knowledge and other resources in order to achieve important goals for the community in question.

In the section **“Construing New Identities in the Creative Spaces of Riga’s Urban Environment”** Evija Zača studies the uniqueness of the city as a spatial unit emphasizing the role of creative spaces in the structuring the city’s inhabitants’ identities. The cultural space becomes increasingly important alongside the physical and social space. More often than not, the role of creativity and cultural heritage is highlighted when presenting the city in the international arena. Creative spaces are becoming part of the city’s everyday life. A steadily increasing number of people are keen on identifying themselves with these spaces and the communities they shape. The new spatial experiences acquired through creative spaces influence structuring of new identities for a part of Riga’s inhabitants. Analysis of the shaping of identities in media discourses reveals that new creative spaces nurture people’s desire to identify with them thus facilitating the creation of communities associated with these spaces.

An individual’s life environment shapes through spatial, architectural, urban planning, economic and social processes and is supplemented with individual experience. In the section **“Identity and Development of Riga’s Mass Residential Areas”** Sandra Treija and Uģis Bratuškins contemplate the identity of urban space. The peculiar identity of mass residential areas is revealed through tracing their historical development and potential transformations in the 21st century. These areas form the largest part of the residential fund of Riga; residential areas have become the hubs of social, proprietary, technical, aesthetical and spatial problems because spatial quality still shapes the way a large part of the city’s population perceives the urban residential environment. Analysis and summary of the key spatial and functional principles applied in the design of mass residential areas plainly reveals the identity of each area, emphasizing the similarities and differences between the situation in various decades. As contradictions intensify between the characteristic spatial environment and the quality of housing in these areas, the threat arises. Revitalization of mass residential areas is a long-term effort the aim of which is to protect a significant part of Riga’s territory from degradation.

Acknowledgements

The authors of this monograph hereby express their gratitude to everyone who facilitated the creation of this collective study. We would like to thank High Commissioner on National Minorities *Dr. phil.* Nils Muižnieks for formulating the idea of this monograph during the time when he worked as the Social Sciences Department Coordinator in the National Research Programme “National Identity”. We would like to thank Prof. Martin Ehala and Prof. Viacheslav Morozov from

the University of Tartu, as well as Prof. Jolanta Aidukaite from Mykolas Romeris University in Vilnius for participating in the seminar dedicated to the preparation of the collective monograph, which took place on 23 November 2012. Prof. Ehala continued this cooperation, and became one of the authors of this monograph. We would like to extend our gratitude to Juris Goldmanis for literary editing of the text, and to thank Renārs Felcis for developing the index for the monograph. We would also like to thank Vice-Dean and Executive Director of the Faculty of Social Sciences of the University of Latvia *Dr. philol.* Gita Blaua and Inese Grumolte for their valuable contribution in managing the funds allocated for this monograph and for providing organizational support during the preparation of this monograph. Scientific editors would hereby like to thank the authors of this book, and express gratitude for their patience and cooperation. It is now up to the readers to shape the fate of this work.

Scientific editors of the collective monograph
Prof. *Dr. phil.* Juris Rozenvalds
Prof. *Dr. sc. soc.* Aija Zobena

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

BIBLIOGRAPHY

Priekšvārds

Foreword

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Erikson, E. H. (1980). *Identity and Life-Cycle*. New York: Norton.

Smits, E. D. (1997). *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB.

1. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN ETNISKĀS ATTIECĪBAS

1. NATIONAL IDENTITY AND ETHNIC RELATIONS

1.1. Starp etnisko un pilsonisko: daži apsvērumi par nacionālās identitātes problēmu

1.1. Between the Ethnic and Civic: Some Considerations on the Problem of “National Identity”

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Barth, F. (1969). Introduction. In: Barth, F. (Ed.). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Boston, Mass.: Little, Brown: 1969, pp. 9–38.

Geertz, C. (1963). The integrative revolution: primordial sentiments and politics in the new states. In: Geertz, C. (Ed.): *Old Societies and New States: the Quest for Modernity in Asia and Africa*. New-York: The Free Press of Glencoe & London: Collier-Macmillan, pp. 105–157.

Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.

- Greenfeld, L. (1992). *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ignatieff, M. (1993). *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*. New York: Farrar, Strauss, Giroux.
- Kažoka, I. (2013). Latvieši pēc noklusējuma. *Sabiedriskās politikas portāls Politika.lv*, 2013, 29. apr. Pieejams: <http://politika.lv/article/latviesi-pec-noklusejuma> (aplūkots 19.07.2013.).
- Konstitucionālo tiesību komisija. (2012). *Viedoklis Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu*. 142. punkts, 49. lpp. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf (aplūkots 19.07.2013.).
- Kuzio, T. (2002). The myth of the civic state: a critical survey of Hans Kohn's framework for understanding nationalism. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 25, No. 1 January 2002, pp. 20–39.
- Ministru kabinets. (2001). *Valsts programma "Sabiedrības integrācija Latvijā"*. Pieejams: <http://www.polsis.mk.gov.lv%2FLoadAtt%2Ffile37100.doc&ei=s1vuUYRGpIzgBJWKgagO&usg=AFQjCNHsKe5mMxXFXEuWwvPpwMYS-BwQ8Q&bvm=bv.49478099,d.bGE> (aplūkots 19.07.2013.).
- Ministru kabinets. (2011). *Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un sabiedrības integrācijas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam*. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3782> (aplūkots 19.07.2013.).
- Muižnieks, N. (Ed.). (2010). *How Integrated is Latvian Society? An Audit of Achievements, Failures and Challenges*. Rīga: University of Latvia Press.
- Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London: Routledge.
- Smits, E. (1997). *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB.

1.2. Etniskās un nacionālās identitātes Baltijas valstīs

1.2. *Ethnic and National Identities in the Baltic States*

- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An Interenational Review*, 46, pp. 5–34.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bourhis, R. Y., Moise, L. C., Perreault, S., & Senecal, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32(6), pp. 369–386.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without Groups*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- David, O. & Bar-Tal, D. (2009). A sociopsychological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*, 13(4), pp. 354–379.

- Ehala, M. (2011). Hot and cold ethnicities: modes of ethnolinguistic vitality. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32(2), pp. 187–200.
- Ehala, M. (2009). The bronze soldier: Identity threat and maintenance in Estonia. *Journal of Baltic Studies*, 40(1), pp. 139–158.
- Ehala, M. & Zabrodskaja, A. (2011). Этнолингвистическая витальность этнических групп стран Балтии [The ethnolinguistic vitality amongst ethnic groups in the Baltics]. *Диаспоры/Diasporas, Диаспоральная жизнь стран Балтии [Diasporic Life of the Baltic States]*, (1), pp. 6–60.
- Ehala, M. & Zabrodskaja, A. (2013). Measuring ethnolinguistic vitality of the largest ethnic groups in the Baltic states. *Ethnicity*, 1(7), pp. 1–66 [to appear].
- Ehala, M. & Zabrodskaja, A. (2014). Hot and cold ethnicities in the Baltic states. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, pp. 1–17 [to appear].
- Snyder, J. (2000). Managing ethnopolitics in Eastern Europe: An assessment of institutional approaches. In: Stein, J. P. (Ed.). *The Politics of National Minority Participation in Post Communist Europe*. London: M. E. Sharpe, pp. 270–285
- Thomas, E. F., McGarty, C., & Mavor, K. I. (2009). Aligning identities, emotions, and beliefs to create commitment to sustainable social and political action. *Personality and Social Psychology Review*, 13(3), pp. 194–218.

1.3. Nacionālās identitātes veidošanas diskursi Latvijā

1.3. *The Discursive Construction of National Identity in Latvia*

- Dijk, T. A. van (1993). The principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, Vol. 4 (2). London, Newbury Park and New Delhi: Sage, pp. 249–283.
- Dijk, T. A. van (2000). *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London, Thousand Oaks, & New Delhi: Sage.
- Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. 2nd ed. Harlow: Longman.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. London: Routledge.
- Fairclough, N. (2006). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- Kalmus, V. (2003). Is interethnic integration possible in Estonia? Ethno-political discourse of two ethnic groups. *Discourse & Society*, Vol. 14 (6), pp. 667–697.
- Leeuwen, T. van (1993). Genre and field in critical discourse analysis. *Discourse & Society*, Vol. 4 (2). London, Newbury Park, & New Delhi: Sage, pp. 193–223.
- Miller, D. 1999. *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press.
- Rothschild, J. (1982). *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*. New York: Columbia University Press.
- Wodak, R. (1999). Critical discourse analysis at the end of the 20th century. *Research on Language and Social Interaction*, Vol. 32 (1&2), pp. 185–193.
- Wodak, R., De Cillia, R., Reisigl, M., & Liebhart, K. (1999). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Zepa, B. & Kļave, E. (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

1.4. Krievvalodīgās kopienas piederības izjūta Latvijai un to ietekmējošie faktori integrācijas politikas un nacionālās identitātes kontekstā

1.4. Russian Speakers' Sense of Belonging to Latvia and Factors Influencing Belonging within the Context of Integration and National Identity

- Alba, R. & Nee, V. (1997). Rethinking assimilation theory for a new era of immigration. *International Migration Review*, 31(4), pp. 826–874.
- Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, Mass.: Addison-Wesley.
- Baltijas Sociālo zinātņu institūts. (2004). *Cittautiešu jauniešu integrācija Latvijas sabiedrībā izglītības reformas kontekstā*. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts.
- Baltijas Sociālo zinātņu institūts. (2010). *Vidusskolēnu pilsoniskās un lingvistiskās attieksmes, apgūstot mazākumtautību izglītības programmas*. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts.
- Bosswick, W. & Heckmann, F. (2006). *Integration of Migrants: Contribution of Local and Regional Authorities*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press.
- Esser, H. (2006). Migration, language and integration. *AKI Research Review*, 4, pp. i–130.
- Favell, A. (1999) To belong or not to belong: The postnational question. In: Favell, A. & Geddes, A. (Eds.). (1999). *The Politics of Belonging: Migrants and Minorities in Contemporary Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Gusfield, J. (1975). *The Community: A Critical Response*. New York: Harper Colophon.
- Heckmann, F. (2006). *Integration and Integration Policies IMISCOE Network Feasibility Study*. European Forum for Migration Studies. Bamberg: EFMS Institute at the University of Bamberg.
- Heckmann, F. (2003). From ethnic nation to universalistic immigrant integration: Germany. In: Heckmann F. & Schnapper, D. (Eds.). (2003). *The Integration of Immigrants in European Societies: National Differences and Trends of Convergence*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Heckmann, F. & Schnapper, D. (2003). *The Integration of Immigrants in European Societies: National Differences and Trends of Convergence*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Kohn, H. (1994). *The Idea of a Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. New York: Macmillan.
- Kostakopoulou, D. (2010). Introduction. In: Oers, R. van & Ersbøl, E (Eds.). *A Re-definition of Belonging? Language and Integration Tests in Europe*. Leiden: Nijhoff, pp. 1–24.
- Kivisto, P. (2004). Inclusion: Parsons and Beyond. *Acta Sociologica*, 47(3), pp. 291–297.

- Kymlicka, W. (2001). Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe. In: Kymlicka, W. & Opalski, M. (Eds.). *Can Liberal Pluralism be Exported?* Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. & Norman W. (Eds.). (2000). *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Laborde, C. (2002). From constitutional to civic patriotism. *British Journal of Political Science*, 32, pp. 591–612.
- Kultūras ministrija. (2011). *Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012–2018*. Rīga: Kultūras ministrija.
- Tieslietu ministrija. (2001). *Valsts programma "Sabiedrības integrācija Latvijā."* Rīga: Tieslietu ministrija.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McMillan, D. & Chavis, D. (1986). Sense of community: A definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14(1), pp. 6–23.
- Parekh, B. (1994). Discourses on national identity. *Political Studies*, 42, pp. 492–504.
- Riger, S. & Lavrakas P. (1981). Community ties, patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods. *American Journal of Community Psychology*, 9, pp. 55–66.
- Rozenvalds, J. (2010). Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība kopš neatkarības atjaunošanas. Grām.: Muižnieks, N. (Red.). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 33.–60. lpp.
- Shapiro, M. (2000). National times and other times: Re-thinking citizenship. *Cultural Studies*, 14(1), pp. 79–98.
- Shotter, J. (1993). Psychology and citizenship: Identity and belonging. In: Turner, B. S. (Ed.). *Citizenship and Social Theory*. London: Sage.
- Turner, B. S. (1993). Contemporary Problems in the Theory of Citizenship. In: Turner, B. S. (Ed.). *Citizenship and Social Theory*. London: Sage.

2. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES POLITISKIE ASPEKTI **2. POLITICAL ASPECTS OF NATIONAL IDENTITY**

2.1. Etniskā identitāte un politiskā rīcībspēja

2.1. Ethnic Identity and Political Capability

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Axelrod, R. (1970). *Conflict of Interest*. Chicago: Markham.
- Bela, B. & Zepa, B. (2012). *Identitātes, kopienas, diskursi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Berelson, B., Lazarsfeld, P., & McPhee, W. (1954). *Voting*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Christian, J., Gadfield, N., Giles, H., & Taylor, D. (1976). The multidimensional and dynamic nature of ethnic identity. *International Journal of Psychology*, Vol. 11(4), pp. 281–291.
- Commercio, M. (2010). *Russian Minority Politics in Post-Soviet Latvia and Kyrgyzstan: The Transformative Power of Informal Networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dalton, R. (1993). *Politics in Germany*. New York: Harper Collins College Publ.
- Dribins, L. (2000). *Etnisko attiecību vēsture Latvijā*. Rīga: Puse Plus.
- Evans, G. & Whitefield, S. (1993). Identifying the bases of party competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science*, Vol. 23, pp. 521–548.
- Garza, R. & Herringer, L. (1987). Social identity: A multidimensional approach. *The Journal of Social Psychology*, Vol. 127(3), pp. 299–308.
- Ikstens, J. (2005). FHRUL bloc: Leftist parties or parties of Russian-speaking people? *Acta Universitatis Latviensis: Political Science*, Vol. 680, pp. 152–161.
- Ikstens, J. (2009). Patronage as a party building tool. Grām.: Ozoliņa, Ž. & Reinholde, I. (Ed.). *Laba pārvaldība*. Rīga: Zinātne.
- Ikstens, J. (2010). Lettonie. In: De Waele, J.-M., & Magnette, P. (Eds.). *Les démocraties européennes: Approches comparées des systèmes politiques nationaux*. Paris: Armand Colin.
- Ikstens, J. (2011). *Nacionālā identitāte un politika*. Referāts Latvijas Univrsitātes 69. konferencē.
- Ikstens, J. (2013). Latvia. In: De Waele, J.-M., Vieira, M., & Escalona, F. (Eds.). *Palgrave handbook of social democracy in the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jennings, M. K., & Niemi, R. G. (1968). The Transmission of Political Values from Parent to Child. *American Political Science Review* 62(1), pp. 169–84.
- Jennings, M. K., Stoker, L., & Bowers, J. (2009). Politics across Generations: Family Transmission Reexamined. *The Journal of Politics* 71(3), pp. 782–799.
- Jubulis, M. (2001). *Nationalism and Democratic Transition : The Politics of Citizenship and Language in Post-Soviet Latvia*. New York; Oxford: University Press of America.
- Kļave, E. (2013). *Nacionālā identitāte un diskurss*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Krugman, H. E. & Hartley, E. L. (1970). Passive learning through television. *Public Opinion Quarterly*, 34, pp. 184–190.
- Lipset, S. (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City, N. Y.: Anchor Books.
- Lipset, S. M. & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. Toronto: The Free Press.
- Muižnieks, N. & Rozenvalds, J. (2010). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Neumann, J. von & Morgenstern, O. (1953). *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Norgaard, O. & Johannsen, L. (1999). *The Baltic States after Independence*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Nussbaum, M. & Sen, A. (Eds.) (1993). *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Pabriks, A. (1999). *From Nationalism to Ethnic Policy : The Latvian Nation in the Present and in the Past*. Berlin: Berliner Interuniversitäre Arbeitsgruppe Baltische Staaten.

- Pabriks, A. (2002). *Etniskās proporcijas, nodarbinātība un diskriminācija Latvijā*. Rīga: Nordik.
- Riker, W. (1962). *The Theory of Political Coalitions*. New Heaven: Yale University Press.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes and values*. San Francisco: Jossey-Bass Inc.
- Rozenvalds, J. (2011). *Inteliģences loma 2010. gada priekšvēlēšanu kampaņā*. Referāts Latvijas Universitātes 69. konferencē.
- Sen, A. K. (1985). *Commodities and Capabilities*. Amsterdam: North-Holland.
- Šķilters, J. & Lasmane, S. (2010). *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Tedin, K. L. (1980). Assessing Peer and Parent Influence on Adolescent Political Attitudes. *American Journal of Political Science*, 24(1), pp. 136–154.
- Tims, A. R. (1986). Family Political Communication and Social Values. *Communication Research*, 13(1), pp. 5–17.
- Valentino, N. & Sears, D. O. (1998). Event-Driven Political Socialization and the Preadult Socialization of Partisanship. *Political Behavior*, 20(2), pp. 127–154.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. London: Harvard University Press.
- Vēbers, E. (2000). *Integrācija un etnopolitika*. Rīga: Jumava.
- Vēbers, E. (2001). *Etnopolitika Latvijā*. Rīga: [b. i.].
- Zepa, B. & Kļave, E. (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

2.2. Latvijas ārpolitikas identitāte

2.2. *The Identity of Latvia's Foreign Policy*

- Abdelal, R., Herrera, Y. M., Johnston, A. I., & McDermott, R. (2006). Identity as Variable. *Perspectives on Politics*, 4:4, pp. 695–711.
- Adamkus, V. (2005). *Citizen Valdas Adamkus would not go to Moscow, the president of Lithuania speaks*. Pieejams: <http://www.gorod.lv/news/8382-citizen-valdas-adamkus-would-not-go-to-moscow-the-president-of-lithuania-speaks> (aplūkots 25.06.2013.).
- Albright, M. (1998). *Interview of the Secretary of State Madeleine Albright on NBC-TV "The Today Show" with Matt Lauer*. Pieejams: <http://1997-2001.state.gov/www/statements/1998/980219a.html> (aplūkots 14.03.2014.).
- Brubaker, R. & Cooper, F. (2000). Beyond 'Identity'. *Theory and Society*, 29, pp. 1–47.
- Delfi.lv. (2005). *Igaunija cer saņemt jaunu ielūgumu no Krievijas uz 9. maija svinībām Maskavā*. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/world/baltics/igaunija-cer-sanemt-jaunu-ielugumu-no-krievijas-uz-9maijs-svinibam-maskava.d?id=10566672> (aplūkots 25.06.2013.).
- Ehin, P. & Berg, E. (Eds.) (2009). *Incompatible Identities? Baltic-Russian Relations and the EU as an Arena for Identity Conflict. Identity and Foreign Policy*. Farnham; Burlington, VT: Ashgate.
- Freimane-Deksne, I. (2013). *Statement by Deputy Permanent Representative of the Republic of Latvia at the Debate of the Security Council on the Situation in Afghanistan, 20 June 2013*. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/lv/Jaunumi/Runas/2013/06-21/> (aplūkots 26.06.2013.).

- Greenhill, B. (2008). Recognition and Collective Identity Formation in International Politics. *European Journal of International Relations*, 14(2), pp. 343–368.
- Hopf, T. (2002). *Social Construction of International Politics. Identities and Foreign Policies. Moscow 1955 and 1999*. Ithaca: Cornell University Press.
- Huntington, S. P. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Kissinger, H. (2012). *On China*. New York, NY: Penguin Books.
- Ārlietu ministrija. (1995). *Latvijas Republikas ārpolitikas koncepcija*. Pielikums dokumentam "Latvijas Republikas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam". Rīga: Ārlietu ministrija.
- Ārlietu ministrija. (2006). *Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes 2006.–2010. gadam*. Rīga: Ārlietu ministrija.
- Ārlietu ministrija. (2011). Ziņojums par valsts ārpolitiku un Eiropas Savienības jautājumiem. Ārlietu ministrija.
- Ārlietu ministrija. (2012). Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un par paveikto un iecerēto turpmāko darbību Eiropas Savienības jautājumos. Ārlietu ministrija.
- Ārlietu ministrija. (2013). Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos. Ārlietu ministrija.
- Mercer, J. (1995). Anarchy and Identity. *International Organization*, 49:2, pp. 229–252.
- Muižnieks, N. (2011). *Latvian–Russian Relations: Dynamics Since Latvia's Accession to the EU and NATO*. Rīga: University of Latvia Press.
- Onuf, P. S. (2012). American Exceptionalism and National Identity. *American Political Thought* 1:1, pp. 77–100.
- Restad, H. E. (2012). Old Paradigms in History Die Hard in Political Science: US Foreign Policy and American Exceptionalism. *American Political Thought*, 1:1, pp. 53–76.
- Rozenvalds, J. (Red.) (2005). *Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Saideman, S. (2002). Thinking Theoretically about Identity and Foreign Policy. In: Telhami, S. & Barnett, M. (Eds.). *Identity and Foreign Policy in the Middle East*. Ithaca, N.Y.; London: Cornell University Press.
- Spruds, A. (2009). Entrapment in the discourse of Danger? Latvian-Russia Interaction in the Context of European Integration. In: Ehin, P. & Berg, E. (Eds.). *Identity and Foreign Policy*. Ashgate, Farnham; Burlington, VT: Ashgate, pp. 101–116.
- Telhami, S. & Barnett, M. (2002). *Identity and Foreign Policy in the Middle East*. Ithaca, N. Y.; London: Cornell University Press.
- Viķe-Freiberga, V. (2005). Paziņojums par 2005. gada 9. maiju. Viķe-Freiberga, V. V. V.-F. 4 plus 4. *Runas 1999–2007*. Rīga: Pētergailis, 2007.
- Zepa, B. (2001). Nacionālās identitātes dimensija: iedzīvotāju attieksmju izpēte. Zepa, B. & Kļave, E. (Red.) (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011*. Rīga: LU SPPI, 21.–36. lpp.

2.3. Nacionālās identitātes deficīta problēma partiju politiskajā komunikācijā 2013. gada pašvaldību vēlēšanu kontekstā

2.3. *National Identity Deficit: A Problem in the Parties' Political Communication in the Context of Municipal Elections of 2013*

- Alemann, U. V., Morlok, M., Spier, T. (Hrsg.) (2013). *Parteien ohne Mitglieder*. Baden-Baden: Nomos.
- Brīvie Demokrāti. *Vērtības. Cilvēks, attīstība un demokrātija*. Pieejams: <http://www.briviedemokrati.lv/programma/> (aplūkots 09.11.2012.).
- Centrālā vēlēšanu komisija. (2011). *Balsstiesīgo pilsoņu skaits Latvijā un ārvalstīs*. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/30409.html> (aplūkots 11.11.2012.).
- Centriskās partijas Latvijas Zemnieku savienība programma*. Pieejams: <http://www.lzs.lv/druka.php?ht=dokumenti&lang=1571&p=9543> (aplūkots 09.11.2012.).
- Cepurītis, M. & Gulbis, R. (2012). *Ārpolitikas mīti Latvijā: Eiropas Savienība un Krievija*. Rīga: Latvijas vēstures mazās bibliotēkas atbalsta fonds. Pieejams: <http://www.demohistoria.lv/images/stories/uploads/gramata.pdf> (aplūkots 01.11.2012.).
- Cerutti, F. (2011). Eine politische Identität der Europäer, was ist das? In: Cerutti, F. & Rudolph, E. (Hrsg.). *Brauchen die Europäer eine Identität? Politische und kulturelle Aspekte*. Zürich: Orell Füssli, S. 9–42.
- Datler, G. (2012). Europäische Identität jenseits der Demos-Fiktion. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. 62. Jahrgang, 4/2012, 23. Januar 2012, S. 57–61.
- Delfi.lv. (2011). *Latvijā partijās un politiskajās apvienībās varētu būt apmēram 25 tūkstoši cilvēku*. Pieejams: <http://www.delfi.lv/archive/print.php?id=39523183> (aplūkots 10.11.2012.).
- Latvijas Sociālistiskās partijas programma*. Pieejams: http://www.latsocpartija.lv/dokumenti_lv/LSP_programma.doc (aplūkots 10.11.2012.).
- Latvijas Zaļās partijas programma*. Pieejams: http://www.zp.lv/fileadmin/media/LZP_programma.pdf (aplūkots 09.11.2012.).
- Lichtenstein, D. (2012). Auf der Suche nach Europa. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. 62. Jahrgang, 4/2012, 23. Januar 2012, S. 3–7.
- Lichtenstein, D., Eilders, Ch., Perlova, J. (2011). Integrationsprozesse in segmentierten Öffentlichkeiten. Die EU als Integrationschance für die Parallelgesellschaften in Lettland? In: *Global Media Journal. German Edition*. Pieejams: http://www.db-thueringen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-24471/GMJ2_Lichtenstein_et_al_final.pdf (10.11.2012.).
- Merten, K. (2013). *Konzeption von Kommunikation. Theorie und Praxis des strategischen Kommunikationsmanagements*. Wiesbaden: Springer.
- Nacionālās apvienības "Visu Latvijai!" – "Tēvzemei un Brīvībai"/LNNK" programma* (versija 4.0). Pieejams: <http://www.nacionalaapvieniba.lv/programma/plasa-programma/> (aplūkots 09.11.2012.).

- Nawratil, U. & Schönhagen, Ph. (2009). Die qualitative Inhaltsanalyse: Rekonstruktion der Kommunikationswirklichkeit. In: Wagner, H. *Qualitative Methoden in der Kommunikationswissenschaft*. Baden-Baden: Nomos, S. 333–346.
- Partiju un organizāciju programmas 2013. gada 1. jūnija pašvaldību vēlēšanās. Pieejams: <http://www.cvk.lv/cvkserv/pv2013/saraksti/> (aplūkots 01.07.2013.).
- Pfetsch, B., Esser, F. (2012). Comparing Political Communication. In: Esser, F. & Hanitzsch, Th. (Eds.). *Handbook of Comparative Communication Research*. New York, London: Routledge, pp. 25–47.
- Politiskās partijas Vienotība programma “Latvijas cilvēkiem un valstij”. Pieejams: <http://www.vienotiba.lv/plani-un-paveiktais/programma/> (aplūkots 09.11.2012.).
- Rhomberg, M. (2009). *Politische Kommunikation. Eine Einführung für Politikwissenschaftler*. Paderborn: Wilhelm Fink/Bro.
- Reformu partijas programma. Pieejams: <http://reformupartija.lv/programma/> (aplūkots 09.11.2012.).
- Rucht, D. (2010). Engagement im Wandel. Politische Partizipation in Deutschland. *WZBrief Zivil-Engagement*. 01/Mai 2010. Pieejams: http://bibliothek.wzb.eu/wzbrief-zivilengagement/WZBriefZivilengagement012010_rucht.pdf (aplūkots 15.08.2013.).
- Saskaņas centrs. (2012). *Memorands “Par “Saskaņas centru”*”. Pieejams: <http://www.saskanascentrs.lv/lv/par-mums/> (aplūkots 01.07.2013.).
- Saskaņas Centrs/Gods Kalpot Rīgai! *Padarītais un darāmais/2009–2017*. Pieejams: <http://www.godskalpotrigai.lv/un> http://www.tava-riga.lv/t/pdf_lv.php (aplūkots 02.07.2013.).
- Schlenker-Fischer, A. (2010). *Unity in diversity? European and national identities in respect to cultural diversity*. Institute of Political Science University of Lucerne. Pieejams: http://www.unilu.ch/eng/working-papers_608627.html (aplūkots 12.11.2012.).
- Schmitt-Egner, P. (2012). *Europäische Identität. Ein konzeptioneller Leitfaden zu ihrer Erforschung und Nutzung*. Baden-Baden: Nomos.
- Schwartz, S. J., Luyckx, K., & Vignoles, V. L. (Eds.). (2012). *Handbook of Identity Theory and Research*, Vol. 1, Structures and Processes. Vol. 2, Domains and Categories. New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer.
- Sociāldemokrātiskās partijas “Saskaņa” Programma. Pieejams: http://www.saskanascentrs.lv/images/Saskana_PROGRAMMA_FINAL.pdf (aplūkots 03.07.2013.).
- Solska, M. (2013). *Die Systemkrise des Kommunismus und die Entwicklung der Parteiensysteme in Estland, Lettland und Litauen 1988–2011: Nationale Identität, Cleavage-Politik und Parteienwettbewerb in Nordosteuropa*. Berlin; Münster: LIT.
- Standard Eurobarometer 79. *Public Opinion in the European Union*. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb79/eb79_anx_en.pdf (aplūkots 10.10.2013.).
- Uzņēmumu reģistrs. (2013). Politiskās partijas un to apvienības. Reģistrētās politiskās partijas un to apvienības [saraksts]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/partijas.html> (aplūkots 21.10.2013.).
- Vienotība Rīgai. *Programma*. Pieejams: http://www.vienotiba.lv/media/file/VIENOTIBAS_Rigas%20programma_2013.pdf (aplūkots 02.07.2013.).
- Voltmer, K. (2013). *The Media in Transitional Democracies*. Cambridge, Malden: Polity Press.

- Wiesendahl, E. (2006). *Parteien: Entstehung und Entwicklung von Parteien; Parteiendemokratie in Modell und Wirklichkeit; Mitglieder und Finanzen der Parteien; Wandlungen in der deutschen Parteienlandschaft*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Ишияма, Дж. Т. (2008). Партии – преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике. В кн.: *Теория партий и партийных систем: Хрестоматия*. Сост. Исаев, Б. А. Москва: Аспект Пресс, с. 170–189.
- Кац, Р. & Мэйр, П. (2008). Изменяющиеся модели партийной организации и партийной демократии: возникновение “картельных партий”. В кн.: *Теория партий и партийных систем: Хрестоматия*. Сост. Исаев, Б. А. Москва: Аспект Пресс, с. 144–150.
- Сартори, Дж. (2008). Партии и партийные системы: рамки анализа. В кн.: *Теория партий и партийных систем: Хрестоматия*. Сост. Исаев, Б. А. Москва: Аспект Пресс, с. 240–243.

2.4. Nacionālā identitāte, individualizācija, globalizācija un valsts

2.4. National Identity, Individualization, Globalization and the State

- Alexander, J. C. (1987). The Dialectic of Individuation and Domination: Weber's Rationalization Theory and Beyond. In: Whimster, S. & Lash, S. (Ed.). *Max Weber, Rationality and Modernity*. London, Boston: Allen & Unwin.
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Bauman, Z. (2003). *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2008). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Beck, U. (2004). The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization. In: Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity Press.
- Bendix, R. (1978). *Kings or People*. Berkeley: University of California Press.
- Bendix, R. (2005). *Nation-Building and Citizenship: Studies of our Changing Social Order*. New Brunswick, N. Y & London: Transaction Publishers.
- Böss, M. (Ed.) (2010). *The Nation-State in Transformation. Economic Globalization, Institutional Mediation and Political Values*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Campbell, J. L. & Hall, J. A. (Ed.) (2006). *National Identity and the Varieties of Capitalism. The Danish Experience*. Copenhagen: DJØF Publishing.
- Durkheim, E. (1947). *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press.
- Durkheim, E. (2005). *Professional Ethics and Civic Morals*. London: Routledge.
- Elias, N. (1978). *What is Sociology?* London: Hutchinson.
- Elias, N. (1991). *The Society of Individuals*. New York: Continuum.
- Elias, N. (1996). *The Germans*. Cambridge: Polity Press.
- Gellner, E. (1996). *Nations and Nationalism*. New York: Cornell University Press.

- Giddens, A. (1983). *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol. 1. Power, property and the state*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Giddens, A. (1986). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1992). *The Nation-State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (2004). Living in a Post-Traditional Society. In: Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity Press.
- Held, D. (1999). The transformation of political community: rethinking democracy in the context of globalization. In: Shapiro, I. & Hacker-Cordón, C. (Ed.). *Democracy's Edges*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). *Global Transformations*. Cambridge: Polity Press.
- Hirst, P. & Thompson, G. (2002). *Globalization in Question*. Cambridge: Polity Press.
- Holmes, S. (1995). *Passions and Constraint*. Chicago: University of Chicago Press.
- Holton, R. J. (1998). *Globalization and the Nation-State*. New York: St. Martin's Press.
- International Social Survey Programme (ISSP). (2013). *Nacionālā identitāte*. Socioloģisko petījumu institūts.
- James, P. (1996). *Nation Formation*. London: Sage.
- Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte (2010). *Aptauja "Nacionālās identitātes dimensijas"*.
- Mann, M. (1998). *The Sources of Social Power, Vol. II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marshall, T. H. & Bottomore, T. (1992). *Citizenship and Social Class*. London: Pluto Press.
- Nederveen Pieterse, J. (2009). *Globalization and Culture. Global Mélange*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. New York: The Free Press.
- Parsons, T. (1968). *The Structure of Social Action*. New York: The Free Press.
- Robertson, R. (1992). Mapping the global condition. In: *Globalization*. London: Sage.
- Sassen, S. (2007). The Places and Spaces of the Global: An Expanded Analytic Terrain. In: Held, D. & McGrew, A. (Ed.). *Globalization Theory. Approaches and Controversies*. Cambridge: Polity Press.
- Scholte, J. A. (2005). *Globalization. A Critical Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- Simmel, G. (1972). *On Individuality and Social Forms*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Smith, A. (1991). *National Identity*. Reno: University of Nevada Press.
- Tomlinson, J. (1999). *Globalization and Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Tomlinson, J. (2007). Globalization and Cultural Analysis. In: Held, D. & McGrew, A. (Ed.). *Globalization Theory. Approaches and Controversies*. Cambridge: Polity Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Vol. 2*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
- Zepa, B. & Kļave, E. (Red.) (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011*. Rīga: LU SPPI.

3. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE SOCIĀLĀS DROŠĪBAS KONTEKSTĀ

3. NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF SOCIAL SECURITY

3.1. Krīze: izaicinājumi un iespējas sociālajai cilvēkdrošībai Latvijā

3.1. Crisis: Challenges and Opportunities for Social Human Security in Latvia

- Alkire, S. & Ibrahim, S. (2007). Agency and empowerment: a proposal for internationally comparable indicators. *Working Paper: 04, OPHI*, pp. 7–9. Pieejams: <http://www.ophi.org.uk/working-paper-number-04/> (aplūkots 10.03.2013.).
- Amdam, R. (2011). *Planlegging og prosessleiing. Korleis lykkast i utviklingsarbeid*. Oslo: Samlaget.
- Andersen, T. M. (2012). Collective risk sharing: the social safety net and employment. Pieejams: http://ec.europa.eu/economy_finance/events/2010/2011122-arc/pdf/5_andersen_en.pdf (aplūkots 28.05.2013.).
- Barker, R. L. (2003). *The Social Work Dictionary*. 5th ed. Washington, DC: NASW Press.
- Beramendi, P. & Cusack, T. R. (2008). Diverse disparities: the politics and economics of wage, market, and disposable income inequalities. *Political Research Quarterly* 62. Pieejams: Sagepub datubāzē (aplūkots 28.04.2013.).
- Brīģa, S. (2013). Nodokļu politikas instrumentu izmantošana uzņēmējdarbības veicināšanai un nevienlīdzības mazināšanai. Grām.: *Sociālā cilvēkdrošība: spēju attīstība, sadarbība, iekļaušana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Broka, A. (2011). Ģimenes drošība un sociālā spējinašana Latvijā. Prezentētas tēzes Apvienotajā pasaules Latviešu zinātnieku 3. kongresā un Letonikas 4. kongresā 24. oktobrī.
- Brown, A. (2010). Requiem for stability: Impact of global financial crisis on the world's working poor. *International Planning Studies*, Vol. 15, No. 3, pp. 175–189. Pieejams: EBSCO datu bāzē (aplūkots 21.09.2011.).
- De la Rocha, M. G. (2006). Vanishing assets: cumulative disadvantage among urban poor. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 606, pp. 68–94. Pieejams: Sagepub datubāzē (aplūkots 09.05.2013.).
- Dunst, C., Trivette C. M., & Lapointe N. (1992). Toward clarification of the meaning and keyelements of empowerment. *Family Science Review*, 5(1&2), pp. 111–130.
- Eiropas Komisija. (2012). Eiropas Komisijas dienestu darba dokuments: Latvijas 2012. gada valsts reformu programmas un konverģences programmas novērtējums (pavaddokuments dokumentam: ieteikums Padomes ieteikumam par Latvijas 2012. gada valsts reformu programmu un ar ko sniedz Padomes atzinumu par Latvijas 2012.–2015. gada konverģences programmu (30.05.2012.)). Pieejams: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/nd/swd2012_latvia_lv.pdf (aplūkots 14.05.2013.).

- Eldring, L. (2013). *Labor migrant's wages and working conditions in Norway*. Conference: Learning to stand up: low wage earners in Latvia and the region. Rīga, 22.05.2013. SSE Rīga
- European Commission DG for Research Information and Communication Unit. (2005). *Giving more for research in Europe: The role of foundations and non-profit sector in boosting R&D investment*. Pieejams: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/rec_5_7800_giving_4_051018_bat.pdf (aplūkots 10.05.2013.).
- European Foundation Centre. (2005). *Rationale for a European Statute for Foundations*. Pieejams: http://www.efc.be/programmes_services/resources/Documents/rationale_statute.pdf (aplūkots 10.05.2013.).
- Eurostat. *Dataset details: Labor productivity per hour worked*. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TSDEC310 (aplūkots 14.04.2013.).
- Eurostat. *Expenditure on social protection % of GDP*. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1> (aplūkots 29.06.2013.).
- Eurostat. *Income distribution statistics: Inequality of income distribution, 2010 (income quintile share ratio)*. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Inequality_of_income_distribution,_2010_%28income_quintile_share_ratio%29.png&filetimestamp=20121030183200 (aplūkots 14.04.2013.).
- Eurostat. *Proportion of low-wage earners in %, 2006 and 2010*. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Figure2_Proportion_of_low-wage_earners,_%25,_2006_and_2010.png&filetimestamp=20130201090333 (aplūkots 14.04.2013.).
- Eurostat. *Total expenditure on social protection per head of population*. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00099&plugin=1> (aplūkots 29.06.2013.).
- Eurostat. *Minimum wage statistics*. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Minimum_wage_statistics (aplūkots 29.06.2013.).
- Ewijk, H. van (2011). *Social work in socially sensitive times*. Lecture for PhD students at Tartu University. Lekcija apmeklēta 23.11.2011.
- Ēriksens, T. H. (2010). *Saknes un pēdas: identitāte mainīgā laikā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Frazer, H. & Marlier, E. (2011). *Assessment of Social Inclusion Policy Developments in the EU. EU Network of Independent Experts of Social Inclusion on behalf of the European Commission*. Jan. 2012.
- Friedman, L. M. (1999). *The Horizontal Society*. New Haven and London: Yale University Press.
- Friedmann, J. (1992). *Empowerment. The Politics of Alternative Development*. Cambridge, MA, Oxford, UK: Blackwell.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Graddy, E. & Wang, L. (2009). *Community foundation development and social capital. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly 2009*. Pieejams: Sagepub datubāzē (aplūkots 12.04.2013.).
- Gutierrez, L., Delois K., & GlenMaye, L. (1995). *Understanding empowerment practice: Building on practitioner-based knowledge. Families in Society*, Vol. 76, No. 9, pp. 534–542.

- Hur, M. H. (2006). Empowerment in terms of theoretical perspectives: exploring a typology of the process and components across disciplines. *Journal of Community Psychology*, Vol. 34, No. 5, pp. 523–540.
- IMF. (28.01.2013.) *IMF Report 2013: Republic of Latvia Article IV Consultation and Second Post-Program Monitoring Discussions*. Pieejams: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr1328.pdf> (aplūkots 14.04.2013.).
- Intervija (2013a). Talsu novada fonda stipendiāte, 03.12.2012.
- Intervija (2013b). Talsu novada fonda vadītāja, 13.06.2013.
- Ir. (2013). *Ratificē Eiropas Sociālo hartu, bet neatzīst tiesības uz pienācīgu atalgojumu*. Pieejams: <http://www.ir.lv/2013/2/15/ratifice-eiropas-socialo-hartu-bet-neatzist-tiesibas-uz-pienacigu-atalgojumu> (aplūkots 24.05.2013.).
- Jacobson-Pettersson, H., & Ewijk, H. van (2010). *Citizenship and Civil Society Discourse. International Social Policy and Social Work. Citizenship Based Social Work*. Abington: Routledge, pp. 45–59.
- Larsson, A. (2010). *Stress-testing Europe's Social Systems. After the Crisis: Towards a Sustainable Growth Model*. Pieejams: <http://www.etui.org/Publications2/Books/After-the-crisis-towards-a-sustainable-growth-model> (aplūkots 21.05.2013.).
- Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts, Lauku vides attīstības nodaļa. (2012). *Metodes "Kartēt un saskaņot" ieviešana Latvijā – Aknīstes, Jaunpiebalgas, Jaunjelgavas, Salas novados*. Pieejams: <http://www.lvan.lv/metode-kartet-un-saskanot-jaunpiebalga/> (aplūkots 03.05.2013.).
- Lee, C. S., Kim, Y. B., & Shim, J. M. (2011). The limit of equality projects: public-sector expansion, Sectoral conflicts, and income inequality in postindustrial economies. *American Sociological Review*. Pieejams: Sagepub datubāzē (aplūkots 11.05.2013.).
- Lemkin, R. (1944). Orphans of Living Parents: A Comparative Legal and Sociological View, 10. *Law and Contemporary Problems*, pp. 834–854 (Summer 1944). Pieejams: <http://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol10/iss5/11> (aplūkots 04.04.2013.).
- Likums "Grozījumi likumā "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu"" ("LV", 100 (4086), 30.06.2009.) [stājušies spēkā 01.07.2009.]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=194060> (aplūkots 10.05.2013.).
- Likums "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009.gada līdz 2012.gadam" ("LV", 100 (4086), 30.06.2009., Ziņotājs, 14, 23.07.2009.) [stājies spēkā 01.07.2009.]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=194076&from=off> (aplūkots 10.05.2013.).
- Centrālā statistikas pārvalde. (2013). *Darba samaksa – galvenie rādītāji: Darbaņēmēju skaita sadalījums pēc darba ienākumiem*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/darba-samaksa-galvenie-raditaji-30270.html> (aplūkots 11.06.2013.).
- Tiesībsargs. (2013). *Sociālā realitāte kavē politikas uzņemties atbildību*. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/sakumlapa/archive/2013/01/23> (aplūkots 25.05.2013.).
- Meļķis, D. (2013). Latvijā labklājība tiek vērtēta simboliski. *Dienas Bizness*, Nr. 64, 3. apr.
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 91 (2009). "Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 19. decembra noteikumos Nr. 1046 "Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība"" ("LV", 25 (4011), 13.02.2009.) [stājušies spēkā 01.03.2009.]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=187730> (aplūkots 10.05.2013.).
- Morel, N., Palier, B., & Palme, J. (2012). Beyond the Welfare State as we Knew it? In: *Towards a Social Investment Welfare State?* (1). Chicago: The Policy Press.

- Narayan, D. (2002). Empowerment and poverty reduction. A sourcebook. The International Bank for Reconstruction and Development, Washington DC: World Bank, pp. 13–14.
- Oishi, S., Kesebir, S., & Diener, E. (2011). Income inequality and happiness. *Psychological Science* 22. Pieejams: Sagepub datubāzē (aplūkots 27.04.2013.).
- Perkins, D. & Zimmerman, M. A. (1995). Empowerment theory, research and application. *American Journal of Community Psychology, Research Library Core*, Vol. 23, No. 5.
- Prasad, N. & Gerecke, M. (2010). Social Spending in Times of Crisis. *Global Social Policy*, Vol. 10(2), pp. 218–247.
- Rajevska, F. & Ročāns, K. (2011). Minimālā alga kā cilvēkdrošības faktors. Grām.: *Cilvēkdrošība Latvijā: riski un ietekmējošie faktori*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Rappaport, J. (1981). In Praise of Paradox: A Social Policy of Empowerment Over Prevention. *American Journal of Community Psychology*, Vol. 9, No. 1, pp. 1–25.
- Rappaport, J. (1984). Studies in empowerment: Introduction to the issue. *Prevention in Human Services*, No. 3, pp. 1–7.
- Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention: Toward a theory for community psychology. *American Journal of Community Psychology*, Vol. 15, pp. 121–148.
- Re:Baltica & Palme. (2013). Re:Baltica un Upsalas Universitātes profesora Joakima Palmes prezentācija publiskajā lekcijā “Latvijas “veiksmes stāsta” otrā pusē”, Rīgas Ekonomikas augstskolā 2013. gada 12. martā. Pieejams: <http://www.sseriga.edu/en/news-and-events/upcoming-events/event-archive/2013/publiclecturetheothersideoflatviassuccessstory.html> (aplūkots 06.06.2013.).
- Re:Baltica. (2013). *Latvija ir samaksājusi augstu cenu, lai pievienotos eirozonai*. Intervija ar Eiropas Komisijas sociālo lietu komisāru L. Andoru. Pieejams: http://www.rebaltica.lv/lv/aktuali/a/951/latvija_samaksajusi_augstu_cenu_lai_pievienotos_eiro_zonai.html (aplūkots 06.06.2013.).
- Rozenvalds, J. & Ījabs, I. (Red.) (2009). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Scholtz, H. (2010). Inequality rose from above, so it shall fall again: income skewness trends in 16 OECD countries as evidence for a second Kuznets cycle. *International Journal of Comparative Sociology* 51, No. 4, pp. 246–267. Pieejams: Sagepub datubāzē (aplūkots 05.05.2013.).
- Sen, A. K. (1993). Capability and Well-being. In: *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press, pp. 30–53.
- Sen, A. K. (1994). Well-Being, Capability and Public Policy. *Giornale Delgi Economist e Annali di Economia*, Vol. 53, pp. 333–347.
- Sen, A. K. (1990). *Development as Capability Expansion in Human Development and the International Development Strategy for the 1990s*. London: Macmillan, pp. 41–58.
- Shwab, K. (2013). *World Economic Forum. Insight report: The global competitiveness report 2012.–2013*, p. 221. Pieejams: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013/#> (aplūkots 13.04.2013.).
- Sabiedrības integrācijas fonds (2011). *Pārskats par NVO sektoru Latvijā*. Pieejams: www.sif.lv (aplūkots 12.04.2013.).
- Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. (2010). *Latvijas iedzīvotāju aptauja, valsts pētījumu programma “Nacionālā idenitāte”*.

- Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. (2013). *Latvijas iedzīvotāju aptauja, valsts pētījumu programma "Nacionālā identitāte"*.
- Skrodele-Dubrovskā, I. (2013). Sociālās iekļaušanas politika kā resurss cilvēkdrošības dimensijas stiprināšanā. Grām.: *Sociālā cilvēkdrošība: spēju attīstība, sadarbība, iekļaušana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Talsu novada fonds. (2008). *Kaldinot pozitīvas pārmaiņas sabiedrībā. Talsu novada fondam – pieci gadi*.
- Taylor, Ch. (1989). *Sources of the Self: the Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borisa un Ināras Teterovu fonds. (2012). *No iedzīvotāju foruma līdz kopienu filantropijai: iespējas un pieredze Latvijā*. Rokasgrāmata.
- The World Bank. (2013). *Latvia: Who is Unemployed, Inactive or Needy? An Assessment of Post-Crisis Policy Options, Summary findings and policy options* (prezentācija, 15.05.). Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/lv_summary_2.pdf (aplūkots 22.05.2013.).
- Valkenburg, B. & Coenen, H. (2000). Working poor in Netherlands? *Transfer: European Review of Labor and Research* 6. Pieejams: Sagepub datubāzē (aplūkots 09.05.2013.).
- Vilkinson, R. & Pikita, K. (2011). *Līmeņrādīs: kāpēc mums ir nepieciešama vienlīdzīga sabiedrība? (Ne)laimīgas sabiedrības analīze*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Worldwide Initiatives for Grantmaker Support-Community Foundations (2010). *Global Status Report on Community foundations*. Pieejams: http://wings-community-foundation-report.com/gsr_2010/gsr_theme_facts/regional-growth.cfm (aplūkots 10.05.2013.).
- Zīverte, L. & Karaseva, A. (2013). Nevalstiskā sektora iespējas cilvēkdrošības stiprināšanā: Talsu novada fonda ieguldījums vietējās kopienas attīstībā. Grām.: *Sociālā cilvēkdrošība: spēju attīstība, sadarbība, iekļaušana*. Rakstu krājums: LU Akadēmiskais apgāds, 182.–206. lpp.

3.2. Ekonomiskā rīcībspēja

3.2. Economic Capability

- Aidukaite, J. (2007). *Old Welfare State Theories and New Regimes in Eastern Europe: Challenges or Implications?* Pieejams: http://www2.wu-wien.ac.at/espanet_2007/18_Aidukaite_Jolanta.pdf. (aplūkots 12.04.2013.).
- Barjak, F. (2000). *Differences in the economic capability of regions – a typology for East Germany and Poland*. Pieejams: <http://www.jwh-halle.de> (aplūkots 12.04.2013.).
- Bauman, Z. (2001). *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Benner, C. (2003). Labour Flexibility and Regional Development: The Role of Labour Market Intermediaries. *Regional Studies*, Vol. 37, pp. 621–633.
- Bird, K., Hulme, D., Moore, K., Shepherd, A. (2003). *Chronic Poverty and Remote Rural Area, CPRC*. Pieejams: http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/WP13_Bird_et_al.pdf (aplūkots 02.02.2013.).
- Carpenter, M. (2009). The capabilities approach and critical social policy: Lessons from the majority world? *Critical Social Policy*, 2009, 29, pp. 351–373.
- Clark, D. (2005). *The Capabilities Approach: Its Development, Critiques and Recent Advances*. GPRG research group. *Global Poverty Research Group*. Pieejams: <http://www.gprg.org/> (aplūkots 11.07.2013.).

- Copus, A., Hall, C., Barnes, A. (2006). *Study on Employment in Rural Areas (SERA)*. Pieejams: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/ruralemloyment/sera_report.pdf (aplūkots 09.03.2013.).
- Darba likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv> (aplūkots 15.07.2013.).
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (2007). *Families and the Revolution in Women's Roles*. Pieejams: <http://dcpis.upf.edu/~gosta-esping-andersen/materials/families.pdf> (aplūkots 12.06.2013.).
- Etzioni, A. (2003). Communitarism. In: Christtensen, K., Levinson, D. (Ed.) *Encyclopedia of Community: From the Village to the Virtual World. Vol. 1, A-D*. Sage Publications, Berkshire Publishing Group. Vol. 4, pp. 224–228.
- Eurostat. (2013a). *Employment rate, by sex*. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec420>
- Eurostat. (2013b). *Employment rate of older workers*. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdde100>
- Eurostat. (2013c). *Employment rates by sex, age and highest level of education attained (%)*. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsq_ergaed&lang=en
- Eurostat. (2013d). *Unemployment rate by sex and age groups - annual average, %*. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en
- Eurostat. (2013f). *Unemployment rates by sex, age and highest level of education attained (%)*. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsq_urgaed&lang=en
- Eurostat. (2013g). *Urban–rural typology. File:1501EN new. PNG*. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology
- Fussell, E. (2011). *The Threat of Deportation and Victimization of Latino Migrants: Wage Theft and Street Robbery*. Pp. 1–40. Pieejams: <http://www.polisci.ucla.edu/events/papers/Fussell%20Threat%20of%20deportation%20and%20victimization.pdf> (aplūkots 19.07.2013.).
- Hazans, M. & Philips, K. (2011). The post-enlargement migration experience in the Baltic labor markets, Discussion paper series. *Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit*. No. 5878. Pieejams: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-201108093054>
- Hazans, M. (2011). *Kas šodien dzīvo Latvijā? Reālā demogrāfiskā situācija šķērsgriezumā*. Publiskā prezentācija LU EVF. Pieejams: <http://www.lu.lv/zinas/t/7594/> (aplūkots 12.09.2012.).
- Hazans, M. (2012). *Recent trends and economic impact of emigration from Latvia*. Public presentation at OECD/MFA Conference Riga, December 17, 2012. Pieejams: www.mfa.gov.lv/data/.../1_4%20Hazans_OECD_17%20December_final (aplūkots 12.02.2014.).
- Centrālā statistikas pārvalde. (2013). *Ekonomiskās aktivitātes, nodarbinātības līmenis, darba meklētāju īpatsvars statistiskajos reģionos (%)*. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv/dialog/statfile16.asp>
- Niklass, M. (2013). *Jauniešu ar zemu izglītības līmeni iekļaušanās darba tirgū Latvijā*. Promocijas darbs. Rīga: LU.
- Nodarbinātības valsts aģentūra. (2006). *Bezdarbnieka sociālpsiholoģiskais portrets*. Pieejams: http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=dlgfjwpnbhqrnyia&mid=95&txt=447&new_lang=lv (aplūkots 23.07.2013.).

- Nodarbinātības valsts aģentūra. (2013). *Bezdarba situācija valstī. 2013. gada maijs*. Pieejams: <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=6&mid=444&txt=452&t=stat> (aplūkots 23.07.2013.).
- OECD (1994). *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. Washington: Publications and Information Centre. 93. Pieejams: <http://oecd.org> (aplūkots 12.01.2013.).
- Plesis, V., Beshiri, R., Ballman, R., Clemenson, H. (2002). Definitions of “rural”. In: *Agricultural and Rural Working Paper Series*. No. 12-601-ME-No. 061. Pieejams: www.statcan.gc.ca/pub/21-601-m/2002061/4224867-eng.pdf. (aplūkots 14.06.2013.).
- Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. (2012). *Publiskais pārskats par 2011. gadu*. Pieejams: http://www.pmlp.gov.lv/lv/par_pmlp/publikacijas/Gada_parskats_2011.pdf (aplūkots 20.07.2013.).
- Pranka, M., Trapenciene, I., Trupovniece, A. (2003). Sociālās atstumtības iespējamība un tās iemesli bezdarba riska apdraudētajām iedzīvotāju grupām. Rīga: LM. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/petijumi/soc_atstumtibas_iespejamiba (aplūkots 20.07.2013.).
- Putniņš, T. & Sauka, A. (2012). Baltijas valstu ēnu ekonomikas indekss. SSE Rīga. Pieejams: http://www.sseriga.edu/files/content/prezentacija_enu_indekss_2009_2012.pdf (aplūkots 21.07.2013.).
- Rasnača, L. (2011). *Darba tirgus attiecības Latvijas mazajās pilsētās un laukos*. Promocijas darbs. Rīga: LU.
- Rivža, P. (pētījuma vad.) (2007). *Latvijas un tās reģionu darba tirgus specifiskās problēmas*. Jelgava: LLU.
- Sehnbruch, K. (2008). From the quantity to the quality of employment: an application of the capability approach to the Chilean labourmarket. In: Comin, F., Qizillbash, M., Alkire, S. (Ed.). *The Capability Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 561–596.
- Sen, A. (1979). *Equality of What?* Pieejams: <http://culturability.fondazioneunipolis.org/.../1270288635equalityofwhat.pdf> (aplūkots: 12.05.2013.).
- Sen, A. (2003). *Development as capability expansion*. 41–54. Pieejams: http://morgana.unimore.it/Picchio_Antonella/Sviluppo%20umano/svilupp%20umano/Sen%20development.pdf (aplūkots 13.07.2013.).
- Sen, A. (2005). Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*, Vol. 6(2), pp. 151–166.
- Subia, D. (2000). *History of victimization in native communities*. Pp. 1–25. Pieejams: <http://www.icctc.org/History%20of%20Victimization%20Issues-%20Final.pdf> (aplūkots 21.07.2013.).
- The World Bank. (2013). *Scientific research: Latvia: Who is Unemployed, Inactive or Needy? Assessing Post-Crisis Policy Options. Policy Options for Improving Performance. Summary Findings and Policy Options*. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/lv_summary_findings1.pdf
- TNS Latvia. (2008). *Latvijā visbiežāk diskriminācijas vērojama vecuma un invaliditātes dēļ*. Pieejams: http://www.tns.lv/newsletters/2008/19/?category=tns19&id=social_EB (aplūkots 19.07.2013.).
- TNS Latvia. (2013). *2013. gada maija un jūnija Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati*. Nepublicēti dati.

Velamuri, M., Stilman, S. (2008). *Longitudinal Evidence on the Impact of Victimisation on Labour Market Outcomes and General Well-Being*. Pp. 1–25. USA. University of Wellington. Pieejams: <http://nzae.org.nz/wp-content/uploads/2011/08/nr1215470946.pdf> (aplūkots 15.07.2013.).

Valsts reģionālās attīstības aģentūra. (2012). *Reģionu attīstība Latvijā 2011*. Rīga, 2012.

Wilcox, P. (2010). Victimization, theories of. In: Fisher, B. & Lab, S. (Eds.) *Encyclopedia of victimology and crime prevention* (778–986). London, Thousand Oaks: Sage Publications.

4. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN SOCIĀLĀ ATMIŅA

4. NATIONAL IDENTITY AND COLLECTIVE MEMORY

4.1. Latvijas iedzīvotāju sociālās atmiņas kopienas un identitāte

4.1. “Communities of Memory” and Identity of the Population of Latvia

Alexander, J. C. (2012). *Trauma: A Social Theory*. Cambridge: Polity Press.

Apine, I. & Volkovs, V. (2007). *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. Rīga: LU FSL.

Apine, I. (2008). Vēsturiskā pēctecība Latvijas krievu pašidentifikācijas procesā (18.–21. gadsimts). Grām.: Bleiere, D. & Karlsona, A. (Sast.). *Letonikas Otrais kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Rīga: LZA; LU Latvijas vēstures institūts; Zinātne, 40.–53. lpp.

Applebaum, A. (2012). *Iron Curtain. The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956*. New York: Doubleday.

Assmann, A. (2008). Canon and archive. In: Erll, A. & Nünning, A. (Eds.). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, pp. 98–107.

Assmann, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, 65, pp. 125–133.

Assmann, J. (2006). *Religion and Cultural Memory*. Stanford: Stanford University Press.

Assmann, J. (2008). Communicative and cultural memory. In: Erll, A. & Nünning, A. (Eds.). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, pp. 109–118.

Bell, D. (2010). Introduction: Memory, trauma and world politics. In: Bell, D. (Ed.). *Memory, Trauma and World Politics. Reflections on the Relationship between Past and Present*. New York: Palgrave Macmillan.

Bērziņš, D. (2011). Holokausta sociālā atmiņa: teorētiskās perspektīvas un attīstības tendences. Grām.: Kaprāns, M. & Zelče, V. (Red.). *Pēdējais karš: Traumas komunikācija*. 2. izd. Rīga: Mansards, 61.–77. lpp.

Bleiere, D. & Riekstiņš, J. (2008). *Latvijas iedzīvotāju otrā masveida deportācija. 1949. gada 25. marts*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs.

- Bleiere, D. (2012). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. Latvijas vēstures mazā bibliotēka. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Blouin, B. X., Jr. & Rosenberg, W. G. (2011). *Processing the Past. Contesting Authority in History and the Archives*. New York: Oxford University Press.
- Boldāne, I. (2006). "Labo Ulmaņlaiku" mīta vitalitāte Latvijas iedzīvotāju apziņā. Grām.: Zellis, K. (Sast.). *Mīti Latvijas vēsturē*. Rīga: Žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 65.–72. lpp.
- Butulis, I. (2001). Kārļa Ulmaņa autoritārās ideoloģijas ietekme uz Latvijas vēstures pētīšanu. *Latvijas Vēsture*, 2, 59.–63. lpp.
- Dribins, L. (2002). *Ebreji Latvijā*. 2. izd. Rīga: Elpa.
- Dribins, L. (2002a). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 4. sēj.: Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
- Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Grām.: Dribins, L. & Šņitņikovs, A. (Red.). *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: LU FSI, 44.–64. lpp.
- Eglīte, P. & Mežs, I. (2002). Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990. gadā. Grām.: Šneidere, I. (Sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 7. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 405.–443. lpp.
- Eglīte, P. (2003). Padomju okupācijas ilglaika demogrāfiskās sekas. Grām.: Šķiņķe, I. (Sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.: Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas*. Starptautiskās konferences materiāli 2002. gada 13.–14. jūn., Rīgā. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 256.–266. lpp.
- Eglīte, P. (2011). Padomju okupācijas demogrāfiskās, sociālās un morālās sekas Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 65. sēj., Nr. 3/4, 86.–106. lpp.
- Erl, A. (2011). *Memory in Culture*. New York: Palgrave Macmillan.
- Halbwachs, M. (1950/1980). *The Collective Memory*. New York: Harper Colophon Books.
- Hanovs, D. & Tēraudkalns, V. (2012). *Laiks, telpa, vadonis: autoritārisma kultūra Latvijā. 1934–1940*. Rīga: Zinātne.
- Hanovs, D. & Vinnika, I. (2005). Krievvalodīgie Latvijā: diasporas kultūras atmiņas saturs un veidošanas tehnoloģijas. Grām.: Ozoliņa, Ž. (Ed.). *Expanding Borders: Communities and Identities. Robežu paplašināšana: Identitātes un kopienas*. Proceedings of International Conference, Rīga, November 9–12, 2005. Starptautiskās konferences ziņojumi, Rīga, 2005. gada 9.–12. novembris. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 185.–208. lpp.
- Hanovs, D. (2012). Kā pētīt "nepareizās" atmiņas Latvijā? *Letonica*, Nr. 2(23), 5.–24. lpp.
- Hosking, G. (2006). *Rulers and Victims. The Russians in the Soviet Union*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Judt, T. (2002). The past is another country: Myth and memory in post-war Europe. In: Müller, J.-W. (Ed.). *Memory and Power in Post-War Europe. Studies on the Presence of the Past*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 157–183.
- Jurevičs, P. (1965). *Idejas un īstenība. Esejas*. 2. izd. Upsala: Daugava.
- Kaprāns, M. & Zelče, V. (2011). Identitāte, sociālā atmiņa un kultūras trauma. Grām.: Kaprāns, M. & Zelče, V. (Red.). *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. 2. izd. Rīga: Mansards, 11.–27. lpp.
- Līce, A. (Sast.) (2008). *Via dolorosa. Staļinisma upuru liecības. Sestā grāmata*. Rīga: Nordik.

- Ločmele, K., Procevska, O. & Zelče, V. (2011). 8./9. maijs Latvijā. Grām.: Muižnieks, N. & Zelče, V. (Red.). *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 236.–274. lpp.
- Melers, M. (2007). Holokausta nozieguma upuru bojāejas vietu apzināšana, pieminēkļu un piemiņas zīmju uzstādīšana Latvijā. Grām.: Dribins, L. (Red.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI, 249.–265. lpp.
- Misztal, B. A. (2003). *Theories of Social Remembring*. Maidenhead: Open Univeristy Press.
- Naglinska, E. (2007). Mīts par Kārli Ulmani latviešu presē (1989–2004). Grām.: Zelče, V. (Red.). *Agora, 6. sēj.: Reiz dzīvoja Kārlis Ulmanis...* Rīga: Zinātne, 325.–350. lpp.
- Nora, P. (1996). General introduction: Between memory and history. In: Nora, P. (Ed.). *Realms of memory. Vol. 1: Conflicts and Divisions*. New York: Columbia University Press, pp. 1–20.
- Rozenvalds, J. (2000). Par inteliģenci un tās lomu Latvijas politiskajos procesos 1987.–2000. gadā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 54. sēj., Nr. 3/4, 130.–141. lpp.
- Rozenvalds, J. (2010). Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība kopš neatkarības atjaunošanas. Grām.: Muižnieks, N. (Red.). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 33.–59. lpp.
- Saleniece, I. (2005). Pagātnes bailes mūsdienu skatījumā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, Nr. 1, 63.–72. lpp.
- Scherlock, T. (2007). *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York: Palgrave Macmillan.
- Skultans, V. (1997). Theorizing Latvian lives: The quest for identity. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3(4), pp. 761–780.
- Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London, New York: Routledge.
- Tisenkops, T. (2004). Traumas dziedāšana: sociālā rīcība kā trauma. Grām.: Ozoliņa, Ž. (Red.). *Latvijas Universitātes raksti, 663. sēj.: Politika un socioloģija*. Rīga: Zinātne, 208.–221. lpp.
- Wertsch, J. (2009). Collective memory. In: Boyer, P. & Wertsch, J. V. (Eds.). *Memory in Mind and Culture*. Cambridge: Cambridge Univeristy Press, pp. 117–137.
- Zelče, V. (2007). “Bēgšana no brīvības”: Kārļa Ulmaņa režīma ideoloģija un rituāli. Grām.: Zelče, V. (Red.). *Agora, 6. sēj.: Reiz dzīvoja Kārlis Ulmanis...* Rīga: Zinātne, 325.–350. lpp.
- Zelče, V. (2011). Latvia and the Baltic in Russian historiography. In: Muižnieks, N. (Ed.). *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Rīga: Academic Press of the University of Latvia, pp. 31–58.
- Zelče, V. (2011a). Latviešu leģiona atmiņa un piemiņas dienas Latvijā sākotne. Grām.: Muižnieks, N., Zelče, V. (Red.). *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 123.–144. lpp.
- Zellis, K. (2011). Latviešu vēsturiskuma izpratnes rekonstrukcija nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā. Grām.: Kaprāns, M. & Zelče, V. (Red.). *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. 2. izd. Rīga: Mansards, 79.–97. lpp.
- Zvidriņš, P. & Vanovska, I. (1992). *Latvieši: Statistiski demogrāfisks portretējums*. Rīga: Zinātne.
- Гудков, Л. (2004). *Негативная идентичность. Статьи: 1997–2002*. Москва: Новое литературное обозрение, ВЦИОМ-А.

- Мастюгина, Т., Перепелкин, В., & Стельмах, В. (2013). *Национальная политика России: XVI–начало XXI века*. Москва: Форум.
- Рыжакова, С. (2010). *Historica Lettica: Национальная история и этническая идентичность. О культурном реферировании прошлого латышей*. Москва: Институт этнологи и антропологии РАН.
- Симонян, Р. (2005). *Россия и страны Балтии*. Изд. 2-е. Москва: Институт социологии РАН.

4.2. Latvijas sociālās atmiņas politika, Eiropas Savienības un Krievijas ietekme uz to

4.2. Latvia's Collective Memory Policy, and the Impact of Russia and the European Union on It

- Bērziņš, A. (2012). Valsts prezidenta aicinājums. 03.05.2012. Pieejams: http://www.president.lv/pk/content/?art_id=19427 (aplūkots 21.07.2013.).
- Bērziņš, D. (2011). 16. marta reprezentācija Latvijas krievvalodīgajā presē. Grām.: Muižnieks, N. & Zelče, V. (Red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne. 292.–301. lpp.
- Bleiere, D. (1996). *Latvija 1985.–1996. gadā. Notikumu hronika*. Rīga: Demokrātijas attīstības centrs; N.I.M.S.
- Džads, T. (2007). *Pēc kara. Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Eiropas Parlaments. (2008). *Deklarācija par 23. augusta pasludināšanu par Eiropas staļinisma un nacisma upuru atceres dienu*. Pieejams: [http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6_TA\(2008\)0439&language=LV](http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6_TA(2008)0439&language=LV) (aplūkots 16.07.2013.).
- Eiropas Parlaments. (2009). *Rezolūcija par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu. 02.04.2009*. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2009-0213&language=LV&ring=P6-RC-2009-0165> (aplūkots 17.07.2013.).
- Ijabs, I. (2011). The issue of compensations in Latvian–Russian relations. In: Muižnieks, N. (Ed.). *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Rīga: Academi Press of the University of Latvia, pp. 175–190.
- Jarausch, K. H. (2012). Nightmares or daydreams? A postscript on the Europeanisation of memories. In: Pakier, M. & Stråth, B. (Eds.). *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York; Oxford: Bergham Books, pp. 309–320.
- Kattago, S. (2009). Agreeing to disagree on the legacies to recent history: memory, pluralism and Europe after 1989. *European Journal of Social Theory*. No. 12, pp. 375–395.
- Kirša, K. (2011). Latviešu leģionāru piemiņas dienas reprezentācija lokālajos laikrakstos. Grām.: Muižnieks, N. & Zelče, V. (Red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 302.–309. lpp.
- Leggewie, C. (2011). Seven circles of European memory. In: Meusburger, P., Heffernan, M., & Wunder, E. (Eds.). *Cultural Memories. The Geographical Point of View*. London, New York: Spronger, pp. 123–143.
- Ločmele, K., Procevska, O., & Zelče, V. (2011). Celebrations, commemorative dates and related rituals: Soviet experience, its transformation and contemporary Victory day celebrations in Russia and Latvia. In: Muižnieks, N. (Ed.). *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Rīga: Academic Press of the University of Latvia, pp. 109–137.

- Ministru kabinets. (2011). Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3782> (aplūkots 21.07.2013.).
- Ministru kabineta komisija. (2009). *Informatīvais ziņojums par Ministru kabineta izveidotās Komisijas PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai darbību laikā no 2005. gada 5. augusta līdz 2009. gada 31. jūlijam*. Pieejams: http://zinatne.nra.lv/_files/201012/20101203_mkinf_okkomatsk.pdf (aplūkots 21.07.2013.).
- Saeima. (1996). *Deklarācija "Par Latvijas okupāciju"*. Pieejams: <http://lpra.vip.lv/deklaracija.html> (aplūkots 21.07.2013.).
- Saeima. (2005). *Deklarācija "Par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu"*. Pieejams: http://www.saeima.lv/arhivs/8_saeima/deklarac_total.htm (aplūkots 21.07.2013.).
- Macdonald, S. (2013). *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*. London, New York: Routledge.
- Montero, C. C. (Ed.) (2010). *Study on How the Memory of Crimes Committed by Totalitarian Regimes in Europe is Dealt with in the Member States*. Madrid: Institute for Public Goods and Policy, Centre of Human and Social Sciences.
- Müller, J.-W. (2012). On 'European memory': Some conceptual and normative remarks. In: Pakier, M. & Stråth, B. (Eds.). *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York; Oxford: Bergham Books, pp. 25–37.
- Nalepa, M. (2010). *Skeletons in the Closet. Transitional Justice in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pakier, M., Stråth, B. (2012). A European memory? In: Pakier, M. & Stråth, B. (Eds.). *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York; Oxford: Bergham Books. pp. 1–20.
- Plakans, A. (2009). *Dealing with Crimes Committed by Totalitarian Regimes in the Member States of the European Union: The Case of Latvia*. Manuskripts.
- Rostoks, T. (2011). Debating 20th century history in Europe: The European Parliament and Parliamentary Assembly of the Council of Europe compared. In: Muižnieks, N. (Ed.). *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Rīga: Academi Press of the University of Latvia, pp. 191–218.
- Rozenšteine, A. (2011). 16. marta reprezentācija latviešu presē. Grām.: Muižnieks, N., Zelče, V. (Red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 277.–291. lpp.
- Rozenšteine, A., Saulītis, A., Siliņa, G. & Zelče, V. (2011). 16. marts – konfrontācijas un piemiņas diena. Grām.: Muižnieks, N. & Zelče, V. (Red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 145.–170. lpp.
- Satter, D. (2012). *It was a Long Time Ago, and It Never Happened Anyway. Russia and the Communist Past*. New Haven; London: Yale University Press.
- Skudra, O. (2011). Daži sociālās atmiņas teorētiskie, metodoloģiskie un terminoloģiskie aspekti. Grām.: Muižnieks, N. & Zelče, V. (Red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 36.–72. lpp.
- Torbakov, I. (2011). History, memory and national identity: Understanding the politics of history and memory wars in the Post-Soviet lands. *Demokratizatsiya*, Vol. 19, No. 3, pp. 209–232.

- Ulmanis, G. (1998). Mēs visu atceramies. Bet jāiet, jādara, jādžīvo tālāk. *Latvijas Valsts prezidenta intervija. Latvijas Vēstnesis*, 20.03.1998.
- Zelče, V. (2009). Vēsture–atbildība–atmiņa: Latvijas pieredze. Grām.: Rozenvalds, J. & Ījabs, I. (Red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. Rīga: LU SPPI, 42.–54. lpp.
- Дубин, Б. (2011). *Россия нулевых: политическая культура – историческая память – повседневная жизнь*. Москва: РОССПЭН.
- Гудков, Л. (2011). *Абортивная модернизация*. Москва: РОССПЭН.
- Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Косачев, К. (2010). Советская ли Россия? Блог. *Радио Эхо Москвы*, 29.06.2010. Pieejams: <http://www.echo.msk.ru/blog/kosachev/691501-echo/> (aplūkots 18.07.2013.).
- Левада-Центр (2013). Россияне о праздновании Дня Победы. Pieejams: <http://www.levada.ru/08-05-2013/rossiyane-o-prazdnovanii-dnya-pobedy> (aplūkots 21.07.2013.).

4.3. Nācijas un nacionālās identitātes morālā dimensija

4.3. Moral Dimension of the Nation and National Identity

- Bell, D. (2010). *Ethics and World Politics*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Billig, M. (1995/2006). *Banal Nationalism*. London [etc.]: Sage.
- Brubaker, R., Feischmidt, M., Fox J., & Grancea, L. (2006). *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Burdjē, P. (2004). *Praktiskā jēga*. Rīga: Omnia Mea
- Chang, B. (Ed.) (2011). *Philosophy of Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cicero, M. T. (1970). *De Legibus*. In: Cicero, M. T. Vol. 16, II. 2. London: Heinemann; Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 375–377.
- David, O & Bar-Tal, D. (2009). A sociopsychological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 13, No. 4, pp. 354–379.
- Edensor, T. (2002). *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford, New York: Berg.
- Hall, J. A. (2000). *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haynes, B (Ed.) (2009). *Patriotism and Citizenship Education*. Malden; Oxford etc.: Wiley-Balckwell.
- Honneth, A. (2012). *The I in We. Studies in Theory of Recognition*. Cambridge, Malden, MA: Polity Press.
- Hroch, M. (2000). Real and constructed: the nature of the nation. In: Hall, J. A (Ed.). *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ījabs, I. (2012). *Pilsoniskā sabiedrība. Epizodes politiskās domas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

- Korsgaard, Ch. (2011). Natural goodness, rightness, and the intersubjectivity of reason: reply to Arroyo, Cummiskey, Moland, and Bird-Polland. *Metaphilosophy*, Vol. 42, No. 4, pp. 381–394.
- Kronvalda Ata vēstules* (1934). Savācis A. Goba. Rīga: Latvijas Kultūras veicināšanas biedrība.
- Kronvalds, A. (1935). *Tautiskie centieni*. Tulk. Āronu Matīss. Rīga: Valters un Rapa.
- Kronvalds, A. (1937). *Kopotī raksti, 1. sēj.* A. Gobas sakārtojumā. Rīga: Valters un Rapa.
- Lasmane, S. (2011). Nacionālās saesības apzināšanās un vēlmes. Krāj.: Šķilters, J. & Lasmane, S. (Sast.). *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. E-grāmata. Rīga: LU SPPI, 17.–29. lpp. Pieejams: <http://academia/lnb.lb/xmlui/handle/123456789/4>.
- Marion, J.-L. (2011). *The Reason of Gift*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Medveckis, A. (2012). *Kārlis Rūdolfs Kreicbergs un viņa laiks*. Liepāja: LiePa, 2012.
- Miller, D. (1995). *On Nationality*. Oxford etc.: Clarendon Press.
- Miller, D. (2007). *National Responsibility and Global Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Moland, L. (2011). Agency and practical identity: a Hegelian response to Korsgaard. *Metaphilosophy*, Vol. 42, No. 4, pp. 368–375.
- Ricoeur, P. (1998). *Critique & Conviction. Conversations with Francois Azouvi and Marc de Launay*. Cambridge: Polity Press.
- Skey, M. (2011). *National Belonging and Everyday Life. The Significance of Nationhood in an Uncertain World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Smith, A. (1991). *National Identity*. London: Penguin.
- Sztulman, H. (2008). *Psychanalyse et Humanism: Manifeste contre les Impostures de la pense'e dominant*. Toulouse: Ombres Blanches.
- Taylor, Ch. (1995). *Philosophical Arguments*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- Taylor, Ch. (1996). What's wrong with negative liberty. In: Stewart R. M. (Ed.). *Readings in Social and Political Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Ziedonis, I. (1965). *Dzejnieka dienasgrāmata*. Rīga: Liesma.

5. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE KOMUNIKĀCIJAS PROCESĀ **5. NATIONAL IDENTITY IN COMMUNICATION PROCESSES**

5.1. Svētku svinēšana un patērēšana. **Reklāma un patērētāju identitātes**

5.1. Celebration and Consumption. Advertising and Consumers' Identities

- Androunas, E. (1993). *Soviet Media in Transition: Structural and Economic Alternatives*. Westport, Conn; London: Praeger.
- Baudrillard, J. (1998). Consumer society: myths and structures. In: Ritzer, G. *Theory, Culture and Society*. London: Sage.

- Bauman, Z. (1983). Industrialism, consumerism and power. *Theory Culture Society*, Vol. 1, pp. 32–43.
- Bauman, Z. (1996). From pilgrim to tourist – or a short history of identity. In: Hall, S. & Du Gay, P. *Questions of Cultural Identity*. Cambridge: Sage.
- Brinkmann, S. (2008). Changing psychologies in the transition from industrial society to consumer society. *History of the Human Sciences*, Vol. 21, pp. 85–111.
- Burke, P. J. & Stets, J. E. (2009). *Identity Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Cranny-Francis, A., Waring, W., Stavropoulos, P. & Kirkby, J. (2003). *Gender Studies. Terms and Debates*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Croteau, D. & Hoynes, W. (2006). *The Business of Media. Corporate Media and the Public Interest*. Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press.
- Dittmar, H. (2008). *Consumer Culture, Identity and Well – being*. New York: Psychology Press.
- Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Etzioni, A. (2004). Holidays and rituals: neglected seedbeds of virtue. In: Etzioni, A. & Bloom, J. (Eds.). *We Are What We Celebrate. Understanding Holidays and Rituals*. New York; London: New York University Press.
- Ferguson, H. (1996). *The Lure of Dreams: Sigmund Freud and the Construction of Modernity*. London: Routledge.
- Gobé, M. (2009). *Emotional Branding: The New Paradigm for Connecting Brands to People*. New York: Allworth Press.
- Goldberg, C. (1999). The patient who assumed his analyst's identity. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, Vol. 27, pp. 177–189.
- Guibernau, M. (2007). *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press.
- Hanson, P. (1974). *Advertising and Socialism: The Nature and Extent of Consumer Advertising in the Soviet Union, Poland, Hungary, and Yugoslavia*. New York: International Arts and Sciences Press.
- Holt, D. B. (1995). How consumers consume: a typology of consumption practices. *Journal of Consumer Research*, Vol. 22, pp. 1–16.
- Holt, D. B. (2004). *How Brands Become Icons: The Principles of Cultural Branding*. Harward: Harward Business Press.
- Humphrey, C. (2002). *The unmaking of Soviet Life. Everyday economies after Socialism*. Itaca, N. Y.: Cornell University Press.
- Kapitany, A., Kapitany, G. (2011). Globalisation and mode of habitation in Hungary. In: Törnquist-Plewa, B. & Stala, K. (Eds.). *Cultural Transformations after Communisms. Central and Eastern Europe in Focus*. Lund: Nordic Academic Press.
- Lasch, C. (1978). *The Culture of Narcissism*. New York: Norton.
- Lodziak, C. (2002). *The Myth of Consumerism*. London: Pluto Press.
- L'Oréal (2013). Jo es esmu tā vērta. Stāsts par leģendāro saukli. Pieejams: <http://www.loreal-paris.lv/content/jo-es-esmu-ta-verta-vesture> (aplūkots 31.08.2013.).
- McCracken, G. (2005). *Culture and Consumption II. Markets, Meaning, and Brand Management*. Bloomington: Indiana University Press.
- Moor, L. (2007). *The Rise of Brands*. Oxford: Berg.
- Muižnieks, N. (Red.) (1996). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996*. Rīga: UNDP.

- Olinss, V. (2005). *Par zīmolu*. Rīga: Neputns.
- Patico, J. (2008). *Consumption and Social change in Post-Soviet Middle Class*. Stanford: Stanford University Press.
- Pleck, E. H. (2004). Who are we and where do we come from? Rituals, families, and identities. In: Etzioni, A. & Bloom, J. (Eds.). *We Are What We Celebrate. Understanding Holidays and Rituals*. New York; London: New York University Press.
- Rausing, S. (2002). Re-constructing the 'Normal': Identity and the Consumption of Western Goods in Estonia. In: Mandel, R. & Humphrey, C. (Eds.). *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*. Oxford: Berg.
- Riesman, D. (1995). *Thorstein Veblen*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Rose, G. (2005). *Visual Methodologies. An Introduction of the Interpretation of Visual Materials*. London: Sage.
- Rožukalne, A. (2005). Latvijas žurnālu tirgus attīstības tendences: 1991–1995. Grām.: Brikše, I. (Red.). *Komunikācija. Kultūras un vēstures diskurss. LU Raksti, 683. sēj.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 308.–328. lpp.
- Silverstein, M. J. & Fiske, N. (2003). *Trading Up: The New American Luxury*. New York: Portfolio.
- Simon, B. (2004). *Identity in Modern Society. A Social Psychological Perspective*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Stašāne, L., Zitmane, M. (Red.) (2012). *Nacionālā identitāte: Zīmolu un patērētāju identitātes*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Stitzel, J. (2005). *Fashioning Socialism. Clothing, Politics and Consumer Culture in East Germany*. Oxford: Berg.
- Sweeney, J. C. & Chew, M. (2000). Consumer-Brand Relationships: An Exploratory Study in the Services Context. *ANZMAC2000 – Australia & New Zealand Marketing Academy Conference*, Brisbane, N/A, pp. 1234–1238.
- Therkelsen, A. & Gram, M. (2008). The Meaning of Holiday Consumption: Construction of self among mature couples. *Journal of Consumer Culture*, Vol. 8, pp. 269–293.
- TNS Latvia. (2013). Pieejams: http://www.tns.lv/newsletters/2011/31/?category=tns31&id=social_zsvetku_mielasts (aplūkots 31.08.2013.).
- Todd, D. (2011). *You Are What You Buy: Postmodern Consumerism and the Construction of Self*. Pieejams: http://hilo.hawaii.edu/academics/hohonu/Volume_10.php (aplūkots 01.07.2013.).
- Trentmann, F. (2006). *The Making of the Consumer Knowledge, Power and Identity in the Modern World*. Oxford, New York: Berg.
- Veblen, T. (2007). *The Theory of the Leisure Class*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Vēbers, M. (2004). *Reliģijas socioloģija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Weber, M. (1978). The disintegration of the household: The rise of the calculative spirit and of the modern capitalist enterprise. In: Roth, G. & Wittich, C. (Eds.). *Max Weber: Economy and Society*, CA: University of California Press.
- Weber, M. (2005). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Taylor & Francis e-Library.
- White, R. (2000). *Advertising*. London: McGraw – Hill Publishing Company.

- Zepa, B. (Red.) (2008). *Mēs. Svētki. Valsts. Valsts svētku svinēšanas socioloģiska izpēte*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences.
- Zepf, S. (2010). Consumerism and identity: some psychoanalytical considerations. *International Forum of Psychoanalysis*, Vol. 19, No 3, pp. 144–154.
- Zukin, S. (2005). *Point of Purchase. How Shopping Changed American Culture*. New York, London: Routledge.

5.2. Cilvēkdrošības problēma Latvijā: valsts un sabiedrības attiecības

5.2. *The Problem of Human Security in Latvia: The Relations Between the State and the Society*

- Centrālā vēlēšanu komisija. (2003). *Tautas nobalsošanas par Latvijas dalību Eiropas Savienībā rezultāti*. Pieejams: <http://www.cvk.lv/cgi-bin/wdbcgiw/base/sae8dev.aktiv03er.vis> (aplūkots 28.07.2013.).
- Intervija (2013a). Melnace, Baiba, Latvijas Komercbanku asociācijas (LKA) sabiedrisko attiecību speciāliste, intervēja D. Muceniece, 02.07.2013.
- Intervija (2013b). Ulmane, Margrieta, Valsts kancelejas Komunikācijas departamenta eiro komunikācijas projekta vadītāja, intervēja D. Muceniece, 10.07.2013.
- Intervija (2013c). Kalsone, Dace, Finanšu ministrijas eiro projekta vadītāja, intervēja D. Muceniece, 06.07.2013.
- Intervija (2013d). Grāvītis, Mārtiņš, Latvijas Bankas preses sekretārs, intervēja D. Muceniece, 05.07.2013.
- Katlips, S. M., Senters, A. H. & Brūms, G. M. (2002). *Sabiedriskās attiecības*. Rīga: Avots.
- Finanšu ministrija. (2013). *Eiro ieviešanas komunikācijas stratēģija Latvijā*. 01.2012. Pieejams: http://www.fm.gov.lv/files/eiro/Eiro_kom_strategija_LV_20120208.pdf (aplūkots 27.07.2013.).
- Reinholde, I. (2013). Cilvēkdrošība: valsts un indivīda attiecības. Grām.: *Letonikas V kongresa materiāli, Rīga, 2013. gada 28.–30. okt.* Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija.
- Schmitt, C. (1996). *The Concept of the Political*. Text of 1932. Chicago: University of Chicago Press.
- Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. (2003). *Piedalīšanās tautas nobalsošanā par Latvijas dalību Eiropas Savienībā: iemesli. Latvijas iedzīvotāju aptauja 2003, okt.* Pieejams: http://www.cvk.lv/cvkserv/Tn_es/Pet_ES.pdf (aplūkots 28.07.2013.).
- Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. (2010–2011). *Pētījums “Nacionālā identitāte”*. Aptauja pēc LU SPPI pasūtījuma 2010. gada decembrī–2011. gada janvārī.
- Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. (2013). *Attieksme pret eiro ieviešanu Latvijā. Latvijas iedzīvotāju aptauja 2013. gada janvāris*. Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. Pieejams: http://parlatupreteiro.lv/wp-content/uploads/2013/02/Atskaite_Eiro_01_2013.pdf (aplūkots 27.07.2013.).
- UN. (2005). United Nations. General Assembly. *Follow-up to paragraph 143 on human security of the 2005 World Summit Outcome*. Pieejams: http://www.globalgovernancewatch.org/docLib/20120919_N1250070.pdf (aplūkots 01.06.2013.).

- UN TFHS. (2009). United Nation Trust Fund for Human Security. *Human Security in Theory and Practice. Application of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security*. Pieejams: <https://docs.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf> (aplūkots 01.06.2013.).
- UNDP. (1994). *Human Development Report: Annual Report*, United Nations Development Programme. New York; Oxford: Oxford University Press.

6. SOCIĀLĀS GRUPAS UN NACIONĀLĀ IDENTITĀTE 6. SOCIAL GROUPS AND NATIONAL IDENTITY

6.1. Latvijas jauniešu daudzveidīgās identitātes

6.1. *Diverse Identities of the Youth in Latvia*

- Arnett, J. J. (2004). *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*. New York: Oxford University Press.
- Bauman, Z. (2001). *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bisley, N. (2007). *Rethinking Globalization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Côté J. E. (2009). Youth identity studies: History, controversies, and future directions. In: Furlong, A. (Ed.). *International Handbook of Youth and Young Adulthood*. London: Routledge, pp. 375–383.
- Eriksons, E. H. (1998). *Identitāte: jaunība un krīze*. Rīga: Jumava.
- Furlong, A. (2013). *Youth Studies. An Introduction*. London: Routledge.
- Furlong, A., Kas-Urinen, H., Biggart, A. & Sinisalo, P. (1998). The educational and occupational aspirations of young people in Scotland and Finland. *Young*, No. 6, pp. 2–21.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the late Modern*. Cambridge: Polity Press.
- Koroļeva, I., Rungule, R., Sebre, S. & Trapenciēre, I. (1999). *Latvijas jaunatnes socioloģisks portrets*. Rīga: LU FSI.
- Koroļeva, I., Rungule, R., Sņikere, S. & Aleksandrovs, A. (2009). Jauniešu identitāte un līdzdalība. Grām.: *Latvijas jaunatnes portrets: integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 145.–188. lpp.
- May, W. (2011). Self, Belonging and Social Change. *Sociology*, 45 (3), pp. 363–378.
- Rungule, R. & Koroļeva, I. (2012). Latvijas jauniešu sociāli teritoriālā piederība: etniskā un nacionālā identitāte. Grām.: Bela, B. & Zepa, B. *Identitāte. Kopienas. Diskursi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 27.–47. lpp.
- Rungule, R. (Red.) (2005). *Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība*. Rīga: LU FSI.
- Schwartz, S. J., Côté, J. E., & Arnett, J. J. (2005). Emerging Adulthood: Two Developmental Routes in the Individualization Proces. *YOUTH & SOCIETY*, Vol. 37 No. 2, December, pp. 201–229.

- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vilciņš, T. (1968). *Profesiju prestižs un profesiju izvēle mūsdienās*. Vēsturiski socioloģisks pētījums. Rīga: Zinātne.
- Титма, М. (Ред.) (1988). *Молодежь: ориентация и жизненные пути*. Рига: Зинатне.

6.2. Pilsoniskuma un rīcībspējas veidošanās izglītības procesā

6.2. *Shaping Citizenship and Capability Through the Education Process*

- Andersone, R. (2008). Sociālās prasmes izglītības programmās. Grām.: *Sabiedrība. Integrācija. Izglītība: Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: RA, 335.–341. lpp.
- Banks, J. A. (1997). *Educating Citizens in a Multicultural Society*. New York: Teachers College Press.
- Barber, C. (2006). Teachers 'practices in relation to students' civic engagement in three countries. In: Wagemaker, P. (Ed.). In: *The Second IEA International Research Conference: Proceedings for the IRC – 2006*. 2. Christchurch, Amsterdam: IEA, pp. 233–249.
- Bernstein, J. L. (2007). Simulations and the dynamics of racial and gender gaps in civic competence. *New Directions for Teaching & Learning*, 2007 (111), pp. 89–96.
- Biseth, H. (2009). Democracy and education in a multicultural Scandinavia: what mandate is designated to educators? *Intercultural Education*, 20 (3), pp. 243–254.
- Cogan, J. J. (1998). Citizenship for the 21st century. An international perspective on education. In: Cogan, J. J. & Derrcott, R. (Eds.). *Citizenship education for the 21st century: Setting the context*. London: Kogan Page, pp. 1–20.
- Colby, A., Ehrlich, T., Beaumont, E., & Stephens, J. (2003). *Educating Citizens. Preparing America's Undergraduates for Lives of Moral and Civic responsibility*. USA: The Carnegie Foundation for the advancement of teaching.
- Crick, B. & Advisory Group on Education for Citizen Schools. (1998, September 22). *Education for citizenship and the teaching of democracy in schools. Final report*.
- Čekse, I., Geske, A., Grīnfelds, A., & Kangro, A. (2010). *Skolēnu pilsoniskā izglītība Latvijā un pasaulē. Starptautiskā pētījuma IEA ICCS 2009 pirmie rezultāti*. Rīga: Izglītības pētniecības institūts.
- EACA. (2002). *Pamatkompetences. Jauns jēdziens vispārējā obligātajā izglītībā*. Eiropas Komisijas Izglītības un kultūras ģenerāldirektorāts. Brisele: Eurydice.
- Gutmann, A. (2004). Unity and diversity in democratic multicultural education. In: Banks, J. (Ed.). *Diversity and Citizenship Education: Global Perspectives*. San Francisco: Jossey-Bass, pp. 71–126.
- Habermas, J. (1992). Citizenship and national identity: Some reflections of the future of Europe. *Praxis International*, 12 (1), pp. 1–19.
- Heater, D. (2004). *Citizenship: the Civic Ideal in World History, Politics and Education* (3rd ed.). Manchester & New York: Manchester University Press.

- Hirsto, L. (2001). *Children in their Learning Environments: Theoretical Perspectives*. Retrieved January 21, 2013, from Unit of Educational Psychology Reports: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/20056/children.pdf?sequence=3>
- Homana, G. & Barber, C. (2006). School climate for citizenship education: a comparison of England and the United States. In: Wagemake, P. (Ed.). *The Second IEA International Research Conference: Proceedings of the IRC-2006*.
- Horsdal, M. (2001). Affiliation and Participation – Narrative Identity. In: Korsgaard, O., Walters, S., & Andersen, R. (Eds.). *Learning for Democratic Citizenship*. Copenhagen: Association for World Education and the Danish University of Education, pp. 123–136. Copenhagen: Association for World Education and the Danish University of Education.
- ICCS. (2007). *International Civic and Citizenship Education Study. Assessment Framework..* Amsterdam: IEA.
- Ichilov, O. (2012). Privatization and Commercialization of Public Education: Consequences for Citizenship and Citizenship Education. *The Urban Review*, 44 (2), pp. 281–301.
- Jarvis, P. (2001). Active Citizenship and Lifelong Learning. In: Korsgaard, O., Walters, S., & Andersen, R. (Eds.). *Learning for Democratic Citizenship*. Copenhagen: Association for World Education and the Danish University of Education, pp. 82–96.
- Korsgaard, O. (2001). Why Citizenship Became such a Vogue World? In: Korsgaard, O., Walters, S., & Andersen, R. (Eds.). *Learning for Democratic Citizenship*. Copenhagen: Association for World Education and the Danish University of Education, pp. 9–16.
- Kymlicka, W. (2002). *Contemporary Political Philosophy. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2003). Multicultural States and Intercultural Citizens. *Theory and Research in Education*, 1(2), pp. 147–169.
- Kymlicka, W. (2007). *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Lawson, H. S. (2002). Introduction. In: Scott, D. & Lawson, H. (Eds.). *Citizenship Education at the Curriculum*. Wstport, London: Ablex Publishing, pp. 1–7.
- Marchall, T. (1973). *Class, Citizenship and Social Development*. Cicago: University of Chicago Press.
- Marschal, T. (1950). *Citizenship and Social Class and other Essays*. Cambrige: Cambrige University Press.
- Mitschke, K. & Szumska, J. (2008). How to educate children to be responsible citizens. Postulates vs. Reality in Poland. In: Bluma, D., Merici, I. H., Kiefer, S., & Papisolomant, C. (Eds.). *ACEP (Analysis of Comparative Education Policies). Texts from the European Intersive Programme ACEP 2007*. Linz: State College of Teacher, pp. 199–207.
- Nye, M. (2007). The Challenges of Multiculturalism. *Culture and Religion*, 8 (2), pp. 109–123.
- Ponder, J. & Lewis-Ferrell, G. (2009). The butterfly effect: The impact of citizenship education. *The Social Studies*, 100(3), pp. 129–135.
- Print, M., Saha, L., & Edwards, K. (2004). *Youth Electoral Study (YES) – Report 1: Enrolment and Voting*. Canberra: Australian Electoral Commission.
- Rathenow, H. & Weber, N. (1995). Education for peace, justice and human rights in the context of teacher training: some methodological reflections. In: Osler, A., Rathenow, H., & Starkey, H. (Eds.). *Teaching for Citizenship in Europe*. Stoke-on-Trent: Tentham Book, pp. 47–54.

- Saha, L., Print, M., & Edwards, K. (2008). *Youth Electoral Study. Report 2: Youth, Political Engagement And Voting*. Canberra: Australian Electoral Commission.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010a). *ICCS 2009 International Report: Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower secondary school students in 38 countries*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Schulz, W., Fraillon, J., Ainley, J., & Losito, B. (2008). *International Civic and Citizenship Education Study. Assessment Framework*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Tauriņa, Ž. (2011). *Jauniešu mācību sasniegumu un kompetenču novērtēšanas procesa vadība vidējā izglītībā Latvijā*. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte.
- Torney-Purta, J. (2001). The school's role in developing civic engagement: A study of adolescents in twenty-eight countries. *Applied Developmental Science*, 6 (4), pp. 203–212.
- Torney-Purta, J., Lehman, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries: Civic Knowledges and Engagement at Age Fourteen*. Amsterdam: International Association for Evolution of Education Achievement.
- Tūna, A. (2007). *Pilsoniskā izglītība un pilsoniskā audzināšana: zināšanu, prasmju un attieksmju veidošana aktīvai darbībai un līdzdalībai*. Pieejams: http://www.iac.edu.lv/about/iac_civitas_IK_pils_izgl.htm (11.03.2011.)
- Varnham, S. (2005). Citizenship in schools: the gap between theory and practice. *Education and the Law*, 17(1-2), pp. 53–64.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of Justice. A Defence of Pluralism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Weissberg, R. (2001). Democratic political competence: Clearing the underbrush and a controversial proposal. *Political Behavior*, 23(3), pp. 257–284.
- Zaleskene, I. (2011). Citizenship education: Lithuanian mapping. *Journal of Social Science Education*, 10(3), pp. 74–80.
- Zepa, B. (2010). Izglītība sabiedrības integrācijai. Muižnieks, N. (Red.). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 193.–224. lpp.
- Zobena, A. (Red.) (2007). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta? Rīga: UNDP.*

6.3. Latvijas iedzīvotāju reliģiskās identitātes un reliģiozitātes dinamika pēc neatkarības atjaunošanas

6.3. Dynamics of Religious Identity and Religiousness in Latvia After the Restoration of Independence

- Adamovičs, L. (1929). Ārējais baznīciskums Latvijas evaņģēliski luteriskajā baznīcā. *Jēkabpils Vēstnesis*.15.02.1929.
- Adamovičs, L. (1947/1927). *Dzimtenes baznīcas vēsture*. [Detmolda]: P. Mantinieks, E. Ķiploks.

- Ammerman, N. (2003). Religious identities and religious institutions. In: Dillon, M. (Ed.). *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 208–222.
- Berger, P., Davie, G., & Fokas, E. (2008). *Religious America, secular Europe? A Theme and Variations*. Aldershot: Ashgate.
- Birģelis, J. (1940). *Ko baznīca gaida no draudzes locekļiem*. Rīga: Autora izd.
- Borowik, I. (2002). Between orthodoxy and eclecticism: On the religious transformations of Russia, Belarus and Ukraine. *Social Compass*.49(4), pp. 497–508.
- Brunovska, L. (1988). Katram rītam ir savs rēbuss. Intervija ar Kuldīgas Sv. Annas Ev. luterāņu draudzes mācītāju Modri Plāti. *Avots*, 7(19), 67.–70. lpp.
- Davie, G. (2002). *Europe: The Exceptional Case. Parameters of Faith in the Modern World*. London: Darton Longman & Todd.
- European and World Values Surveys six-wave integrated data file, 1981–2010. Surveys designed and executed by the European Values Study Group and World Values Survey Association. File Producers: ASEP/JDS, Madrid, Spain and Tilburg University, Tilburg, the Netherlands. File Distributors: ASEP/JDS and GESIS, Cologne, Germany. Pieejams: <http://www.worldvaluessurvey.org> (aplūkots 12.05.2013.).*
- Gills, N. (2000). Religious pluralism in Latvia – 1918–1940. *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 4(29), pp. 4–31.
- Glock, C. Y. (1959). The Religious revival in America. In: Zahn, J. (Ed.) *Religion and the Face of America*. Berkeley: University of California Press, pp. 25–42.
- Glock, C.Y.& Stark, R. (1965). *Religion and Society in Tenson*. Chicago: Rand McNally.
- Grīnbergs T. (1939). Pārskats par draudžu dzīvi 1938.gadā. *Svētdienas Rīts*. Nr. 31. 20.07.1939.
- ISSP. (2008). Research Group, International Social Survey Programme: Religion III. Distributor: GESIS Cologne Germany ZA4950. Pieejams: www.issp.org (aplūkots 20.04.2013.).
- Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda.
- Kääriäinen, K. (1999). Religiousness in Russia after the collapse of communism. *Social Compass*. 46 (1), pp. 35–46.
- Kelly, C. (2012). Competing orthodoxies: Identity and religious belief in Soviet and Post-soviet Russia. In: Bassin, M. & Kelly, C. (Eds.). *Soviet and Post-Soviet Identities*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 299–320.
- Knox, Z. (2009). *Russian Society and the Orthodox Church*. London: Routledge.
- Krūmiņa-Koņkova, S. & Misāne, A. (2013). Reliģijas un garīgās kustības Latvijā. Grām. *Latvieši un Latvija. Akadēmiskie raksti, IV sēj.* Hausmanis, V. & Kūle, M. (Red.). Latvijas kultūra, izglītība, zinātne. Rīga: LZA, 39.–64. lpp.
- Centrālā statistikas pārvalde. (2007). *Par laulību tendencēm Latvijā 2006. gadā*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/par-laulibu-tendencem-latvija-2006-gada-26233.html> (aplūkots 18.09.2013.).
- Latvijas Tautas fronte. (1988). *Latvijas Tautas frontes Programma. Latvijas Tautas frontes Statūti*. Rīga: Avots.
- Melnick, J. (1990). “Scientific atheism” in the era of perestrojka. *Studies in Soviet Thought*. 40, pp. 223–229.

- Müller, O. (2011). Religion in Central and Eastern Europe. Was there a re-awakening after the breakdown of communism? In: Pollack, D. & Olson, D. V. A. (Eds.). *The Role of Religion in Modern Societies*. New York: Routledge, pp. 63–92.
- Need, A. & Evans, G. (2001). Analyzing patterns of religious participation in post-communist Eastern Europe. *British Journal of Sociology*. 52 (2), pp. 229–248.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2004). *Sacred and Secular*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plāte, N. (1940). Kā pacelt dievgaldnieku skaitu mūsu draudzēs. *Svētdienas Rīts*. Nr. 33. 11.08.1940.
- Pollack D. (2003). Religiousness inside and outside the church in selected post-communist countries of Central and Eastern Europe. *Social Compass*. 50(3), pp. 321–334.
- Rubenis, J. (1994). Luterisms pēckomunistiskajā sabiedrībā: “kristiešu politika” vai “kristīgā politika”. *Ceļš*. 45 (1), 102.–108.lpp.
- Rumba, E. (1937). Kristus un draudze. *Ceļš*. 1937, Nr. 3. 144.–152. lpp.
- Siegers, P. (2012). *Alternative Spiritualitäten. Neue Formen des Glaubens in Europa : eine empirische Analyse*. Frankfurt am Main; New York: Campus.
- Skujenieks, M. (1938). *Latvijas statistikas atlās*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Stark, R. & Glock, C. Y. (1968). *American Piety: The Nature of Religious Commitment*. Berkeley: University of California Press.
- Strods, P. (1922). Kas vainīgs? *Zīdūnis*. Nr. 3, 74.–80. lpp.
- Strods, P. (1928). Katoliskā jaunatne. *Sauleite*. Nr. 5, 2.–5. lpp.
- Talonens, J. (2009). *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds.
- White, S., McAllister, I., & Kryshchanovskaya, O. (1994). Religion and politics in post-communist Russia. *Religion, State and Society*. 22 (1), pp. 73–88.

6.4. Starptautiskā migrācija un nacionālā identitāte – transnacionālas piederības veidošanās

6.4. *International Migration and National Identity: Formation of Transnational Belonging*

- Ankrava, A. (2011). Negotiation of Latvian identity in London's Latvian community. In: Garda-Rozenberga, I. & Zirnīte, M. (Eds.). *Oral History: Migration and Local Identities*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, pp. 120–137.
- Bauman, Z. (2011). Migration and Identities in the Globalized World. *Philosophy and Social Criticism*, Vol. 37, No. 4, pp. 425–435.
- Bela, B. (2010). Latviskās identitātes saglabāšana, tālāknodešana un tās dažādība. Grām.: Bela, B. (Red.). *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem : mutvārdu vēstures pētījums : Zviedrijas latviešu dzīvesstāsti*. Rīga: Zinātne, 15.–44. lpp.
- DNB Latvijas barometrs. (2013). Emigrācija. Nr. 58. 2013. gada aprīlis. Pieejams: https://www.dnb.lv/sites/default/files/dnb_latvian_barometer/documents/2012/dnb-latvijas-barometrs-petijums-nr58.pdf (aplūkots 18.07.2013.).
- Dzenovska, D. (2012). *Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm*. Rīga: [Biznesa augstskola Turība].

- Hinkle, M. (2007). ALA Mutvārdu vēstures projekts un trimdas identitāte Amerikas latviešu dzīvesstāstos. Grām.: Zirnīte, M. (Red.). *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, Nacionālā mutvārdu vēsture, 51.–66. lpp.
- Kešāne, I. (2011). Emigrācija un identitāte. Grām.: Zepa, B. & Kļave, E. (Red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 64.–69. lpp.
- Kivisto, P. (2001). Theorizing transnational immigration: a critical review of current efforts. *Ethnic and Racial Studies*. Vol 24, No. 4, pp. 549–577.
- Centrālā statistikas pārvalde. (2013a). *Starptautiskā ilgtermiņa emigrācija samazinās, pieaug imigrācija*. Rīga: CSP. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/starptautiskailgtermiņa-emigrācija-samazinās-pieaug-imigrācija-36507.html> (aplūkots 18.07.2013.).
- Centrālā statistikas pārvalde. (2013b). Centrālā statistikas pārvaldes datu bāzes. Ilg05. *Laulību skaits pēc laulāto valstiskās piederības*. Rīga: CSP. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv/> (aplūkots 18.07.2013.).
- Lulle, A. (2011). Home redefined: Latvians in Guernsey. In: Garda-Rozenberga, I & Zirnīte, M. (Eds.). *Oral History: Migration and Local Identities*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, pp. 23–33.
- Martiniello, M. & Rath, J. (Eds.) (2012). *An Introduction to International Migration Studies. European Perspectives*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Moore, S. & Metykova, M. (2010). 'I didn't realize how attached I am': On the environmental experiences of trans-European migrants. *European Journal of Cultural Studies*, May 2010; vol. 13, No. 2, pp. 171–189.
- Portes, A., Guarnizo, L., & Landolt, P. (1999). The study of transnationalism: Pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 22, No. 2, pp. 217–237.
- Report of the Secretary-General on international migration and development (A/67/254) (2012) United Nations. Pieejams: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N12/452/13/PDF/N1245213.pdf?OpenElement> (aplūkots 08.03.2013.).
- Skeldon, R. (2012). *Migration and Development: A Contested Theme*. EMN. Seminar on migration. Emigration migration Network and University of Sussex. Pieejams: http://www.emn.sk/phocadownload/emn_seminar_on_migration_2012/emn_2012_prezentācija_Ronald_Skeldon_Migration_and_Development.pdf (aplūkots 18.07.2013.).
- Strauss, A. & Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- UNWTO Tourism Highlights. 2011 Edition. Pieejams: <http://mkt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights11enlr.pdf> (aplūkots 08.03.2013.).
- Vertovec, S. (2010). Conceiving and Researching Transnationalism. In: Martiniello, M. & Rath, J. (Eds.). *IMISCOE Textbooks: Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp: 91–109.
- Westin, Ch. (2010). Identity and inter-ethnic relations. In: Westin, Ch., Bastos, J., Dahinden, J., & Góis, P. (Eds.) *Identity Processes and Dynamics in Multi-Ethnic Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 9–52.
- Zepa, B. & Kļave, E. (Red.) (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

7. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES TĒLPISKĀS DIMENSIJAS 7. SPATIAL DIMENSIONS OF NATIONAL IDENTITY

7.1. Telpas sociālā izpratne un vietas piederība

7.1. *Social Comprehension of Space and Affiliation to a Place*

- Agnew, J. (1987). *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society*. Boston: Allen & Unwin.
- Agnew, J. (2005). Place and space. In: Cloke, P. & Johnston, R. (Eds.). *Spaces of Geographical Thought: Deconstructing Human Geography's Binaries*. London: Sage, pp. 81–96.
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Bergmann, S. & Sager T. (Eds.) (2004). *The Ethics of Mobilities: Rethinking Place, Exclusion, Freedom and Environment*. Aldershot: Ashgate.
- Bite, D., Daugavietis, J., Lāce, I. et al. (2011). Reģionālā identitāte un pašvaldību, kopienu un individuālās rīcības stratēģijas. Grām.: Zepa, B. & Kļave, E. (Red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcības jēga*. Rīga: LU SPPI, 96.–117. lpp.
- Casey, E. (1998). *The Fate of Place: A Philosophical History*. Berkeley: University of California Press.
- Castells, M. (2000). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. 2. The Power of Identity. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Certeau, M. de (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Cloke, P., Milbourne, P., & Chris, Th. (1997). Living lives in different ways? Deprivation, marginalization and changing lifestyles in rural England. *Transactions of the Institute of British Geographers*. New Series, Vol. 22. No. 2, pp. 210–230.
- Cresswell, T. (2004). *Place: A Short Introduction*. Malden, Mass: Blackwell Publishing.
- Dovey, K. (1999). *Framing Places: Mediating Power in Built Form*. London: Routledge.
- Dzenovska, D. (2012). *Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm*. Rīga: [Biznesa augstskola Turība].
- Gidenss, E. (1984/1999). *Sabiedrības veidošanās*. Rīga: AGB.
- Gieryn, T. F. (2000). A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology*, Vol. 26, pp. 463–496.
- Giuliani, M. V. (2003). Theory of attachment and place attachment. In: Bonnes, M., Lee, T., & Bonaiuto, M. (Eds.). *Psychological Theories for Environmental Issues*. Chippenham: Ashgate, pp. 137–170.
- Gustafson, P. (2006). Place attachment and Mobility. In: McIntyre, N., Williams, D., & McHugh, K. (Eds.). *Multiple Dwelling and Tourism: Negotiating Place, Home and Identity*. Wallingford: CABI, pp. 17–31.
- Gustafson, P. (2009). Mobility and territorial belonging. *Environment and Behavior*, Vol. 41, No. 4, pp. 490–508.

- Halfacree, K. (2006). Rural space: constructing a three-fold architecture. In: Cloke, P. J. & Marsden, T. (Eds.). *Handbook of Rural Studies*. London: Sage, pp. 44–62.
- Halfacree, K. H. & Rivera, M. J. (2012). Moving to the countryside... and staying: Lives beyond representations. *Sociologia Ruralis*, 52 (1), pp. 92–114.
- Hilier, J. & Rooksby, E. (Eds.) (2005). *Habitus: A Sense of Place*. Aldershot: Ashgate.
- Kaufmann, V., Bergman, M. M., & Joye, D. (2004). Mobility: mobility as capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 28, Issue 4, pp. 745–756.
- Lāce, I. & Zobena, A. (2012). Pakalpojumu nozīme Latvijas lauku iedzīvotāju ikdienas dzīves telpā un mobilitātē. Grām.: Raubiško, I. & Cimdiņa, A[gnese] (Red.). *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 177.–202. lpp.
- Lāce, I. (2012). Cilvēks un vieta: tēmas nozīmīgums socioloģijā Latvijā. Grām.: Zobena, A. (Red.). *Ad Locum*. [Sagatavošanā].
- Land van der, M. (2007). Cursory connections: urban ties of the new middle class in Rotterdam. *Urban Studies*, 44(3), pp. 477–499.
- Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts. (2011). *Lauku attīstības programmas 2007.–2013. gadam 3. un 4. ass pasākumu ietekme uz Latvijas lauku iedzīvotāju dzīves kvalitāti*. Pieejams: <http://www.lvai.lv/upload/Petijums%20par%20soc.datiem.pdf> (skatīts 15.08.2013.).
- Law, J. & Hetherington, K. (2000). Materialities, spatialities, globalities. In: Bryson, J. (Ed.). *Knowledge, Space, Economy*. London: Routledge, pp. 34–49.
- Lefebvre, H. (1974/1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Malpas, J. (1999). *Place and Experience: A Philosophical Topography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manzo, L.C. (2003). Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*, 2003: 23, pp. 47–61.
- Massey, D. (2005a). The spatial construction of youth cultures. In: Skelton, T. & Valentine, G. *Cool Places: Geographies of Youth Cultures*. London: Routledge, pp. 121–129.
- Massey, D. (2005b). *For Space*. London: Sage.
- Merrifield, A. (1993). Place and Space: A Lefebvrian Reconciliation. *Transactions of the Institute of British Geographers*. New Series: 1993, Vol. 18, No. 4., pp. 516–531.
- Murdoch, J., Marsden, T. (1995). The spatialization of politics: Local and national actor-spaces in environmental conflict. *Transactions of the Institute of British Geographers*. New Series: 1995, Vol. 20, No. 3, pp. 368–380.
- Nodarbinātībasvalstsagentūra. (2013). *Komersantunodarbinātopersonu reģionālās mobilitātes veicināšana*. Pieejams: <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=433&mid=435&txt=3100> (skatīts 15.08.2013.).
- Osti, G. (2010). Mobility demands and participation in remote rural areas. *Sociologia Ruralis*, Vol. 50, No. 3, pp. 296–310.
- Pred, A. (1984). Place as historically contingent process: Structuration and the time-geography of becoming places. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 74, Issue 2, pp. 279–297.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Savage, M., Bagnall, G., & Longhurst, B. (2005). *Globalisation and Belonging*. London: Sage.
- Schönfelder, S., Axhausen, K. W. (2003). Activity spaces: measures of social exclusion? *Transport Policy*, 10, pp. 273–286.

- Sheller, M. & Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and Planning*, No. 38, pp. 207–226.
- Shields, R. (1991). *Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity*. London: Routledge.
- Stedman, R. C. (2002). Toward a social psychology of place: Predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity. *Environment and Behavior*, 2002: 34, pp. 561–581.
- Tuan, Yi-Fu. (1990). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. New York: Columbia University Press.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Warf, B. (2011). Anthony Giddens. In: Hubbard, Ph. & Kitchen, R. (Eds.). *Key Thinkers on Space and Place*. Los Angeles: Sage, pp. 178–184.
- Williams, D. R. & Vaske, J. J. (2003). The measurement of place attachment: validity and generalizability of a psychometric approach. *Forest Science*, Vol. 49, No. 6, pp. 830–840.

7.2. Nacionālā un vietas identitāte: lauku kopienu rīcībspējas faktori

7.2. National and Location-Specific Identity: Capability Factors of Rural Communities

- Alsop, R., Bertelsen, F. M., & Holland, J. (2006). *Empowerment in Practice: from Analysis to Implementation*. Washington: The World Bank.
- Cimdiņa, A. & Raubiško, I. (2012). *Cilvēks un darbs Latvijas laukos. Sociālantropoloģisks skatījums*. Rīga: Zinātne.
- Eiropas Komisija. (2010). Komisijas paziņojums. Eiropa 2020. *Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei*. Brisele, 03.03.2010. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:LV:PDF> (aplūkots 11.09.2013.).
- Galdeano-Gómez, E., Aznar-Sánchez, J. A., & Pérez-Mesa, J. C. (2011). The complexity of theories on rural development in Europe: An analysis of the paradigmatic case of Almera (South-east Spain). *Sociologia Ruralis* 51(1): pp. 54–78.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *The American Journal of Sociology*, Vol. 91, No. 3, pp. 481–510.
- Kārklīņa, R. (2012). Lauku kopienu, pašvaldību un valsts iestāžu sadarbība attīstības plānošanā. Grām.: Cimdiņa, A. & Raubiško I. (Sast.). *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 67.–87.lpp.
- Latvijas Kopienu iniciatīvu fonds. Pieejams: <http://www.iniciativa.lv/par-fondu/par-fondu> (aplūkots 16.07.2013.).
- Likanse, D. (2013). Zemnieku paaudžu pēctecība gaļas liellopu saimniecībās Latvijā, maģistra darbs, Rīga: LU SZF, 2013, 68.–69.lpp.
- Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts. (2011). *Lauku attīstības programmas 2007.–2013. gadam 3. un 4. ass pasākumu ietekme uz Latvijas lauku iedzīvotāju dzīves kvalitāti*. 105 lpp. Pieejams: <http://www.lvaei.lv/upload/Petijums%20par%20soc.datiem..pdf> (aplūkots 05.05.2013.).

- Narayan, D. (2005). Conceptual framework and methodological challenges. In: D. Narayan (Ed.) *Measuring Empowerment: Cross-disciplinary Perspectives*. Washington: World Bank Publications, pp. 3–38.
- Paula, L. & Zobena, A. (2007). Partnerība – inovatīvs diskurss Latvijas lauku attīstībā. *Latvijas Universitātes raksti*, 714. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 72.–85. lpp.
- Valsts lauku tikls. (2012). *Latvijas lauku telpas attīstība un tās iespējamie nākotnes scenāriji* Pieejams: http://www.laukutikls.lv/citi_pasakumi/2948-latvijas_lauku_telpas_attistiba_un_tas_iespejamie_nakotnes_scenariji (aplūkots 22.05.2013.).
- Vēvers, A. (2013). *Investīciju atdeves analīze Lauku attīstības plāna 2007.–2013. g. pasākumos*. Pieejams: http://la.lv/index2.php?option=com_content&view=article&id=378532:ptjums-nav-iemesla-mazs-saimniecibas-uzskatt-par-nerentablm&layout=print&tmpl=component&Itemid=135 (aplūkots 17.04.2013.).
- Wenger, E. (2003). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

7.3. Jaunu identitāšu konstruēšana Rīgas pilsētvides radošajās telpās

7.3. *Construing New Identities in the Creative Spaces of Riga's Urban Environment*

- Allikmäe, T. (2011). *Creative Industries in Estonia, Latvia and Lithuania*. Tallinn: Estonian Ministry of Culture.
- CBI. Creative industries in focus. Pieejams: <http://www.cbi.org.uk/business-issues/creative-industries/in-focus/> (aplūkots 20.06.2013.).
- Corbu, N. Cultural identity as a system: Toward the crystallization of a European cultural identity. *Romanian Journal of Communication and Public Relations* (1/2010), pp. 121–131.
- Dahl, S. (2002). *Communication and Culture Transformation: Cultural Diversity, Globalization and Cultural Convergence*. London: ECE.
- DIYcity: How do you want to reinvent your city? Pieejams: <http://diycity.org/content/diycity-how-do-you-want-reinvent-your-city> (aplūkots 15.06.2013.).
- European Commission. (2012). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Promoting Cultural and Creative Sectors for Growth and Jobs in the EU*. Brussels, 26.09.2012.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. (And How It's Transforming Work, Leisure, Community and everyday Life)*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2009). *Who's Your City?: How the Creative Economy Is Making Where You Live the Most Important Decision of Your Life*. New York: Basic Books.
- Higgs, P., Cunningham, S., & Bakhshi, H. (2008). *Beyond the creative industries: Mapping the creative economy in the United Kingdom*. London: NESTA.
- Jackson, M. R., Kabwasa-Green, F., & Herranz, J. (2003). *Art and Culture in Communities: A Framework for Measurement*. Washington: The Urban Institute.
- Lendrijs, Č. & Pahters, M. (2010). *Kultūra krustcelēs: kultūra un kultūras institūcijas 21. gadsimta sākumā*. Rīga: Culturelab.

- Lewis, N. M. & Donald, B. (2010). A new rubric for 'creative city' potential in Canada's smaller cities. *Urban Studies*, Vol. 47, No. 1, pp. 29–54.
- Kultūras ministrija. (2006). *Valsts kultūrpolitikas vadlīnijas 2006.–2015. gadam*. "Nacionāla valsts". Rīga: Kultūras ministrija.
- Mommaas, H. (2004). Cultural clusters and the post-industrial city: Towards the remapping of urban cultural policy. *Urban Studies*, Vol. 41, No. 3, pp. 507–532.
- Reis, A. C. F. (Ed.) (2008). *Creative Economy as a development strategy: a view of developing countries*. São Paulo: Itáu Cultural.
- Reis, A. C. F. & Kageyama, P. (Eds.) (2009). *Creative City Perspectives*. São Paulo: Garimpo de Soluções & Creative Cities Productions.
- Rīga 2014. Rīgas radošie kvartāli. Afiša. Rīga, 2012.
- Smith, H. (2007). 'Not something we're new to. Its something we grew to': Reflections on urban cultural identities, anthropology and cultural representations. *Journal of Creative Communications*, No. 2, pp. 219–244.
- Zibārte, I. (2011). *Rīgas radošie kvartāli 2011–2012*. Rīga: Nodibinājums Rīga 2014.
- Zimmels, G. (2000). Lielpilsēta un garīgā dzīve. Grām.: Stepčenko, A. (Zin. red.). *Nauda. Dzīvesstils. Identitāte: veltījums Georgam Zimmelam – dzīves filosofam un sociologam "Naudas filosofijas" (1900) simtajā gadadienā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 27.–38. lpp.

7.4. Rīgas lielmēroga dzīvojamo rajonu identitāte un attīstība

7.4. Identity and Development of Riga's Mass Residential Areas

- Asaris, G. (1999). *Rīgas pilsētbūvnieciskā attīstība (20.–21. gs. mija)*. Promocijas darbs, 1. sēj. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte [RTU APF arhīvā].
- Brinkis, J. (1996). A short historical review of large scale housing areas in Riga. In: *Large Scale Housing Areas in the Baltic Countries*. Lund: Lund Centre for Habitat Studies, pp. 65–70.
- Caldenby, C. (2010). From Cradle to Grave. Living and Dying in the Urban Modernity. In: Caldenby, C. & Wedeburn, O. (Hrsg.). *DOCOMOMO: Living and Dying in the Urban Modernity: Denmark, Estonia, Finland, Iceland, Latvia, Lithuania, Norway, Sweden*. Copenhagen: the Royal Academy of Fine Arts; School of Architecture, pp. 5–17.
- Housing Statistics in the European Union (2013). Pieejams: [http://www.em.gov.lv/images/modules/items/housing_statistics_in_the_european_union_2010\(1\).pdf](http://www.em.gov.lv/images/modules/items/housing_statistics_in_the_european_union_2010(1).pdf), (aplūkots 08.07.2013.).
- Krastiņš, J., Strautmanis, I., & Dripe, J. (1998). *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*. Rīga: Baltika.
- Latvijas Arhitektūras muzeja Zinātniskais krājums. 5. fonds, 26; 92; 216; 300-III.
- Lejnieks, J. (2005). Living in Latvia 1944-1991. In: Kalm, M., Ruudi, I. et al. (Eds.). *Constructed Happiness. Domestic Environment in the Cold War Era*. Tallinn: Estonian Academy of Arts, pp. 222–227.
- Melbergs, G. (1976). Telpa un laiks mūsdienu arhitektūrā. *Māksla*, 2 (70), 23–25. lpp.
- Rubins, J. (2004). *Rīgas dzīvojamais fonds 20. gadsimtā*. Rīga: Jumava.

- Sila, D. (1974). Pagalmu telpisko proporciju pārbaude jaunajos dzīvojamo namu masīvos. Grām.: *Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR*. Rīga: Zinātne, 41.–51. lpp.
- Šusts, V. (1966). Laikmetīgais mājoklis. Grām.: Zakamennijs, O. u. c. (Red.). *Laikmetīgā arhitektūra Padomju Latvijā*. Rīga: Liesma, 19.–27. lpp.
- Švidkovskis, O. (1967). Dzīvojamā vide socialistiskajā sabiedrībā. *Māksla*, 3 (35), 16.–20. lpp.
- Treija, S., Bratuškins, U., & Suvorovs, E. (2010). The Use of Public Open Spaces in Large-Scale Housing Estates in Riga. *Scientific Proceedings of Riga Technical University. Architecture and Urban Planning*. Riga: Riga Technical University, pp. 44–49.
- Tsenkova, S. & Marana, I. (Eds.). (2002). *Challenges and Opportunities in Housing: New Concepts, Policies and Initiatives*. Rotterdam: International Council for Building Research and Innovation (CIB).
- Turkington, R., van Kempen, R., & Wassenberg, F. (2004). *High-rise Housing in Europe. Current Trends and Future Prospects*. Delft: Delft University Press.
- Veinberga, D. (2005). Rīgas dzīvojamās vides kvalitāte un attīstības perspektīvas. *Proceedings of the Conference "New City in the Old Walls"*. Rīga: RMS-Recruitment.
- Vikmanis, J. (2005). Rīgas pagalmi. *Latvijas Arhitektūra*. Nr. 2/05, 58.–60. lpp.
- Валескалн, В. & Васильев, Ю. (1969). Этапы развития архитектуры социалистической Риги. В кн.: *Архитектура и градостроительство*. Рига: Рижский Политехнический институт, с. 57–93.
- Пиешиньш, Я. (1969). Тенденция развития основных принципов формирования функциональной структуры новых жилых комплексов города Риги. В кн.: *Архитектура и градостроительство*. Рига: Рижский Политехнический институт, с. 5–16.
- Центральный Комитет КПСС, Совет Министров СССР. (1957). О развитии жилищного строительства в СССР, Постановление от 31 июля 1957 г. N 931. Pieejams: <http://www.derev-grad.ru/zakon-stroitelstvo/zakonodatelstvo-o-stroitelstve-sssr4/postanovlenie-ck-kpss-sovmina-sssr-ot-31-07-1957--931-o-razv.html> (aplūkots 21.10.2013.).

GRĀMATAS AUTORI

Daina Bāra, *Dr. sc. pol.*, LU SZF asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: salīdzināmās politikas jautājumi, Latvijas politika, valdības veidošanas un stabilitātes problemātika, valdības komunikācija ar sabiedrību un Eiropas Savienības institūciju publiskā komunikācija.

Baiba Bela, *Dr. sc. soc.*, LU SZF SPPI vadošā pētniece un asociētā profesore socioloģijā un sociālajā antropoloģijā. Pētnieciskās intereses: mutvārdu vēsture, identitāte, migrācija, tautas attīstība un reģionālā attīstība.

Ieva Birka, *Dr. sc. pol.*, Lucernas Universitātes (Šveice) politikas zinātnes nodaļas zinātniskās apmaiņas programmas (*Sciex*) pētniece. Pētnieciskās intereses: nacionālās piederības izjūta un to ietekmējošie faktori, pilsonība un dubultpilsonība, migrācija un ar to saistītās tendences.

Uģis Bratuškins, *Dr. arch.*, Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultātes profesors. Pētnieciskās intereses: pilsētvides un arhitektūras morfoloģija, vēsturiskās un mūsdienu pilsētvides struktūras, pilsētvides kvalitāte, publiskā un privātā telpa.

Sandra Brigsa, *Mg. sc. soc.*, Vidzemes Augstskolas lektore. Pētnieciskās intereses: pašnodarbinātība, sociālo risku uztvere, sociālo risku mazināšanas iespējas.

Anna Broka, *Mg. sc. pol.*, Vidzemes Augstskolas lektore, Pārvaldības studiju virziena direktore, Vidzemes Augstskolas Sociālo, ekonomisko un humanitāro pētījumu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses: spējinašanas koncepts, ģimenes studijas, sociālās inovācijas pakalpojumu sniegšanā.

Ireta Čekse, *Dr. sc. admin.*, LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes Izglītības pētniecības institūta pētniece. Pētnieciskās intereses: pilsoniskā izglītība, izglītības sasniegumu starptautiskā salīdzinošā pētniecība, izglītības vide.

Martins Ehala, *Ph. D.*, Tartu Universitātes (Igaunija) profesors (specialitāte – dzimtās valodas mācīšana). *Pētnieciskās intereses*: valoda un identitāte, etnolingvistika, valodas ekoloģija.

Andrejs Geske, *Dr. oec.*, LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes profesors, Izglītības pētniecības institūta vadošais pētnieks. Pētnieciskās intereses: starptautiskie salīdzinošie izglītības jautājumi, attieksmju un sasniegumu mērījumi.

Andris Grīnfelds, *Dr. phys.*, LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes Izglītības zinātņu nodaļas profesors, Izglītības pētniecības institūta vadošais pētnieks. Pētnieciskās intereses: izglītības sasniegumu starptautiskā salīdzinošā pētniecība, izglītības mērījumi un vērtēšana.

Jānis Ikstens, *Dr. sc. pol.*, LU Politikas zinātnes nodaļas profesors, LU SZF SPPI direktors. Pētnieciskās intereses: vēlēšanu analīze, politiskās partijas, partiju finansēšana.

Ivars Ījabs, *Dr. sc. pol.*, LU Politikas zinātnes nodaļas asociētais profesors, Baltijas studiju veicināšanas apvienības (AABS) viceprezidents profesionālās apvienības jautājumos. Pētnieciskās intereses: politisko ideju vēsture, nacionālisms, etniskās attiecības.

Evija Kļave, *Dr. sc. soc.*, LU SZF SPPI un LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece. Pētnieciskās intereses: izglītības un valodas politika, etniskās attiecības, nacionālā identitāte, migrācija, diskursa analīzes lietojums sociālpolitiskajos pētījumos.

Ize Koroļeva, *Dr. sc. soc.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta direktora vietniece, vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses: jaunatnes socioloģija, identitāte un migrācija, veselības socioloģija un atkarību problēmas.

Skaidrīte Lasmane, *Dr. phil.*, profesore, LU SZF SPPI vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses: komunikācijas ētika, 20. gadsimta ētikas teorijas, Rietumeiropas morāles filozofija.

Ize Lāce, *Mg. sc. soc.*, socioloģijas doktora zinātniskā grāda pretendente LU Socioloģijas nodaļā. Pētnieciskās intereses: lauku, teritoriālā un reģionu attīstība, migrācijas procesi, jaunatnes socioloģija.

Agita Misāne, M. A. LU Socioloģijas nodaļas lektore, LU SZF SPPI pētniece. Pētnieciskās intereses: reliģijas socioloģija, ideju vēsture, Baltijas un Skandināvijas tradicionālā kultūra.

Dace Muceniece, *Mg. sc. pol.*, Valsts reģionālās attīstības aģentūras darbiniece. Pētnieciskās intereses: valdības komunikācijas politika, komunikācijas loma politikā.

Mareks Niklass, *Dr. sc. soc.*, LU SZF SPPI pētnieks. Pētnieciskās intereses: darba tirgus un sociālā politika Latvijā.

Žaneta Ozoliņa, *Dr. paed.*, LU Politikas zinātnes nodaļas profesore. Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projekta „Cilvēkdrošība un identitāšu pluralisms” vadītāja. Pētnieciskās intereses: drošība, cilvēkdrošība, ārpolitika, reģionālā integrācija un sadarbība.

Līga Paula, *Mg. sc. soc.*, socioloģijas doktora zinātniskā grāda pretendente, Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultātes Sociālo un humanitāro zinātņu institūta lektore. *Pētnieciskās intereses*: lauku un reģionu attīstības problemātika, lauku partnerības, prakses kopienas un zināšanu pārnese, kopienu rīcībspēja un sociālie tīkli.

Felicianā Rajevska, *Dr. sc. pol.*, Vidzemes Augstskolas asociētā profesore, Vidzemes Augstskolas Sociālo, ekonomisko un humanitāro pētījumu institūta pētniece. Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projekta „Nacionālā identitāte un sociālā cilvēkdrošība” vadītāja. *Pētnieciskās intereses*: sociālās politikas veidošanas process un tās izvērtēšana.

Līga Rasnača, *Dr. sc. soc.*, LU Socioloģijas nodaļas docente, LU SZF SPPI pētniece. *Pētnieciskās intereses*: darba tirgus, sociālā politika, pilsētu un reģionālā attīstība.

Iveta Reinholde, *Dr. sc. pol.*, LU Politikas zinātnes nodaļas asociētā profesore. *Pētnieciskās intereses*: pārvaldība Latvijā un ES, rīcībpolitiku analīze un novērtējums, publiskās pārvaldes inovācijas.

Kristaps Ročāns, Vidzemes plānošanas reģiona projektu vadītājs, vecākais eksperts. *Pētnieciskās intereses*: klasteru attīstība, reģionālā attīstība, sociālā politika.

Laura Romanovska, *Mg. sc. pol.*, Finanšu ministrijas ES fondu stratēģijas departamenta vecākā eksperte. *Pētnieciskās intereses*: sociālais kapitāls, reģionālā politika, sociālā politika.

Toms Rostoks, *Dr. sc. pol.*, LU Politikas zinātnes nodaļas docents. *Pētnieciskās intereses*: Latvijas drošības politika un ārpolitika, cietā un maigā vara starptautiskajās attiecībās.

Juris Rozenvalds, *Dr. phil.*, LU SZF Politikas zinātnes nodaļas profesors, LU SZF SPPI vadošais pētnieks. Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” SZF projektu koordinators. *Pētnieciskās intereses*: demokrātijas teorija un demokrātijas novērtējums, sabiedrības integrācija un etnolingvistisko grupu attiecības.

Ritma Rungule, *Dr. sc. soc.*, Rīgas Stradiņa universitātes Socioloģijas un psiholoģijas katedras asociētā profesore. *Pētnieciskās intereses*: jaunatnes socioloģija, identitāte, sociālā nevienlīdzība un stratifikācija.

Ojārs Skudra, *Dr. hist.*, LU Komunikācijas studiju nodaļas asociētais profesors, LU SZF SPPI vadošais pētnieks. *Pētnieciskās intereses*: politiskā komunikācija, mediji un politika.

Lolita Stašāne, *Mg. sc. soc.*, zinātniskā grāda pretendente, LU Komunikācijas studiju nodaļas lektore. *Pētnieciskās intereses*: zīmols, biznesa komunikācija, organizāciju komunikācija.

Aleksejs Šņitņikovs, *Dr. sc. soc.*, Rīgas Stradiņa universitātes Eiropas studiju fakultātes Politikas zinātnes katedras pasniedzējs. *Pētnieciskās intereses*: teorētiskā socioloģija, publiskā pārvalde, politisko institūtu vēsture.

Inese Šūpule, *Dr. sc. soc.*, LU SZF SPPI un LU Filozofijas un socioloģijas institūta *pētniece*. *Pētnieciskās intereses*: pilsonība, migrācija, sabiedrības integrācija, etniskās attiecības, valodu lietojums un zināšanas, izglītības pārvaldība, politikas plānošana un diskursu analīze (kritiskā diskursu analīze un diskursīvā psiholoģija).

Sandra Treija, *Dr. arch.*, Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultātes profesore. *Pētnieciskās intereses*: mājokļu ilgtspējīga attīstība, apkaimju reģenerācija, ilgtspējīgas pilsētvides veidošana, dzīvojamās vides kvalitāte.

Evija Zača, *Mg. sc. soc.*, zinātniskā grāda pretendente. *Pētnieciskās intereses*: pilsētu pētniecība, reģionālā attīstība, kultūras studijas.

Vita Zelče, *Dr. hist.*, LU Komunikācijas studiju nodaļas profesore, LU SZF SPPI vadošā pētniece. Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projekta „Latvija: sociālā atmiņa un identitāte” vadītāja. *Pētnieciskās intereses*: sociālā atmiņa un vēstures politika, komunikācijas vēsture.

Brigita Zepa, *Dr. sc. soc.*, LU Socioloģijas nodaļas profesore, LU SZF SPPI vadošā pētniece. Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projekta „Nacionālā identitāte un konkurējošās identitātes” vadītāja. *Pētnieciskās intereses*: nacionālā identitāte, diskursa analīze, politiskā kultūra, sabiedrības integrācija, etniskās attiecības.

Marita Zitmane, *Mg. sc. soc.*, zinātniskā grāda pretendente, LU Komunikācijas studiju nodaļas lektore. *Pētnieciskās intereses*: reklāma, patēriņa kultūra, dzimtes pētījumi.

Linda Ziverte, *Mg. sc. soc.*, vadošā pētniece Valsts probācijas dienesta projektā. *Pētnieciskās intereses*: sociālā drošība indivīda un kopienas līmenī, kvalitatīvās metodes sociālajās zinātnēs.

Aija Zobena, *Dr. sc. soc.*, LU Socioloģijas nodaļas profesore, LU SZF SPPI vadošā pētniece. Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projekta „Nacionālā identitāte un rīcībspēja” vadītāja. *Pētnieciskās intereses*: lauku un reģionālā attīstība.

AUTHORS

Daina Bāra, *Dr.sc.pol.*, associate professor at the Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: comparative policy issues and Latvian politics, government formation and stability problems, government communication with the public, EU institutions' communication with the public.

Baiba Bela, *Dr.sc.soc.*, senior researcher at the Advanced Social and Political Research Institute, and associate professor in Social Anthropology and Sociology at the University of Latvia. Research interests: oral history and identity, and recently also migration, human development and regional development in Latvia.

Ieva Birka, *Dr.sc.pol.*, SCIEX researcher of Department of Political Science, University of Lucerne. Research interests: national affiliation and its influencing factors, citizenship and double citizenship, migration.

Uģis Bratuškins, *Dr.arch.*, professor at the Faculty of Architecture and Urban Planning, Riga Technical University. Research interests: morphology of urban space and architecture, quality of urban space, public and private space.

Sandra Brigsa, *Mg.sc.soc.*, lecturer at the Vidzeme University of Applied Sciences. Research interests: the self-employed, perception of social risk, social risk control.

Anna Broka, *Mg.sc.pol.*, lecturer at the Vidzeme University of Applied Sciences (VUAS), researcher at the Institute of Social, Economic and Humanities Research, VUAS. Research interests: concept of empowerment, family studies, social innovation in social services.

Ireta Čekse, *Dr.sc.admin.*, researcher at the Education Research Institute, Faculty of Education, Psychology and Art, University of Latvia. Research interests: civic education, comparative education, education environment.

Martin Ehala, *PhD*, Professor of Literacy Education, University of Tartu. Research interests: language and identity, ethnolinguistic vitality, language ecology.

Andrejs Geske, *Dr.oec.*, professor at the Faculty of Education, Psychology and Art. Research interests: comparative education measurement of attitudes and academic achievement.

Andris Grīnfelds, *Dr.phys.*, professor at the Department of Education, Faculty of Education, Psychology and Art, University of Latvia, senior researcher at the Education Research Institute. Research interests: comparative education, education measurement and assessment.

Ivars Ijabs, *Dr.sc.pol.*, associated professor at the Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Latvia; Vice President, Professional Development, of the Association of the Advancement of Baltic Studies (AABS). Author of several books and research papers. Research interests: history of political ideas, nationalism and ethnic relations.

Jānis Ikstens, *Dr.sc.pol.*, professor at the Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Latvia, director of the Advanced Social and Political Research Institute. Research interests: analysis of elections, political parties, financing of political parties.

Evija Kļāve, *Dr.sc.soc.*, researcher at the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia. Research interests: language and education policy, ethnic relations, national identity, migration, use of discourse analysis, social and political research.

Ilze Koroļeva, *Dr.sc.soc.*, senior researcher at the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia. Research interests: sociology of youth, identity and migration, sociology of health, sociology of addiction.

Ilze Lāce, *Mg.sc.soc.*, PhD candidate at the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: territorial, rural and regional development, migration processes, sociology of youth.

Skaidrīte Lasmane, *Dr.phil.*, professor, senior researcher at the Advanced Political and Social Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: ethics of communication, ethical theories of the 20th century, moral philosophy of the Western Europe.

Agita Misāne, *M.A.*, lecturer at the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: sociology of religion, history of ideas, Baltic and Scandinavian traditional culture.

Dace Muceniece, *Mg.sc.pol.* Works at the State Regional Development Agency. Research interests: study of the government communication policy, focusing on the role of communication in public policy.

Mareks Niklass, *Dr.sc.soc.*, researcher at the Advanced Political and Social Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: labour market, social policy in Latvia.

Žaneta Ozoliņa, *Dr.paed.*, professor at the Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: security, human security, foreign policy, regional integration. Coordinator of the research project “National Identity and Human Capability”, National Research Programme “Human Security and Pluralism of Identities”.

Līga Paula, *Mg.sc.soc.*, PhD candidate, lecturer at the Institute of Social Sciences and Humanities, Faculty of Economics and Social Development, Latvia University of Agriculture. Research interests: rural and regional development, rural partnerships, communities of practice and knowledge transmission, capability of communities and social networks.

Feliciana Rajevska, *Dr.sc.pol.*, associated professor at the Vidzeme University of Applied Sciences, senior researcher at the Institute of Social, Economic and Humanities Research, Vidzeme University of Applied Sciences. Research interests: social policy planning and evaluation. Coordinator of the research project “National Identity and Social Human Security”, National Research Programme “National Identity”.

Līga Rasnača, *Dr.sc.soc.*, researcher at the Advanced Political and Social Research Institute, and assistant professor at the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: labour market, social policy, urban and regional development.

Iveta Reinholde, *Dr.sc.pol.*, associated professor at the Department of Political Science, Head of Department, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: governance in Latvia and the EU, analysis and evaluation of the action policy, innovations in public policy.

Kristaps Ročāns, project manager/senior expert of Vidzeme planning region. Research interests: economic clusters, regional development, social policy.

Laura Romanovska, *Mg.sc.pol.*, senior expert of the European Union Funds Strategy Department, Ministry of Finance of the Republic of Latvia. Research interests: social capital, regional development, social policy.

Toms Rostoks, *Dr.sc.pol.*, assistant professor at the Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: foreign and security policy, economic clusters, regional development, social policy, Latvia, hard and soft power in international relations.

Juris Rozenvālds, *Dr.phil.*, professor of Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: theory of democracy and democracy assessment, integration of society and relations between ethnolinguistic groups. Coordinator of research projects of Faculty of Social Sciences within National Research Programme “National Identity”.

Ritma Rungule, *Dr.sc.soc.*, associated professor at the Department of Sociology and Psychology, Riga Stradiņš University. Research interests: sociology of youth, identity, social inequality and stratification.

Ojārs Skudra, *Dr.hist.*, associated professor at the Department of Communication Science and senior researcher at the Advanced Political and Social Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: political communication, media and politics.

Lolita Stašāne, *Mg.sc.soc.*, PhD candidate, lecturer at the Department of Communication Science, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: branding, business communication, communication of organisations.

Aleksejs Šņitņikovs, *Dr.sc.soc.*, lecturer at the Department of Political Science, Faculty of European Studies, Riga Stradiņš University. Research interests: sociological theory, public administration, history of political institutions.

Inese Šūpule, *Dr.sc.soc.*, researcher at the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia. Research interests: citizenship, migration, social integration, ethnic relations, language knowledge and use, management of education, policy planning, discourse analysis (critical discourse analysis and discursive psychology).

Sandra Treija, *Dr.arch.*, professor at the Faculty of Architecture and Urban Planning, Riga Technical University. Research interests: sustainable housing development, regeneration of neighbourhoods, development of sustainable urban space, quality of living environment.

Evija Zača, *Mg.sc.soc.*, PhD candidate, Research interests: urban studies, regional development, culture studies.

Vita Zelče, *Dr.hist.*, professor at the Department of Communication Science, senior researcher at the Advanced Political and Social Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: social memory and history policy, history of communication. Coordinator of the research project “Latvian Social Memory and Identity”, National Research Programme “National Identity”.

Brigita Zepa, *Dr.sc.soc.*, professor at the Department of Sociology, senior researcher at the Advanced Political and Social Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: national identity, discourse analysis, political culture, social integration, ethnic relations. Coordinator of the research project “National Identity and Competing Identities”, National Research Programme “National Identity”.

Marita Zitmane, *Mg.sc.soc.*, PhD candidate, lecturer at the Department of Communication Science, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: advertising, consumption culture, gender studies.

Linda Ziverte, *Mg.sc.soc.*, senior researcher at the State Probation Service. Research interests: social security of individuals and communities, qualitative research methods in social sciences.

Aija Zobena, *Dr.sc.soc.*, professor at the Department of Sociology, senior researcher at the Institute of Advanced Social and Political Research, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: rural and regional development. Coordinator of the research project “National Identity and Human Capability”, National Research Programme “National Identity”.